Psihologie practică

Coordonarea colecției:
Vasile Dem. Zamfirescu

Françoise Dolto

Când apare copilul

O psihanalistă dă sfaturi părinţilor

Traducere din limba franceză

Delia Vasiliu şi Rodica Stoicescu

3
TREI

Editori:
SILVIU DRAGOMIR
VASILE DEM. ZAMFIRESCU

Director editorial:
MAGDALENA MĂRCULESCU

Coperta colecției:
FABER STUDIO (S. Olteanu, D. Dumbrăvician)

Director producție:
CRISTIAN CLAUDIU COBAN

Corectură:
SÂNZIANA DOMAN

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
DOLTO, FRANÇOISE
Când apare copilul : o psihanalistă dă sfaturi părinților /
Françoise Dolto ; trad.: Delia Vasiliu; Rodica Stoicescu. - București : Editura Trei, 2010
ISBN 978-973-707-396-9

I. Vasiliu, Delia (trad.)
II. Stoicescu, Rodica (trad.)

159.922.7

Titlul original: LORSQUE L'ENFANT PARAÎT
Autor: Françoise Dolto

© Éditions du Seuil, Paris 1977, 1978

Copyright © Editura Trei, 2007,
pentru prezenta ediție

C.P. 27-0490, București
Tel./Fax: +4 021 300 60 90
e-mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

ISBN 978-973-707-396-9

Cuprins

Prefață 9
Există întotdeauna un motiv (Când apare copilul) 19
Omul știe tot de când e mic (Când apare un frățior) 24
Vezi, noi te așteptam (Și, iată, copilul a sosit) 28
Când tata nu e acasă 35
Ce înseamnă să fii „drept"? (Enervări și capricii) 38
Despre curățenie 45
Cine părăsește pe cine? 48
Fiecare doarme altfel 55
A „iubi", a „dori" (Treziri nocturne) 61
Copilul țipă pentru a se face auzit 66
Despărțiri, angoase 71
Întrebări indirecte (Paternitate, naștere, sexualitate) 75
Există mame obosite? 83
Cel mare reprezintă într-un fel capul,
iar cel mic picioarele (Frații între ei) 87
Ce este un lucru adevărat? (Moș Crăciun) 93
Murim pentru că trăim 96

Copilul își creează mama (Alăptarea sugarului) 101

Încă puțin acasă (Despre grădiniță și despre publicitate) 104

Nu există (o vârstă la care copilul
„trebuie să vorbească“ (Cuvinte și sărutări) 107

Va fi artist 111

Întrebări mute (Din nou despre sexualitate) 116

Ce e făcut e bun făcut (Anxietăți) 120

Înțelegerea unei alte limbi, adoptarea unor noi părinți 124

Copiii au nevoie de viață în jurul lor (Jocurile) 129

Când corpul copilului este atins (Operații chirurgicale) 134

Copilul mic trebuie luat în brațe (Liniștirea copilului) 138

Copii inseparabili, gemeni geloși 143

Să spui „NU“ pentru a face „DA“ (Copiii ascultători) 146

Goi în fața cui? 153

„Ce-ar fi să spunem că a murit?“ (Despre agresivitate) 159

„Noi“, adică cine? (Tata și mama) 163

Când complexul lui Oedip nu e luat în serios 169

Întrebări care revin (Despărțirea; gemenii) 175

Copii agresivi sau agresați? (Întoarcerea de la școală) 180

Să scrii pentru a te ajuta 184

Copilul trebuie întâmpinat ca o persoană (Nașterea) 186

Și tu ai un tată adevărat (Mame celibatare) 191

Copilul atinge tot ce vede (Mersul, curiozitatea) 201

Nu există mână bună (Copiii stângaci) 207

Obiectele sunt la dispoziția noastră (Ordine sau dezordine?) . . .214

Vezi, așa ți-aș fi tras vreo două la fund…
(Violența copiilor, violența părinților) 230

Mama își smulge părul, iar copilul este ca un pui jumulit
(Mame exasperate) 236

Tatăl nu este un sugar (Incomunicabilitate paternă?) 243

Pasivitatea nu este o calitate (Copiii timizi) 249

Mâinilor trebuie să le poruncești (Furtul) 256

Dreptul de a cunoaște prețul lucrurilor (Banii de buzunar) 262

În spațiul imaginarului (Crăciunul, poveștile, jucăriile) 268

Realitate și imaginar (Fuga, frica, minciuna) 277

Realitatea trebuie să rămână în cuvintele care exprimă
realitatea (Să vorbim despre moarte) 283

Să ne simțim bine împreună, dar și fiecare pe contul lui 289

Tu voiai să te naști, iar noi voiam un copil
(Educație sexuală, întrebări directe) 297

Nici o legătură cu diavolul
(Educație sexuală, întrebări indirecte) 303

E plăcut? (Nuditatea) 309

Nu e o minciună, e o glumă
(Fantasmele sexuale ale copiilor și realitățile adulților) 314

Interdicția și disprețul (Incestul, homosexualitatea,
masturbarea) 320

Romeo și Julieta aveau cincisprezece ani (Adolescenții) 331

Scrisorile de miercuri (Adolescenții) 338

Noile scrisori de miercuri 348

Psihoterapia, psihiatria, reeducarea, psihanaliza 355

Ce trebuie făcut la această vârstă (Norme false) 368

Copilul trebuie dorit de cei doi părinți
(Copii programați sau copii surpriză?) 376

Vezi, te ating: ăsta sunt eu, ăsta ești tu (Oglinda) 384

Fascinați de elemente (Focul, apa) 387

Când circuitele calculatorului se încurcă (Bilingvismul) 394

Albă ca Zăpada e cineva care trudește de dimineața
până seara (Despre buna folosire a poveștilor) 402

Nu doar cu părinții, ci și cu alții (Lectura, televizorul) 406

Să explicăm zgomotele, să iubim muzica pentru a o face iubită
(Sunetele: zgomotul, muzica) 415

Nu orice adevăr trebuie spus (Vorbărețul, obraznicul și
pârâciosul) 422

Copilul trebuie să-și poarte singur de grijă (Organizarea
activității școlare) 432

De ce școala trebuie să fie atât de tristă? (Învățământ
fără educație) 439

Gândește-te la viitorul tău! (Părinții și școala) 446

M-am săturat! (Școala obligatorie) 456

Copiii sunt veseli când locul este vesel (Metode active) 466

Întotdeauna au o anume inteligență (Copiii handicapați) 474

Dacă ești dotat pe plan școlar, nu înseamnă că ești supradotat
(O dezvoltare omogenă) 489

A-ți dezmierda nepoții nu înseamnă că o faci din iubire
pentru ei (Copii/bunici) 497

Cine are dreptate? (Copii/bunici/părinți) 504

Orice muncă trebuie răsplătită (Bunici/părinți) 507

Apendice: un exemplu de psihoterapie 511

Prefață

În luna august 1976, în timp ce eram în concediu, am primit un telefon. Directorul de la France-Inter, dl Pierre Wiehn, pe care nu îl cunoșteam, mi-a propus ca începând cu acea toamnă să particip la o emisiune ce urma să se ocupe de problemele pe care le au părinții în relația cu copiii lor. Să mă gândesc în timpul concediului la ce am să fac după, nu! Un nu categoric și datorită dificultății unei asemenea emisiuni, având în vedere că atâția factori inconștienți sunt în joc când e vorba de educație. Peste câteva zile, adjunctul directorului de la France-Inter, Jean-Chouquet, m-a sunat încercând să fie mai convingător. Cererea e mare, îmi spunea el; de când radioul a devenit prietenul fiecărui cămin, mulți părinți așteaptă prin el răspunsuri la problemele lor psihologice. Trebuie făcută o emisiune despre dificultățile legate de educația copiilor. Posibil. Dar de ce să apelați la mine, un psihanalist atât de prins de meseria lui? Acesta este rolul educatorilor de profesie, al psihologilor, al mamelor și taților din familiile tinere. Multe persoane sunt preocupate de aceste lucruri. În ceea ce mă privește, răspunsul este nu… și nu m-am mai gândit la asta.

Dar când m-am întors la lucru, Pierre Wiehn m-a sunat din nou. Veniți măcar să stăm de vorbă: studiem problema și vrem să ne consultăm cu dumneavoastră. Am vrea să vă spunem care sunt ideile noastre. Ținem foarte mult la acest proiect.

Tocmai mă întorsesem din concediu, odihnită și încă nepresată de un program prea încărcat. Am acceptat.

Și astfel, într-o după-amiază de la începutul lui septembrie m-am dus să-i întâlnesc pe acești domni în clădirea impunătoare pe care o ocupă Radio-France, să reflectăm împreună și, încet-încet, m-am lăsat câștigată de cauza lor.

Da, era adevărat, se putea face ceva pentru vârsta copilăriei. Existau multe cereri din partea publicului. Cum puteam să le răspundem în mod eficient fără să facem rău, fără să îndoctrinăm și, profitând de această audiență, să facem ceva pentru cei care sunt viitorul unei societăți ce nu îi înțelege niciodată? Este adevărat, de asemenea, că toți cei ce dau consultații psihomedicale constată că tulburările de adaptare pentru care le sunt aduși copiii își au originea în prima copilărie. Pe lângă tulburările reacționale recente, cauzate de evenimente școlare sau familiale, există adevărate nevroze infantile și psihoze care au debutat cu tulburări ce ar fi fost rezolvate dacă părinții și copiii ar fi fost ajutați să se înțeleagă fără angoase și sentimente de culpabilitate, de-o parte și de cealaltă. Aceste tulburări au condus la o stare patologică cronică, manifestată deopotrivă prin dependență, respingere și dezvoltare dizarmonică a copilului. Suferința morală a copiilor foarte mici se exteriorizează la început prin disfuncții viscerale digestive, pierderea poftei de mâncare, a somnului, agitație sau apatie, sau chiar printr-o indiferență față de toate și pierderea plăcerii de a se juca, de a face zgomot; întârzierea în vorbire, tulburările de motricitate, tulburările reacționale sunt semne târzii ale pierderii comunicării prin limbaj cu cei din jur. Aceste fenomene precoce sunt nenumărate în prima copilărie, dar complet ignorate de majoritatea părinților care se mulțumesc să aștepte vârsta școlară, pedepsind sau dând calmante copiilor care deranjează, pentru că, într-o zi, un medic le-a recomandat un medicament pe care de atunci îl folosesc frecvent. Se poate spune că, până la vârsta școlară obligatorie, dificultățile relaționale ale copilăriei nu sunt percepute ca atare de conștiința adulților. Or, tocmai acestea creează premisele unui viitor psihosocial perturbat. Asta nu înseamnă că părinții nu își

iubesc copiii, dar nu îi înțeleg, nu știu sau nu vor, confruntați fiind cu propriile lor greutăți, să se gândească la dificultățile psihice ale primilor ani ai fiilor sau fiicelor lor care, încă din primele momente de viață, sunt niște ființe făcute pentru comunicare și dorință, ființe care au nevoie de siguranță, de dragoste, de bucurie și de cuvinte, chiar mai mult decât de îngrijiri materiale, de igienă alimentară sau corporală. Pe de altă parte, medicina și chirurgia au făcut asemenea progrese încât mulți copii care altădată, în urma unor boli infecțioase sau unor tulburări funcționale și dereglări fiziologice, mureau la vârste mici, astăzi sunt salvați; tot așa cum alții sunt salvați după o viață intrauterină dificilă și o naștere prematură, urmată de lungi perioade de incubator, dar tot atât de adevărat este că acești copii atât de bine îngrijiți din punct de vedere medical și refăcuți din punct de vedere fizic prezintă deseori simptome de regresiune și probleme de dezvoltare a vorbirii, în sensul larg al termenului, tulburări ale sănătății psihosociale, atât în mediul lor familial, cât și în societate, cu ceilalți copii de vârsta lor. Efectele unei prime copilării perturbate în dezvoltarea ei, înainte de vârsta de trei sau cinci ani, nu devin vizibile decât prea târziu, la vârsta școlară, prin imposibilitatea acestor copii de a participa în siguranță și cu bucurie la activitățile celor de vârsta lor. Și încă și mai târziu, o dată cu apariția tulburărilor reacționale, a decompensărilor psihosomatice în lanț, a diverselor simptome de angoasă sau de respingere de către copiii de vârsta lor sau de către adulții din jur, ei sunt în sfârșit consultați de specialiști. Și încă aceștia sunt fericiți în comparație cu cei care, din acel moment, se văd izolați, despărțiți de părinții lor prin spitalizări sau internări în instituții de specialitate, care de cele mai multe ori îi marginalizează pentru totdeauna.

De aceea, ceva ar trebui făcut mult mai devreme, din momentul în care copilul, crescând, creează probleme mamei sale în viața relațională. Dar cum?

Nu puține sunt cazurile când părinții sunt lucizi, dornici să înțeleagă eșecul eforturilor lor în creșterea copilului; dar problemele care se pun sunt probleme de educație în sens larg,

iar ei spun că încearcă „tot", se angoasează din cauza nereușitei în timp ce copilul lor își pierde pofta de viață pentru că nu izbutește să se facă auzit; el, ale cărui tulburări în dezvoltare sunt de fapt chemări în ajutor adresate celor de la care, ca părinți, el așteaptă totul. Și astfel, provocându-le angoase, copilul se angoasează și mai mult.

Nu ar fi posibil oare ca acești părinți cu probleme să fie ajutați să se exprime, să reflecteze la sensul dificultăților pe care le au copiii lor, să-i înțeleagă și să le vină în ajutor, și nu să-i reducă la tăcere, să ignore semnele suferinței proprii acestei vârste? Sau să fie informați în legătură cu felul în care un copil poate fi făcut să se simtă în siguranță, sau care îi poate permite să se dezvolte, să-și recâștige încrederea în sine după încercări sau eșecuri, după o boală grea, o infirmitate sechelară, o deficiență fizică, mentală sau afectivă reală? Nu există încercare mai mare pentru părinți decât atunci când își constată neputința în fața suferinței fizice sau morale a propriului copil, și nici încercare mai grea pentru un copil decât pierderea sentimentului de siguranță existențială, a sentimentului de încredere firească pe care o are în adult. Se impune deci să-i informăm pe părinți. Să răspundem la chemările lor în ajutor. Să dedramatizăm situații deja blocate. Să-i deculpabilizăm și pe unii, și pe ceilalți, cu scopul de a le trezi propria putere de a judeca; să-i determinăm pe părinți să-și înțeleagă altfel contribuția în dezvoltarea perturbată a copilului lor; să-i ajutăm uneori să se înțeleagă pe ei înșiși, pornind de la dificultățile pe care le reprezintă în ochii lor acest copil cu probleme, cauză aparentă — uneori reală — a propriei lor derute, a unor dificultăți care sunt adesea, fără ca ei să-și dea seama, o reacție la propriile lor erori care împiedică evoluția copilului lor spre dobândirea autonomiei, deoarece, în funcție de vârstă și fire, i-au acordat prea multă sau insuficientă libertate. Se putea oare încerca așa ceva? Nu merită să facem această experiență?

Pericolul nu constă în a trezi speranțe în soluții gata făcute, în trucuri educative eficiente, când, de fapt, de cele mai multe ori e vorba de probleme emoționale complexe, care își au originea, la adulții deveniți părinți, în repetarea unor

comportamente ale propriilor lor părinți — sau, dimpotrivă, în opoziția lor față de condiția de genitori înhămați prea tineri la obligații familiale cărora nu reușesc să le facă față, în timp ce își continuă propria adolescență prelungită: intrați, de fapt, prea devreme într-o viață responsabilă? Evident, nu trebuia așteptat prea mult de la acest gen de emisiune; dar era oare acesta un motiv de a te eschiva? Aceasta urma să trezească, bineînțeles, orice s-ar zice, multe contestații; dar era oare acesta un motiv să nu încerci? Evident, multe situații familiale sunt prea delicate, prea multe procese inconștiente sunt în joc în deteriorarea comunicării în cadrul familiei pentru ca părinții să-și mai poate regăsi seninătatea necesară unei asemenea reflecții; și asta cu atât mai mult cu cât părinții cu probleme așteaptă din partea copiilor lor, a reușitei acestora, o consolare pentru nereușitele proprii. Câți părinți răniți în perioada propriei copilării, decepționați de viața afectivă conjugală și de relația lor cu cei apropiați, descurajați profesional nu își pun toate speranțele în progenitura lor, în așa fel încât cel mic eșec al acesteia îi duce la disperare; în consecință, o copleșesc cu o responsabilitate paralizantă pentru cei mici, în loc să o ajute, într-un climat de siguranță și destindere, să-și păstreze încrederea în ea însăși, să spere…

Cum trebuia să procedăm? În primul rând, să nu răspundem direct și la orice întrebare, chiar dacă păstrăm anonimatul. Trebuia să solicităm scrisori detaliate, asigurându-i pe cei care ne scriu că ele vor fi citite cu atenție, deși puține vor putea primi răspuns, dat fiind timpul scurt de emisie. Formularea *în scris* a propriilor dificultăți reprezenta deja un mijloc de a se ajuta singuri. Aceasta era prima mea idee.

După citirea corespondenței, urma să alegem dintre solicitări pe cele care, printr-un caz particular, pun o problemă care ar putea interesa un mare număr de părinți, deși ea se prezintă diferit pentru fiecare copil în parte. Modul de viață familială, numărul de copii, vârsta și sexul, poziția copilului în raport cu frații săi sunt tot atâția factori ce trebuie cunoscuți, căci de ei depind mult reacții emoționale, precum și viziunea despre lume pe care și-o formează zi de zi copilul

în perioadă dezvoltării, în timp ce își caută propria identitate prin procese de stimulare, de rivalitate, de identificări succesive. Va trebui, de asemenea, să spunem părinților care ne vor asculta că există perioade privilegiate pe care le traversează toți copiii, fiecare în felul său, în timp ce cresc, și care ridică anumite probleme, în cursul cărora lipsa de înțelegere, deruta adulților în fața eșecurilor copiilor sunt mai dureroase pentru ei decât în alte perioade și prilejuiesc interpretări greșite, omisiuni, interferențe reacționale care dăunează unei rezolvări fericite a acestor etape de evoluție. Va trebui deci să vorbim, plecând de la cazuri particulare, despre cele mai frecvente dificultăți, astfel încât emisiunea să aducă reale servicii în înțelegerea copilăriei de către adulți, cu atât mai mult cu cât o bună parte dintre ei nu au nici cea mai vagă idee despre problemele ce-i sunt specifice și despre modurile de reacție care, în funcție de natura fiecărui copil, însoțesc întotdeauna o rezolvare favorabilă.

Ceea ce părinții, adulții în general, nu știu este că, încă de la naștere, puiul de om este o ființă din și pentru limbaj și că multe dintre problemele pe care le are își găsesc rezolvarea favorabilă dezvoltării sale dacă îi sunt explicate. Oricât de mic ar fi, dacă mama sau tatăl său îi vorbesc despre motivele cunoscute sau presupuse ale suferinței sale, un copil este în stare să treacă peste acea dificultate păstrându-și încrederea în el și în părinții lui. Înțelege el oare sensul cuvintelor sau dorința de a ajuta, evidentă în aceste cuvinte? În ceea ce mă privește, consider că el este foarte devreme receptiv la sensul limbajului matern, precum și la sensul umanizant al vorbelor pline de compasiune și adevăr care îi sunt adresate. Ele îi provoacă un sentiment de siguranță și de liniștire în mai mare măsură decât țipetele, cearta, loviturile, menite să îl facă să tacă și care, uneori, se dovedesc eficiente. Acestea din urmă îi conferă mai degrabă un statut de animal domestic, supus și înspăimântat de stăpânul său, decât de ființă umană ajutată de către cei ce îl iubesc să-și depășească dificultățile existențiale, ale căror singure mijloace de exprimare rămân — în absența vorbelor

lămuritoare și deci liniștitoare — țipetele și stările de indispoziție. Această comunicare umanizată mi s-a părut de cele mai multe ori uitată în zilele noastre, în ceea ce privește relațiile cu copiii, martori permanenți ai vieții cuplului pe care îl formează părinții, dar lipsiți de cuvinte care să se adreseze anume persoanei lor — și acest lucru în special în viața de la oraș, fie că sunt crescuți de mamă sau de o femeie care se ocupă de ei, fie că sunt duși la creșă; în timp ce altădată, în familia tribală, se găsea întotdeauna un adult fără un rost precis care, în lipsa părinților, știa să vorbească, să cânte, să legene, să-l împace pe copil, arătându-se plin de toleranță față de suferințele lui. Iar apoi, în toată perioada educației e de dorit să poți răspunde cu sinceritate la toate întebările pe care ți le pune, să-i trezești capacitatea de observație, raționament și simț critic. Un asemenea limbaj considerăm că trebuie descoperit sau redescoperit de către părinți. Iar toate aceste adevăruri de bun-simț trebuiau fără îndoială spuse acelor părinți care le-au uitat.

Oare această sarcină, socială în bună măsură, revenea unui psihanalist? Un psihanalist este format pentru a asculta în liniște pe cei care, vorbindu-i, încearcă să-și regăsească ordinea interioară perturbată de dificultăți anterioare; prizonieri ai unor procese repetitive care împiedică evoluția lor umană, aceștia se străduiesc, prin reevocare, să le decodeze sensul perturbator. Și atunci, un asemenea specialist, cum sunt și eu, trebuia să vorbească la radio, să răspundă la întrebări privitoare la educație? Mi-am pus și atunci și îmi pun și acum această întrebare. Este adevărat că eu vorbesc având la bază informațiile mele privind psihanaliza, precum și nenumăratele dificultăți nerezolvate pe parcursul educației ale celor pe care i-am întâlnit în profesiunea mea, tineri și mai puțin tineri — și nu pot vorbi altfel. Totuși, chiar dacă evoluția oricărei ființe umane străbate aceleași etape de dezvoltare, fiecare îi percepe în alt mod dificultățile, întotdeauna asociate cu cele ale propriilor părinți, fie ei oricât de bine intenționați. Îmi va permite oare această cunoaștere, întotdeauna particulară și individuală a suferinței omenești, să îi ajut

pe ceilalți? Nu știu. Experiența își va spune cuvântul. Mă întrebam dacă ar putea fi evitate suferințe de felul celor prin care trec în timpul vieții lor comune unii părinți și copii ce se află, ca noi toți, prinși în capcana unor dorințe inconștiente — știut fiind faptul că acestea din urmă sunt, ca întotdeauna între părinți și copiii lor, marcate de interdicția incestului și de dificila rezolvare creatoare a acestor dorințe barate unele în raport cu altele în cadrul relațiilor familiale. Dar dacă e adevărat că sunt psihanalist, e la fel de adevărat că sunt și femeie, soție, mamă, că am cunoscut și eu problemele acestor roluri diferite, după cum cunosc și cursele pe care ți le întinde buna-credință. Deci voi vorbi ca femeie care, deși psihanalist, este la vârsta de a fi bunică și chiar mai mult, o femeie ale cărei răspunsuri sunt discutabile, iar ideile ce o conduc, contestabile într-o lume în mișcare; copiii de azi vor fi adolescenții și adulții de mâine ai unei civilizații în plină mutație. Voi încerca doar să aduc puțină lumină în problemele celui care pune întrebări. Ascultătorii sau cei care îmi scriu, precum și cei care îmi vor citi răspunsurile, nu trebuie să-și imagineze că sunt depozitara unei adevărate științe pe care nu o vor pune în discuție. Este mai degrabă vorba de o etapă a unei căutări, ce îmi aparține, în direcția problemelor actuale cu care se confruntă copiii de astăzi, supuși, din multe puncte de vedere, atât unor experiențe și unui climat psihosocial în schimbare, cât și unor situații noi pentru toată lumea, în răspunsurile pe care le dau, intenția mea este de a-i determina pe părinții confruntați cu dificultăți să-și vadă problemele dintr-un unghi puțin diferit de cel cu care s-au obișnuit, de a trezi în mintea ascultătorilor care nu sunt direct implicați preocuparea pentru soarta copiilor din jurul nostru, pe care noi, adulții din preajmă, trebuie să-i protejăm și să-i susținem, ajutându-i astfel să dobândească în deplină siguranță sentimentul propriei responsabilități.

Oare este copilăria de astăzi copia copilăriei noastre? Trebuie oare reluate tipurile de comportament care au reușit în creșterea generațiilor trecute? Cu siguranță, nu. Condițiile

vieții s-au schimbat și se schimbă în continuare, iar copiii de astăzi se confruntă cu acestea în dezvoltarea lor. Neschimbată a rămas doar setea copiilor de a comunica cu adulții. Această sete există și a existat dintotdeauna, deoarece ea reprezintă particularitatea ființei umane de a se exprima și de a încerca, dincolo de barierele de vârstă și limbă, să comunice cu ceilalți, și, de asemenea, de a suferi atunci când nu poate să o facă sau când mijloacele sale se dovedesc inadecvate.

Trăiesc cu speranța că toți cei ce vor citi răspunsurile pe care le dau acestor scrisori venite de la părinți sau, mai rar, de la tineri, vor fi tentați să reflecteze la rândul lor la aceste probleme, la sensul lor, la diferitele soluții ce li s-ar putea da. Și, deopotrivă, să reflecteze la acest extraordinar mijloc de informare și de întrajutorare care este radiofonia, ce permite comunicarea unor oameni care nu se cunosc în legătură cu probleme care făceau odinioară parte din secretele de familie.

Pentru unii dintre ei, aceste răspunsuri ar evoca amintiri despre propria educație, dificultăți trăite de ei înșiși pe vremea când erau copii sau de părinții lor când îi creșteau, dificultăți asemănătoare acelora pe care le-au avut sau le au cu propriii lor copii și pe care știu să le depășească fără să ceară ajutor. Toți — sper —, întâlnind oamenii din alte familii decât ale lor, îi vor privi altfel pe părinții și pe copiii aflați în cumpănă, vor observa cu alți ochi reacțiile copiilor care se joacă în parcuri, ale celor care se chinuie în clase, ale celor care vin să-i deranjeze în momentele lor de liniște. Poate că în acest fel vor fi ajutați să încerce să le vorbească acestor copii în alt mod, să nu-i judece prea repede, să găsească, gândindu-se, răspunsuri pentru problemele cotidiene cu care sunt ei confruntați, probleme care constituie multe exemple din această carte. Poate că vor ști, mai bine ca mine, să găsească acele cuvinte care să vină în ajutor dificilei condiții umane de a fi părinte și aceleia, nu mai puțin dificilă, de a fi copil, la cei în mijlocul cărora trăiesc și care le pun întrebări.

Această carte consemnează primele luni de difuzare ale emisiunii de la France-Inter: *Când apare copilul*.

Mulțumesc aici tuturor membrilor micii noastre echipe: lui Bernard Grand, producătorul mereu atent, cu ochii la cronometrul lui Jacques Pradel, cel care dialoghează cu mine pe post; lui Catherine Dolto, cea care a rezumat toate scrisorile la care ne-am oprit, permițându-ne să alegem temele dominante ale fiecărei emisiuni; de asemenea, tehnicienilor și secretarilor devotați de la camera 5348, de pe avenue du Président Kennedy nr. 116, Paris, arondismentul XVI.

Există întotdeauna un motiv
(Când apare copilul)

Françoise Dolto, sunteți psihanalist; cu toate acestea, nu e vorba să dați aici consultații personale. Sunteți de aceeași părere?

Bineînțeles. Și, cu toate că sunt psihanalist, cum bine spuneați, sper că am și bun-simț și că aș putea să-i ajut pe părinții care au probleme, acel gen de probleme ce preced, la copii, perturbări mai grave, care îi vor determina să consulte mai târziu medicii; mai precis, psihiatrii. Există multe lucruri, aparent banale, pe care părinții nu le iau la început în serios; de altfel, nici medicii. Părinții știu doar că ceva nu merge: copilul lor s-a schimbat. Ei ar vrea să afle cum să procedeze și, de cele mai multe ori, ar putea găsi singuri soluția dacă s-ar gândi puțin. Asta aș vrea eu: să-i ajut să gândească.

Într-adevăr, e mai ușor să previi decât să vindeci. Pe de altă parte, nu e întotdeauna vorba de drame: sosirea pe lume a unui copil este și un prilej de bucurie și de fericire. Cu o condiție: să-i înțelegi pe copii! Dar lucrurile nu stau întotdeauna așa.

În general, părinții îi așteaptă cu bucurie. Dar, iată, așteptați un copil și, de fapt, vine un băiat sau o fată. Ai fi vrut fată, și e băiat; voiai băiat și e fată… În plus, într-o familie nu sunt numai părinții. Există și bunicii și, mai ales, frații mai mari. Un asemenea eveniment — apariția unui nou-născut — este o mică dramă pentru mulți dintre copiii mai mari din familie.

Ar trebui chiar să spun că, dacă nu apare gelozia între, să zicem, optsprezece luni și patru ani, e un semn foarte rău: copilul mai mare trebuie să fie gelos deoarece e confruntat cu o problemă; pentru prima dată vede că toată lumea admiră pe cineva mai tânăr decât el: „Deci trebuie «să faci pe bebelușul» ca să fii admirat?“. Până atunci credea că va fi apreciat doar dacă va crește mare, o fată sau un băiat mare. Socotesc că trebuie să-i ajutăm pe părinți încă din momentul în care apare copilul, pentru că totul devine mai complicat în lunile următoare.

Vorbeați despre bun-simț. Este foarte adevărat că, uneori, puțin bun-simț te ajuta să descurci o situație care, la început, pare foarte încâlcită și dramatică. Nu am putea face mai clare aceste lucruri printr-un exemplu?

Trebuie să știm că un copil care are o reacție neașteptată are întotdeauna un motiv. Se vorbește despre *capriciile* copilului: capriciile se instalează pentru că le numim capricii. În fond, când un copil are brusc o reacție neașteptată, care pune în încurcătură pe toată lumea, noi trebuie să *înțelegem* ce se întâmplă. Un copil se oprește pe stradă, nu mai vrea să meargă mai departe: poate nu-i plac pantofii pe care îi are; poate nu vrea să meargă pe acolo; poate se merge prea repede și, poate, ar trebui să mai meargă cu căruciorul, în timp ce noi credem că e destul de mare ca să meargă deja pe jos: „A petrecut o vacanță frumoasă, se ține foarte bine pe picioare…“. Dar nu e adevărat! Văzându-se în același loc după vacanță el vrea, ca înainte, să meargă cu căruciorul. Nu va mai dura mult. După părerea mea, capriciile apar dintr-o lipsă de înțelegere a copilului: el nu se mai înțelege pentru că adultul nu-l mai înțelege. Aceasta este o problemă de bun-simț! Și câți copii nu am văzut eu care au început să aibă capricii? Este cazul oricărui copil vioi și inteligent care vrea să explice ce simte sau ce dorește și care nu știe cum să facă: atunci devine recalcitrant, protestează, urlă și… urlă și părinții la el. Nu așa trebuie procedat. Ci încercând să-l înțelegi, spunându-ți: „Există un motiv.

Nu înțeleg, dar să ne gândim!“. Și, mai ales, să nu faci imediat o dramă din asta.

Un alt eveniment ce interesează toate familiile care au copii de vârstă școlară este începutul anului școlar; deseori, pentru un copil mic, ieșirea din cadrul familiei, locul nou și necunoscut, întâlnirea unor oameni noi reprezintă un eveniment.

Vă referiți la copilul care merge pentru prima oară la școală sau la cel care reîncepe un nou an școlar?

La amândoi. Să ne oprim întâi la copilul care intră în clasa întâi.

Vara trecută, lucram liniștită în grădină și la un moment dat am auzit o fetiță care a început să țopăie de bucurie când l-a văzut venind pe nașul ei: aceasta era pentru ea o sărbătoare. Bun! Acest domn coboară din mașină și o vede pe fetiță: „Oh! ce mare ai crescut! Ai să mergi în curând la școală!“. Atunci, fericită și plină de importanță, ea îi spune: „Da, o să merg la școală. De la toamnă“. Adică peste două luni. „Ah! ai să vezi tu, ai să vezi, nu e prea vesel. Va trebui să fii cuminte, nu vei mai avea voie să alergi. Uite, acum ți-ai băgat degetul în nas, nu vei mai avea voie să faci așa. Și pe urmă, colegii tăi, știi, va trebui să le ții piept. Te vor trage de codițe. Cum? Vrei să-ți păstrezi codițele? Nu, va trebui să-ți tai părul!“ Într-adevăr, un tablou terifiant! Copila era veselă înainte de sosirea nașului ei, tot veselă când l-a întâmpinat… iar după, nu i-am mai auzit glasul. Iată un copil care, din cauza discursului unui adult care voia probabil să o tachineze, s-a prăbușit total. Nu e decât un exemplu, dar de câte ori adulții nu-i spun copilului că începutul școlii înseamnă pentru el că viața frumoasă s-a sfârșit!

Atunci nu trebuie să ne mai mirăm văzând copii care plâng și care sunt practic târâți pe stradă pentru că nu vor să meargă la școală.

Există și copii care așteaptă acest moment cu nerăbdare, pentru că vor avea ghiozdan etc. Și pe urmă ajung la școală, unde se trezesc la grămadă — și nu se așteptau la asta. Când se întorc acasă sau când mama vine să-i ia de la școală, acești copii sunt foarte neliniștiți, mai ales a doua zi. Iar în a treia zi, nu mai vor să meargă deloc. Din fericire, cred că există școli unde copiii sunt primiți altfel… Deci lucrurile trebuie luate treptat: nu trebuie bruscat un copil care are o anumită fobie la mersul la școală. Poate că tatăl ar putea într-o zi să-și lase treburile și să meargă să-l ia de la școală, sau să-l ducă dimineața. Sunt mulți copii care, înainte de a merge la școală, sunt lăsați la cineva care se ocupă de ei, și acesta este un lucru nou; în plus, trebuie să se scoale foarte devreme în timp ce, pentru ei, școala însemna că o să meargă cu alți copii și o să se joace; și de fapt, nu e deloc așa. Mama lor nu i-a prevenit că o să meargă la cineva și de acolo la școală, că aceeași persoană o să-i ia de la școală, iar mama nu o să-i vadă decât seara. Eu cred că ar trebui să le spui copiilor care este situația, fără să-i sperii, dar dovedindu-le că ești alături de ei: „Mă voi gândi la tine“. Copiii au mare nevoie să știe acest lucru. Sau: „Uite, ți-am adus o poză sau un bilet de tramvai. Când o să-ți fie urât la școală, o să-l ai în buzunar. Tata ți l-a dat. N-o să-ți mai fie așa frică“. Lucruri de genul ăsta. Copiii au nevoie de prezența părinților. Acest mediu e insolit. Trebuie ca părinții să fie reprezentați printr-un lucru pe care l-au dat copilului, ca să-i insufle încredere.

Mai trebuie spus ceva, și anume faptul că un copil nu poate vorbi despre ce s-a întâmplat la școală. Când el este în mediul său familial, nu poate vorbi decât despre ce se întâmplă în acel loc, despre ce gândește atunci. *Copilul este prezent în prezent.* Or, el este întrebat: „Ce s-a întâmplat la școală?“ și este certat pentru că nu poate să povestească nimic.

Să luăm acum cazul unui copil care e, pentru a doua sau a treia oară, la început de an școlar. Deci, de data asta, nu mai e vorba de teamă; în schimb, acest copil poate fi tulburat de sosirea unui nou

învățător sau de prezența altor colegi, de schimbarea atmosferei sau a clasei etc.

Este important de știut dacă cu un an înainte s-a simțit bine la școală. Dacă a fost puțin cam indiferent, sau dacă a avut probleme, anul acesta va fi, dimpotrivă, fericit: pentru că nu voia să regăsească aceeași învățătoare. Am văzut mulți copii aduși la doctor de părinți care spuneau: „În fiecare zi când trebuie să meargă la școală e bolnav, iar duminica se simte foarte bine". Vorbeam cu copilul și, în realitate, el nu o voia pe acea învățătoare; voia să o aibă din nou pe cealaltă învățătoare, cea de anul trecut. Din păcate, învățătoarea cea nouă le-a spus: „Fiți atenți, cei care nu țin pasul se întorc alături de cei mici". Or, el tocmai asta voia. Îi explicam atunci copilului că e foarte norocos: „Ai noroc că nu-ți place de învățătoarea ta; pentru că atunci când ții la ea nu te străduiești să știi tot și să treci în altă clasă în anul următor".

Dacă copiilor nu le place de învățătoarea lor, trebuie să-i întrebi: „Dar explică bine?". Foarte des, ei spun: „Nu-mi place de ea, dar așa e, explică foarte bine". „Păi vezi, asta e important. Rostul învățătoarei este să explice, în rest, o ai pe mama."

Omul știe tot de când e mic
(Când apare un frățior)

Să ne întoarcem la venirea pe lume a unui copil, într-o familie în care mai există băieței sau fetițe de trei-patru ani. Acești copii trebuie avertizați cu mult timp înainte, trebuie să li se explice ce e cu sarcina mamei lor?

Celor mari ar trebui să li se explice că se va naște un copilaș și că nu se știe dacă va fi băiat sau fată; copilul va înțelege astfel de ce mama lui pregătește un pătuț. Dar în nici un caz mama să nu se mire că tot ce face ea nu e privit cu ochi buni; de pildă, dacă ea se învârte în jurul pătuțului pe care îl aranjează, copilul îl lovește ca din întâmplare cu piciorul… Mama nu trebuie să-i spună niciodată că e un copil rău. El se află în fața unei situații neobișnuite. Se fac pregătiri pentru un alt bebeluș, iar pentru el să fii bebeluș nu e așa bine ca atunci când ești mare.

Uneori mamele spun: „O să mai cumpărăm un bebeluș". Dar asta înseamnă să-ți bați joc de o ființă umană care știe foarte bine că înainte a fost și el bebeluș. La nivel inconștient, ființa umană știe tot de când e mică. „Inteligența" inconștientului este aceeași ca și la adulți. De aceea, de fiecare dată când avem ocazia să vorbim copiilor despre problemele de viață, trebuie să le prezentăm simplu, așa cum sunt.

Numai că în legătură cu acest copil care se va naște, cel mare va spune: „De ce? Mie nu-mi trebuie. — Dar acest copil nu este pentru tine". Cu toate acestea, în multe familii, părinții spun:

„Un frățior sau o surioară pentru tine". În felul acesta, copilul se așteaptă, bineînțeles, să aibă imediat pe cineva de o seamă cu el, pentru că el mai știe și alți copii care au frați și surori. Atunci, spune: „Să vină cât mai repede." — „Dar știi foarte bine că și tu erai bebeluș când te-ai născut". I se vor arăta fotografii. „Privește cum erai când erai mic. Vezi, și el se va naște tot așa." Iar dacă va decide de la început: „Oh! dacă e băiat, nu-mi trebuie" sau „dacă e fată, nu-mi trebuie", i se poate răspunde: „Să știi că nu are deloc nevoie să-l iubești tu, și el are părinți ca și tine". Deseori, un copil căruia i s-a spus că nu e nevoie să-și iubească frățiorul sau surioara îi va iubi foarte mult, pentru că e ceva natural. Când un copil spune că nu-și iubește frățiorul sau surioara e o prostie pe care o aruncă mamei sale, încercând să o enerveze, să o scoată din pepeni, cum se spune.

Vorbeați adineauri despre lovituri în pătuțul celui mic. Nu e ceva grav. Dar știu că uneori e mult mai serios. Am auzit, de pildă, vorbindu-se despre cazul unui băiețel de patru sau cinci ani care l-a mușcat cu multă cruzime pe frățiorul lui. Sunt frecvente asemenea cazuri?

Destul de frecvente, iar în asemenea situații mama trebuie să aibă foarte multă prezență de spirit. În nici un caz fratele cel mare nu trebuie certat cu brutalitate. E și așa destul de amărât de ce a făcut. Mai bine e luat deoparte și i se spune: „Vezi ce puternic ești. În schimb, frățiorul, sau surioara ta, este fără nici o apărare și foarte mic, așa cum erai și tu când te-ai născut. Acum, el știe că are un frate mai mare și va avea încredere în tine. Dar, vezi, degeaba îl muști. Nu-ți folosește la nimic. Nu poți să-l mănânci". Și asta pentru că, imaginați-vă, copiii mici vor să guste, să mănânce orice li se pare bun. Pentru ei, canibalismul nu e ceva atât de îndepărtat. Cu atât mai mult cu cât îl văd foarte des pe cel mic sugând, iar pentru ei un copil care suge este canibal. Ei nu înțeleg nimic din această lume insolită. Oricum, incidentul este repede dat uitării dacă mama își dă seama că reacția lui nu este doar din răutate, ci în primul rând o reacție de angoasă.

Dar atunci când reacțiile de gelozie — sau chiar de respingere (lovitura cu piciorul în pătuț, mușcătura etc.) — continuă, nu înseamnă oare că lucrurile sunt grave? Ce trebuie făcut?

Situația devine gravă dacă părinții sunt anxioși. Iar în al doilea rând, atunci când copilul suferă pentru că se simte neglijat. Asta nu înseamnă că și este, dar probabil nu este ajutat așa cum ar trebui să fie. Și cum poate fi ajutat un copil gelos și care suferă? Cel mai bine poate să o facă tatăl lui. Tatăl, o soră a mamei, o mătușă, o bunică… Dacă e vorba despre un băiat, atunci trebuie să fie ajutat de un bărbat. De exemplu, duminica, tatăl îi spune: „Haide, noi bărbații…". Iar mama rămâne cu sugarul ei: „Nu se gândește decât la bebelușul ei". Tatăl trebuie să spună ceva de genul ăsta: „Tu ești mare, hai cu mine". Îl pune astfel în valoare pe cel mare pentru a-i para reacțiile de gelozie vizibile în faptul că începe din nou să facă pipi în pat, nu vrea să mănânce decât lactate, se vaită pentru orice sau nu mai vrea să meargă. Ce înseamnă toate astea? E o problemă de identitate: un copil încearcă să-i imite pe cei pe care îi admiră, iar el va admira tot ce admiră tatăl și mama lui. Atunci, dacă toată lumea îl admiră pe cel mic, nu există nici o ieșire: cel mare trebuie ajutat în dezvoltarea lui, trebuie să iasă împreună cu copii de aceeași vârstă și nu să stea tot timpul lângă pătuț, cu mama și cel mic.

Să luăm acum cazul unei familii care are deja copii ceva mai mari decât cei despre care am vorbit până acum — cinci, șase sau șapte ani. Aceștia nu au reacții de respingere la apariția unui frățior sau a unei surioare, dar și reacțiile lor sunt uneori neașteptate.

Începând cu vârstă de cinci-șase ani, un copil îl vrea pe cel mic pentru el. Vrea să aibă grijă de el mai bine decât mama sau tatăl lui. Trebuie să fim foarte atenți la acest lucru, pentru că există pericolul de a-l deturna pe copil de la propriul lui destin, de băiat sau de fată care trebuie să crească printre copiii de seama lui și care riscă să devină o adevărată mămică sau un adevărat tătic. E foarte rău atât pentru el, cât și pentru

cel mic, deoarece, de acum înainte, pentru el, mama va avea două chipuri și două voci. Pe cât se poate, mama și tatăl trebuie să-și spună că sunt, pentru fiecare copil care se naște, părinții unui copil unic. Și el este, într-adevăr, *unic*, prin vârstă și nevoile sale. Evident, ceilalți pot să ajute, să sprijine, să coopereze. Dar nu trebuie să devină o obligație pentru ei. Cel mai bun procedeu: vor să aibă grijă de cel mic? „Bine, haide, astăzi îți dau voie." Fără însă ca aceasta să devină o justificare pentru mamă: „Dacă are grijă el, eu îmi văd de treabă". E foarte rău pentru cel mic. Profit de ocazie pentru a vă spune că, după părerea mea, nu e bine ca nașul celui mic să fie un frate mai mare. Copiii nu pot înțelege ce înseamnă o legătură spirituală. Pentru ei, e același lucru cu o legătură bazată pe autoritate. Este rău din două motive: în primul rând, pentru că e mult mai bine să alegi nași adulți, care sunt cu adevărat în măsură să-l ajute pe copil dacă, dintr-un motiv sau altul, mama sau tatăl nu pot s-o facă; iar apoi, cred că este mult mai interesant să ai nași care nu fac parte din familie. Nici măcar bunici sau bunice. Știu că există obiceiuri de felul ăsta. Ce să-i faci, asta e!

Vezi, noi te așteptam
(Și, iată, copilul a sosit)

Și, iată, copilul a sosit. Părinții îți pun o mulțime de întrebări: Trebuie să-i vorbim pe limba lui? Sau trebuie să-l considerăm un mic adult? Trebuie să-l izolăm? Copilul trebuie ținut într-un fel de găoace, fără zgomot și fără muzică etc.? Trebuie pus deoparte când vin prietenii în vizită?

Spuneți: „Copilul trebuie pus deoparte…“ ca și cum ar fi un obiect!

Probabil că nu sunt prea departe de adevăr atunci când spun că unii părinți își consideră copilul un fel de obiect.

Știți, altădată, toată lumea trăia în aceeași cameră, singura care era încălzită, iar pătuțul era tot acolo. Acești copii ajungeau să fie mult mai sociabili decât copiii de astăzi, care sunt prea protejați de zgomotul vieții de familie. Nu trebuie să uităm că *in utero* copilul participă la viața mamei și aude și vocea tatălui. *In utero*, el aude. Audiția este perfectă. În special spre sfârșitul sarcinii aude tot. Iar apoi, dintr-o dată, la naștere, aude zgomote puternice. Atunci simte nevoia să audă imediat vocea modulată a mamei sale, pe care o recunoaște, precum și vocea tatălui. Cred că primele vorbe pe care i le spune mama, ținându-l în brațe, sunt foarte importante: „Vezi, te așteptam. Ești băiețel. Ai auzit, probabil, că așteptam o fetiță. Dar noi suntem fericiți că avem un băiețel“.

Care este efectul acestor cuvinte asupra unui copilaș care nu are decât câteva ore sau câteva zile? Este oare atât de important?

Foarte important. Pot să vă spun că există copii care își amintesc de primele lucruri care au fost spuse în preajma lor. E uimitor, nu-i așa? Ca o bandă înregistrată. Asta nu înseamnă că trebuie să li se țină adevărate discursuri, dar e bine ca părinții să știe că se pot adresa copilului încă de la naștere și că acesta are nevoie de așa ceva. Doar astfel îl introducem în lumea noastră, ca pe un viitor bărbat sau viitoare femeie, și nu ca pe un obiect, un bebeluș sau o păpușă. El este o ființă umană; trebuie să-l și dezmierdăm, evident; dar în primul rând trebuie să respectăm în el pe viitorul adult.

Deci, încă din primele luni, copilul trebuie să participe la viața familiei, la evenimentele zilei…

Mai ales la cele care îl interesează. De pildă, când e mult zgomot: „Vezi, acesta este fratele tău care tocmai a răsturnat un scaun". Sau dacă plânge, nu e cazul să-l luăm întotdeauna în brațe, ci să îi vorbim: „Ce e, nu te simți bine? Ce necăjit ești!". Trebuie spuse asemenea fraze, iar tonul vocii care îngână suferința copilului e foarte important; atunci, fiind vorbită, suferința devine umană (și pentru copil). Tot ceea ce e vorbit devine uman. În schimb, tot ce nu e vorbit rămâne pentru copil ceva ciudat și nu se integrează relației pe care o are cu mama sa.

Cred că cei care sunt la primul copil și-au pus întotdeauna întrebarea dacă trebuie să-l lase să plângă sau să-l ia în brațe. Părinții se tem să nu-l obișnuiască rău. De fapt, în primul rând, este necesar să-i creăm „deprinderi" unui copil?

Ce înțelegeți prin deprinderi? Dacă pentru părinți acestea înseamnă schimbarea completă a felului de viață o dată cu apariția copilului, așa ceva e imposibil. Copilul are, evident, nevoie de ore fixe pentru supt. Apoi, trebuie să te ocupi de el, să-l schimbi. Evident, mama nu mai are aceeași libertate pe care o avea înainte, iar tatăl nu o mai are pe soția lui numai pentru el. Este adevărat, există o schimbare a sentimentului

de libertate pe care îl aveau până atunci; dar, în același timp, e atât de plăcut să te poți apleca deasupra pătuțului și să-i vorbești copilului! Eu cred că acesta trebuie să rămână implicat în viața familială, așa cum era când se afla în pântecele mamei sale. Dacă trebuie lăsat să plângă? Da, dar nu prea mult timp. Îl putem legăna, îl putem face *să simtă din nou ritmul*. De ce legănatul are un efect calmant? Pentru că acesta era ritmul corpului mamei sale când mergea încoace și încolo, purtându-l în pântece. Dar în primul rând să-i vorbim în timp ce-l legănăm: „Uite! Mama e aici. Și tata e aici. Da, da, suntem aici, cu tine". Lucruri de genul acesta. Și atunci, când îi va veni să plângă, va auzi în minte modulațiile vocilor părinților săi și se va liniști.

Când vorbeam de deprinderi, mă gândeam la reguli de viață: de exemplu, dimineața, la plimbare, masa și apoi somnul. Iar părinții stabilesc că trebuie să doarmă o oră și jumătate, două ore sau două ore și jumătate. Dacă, de pildă, după o jumătate de oră, ei își dau seama că, în loc să doarmă, copilul plânge în camera lui, trebuie să-l oblige să se odihnească, deși, evident, el nu vrea?

Fiecare trebuie să-și stabilească propriul ritm. Dar de ce „în camera lui"? Un copil adoarme acolo unde sunt toți. Când îi este somn, adoarme oriunde și e mult mai bine. Va dormi mai bine dacă aude vorbindu-se în jurul său. Copilul mic are nevoie să doarmă mult, dar nu e nevoie din cauza asta să fie izolat ca într-un pustiu. Când dormea în pântecele mamei sale, zgomotul nu îl deranja; apoi se trezea, căci și acolo copilul doarme și se trezește.

Copilul trebuie integrat în familie, trebuie să trăiască cât mai mult posibil în cameră cu ceilalți. Și totuși, din motive de odihnă, nu are uneori nevoie să fie izolat, să aibă o lume la scara lui?

Am văzut familii unde există o „cameră a copilului", păstrată ca atare până la vârsta de 14 ani, pur și simplu pentru că s-au făcut cheltuieli pentru o asemenea cameră. După părerea

mea, copilul mic nu are nevoie de altceva decât de pătuțul lui și de un fel de cutie pentru a evita o prea mare dezordine: o dată ce copilul s-a culcat, toate jucăriile sunt puse în cutie. Când începe să meargă în patru labe, lângă cutie se pune un covoraș ca să poată merge mai ușor; în felul acesta, este și integrat în viața părinților și are colțișorul său.

Ar fi bine să poată dormi într-un colț separat. Există familii care nu au decât o singură cameră; în acest caz, se poate pune o draperie, care să permită părinților să-și aibă în continuare viața lor, iar copilului — colțișorul său. Acolo unde familia locuiește în două camere, e preferabil ca micuțul să se culce separat pentru ca părinții să aibă liniște; o mobilă simplă, improvizată de tată, e chiar mai bună decât una nouă, lăcuită, pe care copilul oricum, până la patru sau cinci ani, o strică. Căci, e de reținut că un copil *trebuie să strice, trebuie*. Și aceasta, pentru că jocul copilului nu are respectul lucrurilor. Dacă i se spune prea devreme că trebuie să păstreze lucrurile care au costat scump, mobila, tapetul, nu o să mai poată fi un copil „vioi": un copil e sănătos dacă este vesel și dacă părinții nu sunt în permanentă alertă: Oare ce mai pune la cale?

Seara, dacă părinții vor să se culce, nu trebuie neapărat culcat și copilul. Este trimis în camera lui: „Acum lasă-ne — (va vorbi tatăl), las-o pe mama liniștită. Vrem să rămânem singuri". Foarte repede, copilul se va obișnui, mai ales dacă i se va vorbi cu blândețe. Există, de asemenea, problema prietenilor de familie: copilul vrea să îi cunoască. De ce nu? Își ia hălățelul și vine să-i vadă. Dacă adoarme? Este dus în camera lui. Trebuie manifestat mult bun-simț, trebuie să se știe că respectarea unui copil înseamnă integrarea lui în viața părinților și obișnuința de a-i respecta la rândul său; pe de altă parte, el trebuie să simtă că liniștea lui e respectată, tot așa cum e și propriul său ritm.

Ați spus că o mamă nu ar trebui să se îndepărteze niciodată de copilașul ei. Or, din nefericire, această situație rămâne ideală, foarte diferită de viața de fiecare zi. Există multe mame care sunt obligate, din cauza profesiei sau din alte motive, să-și lase copilul în grija

altcuiva, chiar de când e foarte mic. Trebuie încercat orice pentru a se evita o asemenea situație sau, dacă nu, cum trebuie procedat?

Să presupunem că părinții au ales fie soluția creșei, fie a unei persoane, acasă sau în oraș, care are grijă de copil. La început, cel mai indicat ar fi, evident, acasă. Soluția creșei nu e rea, dacă regulamentul e suficient de suplu ca să permită mamei să-și țină copilul acasă când are o zi liberă. Dar rămâne valabil același lucru, trebuie să i se vorbească copilului în prealabil: „Te duc la creșă și, pe urmă, voi veni să te iau. Acolo o să te întâlnești cu prietenii tăi, o să le vezi pe doamnele care au grijă de tine". Mama trebuie să-i vorbească copilului, să-l prevină. Iar când vine să-l ia de la creșă, să nu se repeadă să-l îmbrățișeze. Dacă mama îl dezmiardă de cum l-a văzut, copilul poate să se sperie. Trebuie mai întâi să-i vorbească, să-l ia în brațe, să-l pună în contact cu corpul ei, deoarece copilul își recunoaște mama după voce și după miros. De fapt, o va recunoaște cu adevărat doar când se întorc acasă; nu pe drum, pe stradă sau la creșă. Acest lucru pare surprinzător pentru mamă, căci ea îl recunoaște imediat. Dar copilul nu o recunoaște decât în cadrul în care regăsește spațiul și vocile cunoscute, tata, mama, el și pătuțul său. Bineînțeles, vorbesc de copilul foarte mic, până la patru, cinci sau șase luni. După un timp, se obișnuiește cu acest program și e foarte bucuros să vină acasă. Cu toate acestea, nu trebuie sărutat înainte de a fi siguri că ne-a recunoscut. E mai bine ca mama să-i aducă o bomboană decât să-l sărute.

Spuneați că prezența mamei e foarte importantă pentru dezvoltarea copilului. Deci, la modul ideal, ea ar trebui să dureze unu, doi sau trei ani?

La modul ideal? Această perioadă ar trebui să se întindă până la vârsta mersului singur; în funcție de copil, mersul singur, începutul acrobației, se situează în jurul vârstei de optsprezece luni, dat fiind faptul că un copil începe să meargă între douăsprezece și paisprezece luni. Pentru ca mamele să aibă

și momente de relaxare, ideal ar fi să se asocieze câte două sau trei, cu copii de vârste apropiate și fiecare să se ocupe de ei câte o după-amiază, pe rând… Astfel, din trei în trei zile, aceeași mamă ar avea grijă de ei. După un timp, copiii s-ar obișnui cu această ritmicitate. Copiii cresc mai bine împreună cu alții de vârsta lor decât singuri.

Până acum am vorbit pe larg despre cupluri care așteaptă un copil. Trebuie totuși să nu le uităm pe bunici… Închipuiți-vă că există bunici care ne scriu…

Locul bunicii este foarte important. Este bine ca, foarte devreme, copilul să-i știe numele; să nu-i spună „bunicuță" oricărei doamne în vârstă; iar bunica dinspre tată trebuie să fie deosebită de bunica dinspre mamă prin numele ei de familie: „Știi, bunicuța care vine astăzi este mama tatălui tău, sau mama mamei tale". Deseori, există tensiuni între mama copilului și mama sau soacra sa. Copilul simte imediat. Aceste lucruri nu trebuie ascunse, ci luate, mai degrabă, în glumă. Dar, în primul rând, mama și bunica nu trebuie să se certe niciodată în fața copilului, pe motiv că una din ele nu vrea ce vrea cealaltă. Iar bunicile nu trebuie să se poarte de parcă copilul ar fi al lor: „Ah! e băiatul meu! Ah! e fetița mea!". Dimpotrivă, ele trebuie să spună copilului: „Ești nepotul meu, ești nepoata mea. Tăticul tău e copilul meu; sau mămica ta e fata mea". Lucruri de genul acesta. Simțul legăturilor dintre părinți și copii, al descendenței, al strămoșilor se dezvoltă foarte repede la copil, atunci când îi sunt date prin cuvinte aceste elemente. El înțelege foarte repede cu cine are de-a face, dacă i se vorbește! Uneori, ajunge chiar să abuzeze, dar nu are importanță.

Pe de altă parte, bunicile nu trebuie să se teamă: „Ah! nu știu dacă fetei (sau nurorii) mele o să-i placă dacă copilul face asta sau aia". Nu! Să facă cu copilul ce cred ele că e bine și apoi să se explice. Copilul înțelege foarte repede. Și apoi, o bunică poate să-i arate copilului poze, îi poate vorbi despre trecutul tatălui sau al mamei sale, lucruri care îl interesează mult pe

copilul de trei-patru ani. Pentru el este o revelație să afle că tatăl sau mama lui au fost și ei copii. Numai o bunică poate să-i spună acest lucru.

Pentru că vorbim de bunici, o mamă ne povestește că fetița ei de cinci ani merge pentru prima dată la grădiniță anul acesta; totul a fost bine; de altfel, ea s-a străduit să o poată duce în fiecare dimineață chiar ea, urmând ca tatăl să o ia la prânz, astfel încât copilul să se simtă într-adevăr în siguranță. Totul a fost bine în primele două săptămâni; dar, brusc, după o vizită făcută bunicii, copilul a început să plângă și să nu mai vrea la grădiniță. Din ce cauză? Mama încearcă să analizeze: „Soacra mea i-a spus fetiței: încearcă să înveți bine, fiindcă bunica nu-i iubește pe copiii care nu învață". Dacă refuzul brutal de a merge la grădiniță e cauzat de această scenă, mama se întreabă ce trebuie făcut pentru a trezi din nou dorința acestui copil…

E greu de răspuns la această întrebare; bunica a vorbit de învățat. Or, e vorba despre grădiniță; copilul este conștient că aici nu învață, ci se joacă și cântă împreună cu alți copii. Acest copil își spune probabil: „Dar bunica nu înțelege ce este grădinița". Poate că despre acest lucru trebuie să i se vorbească copilului, să i se explice că bunica nu știe pentru că, atunci când a fost și ea mică, nu erau grădinițe ca astăzi; sau că, pentru ea, învățatul înseamnă să facă tot soiul de construcții, să danseze, să cânte. Și să i se promită că mama sau tatăl o să-i explice bunicii ce înseamnă să mergi la grădiniță…

Când tata nu e acasă

Când apare un copil, există tendința de a considera că relațiile sale privilegiate se stabilesc în primul rând cu mama, copilul identificându-se mai mult cu ea decât cu tatăl. Deseori, când tata pleacă pentru câteva zile sau câteva săptămâni, la întoarcere, copilul nu îl acceptă sau, mai bine zis, stă îmbufnat.

Iar atunci tatăl suferă… Da. În primul rând, trebuie să înțelegem că timpul nu este același pentru un copil și pentru un adult. Două zile, trei zile, pentru un copil înseamnă două, trei, săptămâni… Două zile înseamnă foarte mult. Deci, atunci când pleacă, tatăl trebuie să-l prevină pe copil și, mai ales, să-i spună: „O să mă gândesc la tine". De asemenea, mama trebuie să vorbească despre tatăl plecat, astfel încât acesta să continue să existe prin cuvintele ei. Iar la întoarcere, taţii nu trebuie să se mire atunci când copilul e distant sau indiferent. Să nu-și arate supărarea, să fie naturali: „Te sărut, fetița mea! Te sărut iubito!". Foarte curând copilul își va intra în normal și se va învârti în jurul lui.

De asemenea, adulții nu trebuie să se repeadă la copil ca să-l sărute. Părinții nu știu, dar înaintea vârstei de trei ani, copilul nu resimte aceste sărutări ca pe ceva bun, în sensul că nu știe până unde merg lucrurile. (Și asta cu atât mai mult cu cât el iubește foarte tare, iar când ești mic iubirea se manifestă prin a duce la gură ce iubești. Devorarea, ca semn al iubirii, este foarte aproape de canibalism, iar o dată cu înțărcatul ea devine tabu.) Părinții cred că, sărutându-l, își dovedesc dragostea

și că la rândul lui, copilul, sărutându-i, arată același lucru. Dar nu e așa; mai degrabă, pentru copil este un ritual care i se impune, pe care îl suportă și care nu dovedește nimic. Copilul își manifestă dragostea atunci când îi dă părintelui său jucăriile, când i se cațără pe genunchi, când îi dă o păpușă. În acest moment, tatăl sau mama, cel care a fost plecat, trebuie să-i vorbească despre persoana sa: „Ce bine îmi pare că te revăd", iar despre obiectul pe care acesta i l-a adus: „Ah! dar ce frumos e! Îmi place ce mi-ai adus". Totul va reintra în normal, pentru că obiectul care îi place copilului îi va plăcea și tatălui său.

În legătură cu aceste despărțiri temporare, am primit multe scrisori de la părinții care călătoresc din necesități profesionale: șoferi, reprezentanți, jurnaliști la radio și la televiziune; toți își pun problema dacă această despărțire periodică de tatăl lui nu este o adevărată dramă în viața unui copil. Unii se gândesc chiar să-și schimbe meseria. Cum resimte copilul această despărțire?

Totul depinde de felul în care i se vorbește despre acest lucru. Dacă tatăl îi explică de ce trebuie să plece, dacă îi povestește copilului (chiar dacă acesta nu pare să înțeleagă) despre camionul pe care îl conduce, sau despre ce face el la televiziune… sau unde lucrează, într-un fel atractiv, prin cuvinte simple, aceste lucruri vor rămâne în mintea copilului. Și apoi, când tatăl e plecat, mama trebuie să le amintească copiilor de tatăl lor care lucrează, care se gândește la ei și se va întoarce curând. Când copiii sunt destul de mari, li se poate arăta calendarul: „Uite, atunci se va întoarce acasă. Ce-i pregătești? Îi faci un desen frumos? O să se bucure". E *obligatoriu* să i se vorbească copilului despre tatăl său când acesta e plecat; după a treia sau a patra absență, copilul conștient — un copil e „conștient" de la douăsprezece, paisprezece sau optsprezece luni — va ști perfect că, atunci când pleacă, tatăl se va întoarce și că, atâta timp cât lipsește, toți se gândesc la el, din moment ce toți vorbesc despre el.

Alt lucru important: copilul nu trebuie făcut să creadă, mai ales când începe să deranjeze, să fie cam dificil, îndărătnic cu

mama lui, nervos — ceea ce se întâmplă între optsprezece și douăzeci și două de luni —, că, la întoarcere, tatăl lui va fi un fel de polițist. Mama nu trebuie să spună în nici un caz: „Am să te spun lui tata". Ar fi o mare greșeală din partea ei pentru că, astfel, copilul acumulează o serie de mici sentimente de culpabilitate pe care le asociază cu întoarcerea tatălui său. Iar acest sentiment neplăcut întunecă bucuria revederii. Dar asta nu înseamnă că tatăl trebuie exclus pe motiv că e absent. Copiii mai mari îi cer uneori mamei lor să nu îi spună tatălui cutare lucru, de care nu sunt prea mândri. Dacă este vorba de lucruri mici, fără importanță sau legate de un alt copil sau de mama lui, aceasta va face foarte bine dacă va răspunde: „Bineînțeles că nu, știi că nu ai avut dreptate și probabil că nu ai fi făcut așa ceva dacă tata ar fi fost acasă; nu o să-l plictisesc cu asemenea copilării". Dacă, dimpotrivă, e vorba de ceva serios și mama simte nevoia să se consulte cu tatăl, ea nu trebuie să-l mintă pe copil, dar nici să-l amenințe că va vorbi cu tata ca și cum ar fi vorba de a se apela la o forță punitivă. Îl va ajuta pe copil să vadă în tatăl său o persoană cu care se sfătuiește și care răspunde, în egală măsură cu ea, de măsurile ce trebuie luate pentru a-l sprijini în depășirea dificultăților cu care se confruntă. Pe scurt, când tatăl nu e acasă, este important pentru toți copiii, indiferent de vârstă, să li se întrețină prin vorbe ideea prezenței lui și a încrederii în el.

Ce înseamnă să fii „drept“?
(Enervări și capricii)

O mamă ne spune că, de când s-a născut primul ei copil, este convinsă de necesitatea de a asculta, de a înțelege, de a dialoga. Cu toate acestea, ne scrie: „Viața nu e simplă. Există situații când, din cauza oboselii, enervării, sunt înclinată să-mi pierd autocontrolul în fața copilului“. Și iată întrebarea ei: „Credeți că aceste momente de lipsă de control, prin care trece orice mamă, sunt dăunătoare pentru copil?“.

Se pune, în primul rând, aici, problema firii mamei; ea nu o să-și schimbe firea o dată cu apariția copilului. Dacă uneori un copil își enervează mama, ea trebuie să-i spună: „Vezi, azi sunt nervoasă“. Copilul va înțelege; foarte repede, el va intui ce se întâmplă. După un moment de furie, trebuie să i se spună: „Vezi, m-am enervat“. Dar după aceea, în nici un caz nu trebuie să fie sărutat pentru a face uitat momentul neplăcut; trebuie să îi vorbească pe un ton mai potolit și să râdă împreună. În nici un caz, nu trebuie făcut singurul răspunzător de o enervare care vine din partea mamei. Sărutul nu ar servi la nimic; copilul nu va înțelege o bruscare urmată de un sărut. Vorba este întotdeauna preferabilă ieșirilor, fie de furie, fie de tandrețe, care sunt caracteristice mai degrabă animalelor decât omului.

O altă întrebare a aceleiași mame: „Credeți că o mamă care a greșit și care acceptă să-i arate copilului că a greșit câștigă în ochii lui?“. Ea se întreabă deci cum o va judeca propriul copil.

Pentru copil, *a priori*, tot ce face mama lui e bine. Cu toate acestea, mama nu trebuie să se mire dacă, pe la doi-trei ani, și copilul ei se va enerva uneori și va spune lucruri neplăcute. Ea va râde și îi va spune: „Ia uite, și tu te enervezi câteodată, ca mine!".

Deci nu considerați că e o greșeală ca un adult să-și recunoască în fața copilului enervarea care îl cuprinde uneori?

Defel. Nu e nevoie să-i spună: „Am greșit", ci: „M-am enervat"; mama poate să adauge „scuză-mă", copilul nu așteaptă decât să-și scuze întotdeauna părinții.

Am primit, pe această temă, o mărturie, în egală măsură umoristică și profundă. Vă scrie o mamă: „Am un fiu care are acum treisprezece ani; când avea cinci sau șase ani, cum îl certam și îl dăscăleam pentru vreo prostie, începea să râdă în hohote. Eu eram, bineînțeles, în culmea furiei. L-aș fi rupt în bucăți. Dar, după un timp, m-am calmat. Ne-am așezat pe pat. L-am întrebat de ce a început să râdă în hohote. Mi-a spus: «Mamă, dacă te-ai putea vedea când ești furioasă, ai râde cel mai tare…» (…) De fapt, cred că nu arătăm prea grozav când ne dăm în halul acesta în spectacol. De aceea, acum când are treisprezece ani, când vreau să-l cert îi spun: «Hai cu mine, e cazul să mergem în fața oglinzii». Și furia scade. Râdem amândoi…".

Au reușit să introducă umorul în tensiunea dintre ei. E foarte bine.

De fapt, acest copil și-a ajutat mama să-și depășească furiile.

O altă scrisoare susține oarecum contrariul a ceea ce ați explicat până acum: „Cum să procedezi cu un mezin gelos pe cel mare? (…) Am trei copii, două fete, de doisprezece și nouă ani, și un băiat de trei ani. Or, fetița de nouă ani este mereu geloasă pe ceea ce face, spune sau primește sora ei mai mare. Și vă asigur că fac tot ce pot ca să fiu întotdeauna echitabilă. Totuși, fetița aceasta nu e niciodată

mulțumită: cum e ultrasensibilă, orice nemulțumire devine o adevărata dramă, cu țipete, lacrimi, furii. În asemenea momente, susține că nu o iubim destul, că o să plece de-acasă și, dat fiind faptul că este foarte independentă, este greu pentru ea să ne asculte. Ce e de făcut?".

Este clar că această fetiță se găsește într-o situație dificilă: este cea de-a doua și de același sex cu sora ei mai mare. Deci, dorința ei va fi întotdeauna să o egaleze pe aceasta din urmă. Când s-a născut frățiorul ei — primul băiat —, pentru părinți a fost cu adevărat vorba de un alt copil, căci un al doilea copil de același sex nu este, în bună măsură, decât o repetare a ceva cunoscut. De aceea, cred că gelozia a devenit dureroasă pentru această fetiță în special după nașterea frățiorului ei. Mama se înșală încercând imposibilul pentru a crea echitate: *nu există „dreptate" pentru copil. În ochii lui, totul e nedrept atunci când nu are totul.* Ar fi mai bine dacă mama ar spune: „E adevărat, ai dreptate, sunt nedreaptă, sunt foarte nedreaptă. Poate nu ești fericită în familia noastră". Dar să stea de vorbă cu ea între patru ochi, nu de față cu sora cea mare sau cu frățiorul ei. Sau poate tatăl și mama ar trebui să-i spună: „Dacă ești cu adevărat nefericită… asta e! O să vedem dacă putem face un efort să te dăm la pension. Va fi un mare sacrificiu financiar pentru noi, dar dacă crezi cu adevărat că acolo ai fi mai fericită… ei bine, o să ne gândim…". Și mama să nu încerce să fie dreaptă, căci nici lumea nu e dreaptă. De altfel, i se poate da copilului și un alt exemplu: „Știi, există țări unde e tot timpul soare; și există alte țări unde plouă tot timpul. Tu ai vrea probabil să trăiești în alt loc. Nu ești fericită". Iar apoi trebuie, mai ales, să scoată în evidență toate diferențele dintre ea și sora ei. Doar subliniind deosebirile dintre copii îi ajutăm pe aceștia să se identifice cu ei înșiși și nu cu altcineva. Trebuie, de asemenea, evidențiate toate calitățile pe care le are fiecare. Spre exemplu, când merg la cumpărături și caută o rochie sau o panglică, orice fleac, mama trebuie să-i vorbească fiecăreia, separat, fără să audă sora ei, trebuie s-o întrebe la ureche ce culoare i-ar plăcea…, încurajând-o să-și formeze gustul, să-i spună ce-i place. Altfel, fetița mai mică va considera că alege-

rea făcută de sora mai mare este cea bună sau că altceva mai bun nu se poate. E un copil prea dependent și care suferă mult din această cauză; ea doar face pe independenta, dar nu e așa. Ca și gelozia, dependența are la origine sentimentul (imaginar) al lipsei de valoare. Rolul mamei este acela de a da valoare personală fiecăruia dintre copiii săi. Este dureros să-l invidiezi pe un altul, care rămâne întotdeauna inimitabil.

E o situație frecventă la copii?

Da, dar în cazul acesta, în plus, copilul simte că mama își face sânge rău. Ea consideră gelozia un defect, când de fapt nu e așa. Este o suferință care așteaptă compasiune și dragoste din partea mamei. E o etapă normală, inevitabilă în dezvoltare, când e vorba de copii de vârste apropiate.

Și e grav?

Nu știu dacă e grav sau nu. Nu cred; principala cauză este că mama suferă de suferința fiicei sale, în timp ce, dacă ar ajuta-o vorbindu-i despre această suferință, copilul s-ar simți înțeles. Dar, repet, nu trebuie să i se vorbească în fața fratelui sau surorii sale… S-ar putea ca totul să fie din cauza unei gelozii a surorii mari pe cea mică.

Sfatul meu este să nu încerce să fie „dreaptă", ci pur și simplu să o ajute pe fetiță vorbindu-i deschis. În caz contrar, aceasta va continua să fie mereu nemulțumită.

O doamnă ne scrie: „Am o fetiță de cinci ani ale cărei reacții mă lasă uneori perplexă. Ce atitudine să iau în fața acestei fetițe care mă lovește, sau se face că mă lovește, când îi spun să facă ceva sau când îi refuz ceva? Acest lucru nu se întâmplă, evident, decât dacă e prost dispusă". Și adaugă: „Am încercat totul: indiferența, ironia, furia…".

Credeți că e vorba despre o bunică sau despre o mamă?

Tocmai îmi puneam și eu această întrebare…

Atunci, să presupunem că e mama… Lucrurile acestea se întâmplă când sunt singure sau de față cu alte persoane?

Nu ne spune. Să mergem totuși mai departe: „Am încercat totul: indiferența, furia…". Și mai ce?

Ironia…

Ironia… cred că, de fapt, amândouă au intrat într-un fel de joc: care dintre ele îi va comanda celeilalte? Trebuie să fie o fetiță inteligentă, căci nu e același lucru să te prefaci sau să lovești cu adevărat. A te preface înseamnă să spui: „Atenție! eu comand! nu tu". Când lovește cu adevărat, probabil că este enervată. Cred că, atunci când lovește cu adevărat, mama trebuie să-i spună: „Uite ce e, eu îți spun lucruri care nu-ți plac, dar fac și eu ce pot. Dacă nu ești mulțumită, n-ai decât să mă lași în pace. N-ai decât să rămâi în camera ta, în colțul tău. Dar dacă vii la mine, eu îți spun ce cred". Socotesc că mama trebuie să-i vorbească acestui copil și nu să facă pe ofensata, supărata sau mai știu eu ce. Trebuie să și râdă cu ea: „Ia te uită, mâna ta vrea să mă bată? Tu ce zici?…", deoarece copilul poate avea unele reacții ale mânii sau ale piciorului pe care nu și le poate controla. Pare curios, dar trebuie să i se spună: „Ia te uită, de ce vrea să mă bată mânuța asta? Pentru că am spus ceva care nu-ți place? Dar și tu îmi spui câteodată lucruri care nu-mi plac. Și eu te bat?". Sau, dacă fetița are un ursuleț: „Ei bine! Uite, bătaia pe care mi-ai dat-o, i-o dau ursulețului tău. Și ursulețul ce-o să spună?". Trebuie imaginat un astfel de joc; de fapt, cred că această fetiță vrea ca bunica (sau mama) ei să se ocupe de ea, numai de ea. Din păcate, nu ne spune dacă toate scenele astea au loc în public sau dacă e un joc în intimitate.

Am impresia că și în public, deoarece mama (sau bunica) scrie: „Am încercat totul, schimbând oarecum tehnica, în funcție de anturaj". Deci, fie că s-a sfătuit cu cei din jurul ei, fie că scena a avut loc de față cu martori. De fapt, se ridică și o altă problemă: corespondenta noastră nu ne scrie dacă are obiceiul să o bată des pe fetiță.

Sau dacă, atunci când era micuță, aceasta era în grija cuiva care o bătea.

Copiii îi copiază pe adulți, mai ales când sunt mici. Pe această fetiță o amuză să ia (împrumute) limbajul celor mari. Asta ne uimește întotdeauna. De multe ori, unii părinți vorbesc răstit cu copiii lor când aceștia sunt mici: „Taci din gură! Nu pune mâna!" etc. Și mai târziu, când copilul lor începe să se simtă un mic adult, sunt uluiți că și el vorbește la fel…

Dar bătaia la fund?

Depinde.

Considerați, în general, că obiceiul de a cârpi câteva palme…?

Și mamele, când au fost mici, au primit uneori câte una la fund și le-a prins bine… Atunci, de ce să nu le aplice și copiilor același tratament? Ele fac ceea ce li s-a făcut și lor. Există și copii foarte sensibili în această privință: dacă nu li se dă din când în când câte o palmă, cred că nu sunt iubiți. Totul depinde de felul de a fi al mamei. În nici un caz nu se poate spune că e bine sau rău. Bătaia la fund e o întreagă poveste.

Dar nu vă șochează?

Nu. Cred că, dacă se poate, trebuie evitat orice îl umilește pe copil. Niciodată nu trebuie să-l umilim. Este ceva distructiv, și când îl luăm peste picior și când suntem supărați, în afară de faptul că bătaia îl calmează pe adult și uneori, pentru moment, și pe copil; pe termen lung (or, acesta e scopul educației), ea e de cele mai multe ori dăunătoare. Oricum, dacă tatăl sau mama vor să-și pedepsească în felul acesta copilul, nu trebuie niciodată să o facă în public. Îl cheamă deoparte, în camera lui, și îl ceartă. Iar dacă pe mamă o mănâncă palma…, ce vreți? Nu o poți împiedica. Asta nu înseamnă că e o mamă rea. Sunt și mame care nu-i clintesc copilului lor nici un

fir de păr și care sunt, prin cuvinte și atitudine, mult mai agresive, ba chiar sadice, decât cele care le trag câte una la fund.

E bine să se știe însă că acesta e un semn de slăbiciune din partea taților, de pierdere a ceea ce se numește, așa cum ni s-a scris, *self-control*. Deci adultul dă un exemplu prost. Un adult care vorbește cu asprime și agresivitate, care acționează violent și se lasă pradă unor răbufniri ale firii sale în fața copilului nu trebuie să se mire când, peste câteva luni sau câțiva ani, copilul lui va vorbi sau se va purta la fel cu cei mai slabi decât el. Așa cum am mai spus, pentru orice copil mic, tot ce face adultul este „bine", fără nici o deosebire: iar copilul, mai devreme sau mai târziu, îl va imita, și în relația sa cu adultul și cu ceilalți copii.

În orice caz, ca să revenim la bătaia la fund, atunci când adultul, pierzându-și *self-controlul*, nu se poate stăpâni, nu trebuie să-și găsească scuza ieftină că o face pentru educație: pentru că nu e adevărat. Și, cel puțin, să nu amâne niciodată: astă seară sau sâmbătă ai să-ți iei porția. În cazul acesta e vorba de o atitudine perversă, care produce plăcere adultului și care îl va perverti deci pe copil, o atitudine umilitoare pentru amândoi și antieducativă; când copilul se teme de adult, își pierde repede stima pentru el și îl judecă așa cum e: o ființă slabă, incapabilă să se stăpânească, sau, și mai rău, un sadic rece.

Despre curățenie

De data aceasta, am în față o mărturie. Voi rezuma această lungă scrisoare, care vine din partea unei mame cu cinci copii. Cel mare are zece ani, iar ultimul, douăzeci și cinci de luni. Problema este, de fapt, cum învață copiii să nu facă pe ei. Prin cei cinci copii, această mama a făcut cinci experiențe diferite, și anume: cu primul a fost foarte insistentă, l-a dus mereu la oliță și l-a certat când făcea pe el sau nu voia să se așeze pe oliță. Cu al doilea…

Da, dar de la ce vârstă? Nu spune?

Ba da, cred că da. Dar ca să vedem va trebui să citim scrisoarea pe îndelete.

Ne interesează mai ales cel mare, deoarece următorii sunt educați prin identificare.

Am găsit! „Am cinci copii, destul de apropiați ca vârstă, cel mare are zece ani, iar ultimul douăzeci și cinci de luni. Între primii doi e o diferență de un an. Ca multe alte mame, eram dornică să-mi văd primul băiat cât mai repede curat, mai ales că surioara lui a venit pe lume imediat după el. Așa că m-am încăpățânat să-l pun pe oliță cât de des am putut, câteodată din oră în oră, certându-l și când nu făcea nimic și când făcea pe el. După un an de eforturi, am reușit; fix la doi ani, ziua, și la doi ani și jumătate, noaptea. Deci, nu am de ce să fiu mândră", spune ea. Asta a fost cu primul copil. Pe urmă, a inversat puțin sistemul, îl punea pe oliță, dar nu-l mai certa pe copil,

sau îl certa, dar nu-l mai punea pe oliță etc. Și așa până la ultimul, al cincilea, pe care l-a lăsat în pace: nu l-a pus deloc pe oliță. Concluzia ei este următoarea: toți copiii au încetat să mai facă pe ei ziua la doi ani, și noaptea, la doi ani și jumătate.

Este foarte amuzant și instructiv, îi mulțumim acestei mame pentru mărturia ei.

Tot ea adaugă: „Nu cred că merită să te străduiești atâta ca să nu mai facă pe el".

Aceste mărturii vor consola, cu siguranță, multe mame care își fac atâta sânge rău pentru copilul lor, care încă mai face pe el. Trebuie să spun, de asemenea, că această mamă a avut noroc că primul ei copil n-a mai făcut pipi în pat, deoarece a început să-l învețe prea repede cu olița. Doar în jurul vârstei de doi ani, din momentul în care copilul este în stare să urce și să coboare singur pe o scară, o scară de zidar, până la ultima treaptă de care se prinde cu mâinile, doar atunci sistemul său nervos este dezvoltat suficient pentru ca el să poată, dacă este atent, să-și controleze reflexele sfincteriene. Înainte, e prea devreme. Această mamă a avut un al doilea copil după un an; cred că cel mare a resimțit ca pe ceva foarte plăcut interesul pe care mama sa l-a arătat pentru fundulețul lui; în felul acesta, îi acorda o atenție deosebită.

Cred că, fără să-și dea seama, ea a făcut pentru primul ei copil un lucru foarte abil, pentru că în felul acesta el a continuat să rețină atenția mamei și după nașterea fratelui său. Ceilalți copii cresc prin identificare cu cel mare. Toți vor să facă, cât de repede pot, la fel de bine ca și cel mai mare. Evident că nu reușesc, ziua, înainte de douăzeci și una de luni, la fete, și douăzeci și trei de luni, la băieți; băieții sunt în urma fetelor. Dar se pune o întrebare: dacă nu cumva acest prim copil este ceva mai perfecționist, mai puțin liber și suplu în mișcările sale decât ceilalți? Dacă nu, e perfect. Oricum, este într-adevăr păcat să pierzi atâta timp cu olița, când sunt atâtea lucruri de făcut pentru ca mâinile, gura, vorbirea și întregul corp să

câștige în îndemânare… Când copilul își folosește bine mâinile, când se mișcă ușor și își coordonează liber și fără efort mișcările, când are un tonus bun și vorbește bine, ajunge să vrea singur să nu mai facă pe el, să procedeze ca adulții, adică să meargă la toaletă. Profit de ocazie să spun că mamele nu ar trebui niciodată să aducă olița în bucătărie sau în camera copiilor. Aceasta trebuie să aibă locul ei în baie, cu excepția nopții, iar copilul — doar dacă e foarte frig, în timpul iernii, desigur — să meargă întotdeauna la baie când are nevoie, și nu în încăperile unde se stă sau se mănâncă.

Cine părăsește pe cine?

Iată o mamă care are un copilaș de trei luni: ea ne spune că aceasta va fi dus la creșă și vă întreabă cum să netezească această tranziție între viața din mijlocul familiei și intrarea la creșă. Ne mai spune că toți cei din jurul ei se străduiesc să-i explice cât de rele sunt creșele pentru copii, dar ea nu vrea să renunțe. Vă întreabă dacă, de exemplu, ar trebui să se ocupe mai puțin de copilul ei în săptămâna de dinaintea intrării la creșă sau dacă, profitând de zilele de sărbătoare, ar trebui să-l lase pe copil cât mai mult la rude, la bunici de pildă.

Categoric nu. Această mamă trebuie să se ocupe de copilul ei… Cred că este mai important să meargă împreună cu el la alții și să nu-l lase în grija altora și să plece. Pentru sugar, nu e defel același lucru să fie lăsat împreună cu alții de seama lui, așa cum va fi la creșă peste trei luni, sau să fie părăsit de persoane adulte. Dar dacă acest copil o va vedea mereu pe mama lui că stă de vorbă cu alți adulți, și nu rămâne singur cu ea, îi va fi cu siguranță mult mai ușor. De altfel, toți sugarii ar trebui să meargă deseori în vizită la alte persoane împreună cu mama lor. De câte ori mama merge undeva, ar trebui — dacă e posibil — să-l ia cu ea și în felul acesta el își va cunoaște unchii, mătușile, bunicile etc. Dar asta nu înseamnă că trebuie să-l lase și să plece. Nu e mai puțin adevărat că asta este o vârstă nepotrivită pentru a da un copil la creșă.

E prea mic?

Nu, nu din cauza asta; dimpotrivă, copiii pot fi dați la creșă foarte devreme. Copilul se obișnuiește repede cu acest ritm. Dar e o vârstă când va simți foarte mult lipsa mamei sale. Deci, trebuie pregătit în acest sens… Nu ne spune cumva ce muncă va face și dacă va fi ocupată tot timpul?

După câte mi se pare, ține să nu-și abandoneze activitatea pe care o desfășoară în prezent. Cred că este în concediu de maternitate, dar vrea neapărat să-și reia activitatea.

Copilul se va obișnui cu noua situație în câteva săptămâni, dar va trebui ca mama lui să îi explice: „Obligată să merg să lucrez, îmi pare foarte rău că te duc la creșă, dar acolo ai să-ți faci prieteni, ai să întâlnești alți copii ca tine". Să îi vorbească des despre ceilalți copii și să meargă cu el în parc să-i vadă împreună cu mamele lor; să-i numească „ceilalți copii", „micii prieteni", „colegii", „fetițele", „băieții" etc. Să nu-i spună niciodată că unul sau altul dintre copii este mai drăguț decât el; copilul trebuie să știe că, pentru mama sa, el este cel mai important, chiar dacă de față cu el și cu o altă mamă ea vorbește și cu un alt copil.

În orice caz, nu trebuie să-i arate mai puțin interes sau să se ocupe mai puțin de el…

Cu siguranță, nu. La creșă, asistentele medicale se ocupă imens de sugari. Atunci, ea de ce nu? Evident, în prezența lui, vorbindu-i mereu, ea trebuie să se ocupe și de casă, ca toate femeile: acestea fac multe alte lucruri, ocupându-se în același timp și de copiii lor.

Aceste probleme legate de despărțirea de un sugar revin foarte des.

Am aici două scrisori în acest sens. Una vine din partea unei bunici care vă scrie: „Urmează să am grijă de nepoțica mea începând cu luna ianuarie. Ați putea să-mi spuneți ce măsuri trebuie luate în vederea acestei schimbări din viața ei?". Copilașul va avea atunci de-abia trei luni.

Și nu ne spune dacă fetița își va vedea sau nu zilnic părinții?

Se pare că da. Dar nu dă prea multe amănunte: „O să stea la mine de la ora opt dimineața la cinci și jumătate după-amiaza, în afară de miercuri, sâmbătă și duminica, deci în acest timp altcineva va avea grijă de ea, va avea alt pătuț și altă ambianță".

Atunci, este o situație despre care am mai vorbit: copilașul ar trebui încă de acum dus de mama sau de tatăl lui să stea câteva ore la bunica. Să se obișnuiască cu atmosfera. Iar mama să-i spună: „Vezi, acum suntem la bunica ta". Din ceea ce ne scrie, aceasta se va ocupa de fetiță doar peste zi, și nu zilnic. E perfect. Copilul trebuie prevenit. Trebuie să intre în contact cu acest cadru nou prin prezența și vocea tatălui său, prin prezența și vocea mamei sale. Și pe urmă, e bine să aibă la el câteva lucruri de la mama sa, să-i poată simți mirosul, precum și câteva jucării pe care le are acasă, care să fie duse și aduse de fiecare dată la și de la bunica, dar și jucării pe care le va găsi întotdeauna acolo și pe care, după un timp, le va aduce acasă la părinții săi, tot așa cum altele vor fi duse și lăsate la bunica. De asemenea, va avea și un obiect preferat pe care-l va duce și aduce cu el, de la mama la bunica și de la bunica la mama. Acest copil va avea pur și simplu două locuri, unde se va simți la fel de bine. El trebuie să simtă continuitatea persoanei sale între cele două locuri. În felul acesta, se va acomoda foarte ușor. Ar fi bine ca fiecare, și bunica, și părinții, să aibă stabilite zilele în care plimbă copilul.

Deci, nu e nimic dramatic. Cealaltă scrisoare e din partea unui tată. El merge ceva mai departe decât bunica din scrisoarea precedentă, dar tot în legătură cu despărțirea de copil: „Care ar putea fi consecințele imediate, dar mai ales pe termen lung, asupra unui copil care, la douăzeci de luni, va fi despărțit timp de trei luni și jumătate de părinții săi?".

Douăzeci de luni… probabil că deja merge, aleargă și vorbește. Deci, chiar dacă încă nu vorbește foarte bine, limbajul

lui poate fi ușor înțeles. Acest copil trebuie pregătit, trebuie să i se vorbească despre schimbarea care îl așteaptă. Să fie condus, acolo unde urmează să stea în această perioadă, de mama sau de tatăl lui și își vor lua rămas bun de la el chiar dacă acesta va plânge; să nu plece când copilul doarme sau când nu-i vede că pleacă. Apoi să-i scrie scrisori, să-i facă desene; să-i trimită biscuiți, bomboane, în mod regulat și cel puțin o dată pe săptămână; copilul trebuie să primească de la părinții lui semne că se gândesc la el. Acesta este lucrul cel mai important. Douăzeci de luni este o vârstă foarte potrivită pentru a suporta o despărțire… Părinții trebuie să-și manifeste în permanență prezența, dovedindu-i că s-au gândit la el. Și pe urmă, nu trebuie să se mire atunci când copilul nu e mulțumit. Acesta este, evident, felul lui de a reacționa. E mult mai bine dacă un copil reacționează la o despărțire. Iar când își va revedea părinții, dacă e îmbufnat, aceștia trebuie să-l înțeleagă, să stea de vorbă cu el, să nu-i reproșeze nimic. Totul va trece repede. Din moment ce această despărțire nu poate fi evitată, foarte bine, va fi o încercare pe care trebuie s-o treacă. Încercarea la care va fi supusă bunica, sau persoana la care va petrece această perioadă, va fi probabil mai dificilă decât a lui, când el o va părăsi. Nu va trebui luat de acolo brusc. Iar părinții vor trebui să vorbească după aceea cu el despre această despărțire, despre bucuria revederii fără să spună unuia și altuia, de față cu el, că a părut indiferent atunci când s-au reîntâlnit.

O altă mamă ne scrie următoarele: „Am un băiețel de doi ani și jumătate. Când avea vârstă critică de șapte luni, l-am abandonat trei zile pe săptămână".

Se vede din capul locului că mama se simte vinovată, deoarece spune „l-am abandonat" și nu „l-am lăsat în grija cuiva" de dimineața până seara.

Deci, din motive profesionale, și-a lăsat copilul în grija cuiva: „Trebuie să adaug că am o situație privilegiată, deoarece sunt

profesoară. Prin urmare, îmi pot petrece toate vacanțele cu copilul". În al doilea an, cum avea program aproape în fiecare zi, și-a lăsat copilul în grija cuiva. Totul a decurs normal. Apoi, anul acesta (copilul are doi ani și jumătate): „Am întrerupt serviciul, dar am vrut să-mi duc copilul la grădiniță ca să fie în contact cu alți copii".

Tocmai în perioada în care nu mai lucrează?

Da.

Ca să vezi! E curios.

I-a explicat copilului că grădinița este un loc unde te simți bine, unde îți faci mulți prieteni: „Din nefericire, spune ea, după prima zi, copilul refuză sistematic să mai meargă la grădiniță și plânge tot timpul". Mama vrea să știe dacă trebuie să insiste sau dacă, dimpotrivă, să mai aștepte câteva luni înainte de a face o nouă încercare.

Cred că această mamă înțelege foarte bine problema cu care se confruntă. Copilul ei era în grija cuiva… Am văzut că are sentimentul că l-a abandonat. Cu toate acestea, copilul părea că se simte bine acolo. Nu ne spune dacă mai erau și alți copii sau dacă era singur… Fără îndoială că, pentru el, la doi ani și jumătate, e de neînțeles faptul că trebuie să meargă la grădiniță cu alți copii, în timp ce mama, cu care acum se obișnuise să stea în fiecare zi, rămâne acasă; tocmai pentru că ea ar fi putut să facă cu el tot ce se face într-o grădiniță, fără să mai punem la socoteală tot ce nu se poate face acolo și anume să stea de vorbă cu mama lui și să participe la treburile ei, cumpărături, mâncare, curățenie…

Am impresia că a decis așa pentru a-i permite să intre în contact cu alți copii. Nu mai are frați.

Tocmai, de vreme ce este o mamă care știe să se ocupe de copii… Ar putea trece cu siguranță acum la un alt gen de relații materne, un stil pe care nu-l putea adopta persoana ce

avea grijă de el. Din moment ce mama stă acum acasă, nu spun să-l ducă din nou acolo, dar să nu elimine complet această persoană, să-l lase la ea una sau două după-amieze pe săptămână, de pildă, în felul acesta, mama se va putea odihni puțin. Din ce cauză a întrerupt serviciul? Probabil ca să se odihnească sau din alt motiv, despre care nu vorbește. Deci, poate va reuși să se ocupe de fiul ei, dar, în același timp, deoarece acum el știe ce înseamnă grădinița, îl va pregăti, obișnuindu-l să se joace, să deseneze, să cânte, să fie atent la anumite lucruri. Trebuie de asemenea să spun că la doi ani și jumătate este cam devreme pentru grădiniță.

De fapt, un copil nu poate fi dus la grădiniță la doi ani și jumătate decât dacă este deja obișnuit să se joace cu alți copii, atât acasă, cât și în altă parte, și va merge acolo atras fiind de compania unui alt copil pe care îl cunoștea dinainte sau a unui copil mai mare pe care vrea să îl imite. Doi ani și jumătate — e prea devreme.

În general, care este, după părerea dumneavoastră, vârsta ideală pentru a duce un copil la grădiniță?

Nu putem vorbi despre un copil în general. Fiecare copil e diferit. Există copii care își petrec foarte bine timpul acasă, când au fost învățați cum să și-l petreacă și, mai ales, când fac împreună cu mama lor tot ce face ea în gospodărie. Copilul trebuie să fie foarte îndemânatic acasă, să știe să-și găsească singur o ocupație, să se joace singur, să vorbească despre ce face, să imagineze povești împreună cu ursuleții, cu păpușile, cu mașinuțele sale; să inventeze jocuri, singur sau cu altcineva care, în timp ce lucrează alături, intră în joaca lui: învață, în felul acesta, să coopereze, curăță legume cu mama, face cumpărături, observă lucrurile de pe stradă. Doar după această fază va fi interesat de grădiniță, după ce, în prealabil, a fost de multe ori în parc să se joace fără restricții cu alți copii, obișnuindu-se să vină la mama lui ori de câte ori apăreau mici conflicte în urma cărora mama îl consola și îi explica experiența pe care tocmai a trăit-o.

Deci, ce vârstă?

Trei ani, pentru un copil dezgheţat, trei ani e bine. Doi ani şi jumătate cred că e prea devreme, mai ales dacă e vorba de un copil singur la părinţi, care va trebui *mai întâi* să se obişnuiască cu compania altor copii.

Pe de altă parte, există o vârstă limită care nu trebuie depăşită? Un copil nu trebuie ţinut acasă prea mult, nu-i aşa?

Nu, dar asta depinde şi de felul în care copilul e obişnuit să-şi petreacă timpul acasă şi de cât cunoaşte din lumea de afară, vecinii, strada, parcul etc. Altădată, copiii mergeau la şcoală la şase ani pentru că înainte făcuseră acasă, în familie, cu persoane din anturaj, tot ce se face azi la grădiniţă. Pentru copil, familia nu se reduce la mamă şi la tată. Erau bunica, unchii, mătuşile, verişorii, vecinii. Precum şi participarea copilului la treburile casei. În felul acesta, el era bucuros să meargă să înveţe să citească şi să scrie, deoarece ştia deja să facă multe lucruri: cânta cântecele, dansa, ştia să se joace singur şi să fie folositor… În sfârşit, tot ce e în stare să facă un copil cu corpul lui, cu inteligenţa sa manuală şi corporală îl face să fie cu adevărat un mic prieten în viaţa de fiecare zi. Oricum, la doi ani şi jumătate — cu excepţia unor copii deosebit de dezgheţaţi şi foarte dornici să fie tot timpul în contact cu alţii de vârsta lor — este prea devreme pentru grădiniţă.

Fiecare doarme altfel

Iată o contestare a ceea ce ați spus când vorbeați despre somnul copilului; ați afirmat că un copil poate să adoarmă oriunde atunci când îi e somn și că, dacă îl duci în pat, dacă îl „obligi" să meargă să „adoarmă" în camera lui e ca și cum l-ai duce în pustiu. Or, o mamă ne scrie: „Am un băiețel de șaisprezece luni. Acest copil nu vrea să adoarmă dacă nu e în patul lui, deci în camera lui, cu excepția drumurilor lungi cu mașina. Dar când e cu alții, vrea neapărat să participe la atmosfera generală și face eforturi ca să rămână treaz". Deci această mamă consideră că prezența adulților împiedică somnul copilului său; iar somnul este unul dintre aspectele esențiale ale dezvoltării unui copil la această vârstă.

Are perfectă dreptate. Generalizăm mult prea mult. Sunt unii copii care, încă de la naștere, adorm atunci când le e somn, în ritmul lor, acolo unde îi pui. Nu e cazul acestui copil. El e, probabil, deosebit de interesat de relația cu adulții. Nici un copil nu seamănă cu altul. Și, cu siguranță, mama lui l-a obișnuit de mic să doarmă numai în patul lui. Foarte bine! Această mamă are dreptate. L-a obișnuit cu un anumit ritm de viață. De ce nu? Dacă ea a înțeles că după ce îl duce în camera lui adoarme, foarte bine, să procedeze în continuare așa și să nu-și facă nici o problemă. Sunt încântată când oamenii contestă ce spun eu. E adevărat că am vorbit la modul general: știu că la țară, copiii dorm în camera mare de când sunt sugari, pentru că e singura încăpere încălzită. Când primii mei doi copii erau mici, era în timpul războiului și nu puteam

încălzi decât o singură cameră, cea în care stăteam toți. Astăzi nu mai suntem în aceeași situație. Și apoi, există copii deosebit de excitabili, iar alții mai indiferenți, care pot să doarmă oriunde când le e somn. Din câte ni se spune, acest copil doarme în mașină, în timp ce alții, dacă sunt în mașină nu vor să doarmă.

Pe de altă parte, trebuie să mai spunem o dată, nu e nimic rău să lași un copil să doarmă într-o încăpere în care mai sunt și alte persoane.

Băiețelul cu pricina a fost învățat să adoarmă în patul lui. În relația cu patul lui sau cu mașina este puțin cam maniac. De ce nu? Pare să se fi obișnuit cu niște ritmuri care i-au fost imprimate de când era foarte mic. Dar poate se va schimba! Deocamdată, rămâne în patul lui, dar e foarte posibil ca într-o bună zi să renunțe și să vină în cameră cu ceilalți. Cred că nu e nici o supărare și nici nu trebuie să ne mirăm. De asemenea, acest copil trebuie să aibă propriile lui inițiative în raport cu adulții care, dacă nu sunt deranjați, trebuie să-l lase să le ia singur. Atunci când un copil are „obiceiuri", e mai puțin adaptabil la schimbare decât un altul. Nu se simte în siguranță prin propriile lui forțe, în orice situație.

Acesta a fost răspunsul la scrisoare. Dar am putea, probabil, lărgi puțin discuția, vorbind despre somnul la copil, despre importanța, durata lui…

E foarte greu de precizat. Personal, am trei copii, și fiecare a dormit altfel. Bineînțeles, după o anumită oră, erau toți în camera lor, dar nu toți în pat. Nu cred că e bine să duci copiii la culcare înainte ca tatăl lor să se întoarcă acasă. În schimb, poți să-i lași în halat prin cameră, dacă nu vor să meargă în pat. Dacă sunt foarte obosiți, cu atât mai bine, să doarmă. Copiii care nu sunt niciodată puși în pat, merg din proprie inițiativă de îndată ce pot să se urce singuri. De aceea, sunt foarte bune paturile fără gratii și nu prea înalte, cu un scaun

alături pentru jucării și cărți cu poze, la care se uită înainte de a adormi și când se trezesc dimineața.

Trebuie mers până acolo încât să fie treziți atunci când tatăl ajunge acasă?

Dacă au adormit deja, bineînțeles că nu. Însă tatăl poate să le spună: „Am să vin să vă spun noapte bună când mă întorc". Atunci, dacă copilul este în pat și dacă se trezește și vine să-l vadă pe tata, cred că e bine să i se dea voie să stea puțin în camera în care sunt adulții, pentru că un copil are mare nevoie să-și vadă tatăl, nu-i așa? Să i se dea voie, cinci, zece minute… Aceasta se poate încheia cu un pahar cu lapte, băut înainte de a se reîntoarce în pat. Un copil doarme mult mai bine când s-a trezit, așa, cu o bucurie și i se dă ceva înainte de a merge la loc în pat; o felie de pâine, o prăjiturică, ceva de băut. Cu o luminiță slabă în cameră, cu jucăriile în jurul său, va adormi când îi va fi somn.

Dar e adevărat și faptul că trebuie să știe să respecte orele pe care părinții le petrec împreună. Adulții au nevoie de odihnă și de a fi împreună, fără prezența copiilor.

Într-o altă scrisoare sunteți întrebată dacă faptul că doarme în camera părinților poate avea repercusiuni asupra „sănătății mintale" a unui copil de cinci-șase ani.

În primul rând, scrisoarea nu spune dacă această familie are suficient loc sau dacă locuiesc toți într-o singură cameră. Este, într-adevăr, preferabil ca noaptea copilul să nu fie părtaș la intimitatea și somnul părinților săi. Dacă nu se poate altfel, nu trebuie în nici un caz să doarmă în același pat cu părinții, dar să nu fie certat dacă își exprimă această dorință; trebuie să i se vorbească și să i se spună, de pildă, că atunci când tatăl lui era mic — dacă e un băiat —, acesta dormea în patul lui; iar dacă e o fetiță, să se împace cu ideea că e fetiță și să nu se joace de-a tata sau de-a mama cu celălalt părinte, ca și cum ar fi mare.

Și alte întrebări revin foarte des. O fetiță — care are acum zece ani și jumătate — avea aceeași cameră cu fratele ei de șase ani. Dar, într-o zi, părinții au aranjat o cameră pentru ea. Iar ea vrea să se întoarcă și să doarmă în aceeași cameră cu fratele ei pentru că singură în camera ei îi este frică. Ce trebuie făcut?

În primul rând, se pare că părinții i-au pregătit această cameră separată deși copilul nu a cerut așa ceva. Cred că ar fi mult mai înțelept ca acești copii să fie lăsați să doarmă în aceeași cameră, până când fetița devine nubilă. Pentru băiat, nu contează încă…

„Nubilă" înseamnă…?

Înseamnă o fată care are ciclu: deci, momentul când nu mai e o fetiță, în acest moment (poate chiar înainte), va fi foarte bucuroasă să aibă camera ei, ca și băiatul, de altfel. Dar, deocamdată, de ce nu face mama din cealaltă cameră un loc de joacă? O cameră pentru lucru și somn, cealaltă pentru joacă. Ar fi mai înțelept: pentru moment, copiii nu trebuie despărțiți, nefiind decât doi în această familie. Dacă ar fi mai multe fete și un singur băiat, ar fi o cameră pentru el *și* camera fetelor.

Pe de altă parte, există multe scrisori care pun problema angoaselor nocturne. Acest lucru mi se pare întotdeauna legat de o problemă deosebită pe care o are copilul; fetița de mai înainte, care avea zece ani și jumătate, era pentru dumneavoastră un caz limpede: avea angoase din cauza schimbării ambianței.

În mod sigur, și mai ales pentru că nu ea dorise acea schimbare…

Există și alte explicații pentru angoasele nocturne?

Evident. Coșmarurile sunt un lucru banal în jurul vârstei de șapte ani, ba sunt chiar necesare. Cred că în acest caz e

vorba totuși de o fetiță care a „coborât" cam mult către vârsta fratelui ei; în timp ce el, fratele, se pare că „a tins în sus", pentru a fi de vârsta surorii lui. Sunt de părere că, înainte chiar de a fi despărțiți, acești doi copii ar trebui să aibă prieteni diferiți, în loc să fie îngemănați în mod forțat, așa cum au fost ei de la o vârstă fragedă. Despărțirea nu poate fi grăbită dacă până acum au fost obișnuiți să stea tot timpul împreună. Acest lucru se va face lent, printr-o modificare a psihologiei copilului, modificare datorată în mare parte prietenilor săi: copilul are întotdeauna nevoie de un prieten cu care se înțelege bine — ceea ce în jargonul nostru numim „eul auxiliar". Copiii au nevoie de companie. În cazul nostru, ei sunt cu siguranță mai fericiți să doarmă în aceeași cameră. Până acum, fiecare e în situația de a fi eul auxiliar privilegiat al celuilalt. Și nu printr-o despărțire bruscă vor fi ajutați, ci învățându-i să trăiască despărțiți în timpul zilei — cu ocazia week-end-urilor și a vacanțelor, fiecare să-și facă prieteni și tovarăși de joacă diferiți.

Dar când e vorba, de exemplu, de doi băieți, până la ce vârstă doi frați pot să împartă aceeași cameră?

Toată copilăria și chiar și adolescența. Se poate face în așa fel, de pildă, încât să existe posibilitatea unei separări în cameră astfel încât, de la locul unde lucrează unul, lumina să nu-l deranjeze pe celălalt care are un alt ritm de lucru și de somn. Nu cred deloc că e rău ca doi copii de același sex să doarmă în aceeași cameră. Deși poate deveni o problemă, începând de la pubertate. Important rămâne însă să fie izolați în timpul somnului. Nu cred că paturile suprapuse reprezintă o soluție fericită, deși pe copii îi amuză când sunt mici. În paturile suprapuse, în timpul somnului, toate mișcările unuia se transmit celuilalt, dacă paturile nu sunt bine fixate în perete. În timp ce doarme, oricine face o regresie, iar copiii care dorm în acest gen de paturi rămân dependenți unul de altul, o dependență impusă de tipul de mobilier în care dorm. Paturi care intră unul în altul sunt preferabile când nu există prea

mult spațiu; cu atât mai mult cu cât este mai comod pentru făcutul patului, și mai comod când unul din copii e bolnav și trebuie să stea în pat.

Nu este bine ca doi copii, chiar de același sex, gemeni sau de vârste diferite, să doarmă în același pat. Soluție care avea mai puține inconveniente la țară (și nu întotdeauna) decât la oraș, unde promiscuitatea este permanentă (sau aproape) în timpul zilei. Fiecare trebuie să-și aibă locul său noaptea, fără să se ciocnească mereu de corpul celuilalt, în timp ce dormitul în aceeași cameră nu e defel același lucru și nu e dăunător, doar dacă fratele cel mare este deja adult, în timp ce celălalt este încă un copil.

A „iubi“, a „dori“
(Treziri nocturne)

Să ne întoarcem la trezirile din timpul nopții; la acei copii care se trezesc în plină noapte și încep să plângă.

La ce vârstă?

O fetiță de trei ani care de altfel este foarte echilibrată, ne spune mama. Cu toate acestea, de trei luni se trezește în fiecare noapte. Atunci, mama a făcut o mică anchetă printre prietenele ei, care au și ele copii mici ce se trezesc de trei sau patru ori pe noapte: „Am consultat medicul pediatru și i-am spus că nu pot fi de acord cu aceste treziri, pentru că nu am să rezist mult timp în ritmul ăsta. I-am cerut calmante pentru copil, dar nu mi-a dat. Cu toate acestea, eu sunt pentru calmante și pentru scutece, în timpul nopții“.

De ce această întoarcere la scutece? Nu văd legătura.

Mărturisesc că mi se pare și mie ca nuca-n perete…

E vorba de o fetiță mare, care are deja trei ani; nu e ca în cazul trezirilor nocturne ale sugarilor… Și a început doar de trei luni… Or, trei ani este vârsta la care copilul este interesat de diferența dintre sexe. E vârsta la care o fetiță își iubește cu patimă tatăl. Mama din scrisoare nu ne vorbește despre soțul ei, dar, cu siguranță, în timpul nopții ea este în pat cu el. Cred

că și fetița ar vrea să aibă pe cineva alături când doarme, ca și mama ei.

De altfel, această mamă ne spune că atunci când fetița se trezește, începe să strige: „Mamă!", „Mamă!" sau „Apă" sau „Tată!" și, dacă nu i se răspunde, e o adevărată dramă, țipete și așa mai departe.

Ar fi de un real ajutor pentru fetiță dacă, din când în când, ar merge să o liniștească tatăl ei, spunându-i: „Sst! Mama doarme. Toată lumea trebuie să doarmă. Dormi și tu!". De asemenea, mama ar putea face mici aranjamente în camera copilului. De exemplu, să-i pună pe o măsuță, lângă pat, un pahar cu apă. De multe ori, acel „pipi în pat" (mă gândesc la asta din cauza scutecelor despre care vorbește mama) dispare când copilul are apă la îndemână. Lucru cu totul paradoxal pentru părinți. Explicația constă în faptul că, neliniștit sau angoasat, copilul are nevoie de apă. Or, mijlocul imediat de a „face" apă este acela de a face pipi în pat; iar altul ar fi să bea. Ei bine, dacă copilul care are obiceiul să facă pipi în pat are un pahar cu apă lângă el, va bea. Probabil e un copil care are spaime nocturne; la trei ani e normal. Ele reapar pe la șapte ani, mai des sub formă de coșmaruri. La trei ani sunt trezirile: își caută mama, vrea să fie iarăși mic ca să stea tot timpul lângă ea; pentru că e vârsta când copilul crește și începe să devină conștient că e fetiță sau băiat. În timpul zilei unul din părinți se poate juca cu el de-a baba oarba, făcând întuneric în cameră. Legați la ochi, se prefac că e noapte, se ridică, se așază, aprind, apoi sting lumina etc. Dar nu se mai duc să-l trezească pe tata sau pe mama. Cred că prin joc și în urma unor explicații copilul va înțelege că trebuie să-i lase pe părinții săi în pace; fetița, când va fi mare, va avea și ea un soț, dar acum e mică, chiar dacă nu mai e un bebeluș.

Cred că e o fetiță care nu are încă suficientă autonomie față de mama ei. De pildă, să aleagă singură cu ce să se îmbrace, cum să se piaptene, să facă o mulțime de lucruri pentru ea. Este vârsta când începe cochetăria. Mamele își pot ajuta mult copiii să nu mai aibă aceste întoarceri nocturne la „cuib", dacă

în timpul zilei îi ajută să fie independenți. Cam asta e! Ce să vă mai spun? Nu înțeleg deloc povestea cu scutecele. Dacă au ajuns acolo, înseamnă că fetița mai face încă pipi în pat?

Se pare ca da.

De fapt, copilul e neliniștit deoarece îi vine să facă pipi noaptea?

Cred că mama vorbește despre scutece pentru noapte pentru ca fetița să nu mai aibă motiv să se trezească…

Tocmai asta e, această fetiță vorbește de pipi pentru că în mintea ei diferența sexuală este o diferență de pipi. Cred că mama trebuie neapărat să îi explice că băieții și fetele au sexe diferite, să pronunțe cuvântul „sex" și să-i spună că asta nu are legătură cu pipi; că este o fetiță drăguță și va fi o domnișoară, iar apoi o femeie, ca și mama ei. Dar poate că lucrurile se explică și prin faptul că această fetiță de trei ani doarme încă într-un pat cu gratii și nu poate coborî singură să facă pipi. Dacă e așa, tatăl poate să scoată gratiile sau să schimbe patul.

Un cuvânt și despre *calmante*.

Medicul are perfectă dreptate: calmantele nu o ajută decât pe mamă. Dar tot așa ar ajuta-o, fără să-i facă rău copilului, dacă fetița ar merge uneori să doarmă în altă parte, de pildă la o prietenă bună. În cazul în care copilul ar merge să doarmă la o verișoară sau la o prietenă, în opt zile totul s-ar termina. Pentru că această fetiță este singură și, la trei ani, geloasă pe cei doi care sunt împreună în pat. În orice caz, nu trebuie nici certată, nici calmată, ci trebuie înțeles ce se petrece în ea cu ocazia mutației care are loc la trei ani: fie din cauza creșterii corpului său, strâmtorat într-un pat care o infantilizează și de care se lovește, fie din cauza dezvoltării inteligenței care a făcut-o să remarce că „pipi" are legătură cu diferența sexuală, despre care mama ei nu i-a dat informații liniștitoare. A droga un copil care nu doarme nu e o soluție. Mai bine faci un efort să înțelegi că el crește, în ceea ce privește corpul și

cunoștințele, și să acționezi pentru a rezolva unul din aspecte, iar despre celălalt să-i vorbești.

Mai sunt două scrisori. Una vine din partea unei bunici, cealaltă de la o mamă. Ele vorbesc de copii puțin mai mari, care pun probleme specifice. Iată mai întâi scrisoarea bunicii, care e neliniștită pentru nepotul ei de unsprezece ani Acest băiat face încă pipi în pat, de multă vreme, deși a fost dus de nenumărate ori la doctor: „Văzându-l cum crește cu acest mare handicap, vă întreb: ce ne sfătuiți? Ce să mai facem?“.

În primul rând i-aș spune bunicii că mă bucur că se interesează de această problemă a nepotului ei. Acest copil e deja mare, va trebui să-și asume propria dezvoltare sexuală. Pentru că adevărul este următorul: la un băiat, când face pipi în pat, este întotdeauna ceva legat de problema sexualității lui. Nu știu dacă această familie, în special tatăl, se interesează de acest copil. Nu se spune nimic despre tată. Doar ceva despre un frate.

Dar bunica este cea care ne scrie.

Această bunică trebuie să-i dea băieţelului cât mai multă afecțiune inteligentă, fără să se fixeze pe faptul că face sau nu pipi. În ceea ce-l privește pe băiat, dacă situația îl deranjează, ar putea consulta un specialist. Cu siguranță există și în regiunea unde trăiesc ei așa-numitele consultații medico-psihopedagogice (CMPP) unde sunt psihoterapeuți. Iar Asigurările Sociale rambursează curele psihoterapeutice. Dacă băiatul e cu adevărat îngrijorat, la vârsta lui poate vorbi cu cineva pe această temă, cu mult înainte de pubertate. Dar nu trebuie culpabilizat pentru un control sfincterian imposibil, semn al unei imaturități psihologice, la care și familia și bunica sunt probabil complici.

Cealaltă scrisoare se referă la un adolescent de paisprezece ani. Acest băiat, ni se spune, are angoase nocturne; o teamă maladivă de

întuneric, încă de la vârsta de șapte ani. Adoarme și, când se trezește uneori în timpul nopții, îi e frică.

Deci, a început la șapte ani. Trebuie să spun că un copil care nu are coșmaruri în jurul vârstei de șapte ani nu e normal; de fapt, la șapte ani, orice copil are coșmaruri cel puțin de două sau trei ori pe săptămână. Din ce cauză? Pentru că este vârsta la care un copil trebuie să facă diferența între *a iubi* și *a dori* pe cineva. În ochii copilului, tatăl și mama se iubesc, dar între ei există în plus dorința și intimitatea camerei lor pe care vor să le păstreze. Iar acest copil, pe întuneric, e cuprins de angoase… Au trecut șapte ani de când le poartă cu el, are acum paisprezece și a venit de mult vremea să meargă să stea de vorbă cu un psihoterapeut, de preferință un bărbat, căruia să-i poată povesti fără rețineri coșmarurile sale și să le înțeleagă sensul. La șapte ani — trebuie spus la toată lumea — copilul are coșmaruri legate de moartea părinților săi, lucru excelent, normal și inevitabil. Copilăria trebuie să moară în el: adică să moară „mama de lapte“ și „tatăl dinților de lapte“. Proces care, probabil, la acest băiat nu s-a realizat încă. Acum e prea târziu ca să-i răspundem așa, pe calea undelor. Acest copil trebuie să vorbească cu un psihoterapeut.

Copilul țipă pentru a se face auzit

Avem aici o scrisoare trimisă de o profesoară: copilul ei de trei ani și jumătate are pentru moment câteva mici probleme. La început, mama ne descrie situația familiei sale: soțul lucrează și vine deseori târziu de la serviciu, dar își fac timp, seara sau la sfârșitul săptămânii, să se joace cu copiii, să vorbească cu ei (pentru că mai există un frățior, care face în curând un an și care este foarte bine acceptat de copilul de trei ani și jumătate). Copilul în discuție merge de la doi ani și jumătate la grădiniță și are o comportare bună; la început au fost câteva incidente: fiind „cel mic", educatoarea îl trata ca pe un bebeluș și asta îl ofensa; cu timpul însă lucrurile s-au aranjat, „în tot acest timp, acasă, am avut mai multe femei care s-au ocupat pe rând de el: trei, de-a lungul întregului an școlar. Anul acesta — și aici este problema — o nouă femeie are grijă de cei doi copii și pare cam depășită de evenimente…".

Ce vârstă are această femeie?

Cincizeci și doi de ani și e, la rândul ei, mama unei fete de optsprezece ani. Se plânge că băiețelul nu o ascultă, că e obraznic cu ea și chiar că o lovește cu piciorul. Mama a vrut să afle și părerea copilului și acesta a recunoscut că într-adevăr așa e; cu toate acestea, situația nu s-a îmbunătățit. În fiecare zi, spune femeia, apare un nou conflict. Iar în ultimul timp, seara, băiețelul e din ce în ce mai nervos și mai irascibil, începe să urle fără vreun motiv anume, chiar și pentru fleacuri.

De fapt, e cu nervii la pământ.

Exact. Când mama îi spune să se spele te mâini înainte de masă, copilul refuză. Când mama insistă, începe să urle: „Gata, gata, gata…". Ea ne scrie: „Aceste țipete fac imposibilă orice încercare de explicare". Pentru a avea un tablou complet, încă două cuvinte despre acest copil: este sensibil, afectuos, cald, se joacă mult cu frățiorul lui cel mic, la care ține mult în mod evident. Scrisoarea se termină cu un ton puțin autocritic: „Am impresia că foarte des cerem prea mult de la acest copil, îi cerem să fie cuminte, politicos, să facă mici servicii. Am vrea să găsim o justă măsură între dorința noastră de a avea un copil fericit și echilibrat și propriile noastre probleme și enervări; nu ne supărăm atunci când trebuie și nu suntem la înălțimea principiilor noastre". În final, mama vă întreabă ce o sfătuiți să facă pentru ca acest copil să nu aibă o fire închisă și să nu fie așa de agresiv.

Se pare că e vorba de un fenomen de respingere a femeii care are grijă acum de el. Bineînțeles, e greu să găsești pe cineva care știe să se ocupe de un băiat, mai ales o femeie care, din câte spune mama, nu a crescut băieți. Or, un băiat e foarte diferit de o fată. Dacă nu e puțin violent atunci când e mic — de fapt, între doi ani și jumătate și trei ani și jumătate —, nu e un semn bun, băiatul trebuie să spună „nu" când vorbește o femeie, mama sau oricine ar fi ea. Mama nu trebuie să se supere pentru că, în general, când un copil spune „nu", înseamnă că peste două sau trei minute va fi „da". Trebuie să spună „nu" identificării sale cu o femeie, pentru ca viitorul lui de băiat să fie sub semnul lui „da". E un lucru foarte important, care trebuie înțeles. Scrisoarea nu ne spune ce face tatăl, dacă se ocupă de acest băiat, dacă merge cu el la plimbare, de pildă…, scoțându-l din această lume de femei și de sugari.

La începutul scrisorii, ni se spune că vine târziu acasă, dar că își face totuși timp să se ocupe de copil, cel puțin la sfârșitul săptămânii…

Ni se spune că se ocupă de *copii* și nu în mod special de cel mare care, din punctul de vedere al vârstei, e foarte diferit de

frățiorul lui. S-ar părea că e puțin cam prea legat de acesta. Or, el vrea să fie mare din moment ce, mergând la grădiniță la doi ani și jumătate, a fost „avansat" prea devreme. Simte cu siguranță nevoia să se joace și în afara grădiniței cu copii de vârsta lui. Un sugar nu-i poate fi de ajuns.

Pare un copil sensibil și inteligent. Probabil că a fost ofensat fiind considerat drept „cel mic". Or, într-adevăr era prea mic când a început să meargă la grădiniță. Cred că această mamă ar putea să-și ajute copilul să se calmeze mergând de exemplu cu el când trebuie să se spele pe mâini. Nu e foarte greu de spus: „Mergem să ne spălăm pe mâini", adică mama să-l însoțească și să-l ajute sau să-l asiste. Să fie mai intimă cu el, atunci când îi cere ceva. Cred că asta îi va plăcea foarte mult. Și mai e ceva care calmează enorm copiii nervoși, și anume jocul cu apa. Mamele nu par să fie prea conștiente de acest lucru. Se găsește întotdeauna o chiuvetă, un vas sau orice altceva unde copilul poate să se joace cu apa, seara, când vine de la grădiniță sau când e enervat. Să i se spună: „Uite, tata ți-a adus un vaporaș". La baie, copilul se distrează și se calmează. I se poate da o cârpă, în cazul în care, fără să vrea, aruncă multă apă în jur.

Asta pare mai degrabă o rețetă de la bunica… Există și o explicație mai științifică?

În apartamentele în care locuiesc, copiii nu prea intră în contact cu elementele naturale. Viața înseamnă apă, pământ, copaci, frunze, pietricelele pe care le aruncă, toate aceste lucruri… Copiii au nevoie să fie agresivi în mod nediferențiat. În cazul acesta, se pare că femeia care se ocupă de el este în același timp copacul, pietrele, peretele, totul; și, bineînțeles, așa cum ne spune mama, această femeie este depășită de situație. Oare mama nu ar putea să-l trimită pe copil la un prieten apropiat? Cred că băiatul nu este crescut ca un copil „mare"; iar el se apără împotriva unei asemenea atitudini. În același timp, părinții ar vrea ca el să fie „mare", dar numai când e vorba să fie bine crescut. Când vorbește despre ce

așteaptă părinții de la el, ai crede că are cinci sau șase ani; există în această scrisoare lucruri într-adevăr contradictorii cu privire la copil. E greu. În nici un caz copilul nu trebuie să se simtă vinovat. Mama spune: „Recunoaște". Or, ce înseamnă să recunoască faptul că a dat cu picioarele? Când picioarele îi sunt pline de enervare, lovește. Când gura îi e plină de țipete și de suferință, spune lucruri urâte femeii. Cred că nu este destul de ocupat, ca orice băiat de vârsta lui, și că nu are posibilitatea să-și exteriorizeze nevoia de mișcare. Se pare că, în această familie, viața nu e prea veselă.

Să ne întoarcem la scrisoare… căci, deși ați răspuns în bună parte la întrebările puse, aș vrea să ridic și o problemă mult mai generală; multe familii sunt interesate de ceea ce spune această profesoară. Vă amintesc următorul pasaj: „Am impresia că, foarte des, cerem prea mult de la acest copil". I se cere să fie cuminte și politicos, i se cer mici servicii; și pe urmă, i se cere să fie și echilibrat. Nu e prea exagerat să i se ceară atâtea lucruri unui copil la vârsta asta?

Bineînțeles, mai ales când i se cere să corespundă dorinței părinților săi. Dar părinților le place, oare, să facă servicii acestui copil? Sunt ei întotdeauna politicoși cu el? Le place și știu să se joace cu el? De exemplu, jocul cu poze care trebuie grupate, jocuri simple de cărți sau jocul cu ilustrate? Când i se cere unui copil să fie cuminte, el nu înțelege ce înseamnă asta, poate doar faptul că trebuie să stea nemișcat și să facă mici servicii; deci, asta înseamnă că nu trebuie să aibă nici o inițiativă, nu-i așa? Cred că acest copil „plătește toate oalele sparte", ca toți frații mai mari, iar mama greșește făcându-și atâtea reproșuri. Dar are, probabil, dreptate să se întrebe cum trebuie procedat cu acest copil, pentru că am senzația că nervii încep să nu-l mai țină. Am vorbit despre jocul cu apa. Dar mai există și alte jocuri: jocul cu obiecte care se pun unul în altul, jocul de-a „v-ați-ascunselea", jocuri în care poate să alerge, să râdă. Un copil are nevoie de veselie. Un copil e cuminte când e vesel, când are ce face și poate vorbi despre lucruri care îl interesează, se poate juca cu ursuleții pe care îi are etc.

Mama poate să-i spună: „De-a ce vrei să ne jucăm astăzi?“, în loc să se joace de-a mama care fi cere mereu să facă ceva. Uneori și ea trebuie să-i facă servicii. De pildă, unor copii li se cere la trei ani și jumătate să-și pună singuri lucrurile la loc. E prea devreme. Ei trebuie ajutați: „Ce zici? Mă ajuți? Hai să facem ordine amândoi“. Totul împreună.

La sfârșit, mama adaugă: „Am vrea să avem un copil fericit și echilibrat“. Dar imaginea pe care și-o face despre fericire și echilibru un adult poate corespunde oare universului în care trăiește un copil?

E foarte greu de spus. Avem de-a face cu o mamă care lucrează în învățământ. Există toate motivele să credem că este puțin cam perfecționistă și „intelectualistă“, fără să-și dea seama, pentru că e obișnuită să se ocupe de copii care, în plus, o au pe mama „lor“, ca să se joace, să râdă, să se distreze. Probabil că așa stau lucrurile.

Despărțiri, angoase

Am aici scrisoarea unui tată — lucru destul de rar în corespondența pe care o primim — care pune problema copiilor unor cupluri despărțite sau care, ca să spunem așa, se găsesc într-o situație nelegală (concubinaj). Vă întreabă dacă acest tip de situații — adulterul sau paternitatea nelegală — este nevrozant pentru copii. Pus în fața unei asemenea situații, un copil va suferi în mod automat? „La urma urmei, totul nu constă oare în felul în care copiii își reprezintă aceste probleme în mintea lor, la nivelul lor, la scara lor? Explicându-le pur și simplu o situație, nu s-ar putea evita lezarea copilului?"

A leza? A suferi? Fiecare ființă umană are propriile sale dificultăți. Cred că lucrul cel mai important este ca părinții să-și asume situația în care se află, indiferent că ea este legală sau nu; de asemenea, să-i poată spune copilului din cine s-a născut, precum și faptul că viața lui are un sens atât pentru mama care l-a adus pe lume, cât și pentru tatăl care l-a conceput… Copiii au uneori mulți tătici, dar au numai un singur tată; de asemenea, au o singură mamă care i-a purtat în pântecul ei, și acest lucru trebuie să li se spună, deoarece de multe ori au multe alte mămici, de la educatoarea care se ocupă de ei până la bunică. Mamă și tată nu înseamnă defel pentru un copil tatăl și mama adevărați. Cred că foarte devreme copiii trebuie să știe, în primul rând, cine e mama și cine e tatăl lor; de asemenea, dacă acel bărbat cu care s-a hotărât să trăiască mama lor, „tăticul" actual, este sau nu tatăl lor. De fapt, de ce să nu

fie acceptate toate aceste situații nelegale, de concubinaj? Dacă părinții și le asumă, îi vor explica copilului drumul pe care a apucat-o, viața fiecăruia, ce a însemnat pentru ei conceperea lui și ce înseamnă viața lui; dacă în prezent părinții trăiesc despărțiți, fiecare îl iubește și amândoi se simt responsabili față de el până în momentul în care își va asuma singur această responsabilitate. Cred că un copil trebuie să știe dacă are sau nu frați sau surori după tată sau după mamă etc. Numele de familie pe care îl poartă trebuie să-i fie explicat în legătură cu legea care reglementează pentru toți starea civilă; și el nu corespunde întotdeauna numelui celui care l-a procreat sau față de care el are sentimente filiale.

Trebuie să știe aceste lucruri de mici sau…

De mici, în sensul că niciodată nu trebuie să li se ascundă o asemenea situație. Mai târziu, răspunsul va fi mai explicit, atunci când copilul va pune întrebarea direct, fie din proprie inițiativă, fie în urma unui comentariu pe care l-a auzit. Dar cel mai important este ca părinții să nu dorească niciodată să-i ascundă aceste lucruri. „De ce persoana aceea a spus că nu e tăticul meu, când e tăticul meu?“ Atunci, imediat, mama sau tatăl care au auzit această întrebare trebuie să-i spună adevărul. Când pentru părinți situația este clară, nu trebuie să se prefacă că nu au auzit; de îndată ce copilul a pus întrebarea, răspunsul trebuie să fie cel adevărat. E în joc încrederea pe care o va avea în el și în propriii săi părinți. Faptul că va înțelege sau nu e o altă problemă. Într-o zi va pune întrebarea mai precis. „Cutare mi-a spus că nu ești căsătorită cu tăticu' “ sau „că nu ești căsătorit cu mămica.“ — „E adevărat. Am așteptat să crești ca să poți înțelege aceste lucruri. Sunt tatăl tău adevărat, deși porți numele de fată al mamei tale“ sau „Eu nu sunt tatăl tău adevărat, dar te consider copilul meu. Trăiesc alături de mama ta pentru că ne iubim și pentru că ea s-a despărțit de tatăl tău“ sau „Tatăl tău adevărat a fost un bărbat pe care mama ta l-a iubit, dar nu s-au căsătorit“ etc. Adevărul gol-goluț, așa cum e.

Există în scrisoarea acestui domn și o confesiune: „M-am despărțit de soția mea și am pus, de bine de rău, la punct un sistem prin care cei doi copii ai noștri — care au acum șapte și, respectiv, trei ani și jumătate — urmau să trăiască atât cu unul, cât și cu celălalt părinte, petrecându-și practic un număr egal de zile și luând un număr egal de mese cu fiecare, după un program variabil, la care se adaugă două vacanțe anuale de opt zile pe care le petrecem împreună cu ei la bunici. Toată lumea, inclusiv psihologii, mi-a spus că acest sistem nu e bun, deoarece copiii trebuie luați de unul din părinți, urmând să-l vadă pe celălalt din când în când". Și adaugă: „În pofida tuturor piedicilor, m-am gândit că acești oameni sunt pur și simplu nebuni, că nu știu ce înseamnă dragostea unui bărbat și a unei femei pentru copiii lor". Apoi trece la rezultate: „După trei ani, acești copii nu par mai anormali decât alții, iar la școală și grădiniță se descurcă destul de bine. Relațiile mele cu ei s-au ameliorat mult și s-au golit de agresivitatea care exista într-o vreme. Am observat, de asemenea, că de la un timp a dispărut și bâlbâiala fiului meu".

Este o mărturie foarte interesantă.

Vă surprinde?

Nu; în general, părinții nu cad de acord, pe când de data asta se pare că părinții, deși divorțați, se înțeleg bine între ei. De altfel, se înțeleg atât de bine încât merg timp de opt zile împreună cu copiii lor. E un lucru foarte rar ca niște părinți despărțiți să-și poată petrece opt zile cu copiii. Însă scrisoarea nu ne spune dacă acești copii sunt băieți, sau băiat și fată, și nici dacă fiecare din părinți s-a recăsătorit. Problema este mult mai complexă când unul dintre soți s-a recăsătorit, are un copil și când celălalt, la rândul lui, are alți copii. Nu cred că există o soluție de-a gata; adevărata soluție este ca părinții să se înțeleagă în continuare, astfel încât copilul lor să poată trăi, pe cât se poate, anumite perioade de timp cu amândoi și să înțeleagă limpede situația în care se află; el trebuie să știe că, deși divorțați, ambii părinți se simt deopotrivă responsabili de soarta lui. Acest domn a reușit un lucru pentru care îl felicit.

S-ar putea spune că acești copii, care merg când la unul, când la altul din părinți, nu mai știu de fapt unde este „acasă". Cel de șapte ani, de pildă, este când la tata, când la mama; e adevărat că pentru moment nu are atâtea teme de făcut, deși trebuie să recunoaștem că un copil lucrează mai bine, își face mai bine temele atunci când are colțul lui de lucru, în același loc, și când îl vede pe tata de câte ori vrea, iar pe mama de câte ori se poate. Dar dacă ei au reușit să aranjeze lucrurile în felul acesta, de ce nu? Important este, într-adevăr, ca el să simtă că ambii părinți sunt de acord, astfel încât să aibă propriul său ritm de viață în funcție de vârstă, de școală și de prieteni; nu trebuie să existe ascunzișuri, lucruri pe care le spune unuia și nu le spune celuilalt. Din păcate, așa ceva e rar din cauza susceptibilității și rivalității care există între părinții despărțiți, prea legați fiecare de momentele în care își „posedă" copiii; dar și din cauza modului diferit de viață pe care îl duc părinții divorțați.

Întrebări indirecte
(Paternitate, naștere, sexualitate)

Iată acum o scrisoare care vine din Elveția de la o femeie care a adoptat o fetiță. Copilul trăia înainte într-un mediu de limbă germană. Mama care ne scrie e francofonă. Și își face probleme dacă introducerea copilului într-un mediu francofon nu a fost un șoc. Precizez că a adoptat fetița la vârsta de două luni, iar acum aceasta are cinci sau șase luni. Mama a ascultat cu atenție ce ați spus deja în legătură cu limbajul copilului. Cred că ați comparat atunci memoria copilului cu un fel de bandă magnetică care înregistrează totul.

E adevărat.

Întrebarea precisă a acestei mame este următoarea: „Ceea ce a trăit acest copil in utero *și în primele două luni de viață poate ieși într-o zi la suprafață? Cum să-i spun, și mai ales când să-i spun că a fost adoptată?".*

Nu ne spune ce vârstă are copilul acum?

Șase luni.

Atunci, avem aici mai multe întrebări. În primul rând: la ce vârstă să i se spună unui copil că a fost adoptat? Nu cred că este o întrebare bună, în sensul că nu trebuie să i se ascundă niciodată acest lucru. Când mama stă de vorbă cu prietenii ei, aceștia știu că fetița este adoptată, iar tatăl ei știe și el,

bineînțeles — pentru că există, cred, în acest caz, și un tată adoptiv. Consider că este important ca mama să spună uneori tare, ca și cum ar vorbi singură sau în discuțiile cu prietenii ei: „Ce fericire pentru noi să avem această fetiță, noi care nu puteam să avem copii“ sau „eu, care nu puteam să duc o sarcină“. Așa se spune, nu-i așa, „să duci o sarcină“? Fetița va auzi cu siguranță. Și când va spune, ca orice copil: „Unde eram eu, înainte de a mă naște?“ — întrebare pe care o pun toți copiii pe la trei ani —, în acel moment, va fi foarte simplu să i se spună: „Dar știi foarte bine: Ți-am spus întotdeauna că tu nu ai stat în burtica mea. Ai avut o mamă care te-a conceput cu un domn pe care îl iubea, apoi ai crescut în burta ei și ea te-a adus pe lume. Este mama ta adevărată. Te-a făcut frumoasă, dar nu a putut să te crească. Și de aceea a căutat un tătic și o mămică, și ne-a ales pe noi“ sau: „Noi căutam un copilaș pe care nu-l puteau crește tatăl și mama lui cei adevărați“. Aceste cuvinte trebuie întotdeauna spuse: „Tatăl și mama adevărați…“. „Voiam să adoptăm o fetiță, ni s-a spus că erai fără părinți și așa am mers să te luăm“. Va întreba: „Dar unde?“. Și atunci i se va spune în cutare loc, în cutare oraș. Va pune această întrebare de mai multe ori în viața ei. Și de fiecare dată acest adevăr va fi spus, în mod progresiv, folosind cuvinte care devin din ce în ce mai clare pentru copil; i se va spune însă întotdeauna că „mama ei adevărată“ a iubit-o mult. Întotdeauna trebuie spus acest lucru unui copil, și mai ales unei fete, deoarece consecințele pot fi destul de grave dacă fata crește cu o mamă pe care o presimte sau o știe sterilă. Aceste fete se dezvoltă cu un viitor (inconștient) de sterilitate. Deci, răspunsul e simplu: niciodată nu trebuie ascuns adevărul. „Și atunci, eu nu sunt ca ceilalți?“ va întreba probabil copilul. „Ești ca și noi. Noi suntem părinții tăi adoptivi, iar tu ești copilul nostru adoptiv. Asta înseamnă că te-am ales.“

Grija acestei mame este ca, „atunci când fetița a fost adusă din provincia germană unde s-a născut, toți vecinii erau la curent. Copiii lor se vor juca în curând împreună…“.

Toată lumea știe.

Toată lumea știe, iar ea vrea să fie prima care îi va spune adevărul. Deci, după părerea dumneavoastră, i se poate spune foarte devreme.

Foarte devreme. Va auzi de multe ori spunându-se „adoptat" sau „adoptiv". Adoptiv? Adoptat? Va întreba ce înseamnă acest cuvânt, dar părinții pot preveni această „revelație", spunându-i despre ce e vorba când o femeie dintre cunoștințele lor este însărcinată sau când se naște un copil. I se va explica. Un alt mod de a-l face pe copil să înțeleagă în ce constă adoptarea este povestea cu păsărelele: oul și găina. O găină face niște ouă care sunt clocite de o altă găină. Care este adevărata mamă? Sunt mai multe mame adevărate. Există o mamă care l-a născut și o mamă care l-a crescut.

Acum cealaltă întrebare, despre limba germană. Bineînțeles că acest copil, purtat în pântece și trăind până la două luni în această limbă, a auzit sunete germane; ele rămân în inconștientul său profund. Acest lucru nu are nici o importanță. Nu este nociv. Singurul lucru care se poate întâmpla este ca, mai târziu, copilul să aibă afinități pentru această limbă. Atunci i se va spune: „Nu e de mirare, din moment ce mama ta adevărată și, probabil, tatăl tău adevărat erau elvețieni de origine germană. În burta mamei tale și încă două luni după naștere, ai auzit vorbindu-se germana".

Să vedem acum o scrisoare care revine la aceeași problemă, a întrebărilor despre naștere, dar pe căi ocolite. Ea pune două întrebări. Prima: „Am un copilaș, o fetiță de două luni, care țipă întotdeauna spre seară". Întrebarea este dacă sugarii au nevoie să plângă sau să țipe în anumite momente, într-un fel oarecum asemănător adulților, care simt nevoia să vorbească.

Nu cred că sugarii au nevoie să țipe, în nici un caz de disperare. Mamele simt întotdeauna despre ce fel de țipete e vorba. Există țipete care încetează repede, ca un vis urât; dar dacă

un copil țipă întotdeauna la aceeași oră, înseamnă că ceva în viața lui s-a petrecut la acea oră. Părinții nu mai știu ce, au uitat. Dar copilul trebuie liniștit, trebuie luat în brațe, legănat… Așa cum am mai spus-o, legănatul îi amintește de mersul mamei, de siguranța pe care o avea când era în pântecele ei.

Acum v-aș pune eu o întrebare. Un sugar (chiar de două luni) are „stări sufletești"?

Bineînțeles. Un sugar are stări sufletești. Fiecare copil e diferit; fiecare persoană e diferită și asta încă de la naștere. Lăsarea serii poate fi pentru acest copil un motiv de angoasă; se va aprinde atunci lumina și i se va explica; cred că, dacă mama îl va lua atunci în brațe sau îl va lega cu o eșarfă strânsă la pieptul ei, dacă e ocupată, îl va liniști vorbindu-i. Nu e bine ca un sugar să fie lăsat să plângă singur, contrar lucrurilor care se spun despre așa-zisele bune deprinderi care trebuie imprimate copilului. Și apoi, există copii cărora le e mai foame la o masă decât la alta. Trebuie căutat motivul pentru a-l putea ajuta.

Scrisoarea adaugă: „Mai e ceva. Când am născut această fetiță, soțul meu a făcut un film cu nașterea ei…".

E nostim…

…și vă întreabă dacă i se poate arăta filmul copilului. Și la ce vârstă?

De ce nu? Vreau să spun, când părinții se uită la acest film, copilul poate fi de față, fără însă a-l obliga să se uite.

Continui: „Trebuie să așteptăm nașterea unui alt copil sau putem să i-l arătăm destul de repede?".

Și dacă nu va mai veni alt copil? Fetița nu va avea dreptul să-l vadă? Nu, cred că ea poate fi acolo când părinții se uită la

film, dacă fac asta din când în când (dar mă întreb ce îi determină să privească deseori această amintire de o zi). Și apoi, când copilul va întreba despre nașterea sa (și va veni și vremea asta): „Cum eram când eram mică?"…, părinții îi vor arăta bineînțeles fotografii. Iar mama va adăuga: „Știi, când te-ai născut, tata a făcut un film. Când ai să vrei, o să ne uităm la el". Dar se poate foarte bine (și mama nu trebuie să se simtă jignită) ca fetița să spună doar „ah, da!" sau să plece spunând „nu mă interesează". Nu m-ar mira defel. Cu toate acestea, va veni și ziua când va fi foarte interesată de acest film. Cred că unei ființe umane, adolescent sau adult, îi face plăcere să vadă filme despre copilăria lui și, de ce nu, despre propria lui naștere?

Dar în general, copiii nu se uită la asemenea filme decât datorită dependenței lor de dorința părinților. Ei sunt interesați de ziua de azi, de ziua de mâine, și nu de trecutul lor.

V-aș ruga să mai răspundeți la o scrisoare care e legată de aceasta, deși se referă la un alt subiect: sexualitatea copiilor. Mai precis la dialogul pe această temă cu copiii: întrebările pe care această fetiță le-ar putea pune în legătură cu nașterea ei sau cu adoptarea, un altul le va pune în legătură cu sexualitatea. E o scrisoare cu referire la copiii între opt și doisprezece ani. Mama întreabă cum trebuie să îi se vorbească, la această vârstă, despre viața sexuală, unde trebuie să ne oprim ca să nu-i șocăm? Oare, întrebările trebuie așteptate sau trebuie provocate, de teama ca nu cumva subiectul să fie abordat între prieteni la școală, într-un mod nesănătos? Ce trebuie făcut dacă copilul nu pune întrebări?

În general, după trei, patru ani — vârsta întrebărilor directe —, copiii nu pun întrebări, dacă prin „întrebare" înțelegem doar întrebarea directă. În schimb, pun întrebări indirecte, aproape din ziua în care vorbesc, din momentul în care leagă o frază. Un gen de întrebare indirectă: „Cum vor fi copiii mei? — Depinde (dacă e băiat cel care întreabă) de soția pe care o vei alege. — Ah, da?". Și gata, asta e tot. Răspunsul se oprește aici. Copilul insistă: „De ce mi-ai spus că depinde de

soția pe care o voi alege? — Știi că și tu ai un tată, ca toată lumea. Ai auzit uneori spunându-se că semeni cu tata la unele, că nu semeni la altele. De ce seamănă un copil cu tatăl lui? Pentru că tata este la fel de important ca și mama, când vine pe lume un copil. — Aha!". Și e de-ajuns. Dacă copilul nu pune o întrebare mai precisă, răspunsul se oprește aici. I s-a spus ceva în direcția adevărului și, într-o zi, va afla mai mult.

În ce privește procrearea: „Unde am fost eu înainte de a mă naște? — Înainte de a te naște ai fost în burtica mea". Iar când vor vedea o femeie însărcinată, mama va profita de ocazie ca să-i spună copilului care se miră: „Oh! Ce grasă e această femeie! — Nu știai că mamele își poartă copilașii în burtică înainte de naștere? Peste câteva săptămâni, peste câteva luni, vei vedea un cărucior, copilul va fi în cărucior, iar mama nu va mai avea burta mare". Iată o modalitate de a spune că mama a purtat copilul în pântece. De altfel, cele mai multe mame spun fără nici o dificultate aceste lucruri copiilor lor. Este mai greu de răspuns la întrebarea „Cum a ieșit de-acolo? — Pe jos, între picioarele mamei sale este sexul. Știi că femeile au un orificiu acolo, care se deschide și copilul iese". Încă și mai greu le vine părinților să-i facă pe copii să înțeleagă rolul pe care îl are tatăl. De aceea, trebuie să li se spună din capul locului, când copilul pune o întrebare indirectă, camuflată. De pildă, un copil va spune: „Un prieten de-al meu nu are tată. — Nu e adevărat, asta nu se poate. — Ba da, el mi-a spus. — Nu știe el, nu îl cunoaște, dar a avut un tată adevărat (întotdeauna acest cuvânt „tată adevărat"). Poate a murit. Nu știu. Dar oricum, dacă mama lui nu ar fi cunoscut acel bărbat, el nu s-ar fi născut. A avut un tată adevărat, te asigur și poți să-i spui și lui. Mama lui a iubit un bărbat și acesta i-a dat o sămânță". Atunci, copilul va spune: „Dar cum? — Asta întreabă-l pe tata". Cred că e preferabil ca mama să-l trimită pentru asemenea explicații la tatăl lui sau să stea amândoi de vorbă cu el, explicându-i că semințele din care se nasc copiii se găsesc în sexele bărbatului și ale femeii. „O ființă, băiat sau fată, prinde viață când în pântecele femeii se întâlnește o jumătate de sămânță femeiască

cu o jumătate de sămânță bărbătească. Nici tatăl tău, nici eu nu am hotărât care va fi sexul tău."

Mama din a cărei scrisoare am citit adaugă că nu este de acord cu soțul ei: „Soțul meu pretinde că, oricum, copilul trebuie să știe, și chiar să vadă tot, și că trebuie să-i vorbim despre plăcerea sexuală. Eu nu sunt de această părere".

Plăcerea, copilul o cunoaște deja. Nu cunoaște plăcerea cu altul, dar știe ce este plăcerea zonei genitale. Tatăl are dreptate. Trebuie spus copilului că dorința sexuală dă multă plăcere adulților în iubire. Atunci când se vorbește despre bărbați și femei care procreează sau care sunt tată și mamă, trebuie pronunțat cuvântul „dorință": „E ceva pe care îl vei simți atunci când vei fi mare, cu o fată pe care o vei iubi foarte mult, pe care o vei dori". Asta e! Cam așa trebuie vorbit despre dragoste, care presupune o relație corporală, sexuală. În ce privește plăcerea pe care sexul său încă puțin dezvoltat o dă deja copilului, trebuie să i se spună că e natural, dar că nu e cazul să caute să vadă așa ceva la alții și deci cu atât mai puțin să-i fie suscitate porniri voyeuriste.

Ați vorbit despre problema ridicată de un băiețel, pentru care acesta este trimis la tatăl său. Dar ce se întâmplă dacă acesta nu are tată?

Dacă nu are tată, deci dacă în casă nu există nici un bărbat, cred că mama trebuie să-i spună: „Asta îți va explica un bărbat, pentru că eu nu am fost niciodată bărbat și deci nici băiețel. Iar problemele pe care și le pune un băiețel nu pot fi explicate decât de un bărbat". Sau să meargă la medicul copilului și să-i spună: „Fiul meu a pus cutare întrebare. Eu mă retrag. Vorbiți singuri, ca între bărbați". Așa trebuie dată explicația. Sunt împotriva explicațiilor pe care le dau femeile băieților. Bineînțeles, dacă medicul familiei este o femeie, ea va ști să vorbească, dar ar fi mai bine ca explicațiile să vină din partea unui bărbat. Dacă băiatul este inițiat în problema

dragostei de către un bărbat, și i se spune că ea este însoțită de dorința sexuală pentru o fată sau o femeie, atunci va trebui să i se vorbească nu doar de plăcere, ci și de respectarea lipsei de dorință a celuilalt. Și să se adauge: „Așa ceva nu se întâmplă niciodată cu mama sau cu surorile tale. Trebuie să fie o fată care nu face parte din familia ta". Și când copilul întreabă de ce: „Ei bine, când vei fi mare, vei scrie o carte despre asta. E foarte complicat. Nu știu să-ți răspund. Asta este legea tuturor oamenilor". Copiii acceptă ușor această interdicție când știu că și părinții se supun aceleiași legi în ceea ce îi privește. Se poate răspunde și așa: „Nu știu cum să-ți explic, deoarece prohibiția incestului nu e o problemă simplă, dar asta e legea oamenilor; la animale nu e la fel". În ceea ce mă privește, cred că termenul de „căsătorie" trebuie întotdeauna folosit pentru legătura sexuală dintre bărbații și femeile ce s-au unit în fața legii, și nu atunci când vorbesc despre împreunarea animalelor, în cazul acesta li se va spune să folosească termenul împerechere. Li se poate vorbi și despre procreare, care presupune contactul sexual dintre parteneri de sexe diferite, fără ca acesta să ducă întotdeauna la procreare.

Ascultându-vă, am recitit scrisoarea: „Soțul meu pretinde că, oricum, acest copil trebuie să știe și să vadă tot".

Cred că soțul în chestiune nu își dă deloc seama de pericolul pe care îl reprezintă, pentru copil, prezența acestuia la actul sexual al propriilor părinți, la cererea acestora. Dacă într-o zi îi surprinde, cu atât mai rău pentru el. Dacă se întâmplă așa ceva, i se va spune: „Acuma știi, asta e ce ți-am povestit. Asta ai văzut". După părerea mea, acest domn greșește crezând că un copil trebuie să asiste la raporturile sexuale ale părinților săi. Ar fi ceva traumatizant, deoarece genitalitatea unei ființe umane se construiește cu pudoare, cu respect față de celălalt și prin castitatea adulților față de copii: cu atât mai mult față de senzațiile copiilor, care au o sensibilitate în plină dezvoltare. Nu, nu, în nici un caz asemenea ședințe practice incestuoase cu complicitatea părinților. Asta pervertește.

Există mame obosite?

Vă propun acum câteva scrisori care contestă…

Cu plăcere, întotdeauna sunt interesante.

… din partea unor persoane care nu sunt de acord cu ceea ce spuneți.

Dar eu sunt de acord cu contestațiile!

O mamă vă reproșează că faceți abstracție de realitatea socială: „când vorbiți despre femei, despre mame și despre copiii lor mici, uitați de toate mamele care, după două, trei luni, sunt la capătul puterilor: Gata, m-am săturat de scutece!". Și continuă spunând că maternitatea poate fi și un infern, că dacă urmează sfaturile dumneavoastră o mamă trebuie să renunțe la lume, să stea cât mai mult acasă ca să-și crească copilul. Apoi vă întreabă de ce vorbiți atât de puțin despre tați.

Vedeți, nu poți fi pe placul tuturor. Această femeie a avut copii și nu a descoperit bucuriile maternității când copiii ei erau mici…; ei bine, există și asemenea mame, este adevărat. Probabil că vor fi din ce în ce mai puține, din moment ce acum maternitatea poate fi evitată. Altădată era imposibil, fără ca femeile să-și distrugă sănătatea. Deci, ce să-i spun acestei femei? În primul rând, să nu asculte emisiunea noastră. Apoi, este foarte adevărat că greutățile sociale, locuințele prea mici,

toate astea fac ca multe mame să fie nervoase. Cu toate acestea, deși nervoase și având locuințe mici, ele își iubesc copiii și încearcă, cât le stă în puteri — înțeleg asta din toate scrisorile pe care le primim — să îi crească și să îi ajute cât pot ele de bine. De fapt, asta încercăm și noi să facem aici. Bineînțeles, noi nu putem ameliora nici condițiile de locuit, nici sănătatea mamelor surmenate. Știți, copiii… eu am ideea mea despre asta; eu cred că aceștia își aleg părinții, că ei știu foarte bine că mama lor este cum este. Având aceeași constituție ereditară, ei înțeleg și nervozitatea mamei lor. Cred că este fals să ridici problema socială când e vorba de dragostea părinților pentru copiii lor. Despre despărțirea de copii a mamelor care lucrează, am mai vorbit deja: important este ca mama să stea de vorbă despre asta cu copilul ei. Pe de altă parte, dacă poate să stea acasă cu el, nu trebuie ca acest lucru să devină o corvoadă, să se închidă în casă: dimpotrivă, să iasă în fiecare zi, să se întâlnească cu alte femei cu copii în parc, să-și ia copilul când merge la prieteni, eventual prieteni care au și ei copii. Dar știu femei pe care doar prezența copiilor le obosește, care se plictisesc; ar trebui să vorbească cu alte mame, să facă în așa fel încât să aibă grijă de copii pe rând și să aibă astfel și zile de odihnă; și e preferabil ca o mamă care nu suportă să stea acasă să meargă să lucreze și să plătească o femeie în loc să se deprime.

Cred că trebuie totuși să răspundeți și la a doua întrebare: „Vorbiți prea puțin despre tați. Deși ei ar putea să le ajute pe mame și să se ocupe de copii cel puțin tot atât cât se ocupă ele. Nu ar fi deloc rău“.

Această femeie are dreptate. Este vorba de deprinderi relativ recente care trebuie întărite. Există mulți tați care au meserii ce nu le permit să se ocupe în fiecare zi de copiii lor. Dar ceilalți, cei care nu îndrăznesc, trebuie învățați să o facă. Când au această posibilitate, ei descoperă bucurii imense de care erau lipsiți până atunci: cred că mamele trebuie să-i ajute să descopere aceste bucurii. Căci, dacă niciodată nu e prea

devreme pentru un copil să se simtă în siguranță fizică cu tatăl său, ca și cu mama sa, trebuie ca și tatăl să se simtă în siguranță cu copilul său.

O altă mamă ne scrie cam în același spirit: „Vorbiți-ne despre dragoste!". La început ne povestește: „Când te porți cu blândețe față de copil, când îl răsfeți, îl giugiulești, îl săruți, nu prea îi ceri părerea. O faci mai mult să-ți potolești o nevoie personală de tandrețe, decât din alte motive".

Bineînțeles.

Apoi continuă: „Oricât de greu ar fi să mărturisești, dar mă întreb și eu dacă am făcut vreodată față de copiii mei cel mai mic gest de dragoste. Uneori, chiar cred că îi detest, atât de greu obțin de la ei un gest drăguț, o privire complice, un pic de înțelegere". Și în acest punct vă spune: „Vorbiți-ne, atunci, despre dragoste". În același timp, trebuie să recunoaștem că există părinți care spun uneori: „Copiii mei, i-aș strânge de gât…".

E adevărat. Dar acești părinți ar trebui să înțeleagă că și copilul lor este ca ei. Dragostea oamenilor este întotdeauna ambivalentă. Pentru o mamă este o bucurie să-și sărute copiii, bineînțeles… Dar copilului, lui ce-i place? Să fie în siguranță, lângă mama sa. Deci, mama trebuie să-i spună ce simte, fără teama de a se contrazice: „Știi, nu te iubesc, nu vreau să te mai văd". În realitate, nu e adevărat. Și de aceea trebuie să îi explice: „Eu te iubesc, de fapt, dar mă iriți, mă enervezi, nu mai pot". Copilul va constata: „Aha! Și eu simt așa, câteodată, față de mama". De altfel, mulți copii spun și ei acel „nu te iubesc" mamei lor. Și atunci relațiile dintre ei vor deveni foarte umane. Asta înseamnă să iubești: altceva decât relații siropoase și zâmbete false, „drăgăstoase", înseamnă să fii natural și să-ți asumi propriile contradicții.

Deci, dacă spui „nu te iubesc" sau „nu te mai iubesc", e și ăsta un fel de a vorbi despre dragoste?

Exact.

O altă întrebare, în aceeași scrisoare, referitoare la sărutul pe care adulții îl dau copiilor… Nu sunteți pentru a săruta copiii pe gură…

Nu. Mai ales atunci când ei nu cer așa ceva. Pentru că poate produce o excitație senzuală plină de primejdii.

Această mamă ne scrie: „Dar cum fac rușii?“ pentru că rușii, adulții — e un lucru cunoscut — se sărută pe gură… Atunci, asta nu ridică probleme pentru copiii lor…?

Nu, tocmai, pentru că este un gest social. Nu e vorba de intimități senzuale. Tot ce este social este dezerotizat. La noi, oamenii își dau mâna, dar există țări, de exemplu în India, unde este necuviincios să dai mâna cu cineva, deoarece gestul presupune o intimitate tactilă, tocmai pentru că nu este „socializat“. Totul e în funcție de mediu și de țară. Cu copilul, în societatea noastră, trebuie evitate intimitățile care capătă o dimensiune erotică; cu toate acestea, dacă într-o societate sărutul pe gură e ceva curent, atunci el nu mai înseamnă nimic. În schimb, alte lucruri vor implica erotismul… Ei bine, părinții trebuie să evite acest lucru, contactul corporal cu copiii lor.

Cel mare reprezintă într-un fel capul, iar cel mic picioarele

(Frații între ei)

Să vorbim acum despre o problemă care interesează aproape toate familiile: felul în care se înțeleg copiii între ei, precum și raporturile unor mici drăcușori cu părinții lor. În prima scrisoare care vă pune această întrebare, este vorba despre o mamă cu doi copii, unul de șapte ani și jumătate și celălalt de patru. Amândoi sunt băieți. Mama lor spune: „Cel mare este într-un fel capul, iar cel mic, picioarele. Am ascultat cu atenție câteva dintre emisiunile dumneavoastră. Spuneați că e aproape anormal ca un copil să nu fie gelos pe fratele lui mai mic. Or, băiatul meu de șapte ani nu s-a arătat niciodată gelos. E un băiat care pare, dacă vreți, aproape prea matur pentru vârsta lui". Întrebarea pe care și-o pune este din ce moment limbajul adult folosit cu acest copil este totuși prea complicat.

Când am vorbit de gelozie, am situat-o între optsprezece luni și cinci ani. Or, acest copil avea aproape cinci ani când s-a născut fratele lui. Mai spuneam că această problemă a geloziei vine din faptul că fratele cel mare ezită între două posibilități; ce este mai valoros (dată fiind admirația familiei): să se identifice cu un sugar, adică să regreseze în istoria sa personală, să revină la obiceiurile pe care le avea când era mic sau, dimpotrivă, să progreseze și să se identifice cu adulții? Se pare că acest copil a optat pentru a doua soluție. Văzându-l pe fratele său mai mic, a avut față de regresie o

rezistență, un fel de teamă născută din prudență; în același timp, a fost deja în stare — deoarece mergea la grădiniță și frecventa copii de vârsta lui — să se identifice cu tatăl lui sau cu băieții mai mari. A optat pentru acest drum; poate chiar prea mult, pentru că, din ce ne spune mama lui, se poartă și vorbește ca un mic adult. Bun! Când cei doi copii sunt împreună, între ei se observă o mare diferență. În felul acesta, cel mare își arată gelozia: pe o cale ocolită. Să pară că este la nivelul adulților, când de fapt nu e așa, pentru a nu fi confundat cu cel mic, care nu poate face la fel. Nu cred că există motive de neliniște pentru acest băiat prea cumpătat, poate puțin inhibat, nu prea jucăuș. Cu prima ocazie, mama va trebui să invite colegi de vârsta celui mare și chiar mai mari, în timp ce, pentru cel mic va chema copilași între optsprezece luni și trei ani. Copiii sunt întotdeauna interesați să se joace împreună cu copii un pic mai mici și un pic mai mari decât ei, nu numai cu cei de vârsta lor.

Și pentru cealaltă parte a întrebării…

Să i se vorbească asemenea unui adult?

„Cum să știu când nu mai înțelege explicațiile pe care i le dau…?" Șapte ani și jumătate nu înseamnă totuși un copil mare…

Cred că la șapte ani și jumătate copilul înțelege toate explicațiile. Singurul pericol este acela de a se limita doar la a vorbi, de a nu mai face nimic cu mâinile, cu corpul, de a cădea în capcana vorbirii, despărțit de sentimentele sale, de senzațiile și dorințele vârstei sale. Dacă nu ar avea și mâini, brațe, picioare, s-ar trezi rupt de colegii lui. De altfel, mama recunoaște: „Cel mic reprezintă, într-un fel, picioarele". Cel mare trebuie să joace fotbal, să facă sport, să meargă la piscină cu tatăl lui. Evident, există un pericol când un copil vrea, prin vorbe, să fie egalul celor mari și îi abandonează complet pe cei de vârsta lui, jocurile și preocupările lor, pentru a face pe adultul.

O altă scrisoare pune problema atitudinii care trebuie avută față de copiii de paisprezece, doisprezece și opt ani, care se bat între ei. Se bat tot timpul. Mama spune că a ajuns să facă crize de nervi din cauza asta. Analizând lucrurile, tatăl a tras concluzia că ei se bat intenționat, pentru a o scoate din fire. Întrebarea: „Este adevărat că unii copii pot fi suficient de perverși, dacă vreți, încât să se distreze pe seama crizei de nervi a mamei lor?".

Nu, nu e defel vorba de perversiune. Acești copii nu sunt perverși. Dar e atât de amuzant să tragi de o sfoară și să sune clopoțelul sau să-i manipulezi pe adulți ca pe niște marionete! Am impresia că această mamă este, pentru copiii ei, pe post de marionetă. Și sunt sigură că totul s-ar calma dacă ar lua hotărârea, atunci când îi vede certându-se — evident, pentru această soluție trebuie să existe două camere! —, să închidă ușa camerei în care se află ea, să-și pună vată în urechi și să nu-i mai pese de nimic, spunând: „Fiți atenți, dacă vă rupeți în bucăți, vă duc la spital, dar nu mă mai interesează ce faceți". Iar apoi, dacă poate, să iasă la plimbare: în lipsa ei totul se va calma, în nici un caz lucrurile nu vor sta mai rău, iar ea se va simți mult mai bine. Dar să nu se mai amestece între ei. Cu trei băieți, e foarte greu. Cred că e foarte important ca băiatul cel mare să iasă cât mai mult din mediul familial, să meargă cu cei mari, cu băieți de vârsta lui. Paisprezece ani… într-adevăr, ar trebui deja să aibă viața lui, colegii lui, iar acasă să vină să ia masa cu părinții sau să-și facă temele. Dacă au norocul să existe o cameră în care copiii pot lucra liniștiți, în care se pot izola de ceilalți când vor, e foarte bine. Trebuie avute în vedere mijloace de „apărare pasivă", adică un zăvor pe care cel dinăuntru poate să-l tragă. Dacă-l lasă deschis, înseamnă că îl distrează să se certe cu ceilalți. Asta e tot. Dar, cel puțin, cel ce vrea să fie liniștit are posibilitatea să se izoleze.

Pe de altă parte, unii părinți sunt îngrijorați de ceea ce ei numesc „crizele" copiilor lor. Avem aici scrisoarea unei mame care are trei băieți, unul de șapte ani și jumătate, altul de patru ani și jumătate și al treilea de doi ani. Cel mic, de când a început să meargă, a

devenit foarte irascibil, foarte pretenţios şi vrea cu orice preţ să-i enerveze pe ceilalţi doi. Mama vă întreabă ce atitudine să adopte faţă de o criză care ia proporţii considerabile: „Ce trebuie făcut pentru a calma o asemenea criză? Dacă eşti foarte conciliant, scenele acestea pot fi evitate? Dar cât poţi să fii de conciliant fără să exagerezi?…“.

Trebuie să adaug că acest copil se comporta foarte bine. Şi, ca să nu omit nimic, mai adaug faptul că mama nu-şi făcea prea multe probleme din cauza lui, dar vecinii au alarmat-o; auzind un copil de doi ani făcând crize nemaipomenite de furie, au venit să-i spună: „Ar trebui să fiţi atentă. Probabil că acest copil e bolnav. O să aibă convulsii“.

Să răspundem întâi la acest ultim punct: convulsiile nu se declanşează în timpul crizelor de furie. Crizele pot fi dramatice la un copil, dar ele nu se termină prin convulsii. Totuşi, cred că în această familie, pe neobservate, cel de-al doilea băiat îl scoate din sărite pe cel mic şi îl face să se înfurie pentru că, fără îndoială, e gelos pe el. Să fii la mijloc nu e prea uşor. Cel ce se găseşte pe acest loc ar vrea cu siguranţă să se înţeleagă foarte bine cu cel mare şi să-l izoleze de ei pe cel de-al treilea. Trei băieţi, nu e deloc uşor. Cel de-al doilea se pare că-i impune ultimului un loc complet neglijabil, de prâslea. Iar acesta se află pus în permanenţă într-o poziţie de inferioritate de către ceilalţi, care nu vor să se joace cu el. Mama ar putea simplifica mult lucrurile ocupându-se mai mult de cel mic, şi nu fiind „conciliantă“ cu el, ci ajutându-l să crească. Şi pe urmă, mai e ceva: se întâmplă pur şi simplu ca unii copii să fie colerici. Mama trebuie să vadă dacă în familie nu mai sunt şi alţii ca el.

În scrisoare, mama spune: „Soţul meu, când era mic, era şi el foarte nervos“.

Atunci, lucrul acesta trebuie să i se spună şi copilului. Trebuie ca tatăl să fie cel care să stea de vorbă cu el. „Când eram mic, eram ca tine: mă înfuriam uşor, dar am înţeles repede că asta îi îndepărta pe prietenii mei şi am făcut eforturi mari ca să mă schimb. Vei reuşi şi tu.“ Ar fi de altfel o bună ocazie ca

tatăl să se ocupe mai mult de acest fiu, fără să-l culpabilizeze, din moment ce se recunoaște în el. Dar e adevărat că aceste crize îi deranjează pe vecini.

Deci, încă o dată, dacă v-am înțeles bine, în fața acestor crize, soluția este dialogul; nu trebuie să urli mai tare decât el și nici să încerci să-l certi.

Și încă și mai puțin să-ți bați joc de el. Dialogul e aproape imposibil în timpul crizei, o dată ce ea s-a dezlănțuit… Dar nu trebuie certat nici el și nici cei mari, care l-au înfuriat. Trebuie să procedezi ca un dirijor: cei mari trebuie potoliți și apoi toți să facă liniște. Iar dacă tatăl este de față, n-ar fi rău să meargă cu cel mic într-o altă cameră și acolo să încerce să-l liniștească. Apoi, să vină amândoi înapoi: „Gata, s-a terminat. când va fi mare, va reuși să se stăpânească singur; dar e încă mic". Iar celorlalți: „Nu e plăcut și nici ușor să ai această fire; eu știu, și eu am fost ca el".

Tocmai asta e: după părerea dumneavoastră, până la ce vârstă acest copil va continua să urle?

În primul rând, un copil nu se poate stăpâni, fără riscuri în absența unui ajutor plin de afecțiune, înaintea vârstei de patru ani și jumătate, cinci ani. Copilul irascibil e ca o baterie electrică, el are nevoie să se calmeze. Apa e un bun calmant pentru copii, așa cum am mai spus. Copiii se distrează când se joacă cu apa și, în plus, se și calmează; un copil care a făcut o criză de furie, sau care nu a mai făcut de mult, dar se simte că aceasta plutește în aer, poate foarte bine să facă o baie lungă și plăcută sau i se pot șterge fața și mâinile cu un prosop umezit. Copiii, în special aceștia, au nevoie, de băi prelungite, care destind, sau de dușuri plăcute. Nu dușuri reci, care excită, ci calde, care calmează.

Dar apa nu trebuie să devină un instrument de tortură! Amenințarea cu baia sau dușul de cum începe să bombăne!

Nicidecum, trebuie să-i facă plăcere. Și apoi, poate fi deja dus la bazin, nu e prea mic. Copiii au nevoie de apă. Și trebuie să cunoască copii de vârstă lui. Își enervează frații pentru că nu are alți prieteni.

Ce este un lucru adevărat?
(Moș Crăciun)

Avem acum o întrebare despre Moș Crăciun, pur și simplu. Iată! Un tată vă cere părerea despre acest mit: „Copilul trebuie lăsat să creadă în Moș Crăciun și în șoricelul care îi fură dințișorii de lapte sau în ouăle de Paști? Când va afla la grădiniță, de la colegii lui, care este adevărul, explicațiile pe care i le vor da părinții despre simbolismul creat în jurul lui Moș Crăciun vor reuși să compenseze dezamăgirea copilului, care-și va da brusc seama că părinții l-au mințit?".

Cred că este o falsă problemă. Copiii au nevoie de multă poezie, ca și adulții, de altfel, din moment ce și ei își fac urări de Crăciun, nu-i așa? Ce este de fapt un lucru adevărat? Moș Crăciun ne aduce atâtea: și atunci nu e adevărat? Și când câștigi mulți bani ai senzația că lucrul este adevărat, nu-i așa? De aceea, cred că acest domn își face probleme pentru că fiul lui crede în Moș Crăciun, ca și cum înseamnă că minți dacă vorbești despre el. Dar un mit înseamnă poezie, iar poezia își are adevărul ei. Bineînțeles, nu trebuie continuat prea mult și nici nu trebuie spus copilului că Moș Crăciun nu-i aduce cadouri dacă nu e ascultător etc.

Dacă părinții „exagerează" însă și par să creadă în Moș Crăciun mai serios decât copilul, acesta nu le va mai putea mărturisi: „Știi, copiii mi-au spus că nu există Moș Crăciun". În momentul acela ei trebuie să-i explice diferența dintre un mit și o persoană vie, care s-a născut, a avut părinți,

o naționalitate, care a crescut și va muri și care, ca orice ființă omenească, locuiește într-o casă pe pământ și nu în cer.

Trebuie să vă spun imediat că ascultătorul nostru este împotriva acestor Moș Crăciun, în special împotriva celor ce se plimbă pe stradă.

Probabil pentru că i se pare, pe bună dreptate, că acești oameni cumsecade îmbrăcați în Moș Crăciun îl depoetizează pe cel în care el a crezut și care nu umbla pe stradă toată luna decembrie, ci venea doar în noaptea de Crăciun. Asta îl înfurie, probabil. Sau, poate, e un domn care nu are prea multă poezie în sufletul lui. În orice caz, nu știu dacă dumneavoastră mai credeți în Moș Crăciun, dar eu cred și acum. Pot să vă povestesc — pentru că toată lumea știe că eu sunt mama lui Carlos, cântărețul — că, atunci când Jean (acesta e numele lui adevărat) era la grădiniță, într-o zi m-a întrebat: „Dar cum de există atâția Moș Crăciun? Unii sunt albaștri…, alții violet…, alții roșii!". Ne plimbam pe stradă și peste tot vedeam o mulțime de Moș Crăciun. Atunci, i-am spus: „Să știi, pe Moș Crăciun, acela de-acolo, eu îl cunosc, e Cutare"; era unul dintre angajații magazinului de jucării sau ai patiseriei, deghizat în Moș Crăciun. „Vezi, s-a deghizat în Moș Crăciun, iar celălalt e un vânzător îmbrăcat și el în Moș Crăciun." Și m-a întrebat: „Dar atunci, cel adevărat?… — Cel adevărat e doar în inima noastră. E ca și cum ne-am închipui un spiriduș uriaș. Când suntem mici, ne place să ne închipuim că spiridușii și uriașii există. Dar tu știi că spiridușii nu există. Și nici uriașii din poveste. Moș Crăciun nu s-a născut, nu are un tată și o mamă. El nu e viu; el trăiește numai de Crăciun în inima celor care vor să facă o surpriză plăcută și o bucurie copiilor lor. Și tuturor oamenilor mari le pare rău că nu mai sunt copii; atunci le place să le spună celor mici: „«E Moș Crăciun»; când suntem mici nu știm să deosebim lucrurile adevărate, vii și lucrurile adevărate care sunt doar în inima noastră". A ascultat ce i-am spus și, pe urmă, a întrebat: „Atunci, a doua zi, el nu pleacă în sania lui trasă de reni? Nu urcă înapoi la cer? — Nu, din

moment ce e doar în inima noastră. — Atunci, dacă-mi pun pantofii, nu o să-mi lase nimic? — Cine n-o să-ți lase nimic? — Nu o să găsesc nimic în pantofi? — Ba da. — Dar atunci, cine o să-mi pună?". Am zâmbit. „Tu și tata îmi puneți ceva? — Sigur. — Atunci și eu pot să fiu Moș Crăciun? — Bineînțeles că și tu poți. O să ne punem și noi pantofii, eu, tata și Maria. Tu ai să pui lucruri în ei și ai să știi că tu ai fost Moș Crăciun pentru noi. Iar eu voi spune: Mulțumesc, Moș Crăciun; tu știi că e pentru tine, dar eu mă fac că nu știu. Iar lui tata n-am să-i spun că ești tu, va fi o surpriză pentru el". Era încântat, fermecat și mi-a spus când am ajuns acasă: „Acum, când știu că nu există de-adevărat, Moș Crăciun mi se pare și mai frumos".

Imaginația și poezia copilăriei nu înseamnă nici credulitate, nici naivitate, ci inteligență într-o altă dimensiune.

Murim pentru că trăim

Este adevărat că nu răspundem la toate scrisorile, dar primim foarte multe; iar pe de altă parte, unele scrisori se referă la aceleași probleme: deci vom răspunde la cele care sunt mai explicite. Sper că în felul acesta și celelalte își vor găsi răspunsul. Așa cum spuneam la început, nu dau niciodată un răspuns care epuizează complet întrebarea, și nici singurul posibil. De multe ori, nici eu nu am decât păreri, un anumit fel de a fi cu copiii. De aceea îmi plac scrisorile care „contestă" ce spun; există mame care ne scriu: „Eu procedez altfel și merge foarte bine". E foarte interesant, deoarece e vorba de un alt tip de mamă care face față acelorași dificultăți altfel decât m-am gândit eu; și asta pentru că, trebuie s-o recunoaștem, copiii ne pun întrebări profunde despre noi înșine. În general, suntem tentați să găsim soluția pur și simplu în felul în care au procedat cu noi părinții noștri sau tocmai în opusul a ceea ce au făcut ei. De obicei, așa începem; când, de fapt, ar trebui să studiem fiecare copil pentru a-i descoperi propria fire și a-l ajuta pe cât posibil să depășească acea dificultate.

O scrisoare al cărei subiect interesează pe toată lumea: moartea. Cum să vorbim despre asta copiilor? Corespondenta noastră locuiește la țară: „Acești copii văd cum mor animalele și ajung să pună multe întrebări pe această temă".

Există în această scrisoare o formulă foarte reușită: „Cum să le spunem de ce murim?". Păi, murim pentru că trăim, iar

tot ce trăiește moare. Orice creatură vie este, din ziua în care se naște, pe un drum care o duce spre moarte. De fapt, nu putem defini altfel viața decât prin moarte, și moartea prin viață. Deci viața face parte integrantă dintr-o ființă vie, așa cum face și moartea. Moartea face parte din chiar destinul unei ființe vii. Iar copiii știu foarte bine acest lucru.

„Ei văd cum mor animalele…". Dar moartea animalelor nu e același lucru! Iar asta trebuie să li se spună destul de repede copiilor, pentru că animalele nu au grai și nu au un trecut. Trecutul animalelor domestice face parte din viața familiei, dar ele, neavând trecut, nu au descendenți care pot să-și amintească de viața lor, așa cum copiii își amintesc despre viața părinților lor. Știm foarte bine că, înainte de a muri, persoanele foarte în vârstă își amintesc de copilărie și își cheamă mama. Noi, oamenii, avem un trecut. Corpul nostru este strâns legat de cuvintele pe care le-am primit de la părinții noștri. De aceea, este foarte important să răspundem la întrebările pe care ni le pun ei despre moarte și să nu așternem un văl de tăcere peste acest subiect.

De la ce vârstă încep copiii să pună această problemă?

Îi interesează în același timp cu diferența sexuală, la început prin întrebări indirecte: „Ai să fii bătrână când ai să mori?", de pildă, sau: „Ești deja bătrână? — Foarte bătrână? Nu! Nu așa bătrână cum e cutare sau cutare persoană, dar sunt destul de bătrână, e adevărat. — Atunci înseamnă că ai să mori curând? — Nu știu. Nu știm când vom muri". În acest punct — pentru că de multe ori copiii au auzit vorbindu-se despre accidente de mașină — li se poate spune: „Vezi, oamenii aceia nu știau, când au plecat la drum, că o să moară peste o oră. Vezi, nimeni nu știe când o să moară". Concluzia unei asemenea discuții trebuie să fie: „Să ne bucurăm de toate clipele pe care ni le dă viața".

Alta este apoi situația când întrebarea e pusă într-o familie de credincioși. Pentru că există credințe privitoare la viața de apoi sau la metempsihoză. De fapt, nu știm nimic. Toate

acestea sunt răspunsuri ale imaginației oamenilor care nu pot „gândi" moartea. O ființă vie nu-și poate gândi propria moarte. Știe că va muri, dar moartea sa e ceva absurd, ceva ce nu poate fi gândit. Nașterea… nu noi asistăm la nașterea noastră, ci alții. La fel și în ceasul morții, alții asistă. Noi ne trăim moartea — dacă îndrăznesc să spun așa —, dar nu asistăm la ea: noi murim.

În ceea ce-i privește pe copii, ei pun întrebări legate de moarte, fără pic de angoasă, până în jurul vârstei de șapte ani. Întrebarea începe să-i frământe pe la trei ani, dar, repet, fără angoasă. Tocmai de aceea trebuie să li se vorbească despre moarte. De altfel, o văd mereu în jurul lor. Sunt oameni sau copii care mor în preajma lor. Cred că întotdeauna i se poate răspunde unui copil în felul următor: „Vom muri când vom termina de trăit". E ciudat să spui așa, dar e adevărat. Nu vă puteți imagina cât de liniștitoare sunt pentru copil aceste cuvinte. Să i se spună: „Fii liniștit. Nu vei muri decât atunci când vei termina de trăit. — Dar nu am terminat de trăit! — Foarte bine! Din moment ce nu ai terminat de trăit, vezi și tu că încă ești viu". Când era mic, băiatul meu auzise vorbindu-se despre bomba atomică. Întorcându-se de la grădiniță, mă întreabă: „E adevărat că există bomba atomică? E adevărat că tot Parisul poate să dispară?… Păi da, e adevărat — Atunci, se poate întâmpla înainte de prânz? După prânz? (avea trei ani). — Păi da, s-ar putea… dacă ar fi război, dar acum nu mai e război. — Și dacă se întâmplă chiar dacă nu e război? — Păi vezi, atunci am muri. — Ah! atunci prefer să se întâmple după prânz". I-am răspuns: „Ai dreptate". Și discuția s-a încheiat. Vedeți, a existat un scurt moment de angoasă: „Se poate întâmplă înainte de prânz?". Pentru că îi era foarte foame și urma să ne așezăm la masă. Copilul este tot timpul în prezent. El vorbește pentru clipa de față. Dacă moare cineva din familie, este important să nu i se ascundă copilului acest lucru. Pentru că el percepe expresia schimbată a fețelor din jurul lui. E grav dacă, având în vedere că a ținut la acea persoană și că acum e îngrijorat de absența ei, nici nu îndrăznește să întrebe ce s-a întâmplat. De asemenea, tăcerea în legătură cu moartea

cuiva îl face să se simtă tratat ca o pisică sau ca un cățeluș, exclus din comunitatea ființelor vorbitoare.

De cele mai multe ori, copiilor nu li se spune adevărul în această problemă. Li se vorbește despre o călătorie îndepărtată, despre o boală care se dovedește a fi fără sfârșit și despre care până la urmă nimeni nu mai vorbește. Situația devine stranie, sufocantă.

Am văzut… au fost aduși la consultație copii a căror situație școlară s-a deteriorat de la un anumit moment dat… Am încercat să aflu ce s-a întâmplat. Bineînțeles, era imediat după moartea bunicului sau a bunicii, despre care nu li s-a spus nimic. Când copilul voia s-o vadă: „Știi, e la spital, e foarte bolnavă". Și gata. Se schimba subiectul, se evita discuția. De fapt, era suficient să i se explice că bunica a murit și să fie dus la cimitir ca să vadă unde sunt duse corpurile oamenilor care mor. Și să i se vorbească despre faptul că inima care iubește nu a murit, atâta timp cât oamenii își amintesc de cei pe care i-au iubit. Doar așa i se poate răspunde unui copil.

Ar fi foarte bine ca de Ziua Morților să meargă cu toții la cimitir unde, în acea perioadă, e foarte frumos și să li se răspundă copiilor la toate întrebările legate de numele și datele pe care le descifrează pe cruci… Li se va părea ceva foarte îndepărtat și se vor gândi la asta. După aceea totul va fi foarte vesel. Să plece împreună, să pregătească o mică masă și să li se spună: „Ei bine, asta e, noi deocamdată trăim".

Ați spus adineauri că moartea unui animal nu e același lucru cu moartea unei ființe umane.

Mă refeream la moartea unui animal sacrificat pentru consum.

Și pentru mine, cea mai veche amintire, de pe la vârsta de doi sau trei ani, e legată de o mică dramă a copilăriei. Aveam un rățoi pe care cineva îl câștigase la tombolă și mi-l dăduse. Mă jucam cu el în curte, în fiecare zi. Și, la un moment dat, m-am hotărât să-i fac

casa într-o lădiță ce stătea sprijinită de un perete. Într-o zi, rățoiul a trecut probabil prea aproape de lădiță și a răsturnat-o. Lădiță a căzut peste el și l-a omorât. Am suferit foarte mult. Este cea mai veche amintire a mea. De aceea, cred că moartea unui animal poate fi extrem de importantă pentru un copil.

Da, această poveste e legată de problema morții celor pe care îi iubim. Când această ființă vie moare, moare o părticică din noi, din sensibilitatea noastră. În cazul acesta, suferința s-a datorat în primul rând faptului că v-ați simțit probabil vinovat, din neglijență, de moartea rățoiului; moartea ne face să ne simțim vinovați. E curios, de fapt, pentru că nu e nimic rău să mori, din moment ce toți vom muri. Dar când avem o vină cât de mică, atunci ne reproșăm că într-un fel am distrus legătură cu celălalt, căldura pe care o resimțeam, acel ceva bun, plăcut, viu care exista între noi. Într-adevăr, cred că niciodată nu trebuie să ne batem joc de un copil care plânge după pisica, câinele sau rățușca lui, care au murit. Și nici de copilul care păstrează resturi dintr-o păpușă sau dintr-un ursuleț stricat… Pentru copil, nu e nici o deosebire. Tot ce iubește el este viu. Bineînțeles, viu într-un anumit fel. De aceea, nu trebuie aruncate resturile unui obiect la care copilul a ținut. Când moare o rățușcă, o pisicuță sau un cățeluș, copiii vor să-i înmormânteze, adică să respecte pentru această creatură un ritual de doliu. Toate ființele umane acceptă moartea printr-un ritual de doliu. Atunci, de ce nu? Trebuie respectată modalitatea pe care o adoptă copilul pentru a depăși misterul; căci, pentru noi, moartea, ca și viața, rămâne un mister.

Copilul își creează mama
(Alăptarea sugarului)

O altă scrisoare se referă la problema alăptării. Cea care ne scrie este însărcinată și vă roagă să-i vorbiți despre avantajele și dezavantajele alăptării la sân. Îndepărtându-ne puțin de la întrebarea propriu-zisă, este de remarcat faptul că în unele maternități se practică un fel de terorism al alăptării: trebuie să alăptați! Multe femei își fac probleme serioase deoarece își dau destul de repede seama că nu vor putea face acest lucru.

Există însă și situații diametral opuse: unele clinici transmit femeilor care ar dori să-și alăpteze copilul o anumită angoasă: „Dacă veți alăpta, nu veți fi niciodată liberă". Cred că fiecare femeie va reacționa în funcție de modul în care a fost ea însăși hrănită: dacă propria ei mamă a alăptat-o la sân sau dacă a regretat că nu a putut s-o facă. Am cunoscut mame care nu aveau lapte, dar care doreau să-și alăpteze copilul cu orice preț, deși era clar că acest mod de hrănire nu satisfăcea toate nevoile acestuia. E bine ca mamele să evite ideile preconcepute în această problemă: să aștepte mai întâi sosirea copilului. Copilul își creează mama. Înainte de naștere ea poate să spună orice dorește: „Voi face și asta, voi face și asta". O dată cu nașterea copilului ea își va schimba complet părerile. Deci… ar fi bine să nu-și mai pună nici un fel de întrebare înainte de venirea lui pe lume. Să renunțăm la a ne mai face planuri și să ne trăim bucuriile și necazurile de la o zi la alta.

Dar acum câteva clipe spuneați că aceste preocupări ale mamei se pot datora problemelor pe care ea însăși le-a avut în copilărie cu propria ei mamă. Mi s-a spus că aveți o anecdotă pe această temă…

Este vorba despre mama care a născut în timpul războiului? E o poveste extraordinară, deși un pic cam lungă. Nici mie, care în acea perioadă îmi făceam specializarea în psihanaliză, nu mi-a venit să cred. Se întâmpla la spitalul unde, în acea vreme, eram externă, în camera de gardă internul ne spune: „Avem o lehuză formidabilă, care are lapte suficient pentru a hrăni trei copii…". În timpul războiului era o mare lipsă de lapte. A doua zi ne spune: „Știți ce s-a întâmplat? Ei bine, și-a pus o dată copilul la sân și gata cu laptele…". Nimeni nu mai înțelegea nimic. Atunci le-am spus: „Trebuie să vorbească cineva cu această femeie. E foarte probabil ca, simțindu-și copilul la sân, să fi apărut un sentiment de culpabilitate profundă, datorat faptului că mama ei nu a alăptat-o". Bineînțeles, hohot general în camera de gardă… Ce idei au și psihanaliștii! Trec câteva zile — mergeam la spitalul acela de două ori pe săptămână: sunt întâmpinată cu strigăte și mi se dă onorul… „Nu știți ce s-a întâmplat? — Nu, nu știu. — Ei bine, are din nou lapte. — I-am spus totul asistentei, inclusiv ideea dumneavoastră, mi-a spus internul. Ea a vorbit cu mama, care a început să plângă în hohote, mărturisindu-i că a fost abandonată și că nu și-a cunoscut niciodată propria mamă. Atunci asistenta a avut o extraordinară prezență de spirit: s-a comportat cu ea ca o mamă. A fost blândă, afectuoasă, i-a spus: «Draga mea, ești făcută să fii o mamă bună și nu o să-ți părăsești niciodată copilul». Și a adăugat: «O să-ți dau eu biberonul pe care nu ți l-a dat mama ta». Și, după ce i-a pus copilul în brațe, a îmbrățișat-o cu afecțiune și i-a dat și ei un biberon. La puțin timp după aceea i-a revenit laptele". Este o poveste adevărată.

Și acum o întrebare precisă despre alimentația copiilor. Mama este de origine vietnameză: „Fiul meu e foarte dificil; la aproape șapte ani nu mănâncă decât orez, paste făinoase, carne de vacă, cartofi

și nici o altă legumă. Refuză legumele verzi. Ca fructe nu acceptă decât portocalele, bananele sau merele. Eu încerc să-i pregătesc meniuri variate, dar copilul refuză să mănânce orice altceva. Aceasta nu va avea oare repercusiuni asupra creșterii sale?". Mama mai adaugă că nu gătește feluri de mâncare vietnameze pe care oricum copilul le refuză; când mânca la cantină accepta aproape totul; dar copilul a dorit să mănânce din nou cu părinții lui.

Hrana acestui copil îi este absolut suficientă. Nu mănâncă legume verzi, dar mănâncă mere, portocale, banane… Nu văd nimic îngrijorător în această poveste. Lucrul cel mai îngrijorător este însă îngrijorarea mamei.

În acest caz, să fie liniștită?

Da, să fie liniștită. Cred că se comportă așa ca să obțină tot ce vrea de la mama lui. Să nu-și mai facă probleme. Să gătească separat pentru ea și soțul ei, iar lui să-i facă numai ce vrea, chiar dacă e mereu același lucru. La un moment dat, când va vedea că ei mănâncă cu poftă din mâncarea lor, va dori și el să mănânce, mai ales dacă mama nu se va mai arăta îngrijorată și-l va lăsa cu adevărat în pace.

Încă puțin acasă
(Despre grădiniță și despre publicitate)

Nu trebuie să-i uităm pe cei care, în număr foarte mare, ne scriu pur și simplu pentru a ne transmite un cuvânt de încurajare și pentru a ne spune: „La noi totul este bine".

Exact la acest lucru se referă scrisoarea unei mame care are doi băieți, unul de șase și celălalt de trei ani, și care ne mulțumește că nu dramatizăm situații banale. În același timp ne spune câtă bucurie îi aduce viața de familie, în ciuda nenumăratelor greutăți pe care i le fac copiii, dar pe care reușește să le rezolve pentru că sunt o familie mare și unită. După părerea ei, psihologii nu fac decât să complice viața de familie.

În ceea ce ne privește, noi nu încercăm să încurcăm lucrurile, ci mai curând să le descurcăm.

Iată un fel de scrisoare-pledoarie ce se referă la grădiniță și la mediul familial. Mama, educatoare, este în prezent în concediu de maternitate pentru îngrijirea a doi gemeni de nouăsprezece luni: „De îndată ce copiii au între cincisprezece și optsprezece luni toată lumea îți dă sfaturi: «Trebuie neapărat să meargă la grădiniță, nu trebuie să mai stea mult timp acasă». Pe când eu aș dori să-i mai țin puțin cu mine. Și la urma urmelor ar fi chiar atât de grav să fac eu cu ei acasă ce ar face la grădiniță? Media de vârstă este în jur de șaptezeci de ani. Atunci, de ce să nu încercăm să ținem copiii acasă până la vârsta de cinci, șase ani?…". În plus, vă mai întreabă: „Cum să organizăm o asemenea grădiniță acasă?".

Această mamă are perfectă dreptate cu condiția ca, pe de o parte, părinții să-și poată permite să țină copiii acasă până la vârsta școlară, iar, pe de altă parte, ca până atunci ei să devină cu adevărat „socializați": adică să aibă prieteni, să se joace singuri sau cu alți copii, să stea fără părinți și mai ales să știe să-și folosească mâinile, corpul, să vorbească bine, să știe să se distreze, fiind în același timp echilibrați; deoarece aceasta este rolul grădiniței. Numai că aici mai intervine ceva: acești copii sunt *gemeni*. Ați spus *doi* — se spune întotdeauna *doi* gemeni. Sunt gemeni deci și sunt încă foarte mici. Cu siguranță, ei au nevoie foarte devreme de o viață socială. Cred că nu e bine când părinții nu pot oferi copiilor lor o viață socială de două-trei ore pe zi într-un parc sau nu pot să-i lase și cu alte mame care să se ocupe pe rând de ei. Tocmai acesta este rolul grădiniței, să suplinească lipsa vieții sociale a copiilor. Oriunde sunt mai mulți copii laolaltă, trebuie organizate așa-zise „grupe de grădiniță" de trei sau patru copii.

Aceeași mama pune o altă întrebare: „Dacă pentru copii e mai bine să stea acasă, cum să procedez? Să le fac un orar, să le formez niște deprinderi, ca la grădiniță, sau să-i las să-și petreacă timpul după bunul lor plac?".

Începând de la trei, patru ani, în funcție de copil, este bine să i se dea ceva de făcut. Nu mai mult de patruzeci de minute, în două reprize, în cursul dimineții. Să i se dea obiecte pe care să le grupeze singur, îndemnându-l: „Încearcă să le pictezi, să le trasezi conturul, să lipești hârtie colorată…". Cred că e bine ca această activitate a copilului să nu fie considerată doar un simplu joc. Să facă ceea ce îl interesează, dar în mod disciplinat, respectând un anumit orar și un anumit loc de joacă. Nu oriunde, astăzi în bucătărie, mâine în camera lui, ci în locul unde își are lucrurile „de grădiniță" pe care trebuie obișnuit să și le pună într-o cutie.

În încheierea scrisorii ne spune: „În ciuda acestei pledoarii, dacă aș bănui că proiectul meu ar stânjeni în vreun fel dezvoltarea copiilor

mei, n-aș ezita nici un moment să renunț la el". Deci, putem s-o liniștim?

Bineînțeles.

Deci să nu renunțe?

Să nu renunțe, în ciuda micilor dificultăți financiare pe care, după cum spune ea, le presupune acest proiect.

De data aceasta, o scrisoare mai scurtă: „Avem un băiețel de trei luni. Este un copil foarte vioi și foarte vesel. Pare chiar mai mare decât vârsta lui. Am hotărât împreună cu soțul meu să-mi întrerup serviciul până când copilul va împlini doi ani, ceea ce-mi va permite să mă ocup de el, dar mai ales să-l alăptez. Totuși, acest lucru duce la apariția unor mici probleme financiare, dacă nu voi mai lucra. Atunci, ne-am gândit că le-am putea rezolva, într-o oarecare măsură, acceptând ca el, copilul, să pozeze pentru fotografii publicitare". Vă întreabă ce părere aveți despre acest lucru și mai ales dacă nu e dăunător pentru un sugar să fie, într-un anumit fel, „folosit" atât de devreme pentru a-și câștiga pâinea. Dacă sunteți de acord, până la ce vârstă credeți că un copil poate să facă un asemenea lucru fără a risca să se transforme într-un mic cabotin?

Mai întâi, aș vrea să spun că problema ridicată de un copil atât de mic care „hrănește", se hrănește și își hrănește familia ar putea fi rezolvată punând deoparte pe carnetul său de CEC zece, cincisprezece la sută sau chiar jumătate din sumele câștigate. Astfel, când va fi mare și va afla acest lucru, va fi foarte mândru că și-a ajutat familia, permițându-i astfel mamei să stea cu el acasă, în caz contrar, va avea impresia că a fost puțin cam „exploatat".

Până la ce vârsta? Cu siguranță trei ani e o vârsta greu de depășit pentru un copil-manechin. Trebuie multă atenție, deoarece această activitate presupune, deși în mică măsură, un fel de exhibiționism pasiv. O fotografie din când în când merge, fără a se crea din asta o sursă de profit după vârsta de doi ani, doi ani și jumătate.

Nu există (o vârstă la care copilul) „trebuie să vorbească“

(Cuvinte și sărutări)

Iată o mama a cărei fetițe de optsprezece luni a fost un copil ușor de crescut, care dormea bine, mânca bine, râdea tot timpul, în sfârșit… un copil fericit; o dată cu vacanța însă, s-a schimbat complet. Timp de trei săptămâni, mama a fost în Franța împreună cu fetița, unde au făcut un fel de tur al familiei, cu etape de o zi sau două: mulți kilometri, aproape patru mii într-un răstimp foarte scurt. De la reîntoarcerea din vacanță, fetița nu mai suportă să stea în brațele nimănui, în afară de mama sau tatăl ei. Plânge din nimic. Dacă, în timp ce face curățenie o roagă să împingă un scaun sau un obiect ușor, copilul refuză și începe să urle. Mama se întreabă ce semnificație poate avea această schimbare de atitudine. La sfârșitul scrisorii mai precizează că, în curând (în luna februarie), fetița va mai avea un frățior…

Această ultimă frază este foarte importantă deoarece, dacă frățiorul ei trebuie să se nască în februarie, asta înseamnă că în luna iulie era pe drum. Or, schimbarea de comportament a fetiței a avut loc în luna iulie. Avea atunci șase luni și trecea prin două încercări importante în același timp: schimba mediul, cu multe persoane necunoscute în jur și mai ales simțea — căci copiii mici simt — că mama ei era însărcinată. Am cunoscut o femeie care avea mulți copii și care-mi spunea: „Știam întotdeauna că sunt însărci-

nată — alăptând, nu avea alte semne de sarcină — după reacțiile ultimului copil. Acesta regresa, voia tot timpul în brațe, plângea ori de câte ori îi ceream ceva… Iată-mă din nou însărcinată, îmi spuneam, și peste puțin timp se adeverea". Deci, această fetiță a simțit și ea. Pe de altă parte, optsprezece luni este o vârstă la care un copil își acaparează total mama. Ar trebui ca aceasta să-și petreacă mult timp cu fetița, să-i vorbească mânuind diferite obiecte, să joace împreună o mulțime de jocuri. Trebuie să-i explice de asemenea că ea suferă pentru că mama ei va mai avea un bebeluș, iar acesta se va naște nu pentru plăcerea ei, ci pentru că mama și tata au hotărât să mai aibă un copil. Să-i mai spună că acum acest lucru o supără, dar că, mai târziu, va fi foarte bucuroasă.

O altă scrisoare se referă la un băiețel de șaptesprezece luni, singur la părinți, care are dificultăți de controlare a reflexelor, mai face încă pipi pe el: „Noi, mamele tinere, suntem deseori dezorientate din pricina manualelor, sfaturilor și ideilor preconcepute în creșterea unui copil. Copilul meu are șaptesprezece luni și nu vorbește. La ce vârstă trebuie să vorbească un copil?".

Nu există „trebuie să vorbească". Dar, pentru ca un copil să vorbească la timpul potrivit, trebuie să simți că, atunci când îi vorbești este atent, te privește, are o anumită mimică, caută apropierea de părinți, vrea să se facă înțeles. În afară de aceasta, copilul nu vorbește cu ușurință când e singurul interlocutor al mamei sau al tatălui. Un copil învață să vorbească văzând-o pe mama lui vorbind despre el sau pentru el cu tatăl lui, făcându-l și pe el părtaș la conversație atunci când vorbește despre ceva. Copilul trebuie să vorbească și altor persoane: pentru el, să vorbească, înseamnă să le aducă jucării și alte asemenea lucruri. Nu trebuie să i se spună: „Ne deranjezi", ci „Poți să asculți și tu ce vorbim noi".

Cred că, atunci când vorbește despre limbaj, această mamă se gândește, de fapt, la limbajul vorbit.

Desigur, dar cuvintele nu vin de la sine, vin doar atunci când copilul are ceva de spus. Or, el spune multe lucruri, își face înțelese multe dorințe, înainte chiar de a vorbi. Această mamă să nu-și facă griji în privința vorbitului. Se știe că, în general, un băiat vorbește mai târziu decât o fată. Fetele sunt atât de vorbărețe pentru că nu au cocoșel. Trebuie și ele să se facă remarcate prin ceva.

Nu m-aș fi gândit la asta.

Și totuși așa este. Băieții vorbesc mai târziu. Câteodată, primii născuți vorbesc mai repede, foarte dornici să participe la conversația mamei și a tatălui. Dar al doilea copil nu este grăbit; vorbește cel mare și pentru el, de fiecare dată când are nevoie să spună ceva. La șaptesprezece luni, un băiat este încă destul de mic. Ar fi de dorit ca mama, în loc să se rezume la a-i spune: „Hai la pipi!, Hai la caca!", să încerce să stabilească o legătură între ea și fiul ei prin intermediul obiectelor pe care le mânuiesc împreună, ajutându-l să le deosebească unele de altele prin jocuri vorbite, la care să ia parte și jucăriile. La șaptesprezece luni e cam prea mic pentru oliță. Dar nu e prea devreme pentru a-i forma îndemânarea manuală, pentru jocurile cu cuburi, cu mingea, cu gurița: să facă baloane, să cânte ritmat: „Ta, ta, ta", precum și alte zgomote ritmate. Acestea sunt cele mai bune metode pentru a învăța un copil să vorbească.

Mama mai adaugă că micuțul, înconjurat de multă dragoste în familie, este foarte afectuos, iar atunci când întâlnește alți copii sau chiar animale este deosebit de afectuos. În legătură cu aceasta, ne spune: „Una dintre prietenele mele, care are un băiețel de paisprezece luni și jumătate și pe care fiul meu îl sărută, îl drăgălește etc., îl ceartă că e pisălog și agasant. Ce se poate face?".

Nu știu, poate așa să fie. S-ar potrivi cu faptul că băiețelul nu vorbește încă. Când copiii nu vorbesc, au tendința să se exprime cu brațele, cu gura, cu corpul, adică să sărute. E foarte

probabil ca acest copil să fi fost un pic cam prea giugiulit, prea mult sărutat. Profit de ocazie să le spun mamelor că este foarte plăcut pentru ele să-și sărute copiii — e atât de bine! —, dar că micuții, înainte de doi ani, doi ani și jumătate, confundă sărutările cu un fel de canibalism. Și astfel, în loc să iubească prin vorbe, prin relația pe care o stabilesc cu obiectele atunci când se joacă, ei iubesc corpul. Cred că acest copil se află acum în această situație, în prezența celuilalt copil, ar fi bine să i se spună: „Tu știi că el e mic. O să creadă că vrei să-l mănânci. Poate că și tu crezi că atunci când te sărutăm eu, bunica sau mătușă, vrem să te mâncăm. Ei bine, apără-te! Vezi că și el vrea să se apere, iar mama lui îl apără pentru că nu-i place ce-i faci“. Nu trebuie încurajată o asemenea comportare. Nu e bine pentru nici unul din copii să se „țocăie“ tot timpul. Șaptesprezece luni este vârsta motorie, a mersului, a acrobațiilor, vârsta jocurilor cu mingea, vârsta la care copilul pune mâna pe orice, un orice mult mai interesant decât oricine.

Într-un cuvânt, acest copil se comportă față de unul mai mic exact așa cum adulții s-au comportat și se mai comportă încă față de el. Pentru cei din anturajul lui, el este un obiect. Purtat în brațe, drăgălit, sărutat în loc să fie făcut părtaș la viața adulților prin limbaj și activitate comună. Copiii crescuți ca niște ursuleți sau cățeluși se identifică cu aceștia, iar când cresc devin agresivi.

Va fi artist

Când ai un copil, îți dorești bineînțeles „să ajungă cât mai departe", cum se spune și, de ce nu, să devină, de exemplu, artist. O mamă care are trei fete (de nouă, șapte și șase ani), ne scrie despre prima și ultima dintre fetițe că sunt deosebit de talentate la desen. Celei mari îi plăcea să deseneze chiar de când era foarte mică, de la optsprezece luni. Păpușa și desenul au devenit singurele sale preocupări. Temele desenelor sunt mereu aceleași: prințese, zâne cu rochii lungi, brodate cu motive geometrice foarte precise, destul de surprinzătoare pentru un copil de vârsta ei. La școală, dimpotrivă, este o elevă de nivel mediu, ba chiar cu unele mici probleme. Cea mai mică — care are șase ani, este foarte liniștită și se înțelege minunat cu celelalte două, desenează în culori foarte vii care, după cum spune mama, nu au legătură cu realitatea — pare a vedea obiectele în propriile ei culori: „De exemplu, un soare enorm cu raze de un roșu sau portocaliu foarte aprins". Și acum întrebarea: „Se pot deduce anumite lucruri din aceste desene?". Altfel spus, desenele copiilor trebuie interpretate?

În nici un caz. În schimb, cred că ceea ce-l poate interesa pe copil este să i se vorbească despre desenele lui. Dacă nu le arată, nu trebuie să facem mare caz. Dar atunci când copilul îi arată mamei desenele, aceasta să nu spună, copleșită de admirație: „Vai ce frumos e!" și atât. Ea trebuie să-l facă să vorbească despre ceea ce reprezintă desenul, despre povestea lui: „Aici?… Dar aici?… De exemplu, aici? Dar dincolo? Asta ce e? Ah, da! N-aș fi crezut că e asta". Pe copil îl interesează să

se vorbească despre desenele sale, nu să fie admirat. Copilul căruia i se admiră desenele poate ajunge să se repete, așa cum se pare că se întâmplă cu fetița mai mare. Poate că prin asta a vrut să atragă atenția mamei asupra ei, după ce s-au născut și celelalte două surori. Poate din această cauză nu s-a adaptat prea bine la școală. E greu pentru ea: prin tot ce face, simte nevoia să atragă atenția mamei. Cred că acum ar fi bine ca mama să o ajute, inventând, de exemplu, un joc în care să decupeze desenele, cu condiția, bineînțeles, ca fetița să dorească acest lucru. Zânele, prințesele și toate celelalte personaje să fie plasate într-un anumit decor în castele, pe drumuri și apoi să imagineze povești cu aceste personaje. Aceasta va trezi interesul fetiței și o va ajuta să fie mai activă la școală.

Cât despre cea mică… sunt din ce în ce mai mulți copii care au simțul culorilor. Mă întreb dacă nu cumva din cauza televiziunii în culori sau a revistelor atât de colorate. Când eram noi copii nu existau toate lucrurile acestea.

Toți copiii au o perioadă „artistică" în care desenează, toți au de asemenea o perioadă „artistică" muzicală. E bine ca aceste înclinații să fie dezvoltate în perioada în care copilul manifestă interes pentru ele. Pentru aceasta, nu e necesar ca adultul să explice desenele copilului, ci să-l facă să vorbească despre ele.

Cred că vi se pune această întrebare pentru că se știe că sunteți psihanalist: psihanaliștii au reputația de a găsi câteodată explicații destul de surprinzătoare…

Acestea nu sunt „explicații". Pur și simplu, copilul se exprimă prin desen, iar acest desen e tradus în cuvinte de către copil la momentul potrivit.

Oricum, nu trebuie interpretate.

În nici un caz. Din acest motiv nu am scris niciodată despre desenele copiilor și despre posibilele lor interpretări. Un copil care nu reușește să se exprime în cuvinte, poate să se

exprime prin desen. Apoi, trebuie să se știe că sunt copii care nu mai desenează tocmai pentru că părinții sunt prea curioși să afle ce vor să spună. Căci, dacă copiii se exprimă printr-un desen în fața psihanalistului, o fac pentru că acest desen este secretul lor pe care vor încă să-l păstreze. Mai există însă și alte moduri de exprimare: prin confecționarea unor marionete sau prin joc, jocuri cu cuvinte, sunete, de modelaj. Un copil care nu face altceva decât să deseneze vede deseori lumea în două dimensiuni: este cam ceea ce se întâmplă cu fetița cea mare. În schimb, modelajul, chiar foarte prost făcut — deoarece reprezintă personaje care se joacă între ele — este plin de viață. Aceste lucruri nu se pot face la școală. Din momentul în care copilul învață literele, începe să scrie, să deseneze pentru școală, aceasta înseamnă „activitate școlară", în timp ce tot ce face acasă este exprimare afectivă care, dacă mama este disponibilă, poate constitui începutul unei comunicări reale între ea și copil; ceea ce o învățătoare, care se ocupă de mulți copii, nu poate face. Există și alte lucruri pe care mama le-ar mai putea face: să-și ajute fetițele (și pe cea de a doua, despre care nu ne spune prea multe) să modeleze sau să deseneze ascultând muzică; va observa că fetițele vor combina culorile în funcție de o anumită muzică. Copiilor talentați le place foarte mult acest joc; le place să-și deseneze visele, să deseneze sau să asculte poveștile care li se citesc sau care sunt imaginate de mamă, să le ilustreze. E de reținut că, după pubertate, copiii care nu au desenat până atunci pot deveni pictori sau desenatori, iar cei dotați în copilărie își pot pierde după aceea talentul.

Iată o altă scrisoare, din partea unei mame cu patru copii: o fetiță de cinci ani și jumătate, două gemene de aproape patru ani și o fetiță de un an. Întrebarea ei se referă la una din gemene, Clara, un copil foarte afectuos și sensibil și, după cât se pare, cu temperament artistic. Vă reamintesc vârsta ei: aproape patru ani. „Muzica o atrage foarte mult. I se întâmplă, de exemplu, să se întristeze sau chiar să plângă când se termină o melodie care i-a plăcut. Pe de altă parte, este adesea foarte distrată. Și eu și soțul meu suntem de părere să nu acordăm prea multă atenție acestui lucru, pentru a nu o in-

fluența și a-i crea probleme". Vă întreabă totuși prin ce i-ar putea dezvolta această înclinație: „Se poate spune despre o fetiță că într-o zi va deveni artistă?".

Dacă această fetiță are ureche muzicală, dacă-i place muzica, de ce să nu i se facă, începând chiar de acum, o educație muzicală de către un profesor interesat de particularitățile fiecărui copil și nu de către cineva care să o pună să facă numai game sau exerciții, care până la urmă o vor plictisi? Există, de asemenea, discuri — nu cu cântecele, ci foarte bine făcute și care explică copilului muzica marilor compozitori. Ar fi interesant să asculte și muzică adevărată, nu numai muzică de varietăți sau muzică înregistrată. Ar fi bine, de pildă, ca mama s-o ducă la biserică, dacă există acolo un armoniu sau o orgă și dacă, bineînțeles, copilului îi face plăcere.

Muzica este un foarte bun mijloc de exprimare pentru mulți copii sensibili. Apoi, mai este și dansul; nu este suficient să-ți placă muzica și să rămâi pasiv: muzica se adresează sentimentelor, dar și mușchilor și este important ca această fetiță să poată exprima ceea ce simte cu întregul corp. Simțul muzical apare foarte devreme. Dacă această fetiță are talent muzical, ea trebuie crescută neîntârziat într-o ambianță muzicală. Deplâng existența pianelor-jucărie care sunt întotdeauna dezacordate. Urechea muzicală este atât de importantă, încât nu trebuie deformată. Mai bine să nu existe în casă nici un instrument muzical decât să fie lăsați copiii să se joace cu aceste piane de jucărie dezacordate — ar însemna să-și bați joc de ureche, un organ atât de sensibil la copii. Ar fi mult mai potrivite acele instrumente numite „melodia", cu note corecte și cu care în Germania se face educația muzicală a copiilor, începând de la doi ani. Copilul alege instrumentul în funcție de registrul pe care-l preferă: bas, bariton sau sopran. Când în casă există un pian, trebuie avut grijă ca acesta să fie acordat. Clapele nu trebuie lovite la întâmplare, iar fiecare sunet să fie numit cu numele lui: notele sunt ca și persoanele, se cunosc și se recunosc după nume.

Acești copii „artiști" au ei oare nevoie de mai mult ajutor decât ceilalți, tocmai pentru că sunt mai sensibili?

Au nevoie mai curând de respect. Oricum, orice copil trebuie respectat, dar un copil „artist" are antene, simte lucrurile. Dacă are o reacție ciudată față de ceva, nu trebuie să i se spună: „Nu fi prost!", așa cum spun de obicei părinții atunci când nu înțeleg unele manifestări de bucurie sau unele reticențe din partea copilului. Cred că este foarte important ca „artiștii" copii să aibă mijloace de a se exprima care să fie respectate de adulți, să fie educați de artiști adevărați în direcția spre care se simt atrași. Este foarte important ca, încă de când sunt foarte mici, să asculte muzică, dar nu prea mult o dată, să meargă la muzee, să privească tablouri.

Întrebări mute
(Din nou despre sexualitate)

O tânără de douăzeci și trei de ani, căsătorită de trei ani, este o „viitoare" mamă, viitoare în adevăratul sens al cuvântului: nu are încă nici un copil și nici nu este însărcinată…

Se cam grăbește!

Vă întreabă dacă este traumatizant pentru un copil ca părinții să umble dezbrăcați în fața lui.

Este întotdeauna traumatizant pentru copil. Părinții trebuie să-și respecte întotdeauna copilul, ca pe un oaspete de onoare. Iar în fața unui oaspete de onoare, cu siguranță nu s-ar plimba goi! Nuditatea părinților este atât de frumoasă, de seducătoare pentru copil încât el se simte vulnerabil în comparație cu ei. La acești copii apar sentimente de inferioritate sau, mai rău, nu se mai văd pe ei înșiși, nu simt că mai au dreptul de a-și avea propriul corp. Acasă, mama și tata trebuie să fie mereu decenți, așa cum sunt adulții la plajă și nu goi.

Într-o altă scrisoare suntem întrebați dacă trebuie să i se explice unui copil de trei-patru ani, de ce părinții se sărută pe gură în timp ce pe el nu-l sărută la fel. Și o altă întrebare, care o completează pe prima: „Un copil poate fi sărutat pe gură doar acasă, nu și în public?".

Nu! nici acasă, nici în altă parte. E chiar mai seducător dacă acest lucru se petrece în intimitate. Copiii înțeleg extrem de repede că părinții au un anumit gen de intimitate pe care ei nu au dreptul să o aibă. Exact acest lucru face ca un copil să fie copil, iar părinții niște adulți. Să i se spună: „Când te vei căsători, vei face și tu la fel". Este, bineînțeles, inutil ca, în mod intenționat, copilul să fie pus în fața unui asemenea spectacol. Sunt părinți cărora le place să-și facă copilul gelos. Este absolut inutil. Copilul nu e predispus la voyeurism.

În concluzie, un copil care-și vede părinții sărutându-se pe gură la venire și la plecare și vrea și el sa fie sărutat în același fel, trebuie oare refuzat?

Să fie sărutat pe obraz și să i se spună: „Pe tine nu te sărut așa, deși te iubesc foarte mult. Și pe el îl iubesc, dar el e soțul meu (soția mea). O mamă nu-și sărută niciodată copilul pe gură". Dacă în casă există un bunic sau o bunică, i se va spune: „Nu o sărut nici pe mama mea și nici pe tatăl meu așa cum îl sărut pe tatăl tău. Și nici el nu îi sărută la fel".

O mamă v-a auzit vorbind într-o zi despre bătaia la fund. Îmi amintesc că spuneați că nu e bine să-ți bați copilul în public.

Copilul nu trebuie umilit niciodată…

Ne scrie următoarele: „Am douăzeci și șapte de ani și am un fiu de șase ani. Sunt secretară și câteodată îmi iau copilul la birou. Acum câteva săptămâni, fiul meu a descoperit la școală un joc foarte inteligent, acela de a ridica fustele fetițelor". La început, mama nu a acordat prea mare importanță acestui lucru; a încercat totuși să-i spună că nu e frumos să faci așa ceva. Dar, într-o zi, jocul a luat proporții, deoarece băiatul, ce se afla în biroul mamei, a ridicat, în fața tuturor secretarelor, fusta unei tinere care s-a făcut roșie ca focul. Mama s-a supărat, i-a dat pantalonii jos și i-a tras câteva la fund „cum nu am mai făcut-o niciodată până atunci și cum nu o s-o mai fac nici de acum încolo. A fost umilit, dar cel puțin a înțeles".

Faptul este consumat.

Dar ce este mai important? Să umilești sau să vindeci?

Ca întotdeauna, cel mai important este *să înțelegi ce se întâmplă*. Acest copil, prin gestul său, punea pur și simplu o întrebare mută despre sexul femeilor. Nu i s-a răspuns la timp. De aceea și-a continuat jocul. Când un copil face un gest ca acesta, înseamnă că are nevoie de explicații din partea unui bărbat sau a unei femei, adică din partea tatălui sau a mamei. Să i se spună: „Ai văzut doar că fetițele nu au cocoșel, așa cum au băieții, și nu vrei să crezi că nici mama ta și nici celelalte femei nu au. Și totuși așa este. Și te întrebi: Cum poate să-i placă tatălui tău o femeie care nu este la fel ca el? Dar așa sunt făcuți oamenii". Dacă i s-ar fi explicat aceste lucruri, copilul nu ar fi făcut gestul acela în public. Regret, evident, că mama s-a simțit jignită, rușinată, că și-a pierdut cumpătul și a reacționat violent… În general, copilul este rezervat față de foarte multe lucruri, dar întrebările referitoare la sex, precum și dorința de a ști cât mai multe despre acest lucru și le-a refulat înainte de a le înțelege, îmi pare rău.

Și mamei îi pare foarte rău.

După cum am mai spus, faptul este consumat… Trebuie să se știe însă că un copil care face asemenea gesturi este un copil care are nevoie de explicații: băieților — mai ales când nu au surori — nu le vine să-și creadă ochilor când observă prima dată, în special la grădiniță, că fetele nu au cocoșel ca și ei. Sunt convinși multă vreme că mama lor și celelalte femei au, ca și bărbații, un penis. Această diferență între bărbat și femeie trebuie să li se explice în mod foarte clar. Gesturile lor nu sunt deci decât întrebări mute.

O altă întrebare: „Este bine ca o fetiță de patru ani să fie de față când mama ei naște?". Cea care ne scrie este însărcinată și va naște în curând.

Dacă naşterea are loc acasă, nu e necesar să fie îndepărtat copilul, dar nu e necesar să fie de faţă. Dacă vrea să asiste, să asiste, dacă nu, să nu fie obligată. În orice caz, dacă naşterea nu are loc acasă, este mai bine ca fetiţa să nu fie de faţă. Ar putea fi traumatizant pentru ea. Ştiu că acum e la modă, dar eu nu cred că este cu adevărat educativ. E chiar foarte frustrant pentru o fetiţă, care nu va putea face acest lucru decât peste foarte mult timp. Participarea unui copil mai mare la naşterea unui frate este cu siguranţă inutilă şi, foarte probabil, chiar dăunătoare; şi când nu eşti sigur de ceva, e mai bine să te abţii.

Pe de altă parte, pentru copilul care se naşte, ea este absolut inutilă. El are mai ales nevoie de prezenţa tatălui şi a mamei, chiar de la naştere. Pentru mulţi dintre părinţi e foarte normal să fie împreună pentru a-l întâmpina pe nou-născut, simbol al dorinţei şi dragostei lor.

Ce e făcut e bun făcut
(Anxietăți)

Iată o scrisoare care reia unele dintre afirmațiile dumneavoastră. O mamă ne scrie următoarele: „E adevărat ceea ce ați spus. Într-o familie primul născut cam trage întotdeauna ponoasele". Are o fetiță de trei ani și jumătate și un băiat de doi ani și jumătate. Nu s-a simțit cu adevărat mamă decât la nașterea băiatului. Când s-a născut fetița, atât ea, cât și soțul ei tocmai se despărțiseră de propriul lor mediu familial, iar copilul a fost tratat cu o oarecare detașare: „Cred că în primii trei ani de viață fetița a trecut printr-o mulțime de situații traumatizante. Se mai poate face ceva?". Căci ea a auzit spunându-se că la trei ani copilul este format și că nu mai există cale de întoarcere. Este adevărat? Și dacă este adevărat, se mai pot drege, după cum ne spune, oalele sparte?

Dar nu ne spune dacă există cu adevărat oale sparte. Se simte vinovată și atâta tot. Asta nu înseamnă că fetița nu s-ar fi descurcat bine până acum. Nu știm nimic despre asta…

Ne spune că au fost câteva crize mai serioase.

Câteva crize mai serioase?… Trebuie insistat asupra faptului că la șase, și nu la trei ani, caracterul copilului este format și aici, într-un anumit sens, mama are dreptate. La șase ani copilul și-a format deja caracterul, în funcție de experiențele trăite până atunci. De ce? Ei bine, pentru că la începutul vieții el nu are încă un sistem de referințe. Dacă ar fi crescut

de chinezi, ar vorbi chinezește. Dar, în cazul nostru, copilul vorbește franțuzește; el nu vorbește numai limba franceză; el „vorbește" și comportamentul părinților săi; a învățat că, pentru a fi mare, trebuie să fie ca mama și ca tata. Caracterul fetiței despre care vorbim va fi marcat de tipul de relații avute în această perioadă, dar asta nu înseamnă deloc că va avea o fire îngrozitoare și nevrozată. Ce e făcut e bun făcut. Dar e important ca atunci când fetița se va mări și va spune într-o bună zi: „Mamă, tu nu mă iubești" să i se răspundă: „ — Ba da, te iubesc, dar să știi că atunci când te-ai născut habar nu aveam ce înseamnă să fii mamă. Și poate că tu m-ai învățat asta… Datorită ție am știut să fiu mamă pentru frățiorul tău". Va conta enorm pentru această fetiță să-și audă mama mărturisindu-și nepriceperea, s-o audă spunând că datorită ei știe să fie mamă pentru al doilea sau al treilea copil. Este important să i se spună copilului acest lucru, să nu i se ascundă că la început a fost greu și din această cauză a fost de atâtea ori nervoasă. Relațiile dintre părinți și copii trebuie să fie deschise, fără a se încerca o „recuperare". Dacă un copil între trei și optsprezece luni nu a fost hrănit corespunzător și este rahitic, la nouă ani nu trebuie supraalimentat pentru a recupera tot ce nu a mâncat cât a fost mic. Fetița s-a format așa cum este; probabil o fire ceva mai dificilă decât a fratelui ei — dar nici asta nu e foarte sigur; poate va avea de asemenea mai multe mecanisme de apărare, nu pot să știu. Este adevărat totuși că structura personalității ce se va dezvolta mai târziu este deja formată înainte de trei ani… Din acest moment firea copilului trebuie înțeleasă, pentru că ea există deja, nu-i așa! Este foarte important să-i iubim felul de a fi. Și copilul trebuie să și-l accepte, adică trebuie ajutat să se înțeleagă pe sine, să se vorbească cu el despre ce i-ar plăcea să facă, de pildă. Copilul însuși trebuie să spună ce i-ar plăcea. Dacă este băiat, rolul tatălui e major — sau al bunicului, al unui unchi, în orice caz al unui bărbat. Mama nu poate rezolva totul, mai ales atunci când copilul are o fire cam închisă. El se va deschide în fața unui bărbat și tocmai de aceea tatăl trebuie să fie prezent. La trei ani, copilului îi place să-și imite părintele de

același sex pentru a trezi interesul celuilalt. Are nevoie și de prieteni de aceeași vârstă cu el.

O altă mamă ne scrie un lucru amuzant: „Ascultându-vă, îmi dau seama că, dacă n-am fost o mamă perfectă, cel puțin voi fi o bunică model pentru copiii copiilor mei!". Copiii ei au acum unsprezece, doisprezece și treisprezece ani și crede că a făcut câteva mici greșeli de educație, când aceștia erau foarte mici: „Am impresia că problemele pe care le-am avut se datorează sensibilității copiilor mei. La urma urmelor, cred că un copil este mai echilibrat, mai calm când e mai puțin sensibil".

E adevărat.

Și atunci, în cazul copiilor sensibili, trebuie să ne comportăm diferit, mai cu mănuși?

Nu. Mai întâi, această sensibilitate trebuie să le fie recunoscută. Evident, un copil mai sensibil resimte mult mai intens atât bucuriile, cât și necazurile. În acele momente e bine, poate, să-i împărtășim bucuriile. De fapt, copilul are nevoie să i se vorbească despre sensibilitatea lui nu ca despre ceva bun sau rău, ci ca despre o caracteristică a sa, care-i este recunoscută și care presupune din partea lui mai întâi acceptarea apoi dominarea ei, nicidecum regretul sau rușinea.

O altă scrisoare se referă la un copil de patru ani, foarte agitat și agresiv; prezintă, de asemenea, semne evidente de neadaptare la grădiniță, are dificultăți, o mare agitație verbală și motorie, precum și o lipsă de concentrare care-l împiedică să participe la activitatea școlară. Acasă e foarte agresiv, „revoltându-se în permanență față de tot ce i se cere, nu are poftă de mâncare și mai face încă pipi în pat. Este un copil anxios".

De data asta pare ceva serios. Copilul ar trebui, poate, examinat medical și pedagogic… Este vorba despre ceea ce se numește un copil instabil, deci un copil anxios. Cât despre

comportarea față de el în familie, mama nu trebuie să se enerveze niciodată când copilul este nervos; dimpotrivă, să fie calmă și să încerce să-i dea să bea: apă să bea și apă să se joace. Am mai spus-o deja. Joaca cu apa și băile zilnice îi ajută foarte mult pe copiii nervoși. Și muzica îi calmează, nu muzica proastă, ci Mozart, Bach… Cred totuși că, în cazul de față, este necesară o examinare medicală și pedagogică a copilului.

Pe de altă parte, mama ne scrie: „Copilul nu are poftă de mâncare". Nu este adevărat. Pentru el va conta mult să-l lase să mănânce ce vrea, fără să-l bată la cap să mănânce. Nu e bine să-i dea să mănânce când nu-i este foame: în aceste condiții nu mănâncă decât angoasă, atâta tot.

Înțelegerea unei alte limbi, adoptarea unor noi părinți

Să vorbim puțin despre copiii adoptați și despre părinții adoptivi. O femeie a adoptat doi copii: unul are acum nouă ani, iar celălalt este un micuț vietnamez, sosit în Franța la sfârșitul lunii aprilie 1975, la vârsta de șase luni și jumătate. Și-a uimit un pic mama adoptivă cu spasmele și chiar cu sincopele pe care le făcea ori de câte ori nu-i convenea ceva. Aceasta s-a petrecut între șase luni și jumătate și nouă luni: de exemplu, după ce termina biberonul, copilul avea spasme violente. Puteți da o explicație acestui fapt?

Da. Este vorba despre un copil traumatizat de chiar faptul care se află la originea adoptării sale. Războiul l-a smuls brusc de la sânul mamei. El a trăit în mijlocul luptelor și nu a uitat nimic. Nu mă miră deloc: un copil de șase luni este deja un sugar mare, obișnuit cu mirosul mamei, cu sunetele vocii ei, cu cuvintele vietnameze. Totul a luat sfârșit, poate o dată cu moartea mamei, în orice caz, o dată cu plecarea lui în Franța. În ceea ce privește corpul, și-a regăsit, în mod cert, siguranța existențială; în schimb, dezvoltarea întregii sale persoane simbolice, construită după alte repere, s-a oprit brusc. Sosind în Franța cu avionul, el a „suferit“ o ruptură, ca o a doua naștere, extrem de traumatizantă care, s-ar putea spune, i-a lăsat și un fel de amintire a unei „vieți intrauterine prelungite“. Nu m-ar mira să aibă și o oarecare întârziere în dezvoltare. Așa cum se spune despre plante, el a fost răsădit într-un alt teren.

Acum este *necesar* să aibă perioade de furie, este *absolut necesar*. Prin aceste accese de furie, aceste spasme, el retrăiește, tocmai pentru a le șterge din memorie, acele evenimente dramatice din viața lui.

Acum are doi ani și face încă pe el. Când mama îl schimbă, nu vrea să-i ia de lângă el scutecele murdare, ca și cum și-ar da seama că toate astea îi aparțin, ca și cum n-ar vrea să le piardă, deoarece i-ar aminti de perioada de conviețuire cu părinții vietnamezi înainte de a fi despărțit de ei.

Întocmai. La acest copil, corpul trebuințelor fizice păstrează amintirea dorinței legate de prima mamă, cea pe care a avut-o până la șase luni. Și toate acestea în corpul lui fizic. În viața lui simbolică însă, care se construiește în limba franceză, el nu are încă doi ani. S-ar putea spune că nu are încă nici optsprezece luni, pentru că a avut nevoie de timp să înțeleagă o altă limbă, să se adapteze *și să-și adopte el însuși noii părinți*: a avut nevoie de cel puțin trei, patru sau cinci luni pentru acest lucru. Deși acest copil are doi ani, trebuie considerat cu nouă luni mai mic, dacă nu chiar cu un an. Din punctul de vedere al limbii — și când spun limbă nu mă refer numai la „cuvinte", ci și la modul lui de a reacționa afectiv — este mai mic cu cel puțin nouă luni.

Iar acum, despre accesele de furie… Acest copilaș și-a trăit primele luni de viață în mijlocul unei drame teribile, în plin vacarm; au existat poate și zile în care nu a fost hrănit. Războiul este încă prezent în el, iar prin accesele de furie încearcă, în felul lui, să se regăsească pe sine, cel din perioada în care era împreună cu mama lui adevărată. Cum îl poate ajuta mama adoptivă? Explicându-i, mai ales acum, pentru că este destul de mare pentru a înțelege franceza, că atunci când era mic, mama și tatăl lui adevărați au murit sau au dispărut în război, că a rămas singur și din această cauză a fost adus în Franța unde a găsit o nouă familie. Chiar dacă nu pare a înțelege toate acestea, repetându-i-le de mai multe ori, accesele sale de furie vor căpăta un sens: vor fi semnul suferinței sale

morale. E foarte important ca părinții să nu se supere atunci când copilul este furios. Să i se spună: „Da, te înțeleg. Când erai mic era război și războiul mai este încă în tine. Trebuie să exprimi acest lucru".

Când părinții se supără pe el, când vor să-i dea câteva la fundulеț, băiețelul are un comportament destul de ciudat: râde. „Lasă impresia că pedepsele trec pe lângă el".

Nu este adevărat. Părinții interpretează acest râs ca și cum „totul ar trece pe lângă el". Nu e deloc așa. Copilul trăiește într-o puternică tensiune nervoasă: râsul și plânsul pot semnifica același lucru. Nu sunt decât o expresie a tensiunii lui. Este sub tensiune și acesta e modul lui de a și-o exprima, probabil pentru că este foarte mândru. Dar mai ales, nu trebuie să fie umilit. Cred că, atunci când e furios, trebuie să fie dus în altă cameră și să i se vorbească încet, cu calm. O dată furia trecută, să i se povestească ceea ce v-am spus.

Ce trebuie făcut în asemenea cazuri? Să li se vorbească copiilor? Să li se explice de fiecare dată situația lor anterioară?

Da, de fiecare dată. Să li se spună cuvinte ca „tată și mamă adevărați", o *altă* țară, un *alt* loc, o *altă* casă. Familiile care au adoptat copii de la leagăn, copii care au trăit în colectivitate și de care se ocupau câteva persoane adulte, sunt foarte mirate că aceștia nu caută compania adulților; în schimb, acești copilași sunt foarte fericiți când în jurul lor sunt cinci, șase copii care nu stau locului… Ei nu simt nevoia să fie răsfățați. Din cauza obișnuinței sau, mai curând, ceea ce au trăit în primele luni de viață s-a fixat ca engramă, adică un mod cunoscut și liniștitor de a trăi, înregistrat în memorie ca pe o bandă magnetică. Aceasta se exprimă printr-un comportament agreabil sau dezagreabil, sau printr-un comportament oarecum ciudat. Cred că acești copii își pot da seama mai ușor de ceea ce se întâmplă cu ei dacă părinții le dau explicații prin cuvinte. Timpul rezolvă toate acestea, deoarece un copil adoptiv sfârșește

prin a-și adopta părinții, tot așa după cum părinții îl adoptă pe el.

Există, de asemenea, multe cupluri mixte — vreau să spun de naționalități diferite — de exemplu, nemți căsătoriți cu franțuzoaice, francezi însurați cu nemțoaice etc. Iată scrisoarea unei mame, nemțoaică, măritată cu un francez. Vă întreabă dacă există vreun risc pentru echilibrul psihic al unui copil crescut într-o familie bilingvă și în ce limbă e de preferat să i se vorbească, în cea maternă sau în cea paternă, având în vedere că familia trăiește acum în Franța. Vă întreabă, de asemenea, dacă există perioade distincte în dezvoltarea unui copil, în care ar fi de dorit să se folosească fie limba tatălui, fie a mamei. Din păcate, nu ne spune ce vârstă are copilul. Presupun că este foarte mic.

Nu ne spune nici sexul?

Nici. Cred totuși că este vorba de un băiat, pentru că în scrisoare spune doar „copil".

Știm că fetusul aude sunetele produse de cuvinte, vocea părinților; fără îndoială acești părinți au vorbit și vorbesc între ei când franțuzește, când nemțește. Ei bine, n-au decât să continue. Ar fi de dorit totuși ca școala primară să o facă în aceeași limbă, până când învață să citească și să scrie bine. În acest timp mama sau tatăl îl vor ajuta, în funcție de școala pe care o va urma: în limba franceză sau germană. Dar, având în vedere că mama este nemțoaică, îi va fi imposibil să fie cu adevărat maternă vorbindu-i în altă limbă; dacă, dimpotrivă, îi va vorbi în altă limbă decât a ei, nu-și va mai putea exprima acele sentimente directe, intuitive pe care o mamă le are în mod natural pentru copilul ei.

Nu există deci nici un risc de traumatism pentru copil? Ascultându-vă, mă gândeam la un cuplu de naționalități diferite. Fetița lor se exprimă perfect în cele două limbi. La început vorbea un fel de păsărească destul de ciudată pentru ca, puțin mai târziu, să-și

construiască două lumi distincte. Pentru ea, erau oameni care făceau parte din lumea germană, iar alții din lumea franceză; nu răspundea niciodată unuia în limba celuilalt.

Și de ce nu? E foarte normal. Fetița era foarte isteață. Ar mai fi ceva de spus: dacă un copil, în jur de doi ani — vârstă la care este pe cale să învețe bine o limbă —, este dus într-o altă țară, trebuie ajutat; trebuie să i se vorbească în prima limbă, să i se cânte cântecele pe care le auzea când era foarte mic, introducându-l în același timp, prin mijloace foarte simple (denumirea unor obiecte…), în noua limbă: „Aici, la asta se spune așa". Cu părinții să vorbească în limba în care a vorbit și până atunci. Cealaltă limbă o va învăța cu copiii, cu noii lui prieteni.

Copiii au nevoie de viață în jurul lor
(Jocurile)

Să vorbim acum despre joaca cu copilul. O scrisoare ridică această problemă referitoare la un copil foarte mic. Iată ce ne scrie mama: „Am un băiețel de cincisprezece luni. Stau acasă, dar îmi este cam greu să mă ocup de el pentru că, pe lângă menaj, am și preocupări științifice". De câteva săptămâni are impresia că băiețelul se plictisește: „Se plimbă de colo-colo sugându-și degetul. Mă roagă mereu să-l iau în brațe". Vă întreabă dacă se pot imagina jocuri pentru copiii de această vârstă sau ce cărți pentru copii i-ați putea recomanda?

Nu, la cincisprezece luni copilul este prea mic pentru cărți sau alte lucruri de genul acesta. La această vârstă copilul își petrece întotdeauna timpul în compania altei persoane. Cred că, dacă mama este foarte ocupată, ar trebui să caute pe cineva care să-l ia de două ori pe săptămână împreună cu alți copii. Și, oricum, ea ar putea să se joace cu el de două ori pe zi, timp de o jumătate de oră. Să se joace cu cuburi, de-a prinselea, să-l învețe să se urce pe o scară sau jocurile cu apa despre care am mai vorbit. Să-i arate cum se poate juca cu apa la chiuvetă, cu bărcuțe, cu un burete de baie, cu jucării… Are dreptate: copilul său se plictisește. Mama trebuie să-i vorbească din când în când. Altfel copilul se poate închide în sine. Cred că are dreptate să fie îngrijorată și să încerce să găsească o soluție.

O altă mamă — care are cinci fete și un băiat — a avut ultimul copil la patruzeci și unu de ani: o fetiță care, acum, are patru ani.

Merge la grădiniță ca toți copiii, deși, la început, n-a făcut-o cu prea mare plăcere, având o reacție de respingere; se pare că acum s-a acomodat destul de bine. Totuși, o dată cu mersul la grădiniță, mama a observat că fetița refuză să mai deseneze, deși înainte îi plăcea. Ce atitudine trebuie să adopte mama: să aștepte ca dorința de a desena să-i reapară de la sine, așa după cum a sfătuit-o educatoarea?

Nu văd în asta un motiv de îngrijorare. Fetița este cea mai mică dintre cei cinci copii?

Da, ceilalți sunt mari: douăzeci și cinci, douăzeci și trei, șaptesprezece, cincisprezece și paisprezece ani.

Deci este ca și cum ar fi singură la părinți, având în vedere că între ea și penultimul copil este o diferență de zece ani. Cred că din această cauză se comportă așa: a avut un statut deosebit, fiind înconjurată numai de adulți. Trebuie să i se explice că îi este greu să meargă la grădiniță pentru că înainte era numai în compania oamenilor mari; dar va vedea în curând că se va distra mult mai bine cu copiii decât cu adulții.

Fetița nu acceptă să deseneze decât pentru o verișoară, de aceeași vârstă, care îi este și prietenă.

Făcând acest lucru, ea se identifică cu adulții care s-au ocupat de ea. Cred că tatăl ar trebui să se ocupe mai mult de această fetiță; el deține cheia care să-i ușureze trecerea de la stadiul de copil mic la cel de fetiță mai mare… Am impresia că, în această familie, toată lumea are statut de părinte, toată lumea este tată sau mamă.

În privința desenului, mama pare mai curând cea frustrată. Fetița nu mai desenează cum desena înainte. Ei bine, înseamnă că are altceva de făcut, care o solicită. Unui copil care nu a fost obișnuit să fie în compania altor copii de vârsta lui îi trebuie cam trei luni de acomodare ca să se simtă bine la grădiniță. Mama să nu fie îngrijorată, pentru că până la urmă totul se va aranja.

O scrisoare destul de veselă, din partea unei mame cu două fete de unsprezece și șapte ani, pune problema cumpărării unui câine. De cinci ani și jumătate fetițele, care nu au probleme deosebite, sunt lăsate ziua în grija unei doamne. De mai multe luni, cea mare cere cu insistență să i se cumpere un cățeluș. Iată care este problema: „Locuim într-un apartament cu trei camere, ceea ce ridică destule probleme. Ca să fiu sinceră, ne-am gândit și la toate obligațiile presupuse de un asemenea fapt, dar fetița devine stăruitoare. Ce părere aveți? Să facem un efort și să-i cumpărăm de Crăciun un cățeluș, deși nu suntem prea încântați, sau credeți că e vorba doar de o dorință trecătoare?".

E destul de greu, pentru că, după spusele mamei, apartamentul e mic. Câinele ar fi nefericit. Pe drept cuvânt, copiii au nevoie de multă viață în jurul lor, iar atunci când stau la bloc nu prea au așa ceva. S-ar putea găsi, probabil, un animal mai ușor de îngrijit pe care să nu fie nevoie să-l scoți la plimbare, să cobori să facă pipi etc., un hamster, de exemplu.

În mod intenționat nu v-am citit post-scriptumul scrisorii. Iată-l: „Acum, avem în bucătărie un puișor de găină de patru săptămâni pe care l-am câștigat la o tombolă. Este al celei mici care nu se ocupă mai deloc de el. Cea mare însă — cea care-și dorește un câine — îl îngrijește și se joacă mult cu el; deși îl iubește foarte mult, a trebuit să-i explicăm că peste două luni vom fi obligați să ducem puișorul la țară". De acord! Dar mi se pare că în acest caz se pune problema următoare: poți să-i refuzi mereu unui copil un lucru pe care și-l dorește atât de mult?

Bineînțeles, atunci când refuzul este motivat; în cazul de față este motivat de locul în care îi merge cel mai bine unui puișor care va deveni găină sau cocoș sau unui cățeluș: un animal trebuie să fie tot atât de fericit ca și stăpânul lui. Dacă părinții vor explica copiilor motivul refuzului, aceștia nu vor accepta ca stăpânul să fie fericit că are un câine, în timp ce câinele este nefericit.

Dar alte refuzuri? De exemplu: o plimbare, cumpărarea unei cărți, mersul la cinematograf…

Dorințele sunt mai întâi imaginare, fiind limitate de posibil, de „realitate".

Nu văd de ce i s-ar refuza unui copil ceva care nu este dăunător nici pentru el, nici pentru obiectul cumpărat, ceva care să nu-i incomodeze pe părinți. Acum, referitor la această fetiță…, poate că s-ar mulțumi cu un hamster. Un hamster e oricum un animal drăguț, nu miroase așa urât, e nostim și trebuie îngrijit. Asta este important: copilul să aibă grija lui; cea mare poate să aibă grijă de puișor, cea mică nu încă. De ce să nu se încerce cu peștișori, cu o broască țestoasă sau mai știu eu cu ce?… În orice caz, trebuie reflectat îndelung înainte de a hotărî cumpărarea unui animal față de care copilul va trebui să fie responsabil.

E nevoie mai ales de imaginație…

Exact. Copiilor le place de asemenea să aibă grijă de plante. De fapt, ei *au nevoie de viață în jurul lor*.

Cred că fetița despre care vorbim va înțelege că nu poate avea un câine. Probabil că ideea asta i-a venit de la o prietenă care are curte. Să i se dea exemplul unui câine nefericit dintr-o familie pe care o cunoaște; *trebuie discutat cu ea*. Să nu creadă că părinții îi refuză acest lucru numai pentru a o necăji.

O altă mamă ne scrie: „Când ai o fetiță, rolul ei trebuie să se limiteze numai la acela de fetiță, adică trebuie să i se ofere numai lucruri feminine?".

De la începutul discuțiilor noastre, am insistat întotdeauna pe respectarea dorinței copiilor. Singur la părinți, copilul se identifică în general cu copiii pe care-i cunoaște, fie băieți, fie fete: de exemplu, dacă un băiat are ca vecină o fetiță, cu care se joacă, el se va identifica cu ea, după cum fetița se va

identifica cu el. Sunt jocuri cu „păpuși" pentru băieți și cu „mașini" pentru fetițe. Dar când copilul este crescut singur, el își va imita tatăl, dacă este băiat, sau mama, dacă este fată… E sigur totuși că și băieții au nevoie să se joace cu păpușile.

Vreți să spuneți fetițele…?

Nu, băieții! Băieții în aceeași măsură ca și fetele. Dar se întâmplă ca, atunci când băieții și fetele sunt împreună, să dorească ei înșiși să se distingă unii de alții, să se diferențieze mai ales când sunt mici. Asta este. Le place atât de mult să se deosebească unii de alții încât, în general, băieții sunt nebuni după jocuri cu un grad înalt de mobilitate, în timp ce fetele preferă jocurile mai statice. Aceasta face parte din zestrea genetică a fiecărui sex. De la trei, patru ani copiilor le place să se joace cu și cum vor cei pe care-i iubesc: dacă un copil, cu o personalitate puternică, fie băiat, fie fată, alege un joc, celălalt va accepta pentru că-i place să se afle în compania lui. Oricum, când băieții se joacă cu păpușile, o fac în alt mod decât fetele, iar fetele se joacă altfel cu mașinuțele decât băieții.

Când corpul copilului este atins
(Operații chirurgicale)

Am aici niște scrisori care vorbesc despre copii ce vor fi spitalizați fie pentru mici intervenții chirurgicale, fie pentru lucruri mult mai serioase. O fetiță de doi ani și jumătate, singură la părinți, va fi internată curând în vederea unei operații pe cord deschis. Aceasta va necesita o spitalizare de două luni, un anumit număr de zile de reanimare, deci vizite foarte rare. Părinții mai spun că fetița este îngrijită de altcineva o jumătate de zi, că se simte foarte bine, că-i place mult să se joace cu alți copii, că s-a obișnuit deja cu atmosfera de spital unde a fost de mai multe ori pentru a fi examinată. Vă întreabă cum poate fi pregătit un copil atât de mic pentru un asemenea eveniment.

Lucrul cel mai important este ca părinții să nu fie neliniștiți. Acest gen de operații se practică în mod curent și nu sunt periculoase. Deci, nu contează decât latura „psihologică". Dacă operația este obligatorie, înseamnă că după efectuarea ei copilul se va simți mult mai bine. La acest lucru trebuie să se gândească mai întâi părinții. O operație e întotdeauna un lucru neplăcut, dar scopul ei este să vindece tulburările pe care le are copilul acum și care s-ar agrava dacă operația nu s-ar face imediat.

Cum poate fi fetița ajutată? Mai întâi, nu este chiar atât de sigur că mama nu va putea merge mai des la spital să stea mai mult cu copilul; să-i ceară permisiunea doctorului pentru a-și însoți copilul. Așa ar fi cel mai bine. În cazul în care nu obține

această „favoare", ea poate pregăti dinainte niște păpuși pentru fetiță: să cumpere patru, să îmbrace două dintre ele, una în asistentă medicală, iar pe cealaltă în doctor și să i le dea la spital. Jucăriile pe care le-a avut la spital nu pot fi aduse acasă; de aceea, mama va trebui să pregătească aceleași costume pentru celelalte două păpuși, pe care fetița le va găsi la întoarcerea acasă. Va înlesni astfel legătura dintre spital și casă pentru că, în ciuda convingerii mamei, acesta este momentul cel mai dificil: întoarcerea acasă. La spital, copilul va trăi timp de două luni. La această vârstă două luni înseamnă enorm, cât opt luni sau un an pentru un adult. La întoarcerea acasă, copilul are nevoie să regăsească aceleași obiecte care i-au ținut companie în spital.

Cred că teama părinților vine și din altă parte, de la anumite cuvinte, de exemplu: operație „pe cord deschis". Acest „cord deschis" este o expresie care-i înspăimântă pe oameni; în realitate însă nu este vorba despre o operație periculoasă. Inima este un cuvânt care denumește simbolic dragostea, iar mama trebuie să știe că „inima" copilului ei nu se va schimba. Să-i explice fetiței: „Inima pe care o va opera doctorul aparține corpului tău, dar nimeni nu se poate atinge de inima ta care iubește și nimeni n-o poate deschide".

O întrebare, care revine deseori, se referă la băieții de doi, trei, patru ani sau doar de câteva luni și care au fimoză sau hipospadias, niște termeni puțin cam savanți. Ar fi bine să-i explicăm pe scurt.

Este vorba despre mici anomalii ale penisului băieților; în fimoză, prepuțul este prea strâmt și poate jena copilul la urinat și de fiecare dată când are erecții. Acestea devin dureroase, iar iarna pot să se fisureze. Mulți băieți au fimoză și nu există nici un motiv pentru a nu fi operați în această situație, pediatrul este cel care trebuie să se pronunțe. Evident, copiilor le este frică de operația de fimoză. Trebuie să li se explice că ea este necesară, dacă vor să aibă și ei un penis frumos ca al tatălui lor și dacă nu vor să mai sufere când au erecții. E bine să se știe că această operație nu este foarte dureroasă.

Iată scrisoarea unei mame al cărei băiat are o fimoză operabilă peste un an, un an și jumătate: „Vă dați seama ce înseamnă asta? Presupun că știți că operația nu e deloc ușoară, ba chiar poate fi foarte traumatizantă pentru un băiețel de patru ani. Mărturisesc că perspectiva ei mă îngrozește. Nu îndrăznesc să-i vorbesc copilului despre asta, pentru că mi-e teamă să nu-i transmit propriile mele spaime. Nu vorbesc niciodată despre acest subiect nici cu soțul meu, ca și cum am vrea, prin tăcere, să exorcizăm această teamă". Câteodată ne cam pierdem cu firea!

Dar, într-adevăr, este vorba de fimoză?

Scuzați-mă… de un hipospadias destul de pronunțat, spunea ea.

Asta este cu totul altceva. În hipospadias, orificiul penisului în loc să fie în centrul glandului este dedesubt, uneori lângă gland, alteori lângă rădăcina penisului. De această boală suferea Ludovic al XVI-lea, care a fost operat adult, pentru că fără această operație nu ar fi putut să fie tată. Un băiat care are hipospadias se udă când face pipi, nu poate altfel. Este foarte neplăcut. Așa stând lucrurile, nu înțeleg de ce părinții sunt atât de speriați, deoarece după operație copilul va fi mult mai fericit. Este o operație neplăcută, într-adevăr, dar aceste neplăceri nu înseamnă nimic în comparație cu satisfacția de a avea un penis normal, ca toți ceilalți băieți. Iată ce ar trebui să i se spună. Părinților le este întotdeauna teamă când este atins corpul copilului lor. În acest caz însă nu au dreptate, căci copilul — și asta trebuie să i se explice — va fi mult mai fericit după aceea.

Toate acestea se referă, în mare, la problema spitalizării copiilor, în concluzie, acest eveniment nu trebuie dramatizat, nu-i așa?

Nu, cu atât mai mult cu cât copiii sunt în general fericiți la spital; îndată ce se simt mai bine, își găsesc tovarăși de joacă. Când copilul este la spital, e foarte important să fie vizitat în ziua promisă. Mama să nu-i promită că va veni să-l vadă într-o

anumită zi, dacă știe că nu va putea s-o facă. Deseori, la spital, copilul nu-și poate vedea părinții decât printr-un geam. Iar aceștia încep să plângă, pentru că-și văd copilul plângând; le e teamă. Plânsul copilului este normal, iar în acel moment părinții trebuie să aibă curajul să-l suporte. Să nu plece spunând: „Din moment ce plânge când mă vede, este mai bine să nu mai vin la el". E mai bine să plângă, să țipe, să sufere că și-a văzut mama fără ca aceasta să-l poată strânge în brațe, decât să fie „scutit" de această suferință, pretextând că atât mama, cât și copilul ar fi prea tulburați. Cu atât mai rău! Mama trebuie să aibă curajul să suporte această durere, fără să o arate prea mult. Iar pentru copil e mai bine să-și vadă mama, chiar dacă plâng amândoi. Ar fi mult mai rău să n-o vadă și să creadă că ea l-a uitat.

Copilul mic trebuie luat în brațe
(Liniștirea copilului)

Iată scrisoarea unei mame al cărei băiat de optsprezece luni a avut, chiar de la naștere, vărsături repetate combinate cu simptomele nervoase „obișnuite" ale nou-născutului. În jurul vârstei de unsprezece luni a fost lăsat în grija bunicilor vreo zece zile; de atunci a început să se dea cu capul de tăblia patului. Faptul a luat proporții având în vedere că acest gest a devenit acum, pentru copil, un mijloc de presiune: știe că atunci când se lovește cu capul de pat părinții vin imediat la el. Mama mai precizează că, la nouă luni, copilul a fost circumcis (din cauza unei fimoze) și că este sigură că nu a uitat această operație destul de dureroasă. „Aș vrea să înțeleg semnificația acestui gest. Copilul caută oare un răspuns la vreo întrebare? Cum pot fi explicate aceste tulburări?" Pe de altă parte, este un copil fericit, un copil care se joacă mult…

Deci, aceste dificultăți au apărut după perioada de timp petrecută la bunici, curând după operația de fimoză… Cred că este vorba despre un băiețel care n-a fost pregătit, pe înțelesul lui, pentru operație. Am spus-o deseori, nu e niciodată prea devreme să i se spună unui copil adevărul.

Nu a fost pregătit pentru operație, tot așa după cum nu a fost pregătit pentru a sta la bunici. Acum, când se lovește cu capul de pat (când este pe adormite sau chiar în somn) ar trebui ca tatăl, mai des decât mama, să-l mângâie pe cap, dinspre creștet spre frunte și să-i spună: „Știi, când erai mic, te-am lăsat la bunici fără să-ți spunem că vom veni să te luăm înapoi.

Nu ți-am explicat acest lucru și tu ai crezut că ești la închisoare. Te-ai simțit prizonier. Și acum, faci ca un prizonier care se dă cu capul de gratii. Dar tu nu ești prizonier. Noi te iubim. Și apoi, mama și tata sunt aici în cameră. Iar eu sunt chiar lângă tine". Este vorba despre un copil precoce; vărsăturile din perioada în care era sugar sunt un semn că avea nevoie de prezența cuiva, nu de a oricui, ci de a cuiva anume.

Profit de ocazie pentru a spune că acei copii care au vărsături au nevoie să fie luați mult mai mult în brațe. Există metodă în ceea ce privește educația copiilor, la care aderă și unii pediatri, după care copiii nu trebuie „obișnuiți prost"; adică nu trebuie legănați, luați în brațe. Ba da, *trebuie*. Evident, nu până la douăzeci și cinci de ani. Această apropiere față de copil se va schimba în funcție de vârstă. Dar este obligatoriu ca cel mic să simtă că este în siguranță. Or, această siguranță nu o are decât dacă se lovește, dacă se poate spune așa, de corpul mamei, în schimb, în pătuț, căutându-și astfel mama, va întâlni doar lemnul tare. Deci, primul lucru ce trebuie făcut este să se pună multe perne în jurul pătuțului.

Asta au și făcut, iar de atunci lucrurile nu mai sunt atât de grave.

Bineînțeles! Poate că ar fi bine să scoată și gratiile de la pat… Băiețelului trebuie să i se vorbească și despre operația de fimoză și de ce a fost ea necesară. Tatăl trebuie să-i explice toate aceste lucruri, legate de virilitatea lui viitoare și din cauza căreia a suferit la început. Nu trebuie uitat că, luni întregi, micuțul a suferit la fiecare urinat și ori de câte ori avea o erecție, deci în total cam de șase, șapte ori pe zi. De aceea nu se simțea în largul lui, iar operația a fost necesară. Trebuie să i se vorbească despre toate acestea chiar la optsprezece luni. Chiar și la două luni sau la șase zile nu e prea devreme să i se vorbească unui copil despre punctele sensibile, despre încercările prin care trece: să i se spună că părinții fac tot ce pot pentru a-l ajuta, dar că anumite suferințe nu pot fi evitate.

Acum câteva momente vorbeați despre pediatri. Imaginați-vă, avem o scrisoare chiar de la o pediatră. Ar vrea să vorbiți despre așa-numitele „colici ale sugarului"; copiii care suferă de colici, sănătoși în rest, plâng câteodată șase, șapte ore pe zi.

Cred că un sugar care plânge atât de mult a avut o naștere traumatizantă sau a fost mai sensibil la separarea de corpul mamei sau, atunci când era *in utero*, mama lui era nervoasă. Mamele trebuie să fie încurajate să-și țină cât mai mult copilul lipit de corpul lor. Când nu pot s-o facă, ele trebuie să-i vorbească, să-l țină mereu în preajma lor, să-l legene când plânge. Nu are nici un rost să lași un copil să plângă pe motiv că aceste colici vor dispărea de la sine. Copilul simte lumea, iar lumea lui e mama, nu-i așa? E mai bine, desigur, să plângă decât să tacă și să sufere. Totuși, nu trebuie lăsat să plângă singur. Trebuie să audă o voce cunoscută care să-l facă să se simtă apărat. Un copil mic trebuie luat în brațe, cu atât mai mult cu cât în zilele noastre el nu mai este înconjurat de bunici sau de o familie numeroasă. Când nu doarme, ar trebui ținut în brațe. Mulți copii care plâng se liniștesc imediat ce sunt luați în brațe sau sunt legănați; e bine să li se vorbească, iar mama să nu fie nervoasă. Mai sunt și copii care trebuie ajutați pentru că au dificultăți în digerarea laptelui. Înainte erau multe leacuri băbești, foarte simple; le-am folosit și eu la unul dintre copiii mei care plângea, era un produs care favoriza coagularea laptelui de vacă tot așa cum se coagulează laptele de mamă. Era în timpul războiului, nu exista lapte praf pentru sugari, iar eu nu aveam suficient: siropul de papaină i-a făcut bine. Acum există lapte praf foarte bine adaptat pentru sugari.

Se mai poate face încă ceva, un lucru la care mamele se gândesc mai rar: să maseze ușor, pe deasupra scutecelor, burtica copilului; asta îl ajută să nu-i fie frig la burtică, dar dacă e ud, să fie schimbat și să i se pună ceva cald. Toate aceste nimicuri sunt foarte importante.

Să nu se uite că, la unii sugari, aceste dureri de burtă pot fi semnul unor boli mai grave.

Și apoi — repet, copilului să i se vorbească cu blândețe, cu calm, să nu i se spună niciodată: „Taci!" pe un ton ridicat. Copilul va tăcea, dar va fi cu atât mai angoasat cu cât, supunându-se dorinței mamei, nu-și va mai putea exprima angoasa.

Deși se va simți terorizat, nu va mai exterioriza nimic.

Întocmai, și aceasta este cel mai rău lucru. E mai bine să i se spună: „Te doare burtica, dragul mamei". Cuvinte simple, în timp ce mama e la bucătărie sau are treabă în casă… Apoi, îndată ce e liberă, să-l legene puțin, să-i maseze burtica, să-i vorbească. Asta se poate face, dar nu e întotdeauna ușor. În aceeași ordine de idei m-a interesat mult o scrisoare: cea a unei mame de gemeni… dacă ați putea s-o găsiți.

O am aici. Cathy și David sunt gemeni născuți prematur — la șapte luni și jumătate — și din această cauză, povestește mama, au rămas o lună și jumătate la maternitate. „Pe la cinci luni am fost nevoită să-mi duc copiii, în mai multe rânduri, la creșă…"

Ea spune chiar creșă cu „orar redus". E foarte bine că există locuri ca acestea, unde copiii mici nu trebuie să rămână toată ziua.

„… unde stăteau trei, patru ore pe zi. Condițiile erau excelente. Totuși, iată ce se întâmpla la ora meselor sau când erau schimbați: asistentele medicale își puneau un halat alb și luau copiii în brațe; ai mei începeau imediat să urle; urletele începeau de îndată ce halatele albe se apropiau și nu încetau decât când se îndepărtau. Atunci m-am gândit că gemenii mei identificau asistentele de la creșă, îmbrăcate în halate albe, cu asistentele pe care le cunoscuseră la maternitate. Pentru a le da încredere, pentru a le arăta că halatele albe nu semnifică despărțirea de mine, de fiecare dată când le dădeam să mănânce sau le făceam baie acasă îmi puneam și eu un halat alb. Din acel moment, acasă, nu au mai avut nici o reacție de spaimă." După câteva zile, când și-a dus din nou copiii la creșă, aceștia nu s-au mai speriat deloc de halatele albe ale asistentelor.

Aceasta demonstrează cât de necesară este pentru copii medierea maternă, atunci când intervine ceva nou. Aici nu e vorba despre ceva nou, ci despre un trecut angoasant pentru copii și la care aceștia nu voiau să se întoarcă; această mamă a dat cu adevărat dovadă de o intuiție și de o inteligență maternă deosebită, pentru care o felicit.

Copii inseparabili, gemeni geloși

Să revenim la aceeași scrisoare, pentru a răspunde la întrebarea pusă de mamă. Băiețelul și fetița, care au acum cinci ani și jumătate, au făcut aceleași progrese, fără a se putea spune că unul îl domina pe celălalt. Erau foarte diferiți unul de altul, îi interesau lucruri complet diferite; între ei a fost întotdeauna o întrecere și o rivalitate, până la vârsta de cinci ani, când au mers la grădiniță. În acea perioadă fetița dădea impresia că este mai mare decât fratele ei: „Era vizibil că-și domina fratele, mai ales pentru că era mai descurcăreață". Pe la cinci ani, băiatul a făcut un salt înainte, foarte spectaculos, mai ales la grădiniță. Erau în aceeași grupă și se pare că educatoarea l-a lăudat foarte mult pe băiat pentru progresele făcute. Mama precizează că, în familie, nici ea și nici soțul ei n-au făcut nici un fel de comparație sau comentarii referitoare la cei doi copii: „Din acel moment am avut impresia că fetița se lăsa copleșită de fratele ei. Avea chiar o tendință de regresie: vorbea mai prost, avea tulburări de memorie etc.". Această situație durează de mai bine de șase luni. Mama a cerut ca gemenii să fie mutați în două grupe diferite, ceea ce copiii au acceptat cu multă plăcere, întrebarea este: „Cum poate fi ajutată fetița să iasă din acest impas, cum ar putea să-și recapete încrederea în sine?".

Am impresia că această fetiță și-a descoperit de curând feminitatea, adică ceea ce o face să fie diferită de fratele ei. Pentru că sunt gemeni, această problemă nici nu se punea până acum. Este posibil ca părinții să nu le fi vorbit suficient despre diferența dintre ei, să nu le fi spus niciodată chiar lucruri foarte

simple, ca de exemplu: „Tu vei fi bărbat; iar tu vei fi femeie". Cred, de asemenea, că a avut ghinionul să aibă o educatoare. Dacă ar fi fost bărbat, vorbăreață cum e — cum sunt mai toate fetițele, de altfel —, n-ar fi precupețit nimic ca să-l cucerească. Băiatul și-ar fi spus atunci: „Bine, și aici tot ea e mai deșteaptă!". Dar, la grădiniță, băiatul a întâlnit alți băieți… Atunci și-a spus: „Ia te uită! ei sunt ca mine, iar ea e altfel". Poate că părinții nu le-au vorbit destul de clar despre diferența dintre sexe. Din această cauză copiilor nu le pare rău că au fost mutați în grupe diferite. Pentru că gemenii de sex diferit, ca aceștia, nu pot fi îndrăgostiți unul de celălalt, așa cum se întâmplă în mod normal între băieți și fetițe de la vârsta de trei ani; fie că o spun sau nu, toți copiii care merg la grădiniță au la această vârstă un „iubit" sau o „iubită" printre colegi. Iar o fetiță este cu ochii pe fratele ei deoarece, până în acel moment, ea era preferata lui. Și iată că acum și-a făcut prieteni printre băieți și poate că îi place și vreo altă fetiță. Iar ea a simțit că și-a pierdut locul pe care-l avea de unic tovarăș de joacă și în același timp de singură fetiță care conta pentru el, și e normal. Este necesar ca părinții să-i explice acest lucru. Acestor copii trebuie să li se spună chiar de acum că vor fi prieteni toată viața, dar, ca frate și soră, vor trebui să se despartă într-o bună zi deoarece fiecare dintre ei va avea, mai târziu, un alt tovarăș; ea un băiat care va fi logodnicul, apoi soțul ei, iar el o altă fată, care va deveni soția lui.

Dar atunci când este vorba despre gemeni „univitelini", două fete sau doi băieți?…

În acest caz, situația e cu totul alta, deoarece rivalitatea este mare între doi gemeni. În general, ea este camuflată până la pubertate: până atunci sunt ca un binom, nu pot fi separați. Și e păcat. Părinții care observă acest lucru ar face bine dacă i-ar îmbrăca diferit încă de când sunt foarte mici, dacă le-ar da jucării diferite, chiar dacă le vor schimba între ei… atunci când este posibil, să-i trimită în vizită la prieteni diferiți, să aibă grijă să fie în clase diferite. Dar este foarte adevărat că sunt și gemeni nedespărțiți. Dacă se dezvoltă bine și dacă nu sunt prea

dependenți unul de celălalt, ceea ce i-ar stânjeni în clasă, și mai ales dacă doresc amândoi, pot fi lăsați împreună.

Nu este niciodată bine ca doi copii de vârste apropiate sau doi gemeni să fie crescuți la fel.

Acest lucru trebuie subliniat, pentru că nu este suficient de cunoscut; atâția frați și surori sunt îmbrăcați la fel…

Întocmai. Gemenii ar trebui să fie foarte individualizați de când sunt mici de tot, pentru că altfel vor deveni inseparabili: unul va domina, iar celălalt se va lăsa dominat, ceea ce este rău pentru amândoi. Este poate mai rău pentru cel dominat decât pentru celălalt. Cel mai bine ar fi ca, îndată ce este posibil, să fie despărțiți și, dacă se poate, să meargă chiar la două grădinițe diferite. Trebuie acționat în acest sens cât mai devreme cu putință deoarece, în momentul în care s-au obișnuit să fie nedespărțiți, nu mai pot fi separați, iar la pubertate acest lucru se transformă într-un adevărat război: nici unul dintre ei nu va admite apariția unui al treilea, ca ales al celuilalt. Dacă unul va acorda o mai mare atenție unui prieten, celălalt va deveni rivalul lui. E mai bine deci să nu fie tot timpul împreună. Gemeni sau nu, copiii trebuie văzuți de părinți ca persoane complet diferite. Este foarte important chiar și atunci când copiii seamănă mult între ei.

Am auzit de multe ori spunându-se: „Gemenii nu trebuie să fie despărțiți". Dacă înainte de naștere au fost împreună, asta nu înseamnă că și după aceea unul trebuie considerat oglinda celuilalt. Este ca și cum i-am „transforma în lucruri": printr-o raportare continuă la trecutul lor… Ei trebuie văzuți astăzi așa cum sunt, iar *astăzi* sunt diferiți. De obicei, copiii au nași diferiți și e bine ca fiecare să meargă în vizită la nașul său. Vedeți, ei trebuie tot timpul deosebiți unul de celălalt pentru ca personalitatea lor să se poată, pe cât posibil, dezvolta cât mai diferit.

Și de data aceasta, important este să li se vorbească, să li se explice…

Bineînțeles.

Să spui „NU“ pentru a face „DA“
(Copiii ascultători)

Această scrisoare pune problema autorității în familie: „Aș vrea să știu de la ce vârstă poți cere unui copil să te asculte: să-și strângă jucăriile, să mănânce la masă, să meargă la culcare, să înceteze să se joace, să închidă o ușă“. Această femeie are un copil de doi ani. În continuare adaugă: „Folosesc toate șiretlicurile posibile ca să mă fac ascultată căci, de câteva luni, a intrat într-o perioadă de «nu» sistematic, care se accentuează pe zice trece“.

Acest copil este pe cale să-și schimbe psihologia de sugar, care până acum nu putea să nu facă ceea ce îi cerea mama; înainte, era așa cum și-l dorea ea, pentru că el și mama sa formau un tot. Acum, începe să facă deosebirea între „eul-eu“ și „eul-tu“: el are acum un „eu“ ca și mama lui. Aceasta este perioadă lui „nu“, perioadă foarte pozitivă dacă mama reușește s-o înțeleagă. Copilul *spune* „nu“ pentru *a face* „da“. Ceea ce ar însemna: „«Nu», pentru că tu îmi spui să fac așa“ și, imediat după aceea, „dar de fapt *eu* vreau să fac așa“.

Mama și-ar putea ajuta mult copilul spunându-i: „Știi, dacă tatăl tău ar fi aici, ți-ar spune și el să faci același lucru“. Nu trebuie să insiste prea mult. După câteva minute, copilul va face singur ce i se cere. O va face pentru a deveni „bărbat“, pentru a nu rămâne un „bebeluș“, căruia i se ordonă ce să facă așa cum i se ordonă unui câine care are nevoie de stăpân. Copilul e pe cale să spună: „Eu însumi… eu…“. Mamei nu îi este

prea ușor, dar este un moment foarte important în dezvoltarea copilului.

Mama vorbește, de asemenea, despre „ordine". Ei bine, un copil nu poate face ordine fără un oarecare risc, înainte de trei ani și jumătate–patru ani. Un copil care face ordine mai devreme poate deveni maniac.

Adică?

Cineva care, mai târziu, va face lucrurile numai ca să fie făcute și nu pentru că ar avea vreun sens: ca un fel de ritual. Nu mai reacționează ca o ființă vie; ajunge să fie ca un obiect dominat de alte obiecte. În timp ce părinții știu foarte bine de ce trebuie să facă ordine, copilul habar nu are: cu cât este mai multă dezordine, cu atât se simte mai în largul lui. Când un copil se joacă, nu se poate să nu facă dezordine. El nu-și are încă *ordinea lui* care nu va veni decât pe la șapte ani. Poate totuși să înceapă să-și adune lucrurile de la patru ani, mai ales dacă mama îi spune: „Acum, înainte de a face altceva, hai să strângem jucăriile. Ajută-mă și tu". Ea va face trei sferturi din treabă, iar el, cu părere de rău, doar un sfert, dar va face. După un anumit timp, își va aduna lucrurile pentru că-și vede tatăl făcând același lucru. Dar atenție! Băieții al căror tată nu este ordonat vor deveni, la rândul lor, foarte greu „ordonați". Trebuie cerut ajutorul tatălui, care poate să-i spună fiului său: „Vezi, eu nu am învățat să fac ordine când am fost mic, ceea ce este foarte rău pentru că nu reușesc să-mi găsesc niciodată lucrurile. Mama are dreptate. Încearcă să fii mai *ordonat* decât mine". Este un fapt cunoscut că băieții nu sunt ordonați tocmai pentru că, în copilărie, acest lucru le era cerut de mamă, în timp ce tatăl nu i-a ajutat, nici prin propriul lui exemplu, nici explicându-le complicațiile pe care le aduce dezordinea în viața cotidiană.

Referitor la celelalte probleme: mâncatul la masă sau mersul la culcare. Dacă un copil spune pur și simplu „nu" și refuză?

Dar nu este „bine“ să fie trimis la culcare atunci când nu-i este somn! Ceea ce e important pentru părinți este ca, începând de la o anumită oră a serii, să poată sta liniștiți. Atunci trebuie să-i spună: „Acum e timpul să *ne* lași singuri; vrem să fim liniștiți! Du-te în camera ta și când o să-ți fie somn, culcă-te!“. Asta e tot. Copilul se va culca, nu pentru că este obligat să o facă, ci pentru că îi este somn; sau va adormi pe un colț de covor într-un loc unde să nu-i fie așa frig; după o oră sau două părinții îl vor pune în patul lui. Copilul trebuie să-și formeze singur propriul său ritm de viață. Dacă mama este cea care ordonă și hotărăște totul, el va sfârși prin a nu mai dispune de propriul lui corp; corp ce va aparține în continuare adultului. Ar fi un pericol pentru însușirea propriei autonomii.

O altă scrisoare se referă tot la micile probleme ce apar de obicei seara, în familie. O mamă ne scrie: „Am un drăcușor de paisprezece luni. De la opt luni și-a scos gratiile de la pat ca să poată coborî și să bată în ușă când nu îi mai era somn. Acum, la paisprezece luni, adoarme deseori pe jos, în fața unei uși de sticlă. N-am vrut să-l deranjăm. I-am pus pur și simplu un covoraș mai gros ca să nu-i fie frig. Pare ciudat dar, după ce i-am pus covorașul, se culcă tot mai rar acolo“. Și acum întrebările: „De ce poate fi atras un copil într-un asemenea loc? De peisajul din spatele geamului sau de luminile străzii? Poate și de faptul că acolo este mai răcoare, deoarece acestui copil nu-i plac deloc cearceafurile sau pledurile, cu care nu se învelește niciodată? De ce, de când i-am pus covorașul, nu mai e așa de atras de acel loc?“.

Este puțin mai complicat; chiar dacă mama n-ar fi pus acel covoraș, după un timp copilul, așa cred cel puțin, ar fi renunțat oricum. La început, el s-a îndreptat spre ceva ce părea a fi o ieșire: i-ar fi plăcut mult, de exemplu, să se plimbe pe stradă. Și, la urma urmelor, de ce nu, dacă tot nu are somn? Atunci, se duce acolo unde, poate, există ceva de văzut. Se amuză. Nu știe încă să citească, să se uite singur la poze. Deci, se duce să vadă ceea ce e mișcare, viață…

Jucăriile copiilor nu trebuie puse la loc înainte ca ei să adoarmă. Mai întâi să fie culcați și apoi să li se adune jucăriile. Acestea sunt o părticică din ei…: ele vor dormi pentru că și el doarme. Și astfel, copilul despre care am vorbit va vedea că viața continuă. Treptat se va obișnui cu propriul lui ritm și cu nevoia de repaos și de somn. Peste câtva timp se va duce singur la culcare. Deocamdată și-a scos gratiile de la pat, ceea ce este bine; înseamnă că nu mai are nevoie de ele.

La opt luni, este o performanță spectaculoasă!

Da, asta înseamnă că e puternic! De îndată ce un copil își începe micile acrobații, trebuie să i se pună alături de pat, ca să nu cadă, o scăriță, un scaun sau un taburet ca să poată coborî ușor din pat, peste gratii: nimic nu e mai neplăcut pentru un copil care nu doarme decât să se simtă închis, ca într-o cușcă. Mai ales dacă este singur la părinți. Când sunt doi sau trei copii în aceeași cameră, este foarte bine, deoarece se distrează până în momentul în care primul adoarme.

Referitor la perioada de „nu" a copilului…

Ea apare în jur de optsprezece luni la băieții foarte precoce, iar la ceilalți pe la douăzeci și una de luni… Este o atitudine ce trebuie respectată, în nici un caz contrazisă. Să nu i se răspundă nimic copilului. El va face singur, mai târziu, ceea ce refuză să facă acum, la cererea mamei.

Să revenim la mesele în familie. Vă scrie o mamă: are trei copii, dintre care cel mai mare o fetiță de cinci ani. Nu e de acord cu soțul ei în privința modului în care fetița trebuie să învețe să mănânce frumos: „După părerea mea, soțul meu îi cere prea mult pentru vârsta ei, căci are pretenția să stea dreaptă, să-și țină coatele pe lângă corp, să mănânce cu gura închisă, fără să facă zgomot. Iar eu cred că ar trebui mers pe etape, să așteptăm ca mai întâi să-și însușească o deprindere și apoi să mergem mai departe, să cerem mai mult de la ea. În timpul săptămânii copiii mănâncă în bucătărie, în schimb,

duminica, mesele devin un adevărat chin pentru toată lumea, din cauza observațiilor permanente pe care soțul meu le face fiicei noastre. Cum să ajungem la un echilibru între masă ca mijloc de educație, pe de o parte, și masa ca un moment plăcut al zilei, pe de altă parte? Ce se poate cere, fără a exagera, unui copil de cinci ani? Nu trebuie să mai așteptăm să mai crească puțin?". Și încă un aspect care este destul de important: „Soțul meu o lovește ușor pe fetiță cu furculița", dar mama se grăbește apoi să precizeze că soțul ei e un tată model, care se joacă mult cu copiii, pe care îi iubește, le urmărește activitatea, le citește… În schimb, la noi la masă, ceea ce se întâmplă seamănă puțin a isterie…

Este destul de dificil deoarece nu avem decât părerea mamei, nu și pe cea a tatălui. Sunt datoare să spun că această fetiță, la cinci ani și jumătate, ar trebui să mănânce ca un adult. E foarte probabil că, lăsându-i pe copii să mănânce singuri în bucătărie, mama nu i-a învățat să mănânce fără să se murdărească, lucru pe care un copil poate să-l facă fără probleme de la trei ani; întocmai ca un adult. Cred că tatăl ar vrea, într-un fel, să-și mănânce fiica din ochi; o și consideră, oarecum, ca pe ceva bun de mâncat din moment ce o înțeapă cu furculița! Ar vrea ca fiica lui să fie cu adevărat perfectă — pentru că, probabil, o adoră — și cred că ea își dă seama de acest lucru. Mă întreb dacă toate acestea nu se datoresc angoasei mamei, sentiment pe care fetița îl speculează oarecum. Ea vede că mama și tata se ceartă din cauza ei pe tema meselor. În loc să-și facă atâtea probleme, mama ar trebui să-i spună fetiței, într-o zi când tatăl nu este acasă: „Hai să facem în așa fel încât să mănânci frumos de tot. Tata are dreptate: trebuie să mănânci frumos. Pe tine poate te distrează că, la masă, tata se ocupă numai de tine. Ei bine, mie asta nu-mi place. Ar fi mult mai plăcut dacă, la masă, am vorbi despre altceva".

S-ar spune că, în timpul meselor, familia se află într-un adevărat război, ceea ce pentru mamă e foarte rău. Pentru fetiță nu e nici rău, nici bine, nu are nici un fel de importanță deoarece, ca rivală victorioasă în fața mamei sale, reușește ca tatăl să-i acorde o atenție aparte. Partea neplăcută este că mesele în

familie nu sunt ceea ce ar trebui să fie. Deci merită ca mama să se străduiască. Cred că în mai puțin de o săptămână fetița va reuși să mănânce fără să se murdărească.

Dacă-mi permiteți o observație personală, este totuși o mare diferență între a mânca fără să te murdărești și a sta la masă ca la armată… Se poate cere unui copil de cinci ani nu numai să nu se murdărească, dar și să tacă, să mănânce cu gura închisă? Acest lucru e oare atât de important în educația lui?

Este important numai pentru că tatăl o dorește…

Ar fi mai bine să nu-i acorde atâta importanță?

Dacă nu i-ar acorda decât importanța necesară, ei bine, sunt convinsă că fetița ar mânca deja cum trebuie. Ea își provoacă tatăl pentru a crea asemenea scene; la cinci ani e foarte amuzant să-ți vezi părinții certându-se din cauza ta. Și chiar dacă mama nu spune, fetița simte că în timpul meselor ea este regina, deoarece tatăl nu se ocupă decât de ea. Mă întreb dacă mama nu ar putea să-i spună soțului între patru ochi: „Ce-ar fi dacă ar mânca copiii înaintea noastră și sâmbăta, și duminica, până când fetița va mânca frumos?". Nu știu, poate că și pe tată îl distrează ce se întâmplă. Asta este deja o altă problemă: cea a tatălui care nu ne-a scris și care nu se plânge de nimic, dar care, la fiecare masă, joacă împreună cu fiica lui același scenariu ca și cum și-ar oferi unul altuia un spectacol reușit.

Întrebarea pe care v-o pun acum este următoarea: există o perioadă a cuvintelor urâte? Să mă explic: o mamă cu trei copii — doi băieți de șapte și patru ani și o fetiță de trei ani — ne scrie următoarele: „Pe mine nu prea mă deranjează când se vorbește urât. Totuși, e destul de neplăcut când ești în societate, cu multă lume în jur, să-ți vezi copiii umblând prin casă și înjurând ca niște birjari. În familia noastră nu se vorbește urât. Deci, au învățat la grădiniță sau la școală". În continuare ne spune: „Ultimul cuvânt, o achiziție recentă,

este «curvă». Repetă tot timpul: «Curvă! Curvă! Curvă!». Cuvântul dinainte, «căcat», l-au uitat deja, ceea ce mi se pare de bun augur pentru cuvintele ce vor urma (…) Ce să fac? Să mă prefac că nu aud?".

Când un copil vorbește urât, își dă importanță. E grozav, e cu adevărat un om mare. E extraordinar pentru el să le și scrie pe pereți, de îndată ce învață să scrie. Ar trebui să i se spună: „Ei, ce cuvinte urâte știi?". Sigur, n-or să fie prea multe: patru sau cinci… Iar tatăl va spune: „Numai atât? Ia învață-le și pe astea, să te duci la școală cu ceva nou". Dacă tatăl nu știe destule, să mai inventeze câteva, orice. Dar trebuie să adauge imediat: „Astea să le spui la școală sau la grădiniță. Acasă trebuie să vorbești ca părinții tăi. E bine să știi cuvintele astea, iar dacă nu știi să le scrii, am să-ți arăt eu". Copilul va fi foarte mulțumit: este permis deci să vorbească urât când e cu colegii pentru că asta îi va da *importanță*, în schimb acasă trebuie să se comporte ca toți ceilalți; fiecare casă, fiecare familie cu stilul ei.

Când copiii sunt în camera lor, cu ușa închisă, mama să nu asculte la ușă. Aceea e lumea lor. Și dacă, fără ca nimeni să se aștepte — se mai întâmplă —, vorbesc urât când e lume de față — trebuie să li se spună: „Acum suntem în societate. Comportă-te deci ca un om mare… dacă nu vrei să te considere toți un bebeluș". Când este vorba despre copii care au cu *adevărat nevoie* să pronunțe cuvinte urâte, mama să spună: „Hai, du-te la toaletă și spune acolo tot ce vrei să spui. Așa ceva se face numai acolo. Hai, te rog, du-te și dă-ți drumul". Mamele vor fi foarte mirate să-și audă copiii urlând la toaletă toate cuvintele urâte pe care le știu, după care vor vedea că s-au liniștit deoarece *ei simt nevoia* să le scoată din ei. Există și copii care așteaptă răspuns. Acestora mama va trebui să le spună ceva de genul: „N-am auzit nimic, mi-am pus dopuri în urechi". Copilul nu se va lăsa amăgit: înțelege din răspunsul mamei că nu e frumos să vorbească așa. Și pentru că mama a găsit acest fel de a-i răspunde, îi va fi recunoscător.

Goi în fața cui?

Ne-am referit deja la problemele pe care le ridică nuditatea părinților în fața copiilor, probleme la care ați răspuns pe scurt deoarece păreau a nu fi foarte importante… Ei bine, avem o avalanșă de scrisori care contestă ceea ce ați spus, mai ales din partea naturiștilor…

În acest caz, ar fi interesant să vorbim mai pe larg despre acest subiect.

Mai întâi, naturiștii: „Mergem des cu copiii în centre naturiste. Copiilor noștri nu le este niciodată rușine de corpul lor sau de cel al părinților lor". De altminteri, aceasta li se pare un punct de plecare excelent în educația sexuală a copiilor lor.

Iată scrisoarea unei mame care nu este nici ea de acord cu ce ați spus: „Trebuie să fii natural în toate", spune ea. Vă reproșează că aveți o opinie prea tranșantă în privința nudității. În sfârșit, alții nu au înțeles prea bine ce ați spus; ei au înțeles că, după opinia dumneavoastră, părinții nu ar trebui să fie tandri unul cu celălalt în fața copiilor. Aici, cred că este vorba despre o altă problemă. Lucrurile nu trebuie amestecate…

În primul rând, eu nu am vorbit niciodată de rușine. Dimpotrivă, copiii sunt foarte mândri de corpul părinților lor: pentru ei, părinții sunt întotdeauna perfecți în nuditatea lor ca în toate, de altfel. Dar există perioade în viața copilului în care el nu observă totul. Când este mic, copilul nu vede organele

sexuale, de exemplu. El „vede" cu adevărat, observă corpul numai din momentul în care își dă seama de diferența sexuală (și nu numai sexuală), de deosebirea dintre forme. Adulții trebuie să știe, de pildă, că un copil între optsprezece luni și doi ani și jumătate nu are deloc simțul volumului și al diferenței. Momentul în care percepe diferențele este foarte important deoarece, din acel moment, începe pentru el structurarea realității. La acea vârstă diferența de volum reprezintă pentru copil diferite grade de frumusețe: *ce este mare e mai frumos decât ce este mic*, se simte inferior față de adulți deși, în acel moment, în plan verbal, el se exprimă la fel de bine ca și ei. În schimb, în plan sexual sau corporal el nu se simte egalul acestui tată „minunat" sau al acestei mame „minunate". Iată sensul exact al celor spuse de mine.

În privința adulților care fac nudism pe plajă, acesta este un aspect social, care reprezintă același interes pentru copii ca tot ce descoperă ei în lume. În fond, de ce să nu știe că părinții lor sunt la fel ca toți ceilalți adulți? Dar când e vorba de părinții lor, problema mai prezintă și un alt aspect important: văzându-i tot timpul goi, copiii refuză de fapt să-i vadă ca atare, își acoperă ochii cu un văl imaginar deoarece nuditatea, frumusețea lor îi rănește. Tocmai acest lucru părinții nu-l înțeleg.

În schimb, de la cinci ani și jumătate, șase, șapte ani, în funcție de copil, acesta nu mai este interesat de nimic altceva, decât de el însuși și de prietenii săi. Deci, de la această vârstă părinții pot face ce vor, cu condiția să nu-și oblige copiii să facă același lucru ca și ei. Dar, începând cu perioada prepubertății, copiii sunt din nou puși într-o situație de inferioritate. Am văzut destul de multe fetițe cu incidente psihologice din cauză că și-au petrecut vacanța sau trebuiau să și-o petreacă pentru prima dată printre nudiști; părinții considerau că fiica lor este „destul de mare", ea însăși fiind foarte încântată, la început, să meargă acolo. Apoi, la întoarcere, părinții nu înțeleg de ce fetițele — am văzut cel puțin șase — își pierd vioiciunea, devin foarte timide. Când le-am văzut la spital, în timpul ședințelor de psihoterapie, păreau că nu vor să vadă realitatea: de fapt, *nu voiau să mai vadă nimic*. Nici măcar pe ele însele: „Sunt

atât de urâtă! Eu arăt groaznic! Celelalte fete sunt atât de frumoase!". În realitate erau foarte bine făcute. Asta dă de gândit. Este chiar foarte curios; cu cât fetele sau băieții sunt mai frumoși, cu atât ei cred că sunt mai urâți. De ce? Deoarece dacă tot ce au se vede… ce mai rămâne atunci din *valoarea* lor ca persoană? Ceea ce îi îngrijorează la pubertate este că se simt devorați de privirile celorlalți. Iată de ce am spus că nuditatea părinților este destul de periculoasă și nicidecum pentru că aș considera-o indecentă. În evoluția sensibilității copiilor sunt momente foarte distincte. La copiii de aproximativ aceeași vârstă, nuditatea nu face să apară nici un sentiment de inferioritate. Spun toate acestea celor care mi-au cerut sfatul… Cei care știu ce au de făcut să meargă înainte! Nu trebuie să-și facă probleme din cauza celor spuse de noi.

Vi se pare logic, de exemplu, ca aceia care practică naturismul să facă nudism în vacanță și, întorși acasă, să nu mai apară dezbrăcați în fața copiilor?

De ce nu? Cred însă că, mai întâi, trebuie să li se ceară părerea copiilor, și nu să li se impună ceva. Dificultățile dintre părinți și copii apar deoarece copilul nu este liber să refuze ceea ce i se propune sau atunci când, acceptând inițial ceva, își schimbă părerea pe parcurs, iar refuzul nu îi este acceptat.

Unele scrisori vorbesc despre o „reîntoarcere la natură". O mamă ne scrie: „Nu ne ascundem când mâncăm sau când dormim. De ce ar trebui să ne ascundem când facem baie sau când ne dezbrăcăm?". Alți părinți cred că a te plimba gol în fața copilului poate fi un excelent început în educația sexuală.

Eu nu sunt de aceeași părere. Părinții care apar goi în orice împrejurare în fața copiilor nu le permit totuși să le atingă corpul sau sexul. Cât de departe s-ar putea merge în acest sens? Este foarte dăunător pentru o ființă umană să nu fie inițiată în interdicția incestului, căci în jurul acestei interdicții se construiește valoarea unei persoane; din punctul de vedere al

energiei libidoului (adică al bogăției energiei sale sexuale), copilul nu se poate întoarce la mamă (dacă este băiat) sau la tată (dacă este fată).

Energia sexuală — pentru a folosi o comparație — seamănă cu un râu care, plecând de la izvoare, se îndreaptă spre ocean. Dacă râul se oprește pe drum, se transformă într-un lac care și-a pierdut dinamica. Iar dacă se va întoarce către izvor, unde se va vărsa? Apele se vor aduna, se vor aduna și tocmai această acumulare de energie este cauza apariției tensiunilor la copil.

Interdicția incestului nu este asimilată înainte de, cel mai devreme, șapte, opt, nouă ani, în funcție de copil. Înaintea acestei vârste, copilul care resimte o excitație sexuală vrea să pună mâna pe ceea ce îl excită; în acel moment intră într-o stare de tensiune sexuală care, la băieți se manifestă prin erecție; la fete, această stare nu e vizibilă, dar este la fel de reală, resimțită cu tot atâta precizie în dorința lor de a fi în contact cu un alt corp.

Cât despre educația sexuală, aceasta nu are aproape nimic de a face cu forma sau aspectul organelor sexuale. Este vorba, mai ales, de o educație a sensibilității care începe cu interdicția de a suge toată viața la sân, interdicția ca mama să-l șteargă toată viața la fund sau interdicția de a avea anumite intimități sexuale cu ea. Această mamă ne spune: „Mâncăm în fața tuturor". De acord. Poate că-și face chiar toate necesitățile în public, în fața întregii familii! Dar m-ar mira totuși să meargă până acolo, încât să le ceară copiilor să asiste la raporturile ei sexuale…

Nu. Ea precizează, de altminteri, că nu e vorba de exhibiționism. Nu se dezbracă în mod intenționat în fața copiilor. Totuși spune foarte clar: „Nu închidem nici o ușă în nasul copiilor". Atât!

Atunci, ar trebui ca ea să le permită copiilor să-și închidă ușa, dacă ei o doresc. Deoarece, în jurul vârstei de șapte, opt ani, anumiți copii nu vor ca părinții să-i vadă dezbrăcați. E curios, dar este adevărat. Unii părinți îi ceartă: „Lasă ușa

deschisă când te speli", în timp ce dorința lui este s-o închidă. Când nu e dăunătoare, dorința copilului trebuie respectată întotdeauna. Dacă părinții sunt prea autoritari, copilul vrea să se apere și suferă când nu poate s-o facă. De altfel, cred că cea mai mare parte a părinților care tânjesc după „natură", după nuditate, au avut la rândul lor părinți prea rigizi. Cei care au avut părinți naturiști știu foarte bine că a existat o perioadă în viața lor când au fost jenați de acest lucru, perioadă care le-a stimulat reactivitatea sexuală numai la nivelul corpului, în loc să le stimuleze sexualitatea prin intermediul sensibilității. Or, corpul și sentimentele trebuie să evolueze împreună. Ca să devii adult, trebuie să dai dovadă de stăpânire de sine, ceea ce presupune deopotrivă dorință, dominarea acestei dorințe, precum și responsabilitatea propriilor acte. De ce oamenii își ascund, din pudoare, sensibilitatea sexuală? Tocmai pentru că nu vor să fie la dispoziția oricui care, văzând în corpul lor semnul dorinței — o dorință fizică ce nu corespunde sensibilității, eticii sau inteligenței lor —, ar putea profita de ei. Dezvăluindu-și dorința, ei s-ar afla dezarmați în fața oricui: „Din moment ce mă dorești, ce mai așteptăm?". Deosebirea pe plan sexual dintre ființele umane și animale este tocmai dragostea pentru celălalt care însoțește dorința; etica umană condamnă violul ca pe un prejudiciu adus libertății celuilalt, ca pe o dorință neconsimțită între parteneri.

În perioada pubertății, când apar pulsiunile incestuoase în cadrul complexului oedipian, pulsiunile sexuale pot depăși barierele moralei conștiente, favorizând apariția unor conflicte existențiale. Acestea sunt perioadele critice, când rolul adulților este acela de a-i ajuta pe tineri să-și cunoască și să-și stăpânească dorința și nicidecum să profite de tulburările lor provocate de o sexualitate lipsită de experiență. Pe termen scurt, aceasta ar duce la seducere și la dependență, contrariul dezvoltării autonomiei și al simțului responsabilității. Pe termen lung, ar provoca refularea sau dereglarea sexualității cu consecințe posibile, în perioada adultă, nu numai la nivel sexual, dar și în ceea ce privește echilibrul personalității și încrederea în sine, ca urmare a eșecurilor culturale care ar apărea.

Iată de ce opțiunea pentru nudism a anumitor părinți mi se pare tot atât de periculoasă în educația copiilor ca și cea a păstrării unei tăceri totale în ceea ce privește corpul, a lipsei de informație. Spun toate acestea pentru a încerca o profilaxie a nevrozelor.

„Ce-ar fi să spunem că a murit?“
(Despre agresivitate)

Iată încă o scrisoare de la o mamă derutată. A ascultat cu multă atenție ceea ce ați spus în legătură cu problema morții… „Vreau să vă pun totuși o întrebare în legătură cu un aspect al acestei probleme pe care nu l-ați abordat. Este vorba despre dorința copilului de a-și omorî tatăl sau mama, în funcție de sex. În cazul meu, despre dorința fiicei mele ca eu să fiu moartă. E o problemă pe care încerc s-o înțeleg, deși mărturisesc că nu îmi este prea ușor. Fetiței îi face plăcere să se joace cu noi de-a tata și de-a mama, în felul următor: tatălui îi spune: «Tu vei fi tata» și mamei: «Tu vei fi copilul, iar eu voi fi mama…». Deseori intrăm în jocul ei, dar câteodată nu prea avem chef. Atunci fetița spune: «Bine! În cazul acesta eu sunt tata, iar voi copiii». Dacă e întrebată unde este mama răspunde: «E moartă». Într-o zi se juca cu o prietenă în vârstă de șase ani. Nici una dintre ele nu voia să fie mama. «Ce-ar fi să spunem că a murit…»“

Vedeți, copiii folosesc modul condițional, mod foarte important pentru a intra în lumea fantasmelor, a imaginarului. Căci aceste lucruri nu se petrec decât într-o lume imaginară, o lume complet diferită față de realitate. Deseori băieții se joacă cu o pușcă sau cu un pistol și „omoară“ pe toată lumea. Sunt încântați când mama le spune: „Gata, am murit!“, deși ea continuă să-și vadă mai departe de treburi. Copiii au nevoie de fantasme care îi ajută să se desprindă de această teribilă dependență pe care o au față de părinți în realitate. Își imaginează că trăiesc într-o altă lume, în care ar putea fi adulți: *ce-ar*

fi dacă am fi… Dar de fapt nu sunt. Nu este deloc necesar ca părinții să se amestece în jocurile copiilor. E mult mai bine să n-o facă. Iată ce ne scrie mama în continuare: „Știu, desigur, că este vorba despre complexul lui Oedip…". E adevărat. Acestea sunt reacții normale, iar părinții nu trebuie să arate că sunt supărați. Dimpotrivă, să accepte verbal că sunt morți, dar să nu mimeze sau să se joace „de-a mortul" pentru că *dacă* s-ar situa într-o altă lume, *ar fi* cu adevărat morți. Toate acestea au un efect pozitiv asupra copilului.

Tocmai ați pomenit despre unii copii care se joacă cu pușți sau pistoale. Mulți părinți sunt împotriva acestui gen de jucării. Dumneavoastră ce părere aveți? Trebuie să li se interzică copiilor asemenea jucării?

Dacă nu li se vor oferi astfel de jucării, și le vor fabrica ei din carton sau din orice altceva, cu siguranță. Au nevoie de aceste fantasme în care sunt stăpâni pe viață și pe moarte. Acest lucru definește ființa umană. Trebuie să ajungă, dacă se poate spune… nu găsesc cuvântul potrivit, să „îmblânzească" misterele vieții. Pentru a reuși acest lucru, copilul trăiește într-o lume imaginară. Datorită acestui gen de jocuri, copilul poate suporta apoi realitatea și restrângerea libertății, impusă tuturor de natura lucrurilor, de suferință, de legile sociale, de moarte. Dacă copiii nu s-ar putea juca, ei ar fi fără apărare în fața acestui teribil măcel, care există în lume. Imaginarul servește drept scut în fața acestei drame, numită realitate. Părinții să nu participe însă la asemenea jocuri și nici să cheltuiască mulți bani pentru a cumpăra jucării de acest fel. În schimb, e bine să știe că, pentru copii, este important să se joace în felul acesta.

Să vorbim acum și despre agresivitate… O mamă are patru copii: o fetiță de șapte ani, un băiat de cinci, o fetiță de douăzeci și două de luni și un băiețel care are acum două luni. Băiatul de cinci ani este foarte agresiv. Deseori este „cu capul în nori" și devine arțăgos când încerci să-l scoți din lumea lui…

Este al doilea copil, după o fată, poziție dificilă pentru băiat: pentru a cuceri lumea reală, el ar vrea, probabil, să aibă vârsta surorii lui. Copilul, dacă nu este ajutat, nu e capabil, atunci când crește, să facă diferența între existența celuilalt ca model și tentația de a-i lua locul. Aceasta reprezintă un mare pericol pentru el. Ar vrea să facă tot ce face sora lui. Ar vrea să fie sora sa pentru a fi mare, dar în nici un caz pentru a avea același sex; de fapt, el ar vrea să fie ca tatăl său, dar are impresia că sora lui mai mare îi stă în cale. Cred că, în această familie, tatăl ar trebui să se ocupe mai mult de fiul lui, să vorbească sau să se joace numai ei doi: tatăl trebuie să se ocupe mult mai devreme de un băiat decât de o fată. Când sunt numai ei doi, tatăl poate să-i spună: „Fetele nu gândesc ca noi. Dintre băieți tu ești cel mai mare, iar ea este cea mai mare dintre fete. Tu ești al doilea ca vârstă, dar ești cel mai mare dintre băieți". În felul acesta, băiatul și fata se vor dezvolta fiecare în felul său. De la trei ani și jumătate, imaginea despre corpul lor sexuat diferit se va forma în direcții total opuse: fetița prin identificare cu mama, iar băiatul cu tatăl, până ce vor ajunge la o autonomie completă după vârstă de opt, nouă ani, vârstă la care încep să judece, vârsta dentiției definitive.

Băiatul este agresiv. La grădiniță, de exemplu, e un mare bătăuș…

Vrea să „arate" că este băiat.

Mama adaugă: „Nu știu ce să mai fac. Aș vrea să reușească să-și controleze această agresivitate spontană". Și apoi adaugă, în treacăt: „Copiii noștri se uită puțin la televizor". Bănuiesc că se referă la influența nocivă a anumitor filme…

Poate că da… Dar în acest caz, este vorba mai curând de influența insuficientă a unui bărbat adult în viața copiilor săi, mai ales în viața acestui băiat. Trebuie ca mama să-l trimită să se joace cu alți băieți și să-i spună: „Tu ești băiat, sora ta e fată. Tu ești cel mai mare dintre băieți și de aceea te porți așa. Tatăl

tău te va ajuta; trebuie să nu mai fii atât de agresiv. E bine că ești puternic, dar poți să-ți folosești această forță și altfel". Tatăl poate să-l învețe jocuri pentru băieți, jocuri sociale, de forță și de stăpânire de sine, jocuri de îndemânare etc…. Mama se va ocupa mai mult de fetiță. Combativitatea este o calitate socială, un semn de virilitate (dar și de feminitate) educată.

Există cazuri de agresivitate, în general?

Acest băiat este la vârsta cea mai agresivă: între trei ani și jumătate și șapte ani este perioada în care băieții sunt cei mai agresivi, până în momentul în care descoperă că virilitatea nu înseamnă nici agresivitate în sine, nici forță ieșită din comun, ci felul în care se folosesc de ea pentru a accepta legile societății, scopurile pe care și le propun, respectul și toleranța față de ceilalți, modul în care înțeleg să se comporte, felul în care participă la viața celorlalți: prietenia, dragostea, responsabilitatea. Pentru a ajuta un băiețel cam impulsiv să aibă încredere în el și să-și dezvolte aceste calități, trebuie ca mai întâi tatăl să i le recunoască și să-l facă să simtă dragostea sa. Toate acestea nu se realizează în câteva săptămâni. Mi se pare că mama este prea nervoasă, iar tatăl nu se ocupă suficient de băiat. Poate că mama nu a avut frați? De obicei, mamele care au fost singure la părinți au probleme în educația băieților, iar tații, în aceeași situație, nu prea știu să-și educe fetele.

„Noi“, adică cine?
(Tata și mama)

O altă mama vă pune o întrebare dublă. Are o fetiță de trei ani, adorabilă, dar care, ori de câte ori i se cere să facă ceva, începe să plângă fără să spună de ce…

Ne scrie: „Când noi îi cerem să facă ceva“. „Noi“, adică cine? Mama, sau cine altcineva?

Ea sau tatăl…

… deoarece fetița se poate afla într-o perioadă despre care am mai vorbit, perioada de împotrivire, perioada lui „nu“. Prin urmare, ea ar vrea să se opună mamei, dacă mama este cea care vrea să-și impună dorința, sau tatălui, sau surorii mai mari… Pentru un copil nu există niciodată „noi“. Niciodată, întotdeauna este vorba despre o persoană anume. Poate că acestei fetițe îi este frică, nu se simte în stare să facă față la ceea ce-i cer părinții (este un copil „inhibat“, cum îl numim noi, care nu îndrăznește să acționeze). Poate că de două, trei ori a fost neîndemânatică și acum se consideră nepricepută în toate. Nu pot răspunde la o asemenea întrebare, cam vagă.

În aceeași scrisoare, mama ne pune și o întrebare mai precisă. Această doamnă a citit despre teoriile unui psiholog american, doctorul Gordon, teorii întâlnite în majoritatea cărților despre educația

copiilor. Acesta recomanda părinților să facă front comun atunci când nu sunt de acord cu copilul lor.

Este o eroare fundamentală. Două persoane diferite nu pot fi întotdeauna de aceeași părere…

Bineînțeles…, iar copilul își dă seama foarte repede de acest lucru, nu-i așa?

E vorba, mai ales, despre problema opiniei pe care fiecare are dreptul s-o aibă și să și-o susțină. În timpul unei discuții se întâmplă ca tatăl și mama sau bunica și mama, în sfârșit, două persoane adulte, să nu fie de aceeași părere. Copilul își dă seama că este vorba despre o neînțelegere. Cred că, dacă părinții au asemenea discuții între ei și dacă este de față și copilul, trebuie să-i spună: „Vezi, deși avem păreri diferite, ne înțelegem foarte bine. Asta e". Când e cazul să se ia o hotărâre în legătură cu copilul — sunt și familii în care unul din părinți își ceartă copilul, în timp ce celălalt consideră că primul exagerează —, este mai bine ca ei să discute în absența copilului. Căci sunt și părinți care sunt de acord că la un moment dat trebuie făcută copilului o observație, dar cu condiția ca ea să nu vină din partea celuilalt părinte; îndată ce observația o face celălalt, ei sunt tentați să spună contrariul, ca și cum ea li s-ar adresa lor, ca un reproș indirect: „Nu știi să-ți crești copilul…". Și toate acestea doar din cauza spiritului de contradicție: un mod de discuție în urma căruia copilul nu are decât de pierdut, atunci când el este subiectul disputei.

O dispută între adulți…?

Întocmai. O ceartă în spatele căreia se află deseori o insatisfacție sexuală. E păcat, dar cine poate să împiedice acest lucru? Cred că e mult mai bine ca părinții să încerce să fie cât mai naturali și să-i spună copilului: „Vezi, chiar dacă ne înțelegem bine și te iubim, nu suntem de acord în multe privințe". Există totuși copii — mai ales între patru și șapte ani —

care profită enorm de neînțelegerile dintre părinți. De exemplu, pentru a obține ceva, vor cere permisiunea mamei, care le-o dă, în timp ce tatăl, întrebat și el, spune nu. „Dar mama a fost de acord!“ În acest fel ei, își pun părinții permanent în contradicție. În acest caz, părinții ar trebui să fie mai atenți la manevra prin care propriul lor copil se distrează văzându-i că se ceartă. Copiii joacă acest joc în trei în perioada complexului oedipian. Dacă nu i se acordă suficientă atenție, acest joc poate deveni pervers: copilul se coalizează cu unul din părinți împotriva celuilalt, în așa fel încât terțul exclus să nu fie niciodată el însuși, ci unul din părinți. Pentru copil este o perioadă grea.

Și dacă, de exemplu, un tată, explicând fiului său ceva, spune în loc de „soția mea“, „mama ta“? Și acest lucru este la fel de important? V-am auzit spunând acest lucru. E adevărat că un copil înțelege diferența dintre cei doi termeni?

Dacă este adevărat? Bineînțeles! Și este foarte important, mai ales în momentul în care copilul are șapte, opt ani. Când fetița sau băiatul sunt nesuferiți sau obraznici cu mama lor în prezența tatălui, acesta trebuie să le spună: „Nu voi permite nimănui ca, în casa mea, să se comporte urât sau să fie nepoliticos cu soția mea“. Același lucru trebuie să-l facă mama când fiul îi spune lucruri neplăcute, critice la adresa tatălui. Se întâmplă ca, în absența unuia dintre părinți, copilul să-l vorbească de rău sau să-l atace pe celălalt. În general, alege reproșurile pe care simte că părintele prezent e gata să le accepte în forul lui interior. Acesta trebuie să aibă curajul să i-o reteze: „Ia ascultă! Vorbești despre soțul meu (și nu despre tatăl tău) sau despre soția mea (și nu despre mama ta). Dacă nu-ți place, n-ai decât să pleci. Să nu-mi vii mie cu lucruri din astea. Dacă ai ceva de spus, spune-i direct mamei tale (sau tatălui tău). Problemele voastre nu mă interesează!“.

Este important ca părinții să știe să vorbească astfel: chiar și numai pentru a-l face pe copil să simtă că ei se respectă unul pe celălalt și că nu se supraveghează reciproc.

De asemenea, trebuie să se știe că un copil poate încerca să vorbească între patru ochi cu mama sau cu tatăl folosindu-se de pretextul de a vorbi despre celălalt. În acest caz, după ce l-a pus la punct, așa cum am spus, părintele poate să adauge: „Știi ce, noi nu prea avem ocazia să vorbim numai noi amândoi. Ce-ar fi dacă mi-ai vorbi acum despre tine?“ etc. Sau: „Ce-ar fi dacă am discuta și noi puțin?“. Spun acest lucru pentru că deseori copiii nu știu cum să provoace o discuție și consideră că numai plângându-se de unul dintre părinți vor fi ascultați de celălalt. De fapt, ei nu vor altceva decât să aibă o discuție între patru ochi cu unul dintre ei.

Cum și în ce moment să-i vorbești unui copil despre Dumnezeu? Întrebarea ne este pusă sub o formă mai personală, care ne dezvăluie unele neînțelegeri între părinți. E vorba despre o mamă care are o fetiță de opt ani; e divorțată și recăsătorită de doi ani. Din noua căsătorie are un copil de patru luni. Primul ei soț era un martor al lui Iehova; iar fetița de opt ani împărtășește ideile tatălui. Mama vă întreabă ce trebuie să-i răspundă acestui copil, care judecă totul în termeni de bine *sau* rău*: „Acest lucru e bun; celălalt e rău“ sau când fetița îi spune: „Vei fi pierdută, dacă nu devii și tu martor al lui Iehova“. Mama ne scrie: „Sunt destul de descumpănită, deoarece m-am străduit îndelung să-i deschid mintea copilului meu, să-i vorbesc despre libertatea de gândire, s-o cresc într-o atmosferă echilibrată, fără s-o oblig să aleagă între alb și negru“.*

Voi răspunde mai întâi la întrebarea: „Cum să-i vorbești copilului despre Dumnezeu?“.

Ei bine, pur și simplu de când copilul e foarte mic. Dacă părinții sunt credincioși, să-i vorbească despre Dumnezeu așa cum ar face-o cu unul dintre prietenii lor, așa cum gândesc ei, fără afectare. Fără „a se coborî la mintea lui“, cum se spune. Pur și simplu, astfel încât copilul să audă vorbindu-se despre asta. Apoi, într-o bună zi, copilul va intui, din vorbele părinților, ce este Dumnezeu pentru ei. Acest lucru se va petrece de la sine… În acest fel ar trebui să se procedeze cu toate lucrurile importante. Să se discute în prezența copilului, dar nu în

mod special pentru el, deoarece adulților le place să vorbească despre ceea ce-i preocupă.

Dar se vorbește cu insistență despre vârsta la care copilul începe să judece…

Problema referitoare la Dumnezeu se pune, implicit, cu mult înainte de această vârstă, căci nu este o problemă nici de logică și nici de judecată. Când vorbești despre Dumnezeu, vorbești despre *iubire*. Este același lucru cu iubirea pe care părinții credincioși o au pentru copiii lor. Este important ca Dumnezeu să nu fie asociat niciodată cu ideea de pedeapsă: Dumnezeu care pedepsește nu poate să existe deoarece, pentru credincioși, El e simbolul bunătății și al înțelegerii depline a ființei umane. Iată un răspuns general la o întrebare generală.

Și în ce moment? Când vrem? Cum vrem?

Da, cum vrem. Și în felul în care mama o face în mod obișnuit. Când este fericită, ea vorbește despre Dumnezeu într-un anume fel. Când este necăjită, o face în alt fel: îi adresează rugăminți, îi aduce laude. Să se poarte ca de obicei, iar copilul va accepta sau nu acest lucru. Nu are importanță. Important este să fie întotdeauna ea însăși.

Să trecem acum la scrisoarea mamei descumpănite, pentru că fiica ei judecă totul în termeni de bine sau rău…

Ea poate să-i spună fetiței: „Deși sunt surprinsă, te înțeleg, pentru că aceasta este credința tatălui tău și înțeleg și faptul că tu ești de acord cu el. Ești fiica lui și e normal să gândești ca și el“. Iar când fetița îi spune: „Vei fi pierdută“, mama să nu se necăjească prea mult, deoarece la această vârstă fetiței îi face multă plăcere să-i spună mici „răutăți“ mamei. La șapte sau opt ani ea poate avea nevoie, de exemplu, să spună: „Mamă, să știi că viața ta nu e tot atât de importantă ca și a mea“. E normal. Mama să-i răspundă: „Știu că acest lucru te

supără, dar eu am încredere pentru că fac și eu ce pot. Roagă-te și pentru mine lui Iehova". Să-i vorbească cu blândețe, fără să critice credința tatălui. Fetița va simți că are dreptul să aibă aceeași credință cu a tatălui său apoi, cu timpul, va ajunge să-și respecte mama, tocmai pentru că aceasta a știut să fie îngăduitoare.

Vă reamintesc că mama s-a recăsătorit de doi ani. Fetița are acum opt ani, deci avea șase ani când părinții s-au despărțit. Aceasta să fie cauza?

Bineînțeles. Fetița e foarte mulțumită să aducă în acest cămin — mai ales că aici mai există și un alt copil — imaginea luminoasă sau întunecată a tatălui ei: „Eu am tăticul *meu*!". Credința tatălui îi servește drept sprijin în dorința ei de rivalitate, în *afirmarea* ei ca persoană diferită față de micuțul care are un alt tată. Ea tatonează terenul, dacă pot să spun așa, pentru a exprima ambivalența dragostei ei față de mamă (și față de tatăl său vitreg). De ce nu?

Când complexul lui Oedip nu e luat în serios

În sfârșit, iată-ne ajunși și aici: faimosul complex al lui Oedip. Întrebarea privește pe oricine are un copil: ce se va întâmpla? Fiul sau fiica mea vor avea un complex oedipian? Aș vrea să plec de la două scrisori: cea a unei mame despărțite de soțul ei de șase ani și care are un băiat de șase ani, născut la o lună după despărțirea părinților. Ne scrie: „Am auzit vorbindu-se despre complexul lui Oedip. Mi se spune că, pentru a-l depăși, copilul are nevoie de prezența tatălui. Or, fiul meu nu și-a văzut niciodată tatăl. Cum să-l ajut atunci să depășească această problemă?". Eu aș adăuga „eventuala" problemă, deoarece nu e sigur că acest copil ar avea vreuna.

Nu ne spune nimic despre felul cum se comportă acest băiat, dacă e posesiv, gelos pe ea și dacă ea are și alți prieteni?…

Precizează că locuiește la părinții săi, că are douăzeci și opt de ani, că nu merge nicăieri. Nu are nici un amant, înainte de a răspunde, să vă citesc și cealaltă scrisoare de la o mamă cu doi copii, o fetiță de patru ani și un băiețel de un an. De la nașterea băiețelului, fetița este în conflict permanent cu cei din jur, și mai ales cu tatăl ei. Cu mama este exigentă, tiranică chiar, își acaparează frățiorul și îl cocoloșește tot timpul. La grădiniță merge cu plăcere, este sârguincioasă. Acasă lasă însă impresia că se defulează. „Mi se pare că, scrie mama, la o fetiță situația oedipiană ar trebui să provoace atașamentul față de tată și gelozie față de mamă, sau cel puțin așa mi s-a spus. Fetița mea face oare excepție de la această regulă?"

Se pare că această fetiță este în plin complex oedipian, e foarte geloasă că tatăl i-a dat mamei un copil, în loc să i-l dea ei. Atunci, își acaparează frățiorul, cum spune mama, prefăcându-se că ea este mama lui. Deci, face pe mama pentru că nu i se pare drept ca tatăl, pe care-l iubește atât de mult, să nu-i facă ei bucuria de a fi mamă!

Deci mama poate fi liniștită… Fiica ei nu face excepție de la regulă!… Acum să ne întoarcem la cealaltă scrisoare…

În cazul acestei tinere mame care locuiește cu părinții, se poate spune că propria dezvoltare s-a oprit o dată cu nașterea copilului. S-a consacrat creșterii lui în casa părinților ei: se pare deci că există totuși un bărbat — bunicul —, iar copilul se poate dezvolta ca băiat, identificându-se cu el. Poate însă că acest copil este destul de posesiv; sau poate își consideră mama ca pe o soră mai mare, din moment ce locuiește la părinții ei. Nu pot să spun nimic în legătură cu aceasta. De altminteri, ea nu ne spune dacă copilul ei are probleme. Oricum, el poartă probabil numele tatălui său pentru că, după cum ne scrie, a fost măritată cu acel bărbat. Copilul știe deci că are un tată înlocuit acum, într-o oarecare măsură, de bunic.

Pentru acest băiat situația este complexă. Cu siguranță însă, el are deja o identitate de băiat, iar mama are și ea o identitate de fetiță, dar nu sunt foarte sigură că la ora actuală ea are o libertate și o identitate de femeie. Poate că atunci când această femeie își va permite să-și trăiască viața de femeie, copilul va fi gelos pe bărbatul care va avea mai multe drepturi asupra ei decât propriul ei tată sau fiu. În orice caz, prin bunic acest copil are posibilitatea să intre în etapa complexului oedipian, în această relație în care copilul se identifică cu adultul, văzând în acesta din urmă imaginea desăvârșită a lui însuși, precum și modelul pentru a deveni adult. În această perioadă cred că bate puțin pasul pe loc, continuând să fie destul de „ignorant“ în ceea ce privește sexualitatea.

Cum trebuie să reacționeze părinții când se manifestă acest complex?

După cum cred ei de cuviință. Mai întâi trebuie să știe că acesta este un lucru normal. Să-i spună copilului: „Când vei fi mare, vei face ce vei dori tu. Pentru moment, nu poți încă să ai o soție (dacă e băiat) sau un soț (dacă e fată). Ai vrea să fii deja mare, să faci și tu ce fac oamenii mari. Ca mulți alți băieți, poate că ai vrea și tu să fii soțul mamei tale (sau soția tatălui tău). Așa ceva nu se poate. Așa e viața".

Să spunem, încă o dată, că părinții nu trebuie să evite dialogul cu copiii lor.

Bineînțeles. Iar băiatului să i se spună că, atunci când tatăl lui era mic, a suferit și el la fel, iar când mama era mică a avut aceleași interdicții ca și fetița ei etc.

Oamenii își pun nenumărate întrebări în legătură cu complexul oedipian, mai ales acum, când e de notorietate publică, deși a existat dintotdeauna, cu mult înainte de a se vorbi despre el. Iar cei care se tem de el nu-și dau seama că acest complex nu se manifestă în mod previzibil. De exemplu, într-o familie cu trei copii (dintre care cei mai mari sunt doi băieți) s-a întâmplat ca mama să iasă în oraș, împreună cu tatăl, trei seri la rând. Băieții i-au reproșat: „De ce ieși tu mereu seara cu el și niciodată cu noi?". „Noi" era comandoul băieților. Mama, puțin derutată, le-a răspuns: „Bine, dar e soțul meu. Am dreptul, nu-i așa, să ies seara cu el!". Atunci unul dintre băieți îi spune: „Dar și noi vrem să fim soțul tău", la care mama n-a prea știut ce să răspundă. Celălalt băiat îi spune însă primului: „Lasă să-ți spun eu. El este soțul cu care face copii, iar noi suntem soții ei, doar așa!". Mama a fost de acord: „Are dreptate. Așa este". Și au tăcut, cam necăjiți că mama lor are un soț.

Iată și un alt mod de manifestare a complexului oedipian: băiatul își iubește tatăl, vrea să se identifice cu el, vrea să aibă întotdeauna dreptate dar, în același timp își iubește și mama cu care ar vrea să aibă unele intimități…: „Știi ce, poate că tata nu se întoarce diseară. Și dacă nu se întoarce sau vine foarte târziu, pot să-l aștept în pat, în locul lui? E păcat să rămână locul gol". Bineînțeles că astfel de cuvinte

o pun pe mamă la încercare. Ea trebuie să aibă prezență de spirit și să răspundă: „Locul acesta nu este niciodată gol, este locul tatălui tău, fie că e acasă, fie că nu. Chiar și atunci când este plecat, el este întotdeauna aici, iar eu mă gândesc la el". Nu este deloc bine ca, pe motiv că tatăl nu este acasă, mama să-și lase fiul să-i ia locul în pat; în cazul acesta el își va imagina că are dreptul să creadă că este soțul mamei lui. Este însă și mai rău când mama ia copilul în pat ca să-i țină de cald: „De ce nu, dacă soțul meu tot nu e acasă? Să-l iau pe el cu mine în pat". Acest lucru e foarte dăunător pentru copil.

Așa se manifestă complexul oedipian în viața de toate zilele. Mama să fie atentă. Să nu accepte niciodată această alunecare prin care unul dintre copii, băiat sau fată, își însușește prerogativele pe care le are tatăl ca soț față de soția lui și ca tată față de copii. În viața imaginară a băieților, aceste mici prerogative îi fac să creadă că au dreptul, primit din partea mamei (cine nu spune nimic înseamnă că este de acord) de a dori să ia locul tatălui. Acest lucru îl culpabilizează, stânjenindu-i dezvoltarea. Același lucru se întâmplă și cu fetele. Îmi amintesc de o fetiță care era în plină perioadă de dragoste înflăcărată pentru tatăl ei — avea trei ani pe vremea aceea. Într-o dimineață, după ce l-a condus la ușă și i-a spus veselă la revedere, s-a repezit în brațele mamei: „Vai, nu pot să-l sufăr pe tăticu". — „Da?", i-a răspuns mama, „și de ce?". După un moment de tăcere, cuibărindu-se în brațele mamei, i-a răspuns pe un ton disperat: „Pentru că e prea drăguț cu mine!".

Iată, în aparență, un alt tip de întrebare: „Cum să-l faci să înțeleagă pe un băiețel de cinci ani, plin de viață și dornic să afle cât mai multe, că există momente în care trebuie să-i lași și pe cei mari să vorbească, că ar trebui și el să tacă măcar câteva minute pe zi? Este un copil foarte inteligent, foarte sensibil, dar un vorbăreț fără pereche! Încerc totuși, chiar în prezența lui, să vorbesc și eu un pic cu soțul meu, să ascult radioul fără să fiu mereu întreruptă. Dumneavoastră ce credeți?".

Copilul încearcă să-și acapareze mama printr-o dragoste posesivă. Este fără îndoială singur la părinți sau la mare distanță de un alt frate.

Are un frățior foarte mic, de zece luni…

Deci, asta este; primul a fost multă vreme și singurul lor copil. Nu are încă în frățiorul său un interlocutor valabil, de aceea vrea să se identifice cu cei mari, cu tatăl. Acest copil este în plin complex oedipian. Împiedicându-și mama să vorbească cu soțul ei, vrea s-o păstreze numai pentru el. Dar nu ea trebuie să-l pună la punct. Tatăl trebuie să-i spună: „Acum vreau să vorbesc cu mama ta. Te rog să taci. Dacă nu vrei să asculți, n-ai decât să pleci". Apoi, dacă tatăl vrea să vorbească cu soția lui, iar vorbărețul tot nu-i lasă în pace, să-i dea o bomboană sau o gumă de mestecat. După aceea, tatăl îi va spune cu blândețe: „Vezi, nu înseamnă că dacă noi avem ceva de vorbit, nu-ți dăm ție atenție. Trebuie să te obișnuiești…". E bine ca aceste probleme să fie tratate cu umor. Este evident că acest copil își apără poziția de frate mai mare. Poate că nici tatăl, când e mai liber, nu se ocupă suficient de el, nu-l ajută suficient să crească mare. Nu îi este deloc ușor cu un frățior căruia i se dă din ce în ce mai multă importanță și care nu vorbește încă… și cu un tată rival, triumfător pe toată linia! Deci el o vrea pe mama pentru el, numai pentru el!

În plin complex oedipian, copilul suferă. Merită să fim alături de el. Are nevoie de o dragoste curată din partea părinților, de explicații adevărate, referitoare la dorința sexuală interzisă între copii și părinți, precum și între copiii aceleiași familii. Părinții nu trebuie să-l tachineze sau să-l dezaprobe, dar nici să-i adreseze cuvinte drăgăstoase echivoce sau să aibă cu el intimități ambigue, camuflate în mângâieri incendiare, nici întreceri pretins ludice între rivali în care copilul poate spera că dorința lui incestuoasă va triumfa. Toate acestea nu ar face decât să întârzie dezvoltarea lui psihosexuală.

Dacă interdicția incestului nu este clar exprimată și, acceptată între șapte și nouă ani, cel mai târziu, conflictele oedipiene

vor apărea la pubertate, agravând problemele adolescenței atât pentru tnărul în cauză, cât și pentru părinții lui sau chiar pentru copiii mai mici, care văd în frații lor mai mari pe singurii vinovați atât de neînțelegerile din familie, cât și de conflictele dintre părinți. Câte familii nu suferă din cauză că părinții au căzut în capcana oedipiană întinsă de copii. Fiecare dintre ei a avut un copil preferat, căruia nu i-a permis să-și facă, între șapte și nouă ani, propriii lui prieteni în afara familiei și care nu a respins la timp acea prietenie încărcată inconștient cu dorință homosexuală sau heterosexuală pentru unul dintre părinți, pentru un frate sau o soră. La pubertatea acestor copii totul explodează fie în violență sau în stări depresive, fie în delincvență juvenilă sau se manifestă chiar prin destrămarea cuplului… Nu e nimeni vinovat… Ei suportă consecințele unei dorințe incestuoase, ale unor capcane care nu au fost evitate la timp. În această fază, trebuie să se recurgă, fără întârziere, la psihoterapia psihanalitică — din fericire foarte eficace.

Întrebări care revin
(Despărțirea; gemenii)

Exista întrebări care revin cu insistență: mai întâi, problema prezenței prelungite a mamelor lângă copii.

O mamă are trei copii: un băiat de paisprezece ani, o fetiță de șapte și o alta de patru ani; aceasta din urmă îi dă multă bătaie de cap: „Am încetat să lucrez de când eram însărcinată cu ultima fetiță, ne scrie mama. Deci a fost crescută în cele mai bune condiții, deoarece m-am ocupat în permanență de ea. Și totuși, este un copil din ce în ce mai dificil, făcându-ne tuturor viața imposibilă. Încerc să o înțeleg, să am răbdare cu ea, dar mă demoralizează, mă scoate din sărite, mă istovește (…). De câtva timp își bate sora și ca să se pedepsească, se mușcă singură. Când este numai cu mine sau cu sora ei este adorabilă și asta poate dura zile întregi, dar de îndată ce sosește o altă persoană devine insuportabilă. Bănuiesc că o face intenționat, pentru ca cineva să se ocupe numai de ea. Nu mai îndrăznesc să-i invit nici o prietenă acasă, deoarece se înfurie, plânge. Atunci când încerc să-i explic, cu răbdare, că s-a comportat urât îmi răspunde: «Lasă, data viitoare o să încercăm să fim cuminți». Din nefericire, asta nu durează niciodată prea mult. Sunt disperată văzând că am dat greș în educația ei".

Cred că, încă de acum un an, mama ar fi trebuit să-și reia serviciul; nu înțeleg de ce nu a făcut-o până acum. Când fetița spune: „O să încercăm să fim cuminți", este ca și cum ar simți că nu este vorba numai despre ea, ci despre un trio care va încerca să fie cuminte. Nu se simte bine decât în doi… Și pe

urmă, în această scrisoare nu se pomenește nimic despre tată. Și nu ni se spune nici dacă, atunci când fetița se înfurie și-și bate sora mai mare, aceasta îi răspunde sau nu cu agresivitate. Nu înțeleg prea bine. De ce, cea de șapte ani nu se apără când cea mică o bate? De aceea fetița se simte obligată să se muște, drept pedeapsă, deoarece are în față o mamă deprimată și o soră mai mare, care pare a fi sacul ei de bătaie. Nu cred că fetița cea mică constituie adevărata problemă în această familie. Am impresia că mama a vrut să facă prea mult pentru ea, vreme prea îndelungată. Este singurul copil de care s-a ocupat în permanență. Pentru ceilalți nu și-a întrerupt serviciul. Este un copil „răsfățat". Fără îndoială, sora mai mare crede că e mai puțin iubită de mamă. Poate se lasă bătută de cea mică, tocmai pentru a-i câștiga dragostea?

Un sentiment frumos…

Da, dar știți ce se spune: și iadul e pavat cu sentimente nobile. Acum, poate că mama ar trebui să-și aibă propria viață, să-și reia lucrul, oricum, să nu mai fie dependentă de cea mică. Fetița aceasta a pornit-o prost de la început, ca și sora sa de șapte ani, de altfel. Și pe urmă, pe urmă… băiatul, tatăl, mai ales, ce fac? Când o mamă este deprimată, există întotdeauna în familie un copil — cu mai multă vitalitate — care devine insuportabil. S-ar putea spune că el este tratamentul cu șocuri electrice al săracului, pentru că el o împiedică pe mamă să devină depresivă. Copilul lasă impresia că nu vrea să vadă pe cineva deprimat și face un întreg tapaj ca s-o scoată din această stare, să-i redea pofta de viață, să înveselească puțin atmosfera.

Ar fi bine ca mama să consulte și un psihanalist. Să încerce să-și lămurească cauza stării ei depresive. Da, cred că aceste probleme se datoresc mai ales mamei și surorii mai mari, care nu se pot apăra suficient în fața unei fetițe ce pare destul de impulsivă: a fost prea mult timp răsfățată și acum s-a săturat. Toți se ocupă prea mult de ea și nimeni nu poate să facă față agresivității ei. Mama ar trebui să fie mai autoritară și să-și

reia serviciul. Să o încurajeze pe fetița cea mare să nu mai cedeze în fața celei mici și să nu mai fie așa mămoasă cu aceasta. Totul va reintra în normal, mai ales dacă tatăl sau bunicul se vor ocupa de ea și n-o vor lăsa să facă tot ce-i trece prin cap: această fetiță spune „facem" în loc să spună „eu o să fac" pentru că dorințele sale nu sunt nici cele ale unei fete, nici cele ale unui băiat. Ea suferă și îi face și pe alții să sufere. Se simte vinovată. Ea cheamă în ajutor și se lamentează!

În legătură cu reluarea serviciului, o întrebare ce revine destul de des este aceea care se referă la „salariul mamei". Multe femei nu au posibilitatea să stea acasă și să se ocupe de copii, pur și simplu din motive materiale. Considerați că perioada în care mama stă acasă cu copilul ar trebui să fie limitată în timp?

Da, dacă prin aceasta se înțelege necesitatea să fie tot timpul cineva acasă; aceasta până când copilul va merge și va vorbi bine, se va descurca singur din punct de vedere fizic, adică între douăzeci și patru și treizeci de luni, cel mai târziu trei ani. Eu aș fi întru totul de acord ca mama, și, de ce nu, și tatăl, să primească un salariu sau o alocație pentru a putea sta cu copilul acasă până la această vârstă. Ar fi și excepții în cazul copiilor cu probleme. Începând de la o anumită vârstă, stabilită în funcție de fiecare caz în parte, copilul poate merge în colectivitate, de dimineață până seara; nu mai este necesară prezența mamei, din moment ce știe să se descurce singur și să se joace cu alți copii. Pentru o mamă, a educa un copil nu înseamnă a i se consacra în întregime, neglijându-se, și cu atât mai puțin neglijându-și soțul, pe ceilalți copii sau viața socială.

Și acum două obiecții referitoare la gemeni… Am aici două scrisori complet diferite: una din partea unei gemene adevărate care ne scrie: „Mă întreb de ce oare toți doctorii, toți psihiatrii, toți sociologii susțin cu încăpățânare că gemenii trebuie separați. Nu sunt deloc de aceeași părere". Este în măsură să o spună pentru că ea este o geamănă adevărată. Mai departe vorbește despre dragostea fraternă:

„Vă spun toate acestea pentru a vă arăta că, după părerea mea, nu există nimic mai frumos, mai plăcut, decât o dragoste fraternă profundă. Cred că acest gen de dragoste nu poate exista decât la gemenii univitelini. De ce să fie separați? De ce să li se ia, cu orice preț, acest lucru atât de minunat? Am și eu doi băieți ce au acum paisprezece și cincisprezece ani care, spre disperarea mea, se ceartă tot timpul. Având în vedere diferența mică de vârsta dintre ei, i-am crescut aproape ca pe niște gemeni". Și ea este foarte mirată de reacțiile lor…

Dragostea „sororală" există. Chiar dacă sora ei nu era geamănă, ea tot ar fi iubit-o, iar sora ei ar fi iubit-o și ea. Sunt multe surori care se iubesc, fără să fie gemene. Dar poate că, în acest caz, faptul că una era cu adevărat copia celeilalte le-a ajutat. Oricum, nu e bine ca doi copii născuți la un an diferență să fie crescuți ca niște gemeni…

Remarcați, de altfel, că această femeie nu vorbește despre viața ei conjugală…

Ați folosit — vă citez — cuvântul „sororal"?

Dragoste „sororală"! Ei bine, dragostea dintre surori! Acest cuvânt nu există, nu-i așa? Dar nu se poate spune „fratern", când e vorba despre două surori.

Fetelor le place întotdeauna să aibă o soră cu care să se înțeleagă. Până în momentul în care, domnișoare fiind, își dispută același bărbat… Relațiile de prietenie dintre frații apropiați ca vârstă sau dintre gemeni sunt mai puțin strânse decât cele dintre fete. Să mai spunem că poate exista o dragoste autentică și fără ambiguitate între frați și surori ce poate dura toată viața.

Și acum cealaltă scrisoare, cea a unei mame: „Vorbind despre gemeni, spuneați că ar trebui îmbrăcați diferit. În cazul meu s-a dovedit a fi adevărat contrariul. Am doi gemeni, un băiat și o fată pe care, o vreme, i-am îmbrăcat diferit. Când se jucau în același țarc, fetița își mușca mereu fratele. Apoi, i-am despărțit. Fiecare se juca în alt țarc. Dar fetița reușea întotdeauna să se apropie de țarcul unde se

juca fratele ei și să-l muște". Această mamă a mai avut apoi un copil. Fetița îl mușca și pe acesta: „Într-o zi, am îmbrăcat toți copiii la fel. I-am considerat gemeni, așa cum se obișnuiește, de fapt — și tot scandalul a încetat, iar atmosfera s-a calmat (…). Numai părinții știu cu adevărat ce să facă într-o anume situație. Ei n-ar trebui să încerce să crească un copil-model, încorsetat în tiparul unui așa-zis copil ideal. Există la ora actuală tendința de a-ți crește copilul după sfaturile din cărți, de la cinematograf sau din altă parte…".

Da. Și chiar ascultând-o pe Françoise Dolto! Persoana care ne scrie are dreptate, fiecare trebuie să caute singur răspunsurile la propriile întrebări. Este adevărat. Nu există un copil-model. În cazul de față, fetița care-și mușca frații s-a lăsat păcălită de uniforma unisex!

Iată deci două scrisori care contrazic ceea ce ați explicat…

Nu, ele se referă la cazuri particulare sau alte soluții care au dat roade.

Am mai insistat asupra acestui lucru: sunt recunoscătoare tuturor celor ce mi-au scris pentru a-mi contesta răspunsurile. Aș dori ca mamele și tații să înțeleagă exact intenția care stă la baza acestor emisiuni. Reflectez asupra celor mai mici amănunte ce reies din scrisori și încerc, cu ajutorul lor, să găsesc soluții o dată cu părinții, dar nu în locul lor. Dacă unii dintre părinți au reușit să rezolve situații dificile, asemănătoare celor relatate aici, acționând în cu totul alt mod decât urmând sfaturile pe care le-am dat, sunt fericită să fac cunoscută propria lor experiență. Astfel pot fi ajutați și alți părinți. De fapt, acesta este singurul nostru scop.

Copii agresivi sau agresați?
(Întoarcerea de la școală)

Și acum, o altă serie de întrebări. Este vorba despre o mamă care are o fetiță de cinci ani și jumătate, un băiețel de patru ani și jumătate și o altă fetiță de doi ani. În curând va avea un alt copil. Întrebarea ei se referă la primul copil, fetița de cinci ani și jumătate. Merge la grădiniță, e destul de dezvoltată pentru vârsta ei, puțin cam plinuță. Seamănă de fapt cu mama ei. Într-o zi s-a întors de la școală extrem de tristă. Părinții au întrebat-o ce s-a întâmplat, iar ea le-a povestit că unii copii din grupa ei îi spun: „vacă împuțită" și se pare că asta a demoralizat-o enorm. Întrebarea este următoarea: cum poate fi ajutat un copil să-și creeze un sistem propriu de apărare, de autonomie într-un mediu care nu e cel familial?

Cred că mama a fost cea mai afectată. Vorbind cu fetița i s-ar putea spune, de pildă: „Tu ce-ai fi putut să îi răspunzi? Cred că fetița care ți-a spus așa ceva este geloasă. Nu știu de ce, dar cu siguranță este geloasă". Copiii vorbesc deseori urât cu cei pe care sunt geloși. Există însă și copii care, atunci când sunt în colectivitate, suferă din cauza unui copil „sadic". În aceste situații, dacă părinții vor să-și ajute copilul, nu trebuie să se adreseze nici învățătoarei sau educatoarei, nici părinților copilului în cauză, ci chiar acestuia din urmă. Mergând la școală, ei pot să-i spună: „Ce i-ai spus fetiței mele? Foarte rău ai făcut" etc. Să-i dea o lecție, să-l certe pe cel care a pricinuit un rău moral copilului lor. Apoi, după ce l-a dojenit, să-i întindă o mână de ajutor: „Totuși ești un copil tare drăguț. De

ce te porți atât de urât cu fetița mea? Ce ți-a făcut? Nimic, nu-i așa? Atunci de ce o necăjești? Hai, acum împăcați-vă!".

Vedeți, dacă un copil vorbește urât cu un alt copil, o face deseori pentru că suferă, pentru că este gelos pe celălalt care i se pare mai fericit sau mai iubit decât el. Îl invidiază, dar în același timp ar vrea să-i fie prieten.

Sunt și mulți copii care nu știu ce să răspundă la niște prostii fără importanță și fac din asta o adevărată dramă. În acest caz, acasă, familia se poate gândi la niște variante posibile ca replică, de exemplu, la „vacă împuțită". Se pot găsi unele foarte nostime pe care copilul le va învăța și va ști să se folosească de ele. De fapt, nu sunt decât rivalități verbale dublate de simțul umorului.

Există și copii care sunt mereu bătuți de alții. În acest caz trebuie procedat altfel. Dacă lucrurile par a fi serioase, tatăl trebuie să vadă despre ce e vorba. De cele mai multe ori, un copil mai mic agresează pe unul mai mare: acesta se teme de propria lui forță și n-ar vrea să-l bată pe unul mai mic deoarece, de exemplu, nu vede așa ceva în familia lui. Mai sunt și copii care — nu se știe de ce — se lasă bătuți sau chiar îi provoacă pe alții ca să fie bătuți și nu numai la școală. Nu putem intra acum în amănunte, dar acești micuți masochiști în fașă, acești copii fricoși și de umbra lor, pot fi cu adevărat ajutați dacă li se spune: „Cred că nu ești atent la felul în care te bat ceilalți. Fugi imediat, te ascunzi. Nu așa vei învăța să te aperi. Deschide bine ochii și o să observi loviturile care fac rău și pe cele care fac rău *mai bine*". Trebuie să se insiste: rău *mai bine*, deși nu este foarte corect spus. De cele mai multe ori, după câteva zile, având permisiunea să primească lovituri și să fie atent la felul în care le primește, copilul își va învinge timiditatea, va riposta la rândul său și nu va mai fi agresat de ceilalți.

Deseori poate fi vorba și despre un copil singur la părinți, căruia i s-a repetat cu insistență că nu-i frumos să fie bătăuș. Acasă, acesta povestește: „Toți copiii mă bat și sunt răi cu mine…", iar părinții îi răspund: „Apără-te, apără-te!". Dar el nu a învățat să se apere, neavând ocazia până acum să fie

agresiv. Să spunem încă o dată că un copil care este încurajat să fie foarte atent la felul în care este agresat, după câtva timp va ști foarte bine să lovească la rândul lui și să se facă respectat. E un lucru care se învață.

La școală se petrec și alte lucruri. Între ei, copiii poartă deseori acest dialog clasic: „Tatăl meu este mai puternic decât al tău. Tatăl meu este mai inteligent decât al tău. Tatăl meu este mai bogat decât al tău" etc. Când copiii povestesc acasă aceste lucruri, cum trebuie procedat? Să-i lăsăm să se descurce singuri sau să-i ajutăm să găsească un răspuns?

Mai întâi trebuie să știm cui se adresează copilul. Să presupunem că el îi spune tatălui: „Știi ce spune cutare despre tine, spune că…". Dacă tatăl are încredere în el însuși și în propria lui valoare, să-i răspundă: „Colegul tău e un prost. Dacă spune că tatăl lui e cineva numai pentru că este bogat, înseamnă că nu e sigur că îl iubește tot atât de mult cât te iubesc eu pe tine. Nu mașina și hainele frumoase ne arată valoarea oamenilor". În sfârșit, ceva de genul acesta… Fiecare copil își iubește tatăl și dacă îi spune ce a spus alt copil despre el o face tocmai pentru a fi sigur că acesta este puternic, că nu poate fi umilit. Tatăl va câștiga în autoritate dacă îi va răspunde: „Eu mă consider cineva fără să fie nevoie să mi-o spună alții. Iar tu poți să-i spui colegului tău: «Tatăl meu e cineva. Și eu, copilul lui, sunt cineva»". Asta-i tot!

Copiii se laudă întotdeauna cu tatăl lor. Îmi amintesc de un dialog pe care l-am surprins între doi copii de trei și patru ani — ei nu știau că eu îi aud. Unul spunea: „Știi ce, tăticul meu are o motocicletă care merge foarte repede". Iar celălalt i-a răspuns: „Tăticul meu are o motocicletă care merge foarte repede, foarte repede, foarte repede". S-a ajuns la un foarte repede, foarte repede rostit timp de cinci minute; apoi, unul dintre ei a spus: „Să știi că tăticul meu are o motocicletă care nu se oprește niciodată!". Ca să termine odată, celălalt l-a scuipat și apoi s-au despărțit. Ce poți să faci? Copilării!

Și acum, la sfârșit, să vă arăt o scrisoare în care ni se spune: „Este foarte adevărat că un copil schimbă complet o viață, transformă ființele, făcându-le să dea tot ce au mai bun în ele. A fi părinte nu este un dar înnăscut; este ceva ce se învață".

Am putea spune chiar că, în toate sensurile, copilul este tatăl adultului!

Să scrii pentru a te ajuta

Am în față scrisoarea unei mame căreia i-ați răspuns deja — dar în mod curios, în acel moment, problema ei se rezolvase de câteva zile. Iată ce scrie: „A fost un fel de miracol. Fetița mea de doi ani, care se trezea în fiecare noapte de când avea șase luni, a încetat brusc să se mai trezească acum o lună și jumătate. Într-o seară, când o culcam, ne-a spus: «Acum mă duc să fac nani»". Era pentru prima oară când spunea singură așa ceva, deși își auzise până atunci mama cerându-i în fiecare seară să se culce, iar ei, bineînțeles, îi era somn. Scrisoarea se încheie astfel: „Când, peste câteva zile, mi-ați răspuns, problema era deja rezolvată fără să știu nici cum, nici de ce; poate doar datorită hotărârii mele de a o depăși. Fusese o dificultate interioară". Este extraordinar, nu-i așa?

Sunt foarte bucuroasă că am primit această scrisoare, pentru că este exact în sensul a ceea ce încerc să fac încă de la început, adică să-i determin pe părinți să se ajute singuri în relațiile cu copiii lor.

Cred că scrisoarea pe care o scrie o mamă atunci când are o problemă îi permite să ia puțină distanță față de ea: mama reflectează și își formulează scrisoarea, știind că aceasta va fi citită; o scrie, dacă pot spune așa, cu tot sufletul. La rândul meu, o citesc la fel. În acest mod, ceva se petrece atunci când scrii și citești o scrisoare, sau îi asculți conținutul. Pentru că mama știe că scopul meu nu este să dau rețete — fiecare copil, fiecare relație părinți-copii fiind diferite —, ci să-i determin pe părinți să înțeleagă că au posibilitatea de a-și rezolva

singuri dificultățile prin care trec. În vremea noastră, oamenii s-au obișnuit să ceară altora să le rezolve problemele în locul lor. Or, dacă fiecare ar încerca să reflecteze cu calm, cu onestitate, dacă ar scrie în detaliu ce îl frământă, știind că va fi auzit — acest lucru este esențial, să știe că cineva îl ascultă —, atunci s-ar asculta cu o parte din el, care ar fi mult mai lucidă decât cea prinsă în vârtejul angoasei, al neliniștii, al problemei acute pe care o trăiește.

Acest lucru l-a făcut și mama despre care vorbim, dar și fetița, care a înțeles, simțind cât de mult sunt preocupați părinții săi de ea. Mama a reușit să ia distanță față de ceea ce părea un capriciu, și care semnala, de fapt, tocmai dorința de a trezi interesul mamei: în acel moment fetița a înțeles că, în loc să-i trezească interesul prin corpul său, care face și repetă mereu același lucru, i-l trezește ca ființă umană care se dezvoltă pentru a deveni încet, încet o fetiță mare. Aceasta este calea pe care o străbat cei care ne scriu. Și sunt foarte fericită, deoarece asta am urmărit: ca părinții să simtă că acești copii nu au apărut ca să le creeze probleme, ci pentru a trăi cu ei, crescând și evoluând, adică schimbându-și felul de a fi puțin câte puțin în fiecare zi, pe etape. Viața este mai puternică decât orice, dacă o lăsăm să se exprime, fără să ne blocăm în momentul când ceva nu merge: atunci trebuie să ne gândim bine la ce s-a întâmplat, la momentul când a început și chiar să punem pe hârtie pentru noi, să ne întrebăm: „De fapt, ce e? Ce s-a întâmplat?“, să le spunem și altora, dar să nu așteptăm un răspuns de-a gata.

Această mamă nu a așteptat răspunsul meu! A găsit singură soluția. Și s-a întâmplat că răspunsul meu a fost pentru ea o confirmare a drumului pe care l-a făcut.

Copilul trebuie întâmpinat ca o persoană
(Nașterea)

Sunteți probabil la curent cu desfășurarea congresului de pediatrie care a avut loc în 1977 la New York și în cursul căruia medicii americani, dintre care unii sunt de altfel considerați autorități în țara lor, s-au pronunțat în favoarea revenirii la nașterea la domiciliu, pe motiv că, foarte des, medicii — în special în Statele Unite, dar nu știu care ar fi situația în Franța — consideră sarcina ca un fel de boală care durează nouă luni. De asemenea, s-au declarat complet împotriva nașterilor provocate. Iar în final susțin că nu ar exista nici un obstacol ca femeile să nască din nou acasă. Multe franțuzoaice care au citit sau au auzit vorbindu-se despre asta ar vrea să știe care este punctul dumneavoastră de vedere.

Nașterea este ceva normal, nu este o boală. Cu toate acestea, dat fiind sistemul actual de organizare al locuințelor — cu apartamente mici și dificultatea de a te simți în largul tău când familia e numeroasă — pentru o multipară (se numește „multipară" o femeie care a avut mai multe nașteri) ar fi cam greu. O femeie care a avut fără probleme doi sau trei copii ar putea foarte bine să nască acasă, cu condiția să fie ajutată. Nu sunt de părere ca, pe motiv că este bine din punct de vedere fiziologic, imediat după ce naște, o femeie să își reia ocupațiile — lucru care se făcea odinioară la țară și care provoca prolaps genital la aceste femei. E nevoie de un timp pentru ca mușchii să-și recapete poziția și tonusul. După naștere, odihna e obligatorie. Dar, într-adevăr, când totul merge bine, este inutil ca

o femeie să rămână la spital mai mult de douăzeci și patru de ore.

Dacă totul a decurs normal, dacă mama poate fi ajutată, nu numai copilul, dar și mama se vor simți mult mai bine acasă. Și, mai ales, dacă are mai mulți copii, e mai bine ca aceștia să o vadă pe mama lor acasă și pe cel mic, imediat. Pe urmă, acasă este și tatăl. Pentru că e groaznic pe motiv că un bărbat este tată, el nu mai poate să stea de vorbă cu soția lui despre acest moment atât de important pentru amândoi. Iar la spital cel mic, care, *in utero* (adică atunci când era în stadiul de făt), a auzit mereu vocea tatălui său în dialog cu vocea mamei, se regăsește dintr-o dată orfan de această voce masculină, de vocea tatălui și, cel mai adesea, despărțit și de mama lui, nu aude decât țipetele celorlalți sugari. Cineva îl îngrijește, dar timp de câteva zile e ca și cum ar fi într-un deșert; iar pentru un sugar, câteva zile contează cât patru sau cinci luni pentru noi.

Deci, părerea mea este că nașterea trebuie să aibă loc cât se poate de simplu. Dar cred că pentru primul, și chiar pentru al doilea copil — mai ales dacă aceste două nașteri au fost grele —, este mai bine ca femeia să meargă în continuare la spital. Acesta reprezintă totuși o siguranță atât pentru copil, cât și pentru mamă — chiar dacă apoi se întorc acasă cât se poate de repede.

De altfel, ar putea funcționa sistemul (care este în pregătire acum) al asistentelor de familie. Nu e defel complicat să ajuți o tânără lehuză; asistentele ar putea face scurte stagii în spitale, sau în clinicile particulare, cu scopul de a învăța să acorde îngrijiri lehuzelor și sugarilor. Acest sistem ar putea chiar face parte — reducând cheltuielile de spitalizare — din alocația de maternitate. Ele le-ar ajuta pe mame timp de două săptămâni pentru ca acestea să se odihnească cu adevărat. Și cum, aproape întotdeauna după naștere, apare o ușoară stare depresivă, fiziologică, aceste asistente ar sta de vorbă cu mama, ar ajuta-o din punct de vedere psihic și fizic, pentru că are nevoie de așa ceva, mai ales că ceilalți copii sunt puțin geloși și mai pretențioși atunci când mama este de față decât în absența ei.

La congresul de pediatrie despre care vorbeam, s-a pus și problema nașterii provocate: medicii americani sunt complet împotrivă.

Sunt perfect de acord, mai ales că această atitudine vine din America! Pentru că nașterea provocată a fost instituită doar pentru comoditatea obstetricienilor.

Ca lucrurile să meargă mai repede?

Ca să meargă mai repede și ca să fie ei mai liniștiți. Exact ca mașinile. Or, orice naștere e marcată de aspectul ei uman. Există femei care nasc încet. Altele care nasc mai repede. Există femei care încep travaliul, apoi au nevoie de un timp de odihnă, și în cazul lor trebuie așteptat cu răbdare, fără angoase, reluarea travaliului, deoarece așa e copilul care se va naște, iar această diadă, această simbioză mamă-copil, nu se rupe cu ușurință. Mama trebuie ajutată să se simtă în deplină siguranță, să poată vorbi despre ceea ce simte, iar copilul trebuie și el ajutat să se nască. Dar, mai important, violența trebuie complet exclusă și în gesturi, și în vorbe, pentru că această violență și angoasă resimțite de o femeie care naște, și e prost asistată în timpul suferinței, creează un climat de tensiune psihică ce marchează relația mamă-copil la începutul vieții nou-născutului, iar acest lucru se plătește uneori foarte scump mai târziu.

Se vorbește mult de nașterea fără dureri dar, din ce în ce mai mult, și de nașterea fără violență (acesta este, de altfel, și titlul unei cărți)[1]*. Pe această temă, o viitoare mamă vă întreabă: „Care ar putea fi consecințele, pozitive sau negative, pe plan fiziologic sau psihic, ale metodei tradiționale, care se ocupă mai ales de nașterea fără dureri?“.*

Este limpede că această carte a dezvăluit publicului posibilitatea de a ajuta copilul să se nască fără a-l traumatiza; sau,

---

[1] Fréderic Leboyer, *Pour une naissance sans violence,* Ed. du Seuil.

mai degrabă, a-l traumatiza cât mai puțin posibil, dat fiind faptul că transformarea fătului în nou-născut reprezintă deja un traumatism natural; această mutație este însoțită de o întreagă transformare la nivelul corpului: modificări circulatorii, ventilație pulmonară, apariția bruscă a unui univers senzorial, diferit de cel în care trăia copilul până atunci (temperatură, lumină, sunet, senzații tactile etc.).

Această metodă de naștere este, în mod evident, urmarea nașterii fără dureri. Sper ca peste câteva decenii — pentru că nu e ceva care se poate face de pe o zi pe alta, și este abia un început — mulți copii vor fi aduși pe lume în aceste condiții, adică într-un mediu cu zgomote reduse, fără lumină intensă și alături de mamă, în primele ore de viață. Până acum, se urmărea special dacă nou-născutul are tot ce îi trebuie, fără să se plece de la ideea că el trebuie primit în mod uman — cum să spun? —, ca o adevărată persoană. Era deci întâmpinat ca un mic mamifer, chiar mai rău, căci un mamifer este ajutat de mama lui care îl linge, îl ține lângă ea. Oamenii nu s-au gândit până acum la treaba asta. Începem acum să medităm la aceste lucruri, probabil pentru că ne simțim atât de „stresați" de civilizație, încât înțelegem brusc că un copil poate fi în mod inutil „stresat" la naștere.

Acestea fiind spuse, deoarece corespondenta noastră locuiește în provincie, nu știu dacă acolo există o clinică unde să se poată naște în felul acesta. Dacă nu există, să nu se încăpățâneze. După ce a citit această carte, a înțeles cu siguranță că trebuie reduse la minimum traumatismele pe care le-ar putea resimți copilul său. Să-l țină deci cât mai mult lângă ea, cel puțin în timpul zilei, ca acesta să-i simtă foarte repede mirosul. Dacă nașterea a fost dureroasă pentru el, să-i vorbească despre asta. (Știți că spun deseori că trebuie să li se vorbească sugarilor despre greutățile prin care au trecut. Vocea mângâietoare a mamei e cel mai bun balsam după asemenea momente.) Să-i spună: „Dar acum ești puternic. Ești mare. Ești sănătos" etc. Cred că totul se va rezolva.

Cât despre avantajele nașterii fără violență, pentru că îmi pune această întrebare, știu că au fost făcute studii pe copii

care au fost aduși pe lume în felul acesta — deoarece au trecut deja treizeci de ani de când metoda a fost inaugurată. Este foarte clar că, în familiile cu mai mulți copii, în care unul singur s-a născut așa, acesta este complet ferit de angoase — de întuneric, de zgomot și de singurătate —, în timp ce ceilalți, nu. Este remarcabilă constatarea, în toate cazurile, a acestei diferențe. (De altfel, este singura care poate fi observată, pentru că nu poți compara un copil născut într-un fel cu un copil născut altfel! Nu se pot face observații decât în familiile cu mai mulți copii și numai prin statistici. Este cert că acești copii sunt mai încrezători în ei înșiși și mai puțin angoasați decât ceilalți în situații care, de obicei, sunt angoasante pentru cei mici.)

Și tu ai un tată adevărat
(Mame celibatare)

Vă propun să abordăm problema mamelor celibatare. Una dintre aceste mame ne scrie: „Am un băiețel de șapte luni și mă neliniștește felul în care absența tatălui se va repercuta asupra lui. Trebuie compensată în viitor lipsa tatălui? Din ce moment un copil riscă să se simtă frustrat de faptul că nu are tată? Trebuia să i se vorbească despre acest tată necunoscut, chiar dacă nu pune întrebări, astfel încât să nu se simtă prea diferit de ceilalți copii? Nu va avea, în creșterea sa, dificultăți de identificare ca bărbat, având în vedere că va fi înconjurat mai ales de femei?".

Pentru a se dezvolta normal o fată, la fel de mult ca și un băiat, are nevoie de o prezență masculină. Această femeie nu are de fel rude masculine?

Nu spune nimic despre asta; în schimb, afirmă: „… din cauza faptului că, în mod obișnuit, nu va avea lângă el o prezență masculină ca model".

Mi se pare uimitor că o femeie poate să trăiască fără să aibă relații de prietenie cu bărbați sau cu familii de tineri căsătoriți.

Întrebarea ei se referă în primul rând la faptul că nu există un bărbat în casă.

Probabil în familia lor; dar băiatul a cunoscut bărbați, e în contact cu alți oameni, cu copii care au tată, mamă, frați și

surori. Iar mai târziu, la grădiniță, copiii și adulții din jurul lor vor ilustra pentru el sexualitatea în dubla sa formă, masculină și feminină. În orice caz, un copil, fată sau băiat, nu se poate dezvolta crezând — în lipsa unui soț legal sau a unui prieten intim al mamei sale — că, atunci când va fi mare, va fi femeie (dacă e un băiat) sau că dorința lui față de celălalt sex este interzisă (dacă e o fată care vrea să se identifice în toate cu mama ei celibatară). Acestea nu sunt decât două exemple pentru a aborda o problemă importantă, anume necesitatea de a-i vorbi copilului despre felul în care a fost conceput; de a-i spune care este pentru el punctul de plecare al cunoașterii de sine și al valorii sale pentru cel ce îl iubește și se ocupă de educația lui.

Dar mulți se întreabă, și este firesc să fie așa, în ce fel trebuie spus acest adevăr.

Pentru un copil crescut de mama sa în împrejurări deosebite, adevărul cu privire la tatăl adevărat („genitor" este cuvântul corect, dar copiii spun „tată adevărat" și „mamă adevărată") trebuie rostit cu referire la *numele de familie*, adică la patronimul de la starea civilă, patronim cu care copilul va fi înscris la școală (și pe care, de cele mai multe ori, până atunci nu l-a știut). Acest nume poate fi al unui tată pe care copilul nu îl cunoaște: al unui tată care l-a recunoscut la început, dar apoi a murit sau l-a părăsit, mai ales într-o familie în care nu există, ca înlocuitori, bunici sau unchi dinspre tată sau, în alte situații, mama a divorțat când copilul era foarte mic și s-a recăsătorit sau și-a reluat numele de fată; alt caz e cel în care copilul poartă numele de fată al mamei sale celibatare sau care trăiește în concubinaj cu un alt bărbat căruia el îi spune „tată". Oricum, copilului, fie el fată sau băiat, i se va explica tot în ce îl privește pe genitor, cu referire la numele său din actul de naștere.

Bănuiesc că problema trebuie abordată deosebit atunci când copilul poartă numele mamei sale.

Dacă copilul poartă numele de fată al mamei sale, nu este imposibil ca el să-și pună — acum sau mai târziu — problema incestului mamei sale cu bunicul matern sau cu un unchi din partea mamei; mai ales dacă unul sau altul din aceștia doi ocupă un loc tutelar. Lipsa unor explicații cu privire la nume și la legea care i-au fost impuse copilului la naștere, plecând de la împrejurările conceperii sale și de la relațiile mamei care l-a născut cu tatăl său adevărat blochează, mai devreme sau mai târziu, înțelegerea limbajului, viața lui afectivă sau viața socială. Sunt necesare pe această temă explicații clare, repetate de mai multe ori în timpul creșterii, fie din partea mamei, fie a celor din familie. Pe scurt, copilul trebuie să cunoască legea care îi fixează patronimul. Pentru că, dacă fata sau băiatul unei mame celibatare poartă numele acesteia și, pe deasupra, trăiește o viață de familie în care nu există bărbați, sau chiar fără familie, apare riscul ca acest copil să crească ca un atribut al mamei sale, ca un copil partenogenetic (născut doar din mamă). Or, aceasta este o minciună, iar copilul va fi marcat de o irealitate fundamentală; în plus, este angoasat și nesigur în fața eventualității morții mamei sale, fără de care existența lui nu este legal asigurată. Orice mamă celibatară trebuie să prevadă cine va prelua sarcina creșterii copilului, în cazul în care ei i s-ar întâmpla ceva și să-i spună acestuia. Insecuritatea existențială a unui copil fără rude din partea mamei și a tatălui nu este îndeajuns cunoscută; am văzut asemenea copii cuprinși de o angoasă generatoare de debilitate nevrotică, începând de la cinci ani, vârstă la care problema morții părinților nu poate fi eludată. Acești copii nu aveau nici un răspuns la o întrebare mută, pe care nu îndrăzneau să o pună mamei, singura răspunzătoare de soarta lor; de fapt, ea se gândise la această eventualitate, dar nu-i spusese niciodată nimic copilului care, cuprins de angoase, intra într-o regresiune nevrotică.

Dar să ne întoarcem la problema numelui. În cazul concret pe care îl analizăm astăzi, cazul unei mame celibatare într-un mediu feminin, adevărul cu privire la conceperea sa trebuie spus băiatului, însă fără a-l blama pe genitor, indiferent de

împrejurările în care a avut loc relația sexuală care a dus la nașterea lui și, dacă e posibil, fără patos și fără sentimente de culpabilitate sau care să sublinieze sacrificiul mamei; oricare au fost și, probabil, mai sunt greutățile prin care a trecut mama pentru a face față răspunderilor sale, ea a avut cel puțin bucuria de a-și aduce copilul pe lume, de a-l iubi, bucurie pe care i-o datorește bărbatului care a făcut-o mamă. Pentru că așa stau lucrurile, mama despre care vorbim are dreptate când vrea să-i spună toate acestea copilului ei. Trebuie să-i explice: „Și tu ai un tată adevărat. Dar nu îl cunoști pentru că nu m-am căsătorit cu el". Tot așa, dacă mama trăiește cu un bărbat cu care formează un cuplu tutelar, dar care nu e prin naștere tatăl copilului, cred că trebuie să i se vorbească acestuia destul de devreme, adică cel mai târziu înaintea vârstei școlare, și asta chiar atunci când copilul nu pune întrebări.

Acestea ar fi deci explicațiile de dat cu privire la tată, plecând de la problema numelui. Dar în afară de toate aceste lucruri — și mă adresez specialistei care sunteți — cum reacționează, în general, copiii la absența tatălui?

Vreți să spuneți: copiii unei mame celibatare?… Pentru că nu există copii „în general". Totul depinde de felul în care mama îi vorbește copilului despre genitorul său, de felul în care l-a iubit și cum reacționează, în relațiile sale emoționale și afective, la prezența bărbaților din jurul ei și la relațiile emoționale ale copilului cu aceștia. În cazul acestei femei care a refuzat ea însăși să se căsătorească cu tatăl copilului, trebuie ca, prin fotografii ale acestui bărbat din perioada când erau împreună, să-i arate că el a existat pentru ea; și, de asemenea, prin fotografii de când era ea copil, să-l facă să înțeleagă că și ea a avut un tată, bunicul lui din partea mamei etc. Și dacă într-o zi, când va vedea un bărbat, copilul va spune: „Aș vrea ca domnul ăsta să fie tatăl meu", ea trebuie să-i răspundă: „Vezi, și tu ai un model de tată în sufletul tău". Dacă copilul e băiat, poate adăuga: „Numai de tine depinde să fii ca el"; dar dacă copilul îi arată un negru, iar el este alb, trebuie să-i

spună: „Nu! N-ai să fii niciodată negru, pentru că tatăl tău adevărat era alb“ sau dacă îi arată un domn mic de statură, iar el este longilin, să-i spună: „Nu! Tu vei fi probabil înalt, tatăl tău adevărat așa a fost, iar tu ești destul de înalt pentru vârsta ta“. În felul acesta, prin referire la corp, mama îi va putea deja propune copilului modele, fără să nege realitatea genitorului. Modelele vor fi la îndemână printre sportivi, printre figurile de la televizor etc. Îl vor interesa în mare măsură.

Va trebui de asemenea să îi explice că el este un caz deosebit, în sensul că nu trăiește împreună cu cineva căruia el să-i spună „tată“, dar că poate să-și aleagă bărbați care să-l sfătuiască și care să-i răspundă la întrebări la care ea nu va fi în stare. O mamă celibatară trebuie să știe că există multe lucruri pe care nu i le va putea explica fiului ei. Deci trebuie să-i spună: „Vezi, eu sunt femeie. N-am fost niciodată un băiețel. Nu știu să-ți răspund“. De altfel, orice mamă de băiat, chiar în familiile cele mai obișnuite, trebuie să le răspundă așa fiilor care, din păcate, cu complicitatea sau indolența tatălui, se obișnuiesc să se raporteze doar la mama lor.

Deci mama nu trebuie să țină locul tatălui?

Nu că nu trebuie, dar nu *poate*. Atât fetele, cât și băieții au nevoie de un substitut masculin, o instanță în același timp tutelară și castă. O mamă singură nu mai este femeie. În cel mai bun caz ea este considerată ca „neutră“. Ea poate fi răspunzătoare pe plan juridic, pe planul educației morale, dar nu poate răspunde tuturor cerințelor — în principal, elementelor afective, sensibile și emoționale, mai ales când e vorba de un băiat. Dacă o face, se amestecă mult prea mult în sensibilitatea lui. Deci, îi va spune: „Astea sunt treburi de bărbați“ și îl va sfătui să discute cu un prieten de-al ei sau cu un unchi căsătorit, iar dacă îi va pune întrebări unei femei din familie, care e căsătorită, aceasta nu-l va refuza, dar îl va trimite la soțul ei: „El o să știe să-ți răspundă mai bine decât mine, pentru că eu sunt femeie, ca și mama ta, și nu am experiența unui bărbat care, ca și tine, a fost băiat și adolescent, și cunoaște problemele pe

care și le pun toți cei de același sex cu tine". Tot așa, o fată care nu a văzut niciodată un bărbat alături de mama ei nu va avea încredere să îi vorbească despre sentimentele pe care i le trezesc băieții. Ea simte că mama ei e frustrată. Iar dacă totuși stă de vorbă cu ea, înseamnă că este încă o fetiță aflată sub dependența plină de prudență față de o mamă pe care o consideră mai degrabă o soră orfană mai mare.

Deci este foarte greu să crești un copil fără tată?

Da, cu siguranță, dar există mame care știu să facă față acestor greutăți, cele care spun adevărul și continuă să-și trăiască cum pot, din punct de vedere sentimental și sexual, viața lor de femeie; muncind, participând ca cetățene la viața socială, fără să se închidă în singurătatea lor, îndrumându-și copiii spre o viață socială cu colegii de aceeași vârstă, fără să le ascundă dificultățile, dar și fără să-i sufoce cu o dragoste temătoare și posesivă.

Nu e prea ușor un asemenea program pentru o femeie singură.

Fără îndoială. Dar știți, dacă dezvoltarea psihosexuală și afectivă a unui copil crescut fără tată de către o mamă celibatară este problematică, de multe ori același lucru se întâmplă cu unicul copil sau cu ultimul născut al unei mame rămase văduvă de tânără, pe care nici rudele din partea mamei, nici cele din partea tatălui nu pot sau nu vor să o ajute.

Idealizarea de către mamă a unui tată defunct, de pildă, este la fel de dăunătoare pentru copilul care nu l-a cunoscut sau l-a cunoscut foarte puțin, ca și necunoașterea genitorului și a relațiilor reale dintre mama și tatăl său; pe scurt, acel ceva care a dat un sens suficient existenței sale pentru ca el să trăiască. Un tată idealizat de către o mamă văduvă, neconsolată, este covârșitor pentru un fiu, care se vede obligat, în perioada oedipiană, să joace rolul celui mort social și sexual pentru a rivaliza cu el. Există și văduve neconsolabile care, în felul acesta, provoacă nevroza copiilor lor, în aceeași măsură ca

acele femei cu un copil, abandonate, care se înverșunează dintr-o dată împotriva tuturor bărbaților, adică împotriva vieții din ele.

Și aici regăsim problema cuvântului. Mama a existat în primul rând din punct de vedere biologic, prin gestație și prin sentimentul de responsabilitate pe care aceasta îl presupune. Apoi, ea există prin faptele și vorbele sale în tot ceea ce reprezintă educația copilului ei. Tatăl absent există doar simbolic, prin vorbele mamei și ale oricui l-a cunoscut când trăia, l-a iubit și poate să-l descrie copilului așa cum era. Orice copil, din moment ce mama lui nu a creat pentru el un *black-out* în jurul bărbatului care a făcut din ea o mamă, poate fi pus în contact cu cei care l-au cunoscut și apreciat pe tatăl său și astfel poate auzi vorbindu-se despre el. Iar mama, de câte ori este posibil, trebuie să-și ascundă decepția și să permită această întâlnire cu cineva care nu are aceleași motive de suferință ca și ea.

Spun încă o dată, pentru o mamă singură, unica metodă de a-și crește copiii este să le spună adevărul cu privire la concepere lor: sensul vieții lor pleacă de aici; apoi, începând cu cea mai fragedă vârstă, trebuie puși în contact cu adulți de ambele sexe, față de care ea însăși își definește propriul mod de a trăi, îndemnându-și în același timp băieții și fetele să aleagă singuri exemple dintre cei pe care îi întâlnesc, în funcție de afinitățile lor naturale: este important ca ei să găsească exemple în afara cercului familial devenit cu atât mai strâmt cu cât nu este sau nu mai este un tată.

De altfel, la fel ar sta lucrurile dacă mama fiind plecată sau decedată, tatăl s-ar ocupa singur de creșterea copiilor săi.

Iată acum o altă scrisoare, cea a unei mame celibatare care a adoptat, la o vârstă de zece luni, un copilaș născut din mamă vietnameză și tată soldat negru, de origine americană: amândoi au murit. Această mamă ne scrie că are un copil foarte cuminte, fără probleme, dar că, după părerea ei, „este cam indiferent și nu destul de agresiv". A suferit deja, scrie ea, din cauza unor aluzii referitoare la culoarea pielii sale.

În primul rând, în raport cu cine și cu ce nu este destul de agresiv? Și de ce vorbește de aluzii? „Nu ești cumva chinez?“, a fost întrebat; ei bine, de ce nu-i explică ea povestea tatălui și a mamei sale? Cred că ar fi foarte bine să facă acest lucru și să-i spună că datorită Crucii Roșii (probabil) ea a obținut dreptul de a se ocupa de el și că părinții lui adevărați ar fi cu siguranță fericiți să știe că el este crescut în Franța de ea, o persoană care are posibilități materiale. Copilul trebuie să poată răspunde, atunci când i se pun întrebări cu privire la tatăl său. Dacă ea îi oferă existența simbolică a acestuia, copilul nu va fi frustrat. Va putea să spună atunci, ca și alți copii: „Tatăl meu a murit în războiul din Vietnam. Era soldat american“. Era un soldat negru. Printre toți acei soldați americani, erau și mulți negri. Să-i arate fotografii din ziarele din acea vreme. Cred că trebuie neapărat să-i spună adevărul. Și să i se explice și ce e cu tipul lui de metis asiatic, să i se vorbească despre mama lui adevărată care era vietnameză și care a dispărut din viața lui din cauza războiului.

„Mi-e teamă să nu sufere sau să se agațe prea mult de mine, mai scrie mama. Cu atât mai mult cu cât nu mai are nici măcar un bunic.“

Nu, nu va suferi dacă stă de vorbă cu el. Și apoi, nici ea nu e singură pe lume. Există cu siguranță în jurul ei bărbați și femei. Copilu1 va găsi printre ei modele de viață. Cred că mama va reuși până la urmă să se descurce. Dar înțeleg faptul că există unele mame celibatare care își pun întrebări. Este bine că și această mamă și le pune. Iar dacă, mai târziu, are probleme, se va putea adresa unui psiholog bărbat, cerându-i să se ocupe de fiul ei și să-i spună încă o dată lucrurile pe care i le-a spus ea cu vocea ei de femeie, astfel încât copilul să poată auzi din gura unui bărbat povestea lui și să-l ajute să-și asume propriul destin.

Cea de-a treia situație: o femeie a hotărât de comun acord cu prietenul ei, de la care a avut un copil, să rămână celibatară și să-și

asume integral sarcina creșterii lui. Din familie catolică, deși și-a pierdut credința, ea se întreabă dacă nu ar trebui să-și boteze copilul. Și, legat de aceasta, adaugă: „Nu ar fi totuși bine să găsesc pentru copilul meu un naș și o nașă? Nu ar fi bine, mai ales când un copil nu are tată sau nu e aproape deloc în contact cu bărbați, să-i sporesc legăturile afective?".

„Să-i sporească" legăturile afective înainte ca acesta să-și creeze singur asemenea legături, nu știu dacă este bine, dar să aibă prieteni care s-ar obliga să ia copilul în grijă dacă i s-ar întâmpla ceva mamei, bineînțeles. Ar fi o măsură de siguranță pentru amândoi dacă acest copil ar putea avea ca nași niște adulți, apropiați ai familiei, care s-ar ocupa de educația lui și în cazul în care ar surveni incidente în viața retrasă a unei femei singure. Cred că acesta este lucrul important. Dacă vrea să aleagă un naș și o nașă, trebuie să găsească o pereche cu care este destul de apropiată și care să accepte felul ei de a vedea lucrurile; și să fie de asemenea de acord să organizeze, în ziua în care vor hotărî acest lucru, o mică petrecere. Pentru aceasta, cred că trebuie să aștepte să mai crească puțin copilul. Dar mama poate deja să-i vorbească despre cei care au acceptat această răspundere. Vor stabili, de pildă, ziua primei sale aniversări, cu care ocazie vor organiza o petrecere. Vor fi de față nașul și nașa, copilul va afla de ce le va spune „naș" și „nașă" acestor adulți diferiți de ceilalți, în care poate să aibă încredere.

Se întreabă de asemenea dacă trebuie să-i aleagă din cadrul familiei, dintre oamenii apropiați sau din altă parte.

Există obiceiul ca nașul și nașa să fie din familie. Consider că e păcat, mai ales pentru un copil care nu are familie dinspre tată, să dubleze în felul acesta o relație care este deja o relație de responsabilitate acceptată legal, dacă e vorba de rudele apropiate ale mamei. Pentru copil e destul că cineva este unchi sau mătușă. Ar fi preferabil să se aleagă un naș și o nașă din afara familiei și nu foarte tineri. Uneori se obișnuiește să

se aleagă un alt copil cu câțiva ani mai mare. Cred că e mai bine să fie adulți — de vârsta mamei dacă e posibil, sau poate cu câțiva ani mai tineri decât ea — și să-și ia rolul în serios. Pentru că atunci când o mamă este singură răspunzătoare de soarta copilului ei, ea nu glumește atunci când își spune: „Dacă mi s-ar întâmpla ceva, ar trebui să existe cineva care să mă înlocuiască".

În ceea ce privește botezul? De ce, dacă, după cât se pare, ea nu mai are în ea o credință vie? Mai bine să-l ajute, eventual, mai târziu în opțiunile pe care le va face el. Vreau să adaug că mulți copii botezați nu știu că nașul și nașa lor au o răspundere spirituală în privința lor, răspunderea pe care aceștia au acceptat să și-o asume. Iar faptul că la botez, în biserică, se vor afla lângă copil un naș și o nașă nu înseamnă în mod automat că acest bărbat și această femeie acceptă să fie răspunzători de el. Or, tocmai asta înseamnă a fi naș și nașă. Iar dacă copilul are nași, trebuie s-o știe. Bineînțeles, mama nu-i va putea explica aceste lucruri la un an; dar pe parcursul dezvoltării sale, la doi, trei și mai ales pe la cinci, șase ani va trebui reluată întrebarea: „De ce am ales această nașă?". Pentru că are un rol foarte important și anume s-o înlocuiască pe mama dacă i se întâmplă ceva. Iar nașul va trebui să fie în locul tatălui pe care copilul nu îl are. S-a angajat să-i fie un bun sfătuitor și îl va sprijini până la vârsta adultă.

Copilul atinge tot ce vede
(Mersul, curiozitatea)

O problemă care revine foarte des este cea a copiilor care „ating tot ce văd", adică a copiilor care încep să meargă și care, umblând prin apartament, sunt uneori ca o adevărată vijelie. Am în față două scrisori pe care vi le citesc una după alta. Mai întâi o mamă care nu dramatizează situația, ci scrie simplu: „Am un băiețel de treisprezece luni. De două luni, de când a început să meargă, este plin de viață și ne stoarce de puteri. De cum se scoală, se cațără peste tot. Dacă vine în bucătărie, ia cratițele, capacele și face un tărăboi îngrozitor, lovindu-le de frigider sau de pardoseală. Dacă este în baie, ia tuburile de pastă de dinți și le golește în chiuvetă. Dacă vine în camera de zi, apasă toate butoanele de la televizor etc. Ce trebuie să fac? Să-l las să distrugă tot în casă? Să iau din calea lui toate lucrurile de care nu ar trebui să se atingă? Sau să-i spun mereu «nu»?".

Cea de-a doua scrisoare se referă la o fetiță de unsprezece luni care cercetează apartamentul în patru labe, bineînțeles, și duce la gură tot ce găsește. Mama, ca și cea dinainte, întreabă dacă trebuie intervenit. Trebuie să o lase în voia ei, încercând să limiteze distrugerile, să o lase să se joace singură sau să se joace mereu cu ea pentru a o împiedica să ducă toate lucrurile la gură?

Cele două probleme sunt legate: mersul și curiozitatea. Este normal ca un copil să ducă totul la gură și asta cu atât mai mult cu cât nu vorbește încă, pentru a denumi obiectele pe care pune mâna. Am vorbit deja despre acest tip de copil iscoditor. Micuța de unsprezece luni pare precoce; dar trebuie,

pe cât se poate, evitat să i se spună: „Nu pune mâna!“. Mama trebuie, bineînțeles, să ia din calea ei tot ce e cu adevărat periculos. Dar, de câte ori poate, să fie alături de copil, cu privirea și cu vorba. Dacă copilul duce lucrurile la gură, să fie atentă și să-i spună: „E cutare lucru, cutare obiect, îi simți gustul? E din piele, din carton, din pânză, din stofă, din catifea…“. Și apoi să le pună la loc. Toată casa trebuie explorată în felul acesta, iar mama îi va spune numele lucrurilor pe care le ia în mână, le pipăie, le duce la gură, atunci când e de față la aceste explorări.

În restul timpului, când mama nu-și poate supraveghea cu privirea copilul și nu poate comenta tot ce face, să-l pună să stea separat de ceilalți într-un țarc (pe care îl poate face tata) de înălțimea copilului și să-i pună acolo cutii de carton, obiecte de lemn, jucării, tot soiul de flecușteț cu care se joacă copiii. Iar acesta trebuie să aibă libertatea să pună mâna pe ele și să le ducă la gură, cu condiția să nu fie nimic periculos.

Afară, bineînțeles că nu e bine ca un copil să mănânce pământ, noroi, lucruri murdare. De aceea jucăriile pe care le ia cu el trebuie să fie mai interesante. Dar ele îl preocupă numai din momentul în care au un nume și fac parte, prin vorbele mamei, din relația existentă între ei doi.

Să ne întoarcem acum la băiețelul de treisprezece luni, care merge deja de două luni. Ca și fetița, el simte nevoia să cunoască totul, să știe cum să apuce și la ce servește lucrul pe care pune mâna. Nu e suficient să i se spună: „Este un capac de la cratiță“, ci: „Vezi, capacul ăsta e mai mare decât celălalt“ și să-l pună să caute între două sau trei cratițe: „Pe care din ele merge? Nu, vezi, nu pe asta, pe cealaltă“. Și treaba asta, o jumătate de oră dimineața și seara. Este lecția obiectelor pentru copilul iscoditor despre care am vorbit. Cât despre zgomotul pe care îl face, despre tărăboiul despre care vorbește mama lui, pentru a-l domoli, aceasta să joace din când în când cu el diferite jocuri ritmice (copiilor le plac foarte mult), cântându-i cântecele pe care le improvizează. Aceste exerciții de mișcare, sonore și verbale sunt excelente pentru un copil. Și pe urmă, mama nu trebuie să uite să folosească scărița pe care o are în

casă pentru ca micuțul să facă exerciții de urcare și coborâre. Și mai ales să iasă cu el la plimbare, să-l pună să alerge, să se joace cu mingea o oră sau două pe zi (în două reprize, bineînțeles), pentru că e un copil vioi. Să aibă, de asemenea, jucării pe care să se poată așeza, cu care să meargă, să facă „tu-tu"; scaune pe care să le poată împinge în toate părțile.

De altfel, jocurile senzoriale, sprijinite de cuvintele materne sau paterne, încep foarte devreme, încă din leagăn: văzul, auzul, pipăitul, apucatul; să ia, să dea drumul, să întindă, să arunce, să apuce. O dată cu mersul, începe controlul asupra lucrurilor în spațiu; explorarea și experiența corpului, prin imitarea adulților și a celor din jur. Întreaga inteligență umană este solicitată o dată cu însușirea limbajului gestual mimic, sonor și verbal, pentru plăcerea de a cunoaște lumea, de a o domina și de a comunica cu ceilalți.

Pe aceeași temă, am o a treia scrisoare interesantă, pentru că aici problemele apar în mod paradoxal, probabil, datorită faptului că e vorba despre o mamă perfecționistă. La început, vă pune o întrebare foarte generală: „Știu că sunteți pentru o politică de maximă blândețe (să nu ridici niciodată tonul, să-i explici totul cu răbdare) față de copiii mici. Cu toate acestea, cum trebuie introduse primele sancțiuni la un copilaș de un an care începe să meargă și să pună mâna peste tot? Cum poate fi determinat, treptat, să asculte de un ordin important? După părerea mea, de la blândețe și înțelegere până la o libertate totală — una dintre tendințele părinților tineri aflați în contact cu mediile psihologice și pedagogice moderne — este o adevărată prăpastie".

Dacă interzici un lucru, nu înseamnă că trebuie să o faci urlând. Iar blândețea nu exclude fermitatea și nici anumite interdicții motivate de prudență.

Dar dacă un copil începe să pună mâna peste tot, am spus și adineauri, la vârsta de unsprezece luni trebuie încă luate din calea copilului toate obiectele periculoase, iar el trebuie lăsat să experimenteze, nu așa cum scrie această mamă, punându-l în țarc, ci dimpotrivă, lăsându-i la îndemână cutii de carton

(să se joace, să se ascundă în ele), scăunele, mici obstacole peste care va învăța să treacă.

Da, vă întrerup pentru a citi continuarea scrisorii, deoarece ne vorbește despre experiența ei concretă…

Pare să fie o mamă sclavă, sclavă a lucrului bine făcut, după câte ne spune.

Ne scrie: „Iată ce fac: stau cu copilul meu în țarc îi arăt cum să înșire ineluțe pe un bețigaș. Îi pun cuburile unele peste altele. Și el are atunci o reacție foarte curioasă pe care aș vrea să mi-o explicați, spunându-mi dacă este ceva obișnuit: dă cu picioarele în construcțiile din cuburi pe care eu i le fac, fără să încerce să le așeze și el. După câteva încercări, reușește să pună ineluțele pe un bețigaș. Eu îl încurajez. Și apoi, dintr-o dată, toate astea îl plictisesc, începe să plângă furios, devine agitat și aruncă totul afară din țarc; nu este în mod evident interesat de toate aceste jocuri de îndemânare care sunt pentru vârsta lui".

Nu sunt încă pentru vârsta lui. Enervarea lui e cea mai bună dovadă. Și apoi, de ce stă și ea în țarc cu copilul? Dacă e și ea în cameră, să-l lase să umble în patru labe prin tot apartamentul.

Profit de ocazie să vă spun că ne sosesc multe întrebări pe tema: „Ce jocuri? La ce vârstă?". Deci, această mamă greșește total?

Da. Ea îl pune să se joace într-un fel pe care îl descoperă singur, din plăcere, un copil de optsprezece luni. Dimpotrivă, el este la vârsta jocurilor simple, este la vârsta când pune mâna pe obiecte. Deci, mama nu trebuie să-l închidă într-un țarc, ci să-l învețe să apuce lucrurile, să-i pună într-o cutie tot felul de lucrușoare — ce numesc eu „flecuștețe": mosorele, bucățele de covor, gheme de lână, sonerii vechi, chei, o clanță veche, în sfârșit, nu știu, tot ce i se pare ei interesant de luat în mână. Dar să aibă și jucării (animale, păpuși, un camion din lemn,

hârtie colorată, o sacoșă, o valijoară, cățeluși, pisicuțe din pluș, din cauciuc, o trompetă, o tobă etc.). Iar mama să-l lase să se joace cu toate astea, să le ia în mână, numindu-le pe fiecare și vorbind cu el. Da, la vârsta asta se găsește copilul ei. Și nu la vârsta jocurilor pe care ea le inițiază și care pe copil nu îl interesează.

Într-un alt pasaj al scrisorii, aceeași mamă ne scrie că se plimbă cu copilul ei de mână prin apartament, „pentru că lui îi place mai mult așa", și că atunci ea nu mai poate face nimic altceva.

Iată o mamă care nu poate să-și vadă copilul nemulțumit. Dar atunci, până când? Nu, nu se poate! Acest copil, căruia îi place să se joace singur, trebuie lăsat să o facă, așa cum am spus. Iar ea să-și vadă de treburile ei de femeie.

Și când îl pune în țarc, nu e bine să intre și ea?

Țarcul nu trebuie folosit toată ziua. Doar în momentele când mama nu poate supraveghea copilul. Dar fără să intre și ea în țarc! În această perioadă, el este la vârsta la care îi place mai ales să se joacă aruncând obiecte. În țarc să-l pună cât mai rar, să-l lase prin casă să se țină după ea. Și când va avea treisprezece, paisprezece luni — sau chiar de-acum, dacă îl crede destul de îndemânatic — să desfacă scărița pe care o are în gospodărie ca să se poată cățăra pe ea. Un copil care se cațără (pe mese, de pildă) — acolo unde nu e periculos, bineînțeles — este un copil inteligent din punctul de vedere al folosirii musculaturii. În sensul acesta trebuie să-l ajute. Și de îndată ce va putea, chiar și acum dacă asta îl preocupă, să-l lase să se joace cu apa pusă într-un lighean.

Este important ca o mamă să știe cum să-l facă pe copil să cunoască lucrurile pe care poate să pună mâna și lucrurile periculoase. Se poate începe cu stiloul lui tata sau cu trusa de cusut a mamei, de pildă: se poate uita la ele, le poate observa cu atenție, dar nu trebuie să pună mâna. Există multe alte lucruri — sau mai degrabă unele lucruri — pe care copilul nu

le poate atinge decât cu ajutorul adultului, împreună vor învăța să le cunoască și să umble cu ele (pe la optsprezece luni): dar asta trebuie făcut treptat, nu mai mult de o jumătate de oră pe zi, mama explicându-i prin cuvinte corect folosite și numai atunci când copilul e interesat; dacă nu, să nu insiste (dar eu cred că asta îi interesează mult pe copii).

Apoi, copilul are probabil vârsta numai bună să asculte cântecele, povestioare. La unsprezece luni, copilului îi place să se uite în cărticele cu poze și să i se spună ce e pe fiecare.

De asemenea, poate să-l învețe să recunoască diferite persoane, să-l ducă la plimbare, să se uite la cei care lucrează, explicându-i ce fac — numai dacă îl interesează —, să vorbească cu alte persoane. Și mai ales, să-l lase cu alți copii. Ar fi bine dacă ar putea să găsească o prietenă care are un copil de aceeași vârstă: ei s-ar juca împreună în țarc, dacă mămicile sunt ocupate sau în jurul lor când ele nu au ce face.

Sau să-l lase să sară pe un pat, de exemplu, să se cațere pe el și apoi să alunece jos. Toate astea sunt pentru vârsta lui. Și nu acele jocuri savante pe care i le propune ea și care îl plictisesc.

Nu există mână bună
(Copiii stângaci)

Un număr considerabil de părinți v-au scris pentru a vă vorbi despre copiii stângaci. Iată mai întâi o mamă a cărei fiică de trei ani și jumătate este efectiv stângace. Întotdeauna și-a supt degetul mare și a apucat obiectele cu mâna stângă. La masă, folosește mâna stângă, bate mingea cu mâna stângă…

Cu mâna stângă sau cu piciorul stâng?

Cu piciorul stâng. Și cu mâna stângă când prinde mingea cu mâna.

Înseamnă că e într-adevăr stângace.

Iar acum desenează cu mâna stângă și scrie „de la dreapta la stânga". Mama ei nu vrea s-o forțeze. „Din când în când, încercăm să o punem să facă exerciții cu mâna dreaptă, dar lipsa ei de îndemânare e evidentă. Pe de altă parte, începe să confunde «înainte» și «după», «deasupra» și «dedesubt», «dimineață» și «seară», «mâine» și «ieri». Altfel, e un copil care a vorbit foarte repede și care se exprimă corect; dar mă întreb dacă acest tip de confuzie — deopotrivă deci în felul său de a scrie și în limbaj — nu vine cumva din faptul că a fost foarte înceată, iar eu am cam repezit-o întotdeauna". Mama vă întreabă dacă această situație poate duce la o dislexie.

Există în acest caz o mulțime de aspecte diferite. Fetița pare a fi în opoziție cu sensul scrierii. Or, asta nu are nici o legătură cu faptul că e „stângace", deoarece există copii ce prezintă această dificultate deși sunt dreptaci. Ea pare să se opună ca „sus" să fie sus, iar „jos" să fie jos… Ar vrea, de asemenea, ca mâine să fie ieri. După toate aparențele, aici este vorba de o atitudine afectivă de opoziție care îmbracă aspecte multiple și care ar putea fi pusă, într-adevăr, în legătură cu o „deritmare" provocată de mama ei care a repezit-o mereu.

De altfel, aceasta ne scrie mai departe: „Suntem foarte deschiși în familia noastră, dar avem o viața foarte agitată. Trebuie să reușim să facem totul". Iar încetineala acestui copil era, dacă vreți, un obstacol.

E posibil. Dar este o problemă complet diferită de cea a stângacilor obișnuiți. Părinții trebuie să știe că, în general, toți copiii folosesc în egală măsură mâna stângă și mâna dreaptă — cu excepția celor care folosesc de la început exclusiv mâna dreaptă și care sunt foarte puțini. În general, copiii folosesc cele două mâini și cele două picioare. Cu cât folosesc mai multă vreme, în tot ce e mișcare, ambele părți ale corpului și devin astfel îndemânatici, cu atât e mai bine. Iată de ce copiilor nu trebuie să li se spună că există o mână bună și o alta care nu e bună.

Pot fi, de pildă, învățați că pentru a spune la revedere trebuie să dea mâna dreaptă. Dar dacă copilul întinde mâna stângă, nu trebuie să i se spună: „Nu e mâna bună!". Pur și simplu, se întinde mâna dreaptă, și copilul trebuie să o întindă pe aceasta; dacă ni s-ar spune să dăm mâna stângă, am face așa: e o convenție. Și nu există mână bună sau rea.

Important este să nu fie puse obstacole în calea dezvoltării structurii neurologice a copilului, structură care se stabilește încet, o dată cu creșterea și care devine vizibilă o dată cu deprinderea scrierii și îndemânarea pe care o dobândește la jocurile mai dificile. Un părinte trebuie să fie la fel de mulțumit dacă are un copil care folosește mâna stângă sau unul care

folosește mâna dreaptă. Se știe probabil că în Statele Unite există scule fabricate diferit, pentru dreptaci și pentru stângaci, pentru că se pare că aceia care se folosesc de mâna stângă reprezintă treizeci și șase la sută din consumatori.

E foarte mult, față de Franța.

Exact, în Franța, oamenii sunt obligați să se adapteze, să utilizeze mâna dreaptă pentru a folosi unele scule, ceea ce nu e întotdeauna comod. De fapt, copiii ar trebui respectați în „ambidextria" lor, adică să li se dea posibilitatea să folosească ambele mâini cât timp vor. Dar în nici un caz — indiferent de mâna preferată — să nu li se permită să scrie în contrasens: în limbile care se scriu de la dreapta la stânga și o persoană care folosește mâna dreaptă va scrie de la dreapta la stânga, deci sensul scrierii nu are nici o legătură cu „stângacii", nu-i așa? Fetița despre care vorbeam pune două probleme diferite: când dă mâna cu cineva, trebuie să întindă dreapta, asta e obligatoriu pentru toată lumea. În caz contrar, în viitor, va fi, cum se spune, prost văzută de unele persoane: chiar dacă e o prostie. E preferabil să nu punem copilul în situația de a fi judecat defavorabil din cauza unei convenții. De asemenea, convenția de a scrie de la stânga la dreapta este atât de importantă, încât dacă îl lăsăm pe copil să se obișnuiască cu scrisul de la dreapta la stânga — indiferent dacă scrie cu mâna dreaptă sau cu mâna stângă — înseamnă că îi creăm probleme pentru viitor. Mai bine îi spunem: „Nu ai scris. Ai desenat. De acord. Dar dacă scrii, atunci o faci de la stânga la dreapta". Cred că mama ar trebui să se sfătuiască cu cineva. Această fetiță, pe baza unei aparente lateralizări pe stânga, prezintă o complicație care are o altă cauză. Nu este același lucru. Poate vrea să fie deosebită? Nu știu. Dar, oricum, ar trebui să consulte pe cineva… Și să nu mai scrie deloc de la dreapta la stânga, altfel va avea probleme mai târziu.

O altă scrisoare referitoare la problema copiilor stângaci ne-o trimite o învățătoare. Fiica ei de cinci ani și jumătate folosește mai mult

mâna stângă. Mama nu s-a opus niciodată. Ea ne scrie: „Am stat recent de vorbă cu psihologul școlii unde lucrez, care a testat-o și care, după test, mi-a spus că de fapt fiica mea este ambidextră, cu o ușoară preponderență de stânga". În consecință, psihologul a sfătuit-o să-i ceară copilului, cu blândețe, dar să-i ceară să se folosească la maximum de mâna dreaptă. Ceea ce mama a și făcut. Numai că acum fetița se va muta la altă școală. Iar noua învățătoare e de altă părere. Ea consideră că trebuie lăsată în pace. Deci mama nu mai știe cum să procedeze. „Acasă, continuu totuși să insist ușor, cerându-i să folosească la maximum mâna dreaptă. Și iată că acum, la școală, nu o să i se mai ceară același lucru."

Și de data asta consider că problema nu a fost aprofundată suficient — în sfârșit, atât cât consider eu că ar fi necesar. Ar trebui să știm, psihologul a sfătuit-o pe mamă să insiste pentru folosirea mâinii drepte la toate treburile? Dacă da, e foarte rău. Dacă nu, dacă numai pentru unele gesturi, cum ar fi scrisul și întinsul mâinii — am văzut deja cum stau lucrurile.

Intervine aici o problemă de vedere. Copiii scriu foarte aproape de nas chiar dacă nu sunt de fel miopi, ei scriu sau se uită la poze de foarte aproape, de la zece centimetri. De asemenea, țin obiectele foarte aproape de față, deși văd foarte bine la distanță. Părinții trebuie să știe că poate exista o preponderență a dreptei sau a stângii și la ochi și chiar la ureche. Preponderența de dreapta a ochiului, a mâinii și a piciorului este formula de lateralizare a dreptaciului complet. Deci, psihologul are dreptate dacă fetița este ambidextră sau cu o ușoară preferință pentru stânga, în cazul mâinii, și cu preponderență de dreapta, pentru ochi. Dacă copilul este stângaci, în ceea ce privește vederea, este preferabil să scrie cu mâna stângă până în momentul când va renunța singur. În general, copiii dreptaci, în ceea ce privește vederea, și stângaci la mână se corectează singuri pe la opt, nouă ani. Nu se pot corecta înainte de această vârstă. Dacă ar face-o, ar avea torticolis când scriu; pentru că dacă vederea are preponderență de dreapta și, în ceea ce privește mâna, copilul e stângaci, sau invers, în mod obligatoriu gâtul va fi tot timpul încordat la scris,

deoarece hârtia este ținută foarte aproape de față, așa cum fac toți copiii foarte mici. Pe la nouă, zece ani copiii scriu mult mai departe de față, iar cei care sunt cu adevărat ambidextri se reeducă singuri. Am cunoscut vreo cinci sau șase asemenea copii care s-au reeducat în felul acesta pe la zece ani, deoarece și-au dat seama că pot scrie la fel de bine cu mâna dreaptă și că, de fapt, e mai comod să facă cum face toată lumea și, în plus, scrisul e mai frumos.

Pe scurt, nu sunt sigură că mama aceasta a înțeles foarte bine ce a spus psihologul. Trebuie să știe dacă fetița are sau nu o preponderență de dreapta la ochi. Dacă da — și dacă este suficient de îndemânatică la mâna dreaptă —, poate fi ajutată să scrie cu această mână. Pentru că este foarte important, atunci când copilul este mic, până la zece ani, ca mâna folosită să fie de aceeași parte cu ochiul preponderent.

În concluzie, copilul stângaci nu trebuie contrariat în mod sistematic.

Bineînțeles că nu! Nu e sănătos și poate fi chiar dăunător. E vorba de structura neurologică. Forțarea unui stângaci adevărat poate duce la o inhibare a expresivității sale și poate, deseori, induce fie lipsa totală de îndemânare la nivel motor, fie bâlbâiala, fie, la un nivel mai profund, angoasa.

Iată în sfârșit scrisoarea unui tată: „Am un băiețel de patru luni și jumătate și o fetița de doi ani și șapte luni. În mod vizibil, ei se folosesc mai des de mâna stângă decât de mâna dreaptă. Cel mic nu înțelege prea bine, dar, în cazul fetiței, și mama și eu îi facem multe observații, îi spunem că, atunci când face ceva, trebuie să folosească mâna dreaptă". Dar se pare că fetița întâmpină, realmente, serioase dificultăți motorii în folosirea mâinii drepte. Nu poate, de pildă, să împingă un obiect pe o direcție precisă cu această mână. „Mă deranjează, scrie tatăl, mi se pare grav, pentru că nu cunosc nici un personaj din istorie, sau cel puțin din istoria contemporană, care să fi fost stângaci. Soția mi-a spus că a cunoscut o doctoriță care se folosea de mâna stângă… Sper că nu se înșală…" Deci, în final, acest

domn pare să facă o legătură precisă între inteligență, faptul de a folosi mâna dreaptă…

… și reușita socială.

Nu știu dacă este o problemă de reușită socială…

Ca și cum ar fi anormal să fii stângaci! Ei bine, așa cum spun, nu e nimic deosebit în asta. Ar fi periculos să corectezi un copil ce se folosește în mod spontan de mâna dreaptă, pentru a-l face să se folosească de stânga, același lucru e valabil și invers, adică să-l obligi pe un stângaci să se folosească de mâna dreaptă. Nu înțeleg de ce acest tată este neliniștit. Cred că dificultatea majoră ține de faptul că acești părinți nu pot să îi arate concret copilului lor gesturile așa cum le fac ei. Copilul trebuie să se identifice cu îndemânarea părinților săi, dar folosindu-se de mâna care pentru el e mai slabă; deci, ei nu pot să-l îndrume să facă exact ca ei. Poate asta e. În orice caz, întotdeauna trebuie să te bucuri că ai copii care sunt așa cum sunt și care, fie stângaci, fie nu, nu încearcă să-și imite părinții. Imitația este maimuțăreală, în timp ce identificarea este un proces simbolic și de limbaj care îți permite să ai inițiative și să le poți împlini, fără a dăuna altora și ție, în speță fără să-ți contrariezi propria natură.

Tatăl vă mai întreabă dacă este prea târziu sau prea devreme pentru a interveni.

Nu e nici prea devreme, nici prea târziu. Copiii sunt așa cum sunt, așa cum trebuie să fie. Pentru moment, la doi ani și jumătate nu se poate spune că această fetiță nu va fi la fel de îndemânatică și în ceea ce privește mâna dreaptă. Acum, mâna stângă e mai abilă, deci ea este în mod clar stângace. Dar e foarte posibil ca, pe la patru sau cinci ani, să folosească mai bine mâna stângă pentru anumite lucruri și destul de bine, în același timp, și mâna dreaptă; va fi atunci în stare să se servească cu multă îndemânare de ambele mâini. Pentru că și o

persoană care folosește preponderent mâna dreaptă, și nu e îndemânatică cu stânga, are, de multe ori, dificultăți.

De fapt, ușurința, armonia, vioiciunea și eficacitatea gesturilor noastre se datorează echilibrului fiziologic al tuturor funcțiunilor corpului, în acord cu eforturile cerute de controlul motor. Este vorba de un întreg ansamblu (nervos, scheletic, muscular, circulator și visceral). Or, noi avem viscere și senzori simetrici (și nu e vorba doar de membrele superioare și inferioare); această simetrie contribuie la armonia mișcărilor noastre, de la cele mai inconștiente, cum ar fi mimica feței, mișcările laringelui, ale gurii și limbii care fac posibilă emiterea sunetelor și a cuvintelor, până la cele mai conștiente pe care le putem comanda și exersa în mod voluntar. Este adevărat însă că, în mod natural, la fiecare dintre noi o parte o domină pe cealaltă și că precizia nu se situează întotdeauna de aceeași parte cu forța. Sunt stângaci sau dreptaci tocmai cei care adună de aceeași parte forța, precizia și îndemânarea.

Acestea fiind spuse, îl invit pe tatăl care ne-a scris să observe diverși sportivi în competițiile televizate. O să vadă mulți stângaci și dintre cei mai buni internaționali la box, scrimă, tenis, fotbal. Poate asta îl va liniști!

Obiectele sunt la dispoziția noastră
(Ordine sau dezordine?)

Am aici două scrisori, dintre care una vă roagă să vorbiți despre ordine, iar cealaltă despre dezordine. M-am gândit că, plecând de la întrebările pe care le pun, am putea încerca să tragem o concluzie asupra acestui subiect, deoarece multora dintre părinți le place să aibă o casă ordonată, mai ales mamelor care stau acasă și care suportă destul de greu dezordinea. Mai întâi, scrisoarea unui medic: vă întreabă, fără a da amănunte despre copil: „Puteți să ne sfătuiți asupra modului în care un copil poate fi determinat să fie ordonat fără să devină totuși maniac? Altfel spus, cum să-l înveți să-și strângă lucrurile fără a-i distruge spontaneitatea și în același timp respectându-l?".

Nu poți învăța un copil să fie ordonat înainte de patru ani — și asta în cazul unui copil precoce, vioi și în bune relații cu lumea exterioară, înainte însă copilul trebuie să-i vadă pe părinții săi când își pun lucrurile la loc. Să i se spună: „Uite ce este, nu-mi mai găsesc lucrurile pentru că probabil ai umblat tu cu ele". Iar după ce le-au căutat împreună: „Ai văzut, le împrăștii peste tot". Copilul trebuie făcut atent că în joaca lui, în mod inconștient, ia unele lucruri pe care le lasă pe unde se nimerește când nu-l mai interesează, apoi ia altele: așa sunt copiii. Nu poți să-i înveți să facă ordine înainte de patru ani, în schimb poți să le vorbești despre ordine înainte de această vârstă.

Iar după patru ani, ce trebuie făcut?

Ca să-l înveți pe un copil să fie ordonat, nu trebuie să-i ceri tot timpul să-și adune lucrurile (când se joacă, acest lucru este de altfel imposibil), ci numai la un moment dat, de exemplu la prânz când se face ordine în camera în care se ia masa. Atunci i se poate spune: „Hai! Ajută-mă! Du lucrurile astea în camera ta, pe astea în camera mea — dacă sunt mai multe camere. Asta pune-o în dulapul cutare etc.“. Seara însă, când în camera copilului este dezordine, este imposibil să se pună totul la loc înainte ca el să fie în pat sau gata să se ducă la culcare. Este momentul în care și copilul se liniștește, se așază în pat pentru a dormi, e momentul în care înțelege că și lucrurile trebuie așezate la locul lor și asta nu i se mai pare ceva neplăcut, „împotriva naturii“.

A fi ordonat nu înseamnă să ai mania ordinii. Asta înseamnă că toate lucrurile copilului trebuie puse într-un loc anume (într-un colț al camerei, într-un coș, cutie pentru jucării sau într-un dulap). Nu trebuie început prin a pune fiecare lucru la locul său: când copiii sunt mici, au nevoie de o mică harababură în jurul lor.

La patru ani copilul înțelege foarte bine că trebuie să-și pună lucrurile la loc. Iar mama poate să-i spună, nu înainte însă de cinci ani: „Dacă găsesc lucruri de-ale tale împrăștiate în toată casa, cu atât mai rău pentru tine, ți le confisc. Niciodată nu le pui la locul lor; nu vreau să găsesc jucării de-ale tale nici în camera noastră, nici în sufragerie și nici în bucătărie“. În schimb, în camera copilului nu trebuie să se facă ordine decât o dată pe săptămână, la curățenie.

Numai în jurul vârstei de opt ani copiii își strâng lucrurile din proprie inițiativă. Uneori, și înainte își mai aranjează lucrurile de școală, mai ales dacă sunt mai mulți frați — își pun la loc sigur lucrurile personale pentru a nu fi șterpelite, eventual de frații mai mari sau mai mici — cu condiția să aibă un loc numai al lor și, dacă este posibil, închis cu cheia. Mai ales în familiile foarte numeroase este foarte important ca fiecare copil și aibă un colț al său, la care ceilalți să nu aibă acces, închis cu un lacăt cu cheie sau cu cifru și în care să-și pună tot ce are el mai prețios. (Să nu spună celorlalți unde pune cheia:

iar dacă o face, înseamnă că vrea să i se șterpelească lucrurile.) Un copil nu poate fi învățat să fie ordonat sau să facă orice alt lucru decât prin exemplu.

Ceea ce descrieți dumneavoastră pare a fi o situație ideală. Dar dacă părinții au hotărât să insufle copilului dorința de a fi ordonat înainte de patru ani, există riscul, așa după cum vă întreabă acest medic, să-și piardă spontaneitatea?

Da, există riscul să devină maniac, după cum ne scrie acest medic, adică obsesiv: copilul nu se simte liber să se joace ca toți ceilalți copii de vârsta lui; în privința ordinii, a îmbătrânit înainte de vreme; simte „nevoia" ca totul să fie la locul lui; este ca și cum corpul lui ar fi în dezordine; nu se simte în largul său când lucrurile nu sunt puse la locul lor. Aceasta este o trăsătură a personalității obsesive.

Dimpotrivă, un copil se simte în largul lui înconjurat de jucării, cărți și haine de-a valma. Cu condiția ca, bineînțeles, tatăl sau mama să nu fie maniaci și să nu-l certe mereu: adică să nu aibă mania ordinii pe care să dorească să o impună copilului lor. Aceasta creează un neajuns destul de important, deoarece maniacii, refractari la surprizele și tumultul vieții, nu se simt în largul lor în relațiile sociale, care-i incomodează. Or, ceea ce contează este tocmai relația. Obiectele sunt făcute pentru a servi această relație, trezind interesul copilului în timpul jocului. Obiectele sunt la dispoziția noastră și nu noi la dispoziția lor.

După ordine, să vorbim puțin și despre dezordine. O corespondentă vă întreabă dacă, după părerea dumneavoastră, dezordinea este o simplă trăsătură de caracter ce depinde numai de dorința individului de a o corecta — sau este o trăsătură constitutivă a personalității? În acest din urmă caz, cu greu se poate cere cuiva foarte dezordonat să-și schimbe firea. Ea precizează că are trei copii, unul de trei, altul de nouă ani care, spune ea, „sunt destul de ordonați" și unul de zece ani și jumătate, extrem de dezordonat. Și soțul ei este foarte dezordonat. Ne scrie: „Este un om minunat. E foarte meticulos

în meseria lui, în schimb acasă este îngrozitor. Nu sunt deloc o mamă pe care n-o vezi decât cu mătura în mână. Îmi place, pur și simplu, ca atunci când caut un lucru să-l găsesc în locul în care l-am pus. Nici nu îndrăznesc să cer mai mult". Într-o zi, băiatul de zece ani și jumătate i-a spus, după ce au făcut împreună ordine în camera lui: „Știi ce, nu-mi place deloc cum arată camera mea acum. Când e ordine parca aș fi singur, izolat. Cu jucăriile împrăștiate pe jos mă simt ca între prieteni".

Cu siguranță, băiatul cel mare vrea să se identifice cu tatăl său. Acesta din urmă dă un exemplu de dezordine, ceea ce pentru copil face parte din modul de a fi al tatălui. Cred că l-a și auzit spunând: „Mie nu-mi place când este ordine. Parcă totul e mort etc.". Nu este de mirare deci că urmează exemplul tatălui. Dar poate că are aceeași fire ca tatăl lui. Dacă mama va face mai multă ordine, băiatul va fi probabil mai ordonat decât tatăl lui care, cu siguranță, are uneori de suferit de pe urma dezordinii. Este foarte adevărat că există persoane care pierd destul de mult timp în fiecare zi din cauza propriei lor dezordini… iar altele care, în mod inutil, pierd tot atât de mult timp, punând la loc lucruri ce le-ar putea fi mai la îndemână în jurul lor.

Ceea ce mă interesează la acest băiețel este că-i place ca lucrurile să-i fie împrăștiate pe jos. Am observat deseori cât de mult le place copiilor ca lucrurile care le aparțin să stea pe jos. Asta m-a mirat întotdeauna, deoarece mie îmi place ca lucrurile să-mi fie la îndemână, pe un scaun și nu pe jos. Când n-am timp să fac ordine, scaunele mele sunt pline; când pun ceva pe jos înseamnă că pe scaune nu mai are loc nimic! Copiii nu sunt însă așa. Poate că pentru un adult scaunul este ceea ce dușumeaua reprezintă pentru un copil. Nu pot să știu.

În orice caz, copiii trebuie bine educați, iar acest lucru nu e posibil decât prin exemplu. Acest băiat are în față două exemple: cel al mamei, care nu este nici ea foarte ordonată, și cel al tatălui, care este foarte dezordonat. Va învăța să pună la loc lucrurile la care ține foarte mult atunci când va dori să le

ferească de fraţi sau de surori. Ne întoarcem la cele spuse mai înainte: este necesar să existe un loc care să poată fi încuiat. Mama va trebui să-i spună: „Dacă vrei să-ţi găseşti lucrurile, descurcă-te". În rest, o dată pe săptămână, mama poate să ridice puţin tonul pentru a-l pune la treabă.

Lucru curios este că numai în jurul vârstei de cincisprezece ani ordinea devine ceea ce trebuie să fie pentru fiecare adult; numai la această vârstă oamenii învaţă cu adevărat să facă ordine într-un mod care nu este nici compulsiv, nici maniac, ci într-un mod care să le facă viaţa mai uşoară. Fiecare în felul său. Fiecare cu ordinea lui! De aceea o mamă nu-i poate impune copilului propriul tip de a fi ordonat. Fiecare şi-l găseşte în jurul vârstei de paisprezece, cincisprezece ani.

Revin totuşi la problema dezordinii — trăsătură de caracter sau element constitutiv şi nevindecabil?

Nici una, nici alta: este un mod de a trăi. Dezordine în gândire? Dar sunt persoane cu o gândire foarte ordonată şi care, în viaţa practică, sunt foarte dezordonate. Altele, dimpotrivă. Nu pot să spun. Nu ştiu ce să spun.

O a treia scrisoare care se referă tot la ordine şi dezordine. Aţi aruncat mai întâi o privire asupra grafiei scrisorii şi aţi spus că autorul are, cu siguranţă, un spirit foarte tânăr. Această persoană este educatoare, iar scrisoarea ei e o mărturie…

… remarcabilă, într-adevăr.

… care merită, cred, să ne oprim mai mult asupra ei. Iată cu ce începe: „Există două tipuri de dezordine. Cea adevărată: cauţi ceva şi nu mai ştii unde e. Nu găseşti decât o parte…". Ea scrie că aceasta este un viciu datorat lenei şi prostiei.

Da. Este o dezordine interioară care se manifestă în exterior şi de pe urma căreia oamenii suferă.

… și apoi cealaltă, pe care noi, adulții, când e vorba despre copii, o numim dezordine și care, în realitate, nu este. Mai departe ne povestește o întâmplare amuzantă din perioada în care era tânără suplinitoare: „M-am dus la o grădiniță pentru a înlocui pe cineva. Mi s-a dat grupa mică…".

Copiii cei mai mici.

Copii între doi și trei ani. „…Directoarea grădiniței îmi spune: «Uitați-vă, aici sunt niște despărțituri pentru fiecare copil în care își pun seara ursulețul și căldărușa». Vine seara — copiii au un fler deosebit, probabil că au simțit ceva — și eu îi rog să-și pună jucăriile la locul lor. Văd că pun toți ursuleții într-un singur loc, iar găletușele în altul. Atunci eu intervin: «Dar nu așa le puneți voi de obicei, nu-i așa?». Iar ei îmi răspund: «Dar se plictisesc»".

Ursuleții?

Da.

Bineînțeles!

„Mi s-a părut foarte normal, continuă ea. I-am lăsat în pace. Ursuleții erau așezați unul cu fața la celălalt. La ora patru, directoarea intră și spune: «Ce se întâmplă aici? Unde sunt bunele noastre obiceiuri? Dar ordinea?». Eu încerc să-i explic: «Ei cred că ursuleții se plictisesc!». Trebuie să mărturisesc că directoarea m-a privit cu o oarecare îngrijorare. Apoi a spus: «Haideți! Puneți toate lucrurile la locul lor așa cum trebuie!»". Educatoarea noastră încheie: „Cu atât mai rău pentru copiii care, în fiecare seară, erau victimele unei agresiuni afective, fiind obligați să nu se poarte frumos cu ursuleții lor".

De fapt, pentru această directoare, lucrurile erau mai importante decât copiii. Dar pentru copii nu există „lucruri". Este exact ce le spuneam mamelor: seara, nu trebuie să facă ordine înainte de a adormi copilul sau înainte de a fi pe cale să

adoarmă deoarece, pentru el, lucrurile aflate pe jos sunt vii, ele fac parte din mediul lui. În cazul nostru, copilașii credeau că ursuleții rămân seara la grădiniță în locul lor. Iar ei merg la grădiniță ca să fie împreună cu alți copii, nu ca să stea într-o cutie. „Fiecare la locul lui. Nu vorbiți între voi!" De câte ori nu se aud aceste cuvinte în clasele primare? Când un copil își face tema, el nu are voie să-i spună vecinului ce scrie. Totuși, clasa este făcută pentru a comunica. Și ursuleții, chiar și ei, nu aveau voie să vorbească între ei! E îngrozitor!

Dar într-adevăr o deranja?

Din moment ce toți erau puși frumos în același loc! Mă întreb și eu!

Iată urmarea: „Tot așa, adulții, o mamă de pildă, văzând jucăriile copilului poate spune: «Lucrurile astea sunt împrăștiate peste tot». Copilul crede în schimb că: «Așa le pot vedea». Când îți place ceva, îți place să-l vezi…

Desigur.

…Tot ce poate fi mai rău pentru un copil este să-i dispară jucăriile, aceasta însemnând că pentru el nimic nu mai există. O jucărie la îndemâna lui e vie (este exact ceea ce spuneați acum câteva minute), chiar dacă în acel moment nu se joacă cu ea, ea face parte totuși din viața lui. Mă scoate din sărite când văd în reviste diferite idei pentru decorarea camerei copiilor".

N-am spus și eu același lucru despre mobilele pentru copii? Mi s-a replicat: „Dar cine va mai cumpăra mobila pentru copii după tot ceea ce ați spus?". E adevărat că din cutii decorate de tătici se pot face foarte bine căsuțe sau garaje pentru mașinuțe. Acesta este rolul taților: să mestereasă lucruri atrăgătoare, vii, în care copiii să-și poată pune lucrurile; locuri adecvate, la îndemâna lor, nu prea înalte, unde jucăriile pot fi puse și luate cu ușurință.

Scrisoarea continuă — e o mărturie cu adevărat interesantă: „Trebuie să li se explice oamenilor, celor obsedați de «ordine» în ceea ce-i privește pe copii sau de «ordine» în general, că pielea nu este ultimul nostru înveliș. Eu, de pildă, îmi consider biblioteca o prelungire a creierului. Aș vrea foarte mult să subliniez acest lucru deoarece, în tinerețea mea, mi s-a spus de atâtea ori: «Aruncă toate porcăriile astea!». Dacă aș fi ascultat, n-aș mai fi avut această minunată colecție de reviste istorice în care mă cufund acum, când sunt ceva mai în vârstă. Întotdeauna le-am reproșat părinților că nu au simțul ierarhiei valorilor. Treburile casnice nu sunt o prioritate indiscutabilă". Ea dă exemplul unui copil întors dintr-o tabără: „Primul lucru sesizat de părinți: valiza este mult mai grea decât la plecare. «Ce-ai adus aici? (Copilul adusese diferite pietre, deoarece directorul taberei, student la geologie, trezise interesul copiilor pentru roci.) Nu păstrezi decât una sau două, ca amintire. Ce vrei să facem cu toate?» Iar restul a fost aruncat la gunoi!".

Asta se întâmplă când nu e respectată personalitatea în devenire a copilului.

Ea mai observă că părinții le cer câteodată copiilor să fie ordonați din lipsă de imaginație. „Dacă într-o cameră sunt prea multe mașinuțe, cumpărați un garaj!", le sugerează ea părinților.

Sau să facă tatăl unul, dintr-o cutie de carton, pe care s-o decoreze, s-o picteze. Asta îl va amuza, iar copilul va fi atât de fericit că tăticul i-a făcut garajul pentru mașinuțele lui. Nu e nevoie de un garaj cumpărat.

Scrisoarea continuă: „De ce se plâng părinții că se joacă micuții pe jos? Pe jos este cea mai întinsă suprafață posibilă. E normal ca un copil să stea pe jos. Masa pentru adulți este prea înaltă, iar cea pentru copii este prea mică, nu e bună de nimic".

Exact! Oare noi am putea face ceva cu o masă care ne-ar ajunge până la nas? Masa este la înălțimea nasului copilului.

Și încheie dând câteva sfaturi practice părinților: „Deseori copiii nu ascultă când li se dau ordine, fiind foarte receptivi în schimb la exemple. E suficient să le explicați că avantajul de a pune lucrurile la loc este cel puțin acela că le găsești imediat ce le cauți; să li se arate, de pildă, că ața e pusă în ac, gata de cusut etc.".

Da. Sculele să stea în cutia cu scule și să fie puse la loc după ce ne-am folosit de ele. Pentru aceasta însă, copiii trebuie să-și vadă părinții făcând la fel. O vor face și ei pentru că părinții au făcut-o; nu imediat, dar, cu timpul, exemplul va da roade.

Ce-ar mai fi de adăugat?

Că această scrisoare este minunată și trebuie să-i mulțumim autoarei pentru ea.

(Câteva săptămâni mai târziu)

Aceste reflecții asupra ordinii și dezordinii au stârnit destule obiecții. Părinții par a fi foarte interesați de subiect…

E un subiect care dă naștere la discuții.

Categoric. Unii cred chiar că faceți un fel de apologie a dezordinii, că ar fi trebuit să fiți, să spunem, mai hotărâtă și să spuneți răspicat: „Dezordinea este un lucru rău". Nu o să mă opresc la aceștia. Alții vă pun întrebări precise, referindu-se la anumite aspecte care i-au surprins puțin.

Ați spus, de exemplu, că ar trebui să existe un loc al copiilor închis cu lacăt. În legătură cu aceasta, o mamă vă scrie: „Am patru copii, de nouă, șapte ani și jumătate, de șase și patru ani și jumătate. Înțeleg că fiecare copil trebuie să aibă un colț al lui. Dar de ce să fie închis cu cheia? N-ar fi mai bine să-i învățăm pe copii să respecte colțul celuilalt, știind în același timp că acest colț este accesibil?". Aceasta ar da, dacă vreți, mai multă greutate noțiunii de ordine.

Desigur, așa ar fi ideal. Dar este extrem de greu ca acest ideal să fie realizat în întregime și de la început, deoarece

copiii au firi diferite, unii sunt destul de invidioși — un copil mai mare care duce dorul perioadei în care era foarte mic și-ar dori lucrurile fratelui mai mic; sau unul mic care crede că e suficient să aibă lucrurile fratelui mai mare ca să fie și el mare. Or, copiii trebuie ajutați să se apere pe cât posibil fără violență, adică să aibă o apărare pasivă. Punând la dispoziția copilului un dulap care să se închidă cu cheie, de fapt nu cu cheie, ci cu un lacăt (cel mai bine ar fi un lacăt cu cifru pentru ca să nu se piardă sau să i se fure cheia) părinții îl ajută pe cel care este tot timpul tras pe sfoară de un altul, meșter în șterpelit: „În felul acesta poți să-ți pui lucrurile la care ții într-un loc sigur, în rest, descurcați-vă și încercați să vă suportați unul pe celălalt".

Ceea ce spune această mamă despre respectul față de bunul altuia este corect. Numai că există și copii care sunt persecutați de frații sau surorile lor care le fură lucrurile…

E inutil deci să duci diavolul în ispită…

Aș mai adăuga că acest dulap închis este și un semn că fiecare se apără de agresiune în contactul cu ceilalți. Sunt lucruri pe care le acceptă și altele pe care nu le acceptă. Lacătul este un simbol. Bineînțeles, copiii se fac mari, el nu mai e necesar. Este folositor numai când sunt mici, pentru a-i învăța ceea ce eu numesc o apărare pasivă.

Și asta nu e totul: ei trebuie să înțeleagă că, atunci când se plâng de celălalt care i-a luat lucrurile, o fac pentru a-și necăji mama, pentru a face scandal, pentru a se certa, pentru ca celălalt să fie certat etc. Toate acestea trebuie să înceteze. Părinții vor fi și ei liniștiți, vor putea fi un exemplu pentru copiii lor pe care îi vor respecta, fără să mai pară tot timpul afectați de supărarea unuia dintre ei. Căci, atunci când un copil țipă și când mama îl ceartă imediat pe cel care l-a făcut să țipe, este ca și cum copilul care a declanșat reacția mamei ar fi o parte din ea. În aceste condiții, copiii nu înțeleg că și ei se află în aceeași lume din care fac parte atât frățiorul mai mic, cât și mama lor. Mama să spună: „Ei bine, apără-te singur,

descurcă-te!“. Iar ea să dea prima exemplul că respectă bunul celuilalt, că este tolerantă cu cei care nu sunt întotdeauna virtuoși! Sunt mulți copii ipocriți care otrăvesc viața fraților și surorilor lor cu ajutorul unor mame agasante: „Ce vrei, el e mic, poartă-te frumos cu el“. „Cum e posibil ca frații și surorile să se certe între ei! Trebuie să vă iubiți.“ Nu, așa ceva în nici un caz! E mult mai moral și mai eficace ca un copil să aibă un dulap, un sertar al lui, să se poată apăra în mod pasiv. Apoi, acest loc e o ascunzătoare și față de cei mari, în care copiii își pun micile lor comori, jurnalul, amintirile, economiile…

În această scrisoare este contestată oarecum vârsta indicată de dumneavoastră, vârsta la care copilul poate învăța să fie ordonat: „Am citit în cărțile Mariei Montessori că perioada în care copilul este sensibil la ordine ar fi între optsprezece luni și doi ani“. Nu este vârsta pomenită de dumneavoastră…

Așa este. E foarte interesantă această reflecție a dnei Montessori. Nu trebuie uitat că ea era italiancă și că în familiile italiene copiii mișună unii peste alții. Nu mai pot face diferența între corpul lor și al celorlalți. Dorm toți în aceeași cameră, iar camerele sunt extrem de mici. Foarte mulți copii cresc laolaltă.

Este o problemă de civilizație.

Problema este să știi unde se termină ceilalți și unde începi să fii tu însuți. E foarte adevărat că, atunci când vin adulți în vizită și-și lasă hainele într-un anumit loc (doamna geanta, domnul pălăria), un copil de optsprezece luni îi va aduce cu siguranță domnului pălăria, bastonul sau paltonul, iar doamnei geanta… Deoarece pentru el, tot ce aparține unei persoane face corp comun cu ea. Dar tocmai această etapă trebuie depășită: nu obiectele fac unitatea unei persoane, ci faptul că ea poate stăpâni aceste obiecte de la distanță, le poate abandona când nu mai are nevoie de ele și le poate lua din nou când îi sunt de trebuință. Această noțiune e foarte importantă;

or, ea se dobândește mai târziu. Între optsprezece luni și doi ani, doi ani și ceva tot ce aparține unei persoane (hainele ei etc.) este identificat cu persoana însăși. Este aproape un fetișism, în perioada indicată de dna Montessori, nu e vorba despre ordine, ci despre fetișizarea spațiului personal. Acest mod de apărare împotriva unui sentiment de dispersie nu poate fi interzis, dar nici nu trebuie cultivat.

De obicei, copiii acestei mame nu-și strâng lucrurile, dar sunt perfect capabili să o facă atunci când li se spune că este necesar.

Adică din când în când.

…Iată esența întrebării: poți să fii în același timp ordonat fără a avea simțul ordinii sau să ai simțul ordinii și să nu fii ordonat?

Poți să ai simțul ordinii, dar să-ți fie lene s-o faci. Să-ți spui: „La ce bun să mai fac ordine?". Și într-adevăr, să pui lucrurile la loc înseamnă ca timp de o oră să fii la dispoziția lor, timp în care ai putea face ceva mult mai pasionant, nu-i așa? Cam așa simt copiii. De aceea trebuie să li se spună din când în când: „Lucrurile astea sunt împrăștiate peste tot. Puneți-le la locul lor". Și se descurcă foarte bine, atunci când nu li se cere mereu, cu insistență: „Strânge… Pune-ți lucrurile la loc, pune-ți-le la loc". Nimic nu-i poate îndepărta mai mult pe copii de mediul familial decât să audă mereu același lucru. Dacă tot nu servește la nimic, de ce s-o mai facă? Dar, din când în când și mai ales cu ajutorul mamei, puțină ordine este necesară și copiilor, și bunei rânduieli dintr-o casă, pentru a se putea locui în ea.

Aș vrea să mai adaug ceva în legătură cu fetișismul. Obiectele împrăștiate cam peste tot pot reprezenta pentru copil un mod de a arăta că acela este teritoriul său personal, un mod de a-l extinde peste tot. În acest scop, își duce jucăriile în camera părinților pentru a-și face simțită acolo propria prezență; prin intermediul lor el vrea să arate că este stăpânul locului și că tot acest spațiu îi aparține.

Profit de ocazie pentru a vorbi despre copiii care greșesc spunând „la mine acasă", în loc să spună „la noi acasă". Nu știu de ce părinții îi lasă să spună așa, când ei înșiși spun în general „acasă" sau „la noi". Copilul spune „la mine acasă" deoarece el vrea să fie micul stăpân sau micuța stăpână a casei.

Această greșeală trebuie corectată?

Da. Părinții să-l întrebe pe copil: „De ce tot spui «la mine acasă»? Știi foarte bine că aici suntem la noi acasă. La tine este numai în camera ta — dacă copilul are o cameră a lui — sau în dulapul tău. Dar peste tot aici suntem la noi acasă, nu la tine. Cuvintele trebuie să fie precise. Copilul să nu fie certat, în schimb lucrurile trebuie clarificate, deoarece a tăcea înseamnă a consimți: treptat, copilul devine tot mai posesiv, nemaiștiind apoi care este limita între ceea ce va trebui să dobândească o dată cu vârsta și ceea ce i se cuvine (deoarece tot ce aparține părinților lui se află la el acasă).

Mai există și dezordinea produsă de obiectele devenite neinteresante — în cazul copilului mai mic de patru ani și despre care am mai vorbit —, obiecte lăsate la voia întâmplări atunci când copilul este interesat de altceva. Este o dezordine cu totul diferită de cea prin care copilul vrea să-și impună peste tot propriul teritoriu. E vorba mai curând despre neglijență și despre o dorință prea mare de joacă, ceea ce face să nu pună la loc obiectul cu care s-a jucat. Aici poate interveni, după cum am mai spus, educația: „Uite, acum te joci cu jucăriile astea; dacă le lași pe celelalte împrăștiate peste tot, când ai să vrei să te mai joci cu ele, n-ai să le mai găsești. Hai mai bine să le punem la locul lor". Copilul trebuie ajutat. Mama și copilul pun lucrurile la loc împreună, în acel moment el este foarte mulțumit.

Insist însă: obiectele sunt la dispoziția noastră și nu noi la dispoziția lor.

O altă scrisoare care se referă la ordine este din partea unei secretare. E foarte dezordonată și păstrează tot, chiar și hârtii, bucăți

de sfoară… „Evident, acest lucru mă pune într-o lumină foarte defavorabilă, scrie ea. Sunt mereu în contradicție cu fiul meu mai mare, care este un maniac al ordinii. Din acest motiv relațiile lui cu mine sunt extrem de dificile. Eu sunt foarte atașată de lucruri, dar nu sunt ordonată. Există vreo modalitate de a îmbunătăți relațiile dintre noi?“

Cred că amândoi au niște dificultăți puțin contradictorii. E ceva aici la care nu pot să răspund. De fapt, acesta este modul lor de a trăi. Între mamă și fiu există întotdeauna relații tensionate. Dacă n-ar fi în legătură cu ordinea, ar găsi oricum un alt pretext. Fiecare este așa cum este. Asta e.

O ultimă scrisoare, înainte de a încheia discuția despre dezordine, începe printr-o mărturie care, cred, o să vă facă plăcere. Este de la o mamă: „Ați spus despre copii că își creează puțin câte puțin părinții. Sunt întru totul de acord; când am născut prima fetiță, mi-am spus că bebelușii sunt cu adevărat bebeluși chiar de la început, în timp ce părinții nu devin părinți cu adevărat de la o zi la alta, lucrul acesta presupunând o întreagă evoluție“. Vă roagă apoi să vorbiți despre dezordine: această femeie reprezintă, poate, un caz particular, dar pune o întrebare foarte generală. Iată ce scrie: „Eu nu sunt dezordonată în spațiu, ci în timp, adică sunt complet incapabilă să respect un program. Fetița mea (are o fetiță de patru luni) a fost hrănită când i-a fost foame pur și simplu pentru că nu eram în stare să respect orele de masă. În mod curios, tot ce înseamnă ceas, deșteptătoare, ceasuri de mână, pendule par să o ia razna în prezența mea. Nu pot fi niciodată la timp undeva și mă întreb dacă asta e bine pentru copilul meu. Îi dau să mănânce când îi este foame; o spăl când e murdară. Și, din când în când, o scot la plimbare dimineața ca să mai pot face și eu ceva după-amiezele“. I-a auzit deseori pe pediatri și pe bunici spunând că un copil are nevoie de un program regulat. I se spune — mai ales de către bunici — că e pe cale să-și „strice“ definitiv copilul, cedând la cele mai neînsemnate dorințe ale acestuia din cauza lipsei unui program. Mai remarcă, nu fără umor, că fetița i se pare acum „delicios de normală, în ciuda tuturor acestor lucruri“, dar vă întreabă totuși dacă atitudinea ei poate avea urmări în viitor.

Această scrisoare mi se pare foarte interesantă pentru că arată că oamenii au o idee abstractă despre părinți și își obișnuiesc copiii să-și regleze viața în funcție de ceas. Or, nu a trecut prea mult timp de când oamenii au început să trăiască în funcție de ceas. Multă vreme doar nevoile și anotimpurile le-au ordonat viața. Acum, de exemplu, copiii trebuie să bea sucuri de fructe în fiecare zi! Dar când nu existau mijloacele de transport de azi, iarna nu erau fructe proaspete. Lumea se descurca foarte bine și fără sacrosanctul suc de portocale pe care mamele îl consideră indispensabil pentru copiii lor. Și totuși, oamenii nu erau devitaminizați. Pentru a reveni la întrebarea acestei mame, cred că fiecare copil are mama ce i se potrivește, dacă ea este cea care l-a purtat în pântece. Nu trebuie să-și facă griji în privința copilului. Poate că acest lucru este neplăcut pentru soțul ei, pentru prieteni, pentru cunoștințe dacă, de exemplu, îi invită la dejun la ora unu, iar masa nu e gata decât la ora trei; protestează, nici măcar nu le mai e foame față de cât au fost de înfometați… Nu știu. În schimb, acest copil, obișnuit din viața intrauterină cu ritmurile mamei și cu relația pe care aceasta o are cu propriul ei corp, acest copil deci este educat în mod absolut normal de această mamă care este a lui. Mult mai grav ar fi dacă copilul ar merge acum la creșă, deoarece ritmul lui umanizat, cel al relației dintre el și mamă, ritm foarte regulat pentru el, s-ar modifica și astfel s-ar deregla. Dacă însă această fetiță a moștenit familia tatălui ei și dacă în familia acestuia femeile au ritmuri alimentare și de viață regulate, la doi ani și jumătate, trei ani, ea își va certa mama spunându-i: „Mamă, hai să ieșim la plimbare. Mamă, mi-e foame“. Și, puțin câte puțin, se va obișnui și mama cu un program. Tot așa cum a fost educată de fetiță când a fost foarte mică, tot așa va fi educată de ea și acum. Apoi, dacă mai târziu, în societate, fetița va avea de suferit în relațiile cu ceilalți, mama o va ajuta să depășească această aritmie naturală. Afecțiunea pentru ceilalți ne ajută să facem concesii; cred, de altfel, că această mamă știe să facă concesii — deci să continue în același fel!

Deci bunicile să fie liniștite: fetița nu va fi un copil răsfățat?

Nu va fi mai răsfățată decât mama ei, care nu pare a fi o femeie răsfățată. Ea are propriul său ritm, după soare: un ritm diferit de al celorlalți. Ea nu se reglează după ceas, ci numai în funcție de ea însăși. Sunt destui oameni așa. Trebuie să ne acceptăm așa cum suntem și să înțelegem că nu toată lumea este la fel; această mamă nu poate să aibă un copil diferit față de cel pe care l-a purtat în pântece, obișnuit cu ritmul ei, care-i convine și lui de minune. Acum totul merge bine. Are suficient umor și respect pentru copilul ei pentru a-l putea ajuta atunci când școala îi va impune un alt ritm de viață. Dar până atunci mai este!

Vezi, așa ți-aș fi tras vreo două la fund…
(Violența copiilor, violența părinților)

Ar trebui să vorbim despre bătaia la fund și despre violență…

Despre violența părinților?

…față de copii. Iată scrisoarea unei mame care reușește cu greu să se stăpânească. Trebuie să spunem mai întâi că are trei copii frumoși, toți trei doriți și pe care îi adoră: o fetiță de cinci ani și jumătate și doi băieți, unul de trei ani, celălalt de șapte luni. După nașterea ultimului copil, fetița nu l-a mai putut suferi pe fratele care venea după ea, „deoarece, spunea ea, nu este frumos". Când mama i-a spus: „Dar e frumos, nu vezi că seamănă cu tătucu", fetița a început să plângă și i-a răspuns: „Nu-i adevărat. Eu semăn cu tătucu. El nu e frumos. Nu-l iubesc". Avem aici un mic tablou de familie.

Și acum întrebarea propriu-zisă. Mama ne scrie: „Câteodată mă simt depășită de evenimente, îmi pierd răbdarea și nu mă mai pot controla. Clocotesc de furie și lovesc". În continuare precizează: „Reacțiile mele violente mă înspăimântă. Am momente când îmi detest fetița și mă manifest fie zgâlțâind-o, fie uitându-mă la ea cu o «privire rea», cum se spune. Vă imaginați ce înseamnă asta? Eu, care-mi doresc ca în familie să domnească armonia și echilibrul, mă las în voia violenței și a brutalității". De altfel, este convinsă — și așa își încheie și scrisoarea — că bătaia este mai ales semnul unui eșec.

Sunt două lucruri interesante în această scrisoare. Pe de o parte, fetița nu vrea să accepte că primul frățior seamănă cu

tăticul ei. Probabil pentru că mama nu i-a explicat pe înțelesul ei sensul cuvântului „a semăna". Fetița a auzit probabil spunându-se că seamănă cu tatăl ei („E leită taică-său", cum se spune), dar asta ce înseamnă? Că figura fetiței seamănă cu cea din fotografiile tatălui când era mic. Dar mama nu a precizat: „Bineînțeles că semănați toți cu tatăl vostru, pentru că toți sunteți copiii lui. Fratele tău însă, care este băiat, va fi și el tată când va fi mare. Tu, care ești fetiță, vei fi mamă. Nu aveți același sex. Fratele tău are același sex ca și tatăl tău. Tu ai același sex ca și mine. Nu e același lucru, chiar dacă semeni cu tatăl tău așa cum semăn și eu cu tatăl meu". Asemănările, pentru un copil sunt asemănările dintre chipuri. Pe cea dintre sexe nu o înțelege dacă nu i se explică prin cuvinte. Este ca și cum acest frate, prin simplul fapt că e băiat, i-ar fi luat fetiței calitatea de copil al tatălui ei. La nașterea celui de-al doilea frățior, fetița s-a simțit probabil foarte frustrată că nu are o surioară pentru a întări partea feminină din familie. În sfârșit, este cu siguranță geloasă pe mama sa care a avut un copilaș, având în vedere că și ea ar dorit unul; la trei ani, toate fetițele își doresc acest lucru.

Și cu atât mai mult la cinci ani și jumătate.

Poate că la nașterea primului frățior nu a fost geloasă, deoarece nu avea decât doi ani; dar acum, la cinci ani și jumătate, este geloasă. De doi ani așteaptă ca tăticul să-i dea și ei un bebeluș, iar acum e nevoită să renunțe. Să recunoaștem că nu-i este ușor.

Ceea ce e sigur este că mama nu va rezolva nimic cu bătaia.

Și mama spune: „Toate astea mă duc la disperare".

Oare n-ar putea ca atunci când simte bătaia în vârful degetelor să se ducă în altă cameră și acolo să lovească o pernă? Ar fi mult mai nostim. Iar când copilul e de față să-i spună: „Vezi, așa ți-aș fi tras vreo două la fund și în loc să fac asta bat

perna". Dacă copilul ar vrea să se distreze, va bate și el perna și totul se va sfârși în hohote de râs. Cred că această mamă trebuie să reușească să-și domine furia, transformând-o în ceva vesel. Pentru că o întâmplare neplăcută se poate termina și în hohote de râs. Nu trebuie luat totul în tragic.

Să facem o paranteză pentru a spune că sunt multe scrisori din partea unor părinți puțin „retro", dacă vreți, care cred că acum se merge prea departe cu îngăduința față de copii și că, din când în când, câteva la fund nu strică.

Adică ceva care să-i calmeze pe părinți.

Dumneavoastră v-ați bătut vreodată copiii?

Niciodată. Nici n-aș fi putut s-o fac. Îi mai scuturam din când în când, spunându-le: „Atenție! Astăzi sunt pantera neagră!". Zâmbeau și spuneau: „Atenție! Mama panteră neagră, e jale!" și plecau în altă cameră. Sunt, desigur, și zile în care ești nervos; atunci trebuie să le spui copiilor, să-i previi, să nu-i lași în camera în care te găsești. Iar dacă, din când în când, îi mai scuturi puțin nu e grav. Dar trebuie încercat să nu se ajungă la starea de tensiune a acestei mame. Cred că simplul fapt că mi-a scris a ajutat-o. Știu, fiind eu însămi în această situație, că e greu să ai trei copii apropiați ca vârstă. Dar trebuie să faci în așa fel, încât să nu-i ai în preajmă când ești foarte nervos.

Această mamă își încheie scrisoarea mărturisind că atitudinea fiicei ei, precum și violența ei ca mamă o îngrijorează atât de mult, încât se întreabă dacă n-ar trebui să consulte amândouă un psiholog.

Fetița, cu siguranță, nu! Mama, poate că ar trebui să vorbească cu un psiholog-psihanalist, iar fetiței ar trebui să i se găsească activități potrivite cu vârsta ei. Să nu mai stea în permanență împreună cu frații și cu mama ei. E greu de suportat

să-și vadă mama ocupându-se de copiii *ei* mai mici, în timp ce ea nu are nimic. Mama ar trebui să aranjeze cu o rudă sau cu o prietenă care s-o ia la ea câteva zile sau s-o trimită seara să se culce la vreo prietenă de-a fetiței. Asta ar mai rezolva lucrurile. Apoi, e necesar ca și tatăl să se ocupe de „fetița lui cea mare", ceea ce i-ar prinde foarte bine și mamei.

Iată o scrisoare foarte diferită, care se referă la apariția sadismului la copii. Este de la o mamă care are, în legătură cu aceasta, un punct de vedere deosebit, diferit de al dumneavoastră. Cred că reflectă un curent de gândire comun anumitor părinți. „Când avea cam cinci, șase ani, ne scrie ea, fiul meu — care are acum cincisprezece ani — a fost foarte crud într-o zi cu cățelușa noastră. A legat-o de picioare și a lăsat-o în ploaie. Iată ce am făcut eu. Ajutată de mama mea, deși nu ne-a făcut plăcere, l-am legat pe fiul meu de mâini și de picioare și l-am lăsat așa — nu în ploaie totuși — până când cățelușa s-a uscat." Apoi continuă: „De atunci, n-am mai avut nici o problemă". Își încheie scrisoarea astfel: „Să nu ne considerați niște torționare. E foarte greu să-ți pedepsești copilul cu brutalitate, dar unele fapte o cer". În ceea ce mă privește… în sfârșit, să zicem că a fost o experiență. Dar, după părerea dumneavoastră, asta era cea mai bună soluție?

Spune în scrisoare că băiatul a devenit extrem de blând și bun cu animalele?

Și cu copiii.

A priori, pedeapsa asta mi se pare puțin cam dură. Totuși, faptul că mamei i-a venit foarte greu s-o aplice corectează totul. Ea a acționat pornind de la ideea pe care o avea în privința rolului ei, acela de a crește o ființă umană în așa fel încât să devină cu adevărat o ființă umană. Acest caz e foarte diferit de cel al unor părinți care, din răzbunare, își mușcă și mai tare copiii deoarece aceștia îi mușcaseră înainte, în această mărturie pot fi observate două lucruri: mai întâi, copilul era mare, capabil să gândească, avea aproape șase ani; apoi, se pare că

tatăl nu era prezent, deoarece numai mama și bunica au acționat. Cred că dacă tatăl ar fi fost acolo ar fi putut să-i explice ce a greșit. Ar fi interesant, dacă mama ar discuta acum cu fiul ei, încercând să afle dacă își mai amintește de acel incident și de perioada în care era crud cu animalele și dacă consideră că ar mai exista și alte soluții în situații similare. Și asta deoarece noi nu putem fi ajutați decât de mărturii referitoare la asemenea cazuri.

Bineînțeles. Acestea fiind spuse, credeți că sadismul părinților ca răspuns la cel al copiilor poate fi un joc periculos?

Da, aceasta îl poate face pe copil să persevereze, deoarece capătă un gust pervers față de senzațiile tari pe care le încearcă fie ca agresor, fie ca victimă, în cazul acestui băiat care era deja „mare" și părea foarte inteligent, totul a fost bine. În schimb, o asemenea atitudine trebuie blamată fără rezerve în cazul copiilor foarte mici. Căci această agresivitate a lor față de animale este datorată în general faptului că, fiind foarte mici, s-au simțit, pe drept sau pe nedrept, afectați de sadismul unor copii mai mari sau al unor adulți prea severi: fie că au stat în spital, părând a fi abandonați fără explicații și fără apărare, pentru îngrijiri medicale care i-au făcut să sufere, fie din cu totul alte motive, câteodată numai din motive morale. Poate că li s-au întipărit în memorie povești sau imagini din viață sau din filme. Aceștia sunt de obicei copii plăpânzi, complexați din această cauză, respinși de anturaj, copii fără bucurii.

Aceeași persoană ne povestește despre o experiență asemănătoare a unei prietene. Când vedea doctorul, fiului acesteia îi era îngrozitor de frică de injecții. Într-o bună zi, și-a împuns câinele cu un ac: mama i-a făcut și ea același lucru. „A înțeles că a greșit, ne scrie corespondenta noastră, iar acum e un băiat de zece ani, foarte drăguț, care-și răsfață câinele."

Experiența relatată de mama băiatului, cea care ne-a comunicat-o și pe prima, este fără îndoială văzută din același unghi,

nu-i așa? Poate că acestui copil îi era frică de injecții pentru că nu i se explicase că doctorul i le făcea pentru a-l îngriji, iar un câine e îngrijit de un medic veterinar. Și de data aceasta pedeapsa pare a fi dat roade, dar n-aș spune că metoda folosită este cea bună. În orice caz, pentru cei doi, cu atât mai bine că s-a întâmplat așa. Dar să fie întrebați dacă atunci au considerat că această metodă a fost cea mai bună[1].

[1] Acești copii nu s-au schimbat oare datorită maturizării lor, în ciuda atitudinii agresive a educatorilor ca răspuns la atitudinea lor? Hoțul furat, agresorul agresat… asta nu poate duce prea departe! Adulți rămași deseori copii, „pătimași", incapabili să se distanțeze, lipsiți de compasiune, aplicând legea talionului. E trist când adultul se simte redus numai la atâta lucru față de un copil pe care trebuie să-l educe.

Mama își smulge părul, iar copilul este ca un pui jumulit

(Mame exasperate)

Vom aborda acum o temă care „culpabilizează" multe mame. E vorba despre acele femei care, dorind să se dedice în exclusivitate copilului lor, sfârșesc prin a deveni (împreună cu el) niște mame exasperate. Vom discuta despre aceasta pe îndelete, revenind la problema mamei care stă acasă. Iată unele reacții la cele ce ați spus mai înainte despre prezența mamei acasă, care n-ar fi justificată decât până în jurul vârstei de doi ani și jumătate, trei ani. O mamă vă sugerează că, poate, copiii au mai multă nevoie ca mama să stea acasă atunci când merg la școală și au lecții de făcut, decât atunci când au mai puțin de trei ani. „În situația în care copiii merg la școală, asta nu înseamnă că prezența mamei acasă nu mai este necesară, scrie ea. Mai sunt și vacanțele. Imaginați-vă ce s-ar întâmpla cu copiii, singuri acasă, de capul lor, douăsprezece ore pe zi."

Spuneam că, după părerea mea, prezența mamei este necesară până în momentul în care copilul poate stabili contacte cu ceilalți, când merge și vorbește bine, adică, în cazul copiilor dezvoltați normal, până în jurul vârstei de douăzeci și cinci, douăzeci și opt de luni. Dacă mama rămâne acasă și după aceea, lucrul acesta nu poate fi folositor pentru copil decât dacă va intra în contact și cu alți adulți și copii. De aceea, le-am sfătuit pe mamele care au renunțat la serviciu să intre în legătură cu alte mame, în așa fel încât trei sau patru dintre

ele să se ocupe, pe rând, de copii în cursul unei săptămâni. În felul acesta, copiii s-ar obișnui să se joace cu alții de vârsta lor. Nu e niciodată prea devreme pentru acest lucru și pentru ca mamele să se ajute între ele.

Cel mai adesea, este vorba de mamele rupte de lume care, ocupându-se singure de copil, cu timpul devin furioase, nu-și mai găsesc locul, cum se spune. Desigur, prezența lor nu este benefică pentru copil. În cazul în care nu se pot vedea cu alte mame în timpul zilei, e de dorit să-și reia lucrul și să-și ducă copilul la creșă. Este de preferat o mamă destinsă pe care copilul n-o vede decât seara, uneia mereu nervoasă, care își smulge părul, țipă întruna și care, seara, când i se întoarce soțul, este sfârșită de oboseală. Dar dacă o mamă vrea să rămână acasă pe toată perioada școlarizării copiilor, de ce nu, dacă își poate permite și dacă, o dată cu venirea serii, nu ajunge și ea la capătul puterilor.

Este, desigur, foarte plăcut pentru copil să aibă o mamă care să se ocupe de ei când se întorc de la școală. Dar, în perioada vacanțelor sau în zilele libere, e bine să-și petreacă timpul în mod inteligent, mai ales de la șase, șapte ani. Este important ca ei să-și poată petrece timpul liber în mod creativ, în afara casei, mai ales că mama, prinsă deseori cu treburile, nu se poate ocupa de ei. În afară de aceasta, copiii au nevoie să se joace cu alți copii. Există un gen de ateliere speciale pentru ei cam peste tot. Sau, ca în cazul celor mici, mai multe mame se pot înțelege între ele pentru ca, în fiecare miercuri, de exemplu, să-și strângă copiii laolaltă și să le organizeze o activitate: într-o miercuri se vor juca de-a teatrul de păpuși, miercurea următoare o alta îi va duce la plimbare etc. Astfel, mamele se pot ajuta între ele și nu se vor mai simți izolate fiecare cu copilul său, constrânse să i se dedice în exclusivitate. Copiii trebuie să învețe să fie sociabili, dar, pentru aceasta, exemplul trebuie să-l dea mai întâi mamele.

O altă scrisoare, tot în legătură cu prezența mamei acasă: „Acum câteva zile vorbeați despre o fetiță de patru ani, insuportabilă. Nu înțeleg de ce ați sfătuit-o pe mamă să-și reia lucrul, deși ea vă expli-

ca că ar fi preferat să rămână acasă pentru a se putea ocupa mai bine de educația copilului".

Era vorba despre o fetiță care, după cum spunea mama ei, devenise „micuțul Hitler" al casei. În plus, nimeni nu înțelegea de ce sora ei mai mare, pentru care mama nu renunțase la serviciu când aceasta era mică, devenise victima celei mici fără să-i opună nici o împotrivire. Cred că relațiile dintre mamă și copil nu erau tocmai bune. De aceea am sfătuit-o să-și reia lucrul. Nu e bine ca un copil de patru ani să stea acasă dacă nu e fericit și dacă nu-i face și pe ceilalți membri ai familiei fericiți. Nu merită efortul ca mama și copiii să stea împreună acasă dacă între ei nu se stabilesc contacte afective, dacă nu împărtășesc toți bucuria de a fi împreună. Având în vedere că, o dată cu împlinirea vârstei de trei ani, copilul nu mai are nevoie de mama sa, cea mai bună soluție, atât pentru copilul despre care vorbeați, cât și pentru mamă, ar fi ca, în timpul zilei, să nu stea împreună. Fetița aceasta nu e fericită, își face viața amară atât ei, cât mai ales surorii ei. În ceea ce o privește pe mamă, unde sunt visele acelea frumoase în care, o dată venită acasă, poate să fie fericită?

Iată acum scrisoarea unei mame care ne spune că a ezitat multă vreme înainte de a vă scrie. Îi era puțin rușine deoarece, după propria ei mărturisire: „Nu îndrăzneam să vă expun problema mea de teamă că veți spune despre mine: «Nu știe să-și rezolve singură problemele. Deși femeie, este încă un copil». De fapt, nu cred că veți gândi așa despre mine. Am prea multă nevoie de sfatul dumneavoastră". În continuare se explică, își dramatizează enorm propria ei situație — a ajuns chiar să și plângă din această cauză — situație de altfel destul de banală, întâlnită frecvent în sute de familii. Are un băiețel de șaisprezece luni, sănătos, care mănâncă și doarme bine, într-un cuvânt, care crește fără probleme. Este însă un copil capricios. „Urlă toată ziua, scrie ea, dacă, din nefericire, nu am întors capul atunci când a vrut el. Nu e bine, poate, să vorbești așa despre copilul tău, dar am ajuns la capătul puterilor." În continuare ne descrie o zi obișnuită: „Dimineața este îngrozitor, în jur de ora șapte, când

se scoală, încep urletele. Din momentul în care vede biberonul nu mai are răbdare să i-l încălzesc. Când trebuie să-l spăl e și mai rău: refuză orice contact cu apa. Nu reușesc să-l spăl nici pe față, nici la funduleț, să-l curăț în urechi sau să-i tai unghiile… sunt foarte răbdătoare din fire, dar trebuie să mărturisesc că, de trei-patru săptămâni, am început să-i dau tot mai des câteva la funduleț, ceea ce mă îmbolnăvește cu atât mai mult cu cât nu se dovedește a fi mai eficace. Atunci când este cu tatăl lui, iar eu ies din cameră, e mult mai liniștit decât cu mine. Vă scriu toate acestea pentru că sunt anumite lucruri pe care nu îndrăznești să i le spui soțului". Bineînțeles, mai ales dacă soțul, întorcându-se seara acasă și găsind copilul foarte liniștit, va fi tentat să creadă că soția lui dramatizează.

Iar acasă îl așteaptă o soție exasperată, cu nervii la pământ. Cred că e vorba despre un copil foarte inteligent, dar care încă nu vorbește. Țipă pentru a se exprima și aceasta din cauză că de la nouă, zece luni nu i s-a vorbit îndeajuns despre toate lucrurile pe care punea mâna sau pe care le făcea. Poate că a fost forțat să facă deja pipi la oală. Poate că a fost brutalizat, i s-au luat lucrurile din mână și acum simte nevoia să apuce. Poate că, pentru acest copil, mama reprezintă o parte din el care i-a fost smulsă și pe care, lipsindu-i cuvintele, nu reușește s-o înlocuiască și să comunice din nou cu ea. Asta să fie oare? Nu știu. Sau poate că nu petrece suficient timp împreună cu alți copii?

Dar oare un copil de șaisprezece luni are nevoie de compania altor copii?

Desigur. La nouă luni, îndată ce merge în patru labe, copilul are nevoie să învețe să pună mâna pe toate lucrurile din casă, să le cunoască numele și mai ales să nu fie obligat să facă pipi sau caca la oliță. Poate că de aici vin toate problemele acestui copil; mama, care îl spală, îl schimbă, îl tratează ca pe un obiect. La șaisprezece luni un copil nu are nevoie să fie spălat. Ar putea foarte bine să se bălăcească singur în apă. Pentru că, după cum se pare, nu merge la serviciu, poate să-l pună

pur și simplu în cadă, lăsând apa să curgă. Copilul se va distra și, după o jumătate de oră, va fi curat. Copilul acesta nu pare să trăiască ca un copil de vârsta lui. Iar mama, cred că are cu adevărat nevoie de odihnă pentru ca la întoarcerea soțului să poată fi și soție.

Este depășită de evenimente.

În acest caz ar putea să roage pe cineva să-l supravegheze câteva ore sau, de ce nu, să-l lase la creșă toată ziua, timp de trei, patru săptămâni, până își revine. Ca să nu se oboseasc că, ar fi bine să-l ducă și să-l aducă tatăl de la creșă. Mama, pentru că acum este deprimată, ar putea merge într-o „casă pentru mame", unde este primită împreună cu copilul. Din cauza ei, copilul este un pachet de nervi și nu-și mai găsește locul. Dar nu am suficiente elemente pentru a-i putea spune mai mult. Pot să remarc că un copil căruia îi place să se joace cu apa și care, singur cu tatăl lui, este liniștit e un copil echilibrat.

Las la o parte această scrisoare pentru a vă pune o întrebare mai generală. Nu credeți că multe mame vor fi indignate auzind că la șaisprezece luni nu e necesar să-i cureți pe copii în urechi, să le tai unghiile sau să-i speli pe față?

Ba da, dar, după cum vedeți, acest copil nu este ca toți ceilalți: pentru el spălatul este ca și cum i-ai smulge pielea. Nu știu de ce a ajuns așa. Dar în cazul lui, e mai bine să nu fie tracasat cu toaleta. Am impresia că este un copil care simte că mama lui îl tratează ca pe un lucru. Parcă i-ar fi frică de el, iar el nu se simte în siguranță cu ea. Dovada este că, atunci când tatăl — pe care-l vede mai rar și care nu stă tot timpul după el — este prezent, copilul e cuminte. Acest băiețel mă face să mă gândesc la un pui de găină jumulit. Și mama lângă el, smulgându-și părul!

Deci, în acest caz, să nu-și smulgă părul!

Bineînțeles. Și să fie mai puțin pedantă. Să-l pună în cadă și să-l lase acolo să se joace. Când țipă… ea să cânte! Asta-i tot. Dar va putea oare să procedeze așa? Cred că trebuie pur și simplu să se odihnească și să se ocupe mai puțin de copil.

O altă mamă vă scrie: „Am o fetiță care nu are încă un an. O ador… când nu plânge…".

Înseamnă că nu-i place un copil viu!

„… Degeaba îmi tot spun, când plânge țip mai tare decât ea…"

Îi va fi destul de greu mai târziu.

Vă întreabă: „Puteți să-mi spuneți ce-ar trebui să fac…"

Desigur!

„…când mi se întâmplă să explodez…"

O psihoterapie, doamnă!

„… pentru că am impresia că, uneori, fiicei mele îi este frică de mine".

Nici nu e de mirare. Această mamă nu reușește să se stăpânească. De altfel, și scrisoarea ei o dovedește. Stă foarte prost cu nervii. Sigur că-și iubește fetița dar, de fapt, ea iubește un copil imaginar, nu pe cel real. Este absolut necesar să facă o cură de psihoterapie. Sunt sigură că-și va aminti că ea însăși a fost tratată așa, la o vârstă foarte mică, când încă nu vorbea, căci o mamă se comportă cu copilul ei tot așa cum alte persoane, nu neapărat mama, s-au comportat cu ea în copilărie. Oricum, are dreptate să fie îngrijorată. Să nu ia calmante, nu este vorba despre așa ceva, ea trebuie să înțeleagă prin

psihoterapie, vorbind deci cu cineva la intervale regulate, ceea ce se petrece cu ea atunci când fetița ei se comportă ca un copil sensibil, viu.

Tatăl nu este un sugar
(Incomunicabilitate paternă?)

Când citim scrisorile pe care le primim din partea mamelor, chiar și scrisori care se referă la familii foarte numeroase, ne dăm seama că în ele este foarte rar vorba despre tați.

Da, atât de rar încât, câteodată, ai impresia că ei nici nu există.

Iată și scrisoarea unui tată care își pune întrebări despre ceea ce el numește „incomunicabilitatea paternă". Are impresia că, în multe cazuri, din cauza muncii lor, tații nu sunt atât de apropiați de copii pe cât sunt mamele. El scrie: „ Cred că mai curând prin contactul fizic decât prin cuvinte tatăl poate să dovedească cel mai bine dragostea ce o poartă copiilor". În continuare, ne explică: „Am un băiat de șapte ani și jumătate și o fetița de șase ani care refuză alintările, mângâierile sau săruturile mele. Deseori o face râzând, părând a-și bate joc de mine. Cu puțin timp în urmă, după ce și-au luat rămas bun de la mama lor, înainte de a pleca la școală, acoperind-o cu sărutări, m-am prefăcut gelos. Fiul meu mi-a spus: «Tu n-ai dreptul să fii sărutat, deoarece nu tu m-ai născut»". Cred că tatăl este preocupat mult de această problemă.

Este foarte interesant, deoarece sunt poate și alți tați care reacționează astfel. În cazul nostru, tatăl a creat el însuși condițiile care-l fac să sufere acum, deoarece dragostea pentru tată nu se manifestă niciodată prin contact fizic. Aceasta poate să

existe, de ce nu, când copilul este mic de tot. Foarte curând însă, aceasta trebuie să înceteze sau să fie cât mai rară. Tatăl este cel care pune mâna pe umărul copilului și spune: „Fiul meu!“ sau „Fiica mea!“. El își ia copiii pe genunchi, le cântă cântece, le explică pozele din cărți și din reviste, le povestește întâmplări adevărate, discută cu ei despre orice. Le explică, de asemenea, motivele absenței sale, motivele pentru care trebuie să te comporți așa și nu altfel. Deoarece lipsește mult de acasă, copilul presupune că el cunoaște mai bine lumea decât mama, care cunoaște mai ales lucrurile din casă. Cred că acest tată se comportă față de copiii săi ca un sugar dornic de sărutări. De aceea ei au ajuns să creadă că el nu contează în viața lor.

În ceea ce privește responsabilitatea tatălui la nașterea copilului, am spus-o deseori, o mamă nu trebuie să uite să adauge când îi explică copilului de doi, trei ani că, înainte de a se naște, el a stat în burta ei: „Tu n-ai fi putut să fii acolo dacă tatăl tău n-ar fi dorit să te nești. El a dorit mai întâi ca tu să te nești. Ești băiat pentru că tu ai vrut să fii așa. Ești fată pentru că tu ai vrut să te nești fată. Dar te-am conceput împreună“. E mai bine să li se spună cuvântul „conceput“ decât cuvântul „făcut“ pe care copiii îl asociază mai curând cu excrementele, cu tot ce mânuim sau facem cu mâinile.

Revenind la acest tată, el mai poate îndrepta lucrurile spunând copiilor: „Ați crezut poate că simt nevoia să fiu sărutat, dar v-ați înșelat. Pur și simplu am crezut că sunteți prea mici ca să stăm de vorbă. Acum totul se va schimba. Vom încerca să reparăm greșeala. Dacă vreți, vom merge la plimbare, vă voi duce să vedeți lucruri interesante fie împreună, fie separat“. (Deoarece pe băieți nu-i interesează aceleași lucruri ca pe fete.) Dar e foarte important ca tații să știe că nu prin contactul fizic se pot face iubiți și respectați de copiii lor, ci numai cu ajutorul cuvintelor.

Referitor la cuvinte, același tată ne scrie puțin mai departe: „Deseori, fiul meu rămâne mut la întrebările noastre. Nu vrea niciodată să spună — nici mie, nici mamei lui — ce face la școală. Fetița,

cu un an mai mică, are gesturi de revoltă, ridică cotul — ca și cum ar ridica pumnul la mine —, refuză să răspundă la întrebările noastre". Aparent, acești copii nu sunt prea sensibili la cuvinte.

Nu e vorba despre asta. Ai zice, mai curând, că acești părinți nu discută între ei, nu sunt cu adevărat prieteni, ca între adulți. Ei nu trăiesc decât prin copiii lor. Această familie dă impresia că trăiește într-un fel de creșă. Copiii par isteți dacă-și tachinează părinții ca și cum ar fi niște bebeluși, iar acestora le place să fie sărutați tot ca niște bebeluși. Dacă părinții, când sunt împreună seara, ar discuta despre problemele lor, despre ce au făcut în timpul zilei și le-ar cere copiilor să tacă spunându-le: „Dacă nu vă interesează, duceți-vă la joacă!", cred că ei ar înțelege că părinții au o viață a lor în care copiii nu sunt indispensabili. Acest lucru e foarte important, în multe familii copilul este rege, părinții depind de el și dacă acesta nu povestește ce a făcut la școală ei se simt frustrați. Or, pe de o parte, am mai spus acest lucru, copiii nu pot să vorbească acasă despre ce fac la școală și nici la școală despre ce fac acasă, oricum, nu pot să vorbească la comandă. Pe de altă parte, ei au nevoie de o viață a lor, de prietenii lor și de părinți care să-i protejeze, dar care, la rândul lor, să discute între ei, să aibă prieteni de vârsta lor; părinți cu care să se poată identifica pentru a crește, și nu un fel de camarazi de vârsta lor.

Și acum, o altă problemă asemănătoare cu prima. O mamă vă prezintă cazul ei. Este măritată de patru ani. Are douăzeci și opt de ani, iar soțul ei va avea în curând patruzeci și unu, și au un copil de trei ani. Iată ce ne scrie: „Chiar din primul an de viață, fiul meu era gelos pe soțul meu. Aceasta creează o atmosferă îngrozitor de tensionată, mai ales când suntem toți trei împreună. Nu prea îmi stă în fire să răsfăț copiii, nici să cedez capriciilor lor. Mi-am crescut copilul cu severitate, fără să-i lipsească totuși ceva. Toate acestea n-au servit însă la nimic deoarece soțul meu, pentru care venirea pe lume a acestui copil la treizeci și opt de ani a contat enorm, s-a purtat întotdeauna cu el în mod cu totul diferit față de cum am făcut-o eu. Critica de față cu el tot ce-i spuneam eu copilului. Acum, la trei ani,

nu mă mai ascultă nici pe mine și nici pe tatăl lui, pe care-l strigă cu numele mic, ceea ce-i știrbește și mai mult din autoritate. Aș vrea să-mi spuneți cum să mă port cu acest copil". La sfârșitul scrisorii mai spune: „De câteva luni am grijă de un copil. Deși fiul meu pare să-l iubească, am impresia că asta nu a schimbat cu nimic situația".

În această familie mama are un rol de polițai, iar tatăl e ca o mamă. Mai ales tatăl pare a fi subjugat de venirea acestui copil. Lui nu i-ar plăcea să fie certat, iar când mama îl ceartă pe cel mic, tatăl se pune în locul acestuia. Nu știu foarte bine cum s-ar putea rezolva lucrurile. Cred că mama ar trebui să-i spună copilului: „Uite ce este! El e soțul meu, iar tu ești fiul meu". Tatăl să-i spună același lucru: „Ea este soția mea. Când suntem împreună aș vrea să mă lași în pace pentru că și eu te voi lăsa în pace când vei fi cu soția ta. Așa e între bărbați". Vorbind unul despre altul trebuie să întrebuințeze cuvintele: soț și soție și nu numai „tată" și „mamă". Când îi vorbesc copilului despre celălalt părinte cu referire la lucruri care îl interesează și pe el, să-i spună: „Tatăl tău, tăticul tău, mama ta, mămica ta. Tatăl vostru, mama voastră". De exemplu: „Du-te și spune-i mamei tale…" și nu „Du-te și spune-i mamei".

În scrisoare, mama ne spune că și-a crescut copilul cu severitate. E însă posibil să facă acest lucru cu un copil care nu are încă trei ani?

Dar ce înseamnă, de fapt, cu severitate?

…Și alte persoane vă cer, de altfel, părerea despre diferitele metode „moderne" de a crește copiii, adică de a-i lăsa să facă ce vor.

Asta nu înseamnă modern, ci… nepăsare totală.

Unde este deci granița între nepăsare totală și severitate?

Lucrul cel mai important este să știi cum să vorbești cu un copil. Dacă cineva râde de un copil sau își bate joc de ce i-a

spus acesta unui alt adult sau dacă împreună cu copilul își bat joc de altcineva, toate acestea înseamnă lipsă de respect și față de copil, și față de adult. De fapt, acești oameni mari se comportă ca niște copii. Iar adevăratul copil nu mai știe care e locul său. Punându-se în locul copilului, părinții nu mai sunt niște exemple. Cred că cel mai bun lucru ar fi ca, din când în când, în timpul zilei să aibă altcineva grija lui, în afara familiei. E necesar ca un cuplu să se regăsească, în acest trio cineva se simte exclus sau vinovat și din această cauză lucrurile nu merg bine.

Credeți că faptul că mama are grijă și de un alt copil poate avea vreo importanță?

Fără îndoială. Copilul se simte deposedat și nu mai știe cu cine trebuie să se identifice pentru a deveni el însuși: cu un adult, și atunci cu care dintre ei, sau cu un bebeluș? Dacă acest tată, care pare a fi rămas încă un adolescent, ar deveni sever și autoritar, ar simți că devine femeie, deoarece soția lui este autoritară. E foarte greu pentru acest copil și cred că se simte puțin „dezorientat" în a-și găsi locul printre băieții de vârsta lui, în a-și găsi de fapt identitatea, pentru a deveni cu adevărat el însuși. Pe moment el se identifică cu cel mai puternic: cu tatăl, când acesta critică comportamentul soției sale, sau cu mama, atunci când ea face același lucru la adresa soțului.

Ați mai spus și cu alte ocazii că nu e bine pentru un copil ca părinții să discute în contradictoriu în prezența lui.

Da. Dar dacă o fac și au mai făcut-o… Acest lucru nu poate fi șters cu buretele.

Dar pentru cei care vor să evite aceste probleme, nu e bine să discute în contradictoriu?

Nu, să nu discute. Dacă părinții nu sunt de acord în privința unui lucru, e foarte important să nu le-o arate copiilor,

ci să vorbească între patru ochi. Este dificil pentru un copil să trăiască cu doi părinți care se contrazic în permanență. De fapt, în cazul de față, ei nu se contrazic: vor numai să știe pe cine ascultă copilul. Or, un copil nu trebuie să asculte decât de el însuși, adică să facă lucruri utile și interesante. La urma urmelor, cred că acest copil se plictisește pentru că nu face nimic interesant, în plus, atmosfera creată de părinți în jurul său e o atmosferă de nesiguranță.

În afară de aceasta, este periculos pentru structura psihică a unui copil să-și strige părinții cu numele mic sau cu o poreclă. Aceasta înseamnă negarea filiației și a specificului relației dintre părinți și copii.

Pasivitatea nu este o calitate
(Copiii timizi)

Când se poate spune că un copil este prea blând? O mamă care are două fetițe de șase luni și de patru ani vă scrie: „Am fost profesoară, iar acum îmi consacru timpul familiei mele. Fetița cea mare este un copil foarte blând și echilibrat, dar este deseori «victima» blândeții sale. La grădiniță, când o bat copiii, nu îndrăznește să riposteze deoarece, așa spune ea, dacă ar vedea-o educatoarea ar certa-o. Ieri, chiar în fața mea, o fetiță de optsprezece luni a mușcat-o și a ciupit-o. Fetița mea a început să plângă, dar nu a vrut să se apere. «E mică», spunea despre cealaltă. Ce să fac s-o ajut să se apere? Ar trebui să practice vreun sport?“.

Poate karate!

De ce nu? Mama ne mai spune că fetița este foarte generoasă, că-și dă jucăriile și se joacă fără probleme cu alți copii, dar că deseori e tristă și se retrage rușinată în colțul ei.

Este un copil care crede că pasivitatea este o calitate. Când copilul de optsprezece luni a mușcat-o de mai multe ori, a zgâriat-o sau a ciupit-o, ar fi putut cel puțin să plece de lângă el sau să-l țină de mâini. Nu-mi dau seama. Crede, poate, încă de când era mică, că e mai bine să nu se împotrivească. Îi este frică de educatoare, ca și cum aceasta ar trebui să știe ce poate și ce nu poate suporta un copil. Nu este deloc independentă. Trebuie ca mama să-i vorbească despre aceste

lucruri, dar mai ales să se joace cu ea, prefăcându-se că o atacă, iar fetița că se apără. Astfel poate s-o învețe să se apere, să se protejeze singură, fără a face rău cuiva. Fetița să se joace singură, nu cu surioara ei. Mama poate să le lase să se joace și împreună, dar atunci când cea mică țipă, să n-o certe pe cea mare. Să nu-i spună: „Fii drăguță cu ea" sau „Cedează tu, că sora ta e mai mică". Drăguț este un calificativ potrivit pentru un ursuleț și am impresia că idealul acestei fetițe e să fie un ursuleț, din moment ce nu se mișcă atunci când este atacată. Or, trebuie să spun că se întâmplă ceva cu copiii care au făcut pipi la oliță prea devreme: mama care îi ia excrementele când acesta e foarte mic, căreia nu-i place să-l vadă murdar, favorizează, fără să vrea, fie o prea mare pasivitate a acestuia fie, dimpotrivă, o exacerbare a simțului de autoapărare. Urmarea scrisorii ne îndreptățește să credem că fetița face parte din prima categorie.

Într-adevăr, în legătură cu fetița de șase luni mama ne întreabă: „La ce vârstă trebuie obișnuit copilul să facă la oliță?".

Un început de educație? Nu înainte de paisprezece luni în cazul unui copil care a mers la unsprezece, douăsprezece luni. Numai în jur de nouăsprezece, douăzeci de luni copilul va fi în stare să facă la oală, băieții mai târziu decât fetele. Dar câte lucruri trebuie să știe și să învețe înainte de asta! Gesturi de agresivitate corporală, ca de exemplu să lovească o minge, să ducă lucruri grele, să umble cu obiecte fragile, să se miște cu ușurință, să facă eforturi, să curețe legume, să umble cu diferite ustensile, cuțite, foarfece. Să fie stăpân pe mișcările lui, pe forța, pe agresivitatea lui, atât în vederea unei activități folositoare, cât și pentru joacă. Mie mi se pare că fetița cea mare nu se joacă cu corpul ei. Cât despre cea mică, care nu mănâncă încă singură și nu se târăște în patru labe, nici nu poate fi vorba să facă pipi la oală.

Când spuneți să se „joace cu corpul ei" faceți o diferență între „joacă" și „sport"?

Bineînțeles.

Pentru că veni vorba despre sport, în multe scrisori sunteți întrebată: „La ce vârstă poate un copil să practice un sport?“.

Când dorește. Când un copil spune: „Aș vrea să joc fotbal“, mama să-i răspundă: „Am să mă interesez dacă există echipe pentru copii de vârsta ta“. Dar nu înainte de șapte, opt ani, în cazul unui copil îndemânatic, dezghețat și sociabil.

La patru ani este totuși puțin cam prea devreme, nu-i așa?

Bineînțeles! Să dai într-o minge, asta nu înseamnă că joci fotbal. Însă copilul poate să se joace mai întâi cu alți copii sau cu mama și tata care, prinzându-l în jocul lor, îl vor învăța cum să se joace. Așa după cum un copil nu poate să învețe să vorbească numai cu mama, tot așa nu poate să învețe să se joace numai cu o singură persoană. Este un început bun pentru a învăța să joci ceva, dar asta nu înseamnă că deja joci. La joc trebuie să participe cel puțin trei persoane. Copilul învață să se joace văzându-și părinții jucând împreună popice, mingea etc. Gestul este și el un limbaj. Copilul învață din dorință și plăcere și observându-i pe ceilalți.

Pentru a ne întoarce la fetița despre care vorbeam, am impresia că ea nu știe acest limbaj. Trebuie învățată limbajul gesturilor, cel al corpului. Atunci nu-i va mai fi frică de educatoare. Și dacă aceasta o va certa pentru că s-a apărat, fetița va considera că educatoarea a procedat cum trebuie, dar că și ea a făcut ceea ce trebuia să facă. Este absolut necesar ca mama, profesoară și ea, s-o ajute pe fetiță să scape de această culpabilitate morbidă față de educatoare.

Și acum o scrisoare despre două fetițe, una de patru ani și jumătate și cealaltă de doi ani, amândouă foarte timide și sensibile — lucru care nu o îngrijorează pe mamă. Ea consideră că aceasta va trece o dată cu vârsta, cu contactul cu ceilalți copii la grădiniță. Problema ei este că fetița cea mare are tendința să fie prea

încrezătoare cu toată lumea, mai ales pe stradă, unde s-ar duce cu oricine. Mama dă un exemplu concret: într-o zi, ieșind de la poștă, o doamnă a întrebat-o pe fetiță: „Vrei să vii cu mine?" și fetița a urmat-o de îndată. Atunci, acea persoană i-a spus: „Cum așa! Tu te duci cu oricine te cheamă?". Și a mai existat o experiență asemănătoare puțin mai târziu. Mama e îngrijorată și se întreabă cum s-o facă pe fiica ei să înțeleagă că nu trebuie să ai încredere în toată lumea.

Nu cred că un copil poate fi făcut să înțeleagă acest lucru. Cred că relația fetiței cu mama ei nu este cu adevărat o relație electivă și asta poate că de la nașterea surioarei ei.

Și încă un lucru: ea nu îndrăznește să spună nu. Este un copil timid, care a fost crescut (sau care are tendința) să fie prea docil față de mama sa. Cred că poate să schimbe lucrurile încercând să nu-i mai impună copilului nimic în mod direct și să nu mai pretindă să fie ascultată orbește. Căci fetița aceasta parcă ar fi oarbă: își ascultă mama orbește. Urmează pe oricine deoarece și-a făcut un obicei să nu iasă din cuvântul mamei, să fie total dependentă de ea. Nu are suficientă autonomie. Mama trebuie s-o ajute, întrebând-o de fiecare dată când îi dă ceva: „Vrei?" pentru ca fetița să poată spune nu, să poată spune că vrea altceva. Ar fi și mai bine dacă ar lăsa-o să-și ia singură ce-i place. Copilul trebuie încurajat să aibă propriile lui inițiative, care nu coincid întotdeauna cu cele ale mamei.

Această mamă ne-a mai scris o scrisoare, deoarece a uitat să ne spună ceva în legătură cu fiica ei: când aceasta era mai mică și era scoasă la plimbare în parc, părea întotdeauna mai atrasă de celelalte mame sau bunici decât de copiii de vârsta ei. La grădiniță, în timpul pauzelor, stă întotdeauna lângă educatoare și nu vrea să se joace cu ceilalți copii.

Nu cred deloc în acest „întotdeauna"! Cred că asta s-a întâmplat când mama era însărcinată sau după ce s-a născut a doua fetiță, mai curând atunci când era însărcinată. Copiii simt că mama care așteaptă un bebeluș este „vital" atrasă de un alt

copil. Dintr-o anumită prudență, ei devin mai tăcuți față de ea și caută pe altcineva, care să aibă o disponibilitate mai mare față de toți copiii. Asta este. Sau, dacă avea aceeași comportare și înainte ca mama să fie însărcinată, înseamnă că nu se juca cu alți copii. Copiii mici sunt foarte repede atrași de alți bebeluși, dar pentru asta ei trebuie lăsați să se joace cu ei, fără teamă că li s-ar putea întâmpla ceva.

Iată, poate, un alt aspect al aceleiași probleme. Vorbim deseori despre familiile cu doi, trei, patru sau cinci copii; sunteți rugată să vorbiți și despre copiii singuri la părinți. Iată ce ne scrie o mamă: „Am o singură fetiță de patru ani și jumătate care ne dă impresia, mie și soțului meu, că face tot ce-i stă în putință să rămână bebeluș cât mai mult timp. Se plimbă cu o batistă pe care și-o pune sub nas. Când e împreună cu alți copii, nu e prea dornică să se joace cu ei. Stă liniștită, retrasă într-un colț". Urmează o întrebare precisă: „Cum poate fi ajutat un copil singur la părinți să se desprindă puțin de ei, să manifeste interes și față de alții — în special față de copiii de aceeași vârstă cu el — și să ajungă la un fel de echilibru?".

Dacă acest lucru nu s-a făcut mai devreme, la patru ani și jumătate este mai greu. Trebuie să spun că, în general, copiii singuri la părinți sunt nefericiți. De altfel, este izbitor să constați că părinții care nu mai au frați sau surori doresc, în general, să aibă mai mulți copii. În schimb, părinții proveniți din familii numeroase, în special primii născuți, vor să aibă un singur copil și asta deoarece au suferit din cauza obligațiilor față de cei mici, din cauza responsabilității pe care o aveau ca frați mai mari. O comunitate de copii are un farmec aparte, ce nu poate fi înlocuit de nici un adult.

Cred că părinții acestei fetițe n-au lăsat-o suficient de devreme în tovărășia altor copii, iar ei, la rândul lor, nu au fost prea des în compania altor adulți. Când părinții care au un singur copil se întâlnesc frecvent cu alți părinți, acesta începe să aibă și cu acești adulți ceva din relațiile pe care le are cu mama sau cu tatăl lui și, în același timp, se joacă și cu copiii lor. Dar mi se pare că acești părinți se poartă ei înșiși ca niște

părinți cu un singur copil. Or, poți să nu ai decât un singur copil pentru că nu s-a putut altfel, dar în același timp părinții pot fi foarte sociabili. Cred că acestei mame nu i-a plăcut să fie în societatea altor femei încă de când fetița era mică. De fapt, orice copil — și mai ales un copil singur la părinți, deoarece mama are mai mult timp liber — ar trebui să fie în compania altor copii chiar de când e foarte mic. Mama însăși ar trebui să se întâlnească cu prietenele ei, fie că acestea au sau nu copii. Sau, cel puțin, în casă să fie animale, să se cânte, să fie o atmosferă plină de bucurie, de mișcare, de viață. Și, mai ales, copilul să nu reprezinte pentru cei doi părinți centrul existenței lor.

Ea ne mai spune că și-a tratat întotdeauna fetița ca pe un copil de vârsta ei, dar nu același lucru l-a făcut și tatăl. „Soțul meu se ocupă mult de fetiță, dar se poartă cu ea așa cum te porți cu un adult". Se întreabă dacă dorința ei de a rămâne cât mai mult timp bebeluș nu este cumva o reacție la comportarea tatălui. Credeți că analiza ei este corectă?

Nu știu. Dar nu cred că ea, la rândul ei, și-a tratat întotdeauna fetița ca pe un copil de vârsta ei. Pentru că la patru ani și jumătate — sau chiar de la trei ani — unei fetițe îi place și vrea să facă tot ce face mama ei în casă: să curețe legume, să facă paturile, să facă pantofii, să bată covoarele sau să facă curat cu aspiratorul, să spele vasele, să spele rufe, să calce, și îi mai place să mestereasă ca tatăl ei. Cred că, fără să-și dea seama, mama s-a purtat cu fetița așa cum te porți cu un copil de doi ani, doi ani și jumătate și că de aici vin toate problemele. Poate că fetița ar deveni mai puțin dependentă dacă părinții ar renunța să trăiască retrași, numai în familia lor și ar invita acasă și alți copii împreună cu părinții lor, dacă și-ar petrece mai mult timpul liber în compania altor adulți (în următoarea vacanță, de pildă). Dar repet, la patru ani și jumătate acest lucru este deja o problemă. Încă de la vârsta când învață să meargă, copilul ar trebui să se joace cu alți copii, să fie lăsat să aibă inițiative proprii, susținut de cuvintele, de atenția amuzată și de încurajările părinților.

Un sfat deci pentru părinții care au un singur copil: pentru ca acesta să nu fie prea nefericit — deoarece ați spus că un copil singur la părinți este nefericit — trebuie să aibă mulți prieteni, să fie lăsat să meargă la cei care îl invită sau să aibă și el invitați. Acasă, trebuie învățat să se descurce singur. Nimic nu poate fi mai rău pentru un copil — și este deseori cazul copiilor singuri la părinți — decât să fie centrul de interes al părinților, nu-i așa?

Da. Copilul poate să îngrijească plante sau animale domestice dacă e posibil. Poate nu un câine, dacă locuința este la etaj, ci o pisică, un hamster, un acvariu sau canari. Am spus animale, adică o pereche care să aibă pui. Lipsa fraților și a surorilor poate fi compensată prin activitate, prin relații sociale și prin viața pe care o vede în jurul lui.

Dacă înțeleg bine, sunteți adepta unei familii numeroase?

Numeroase, nu. Trei copii este cel mai bine. Sunt fericiți când sunt împreună trei prieteni, trei frați sau surori apropiați ca vârstă. Când sunt doi frați, unul va fi împotriva celuilalt, iar despre copilul singur la părinți am vorbit. Trei copii într-o familie înseamnă un mic trib care se apără, face corp comun când părinții îl atacă pe unul dintre ei — ceea ce este excelent, nu-i așa? Departe de părinți, formează o mică trupă: doi dintre ei îl protejează pe al treilea sau — se întâmplă și așa — îl atacă. Formează deja o mică societate. Nu e deloc vesel să fii singur la părinți și să trăiești numai cu aceștia și cu bunicii. E foarte apăsător din punct de vedere afectiv, chiar dacă din punct de vedere material e mai ușor.

Mâinilor trebuie să le poruncești
(Furtul)

Copiii care fură: o problemă foarte serioasă pentru părinți. O mamă are trei copii de vârstă destul de apropiată: un băiat de șapte ani și două fetițe de șase și patru ani. Iată ce ne scrie: „Băiatul învață și se comportă bine la școală. Acasă e foarte înțelegător pentru vârsta lui. Dar a început să fure: pixuri la școală, baterii de la bunica, stilouri de la colegul de bancă. Când îl întreb de ce face asta îmi răspunde: «Pentru că sunt frumoase și noi». Încheie, întrebându-ne: «Cum să rezolv această problemă fără să fac din asta o dramă?»“.

Cred că, la șapte ani, e foarte greu să nu faci o dramă din asta. Aș vrea să-i răspund mai pe larg acestei mame. Are două fete, dintre care una cu un an mai mică decât băiatul. Poate că, în mod inconștient, i-a considerat ca pe niște gemeni — poate și copiii s-au considerat așa. Probabil că băiatul, mai mare numai cu un an decât sora lui, nu a observat decât târziu diferența de sex dintre ei — copiii realizează diferența sexuală numai în jurul vârstei de trei ani. E foarte posibil ca surioara lui, „nou-născutul“, să fi fost foarte admirată când el avea un an; probabil că atunci a suportat bine lucrul acesta, în schimb acum, ca reacție, are nevoie de obiecte „frumoase, noi“ pentru a se simți mai mult pus în valoare, mai frumos sau mai important decât ea. Totuși, la șapte ani, vârsta socială, să furi este un lucru grav. Mama nu ne spune dacă a discutat și cu tata despre asta. Indiferent dacă a făcut-o sau nu, cred că obiectele

trebuie înapoiate de către mamă, în prezența copilului. Poate că se va ascunde în spatele mamei, dar oricum el trebuie să fie prezent. Să nu-l umilească în față învățătorului, a familiei copilului de la care a furat sau în fața bunicii, ci să-i explice: „Trebuie să vii cu mine, să dai înapoi aceste obiecte, deoarece mâinile tale au făcut ceva cu care capul tău de copil inteligent nu a fost de acord. Când erai mic ai crezut, poate, că nu ești așa frumos ca sora ta care nu avea «cocoșel» și care era frumoasă și admirată de toată lumea. Asta nu înseamnă că acum tu nu-ți dai seama că nu poți și că nu trebuie să iei lucrurile altora. Nici ție nu ți-ar plăcea ca altcineva să-ți ia lucrurile". Pe copii îi impresionează mult când li se spune: „Ce-ai zice dacă un polițist ar bate la ușă și ar spune: «Doamnă, am venit să-l arestez pe soțul dumneavoastră pentru că este hoț» sau «Doamnă, am venit să vă arestez pentru că sunteți hoață?». Ți-ar fi rușine, nu-i așa? Ei bine, și mie, mama ta (și tatălui tău, dacă copilul are tată) îmi este (ne este) rușine de cei din familia noastră care fac lucruri urâte. Nu mai ești mic. Trebuie neapărat să te corectezi și să poruncești mâinilor tale: când îți vine să furi, pune-le la spate. Nu peste mult timp îmi vei putea spune: «Mamă, mi-am învins mâinile care voiau să ia ceva»". Deci, trebuie făcută o „mică dramă".

Pe de altă parte, un copil mic poate face diferența între a lua și a fura?

Deloc.

Deseori, la doi, trei ani, în magazinele cu autoservire, copiii adună tot ce le este la îndemână, ceea ce nu e grav. Trebuie făcuți deja să înțeleagă că așa ceva nu se face?

Este obligatoriu ca acest lucru să fie luat în serios foarte devreme; fără să fie bătut (un copil nu trebuie umilit niciodată), ci lovindu-l peste mâna hoață și spunându-i: „Sunt sigur că te-ai lăsat păcălit de mâna ta care, ca botul unui câine, adună tot ce-i iese în cale. Nu trebuie s-o lași. O fată, un băiat trebuie să știe

să poruncească mâinilor lui". Apoi, trebuie înapoiat obiectul. Chiar dacă pentru mamă nu e deloc plăcut, trebuie s-o facă.

Iată o altă scrisoare cu un preambul destul de nostim despre atitudinea față de copii în general. Iată ce scrie această mamă: „Este foarte important să avem în permanență în minte un lucru: copilul nu ne aparține. El aparține societății și începe să se formeze în jurul vârstei de zece ani. Un copil independent, obișnuit cu respectul față de sine și de ceilalți, va ști foarte devreme ce înseamnă să fii responsabil în societate". Și vă întreabă ce părere aveți despre metoda lui Neil, care constă, se pare, în recompensarea unui copil care fură, plecând de la ideea că dacă fură înseamnă că e nefericit, iar prin recompensă i se arată că este iubit. E destul de diferită față de ce ați spus dumneavoastră.

Cred că această metodă are drept scop să dea de gândit părinților care nu știu că furtul este o compensație semnalând o lipsă. De fapt, totdeauna ducem lipsă de ceva!

Cu siguranță, e foarte bine ca un copil să se simtă iubit, chiar atunci când fură, deoarece el se adaptează la viață și la legile adulților prin dragoste. În general însă, unui copil care fură nu-i place să fie și el furat. (Cu excepția cazurilor deosebite — copii cărora le este absolut indiferent dacă lucrurile lor sunt luate de alții. Aceștia nu-și dau seama că fură, deoarece faptul că sunt și ei furați îi lasă indiferenți. Dar mama nu va fi deloc mulțumită când va vedea că i-au dispărut copilului ghiozdanul sau caietul.) Dar, din momentul în care un copil are simțul proprietății — și acesta apare în jurul vârstei de patru ani —, el poate fi învățat că furtul este interzis. Acest lucru trebuie făcut cu chibzuință, mai curând prin educație decât prin recompensă, explicându-i cu calm că între oameni există o lege a schimburilor, iar părintele să se supere pe el când fură. Copilul trebuie să simtă că părinții, numai din dragoste pentru el, doresc să-l ajute să devină o ființă umană, supusă legilor la care se supune toată lumea, indiferent de vârstă.

Până acum n-am vorbit despre vârstă. Iată cazul concret al unui băiat ce va împlini în curând paisprezece ani și care, de câțiva ani,

simte nevoia să fure. Mama ne scrie: „I-am explicat, tatăl lui și cu mine, că a lua lucruri înseamnă să furi, ceea ce e foarte rău și foarte periculos dacă continuă s-o facă și mai târziu. Inutil. Mi-e teamă să nu rămână cu acest obicei". Ne mai spune că este singurul ei copil și că nu mai are alte probleme.

Nu mai are probleme? Este un copil îndemânatic, muncitor, căruia îi place să mestereasca?

Este un copil care a fost foarte precoce…

Da, pentru că a vorbit și a judecat foarte devreme, dar această nevoie de a lua, de a lua mereu… Desigur, numai luând copilul învață să vorbească: luând cuvintele. Și la școală învață, însușindu-și cunoștințele de la alții. Există însă o vârstă când începe să descopere, să afle, să facă ceva cu propriile lui mâini. Nu va mai dori să ia de la alții atunci când va deveni el însuși îndemânatic, când va produce ceva.

Ni se spune în continuare că băiatul, deși, ca fizic, pare adolescent, din punct de vedere mental a rămas tot copil, destul de imatur, lipsit de inițiativă.

Ce v-am spus!

Exact contrariul a ceea ce era la opt ani, când era primul din clasă și deosebit de inventiv.

Deci, la început, nu avea datele unui hoț. A făcut această regresie la vârsta de opt ani. Se întâmplă cu siguranță ceva în familia lui care explică lipsa sentimentului de mândrie de a deveni un băiat responsabil, conștient și demn. E poate ceva legat de tatăl lui sau de neînțelegeri între părinți.

Mama scrie negru pe alb: „Iar eu am mari probleme cu soțul meu…".

Aha!

„… dar nu cred că acesta este motivul pentru care copilul meu se comportă astfel…“

Ba da!

„… sau eu nu mai înțeleg nimic“.

Ba da, acesta este motivul. De când copilul și-a dat seama că mama suferă din cauza soțului, el nu a mai avut sentimentul că este demn să devină un bărbat ca tatăl lui. Părinții trebuie să înțeleagă că aceste dificultăți vor crea copilului mai târziu probleme morale. Înainte de toate, ei trebuie să discute deschis cu el. Mama să-l facă să înțeleagă că, deși există neînțelegeri între ea și soțul ei, acesta este apreciat de societate, chiar dacă în calitate de soț i se pot reproșa destule: este însă un tată în care copilul poate avea încredere și cu care se poate identifica. În sfârșit, cred că băiatul se plictisește în acest cămin cu probleme, în care mama se plânge de tată și că e necesar să-și continue școala în alt oraș pentru a fi separat o vreme de acest cuplu aflat în conflict.

Dacă mama își iubește fiul, ea trebuie să-și schimbe atitudinea față de el. Poate că plecarea lui ar trebui pregătită printr-o psihoterapie, chiar în regiunea în care locuiește, dacă e posibil. Cred că acest copil a pornit-o pe un drum greșit: înainte de opt ani era muncitor și inteligent. Acum este pasiv și șiret pentru a-și procura cu ușurință tot ceea ce-și dorește. Totuși, nu e mândru de el și nu are prieteni. Din scrisoare reiese că el este copilașul răsfățat al mamei care, la rândul ei, îl devalorizează pe tată în ochii copilului, ceea ce e deprimant pentru el. Pentru a compensa atmosfera apăsătoare din familie, fură. Chiar la vârsta lui, având în vedere că e încă imatur, este posibil să se trezească la realitate, să se regăsească și să-și folosească inteligența pentru a reuși, cu condiția să trăiască printre prieteni de vârsta lui, fără alte griji. Am văzut cazuri asemănătoare în care, în plus, cuplul și-a regăsit echilibrul prin

plecarea de acasă a adolescentului, stopat în dezvoltare; în orice caz, eșecul cuplului nu a mai adus astfel nici un fel de prejudiciu moral fiului sau fiicei mai mari — și în consecință și celorlalți copii. Acum mama se consumă și ascunde de tată furturile fiului, furturi ce datează de mai mulți ani. Nu i-a impus niciodată copilului să înapoieze lucrurile furate. Din păcate, ea este complicele copilului, ca multe alte mame care se mulțumesc cu admonestări verbale și atât.

Mai spun încă o dată, la paisprezece ani acest băiat este periclitat moral și poate a și ajuns la disperare. În cazul în care nu va accepta să meargă la școală în alt oraș și nu va fi de acord nici cu psihoterapia, atunci mama trebuie să consulte ea un psihiatru pentru a-și putea schimba strategia în educația copilului și pentru a găsi o ieșire pentru cuplul lor.

Dreptul de a cunoaște prețul lucrurilor
(Banii de buzunar)

Iată o scrisoare ce se referă la o temă pe care nu am abordat-o până acum: banii de buzunar. O mamă vă scrie că, atunci când era mică, făcea parte dintr-o familie numeroasă și complet „lefteră". Primea în mod regulat o sumă mică de bani din care trebuia să-și cumpere tot ce avea nevoie și pe care o folosea cum credea ea de cuviință. Soțul ei însă primea săptămânal în copilărie o sumă mică, trebuind să dea întotdeauna socoteală de felul în care a cheltuit-o. În continuare ne spune: „Rezultatul este că soțul meu administrează prost banii. În schimb, are niște dorințe enorme, visează la lucrurile pe care și le-ar putea cumpăra și este nebun de fericire când reușește să le obțină. Eu, dimpotrivă, mi-am reprimat orice dorință, oricât de mică și nu știu să visez". Vă pune următoarea întrebare: „Am dorit ca, foarte devreme, copiii noștri să cunoască valoarea banilor. Le spunem că viața e scumpă, discutăm cu ei despre problemele noastre financiare. Le explicăm că banii se câștigă muncind, iar acest lucru necesită efort. Nu le cumpărăm întotdeauna tot ce-și doresc, în felul acesta nu riscăm, oare, să devină prea cumpătați, prea realiști, incapabili să viseze?".

Rândurile de față, precum și întrebarea cuprind multe probleme! Această femeie a trăit într-o familie săracă, cu părinți săraci. Probabil că aceștia nu-și permiteau să viseze la ceea ce ar fi făcut „dacă ar fi avut bani". Din aceste motive, ea nu are o viață imaginară, pentru că, de fapt, în familia ei toți erau la fel. A învățat că banii sunt prețioși și a învățat cum să-i

cheltuiască de îndată ce i-a avut. Asta nu înseamnă că, atunci când era mică, n-ar fi putut să viseze trecând prin fața magazinelor împreună cu mama ei. În fața vitrinelor ar fi putut oferi, în joacă, cadouri imaginare unora sau altora: „Mamă, uite ce umbrelă frumoasă îți fac cadou. Și geanta asta e minunată. I-aș cumpăra și tatei cravata asta frumoasă dacă aș avea bani, dacă am avea…". Cât de bine te poți distra cu acest *dacă* prin care putem să ne manifestăm dragostea, simbolizată de cadouri! În acest mod îi putem ajuta pe copii să-și păstreze viața imaginară.

Cât despre soțul acestei doamne, care primea bani de buzunar când era mic, dar trebuia să justifice întotdeauna pe ce i-a cheltuit, de fapt, nu-i primea cu adevărat. Când spun că un copil poate primi bani de la părinții lui, dacă așa se obișnuiește în familie, vreau să spun că, tot așa după cum părinții dispun de o mică sumă pentru plăcerea lor, tot așa și copilul, la nivelul lui, poate dispune de niște bani pentru propria lui plăcere. De exemplu, când unul din părinți este mulțumit — fie că a făcut o afacere bună, dacă lucrează în comerț, fie că i-a reușit ceva, dacă lucrează într-un domeniu de creație, să spună: „Astăzi sunt mulțumit de mine!", mulțumire ce se exprimă printr-o monedă dată fiecărui copil. Pentru el este o mare fericire, deoarece își dă seama că banii fac parte dintr-un anume fel de putere pe care tatăl (sau mama) a câștigat-o, putere de care, în felul lui și la nivelul lui, beneficiază și el. Mai târziu, când va fi întrebat: „Ce-o să-ți cumperi din ei?" copilul va visa la tot ce și-ar putea cumpăra cu o monedă pe care i-a dat-o tatăl lui, într-o zi când era mulțumit.

Pentru a-i învăța pe copii valoarea banilor, trebuie să li se vorbească despre prețul lucrurilor, despre bugetul lunar al familiei în cifre și nu spunându-li-se: „Viața este foarte scumpă. Trebuie să muncești ca să câștigi". Fără adjective și adverbe! Copilul trebuie să știe prețul pâinii, al cărnii care se mănâncă la masă, al legumelor. Să știe cât costă îmbrăcămintea lui sau cât ar putea costa o îmbrăcăminte asemănătoare, ce sumă de bani trebuie prevăzută pentru perioada în care va merge la școală. E bine ca încă de la șase, șapte ani copilul să știe toate

aceste lucruri. I se poate explica atunci când, de pildă, are nevoie de o gumă: „Uite, guma asta costă atât“ sau de un creion: „E bine să luăm un creion bun. Să fii atent cum îl ascuți ca să poți să scrii cu el cât mai mult. Am putea cumpăra și un creion ieftin, numai că nu e bun de nimic“. Sau, în loc să i se cumpere rechizitele școlare pe care le dorește, să i se spună: „Aceștia sunt banii pe care ți-i dau pentru școală. Să vedem ce poți să-ți cumperi din ei“, calculând împreună, înainte de a cumpăra: cum fac și adulții, la urma urmei. Astfel se vorbește despre bani în mod concret, plecând de la obiecte concrete, de uz curent, obiecte folositoare sau numai plăcute. Dar toate acestea nu au sens decât atunci când copilul știe cât câștigă tatăl, știe care este bugetul familiei.

În sfârșit, când un copil are bani de buzunar trebuie sfătuit cum să-i cheltuiască. Sunt unii copii care primesc o anumită sumă săptămânal și care nu știu pe ce au cheltuit-o. S-a dus pe apa sâmbetei. Li se poate explica: „Dacă ți-ai fi făcut niște socoteli, ți-ai fi dat seama că banii cheltuiți în ultimele trei, patru săptămâni pe prostii și pe bomboane ți-ar fi ajuns să-ți cumperi ce-ți dorești acum“. Copiii învață valoarea banilor cu exemple concrete, nu cu adjective sau făcându-li-se morală.

Exemplele concrete, realiste, nu-i împiedică totuși să viseze.

Nicidecum, folosindu-l mai ales pe „dacă“. Relațiile interumane se bazează pe o realitate — iar banii sunt o parte din această realitate. Mai este și visul — și banii ne dau voie să visăm. Având o mică sumă de bani copilul își spune: „Aș putea să-mi cumpăr asta“, iar părinții îl avertizează: „Nu te grăbi, pentru că mâine vei dori să-ți cumperi altceva“, în consecință, făcând economii (copiii deprind repede acest lucru) copilul învață să și viseze, dar constată în același timp că un vis poate să și treacă. Câteodată visele se împlinesc, dar câteodată trec, fiind înlocuite de alte dorințe. „Ce bine am făcut că nu mi-am cheltuit banii, își spune el, pentru că acum vreau să-mi cumpăr altceva.“ Copilul care primește bani săptămânal ajunge la această concluzie pe la vârsta de doisprezece-treisprezece

ani. El știe că va fi stăpân pe puterea pe care ți-o dau banii, dacă nu-i va cheltui pe toți deodată. Nu trebuie să ne lăsăm dominați de bani, ci să-i folosim noi, transformându-i în lucruri utile. Dacă copilul reușește să înțeleagă acest lucru, își va spune: „A meritat să-mi cumpăr asta!". Dacă nu va reuși, părinții vor constata: „Vezi, ți-ai cumpărat fleacul ăsta și gata. Nu mai ai nici un ban".

Apoi, mai este și viața simbolică. Din nefericire, banii sunt și simbolul puterii. Dar despre ce putere poate fi vorba dacă te lași orbit de ea? În legătură cu aceasta, părinții îi pot spune copilului: „Îl prețuiesc mult pe tatăl tău, chiar dacă câștigă mai puțin decât vecinul nostru. Important este că noi prețuim și altceva, nu numai valoarea pe care ți-o dau banii".

Un copil poate fi ajutat astfel să înțeleagă în același timp valoarea simbolică a banilor, valoarea lor concretă, reală, precum și valoarea lor imaginară, valoarea lor *dacă*…

Tot în legătură cu banii de buzunar, o mamă vă pune o întrebare care vine oarecum în completarea celei dintâi, dintr-un unghi cu totul diferit. Are două fetițe de treisprezece și nouă ani și un băiat de opt ani. Într-o zi, a plecat împreună cu soțul ei într-o călătorie de scurtă durată, lăsând copiii în grija soacrei. La întoarcere, dispăruseră două sute șaizeci de franci dintr-un portmoneu pe care de altfel îl lăsa mereu la vedere. A fost extrem de decepționată. Iată ce ne scrie: „Aproape că mi-a venit să plâng. Nu i-am bătut. N-am putut; nu am avut nici o reacție. Am încercat să le explic. Credeți că la vârsta lor copiii mei pot înțelege valoarea banilor, că ei reprezintă munca tatălui lor?". Iată că prin această scrisoare revenim la problema banilor de buzunar: dacă dăm copiilor bani de buzunar putem evita asemenea fapte?

De fapt, nu este vorba numai despre banii de buzunar, ci despre problema banilor în general.

În general?

Da. Ceea ce este interesant e că această mamă se întreabă dacă copiii ei, la vârsta pe care o au, pot să cunoască valoarea

banilor. Oare în ce lume imaginară i-a lăsat să trăiască până acum? Într-un anumit sens acești copii sunt deja asociali, deoarece, în lumea noastră, să nu cunoști valoarea banilor de la cinci, șase ani înseamnă să fii asocial. Cred că totul trebuie explicat de la început în această familie. Cât câștigă tatăl, cât se cheltuiește pentru a asigura necesarul familiei, ce sumă se pune deoparte. Numai după ce copiii au înțeles toate aceste lucruri portmoneul familial poate fi lăsat la vedere. Nu înainte.

Precizez că cei care au furat banii sunt cei mici, de opt și nouă ani.

În societatea noastră, copiii văd oricum alți copii care au banii lor. Nu știu dacă e bine sau rău. N-am încă o părere. Depinde de familie. Dar ceea ce este intolerabil e că acești copii nu au nici cea mai vagă idee despre ceea ce reprezintă banii, despre cât câștigă tatăl lor, cât costă îmbrăcămintea lor, un prânz. Probabil că nu știu cât costă o ciocolată sau o chiflă.

Acum știu, din moment ce s-au folosit de acești bani pentru a face cumpărături.

Știu ceva, dar asta nu înseamnă că problemele bănești fac deja parte din vocabularul lor curent. Acest portmoneu la vedere nu părea a le fi fost oferit? Repet: rolul banilor de buzunar, pe care copilul îi primește cel puțin o dată pe săptămână, este, pe de o parte de a-i da acestuia, cât mai devreme, posibilitatea de a avea o sumă de care să dispună după bunul lui plac. Pe de altă parte, să știe că atunci când dorește să-și cumpere un lucru — și numai Dumnezeu știe câte își doresc copiii —, poate să vorbească despre el, nu neapărat pentru a-l cumpăra, ci pur și simplu pentru a discuta, căci lucrurile pe care ți le dorești sunt subiecte de conversație. Să dorești înseamnă să fii viu, dar nu toate dorințele sunt realizabile. Când știi acest lucru înseamnă să trăiești responsabil.

Nu trebuie uitat faptul că, în urmă cu numai patruzeci de ani, un copil de doisprezece ani muncea (nu cei în familiile

burgheze), câștiga bani din care dădea o sumă părinților pentru cheltuielile casei. Astăzi lucrurile s-au schimbat, totuși se întâmplă destul de rar să vezi un copil de treisprezece ani care nu și-a limitat niciodată gusturile sau dorințele în funcție de banii de buzunar, adică la suma care-i este dată tocmai pentru a-și satisface aceste mici plăceri. I se dă deci dreptul de a ști să facă economii pentru a-și cumpăra ceva care costă mai mult decât poate el aduna în două, trei săptămâni, precum și dreptul de a vorbi despre asta.

Generalizând, cred că acum copiii trebuie crescuți ca majoritatea copiilor din jurul lor. Dacă nu, ei riscă să trăiască într-o lume marginală. Ar fi interesant ca părinții celor trei copii să discute această problemă cu alți părinți pentru a-și face o idee despre felul în care procedează și alții. Sau să-i întrebe pe fiecare dintre cei trei copii: „Colegul tău, cutare, are bani de buzunar? Dar tu, câți ai?“. Să deschidă această discuție. Sunt sigură că aceștia nici nu au îndrăznit măcar să vorbească despre asta. De aceea au ajuns la acest furt, impresionant pentru niște copii care, până atunci, nu mai umblaseră cu bani. Dar nu cred nici că e bine să li dea prea mulți bani unor copii care nu știu ce să facă cu ei și-i cheltuiesc pe fleacuri. Încă o dată, pentru a ajuta un copil să înțeleagă valoarea banilor trebuie să i se vorbească despre ei în termeni concreți. Problema banilor constituie o experiență importantă, care-l obișnuiește pe copil cu viața socială.

În spațiul imaginarului
(Crăciunul, poveștile, jucăriile)

Dintr-un anumit număr de scrisori se simte că vine Crăciunul.

Copiii sunt surescitați, iar părinții își fac griji!

Așa e. Mama unui băiețel de doi ani vă scrie: „Este primul an când aceste povești cu Moș Crăciun mă preocupă cu adevărat. Nu știu dacă trebuie sau nu să i se vorbească unui copil despre Moș Crăciun, dar atunci când i se vorbește despre acest personaj într-un fel mitic, care coboară pe horn pentru a aduce cadouri, i se spune, de fapt, o imensă minciună. N-ar fi posibil să li se satisfacă această nevoie de miraculos — care spuneți că e necesară copiilor —, spunându-li-se pur și simplu că în noaptea de Crăciun: «Părinții pun cadourile în ghete când copiii dorm» etc.? Nu se poate crea totuși acea atmosferă feerică a nopții de Crăciun și fără Moș Crăciun?". Apoi adaugă: „Cred că Moș Crăciun le face plăcere mai ales adulților".

Nu e nevoie ca mama să-i vorbească fiului ei despre Moș Crăciun, deoarece acesta nu are decât doi ani. Poate să-i spună: „Hai să punem ghetele în fața sobei, iar mâine dimineață vom găsi în ele cadouri". Dar el îi va auzi pe ceilalți copii din jurul lui vorbind despre Moș Crăciun. Și într-o zi o va întreba: „Moș Crăciun există cu adevărat?". Iar ea îi va răspunde: „Nu știu, știu însă că de Crăciun se primesc cadouri". Apoi — am mai spus asta — tuturor ne face plăcere să oferim cadouri-surpriză pe care le numim Moș Crăciun… Dar ea va

proceda cum va crede de cuviință, nu-i așa? Este totuși o poveste frumoasă și poetică, făcând parte din spațiul imaginarului. Există de asemenea și spațiul realității. Cred că ambele trebuie avute în vedere, fără a considera că-i spunem minciuni unui copil când vorbim despre un mit.

Un mit nu e o minciună. E un adevăr social exprimat prin rituri sociale. Este important ca aceste rituri să nu devină simple ritualuri. Mă gândesc la acei părinți care-și ceartă mereu copiii și care, într-o bună zi, „sărbătoresc" Crăciunul: o masă mai bună, dar și amenințări că nu vor fi cadouri, scene neplăcute, certuri, confiscarea jucăriilor „dăruite" de Moș Crăciun; unde e atunci sărbătoarea?

Revenind la copil, ne putem amuza să-l îmbrăcăm în Moș Crăciun îndată ce-și dorește acest lucru, adică pe la trei ani și jumătate. Iar el va fi Moș Crăciun care va pune cadourile în pantofii părinților săi. Când va vedea un Moș Crăciun în magazine i se va spune: „Vezi, acesta e un domn îmbrăcat în Moș Crăciun". Copilul va întreba: „Dar cel adevărat?". „Cel adevărat — nu se știe. E cineva care nu bea, nu mănâncă, care nu a avut tătic și mămică, care nu s-a născut și nici nu moare. E cineva imaginar." Copilul va înțelege foarte bine.

O altă întrebare a acestei mame se referă la cărțile de povești. E adevărat că în perioada Crăciunului ne întrebăm ce cadouri să facem și cui și ce gen de povești să oferim copiilor? Ea scrie: „Am crezut că, până la o anumită vârstă, povești ca: Tom Degețel, Albă ca Zăpada *sau* Capra Domnului Seguin *trebuie evitate".*

Da. Copilul ei nu are încă vârsta potrivită pentru astfel de povești.

Dar ea a auzit spunându-se că nu trebuie să ne temem că ne-am angoasa copiii cu acest gen de povești. „Mi s-a spus, scrie ea, că aceste forme de angoasă le calmează pe cele existente deja la copil sau, cel puțin, le-ar putea canaliza. Nu prea știu ce să cred, deoarece e atât de tentant să spui povești înspăimântătoare; ești sigur că o să-i încânte pe copii. Frica este oare cu adevărat indispensabilă ca

să-i atragi, să le captezi atenția? Și în acest caz cred că adulților le face mare plăcere credulitatea copiilor."

Deoarece așa vede ea lucrurile, să procedeze cu copilul ei exact așa cum simte. O altă mamă poate că simte altfel… În această problemă nu există un bine și un rău, un „trebuie" sau „nu trebuie" procedat așa. Totul depinde de sensibilitatea copiilor și ea seamănă de obicei cu cea a părinților. Sunt copii care spun povești înspăimântătoare și cărora le place mult acest lucru. Oricum, e important ca ei să deseneze poveștile, iar atunci când le sunt povestite, să li se arate și poze. Ei au nevoie să ilustreze ceea ce spun prin imagini. Dovada e că acest băiețel mi-a făcut un desen; a simțit nevoia să ilustreze scrisoarea mamei sale pentru a-mi trimite propria lui întrebare și pentru a stabili propriul lui mod de comunicare cu mine.

Acestea fiind spuse, cred că mama are dreptate: poveștile lui Perrault care, în secolul al XVII-lea, erau povești pentru adulți, au devenit povești pentru copii, dar nu pentru copiii de doi ani.

Dar atunci, pentru ce vârstă?

Șase, șapte ani. Sunt povești simbolice care au cu siguranță ecou în inconștientul copilului, povești care răspund unor temeri pe care le-a avut când era foarte mic: de exemplu, să nu se rătăcească, deoarece lumea este atât de mare; când se întreabă: „Avem oare destui bani pentru mâncare? sau atunci când mama lui spune: „Nu mai e zahăr. Vai de mine! Am uitat să cumpăr. Și astăzi e luni și totul e închis!". Deodată copilul își spune: „Ia te uită, s-ar putea să rămânem fără zahăr". Mamele care-și simt copilul sensibil la o remarcă de acest fel, să-i explice; „Vezi, o poveste ca asta ți-am spus eu ție!". Căci, trăit în realitate, un fapt neînsemnat poate părea exagerat — mai ales dacă mama face o dramă din pricina unui lucru fără importanță. De fapt, nu e nimic grav. Dar copilul nu percepe nuanțele.

Deci nu sunt motive să punem pe foc Capra Domnului Seguin…

Ar trebui să observăm, nu-i așa, că în perioada în care aceste povești au fost scrise și povestite, tuturor copiilor din familiile sărace le lipsea strictul necesar, iar povestea răspundea fantasmelor adulților, rămase încă din copilărie. Acum copiii fabulează despre orice. Să-i lăsăm să o facă. Vă asigur că ei nu ascultă ceea ce nu-i interesează. Desigur, nu trebuie să-i spui cu forța unui copil o poveste care, de fapt, ne face nouă plăcere și nici, așa cum ne spune această mamă, „să vrei să înspăimânți copilul". Fiecare mamă să facă așa cum crede ea. În această problemă nu poți spune că există „un mod corect" de a gândi. Poveștile sunt bune pentru copiii cărora le plac poveștile. Și, în general, copiilor le plac deoarece și mamele lor consideră că e un lucru bun. Dar sunt și mame care-și culpabilizează copiii pentru că le plac poveștile neadevărate… Ca urmare, acești copii par că disprețuiesc tot ce este imaginar… Până la urmă acesta este de fapt un proces intentat literaturii!

Iată o întrebare care se referă la jucării, la tipurile de jucării care se dau copiilor în funcție de vârstă. Mulți părinți își pun această întrebare. Se vorbește adesea și despre jucării educative. Este bine să spunem că există, pe de o parte, jucării educative și, pe de altă parte, jucării extrem de comerciale, care nu prezintă poate un interes prea mare. Ce puteți spune în legătură cu acest lucru?

E un subiect foarte dificil. Cred că jucăriile care trebuie date copiilor sunt cele pe care și le dorește el. E simplu să afli ce-și dorește. Mama își duce copilul într-un magazin de jucării, nu la ore de vârf, desigur, atunci când magazinul este aglomerat iar copilul pune mâna peste tot. (Să telefoneze la un magazin și să întrebe: „La ce oră aș putea veni fără să deranjez prea mult? Deoarece aș vrea să-mi văd copilul în mijlocul jucăriilor să-mi dau seama ce-l interesează". În acest fel vezi ce-l interesează.) Și vreme de o oră sau două să lase copilul liber, privindu-l cu coada ochiului în timp ce stă de vorbă cu persoanele de acolo. O vânzătoare trebuie să stea în preajma copilului pentru ca acesta să nu facă prea multe năzbâtii și să vorbească cu el. Nu mama trebuie să-l însoțească, deoarece ceea ce o

interesează pe ea în acel moment îl va interesa, în mod inevitabil, și pe el (vorbesc despre copiii sub șapte ani). Ea va reține ce-l interesează pe copil, apoi va vedea de ce sumă dispune — deoarece trebuie să ținem cont și de acest lucru. Cred că atunci când jucăriile se aleg în absența copilului se uită faptul că până la cinci ani copiii sunt interesați de toate jocurile de asamblare: puzzle, jucările de construit, marionete, omuleți din piese detașate. (Nu păpuși care se desfac, dimpotrivă. Cele ale căror cap, brațe sau picioare se pot detașa cu ușurință, așa cum se fac astăzi, sunt mai potrivite pentru părinți deoarece nu se strică: dar pentru copii ele nu sunt potrivite. Fiindcă păpușile sunt reprezentări umane de care trebuie să ai grijă.) Și apoi, mai sunt jucăriile care te fac să visezi, de preferat celor foarte perfecționate sau celor mecanice care se strică repede: le scuturi puțin, învârți o cheie și funcționează toată ziua; apoi se strică sau se pierde cheia, iar pe copil nu-l mai interesează deloc; mai curând pe părinți îi distrează când văd o pasăre ciugulind sau o broscuță care sare, pe copii nu-i interesează prea mult. În realitate, nimic nu egalează jucăriile solide, mici: mașinuțele, câteodată chiar și pentru copiii ce au depășit prima copilărie, până la paisprezece, cincisprezece ani; jucăriile pe care copilul le face și le desface; trenurile electrice — toată lumea știe că sunt pentru tați, dar asta nu-i împiedică pe băieți să se arate și ei interesați începând, să spunem, de la doisprezece ani, căci înainte au nevoie de ajutorul tatălui. Păpușile? Sunt împotriva păpușilor care fac totul (care plâng când le apeși în diferite locuri, care fac pipi…) deoarece… Dar ce nu fac ele? Tocmai asta e. Pe copil nu-l interesează ceea ce se repetă. El vrea să poată visa în legătură cu un obiect. Dacă i se oferă o păpușă ca aceasta, asta e: dar nu va fi păpușa pe care și-o dorește el.

O păpușă care vorbește, merge, suge…

Acestea sunt curiozități științifice. Un copil nu poate alinta o asemenea păpușă. Lui îi plac păpușile moi, cu o față frumoasă și cu multe haine. Nu știu nici de ce este la modă să se

facă păpuși care privesc pieziș. Pe mine acest lucru mă șochează. Se pare că păpușile care-i privesc pe copii în față îi angoasează. Poate că asta i s-a întâmplat o dată unui copil fricos și temător și de aici s-a tras concluzia că nu mai trebuie făcute păpuși care să privească drept în față. Nu cred că e un lucru foarte inteligent deoarece, când te uiți la o păpușă care te privește pieziș, nu prea mai simți că ești mama acestui bebeluș, nu-i așa?

Deci, să mai spunem o dată, trebuie să avem încredere în copii…

Încă un lucru care nu se știe: baloanele (există pungi cu o sută de baloane) sunt fantastice pentru copiii mici și chiar pentru cei de șapte, opt ani; nu sunt periculoase nici pentru geamuri, nici pentru obiectele din casă, pot fi lovite, umflate, dezumflate, răsucite, înțepate. E minunat să te joci cu baloanele.

O altă întrebare: Ce credeți despre animalele din pluș foarte, foarte mari?

Dimensiunea mare a animalelor din pluș sau a păpușilor este periculoasă pentru copii. Proporția dintre masa jucăriei și masa copilului când e treaz și se joacă nu contează. Din păcate, jucăriile se află într-un colț al încăperii și, în anumite momente, când copilul e obosit sau bolnav par mult mai mari decât copilul însuși care, în acel moment, se simte copleșit. De fapt, o jucărie pentru copii (un ursuleț, o păpușă etc.) n-ar trebui să depășească lungimea cuprinsă între capătul degetului mijlociu și cotul copilului. Aceasta este proporția adecvată pentru fiecare copil deoarece ea reprezintă proporția dintre sugar și adult.

Tot în legătură cu jucăriile, iată o mărturie destul de surprinzătoare a unei mame care are trei fete de cinci, trei și un an. „În general, la sfârșitul anului, copiii sunt mult prea răsfățați. Într-un an, după ce au primit o mulțime de cadouri, cele două fetițe s-au distrat călcând în picioare până ce au distrus un serviciu de masă

pentru păpuși pe care tocmai îl primiseră". Mama a aruncat serviciul la gunoi și, imediat după aceea, fetițele s-au grăbit să arunce și ele toate jucăriile care nu le mai interesau. „De atunci, continuă ea, când fetele mele primesc un cadou, li-l lăsăm atâta cât să-l descopere apoi îl luăm înapoi spunând: «E al tău, dar ai tot timpul să te joci cu el»". În această familie e organizat un întreg sistem: copiii nu au voie să se joace cu mai multe jucării o dată: pentru a se putea juca cu altă jucărie trebuie s-o pună pe cea dinainte la locul ei. Fetițele o caută apoi pe mamă pentru a-i arăta că au pus totul la loc, înainte de a avea voie să ia altă jucărie. Mama, încheie cu această frază: „Evit să le ofer ceea ce-și doresc ca să poată visa cel puțin la ceva inaccesibil".

Uluitor! Această mamă ar dori ca fetițele ei să viseze la ceva… De fapt, se întâmplă exact pe dos. Ele nu pot să viseze: sunt atât de ancorate în realitate! Și apoi, ea nu înțelege că pentru copil „sărbătoarea", în sensul că-ți dai drumul, că ești fericit, e și atunci când își strică jucăriile. Și, mai ales, resturile unei jucării stricate, cu condiția ca ele să nu fie periculoase, trebuie lăsate în cutia cu jucării: și asta deoarece, câteodată, copiii se distrează mult mai bine jucându-se cu bucăți de jucării decât cu jucării nou-nouțe. Trebuie să spun că acest stil de educație poate produce în viitor tulburări grave acestor copii. Jucăriile trebuie să aparțină în totalitate copilului și ceea ce face cu ele nu-i mai privește deloc pe părinți. Ce e dat e bun dat și dacă copilului îi face plăcere, poate să facă totul bucăți.

Deci, după ce le-au dat copiilor, părinții nu mai au nici un drept asupra jucăriilor.

Nu! S-a terminat. Și nu trebuie confiscată niciodată o jucărie unui copil. Asta înseamnă sadism. Și dacă i s-ar confisca unei mame copilul? În sfârșit! Jucăriile sunt copiii copiilor. Această scrisoare e total inadmisibilă, încât m-am întrebat dacă corespondenta noastră nu ne-a jucat cumva o farsă. Dar nu, pare adevărat.

Apoi, la cinci, trei ani și un an este și prea devreme pentru a face ordine.

Înainte de patru ani e periculos ca un copil să fie pus să facă ordine. Copilul poate fi ajutat să facă ordine începând de la patru ani: el pune un lucru din zece la loc, iar mama strânge restul; și asta, după cum am mai spus-o, seara, când copilul se culcă, deoarece totul merge la culcare împreună cu el. Dar lumea trebuie să continue să trăiască în jurul lui. Or, lumea sa e făcută din toate jucăriile ce-l înconjoară. Sunt puse la locul lor seara și în felul acesta trăiesc și ele! Fetițele despre care am vorbit trăiesc într-o lume… inumană.

Ei bine, sper că mama va putea reflecta puțin la toate acestea.

În orice caz, eu îi sfătuiesc pe părinți să le cumpere copiilor jucăriile pe care aceștia și le doresc și, o dată dăruite, să nu le ascundă, nici să nu le confiște. Dacă copiii nu vor să se joace cu ele, le vor pune într-un colț și se vor juca mereu cu aceleași jucării. Dar ce aparține unui copil, îi aparține în totalitate. E bine să se dea altor copii jucăriile ce nu mai sunt folosite; dar copilul însuși trebuie să le aleagă. Părinții să nu creadă că trebuie să le dea numai pe cele întregi, deoarece copiii din spitale sau din creșe care au nevoie de jucării sunt deseori mult mai mulțumiți cu una stricată decât cu una nouă. E nevoie și de jucării noi, dar nu numai. Copiilor le plac fragmente de jucării.

O altă întrebare în legătură cu jucăriile. E o scrisoare din partea unei mame care vă întreabă dacă trebuie să le cumpere gemenilor ei, gemeni bivitelini, un băiat și o fată de zece luni, aceleași jucării?

Zece luni! Nu, cred că la zece luni e mult mai bine să existe varietate. Le pot cumpăra câteodată două jucării la fel, dar e important să nu facem din asta un principiu. Iar când vor crește și vor dori amândoi aceeași jucărie, de ce nu? Îi sfătuiesc pe părinți să-i deosebească pe gemeni cel puțin în privința îmbrăcămintei pentru ca aceștia să o poată schimba între ei și să

nu fie întotdeauna îmbrăcați la fel, mai ales pentru ca prietenii lor să-i poată deosebi cu ușurință — în special în cazul gemenilor care seamănă între ei, dar nu e cazul aici deoarece e vorba despre un băiat și o fată și e de preferat să aibă îmbrăcăminte, caiete diferite. Dar, în privința jucăriilor — ca în cazul tuturor copiilor, de altfel — trebuie să i se dea fiecăruia ce dorește: dacă doi copii vor aceeași jucărie, ei bine, să li se cumpere aceeași jucărie. Gemeni sau de vârstă apropiată, nu are importanță.

Realitate și imaginar
(Fuga, frica, minciuna)

Trei scrisori foarte diferite se referă totuși la aceeași dificultate. Un fel de refuz al realității. Iată mai întâi o familie cu trei copii: un băiat de cinci ani, unul de douăzeci și șase de luni și o fetiță de patru luni. Când era mic, băiatul cel mare plângea într-un mod foarte îngrijorător după cum spun bunicile, care l-au crescut: fără zgomot, dar până ce își pierdea respirația. Se întrebau dacă-și mai poate reveni.

E ceva foarte asemănător cu ceea ce se numește „spasmul de plâns".

Apoi, totul s-a rezolvat. Acum însă, fratele lui e cel care îi îngrijorează. Plânge, se pare, fără zgomot, până când ajunge să facă un fel de crize de tetanie. Rămâne pe spate cu mâinile și corpul înțepenite. După aceste mici crize își revine, confuz, foarte surprins și foarte obosit. Ca să nu se rănească — ar putea să cadă oriunde și oricum — atunci când își dau seama că e pe punctul să facă una dintre aceste crize de furie (și trebuie să fie atenți, deoarece totul se petrece în liniște), îl întind pe jos, pe burtă. Mama nu-și face prea multe griji. Ea ne scrie: „O să-i treacă, așa cum i-a trecut și celui mare".

Are, desigur, dreptate. Dar mai scrie ceva ce mi se pare important: „Vă atrag atenția că nu a început să plângă așa la nașterea surioarei lui. Plângea astfel încă dinainte. Totul a început în perioada Crăciunului, după o rinofaringită gravă cu

patruzeci de grade febră". Or, e de reținut faptul că mama, tocmai atunci, era însărcinată în trei luni. Și, în general, în acel moment, când sarcina mamei este de trei luni, apar la copilul născut înainte dificultăți de ordin psihosomatic; poate pentru că nu i s-a spus vestea sau pentru că el o aude de la alții, fără să-i fie comunicată personal.

Oricum stau lucrurile, cred că acest copil poate fi ajutat când se află într-o asemenea stare nu culcându-l pe jos, ci dimpotrivă, luându-l în brațe și spunându-i încet la ureche: „Chiar dacă ai o surioară, noi nu te iubim mai puțin". O dată revenit la starea lui normală, să i se explice: „Îți amintești când ai fost bolnav, de Crăciun; știai că mămica ta așteaptă o surioară, deși nu ți-o spusese nimeni, iar tu voiai să te întorci în burtică, fiindcă simțeai că acolo se întâmplă ceva. Ai avut dreptate!". Sunt sigură că după câteva asemenea „crize" totul va trece.

Chiar dacă acest caz este ieșit din comun, el ne permite să amintim fiecărei mame însărcinate, chiar numai în câteva luni, că trebuie să le spună acest lucru copiilor săi.

Nu întotdeauna atât de devreme. Deoarece să aștepte atâtea luni, e mult pentru un copil. Cu condiția ca acesta să nu se manifeste într-un mod deosebit, ca în cazul pe care tocmai l-am discutat. Copilul despre care am vorbit — un copil de douăzeci și două de luni — era sensibil și telepat — copiii sunt telepați, știm bine, când sunt mici.

Dar cred că lucrurile se vor rezolva.

Aș fi tentată să mă întreb dacă fratele mai mare nu s-a refugiat și el puțin din realitate în viața imaginară, după cele ce ne scrie despre modul lui de a se juca cu o mulțime de sfori, cu mașinării închipuite; nu-i place ca fratele lui să-l deranjeze, deoarece vrea să rămână în lumea imaginară, nu înțelege deloc de glumă și nici chiar rolul cuvintelor. Nu face decât să mânuiască obiectele. Cred că tatăl ar trebui să le vorbească despre diferența dintre realitate și vis, jucându-se într-un mod cât mai concret cu ei. Astfel, aceste mici tulburări de fugă din realitate se vor vindeca cu siguranță.

Vedem, o dată în plus, importanța cuvântului.

Și de asemenea importanța sensibilității fiecărui copil în fața unui fapt care l-a perturbat într-o oarecare măsură.

Să schimbăm puțin subiectul: frica la copii. Unei fetițe de zece ani îi e frică să-și facă singură lecțiile în camera ei, dacă părinții sunt în altă cameră; să meargă să se spele pe dinți, după masă, dacă părinții sunt, de exemplu, în bucătărie; să urce singură să-și vadă o prietenă care locuiește cu două etaje mai sus. Nu se duce decât însoțită de surioara ei sau de unul din părinți. Mama ne întreabă: „Asta se întâmplă deoarece n-am vrut să le lăsăm singure, nici măcar cinci minute, când erau foarte mici?".

Da, cred că asta înseamnă că mamei însăși i-a fost frică. Fetița s-a identificat cu propria-i mamă, ceea ce a dus la dezvoltarea unei personalități anxioase.

Mama precizează că îi este într-adevăr și ei foarte frică de accidente, de foc, de gaze, de căzături etc. Ne spune: „Nu-mi las fetele singure să meargă la cumpărături. Le interzic cu desăvârșire, de exemplu, să meargă să-și ia singure bicicletele de la subsol (locuiesc într-un bloc mare), deoarece mi-e frică de vagabonzi. Mi-e cam frică de ce se poate întâmpla în asemenea locuri".

În orice caz, cu nici un chip nu trebuie să râdă de copil. Să-l ajute să lumineze toate locurile întunecate. Ar putea să-i facă cadou o lampă electrică agățată de un fir, pentru ca ea să poată face lumină oriunde dorește; și, de asemenea, ar putea să-i spună să deseneze tot ce o sperie sau să povestească ce-și imaginează. Aceasta deoarece e un copil cu multă imaginație, care nu-și povestește visele. Atunci când îi e frică, mama să-i spună: „Vino cu mine, hai să vedem amândouă. Vezi, nu sunt decât niște obiecte…". Și să o pună să le atingă! Cred, de asemenea, că este o fetiță care nu a fost obișnuită să atingă obiectele — așa după cum deseori am recomandat — și care, din această cauză, a rămas în imaginar, fără referințe

senzoriale. Când un copil a înțeles că obiectele au contururi, că acestea sunt fixe și că pot fi înconjurate, când înțelege că poate pune mâna pe orice, nu-i mai e frică de ce-și imaginează, deoarece cunoaște lucrurile și știe că ele pot fi abordate în mai multe feluri. Știe că există realitatea și imaginarul și că ele nu înseamnă deloc același lucru. Dacă, pentru propria-i plăcere, imaginarul și realitatea pot fi confundate, copilul trebuie ajutat să facă diferența între posibil și imposibil atunci când confuzia dintre cele două planuri de reprezentare îl angoasează și-i tulbură viața. Oare, în această familie, tatăl nu și-ar putea ajuta fetele să-și critice mama căreia îi e frică de orice? Ar râde toți, împreună. A fi prudent nu înseamnă a fi obsedat de pericole absolut imaginare.

Sunt și scrisori în care sunteți rugată să vorbiți despre minciună. Iată o scrisoare de la o mamă care nu știe ce atitudine să ia în fața minciunilor unicei sale fiice de șase ani. De când a început școala, aceasta are prostul obicei să „măsluiască adevărul". Mama se întreabă dacă un copil de șase ani este suficient de conștient pentru a ști ce sunt minciuna și adevărul. Această problemă o contrariază cu atât mai mult cu cât fetița a mințit cu multă naturalețe.

Vârsta la care un copil face diferența între ficțiune și realitate este foarte variabilă. E greu să-i răspund cu precizie acestei mame, deoarece copilul nu poate fi înțeles decât în planul lucrurilor concrete, iar ea nu ne dă nici un exemplu de minciuni ale fetiței sale.

Pot exista diferite motive pentru care copilul nu spune adevărul.

Poate fi vorba de ceea ce noi numim mitomanie: fetița spune ceva neadevărat, dar gratuit, care nu face rău, dar nici bine, o simplă născocire. Viața imaginară a unui copil trebuie, bineînțeles, ocrotită. Are nevoie de ea. Este partea de poezie a ființei umane, deoarece sunt atât de puține lucruri pe care le putem realiza; suntem atât de neputincioși, încât ne imaginăm tot ceea ce nu putem avea sau face. Poezia și teatrul sunt făcute din imaginar. De ce adulții se uită la televizor? Deoarece

„nu e adevărat". Ne scăldăm toți în acest „nu e adevărat" care este cultura.

Poate fi vorba, de asemenea, despre o fetiță care caută să intre în conflict cu mama sa, conflict pe care nu l-a întâlnit în jocurile ei. Cred că mama ar trebui să afle de ce o amuză pe fetița să mintă. Și să-i răspundă, plecând de la lucruri concrete: „Nu știu dacă e adevărat ce-mi spui. Vezi, asta e masa, e albă. Dacă-mi spui că e neagră, mă voi gândi: «Oare nu vede bine?» sau «Spune așa ca să se amuze, pentru că ar vrea să ne certăm, în joacă, în legătură cu culoarea mesei»".

Mama ar putea, de asemenea, să se gândească dacă ea sau soțul ei nu i-au spus vreodată minciuni fetiței, în legătură cu nașterea copiilor, de pildă, sau de Crăciun, referitor la Moș Crăciun (temă întâlnită frecvent în universul magic al copiilor): copilul știe deja adevărul de la colegii lui, iar acasă continuă să i se spună că Moș Crăciun e adevărat „cu adevărat", când de fapt el e adevărat „ca să ne distrăm". Or, acest „ca să ne distrăm" se află pe un alt plan decât cel al adevărului, el este în spațiul, pe tărâmul poeziei, dacă putem spune așa.

Pe scurt, această fetiță trebuie înțeleasă, și nu certată.

Sau, poate, fetița aceasta a dat cândva vina pe cineva pentru un lucru de care era singura vinovată? Anumiți copii mint pentru a se deculpabiliza pur și simplu pentru că sunt inteligenți. Trebuie să li se inculce simțul responsabilității. E foarte important! Am auzit copii spunând un lucru „neadevărat" tocmai pentru că părea mai adevărat, deoarece nu înțelegeau ceva… În legătură cu aceasta îmi amintesc o istorioară: într-o zi, am găsit deschis un dulap pe care tocmai îl închisesem, iar jucăriile ce se aflau în el erau împrăștiate pe jos. Fiul meu, care avea atunci douăzeci de luni și vorbea foarte bine, mi-a spus că frățiorul lui (de trei luni) deschisese dulapul. Am fost foarte mirată, el nu mințea niciodată. La puțin timp după aceasta, mergând spre un anumit loc, foarte apropiat de dulap — loc prin care un adult trecea rareori, deoarece era chiar lângă dulap — am văzut ușa deschizându-se și tot ce era înăuntru împrăștiindu-se pe jos. Am înțeles! După ce am închis ușa, am apăsat cu mâna în același loc, cam cât greutatea unui copil, și

dulapul s-a deschis. L-am chemat pe fiul meu și i-am arătat: „Vezi, când treci pe aici, dulapul se deschide". Mi-a răspuns: „Sigur. Doar ți-am spus! — Ce mi-ai spus? Că fratele tău a deschis dulapul? Știi foarte bine că nu poate ieși singur din pătuțul lui. — Ți-am spus că n-a fost o vrajă". El voise să găsească un responsabil pentru că îi era teamă să nu fie vreo vrajă, din moment ce nici el, nici eu și nici tatăl lui nu deschiseserăm dulapul. Deci frățiorul lui îl deschisese. Și, în sfârșit, am înțeles că ceea ce luasem la început drept minciună nu era de fapt o minciună. Sau mai curând, dacă era într-adevăr o minciună, în ochii lui nu era decât o explicație plauzibilă: dacă nu deschisese el dulapul, atunci fratele lui o făcuse. Asta ne arată că trebuie să ne gândim mult la motivul pentru care un copil spune ceva ce pare a fi minciună sau absurditate..

Și să nu ne înfuriem…

Pe cât posibil! Furia nu rezolvă niciodată nimic. În orice caz, părinții greșesc când insistă pe lângă copil: „Dacă recunoști, n-o să te cert". Or, când copilul face ceva neplăcut sau rău, el trebuie să-și asume fapta, dar și-o asumă mult mai bine când i se spune: „Picioarele, mâinile tale au făcut lucrul acesta fară voia ta; știu că se întâmplă ca mâinile să facă ceea ce capul n-ar vrea" etc. Trebuie vorbit și reflectat împreună cu copilul, dar nu trebuie niciodată hărțuit pentru a afla „adevărul". Un copil nu trebuie lăsat niciodată să se afunde într-o minciună ca să se dezvinovățească, mai ales când nu e nici un pericol. Fapta a fost comisă. Copilul neagă că el este făptașul deoarece nu-și poate asuma vinovăția? Trebuie să-i spunem: „Bine, văd că ți-e prea rușine să recunoști. Ai dreptate, dar fă în așa fel încât să nu se mai întâmple… — Dacă spun că nu sunt eu de vină! — Bine, te cred… Ce-a fost a fost. Să nu mai vorbim despre asta. Dar să știi, chiar dacă ești vinovat, eu te iubesc și am încredere în tine: deci, dacă ești vinovat, iartă-ți și tu prostia pe care ai făcut-o, iar dacă nu, iartă-mă pe mine pentru că te-am bănuit". Această lecție dă roade pe termen lung. Și e mai bine decât să facem din asta o dramă.

Realitatea trebuie să rămână în cuvintele care exprimă realitatea

(Să vorbim despre moarte)

Moartea: o temă care revine în multe scrisori. Iată două dintre ele. Prima vine din partea unor părinți care vă întreabă cum să-i vorbească unui copil de opt luni despre un frate mort pe care el nu l-a cunoscut, dar care a rămas viu în inima lor. A doua e de la o mamă care a avut doi băieți gemeni acum șaptesprezece luni. Unul dintre ei, după ce a fost spitalizat o lună și jumătate, a murit la vârsta de trei luni. Vă întreabă cum poate resimți celălalt frate această pierdere și cum să-i vorbească despre ea.

Referitor la copilul de opt luni, al cărui frate mai mare a murit, mi se pare că două lucruri trebuie spuse părinților. Primul este că acest copil iubit trebuie să-și păstreze locul în inima lor; și e bine ca în familie sau cu prietenii să se vorbească despre el în prezența celui mic. Al doilea lucru este că, de fiecare dată când se vorbește despre fratele mort — la opt luni se poate deja vorbi despre asta, se poate chiar și mai devreme — să i se spună: „Vorbim despre fratele tău mai mare pe care tu nu l-ai cunoscut". Rețineți bine cuvântul. Deoarece nimic nu e mai nociv pentru copiii cărora le-a murit un frate mai mare la o vârsta fragedă decât să le vorbești despre „frățiorul lor"; mama are tendința să le spună: „Micuțul meu X care a murit"; dimpotrivă, cred că trebuie să li se spună „fratele tău mai mare" sau „primul nostru născut", „tu ești al doilea

copil". Este important ca, întotdeauna, copilul să știe că e al doilea născut și că el a fost bucuria părinților; el, căruia, din fericire, destinul i-a permis să depășească vârsta la care se referă părinții când vorbesc despre cel mare. Atunci când am pierdut o ființă dragă, suntem tentați s-o readucem în memorie în ipostaza ei cea mai bună; dacă e vorba de un adult, îl revedem tânăr chiar dacă, din când în când, ni-l amintim și bătrân… Dar când e vorba de un copil mic, părinții sunt tentați să și-l amintească în ultimele luni de viață, îi va ajuta mult să-i vorbească fiului lor despre fratele mai mare „care ar fi împlinit vârsta de…". Pe măsură ce copilul va crește, i se va explica: „Nu-l ai pe fratele tău. Te-ar fi ajutat, poate, dacă ar fi trăit, dar cine știe dacă nu te ajută, fiind totuși printre noi, deoarece ne gândim la el?". Ceea ce nu trebuie făcut este să-l idealizeze pe acel copil defunct: el ar fi fost perfect, el n-ar fi făcut prostii etc.

Reținem, în orice caz, că se poate vorbi despre moartea unui frate chiar unui copil foarte mic.

Da. Și cu prima ocazie, probabil la 1 noiembrie, când mergem la cimitir, când gândurile celor vii se îndreaptă spre cei morți, e bine ca micuțul să-și însoțească părinții — și, fără patetism, să i se vorbească despre fratele mai mare mort, spunându-i: „Aici se odihnește el".

În legătură cu aceasta avem o mărturie. Este scrisoarea unei mame al cărei băiețel are acum doi ani. La o lună și jumătate de la nașterea acestuia și-a pierdut fiul mai mare, de trei ani, mort subit în urma unei boli grave. Mai avea și o fetiță de cincisprezece luni, care-l adora pe acest frate. Mama constată: „Un copil foarte mic poate înțelege multe lucruri, deci nu trebuie să i se ascundă nimic, ci să i se spună adevărul". Dovada — fetița de cincisprezece luni care, la moartea fratelui ei, a avut tulburări serioase: l-a căutat zile întregi; și-a părăsit jucăriile. La vârsta de nouăsprezece luni au dus-o la mormântul fratelui ei; începând din acea zi s-a liniștit complet.

Acest exemplu e foarte important. De ce adevărul dă roade? Ar fi complicat să detaliem aici motivele, dar vreau cel puțin să subliniez că dacă adevărul nu e spus cu aceleași cuvinte folosite de adulți pentru a înfrunta aceste suferințe atât de greu de acceptat și care sunt o parte inevitabilă a încercărilor la care suntem supuși, ei bine, copilul va construi în mintea sa fantasme mult mai dramatice pentru el. De pildă, această fetiță de cincisprezece luni care-și căuta fratele mort putea crede că mama l-a aruncat la toaletă, că tata și mama l-au mâncat… — toate aceste lucruri ce apar în povești și la care copiii se gândesc. Trebuie ca realitatea să rămână în cuvintele care exprimă realitatea — adică ale experienței — și spusă în mod foarte simplu. Părinții cred că moartea îl va face pe copil să sufere. Desigur! Mai târziu! Dar fetița despre care vorbim suferea din cauza insolitului situației, iar acest insolit ar fi putut să o arunce într-un univers magic din care n-ar mai fi putut ieși.

Cât despre frățiorul ei de doi ani, mama nu ne spune dacă a avut probleme datorate morții fratelui lui mai mare. Dar acum el fiind băiatul cel mai mare, e important să i se spună foarte devreme: „Am avut un băiat mai mare decât tine. Tu ești al doilea", iar el nu trebuie să ia locul acestui frate mai mare în inima părinților lui, chiar dacă-l ocupă acum în fața legii. Fiecare ființă umană e de neînlocuit pentru cei ce au iubit-o.

Să revenim la gemenii dintre care unul a murit.

Mama ne întreabă ce poate simți celălalt. Ce poate resimți un copil nu e o întrebare la care să putem răspunde… Ceea ce putem face ca să-l ajutăm este, ca și în cazul precedent, să profităm de discuțiile cu alte persoane la care copilul e prezent și să spunem: „Da, ar fi fost doi dacă X… ar fi trăit". Dacă copilul întreabă despre cine e vorba, i se va explica: „Este fratele tău care a murit pentru că atât a avut de trăit, deși noi speram să trăiască tot atât cât vei trăi și tu. E bine că tu trăiești; și nu e rău că el a murit. Poate că ție îți pare rău deoarece, în burtică

la mine, erați amândoi împreună. Într-o zi acest tovarăș a dispărut din viața ta. Dar cine știe dacă nu te apară de acolo, de sus, de unde este?". Explicația va depinde, desigur, de credința pe care o au părinții. Și, în funcție de această credință, cred că aceștia trebuie să-i spună copilului, pe lângă adevărul tuturor, propriul lor adevăr. Chiar dacă copilul spune: „Dar nu ești prea sigură de asta", i se poate răspunde: „E posibil, dar îmi face bine să gândesc așa".

Iată acum mărturia unei mame care a ezitat mult timp să vă scrie pentru simplul motiv că ceea ce s-a petrecut, cu ocazia unei întâmplări pe care v-o povestește, nu se potrivește cu ce credea ea că trebuia să se întâmple.

V-a auzit deja vorbind despre moarte și despre modul în care trebuie abordat acest subiect cu copiii: explicându-li-se că omul moare atunci când i se termină viața, un răspuns, spuneați, ce îl eliberează în general pe copil de angoasă. Or, ea are o fetiță de opt ani; acum patru ani, o fetiță, vecină cu ei, prietenă bună a familiei și a fetiței în special, a murit subit, fără o cauză anume. (Nu fusese niciodată bolnavă, iar în ziua aceea se juca pur și simplu lângă mama ei.)

Mama ne scrie: „După patru ani, durerea începe să se estompeze puțin. Mergem deseori la cimitir să-i ducem flori; dar fetița mea tot îmi mai vorbește despre prietena ei moartă. După ce v-am ascultat, i-am vorbit cu multă încredere și i-am dat explicațiile pe care le-am auzit de la dumneavoastră. Reacția ei nu a fost deloc cea pe care ați prevăzut-o: a fost foarte, foarte violentă. A început să țipe: «E o prostie! Îți bați joc de mine. Bineînțeles că viața mea s-a terminat dacă am murit»". Dar în cazul acesta, dacă fetița ar fi întrebat-o dimineața pe mama ei același lucru, ea i-ar fi răspuns: „«Nu, viața ta nu s-a terminat»" și totuși ea a murit. Mama a fost tulburată de această revoltă și de angoasa pe care o simțea la fiica ei. Pentru a pune capăt discuției, i-a spus că asta era tot ce știa și ea și a încercat s-o liniștească.

Peste câteva zile, au discutat din nou această problemă. Explozia de furie nu risipise angoasa copilului, așa cum sperase mama pe moment. I-a vorbit atunci despre o doamnă foarte în vârstă: „Uite, dacă doamna aceasta, când era tânără, ar fi întrebat-o pe mama ei

când va muri, ea n-ar fi putut să-i răspundă". Vă roagă să reluați această temă „deoarece problema revine mereu. Chiar și săptămâna trecută, fiica mea m-a rugat cu multă blândețe: «Ajută-mă să mă opresc la vârsta asta: nu vreau să mai cresc, ca să trăiesc mereu». Nu știu ce să-i spun decât că o iubesc mult de tot și că sper că vom trăi toți cinci (sunt trei copii) foarte mult".

Cred că această fetiță trăiește ceva complex, ce pare a fi în legătură cu moartea prietenei, dar care este, de fapt, în legătură mai curând cu vârsta ei de opt ani. Este posibil ca acum să aibă coșmaruri, în jur de șapte, opt ani, copiii au coșmaruri cu moartea părinților. Și se simt vinovați de visele lor. Pornind de la aceste coșmaruri, ei se gândesc la eventualitatea morții lor și mai ales la posibilitatea de a fi părăsiți. Furia acestei fetițe împotriva mamei ascundea o încredere mai mică în părinții ei atotștiutori — o încredere mai mică necesară la copiii de această vârsta care descoperă că, într-adevăr, părinții lor nu sunt atotputernici și atotștiutori.

Dacă fetița continuă să vorbească despre prietena ei, trebuie ca mama să o ajute să-și manifeste toată furia, inclusiv cea împotriva unor coșmaruri pe care le are și pe care nu poate să nu le aibă; tot așa cum, nu poți să crești fără să-ți pierzi dinții de lapte. Fetița nu s-a oprit la vârsta prietenei sale, a continuat să trăiască, are opt ani acum. Cred că are nevoie să audă de la mama ei că sunt pe lume lucruri într-adevăr greu de suportat, dar că a trăi nu înseamnă doar ceva neplăcut, iar a te opri la o anumită vârsta nu rezolvă totul. Când te oprești la o anumită vârsta e ca și cum ți-ai propune, în joacă, să fii un obiect. Obiectele nu gândesc, nu iubesc, nu trăiesc. Trebuie, de asemenea, să i se explice: „Într-adevăr, e foarte greu să te desparți de copilărie pentru a deveni mare, mai ales că nu o mai ai pe prietena ta cu care să vorbești despre toate astea. Dar a venit vremea să-ți faci alte prietene".

Iar dacă fetița vorbește din nou despre moarte să i se răspundă: „Nu pot să-ți spun altceva: cel ce moare, în momentul în care moare, este în acord cu ce se întâmplă. El înțelege, fără îndoială, ceea ce noi, cei vii, nu vom înțelege decât atunci când

vom muri. Iar tu, dacă nu vrei să fii în acord cu viața ta atâta timp cât trăiești, înseamnă că vrei să devii un obiect. Iar eu nu vreau să am o fetiță care este un lucru". Nu există viață fără certitudinea că moartea va veni într-o zi, nu-i așa? Și tocmai pentru că suntem siguri că vom muri, simțim că trăim. Important este să ne acceptăm destinul: doar atunci viața noastră are un sens.

Poate că fetița n-ar mai trebui dusă la cimitir. Mama să se ducă, dar dacă fetița nu cere să meargă, să nu o mai ia cu ea. Deoarece acest cult pentru cimitir o va împiedica, în timp, să-și facă alte prietene: ca și cum ar trebui să rămână fidelă amintirii acestei prietene și să nu-și mai facă altele noi. Iată tot ce pot să spun.

La urma urmei, cred că fetița ar fi trebuit să-și manifeste furia în legătură cu moartea prietenei ei acum patru ani. Atunci a refulat-o. E foarte bine că a putut, în sfârșit, să și-o exprime. Dar ceea ce apare acum la suprafață, este o furie hrănită de angoasa provocată de alte coșmaruri și de alte angoase: în fața ideii că va crește și că nu-și va mai putea iubi mama și tatăl la fel ca înainte. Ar dori să-și păstreze iluziile din copilărie. Intră în vârsta la care un copil începe să judece, devine conștientă de neputința ei și de cea a părinților ei, de neputința oricărei ființe umane în fața misterului vieții și al morții. Își pune poate întrebări despre sex în general, despre sexul ei, despre rolul bărbaților și al femeilor în aducerea pe lume a copiilor, despre plăcerea pe care o resimte și pe care o crede, poate, vinovată. Trebuie să i se spună că dorința de a da viață prin actul sexual nu e suficientă dacă o ființă umană nu dorește să se nască și să trăiască. Că nimeni nu știe ce e viața și nici ce e moartea. Nu-i cunoaștem decât condițiile, plăcerile și durerile.

Apoi, mama va găsi cuvintele care să exprime cât mai bine cu putință dorința ca fetița să trăiască, precum și dragostea ei pentru ea.

Să ne simțim bine împreună, dar și fiecare pe contul lui

Un tată, care are doi copii, unul de trei ani și altul de două luni și jumătate, vă cere sfatul în legătură cu două lucruri precise. Există mici discuții între el și soția lui din cauza meselor copiilor. Cel mare, când e la masă, refuză deseori să mănânce deoarece vrea să se joace sau să se plimbe prin casă. Mama ia acest lucru foarte în serios: „Parcă e bolnavă, scrie tatăl, când copilul nu mănâncă nimic. În ce mă privește, înclin mai curând să-l las în pace, considerând că nu e foarte important; la urma urmei, și eu tot așa am fost crescut: când nu-mi era foame, nu mâncam; mâncam mai bine la masa următoare". Cred că putem să răspundem acum la această întrebare: este important, pentru un copil de trei ani, să mănânce la ore fixe?

Deloc! Ceea ce contează înainte de toate este ca mesele să aibă loc într-o atmosferă plăcută. Asta înseamnă că mai întâi părinții trebuie să se simtă bine la masă: când mănâncă, să mănânce ce le place. Iar copilul, dacă-i e foame, să mănânce. Dacă nu mănâncă, părinții să-i spună: „Ai dreptate. Dacă nu ți-e foame, nu trebuie să mănânci". De altfel, poate că nu mănâncă nu pentru că nu-i este foame, ci pentru că preferă să se joace. În general, așa se întâmplă la trei ani. Faptul că mănâncă mai mult la o masă și mai puțin la o alta nu are nici o importanță. După cum știți, a mânca la ore regulate este un obicei apărut târziu. Acest lucru nu e deloc necesar înainte de intrarea copilului în viața socială. Abia în jur de șapte ani el își reglează programul, atât în privința hranei, cât și a celorlalte cerințe.

Înainte de această vârstă, mesele la ore regulate sunt absolut inutile. După aceea, e comod. Dar, în orice caz, nu este indispensabil.

Adică, dacă copilul se adaptează bine la orele de masă regulate, cu atât mai bine; dacă nu, asta este, poate să mănânce doar atunci când îi e foame?

Da, dar și atunci numai ceva ușor și numai dacă cere: un copil nu ajunge niciodată să moară de foame. În schimb, obligându-l să mănânce, poate să-i dispară pofta de mâncare. Repet, este important pentru toți, și pentru părinți, ca masa să fie ceva plăcut. Deci, mama să renunțe, să nu-și strice atmosfera mesei pentru ea și soțul ei, nici bucuria de a trăi a copilului. De altfel, la trei ani, mesele preferate de copil sunt în general micul dejun și gustarea de după-amiază. Seara mănâncă foarte puțin. Dar părinții să nu facă caz de asta cu nici un chip. Tatăl are dreptate: și el a fost crescut așa și a devenit, fără probleme, bărbat. Să-și ajute soția să accepte ritmul copilului, în loc să facă din asta un fel de încercare de forță. E ca și cum stomacul mamei ar fi în corpul fiului ei!

Tatăl remarcă apoi că problemele băiatului său de trei ani au apărut la nașterea celui de-al doilea copil, care are acum două luni și jumătate: îmbrăcatul, dezbrăcatul mai ales au devenit un chin. Dar cel mai greu este să-l ducă la culcare, deoarece copilul vrea să se culce la aceeași oră cu părinții lui, în jur de ora unsprezece. Tatăl vă scrie: „Când soția mea încearcă să-l culce pe la ora opt, opt și jumătate, o face cu mare greutate. Reușește uneori, dar foarte greu și numai cu condiția să se întindă și ea alături de el".

În acest caz părinții au greșit total. La trei ani, acest copil nu mai are nevoie să fie culcat de mama lui. Să fie lăsat pur și simplu în pace, gata de culcare, cu toaleta făcută, în pijama, într-o bluziță sau în halat de casă și, începând de la o anumită oră, pe care tatăl trebuie s-o fixeze, să nu-și mai deranjeze părinții; se va juca în camera lui sau se va culca, după plac,

dar fără să-i mai deranjeze pe adulți și fără să facă zgomot. Tatăl trebuie să hotărască asta.

Tatăl întreabă: „Poate că de la nașterea fratelui lui are nevoie să ne ocupăm mai mult de el?".

Desigur, dar nici ca de un bebeluș, nici ca de un bărbat, nu-i așa? El are nevoie să fie tratat ca un băiat mare care se culcă în camera lui — am spus-o deja în repetate rânduri. Dacă nu vrea să meargă la culcare foarte devreme, tatăl să se joace puțin cu el, domino, de exemplu, iată un joc foarte bun, sau să facă puzzle sau să-i spună o poveste după poze. Apoi tatăl să-l trimită în camera lui la o oră stabilită de el — nouă, nouă și un sfert, în funcție de copii și de părinți — și să-i spună: „Acum gata. Lasă-mă să stau liniștit cu soția mea. Culcă-te când vrei. Dacă nu ești obosit, joacă-te. Dar noi vrem să stăm liniștiți; dacă nu, mă supăr".

Frățiorul mai mic s-a născut acum două luni și jumătate. E posibil ca părinții să-i fi vorbit înainte de o surioară — se întâmplă adesea când primul născut e un băiat — sau să fi fost dezamăgit că micuțul a fost tot băiat. În acest caz, cel mare nu înțelege cum părinții, atotputernici, îl acceptă pe acest nedorit. Dacă așa stau lucrurile, tatăl să-i spună fiului mai mare că viața e cea care hotărăște, nu părinții. Și când a fost conceput, el însuși a vrut să fie băiat; și tatăl și fratele lui de asemenea; el este cel mare, iar celălalt cel mic; și nu pot fi la fel și nici nu pot avea același ritm de viață. El va merge în curând la grădiniță, își va face prieteni. Frățiorul lui nu are nevoie de el, nu știe decât să facă pe el, să sugă și să plângă.

Toate aceste explicații trebuie să-i fie date de tată, deoarece fiul e la vârsta la care se identifică cu tatăl. El are nevoie ca tatăl său să se ocupe de el, să-i arate cum să se spele, să se îmbrace, să se culce singur, ca un adult. Căci, în același timp este tentat să-și imite mama și frățiorul. Pe scurt, el nu mai știe dacă e bine să se identifice cu un adult, și de ce sex, sau cu un sugar; dacă trebuie să se joace de-a soțul tiran față de soția lui sau, regresând, de-a sugarul, cum a fost și el. Și astfel va

încerca să-și angoaseze mama pentru a rivaliza cu sugarul care are nevoie de biberon la ore fixe, are nevoie să fie îmbrăcat, dezbrăcat, schimbat; rivalizează și cu tatăl lui, cerându-i mamei să doarmă cu el.

Iată o scrisoare încântătoare din care aflăm despre experiența unei familii cu cinci copii. Mama ne scrie: „De trei ani locuim într-o fermă și nu depindem decât de munca noastră. Educația copiilor ni se pare un lucru esențial, ca și prezența tatălui în creșterea lor. Acesta nu mai e considerat, așa cum se întâmplă la oraș, o mașină de făcut bani: el participă la viața copiilor. Mult prea des, părinții sunt suspicioși de parcă ar fi dușmanii propriilor copii, încercând să lupte împotriva defectelor acestora «fără să se lase duși de nas». Iar copiii au impresia că părinții sunt împotriva lor. Sunt mulți părinți, mai ales în mediile cultivate, care se pun la dispoziția copiilor lor, ca și cum aceștia ar fi regi. Aici, la fermă, încercăm să fim împreună, cu toate îndatoririle pe care le presupune acest lucru atât din partea unora, cât și a altora, pentru a se înțelege, a se ajuta și a se respecta reciproc. De exemplu, înjurăturile sunt permise cu condiția să nu supere pe cineva (bunici, musafiri) sau să nu insulte pe cineva (poți să înjuri cât vrei dacă te lovești la un deget, dar nu-ți poți permite să-i spui cuiva: «Mai tacă-ți fleanca!» sau «Ticălosule!»). Cât despre educația sexuală, ea se face firesc, observând relațiile dintre animale (berbeci și oi, cocoși și găini etc.), bazate pe instinct, comparate cu legăturile și respectul dintre noi, părinții“.

Parcă ar fi cuvintele dumneavoastră.

În scrisoare ni se arată apoi cum decurge viața de fiecare zi: au norocul să aibă spațiu, în clădiri vechi, lipsite de confort, în care primesc persoane foarte diferite, atât tineri, cât și pe bunici sau pe prietenii bunicilor. Copiii au între doi și unsprezece ani. Cel mai mare e în clasa a șasea. Următorii trei merg la școala din sat, care nu are decât doisprezece elevi — dacă toate școlile ar fi așa! La țară, munca pentru a supraviețui

dictează totul și fiecare, mic sau mare, participă la ea în funcție de vârstă și de posibilități. Treburile din gospodărie nu se fac „cu schimbul": fiecare își alege ce va face în fiecare zi (măturat, spălatul vaselor). Copiii păzesc animalele de două ori pe săptămână, câte doi, alternativ, alegându-și tovarășul. Ceilalți doi copii, care nu stau de pază, le aduc gustarea. „Nu pot să prevăd ce se va întâmpla în perioada adolescenței, ne scrie mama, dar cred că având de foarte tineri responsabilități proporționale cu vârstă lor, vor reuși să abordeze viața cu o viziune obiectivă și serioasă a lucrurilor. Credeți-mă, în ciuda faptului că muncesc, le rămâne timp să construiască căsuțe sau teleferice între copaci." Iată o mărturie „măruntă" spunea ea; iar eu spun „minunată". Mulțumesc.

O fetiță de zece ani dă și ea mult de lucru părinților ei. Aceștia au impresia că ea traversează o perioadă proastă. Protestează tot timpul și, ca să pună capac, bombăne și se smiorcăie din nimic. Plânge adesea în timpul meselor. Mama ne explică că totul a început după o vacanță petrecută împreună cu soțul ei, fetița fiind lăsată la bunica din partea mamei. Se întreabă dacă atitudinea copilului nu e un mod de a atrage atenția asupra ei și de a se bucura de puțină afecțiune — deși vacanța a fost foarte scurtă, nu a durat decât opt zile.

Atitudinea acestei fetițe se datorează faptului că a suferit, poate, pentru prima dată de singurătate, de depărtarea și de absența părinților în timpul vacanței. Și nu pentru că ar vrea să atragă atenția asupra ei.

Pe de altă parte, fetița a avut, de foarte mică, probleme medicale. A fost operată de un strabism destul de accentuat la un an și jumătate, apoi la trei ani și jumătate și la șase ani. În plus, de la patru ani a avut o erupție de psoriazis care-i revine periodic de doi ani încoace. Mama mai precizează că bunica din partea tatălui îl preferă pe fratele ei mai mare, de treisprezece ani. Ne scrie: „Această schimbare de comportament a fiicei mele s-a petrecut acum vreo șase luni. Nu credeți că asta ar putea anunța pubertatea? Deoarece spune deseori că o doare burta, dar nu știu dacă joacă teatru sau e

adevărat. Sânii au început să-i crească. Puteți să explicați cum se manifestă pubertatea în psihologia adolescentului?

Sunt mai multe întrebări aici. Pe de o parte, problema specială a acestei fetițe și, pe de altă parte, problema generală a pregătirii unei fetițe pentru pubertate.

Am impresia că fetița despre care vorbim a fost foarte marcată de problemele avute cu ochii. Poate că ar ajuta-o dacă mama i-ar explica că, fiind foarte mică, a suferit deoarece a fost separată de familia ei și ținută în întuneric (așa se întâmplă după operație) și că, din cauza ochilor, a crezut, poate, până la șase ani, că nu e frumoasă.

Deseori, părinții îi spun unui copil că trebuie operat la ochi, că operația e necesară pentru ca ochii să devină mai frumoși după aceea. Nu e adevărat — un mic defect la ochi nu te face mai urât — dar copiii așa cred. E posibil, de asemenea, așa cum scrie mama, ca această fetiță să se simtă mai puțin „reușită" decât fratele ei din cauza preferinței pe care bunica din partea tatălui o are pentru acesta din urmă.

Dar mama precizează în scrisoare că, atunci când bunica îl răsfață pe fratele mai mare, ea încearcă să compenseze acest lucru față de fetiță.

E importantă această luptă dintre cele două femei.

Ea scrie: „Acest lucru e atât de vizibil (preferința bunicii pentru copilul de treisprezece ani) încât, ca să contracarez, las impresia că-mi răsfăț mai mult fiica decât fiul — ceea ce o face pe soacra mea să mă judece puțin cam pripit".

Dacă bunica îl „alintă" pe băiatul de treisprezece ani — îl compătimesc. Deoarece, într-o familie, preferatul e întotdeauna cel care în viitor va fi de compătimit, niciodată celălalt. Chiar dacă acesta suferă acum puțin, fiind mic, mai târziu el va fi mai independent. Deci, să nu-și facă griji în legătură cu comportamentul soacrei față de fiica ei. Să-i spună, în glumă:

„Vezi, bunica ta e bătrână. Îi plac băieții mici, deoarece se simte prea bătrână ca să placă vreunui domn și să se recăsătorească. E de compătimit". Și în continuare: „Vei fi mare. Ca fată, te-ai născut prima. Iar el s-a născut primul, ca băiat. Știi, băiatul și fata sunt total diferiți. Iar tu, ca fată, ești reușită, n-ai putea fi mai reușită. Chiar dacă ai avut probleme cu ochii când ai fost mică". Din când în când, acest gen de discuții între femei, în care mama îi transmite încredere fiicei în ea și în feminitatea ei, o ajută mult mai mult decât dezmierdările.

Poate, de asemenea, să-i vorbească fetiței despre durerile de burtă explicându-i: „Nu știu dacă te doare burtica acolo unde se digeră alimentele sau dacă, acum, nu se pregătesc ovarele și uterul pentru prima menstruație", și să-i explice ce înseamnă asta. „Ar trebui să fii mândră!". Și pe urmă: „Sânii încep să-ți crească. În curând o să cumpărăm primul tău sutien". Mama poate să profite de această ocazie și să-i ofere un mic cadou pentru domnișoare, o broșă, o brățară (chiar dacă fetița nu le poartă încă) spunându-i: „Vezi, începi să fii domnișoară".

Pe de altă parte, această fetiță are prietene? Pentru că, la zece ani, ar trebui să aibă, să le invite la ea și să meargă la ele. Cred că ar avea nevoie de un program în afara familiei. E o fetiță care se plictisește și care nu știe, poate, că e drăguță și că e plină de calități. Căci tatăl nu e menționat în scrisoare. Mama are dreptate când spune că bunica din partea tatălui iubește la nepot replica fiului său când era mic, dar ea nu spune cine susține acum feminitatea ezitantă a fetiței, feminitate amenințată, poate, de faptul că ea încearcă să se identifice cu fratele ei, că se consideră nedreptățită și că până și mama o consideră nedreptățită atunci când o compară cu el, răsfățatul și superprotejatul. Iată ce trebuie să înțeleagă mama și să o ajute și pe fiica ei să înțeleagă. Mai adaug un amănunt: cu altă ocazie, când ea și soțul ei vor fi plecați, ar face mai bine să-și lase fiica la o familie prietenă decât împreună cu fratele ei.

Și acum, generalizând, ne puteți explica cum se manifestă pubertatea în psihologia unei fetițe?

Este o transformare profundă, fetițele se plictisesc câteodată, frații și surorile, mama și tatăl nu le mai sunt suficienți, au nevoie să iasă din mediul familial. Câteodată le e teamă să se desprindă de el. Atunci, trebuie ajutate, înscrise într-un grup, într-un atelier pentru tineri, într-o tabără, în vacanță, dar fără a le lansa brusc într-un mediu total necunoscut. Mama ar putea, de exemplu, să-și ducă fiica în week-end la rude sau prieteni cu copii de vârsta ei. Sau ar putea pleca toți trei, tată, mamă și fiică, fără fratele care nu mai poate fi o referință permanentă; vor avea astfel prilejul să vorbească liniștiți — cu ocazia unei mici ieșiri, a unei cine, a unei călătorii se stă mai mult de vorbă, nu-i așa? Discutând, ei pot descoperi ce o interesează pe fetiță, gusturile, proiectele ei de viitor, pot să o încurajeze să-și găsească un grup de fetițe sau un grup mixt de vârsta ei, să-i dea încredere în ea.

La această vârstă, trebuie să se insiste pe discuțiile pe care fiecare părinte, separat, le are cu copilul. Dar, atenție: tatăl și mama nu trebuie să-și povestească unul altuia confidențele pe care le-au făcut băiatul sau fata, fiecăruia dintre ei. Ar însemna să le înșele încrederea. Cel mult, ei pot să-l încurajeze pe adolescent să ceară sfatul și celuilalt părinte, făcându-l să înțeleagă că un tată și o mamă nu văd lucrurile în același fel și că două puncte de vedere diferite sunt lămuritoare, mai ales când aparțin celor doi părinți. Fiecare dintre ei are, de altfel, tendința, mai ales la primul copil, să reacționeze în funcție de educația primită și asta îl ajută pe copil să se înțeleagă mai bine în dificultățile și contradicțiile sale: ia astfel cunoștință de punctele comune, dar și de diferențele dintre părinții săi și are ocazia să cunoască perioada în care aceștia nu erau încă împreună. Dacă nu vrem ca în jur de zece, unsprezece ani să se înalțe un zid de tăcere între copii și părinți, fiecare dintre ei trebuie să provoace discuții între patru ochi cu fiecare dintre copii. Să le provoace, să le repete numai în cadrul unei activități interesante pentru amândoi, atât pentru adult, cât și pentru copil.

Tu voiai să te naști, iar noi voiam un copil

(Educație sexuală, întrebări directe)

Iată o problemă ce revine deseori în scrisori: cea a educației sexuale sau mai curând a răspunsurilor câteodată destul de complicate pe care părinții le dau la întrebările copiilor. În această scrisoare e vorba despre două fetițe de patru și trei ani, cea mai mare i-a întrebat de curând pe părinți de unde vin ea și sora ei. Părinții le-au dat la început o explicație pornind de la flori. Au avut impresia că fetița nu e lămurită, că nu înțelege. Atunci, spune mama, „i-am explicat până la urmă că le-am avut pe ea și pe sora ei în urma unui act sexual. N-a părut, de altfel, șocată de acest răspuns". (Inițial, ea s-a gândit deci că fetița ar putea fi șocată.) Vă întreabă: „Se întâmplă frecvent ca la această vârstă copiii să pună asemenea întrebări? Credeți că am procedat bine spunându-i adevărul?". Precizez, pentru ca tabloul să fie complet, că este o familie foarte liberă, în care toată lumea face baie împreună, copiii, soțul și soția.

Trebuie să răspundă așa cum au făcut-o, direct. Să li se explice că prin actul sexual corpul copilului începe să se formeze în burtă — se poate spune „buzunarul pentru copii" pe care-l au toate fetele și care se mărește când devin mame, atunci când sunt femei. Dar cred că întrebarea pusă de fetiță era în același timp o întrebare metafizică. Ei i-au răspuns la aspectul fizic al întrebării. Ei bine, trebuie să le mai spunem copiilor că s-au născut pentru că ei au dorit să se nască. Căci actual sexual nu

explică totul. Cunosc mulți adolescenți care cred că, dacă într-o familie sunt, de exemplu, trei frați înseamnă că părinții au avut doar trei acte sexuale: ca și cum a concepe un copil ar fi o simplă funcție, numai un act sexual! Mulți copii nu pun întrebarea direct părinților, ci și-o pun între ei. La grădiniță, discuțiile lor în legătură cu acest subiect se reduc deseori la un gest: „Ah, da! așa fac părinții" — și pun arătătorul unei mâini în căușul celeilalte mâini închise; dar fără cuvinte, nici referiri la frumos sau urât, la bine sau la rău. Gestul li se pare credibil și firesc.

Acești părinți au răspuns foarte bine. Dar nu e suficient, deoarece fetița îi va întreba într-o zi: „Dar de ce?". Atunci va trebui să i se explice: „Pentru că tu voiai să te naști, iar noi voiam un copil. Ne-am întâlnit toți trei și tu ai început să crești în burtica mea". Nu trebuie ca părinții să se oprească la aspectul funcțional care face, dacă pot să spun așa, dintr-un corp carne umană.

Trebuie, de asemenea, să le vorbim despre dragoste.

Neapărat! Ca și despre plăcerea pe care o resimți când iubești. Și, printre altele, când copiii continuă să vorbească despre asta și să pună întrebări, să li se spună că actul sexual nu poate duce la procrearea unui copil decât atunci când corpul fetei și cel al băiatului au devenit adulte; și numai între un bărbat și o femeie care doresc amândoi acest lucru și care nu sunt nici frate și soră, nici mama și fiu, nici fiică și tată; deoarece aceasta este legea tuturor oamenilor din lume. S-au scris multe cărți — și unele sunt bine făcute — despre inițierea copiilor în tainele nașterii. Dar, în ceea ce mă privește, nu știu decât una care să le transmită copiilor, o dată cu informațiile despre viața fizică și reproducere, interdicția incestului. Or, aceste lucruri trebuie spuse concomitent. Ar trebui spuse la școală, la grădiniță chiar, îndată ce copiii pun această întrebare. Aceasta este diferența dintre oameni și animale.

Ascultându-vă, cred că acest gen de subiect era încă tabu acum nu prea multă vreme și că, deseori, în familie nu se răspundea la

întrebările copiilor. În această privință sunteți categorică: e normal ca un copil să pună asemenea întrebări în jurul vârstei de patru, cinci ani și e și mai normal să răspundem cu sinceritate, fără a denatura lucrurile.

Da, dar nu trebuie nici să ne mire că, doi sau trei ani după aceea, aceiași copii au uitat complet ce li s-a spus. De fapt, răspunsul ce li se dă acum este în perfect acord cu ce știu ei dintotdeauna (căci ei știu că au fost concepuți: inconștientul știe tot). Li se răspunde prin cuvinte potrivite momentului respectiv. Dar, crescând, copiii își creează fantasme câteodată sadice și fabulații ciudate referitoare la concepere și naștere care, pentru ei, sunt „de asemenea" adevărate: este lumea imaginarului. Atunci nu trebuie să li se spună: „Ce prost ești! Când erai mic știai lucrurile astea!". Trebuie să li se spună încă o dată adevărul, deoarece l-au uitat, cu siguranță, fără să ne surprindă dacă doresc să creadă în continuare în fanteziile lor. E suficient să ne amuzăm: „Bine, foarte bine, imaginează-ți ce vrei, dar adevărul e cel pe care ți l-am spus eu".

Iată o scrisoare care ilustrează ce ați spus mai înainte în legătură cu fantasmele și fabulațiile asupra nașterii. Este vorba despre o familie cu doi băieți de șase și trei ani și care mai așteaptă un copil în luna mai. Băiatul cel mare e convins că bebelușul e în burta lui și trebuie să fie foarte atenți când îl iau în brațe să nu strângă prea tare bebelușul. Nu a fost deloc de acord când părinții i-au explicat că nici el nu a stat în burta tatălui, el rămânând convins de contrariu. Cum de data asta speră să aibă o fetiță, crede chiar că va face mai bine decât tatăl lui, care nu „a făcut" decât doi băieți! Oricum, e surprinzător! Să însemne oare că în această familie nu s-a vorbit despre aceste lucruri cu suficientă claritate?

Nu știu. Acest băiat este chiar de vârsta fetițelor despre care am vorbit mai sus și care au uitat ce li s-a spus. De fapt, pe el nu-l interesează deloc modul în care a fost conceput bebelușul. Nu-l preocupă decât faptul că-l are în burtică, deoarece se identifică încă cu mama lui, ca toți băieții și fetițele mici și că,

așa cum crede, îl va aduce pe lume. Poate că vrea să rivalizeze cu mama, să-i nege puterea. El are o idee magică despre gestație. Mama ne scrie chiar că, după cum spune el, bebelușul vorbește și cântă „Moș Crăciun, cu plete dalbe" etc. Trăiește cu fantasma că este tot atât de valoros ca și mama lui și că este „într-o situație tot atât de specială" ca și ea. Asocierea cu Moș Crăciun, acest spiriduș bătrân atotputernic este specifică vârstei. Mai opune încă rezistență în a accepta lumea reală și faptul că bărbații, de ale căror avantaje e mândru să beneficieze, nu au prerogativele genitoare ale femeilor.

Din această cauză pare atât de disperat când i se spune adevărul?

Acest copil trăiește tocmai ceea ce, în jargonul nostru psihanalitic, se numește „castrarea primară a băiatului", adică, dacă din punctul de vedere al formei sexuate a corpului se simte avantajat, pentru că are un penis, nu e deloc mulțumit că are numai atât, deoarece ar dori să fie în același timp bărbat prin organele sale genitale, dar să aibă și privilegiul de a naște copii, ca femeile; ar dori să aibă în același timp toate însemnele puterii. Pentru noi, oamenii, e teribil că nu putem fi decât de un singur sex și că nu putem decât să fabulăm plăcerile și dorințele celuilalt sex. Din această cauză, bărbații și femeile nu se înțeleg niciodată. E încă bine când se pot pune de acord! Iar acest băiețel nu vrea să fie de acord. El vrea să înțeleagă, iar a înțelege, pentru el, înseamnă ceva concret, înțelege că mama lui va avea un bebeluș și acceptă. Dar nu cred că-i face prea mare plăcere să vadă sosind un rival sau o rivală, deoarece probabil că a fost gelos pe frățiorul lui, chiar dacă s-a uitat acest lucru.

Ce se va întâmpla atunci la nașterea copilului?

Nu știu. Chiar dacă-i spunem acestui băiat adevărul biologic, trebuie de asemenea să-i respectăm lumea imaginară, să știm că el fabulează. Să-i spună: „Chiar crezi asta?" și apoi să râdă, atâta tot. Trebuie să i se explice: „Știi că toți tăticii au fost

și ei băieței și ar fi vrut și ei să aibă un bebeluș în burtică. Multe mămici ar vrea să fie tătici: mulți tătici ar vrea să fie mămici, multe fetițe ar vrea să fie băieți și mulți băieți, fetițe". Întotdeauna se întâmplă așa: când un băiat crede că e mai interesant pentru el să fie fată, ar vrea să fie fată; și invers. Dacă recunoști că realitatea sexului poate fi în contradicție cu dorința imaginară a copilului, înseamnă că îl recunoști ca ființă umană, supusă multor dificultăți, înseamnă că-l ajuți deja să se accepte în condiția lui de omuleț.

E important ca toate mamele să răspundă la întrebarea pe care o pune viața: „Fără bărbat, o femeie nu poate deveni mamă" și ca toți tații să răspundă: „Fără femeie, un bărbat nu poate deveni tată".

Deocamdată, acest băiat este la vârsta la care visează aceste lucruri. Să-l lăsăm să viseze. Știe foarte bine care este adevărul, dar încă nu vrea să-l admită.

În orice caz, nu e nici o dramă în perspectivă.

Nu! Bineînțeles! Toată lumea trece prin asta!

În legătură cu modul de explicare a sexualității, am primit o scrisoare destul de nostimă. Când am mai vorbit despre problemele de sexualitate la copil ați făcut apel la limbajul semințelor…

Da, pentru că este un limbaj curent. Dar poate că ar fi mai bine să schimbăm vocabularul.

Într-adevăr, mama ne scrie că i-a explicat copilului ei povestea cu semințele și că acesta a refuzat deodată să mai mănânce fructe și legume cu semințe: roșii, căpșune. Desena mereu copaci cu fructe și case pline cu cireșe. „Gândindu-mă că aceste indicii au legătură cu explicațiile mele, scrie ea, am reluat discuția cu prima ocazie, iar el mi-a spus că o plantă mare va crește în corpul lui".

Sunt două lucruri de spus aici. Pe de o parte, ideea încolțirii oricărei semințe iar, pe de altă parte, ideea că o sămânță

de plantă ar putea încolți în stomac. El nu vorbește și nu-i e frică de sămânță de viață omenească. Poate că acest copil este inteligent și se gândește la sâmburii de portocale, de cireșe sau de alte fructe. Trebuie să i se explice că stomacul digeră tot, că semințele plantelor nu se dezvoltă decât în pământ și că, pe de altă parte, nu în tubul digestiv sămânța umană poate da viață. În explicațiile date acestui copil, nu i s-a spus, cu siguranță, că ceea ce a permis întâlnirea dintre semințele de viață ale tatălui cu semințele de viață ale mamei a fost unirea sexuală a celor doi părinți și că un copil care crește în buzunarul pentru bebeluși al mamei — ce nu are nici o legătură nici cu gura, nici cu anusul, un buzunar pentru bebeluși pe care băieții nu-l au — este copilul celor doi părinți. Și de fiecare dată când i se explică unui copil unirea sexuală dintre oameni, nu trebuie să se omită niciodată să i se facă cunoscută interdicția incestului.

Mulți copii sunt derutați când mama îl numește pe tată „tăticul“, iar tatăl o numește pe mama „mămică“. Ar trebui spus întotdeauna „tatăl tău“, „mama ta“, altfel copilul poate crede că tatăl e fiul mai mare al mamei și că mama e fiica mai mare a tatălui. De asemenea, deruta lor crește și mai mult atunci când, în urma acestor apelative, sunt percepuți ca frate și soră; mai ales dacă le spun socrilor „tată“ și „mamă“.

Învățarea vocabularului ce exprimă gradele de rudenie ar trebui să se facă la grădiniță și la școala primară, lămurind astfel copilului relațiile de filiație pe care el le percepe încă în mod confuz ca relații incestuoase.

Nici o legătură cu diavolul
(Educație sexuală, întrebări indirecte)

Un incident în viața cotidiană a unei familii. Vă scrie mama unui copil de opt ani și jumătate. „Acum câteva zile am avut o mică problemă de conștiință datorată unui eveniment care m-a tulburat profund. Fiul meu a venit într-o zi acasă cu o revistă șifonată în mână. S-a năpustit în camera lui și a ascuns-o sub pat. L-am întrebat cât am putut de firesc despre ce era vorba. Mi-a răspuns: «E a mea. Nu vreau să te uiți la ea. Înăuntru sunt niște diavoli care te sperie». Neștiind ce atitudine să iau, i-am spus: «Ei bine, și pe mine mă interesează diavolii. Oricum, ar fi drăguț din partea ta să-mi arăți și mie. — Bine, dar după aceea mi-o dai înapoi. Da?». Am promis că așa voi face. Era o revistă pornografică cu fotografii sugestive. Ce trebuia să fac? Am pus revista la loc sub pat pur și simplu ca să câștig timp; i-am spus că e târziu, că seara, tatăl lui și cu mine o s-o răsfoim și după aceea o vom arunca deoarece, dacă a găsit-o pe stradă era probabil plină de microbi. Între timp, am smuls câteva pagini pentru că nu puteam să-l las să vadă anumite fotografii. Când s-a întors acasă s-a năpustit asupra revistei; s-a instalat liniștit, fără complexe, în salon și a început să o răsfoiască. Când a terminat, am aruncat revista la gunoi fără nici un comentariu". În legătură cu acest lucru, ea își pune o serie de întrebări: „Ce e mai grav? Trebuia să abuzez de încrederea fiului meu, să rup revista și să o arunc la gunoi, deși mi-a arătat-o și m-a făcut să-i promit că i-o dau înapoi? Sau trebuia să risc să tulbur această minte fragedă lăsându-l să privească niște fotografii traumatizante?". Încheie scrisoarea spunând că soțul ei nu a fost întru totul de acord cu procedeul folosit.

Și nu precizează ce a spus tatăl?

Nu.

Acest incident are mai multe aspecte. Când copilul a venit cu revista, el o răsfoise deja, din moment ce a spus că înăuntru erau diavoli. Cred că aici a pierdut ocazia favorabilă de a-i răspunde: „Ba nu, nu sunt deloc diavoli. Sunt niște lucruri care se numesc pornografii. Ai auzit vorbindu-se de lucruri pornografice? Ei bine, o să vorbești despre asta cu tata, diseară, fiindcă te interesează mult, fără îndoială, tot ce ține de corp și de sex. Tatăl tău îți va explica toate astea. Eu găsesc că revista aceasta nu e frumoasă. Poate fi excitantă pentru tine, dar nu frumoasă. Sunt lucruri despre care trebuie să discuți cu tatăl tău, deoarece e vorba de sexualitate". Trebuie folosite cuvinte reale. Ea însăși nu a putut să-i dea un răspuns, nu-i așa? Problema rămâne deschisă, deoarece copilul a adus revista știind că mama lui știe despre ce e vorba; și că, după cum i-a promis ea, va sta de vorbă cu tata despre asta. Se pare că mama a aruncat revista fără ca tatăl să poată discuta cu fiul lui despre ea și despre pozele din ea. Și acesta ar fi fost un prilej excelent pentru tată și fiu să abordeze problema sexualității, a filmelor, a tot ce se numește „porno". Căci toți copiii circulă și văd afișele de cinema cu: „Interzis celor sub optsprezece ani"; și tocmai asta îi interesează, bineînțeles? De ce este interzis celor sub optsprezece ani. Părinții trebuie să le explice de ce. Acest copil a pus o întrebare indirectă. A pus-o de două ori: mai întâi mamei; apoi a așteptat ca tatăl să discute problema cu el. Dar amândoi au ratat ocazia. Păcat!

Când vorbim despre sexualitatea copiilor, ne referim deseori la întrebările directe pe care le pun copiii mult mai mici.

Da, dar după cum am văzut, întrebările indirecte încep cam de la trei ani. Eu spun că un copil care face exhibiționism în jur de trei ani, de pildă, pune o întrebare indirectă: „Ce este locul acesta care nu e numai pentru pipi?".

După părerea dumneavoastră, părinții sunt cei care trebuie să le vorbească copiilor despre aceste lucruri?

Dar bineînțeles! Să le vorbească, să le explice despre ce este vorba cu această parte a corpului care nu e făcută numai pentru a elimina excrementele, ci și pentru senzații deosebite de dorință, de plăcere. Și, printre altele, să le vorbească imediat despre această plăcere: despre eventuala masturbație. Când fac exhibiționism copiii își arată sexul, ei pun o întrebare mută despre sex și despre masturbare și manifestă îngrijorare în legătură cu pedepsele care ar putea veni, mai ales că au auzit cu siguranță pe cineva spunându-le pe un ton, dacă nu chiar sever, cel puțin hazliu: „O să ți-l tai". Și de ce să nu spună așa, dacă e în glumă? Dar în adevăratul sens al cuvântului, niciodată! Părinții trebuie să le dea copiilor această siguranță (și în același timp să-i îndemne să fie pudici), să le facă cunoscută sexualitatea în același timp cu încrederea că pot discuta despre ea cu persoana care, în familie, îi învață cum să se poarte în societate, cum să-și educe simțul estetic și moral. Tot părinții trebuie să le spună despre legea interdicției incestului, căreia i se supun și ei, iar apoi să le insufle simțul de autoapărare în fața adulților care ar vrea să-i atragă în cursă. Deci, părinții: mama pentru fete, tatăl pentru băieți.

Altfel spus, în cazul acesta tatăl ar fi trebuit să-i vorbească acestui băiat despre revista pornografică?

Da. Repet, mama ar fi trebuit să-l trimită pe băiat la tată. A procedat stângaci refuzând ocazia de a-i explica aceste lucruri, ocazie provocată chiar de băiat, în plus, asta nu are nici o legătură cu diavolii, nu? Bărbați goi împreună cu femei goale nu reprezintă chiar infernul! Dar asta l-a tulburat pe copil. Și tocmai de acest lucru trebuia profitat și ajutat să-l înțeleagă, discutând cu tatăl lui.

Deci, e de datoria tatălui să repare lucrurile, adresându-se direct băiatului.

Da, și e chiar timpul, copilul având de-acum opt ani. Dar, după părerea mea, când copiii sunt mici, acest lucru ar trebui să se facă firesc, când se ivește prilejul, de către oricare din părinți. De exemplu, când copilul apare gol în fața altora i se poate spune: „Dacă vrei să stai cu musafirii, îmbracă-te". Sau, dacă pune o întrebare precisă: „Îți voi explica imediat. Acum sunt ocupată. Te rog să aduci paharele". Întotdeauna când mama e ocupată copilul o întreabă: „Mamă, vreau să știu cum se nasc copiii!". Să-i răspundă cât mai natural cu putință: „Ascultă, toți cei de față știu asta, iar ție o să-ți explicăm, eu sau tata, mai târziu". Dar să nu se facă din asta o dramă sau să i se șoptească pe un ton dezaprobator „lasă, o să-ți spun eu mai târziu", ca și cum ar fi un lucru foarte urât. Dimpotrivă. Când pune o asemenea întrebare, copilul dorește să intre în societate și să fie acceptat. Desigur, aceasta cere și prezență de spirit. Sper ca această carte să-i ajute pe părinți să aibă și un vocabular adecvat și prezență de spirit.

Oricum, în ceea ce-l privește pe băiatul despre care am vorbit, se vor mai ivi ocazii; copilul nefiind mulțumit de felul în care a reacționat mama, tatăl trebuie, de acum înainte, să se ocupe de el, profitând de un film sau de afișul unui film. Și e păcat, într-adevăr, că tatăl a fost într-un fel „fentat", dacă pot să spun așa, în această întâmplare.

Spuneți că trebuie să răspundem fără ezitare la întrebările directe sau indirecte ale copiilor referitoare la sexualitate. Dar în multe familii se evită discutarea acestor probleme din motive religioase sau morale: sau pentru că pur și simplu părinții așa au fost crescuți.

Deci, din așa-zise motive de educație; în realitate, toate acestea sunt exact contrariul educației. În orice caz, în zilele noastre, când copiii sunt supuși atâtor informații incitante, mai ales în marile orașe, ei sunt în pericol dacă nu sunt preveniți la timp de părinți.

Mulți adulți găsesc cu greutate cuvintele potrivite pentru a exprima aceste lucruri. De exemplu, am scrisoarea unei franțuzoaice

care trăiește în Spania. Iată ce ne scrie: „Am doi copii, de șapte și nouă ani. Discută mai mult cu mine decât cu tatăl lor. Încerc să le răspund la toate întrebările, căci nu-mi place să-i mint, dar nu știu cum să le vorbesc despre problemele sexuale. Ei știu cum vin copiii pe lume, cum ies din burta mamei, dar nu știu cauza nașterii copiilor. Iar eu nu știu cum să le explic".

Când o mamă nu știe ce să spună, ea poate să răspundă: „Știi ce, mi-ar fi foarte greu să-ți răspund — în cazul acesta, mai exact, fiind vorba de băieți — pentru că sunt femeie; eu am fost fetiță și nu știu să răspund la întrebările băieților. Dar întreabă-l pe tatăl tău, întrebați-l pe tatăl vostru". Cred că fiind doi le va veni mai ușor să pună întrebări decât dacă ar fi singuri. Mama poate vorbi mai întâi cu soțul ei, pentru ca acesta să fie pregătit să răspundă. În cazul acestor doi copii, cred că ar fi bine ca la masă, într-o zi când toată familia e împreună, tatăl să le explice ce este bărbatul, că el este inițiatorul nașterii, că fără bărbat o femeie nu poate deveni mamă, să le spună unde se găsesc în corpul omului — ca de altfel în corpul tuturor mamiferelor, deoarece ființa umană este și ea un mamifer — semințele de viață masculine și feminine; și apoi să adauge că la ființele umane, ființe ce vorbesc, nu e ca la animale, deoarece în dorința sexuală nu e vorba de instinct, ci de dragoste și de responsabilitate asumată, de responsabilitatea bărbatului și a femeii unul față de celălalt și a amândurora față de copil atunci când îi vorbesc despre fecunditate.

Chiar dacă mama nu știe cum să explice toate astea, ea poate oricum să spună: „Ai dreptate să pui o asemenea întrebare. Dar vezi, eu nu pot să-ți răspund pentru că nu știu cum să-ți explic. Mi se pare prea greu. Dar sunt cu siguranță persoane care pot s-o facă". Când părinții se simt într-adevăr incapabili să vorbească despre aceste probleme, ei pot să găsească pe cineva în locul lor: o prietenă, de exemplu, care a știut cum să procedeze cu copiii ei și care ar putea, în prezența mamei — e mai bine —, să răspundă fetițelor; sau un tată, prieten de familie, care a știut ce să le răspundă băieților lui și care ar accepta să le vorbească și altora în prezența tatălui lor.

Neajunsul e că, în general, educația e făcută în secret și de persoane care au făcut legământ de celibat, precum călugărițele și preoții. Cunosc cazul unor tineri și al unor adulți care au fost șocați că mama și câteodată tatăl i-au rugat pe preoții educatori să le vorbească despre aceste lucruri în locul lor. Încă o dată, cred că revine părinților, mamei în cazul fetițelor, tatălui în cazul băieților, rolul de a face aceasta, ajutați de alții, la nevoie.

De altminteri, dacă ei nu știu cum să o facă, există acum în școli consilii de părinți unde se poate vorbi, cu siguranță, despre toate acestea. Și apoi, s-au scris foarte multe cărți bune pe această temă. Mama care ne scrie ar putea să ceară într-o librărie asemenea cărți și să le răsfoiască. Și chiar ar putea pune o astfel de carte în camera copiilor: „Uite o carte care explică foarte bine lucrurile astea".

În orice caz, e periculos pentru copii să nu primească răspunsuri corecte, simple, dar veridice, la întrebările despre sex, despre concepție și naștere, deoarece altminteri ar putea primi explicații dintre cele mai bizare… Sunt atâtea mituri care circulă printre copii! Eu nu spun că ele nu vor continua să circule și copiii nu vor mai crede în ele, e firesc la vârsta lor, dar o voce, o carte care spune adevărul e un început.

De altfel, copiii pun aceste întrebări din ce în ce mai liber, asta e impresia mea.

Bineînțeles! Din cauza filmelor, a radioului, deoarece vorbesc între ei, iar unii sunt crescuți în mod inteligent, fără să li se insufle vreun sentiment de culpabilitate din cauza curiozității pe care o au față de viață și sexualitate. În orice caz, pentru ca lucrurile să fie foarte clare, e bine să se răspundă la orice întrebare directă sau indirectă în modul cel mai natural și mai simplu cu putință. „Nu știu" sau „Nu pot să-ți răspund pentru că mi-e greu să discut despre problemele sexuale" e oricum mai bine decât nimic. Dacă acesta e adevărul, el trebuie spus; și în nici un caz: „E un lucru urât" sau „Nu e pentru vârsta ta. Nu vorbi despre asta. Îți interzic".

E plăcut?
(Nuditatea)

Un cuplu de educatori are doi băieți, unul de patru ani și celălalt de cincisprezece luni. Nu sunt de acord cu cele spuse de dumneavoastră referitor la nuditate. Iată ce ne scriu despre acest lucru: „Umblăm goi în fața copiilor. Pe de altă parte, ei se joacă și cu corpul lor și cu al nostru". Apasă pe sânii mamei făcând „ti-ti" etc., se joacă cu tatăl, dar și între ei… în sfârșit, trec peste celelalte amănunte (de altfel foarte sugestive pentru această familie care ține ca nimic să nu le fie ascuns copiilor).

E foarte plăcut, în acest caz.

Da. Dar își pun totuși câteva întrebări. Băiatul cel mare stă câteodată pasiv, ca într-o stare de prostrație, în fața oricărei activități noi. Cum l-ar putea ajuta? Dar mai întâi, există o legătură între toate aceste lucruri?

Cred că da. Părinții nu știu că atunci când un copil vede corpul unui adult el se complace în această imagine, se oglindește în ea, are iluzia că e și el la fel. Atunci când se joacă cu corpul adultului, o face pentru plăcerea lui, și dacă această plăcere, sexuală pentru copil, îi place și adultului, el nu mai știe cine e adultul și cine e copilul. Acesta e aspectul important al nudității și al acestor plăceri voyeuriste și tactile împărtășite. Nu nuditatea în sine e șocantă, ci faptul că ea poate „derealiza" copilul față de propriul lui corp. În plus, aceste jocuri

excitante pentru copil sunt periculoase, surescitându-i prea devreme genitalitatea.

Ați mai spus deja că un copil se simte oarecum în inferioritate în fața corpului adultului.

Desigur! Și pentru a face o altă comparație, este ca atunci când un copil are o jucărie mai mare decât el — din păcate, pot fi văzute în vitrine asemenea orori, pinguini, urși enormi etc.; există copii, și asta destul de frecvent, care sunt „derealizați" față de ei înșiși deoarece se cred acel urs. Imaginarul copilului depășește câteodată realitatea, iar atunci când îi oferim ceva care corespunde dorinței sale de a fi un animal mare sau o păpușă mare, dacă sentimente de dragoste-plăcere îl leagă prea mult, în realitate, de acest animal jucărie sau de această creatură pe care o antropomorfizează (și căreia îi dă viață, senzații, sentimente umane), atunci copilul devine străin în perceperea propriului său corp.

Acestui copil, care pare câteodată a fi într-o stare de prostrație, i-ar plăcea să aibă, încă de pe acum, sexul tatălui lui. Și, din moment ce are posibilitatea să-l atingă, poate să creadă că atingând sexul tatălui lui îl atinge de fapt pe al său. Atingând sânii mamei, își atinge propriii sâni, imaginari. Face „ti-ti" ca atunci când își atinge jucăriile care fac un zgomot de claxon. Oricum, e curios. Acest copil „derealizează" corpul părinților săi.

Începând de la pubertate, nuditatea părinților nu mai are nici o importanță. Și totuși, deseori în această perioadă, părinții nu-i mai permit copilului să-i vadă goi. Dimpotrivă, atunci când e mic e periculos, din cauza acestui imaginar care ia locul eului. Iată de ce copilul este din când în când uluit, imobil, absent: nu mai știe cine e, dacă e mare sau mic, dacă e el sau ceilalți. Există, în senzațiile vizuale și tactile ale corpului său, una sau două părți care nu mai sunt ale lui. Tocmai pentru că este inteligent, manifestă această stupiditate aparentă și trebuie să facă față unei veritabile probleme de identitate. În acest sens le spun părinților: „Atenție!".

Nu știu dacă acești părinți vor reveni asupra convingerii lor, dar întrebarea pe care vreau să v-o pun e următoarea: se poate face cale întoarsă? Părinții își pot schimba complet atitudinea față de acești copii, unul de patru ani și celălalt de cincisprezece luni care, de la naștere, îi văd goi?

Ar fi foarte simplu, dacă aceasta nu i-ar amuza pe părinți! Dar am impresia că le place să fie pipăiți, în joacă, de copiii lor. Iată ce e supărător. Se pare că părinții practică, ca jocuri erotice, jocuri de copii de doi ani, deși ei sunt față de aceștia niște uriași. E amuzant, dacă vreți, pentru ei, dar e foarte neliniștitor pentru copii.

Dar această atitudine poate fi explicată și teoretic, prin reîntoarcerea la natură etc.

De ce nu? Dar din moment ce ei văd că atitudinea lor a creat probleme, eu le explic în ce constau ele.

Credeți că poate interveni o schimbare?

Desigur. Ei pot să spună: „Ascultă! Acum ești prea mare. Joacă-te singur cu corpul tău. Joacă-te cu copiii de vârsta ta, deoarece tu crezi că ești încă bebeluș. Când vei fi mare, vei fi bărbat; nu vei avea sâni ca mama ta. Va trebui să-ți alegi o soție printre femeile care acum sunt de-o vârstă cu tine". Da, se poate vorbi și despre asta. Și trebuie vorbit, deoarece acest copil este atins, din când în când, de un fel de contaminare corporală cu tatăl lui. Nu știe nici cine, nici ce este.

Pentru a rămâne la aceasta temă a nudității, iată scrisoarea unui tată: „Am o fetiță de șase ani care pare foarte atrasă de băieți. Acest lucru l-a remarcat și învățătoarea, la școală. Curiozitatea ei mă surprinde, deoarece și eu și soția mea am crescut-o foarte liber de când era mică de tot, iar ușa de la baie a rămas mereu deschisă și când ne făceam toaleta, de exemplu". Tatăl e cu atât mai surprins cu cât fratele acestei fetițe, care a fost crescut în același fel, este, dimpotrivă, foarte pudic.

Nu e nimic surprinzător în faptul că fetița este atrasă de băieți și că fratele ei e pudic: este tocmai consecința acestei educații pe care ei o consideră liberală. Dar nu văd nimic rău în această atracție a fetiței către băieți. Cred chiar că pentru ea e o modalitate de a se simți în siguranță, deoarece văzând mereu corpul gol al părinților și pe fratele ei ferindu-se, dintr-o pudoare firească, de privirile celorlalți membri ai familiei, trebuie să-și găsească și ea prieteni de sex complementar; dacă nu, ea va fi în bătaia focului — și acesta e cuvântul potrivit — dorinței pentru tatăl ei; și singura garanție pentru ca ea să nu fie incestuoasă este să-și găsească logodnici. Tatăl trebuie să se obișnuiască cu ideea. Și-a crescut fiica liber. Fără să-și dea seama, a stârnit o inflație senzuală față de tată și de frate, barată acum de interdicția incestului. La rândul său, mama, mult prea îngăduitoare, a provocat prin intimități infantile o rivalitate feminină. În acest caz, fetița vrea toți băieții numai pentru ea și nu devine activă decât prin acest joc amuzant. E absolut normal.

Răspundem astfel tuturor celor care ne scriu spunând: „Eu sunt pentru", „Eu sunt împotrivă": dacă vă creșteți fetele ca acest domn, ele vor avea mulți logodnici și vor fi mai atrase de plăcere decât de muncă — cel puțin în prima copilărie, prelungită peste vârsta normală la care un copil începe să judece.

Aceasta va fi consecința. Iar băiatul va fi pudic în familie și timid în societate, manifestând sentimente de inferioritate față de toți băieții, incapabil să-și asume dorințele deoarece, pentru el, e prea excitant să-și vadă mama dezbrăcată, iar rivalitatea sexuală fantasmatică cu tatăl este înspăimântătoare. Trebuie să se apere împotriva dorinței pentru mama lui, doar pentru ea, dorința de a o avea numai pentru el singur. Dorința băiatului e o dorință activă, el îndreptându-se spre cea pe care o dorește. Dar nu se poate îndrepta nici spre mama și nici spre sora lui, interdicția incestului fiind profund ancorată în mintea oamenilor. Cât despre fetiță, cum rolul ei sexual este de a pândi activ pe cel care va veni spre ea,

devine provocatoare, seducătoare cu toți băieții, pentru că își dă foarte bine seama că ar fi periculos pentru ea să-și provoace tatăl, și pentru că fratele, din fericire pentru ea, nu se lasă provocat.

Și face toate acestea în mod instinctiv…

Instinctiv, pentru că este sănătoasă.

Spun asta deoarece dumneavoastră ați repetat de mai multe ori că, atunci când e vorba despre educația sexuală, se uită, în general, să se vorbească despre interdicția incestului.

Singura educație sexuală adevărată este interdicția incestului. Și, prin forța lucrurilor, atunci când interdicția incestului e însoțită de libertatea de a cunoaște tot — ceea ce e foarte bine —, copiii se vor îndrepta spre cei de sex opus și se vor apăra împotriva atracției sexuale față de părinți, frați și surori. Cred că, pentru a educa această fetiță, singurul lucru pe care i l-ar putea spune tatăl, în afară de interdicția incestului, ar fi: „Alege-ți logodnici de vârsta ta". Deoarece singurul pericol ar fi ca ea să-și caute logodnicii printre tineri sau printre bărbații adulți și, în acest fel, dezvoltarea ei sexuală sănătoasă să fie deviată. Dacă are încredere în tatăl ei, iar acesta îi va vorbi cu seriozitate și castitate, ea îl va asculta și nu va căuta să-și aleagă „logodnici" pentru jocuri senzuale, sau aleși ai inimii, printre tinerii mult mai mari decât ea.

Nu e o minciună, e o glumă
(Fantasmele sexuale ale copiilor și realitățile adulților)

Veți deruta fără îndoială câțiva cititori cu o scrisoare care ridică încă o problemă destul de precisă, un caz destul de special, dar care cred că e interesant la modul general, deoarece se vorbește deseori despre șantajul pe care-l pot exercita copiii asupra anturajului lor sau despre fantasmele pe care le trăiesc și pe care încearcă să le prezinte ca și cum ar fi adevărate.

Da. Copiii care bat câmpii, cum se spune.

Exact. Dar acest lucru nu e lipsit de sens! Vă scrie o mamă cu două fete, de șapte și cinci ani și jumătate, pe care le lasă deseori în grija unei doamne măritate. În general, seara, când se întorc acasă, ele cinează împreună cu tatăl lor, mama fiind la niște cursuri. Iată ce scrie: „Recent, după cină, fetițele și-au prevenit tatăl că au să-i spună ceva foarte important. Dar se cam codeau: «Dacă-ți spunem, ai să râzi de noi». Tatăl le-a asigurat că nu o să râdă de ele și atunci s-au hotărât. A început cea mare: «Ei bine, uite ce-am pățit. Soțul doamnei la care mergem mi-a pus cocoșelul lui în gură». După care a amuțit și n-a mai vrut să facă alte precizări. În acel moment, cea mică a spus: «Dar să știi că eu i-am dat o palmă». La care cea mare a continuat: «Da, dar să știi că nu l-a pălmuit intenționat»". Avem de-a face cu o situație care poate suscita într-adevăr multe întrebări într-o familie. Mama ne scrie

în continuare: „A două zi dimineață, când am vrut să vorbesc cu ele despre asta — deoarece soțul meu îmi spusese totul —, în mod curios, au fost foarte reținute și nu au vrut să-mi spună nimic. Au zis doar: «Lasă, am și uitat ce s-a întâmplat. Și nu cumva să-i spui ceva doamnei care are grijă de noi»".

Înțeleg. Iar acest bărbat este și tatăl unei prietene de-a lor.

Da. Deoarece totul se petrece într-un sat. Oamenii se cunosc între ei.

Asta mă face să mă gândesc la filmul lui Jacques Brel.

„Riscurile meseriei."

Exact. Copiii își imaginează scene sexuale pe care le povestesc în felul lor. În cazul acesta, povestea era destinată numai tatălui și era prezentată destul de ciudat: „O să râzi de noi", când au vorbit cu tata, apoi cu mama: „Lasă, am și uitat"; apoi „pălmuit neintenționat"… Am impresia că suntem foarte aproape de ceea ce numim o fantasmă. Totul se petrece seara, la cină. Copiii își spun lucruri deocheate între ei ca să fabuleze, ca să se facă remarcați mai ales de tată. Cred că mama are perfectă dreptate să nu insiste asupra acestei povești pentru ca, dacă într-o zi se va întâmpla ceva serios, copiii să îndrăznească să discute cu ea. Asta e important: să nu râzi de ei, să nu-i certi, ci să le spui: „Ei bine, asta e. Dacă l-a pălmuit, sper că a făcut-o intenționat, deoarece un domn nu trebuie să se poarte așa cu fetițele".

Vă întrerup deoarece mama pune unele întrebări precise: „Trebuie sau nu să discute din nou cu ele?". Răspunsul dumneavoastră este: „Nu, să nu insiste".

Da, așa este.

Vă mai întreabă: „Cum s-ar putea, în general, preveni aceste lucruri?". Pentru că, pe de o parte sunt fantasmele, iar pe de alta — realitatea.

Ea ar putea, de exemplu, să le spună de față cu tatăl: „Într-o zi i-ați povestit asta tatălui vostru. (Adevărat sau neadevărat, nu trebuie să le determine să recunoască că nu a fost adevărat.) Dar, când ești mic, inventezi o mulțime de lucruri. Dacă vreodată se va întâmpla cu adevărat ceva asemănător cu ce ne-ați povestit, nu trebuie să acceptați. Domnul acela știe și el acel lucru și deci să-i spuneți: „Nu trebuie să faceți asta. Un domn nu se joacă așa cu copiii". În felul acesta pot fi preveniți copiii.

Dar ei nu pot fi împiedicați să spună „neadevăruri", să povestească întâmplări inventate.

Mama se întreabă de asemenea dacă e într-adevăr vorba o invenție. Ea scrie: „E cazul să mergem pur și simplu la acest domn și să-i spunem: «Poți să ne explici ce s-a întâmplat?»".

Ținând cont de conținutul scrisorii, este mai greu, deoarece e un sat mic. Oamenii sunt în relații apropiate, se văd des, lucrează împreună și au și alte activități în comun. Nu știu cum ar putea proceda. Va vedea ea cum e mai bine: fie ea, fie tatăl va găsi poate prilejul să vorbească cu acest domn între patru ochi. Dar dacă e vorba de o fantasmă, există riscul ca apoi fetele să fie prost văzute și ca, începând din acel moment, bărbatul să devină agresiv cu acești copii care l-au pus cu adevărat într-o situație primejdioasă.

Pentru cei ce n-au văzut filmul lui Jacques Brel, era vorba acolo de o fetiță ce a acuzat un învățător de lucruri foarte asemănătoare, în urma cărora, acesta a ajuns la închisoare.

Din nefericire, e o situație banală. Cred că tatăl a reacționat foarte bine pentru că nu a râs de ele și le-a pus câteva întrebări — la care nu au răspuns; când le-a întrebat: „Soția

domnului era de față", ele nici măcar n-au știut ce să răspundă. Cred că a fost vorba de o fantasmă.

Pentru că a venit vorba, iată o întrebare despre aceste faimoase fantasme. E un cuvânt la modă. Ce sunt ele de fapt? Invenții ale copiilor?

Sunt fabulații ce corespund acelor fantezii sexuale pe care copiii le au foarte des într-o etapă anume a dezvoltării lor, etapă în cursul căreia doresc să fie seduși de un adult. Aceste dorințe provoacă imagini de felul celor povestite de cele două fetițe.

Este o etapă absolut obligatorie în dezvoltarea unui copil? Deoarece, deseori, când părinții surprind în plină fantasmă un copil, îi spun: „Astea sunt minciuni. Trebuie să spui adevărul". Ei identifică adesea fantasma cu minciuna.

Nu e o minciună, e o glumă pentru plăcerea de a crede că e adevărat, de a visa cu ochii deschiși fără nici un risc… e literatură, ce mai! Dar există acel „de-adevăratelea", cum spun copiii. Cea mai mare parte a fantasmelor lor nu sunt făcute pentru părinți. Poate că, în acest caz, fetițele au căzut pur și simplu în cursă vorbindu-i tatălui lor. În seara aceea, cum mama nu era acasă, ele erau micile soții ale lui tăticu; și și-au spus: „O să-i povestim lui tăticu ceva foarte interesant, dacă ar vrea câteodată să facă asta cu noi. Ar fi nemaipomenit!". De ce? Pentru că reprezentarea sexului în gură are pentru copii rezonanțe, articulații imaginare, inconștiente, cu suptul. Pentru copil, care confundă sânii cu penisul, acestea sunt lucruri destul de apropiate. De altfel, ele sunt deseori confundate nu numai în imaginația copiilor, ci și în visele adulților. Inconștientul nu face o mare deosebire între ele. Pentru aceste fetițe se pare că nici nu a fost ceva erotic, dacă ar fi să judecăm după modul în care au povestit tatălui. Prin urmare, nu cred că e bine să se facă din asta o dramă. E o întâmplare oarecare pe care copiii o uită

imediat ce-o spun. O poveste copilărească de „sexualitate-ficțiune".

Am vorbit despre fantasme, dar nu trebuie să uităm realitatea. Mulți părinți sunt îngrijorați Există copii care urmează cu destulă ușurință pe oricine. Dar sunt și cazuri mai concrete. O întrebare revine constant: „Cum să prevenim fetițele în legătură cu eventualele atacuri ale perverșilor, sadicilor, vagabonzilor?". Multe familii locuiesc la periferie, în locuri, să spunem, puțin sigure și ar dori să-i avertizeze pe copii. Ce trebuie să facă? Să dea explicații precise? Cum să acționeze?

Sunt foarte mulți bărbați, fără nici o ocupație, care suferă din cauza lipsei de relații umane. E mult mai ușor să abordezi un copil. Sunt oameni de foarte bună calitate care intră în vorbă cu copiii. De aceea o punere în gardă e foarte dificilă. Ceea ce se poate spune copiilor este că nu poți deveni prietenul unor oameni pe care nu-i cunoști. Și, ceea ce s-a spus mereu: „Nu primi bomboane de la necunoscuți". Dar cel mai bun lucru este să i se recomande, mai curând, unei fetițe să fie întotdeauna însoțită de o prietenă; iar unui băiețel — pentru că băieții mici sunt tot atât de expuși riscului ca și fetițele — să fie întotdeauna doi sau trei; să nu circule singuri pe stradă. Și dacă li se adresează cineva, să nu fie nepoliticoși cu acea persoană, ci să-i spună: „Sunt ocupat. Mă duc acasă, unde sunt așteptat".

Asta e important: un copil care simte că nu e așteptat acasă are tendința să vorbească cu cineva amabil întâlnit pe stradă. Părinții trebuie să facă în așa fel încât să fie tot timpul cineva acolo unde merge copilul. E îngrozitor pentru copii să se întoarcă singuri acasă și să aștepte o oră sau două până la întoarcerea părinților. De aceea e bine ca aceștia să-și facă o prietenă în imobil, portăreasa poate, să aibă relații amicale cu vecinii la care să poată merge copiii. În acest mod pot fi evitate accidentele. Și nu atât prin prevenirea copilului — căci, oricum, într-o bună zi în care se plictisește și știe că și acasă se va plictisi, va intra în vorbă cu cineva —, ci treptat.

În plus, copiii trebuie avertizați de existența exhibiționiștilor de ocazie, spunându-li-se: „Când vezi așa ceva, fugi. Ei știu că fac ceva interzis, dar nu sunt periculoși". E adevărat, contrar părerii părinților, exhibiționiștii nu sunt periculoși. Copiilor trebuie să li se spună că aceștia sunt niște nefericiți. Copilul n-are decât să nu-i privească, să plece de acolo, asta e tot.

Mult mai periculoși sunt perverșii care sunt bine organizați și care spun: „Bună ziua, îl cunosc pe tatăl tău, pe mama ta etc." și care revin opt, cincisprezece zile la rând. Și după trei săptămâni — timpul necesar pentru a câștiga încrederea copilului —, îi spun: „Te duci acasă? Ești singur? Atunci vino cu mine. E frig. Îți ofer o cafea cu lapte". Și încep să discute. Așa se întâmplă de obicei. E un lucru pregătit din vreme, iar părinții trebuie să vegheze să nu se întâmple așa ceva. Dacă aceștia se bucură de încrederea copilului, dacă știu să-i vorbească, să-l asculte, să-l facă să se exprime exact, atunci pot să-i explice foarte bine tot ce ține de acest gen de întâlniri și să-i spună cum să se apere de ele, dar fără să facă din asta o dramă.

Interdicția și disprețul
(Incestul, homosexualitatea, masturbarea)

Vă propun să vorbim despre incest. Cred că această problemă se pune mai des în familiile numeroase.

Nu neapărat în familiile numeroase, ci mai curând în familiile cu doi copii, un băiat și o fată. Până la cinci, șase ani cel mult, copiii au jocuri sexuale (frații între ei, surorile între ele, între frați și surori când sunt foarte mici), jocuri absolut „normale" și sănătoase: pentru ei sunt un prilej de amuzament. Când sunt de față, părinții nu trebuie să-i certe sau să-i pedepsească, ci să discute împreună cu copiii problemele sexuale folosind cuvinte exacte: să spună că sexul fetelor e diferit de sexul băieților, să le vorbească limpede atât unora, cât și celorlalți, când sunt împreună, nu în secret și pe tonul cel mai obișnuit, despre diferența dintre ei, fără să folosească cuvinte ca „pipi" sau „păsărică". Că un copil vorbește despre „păsărică" sau „cocoșel", de acord! Dar când e în erecție, cuvântul potrivit e „penis". Iar în cazul fetelor, cuvintele potrivite sunt „vulvă", „vagin". Băieților trebuie să li se spună că vor deveni musculoși, că li se va schimba vocea, că vor avea barbă și mustață ca tatăl lor și că vor plăcea fetelor. Iar fetelor să li se spună că vor avea păr pe pubis și la subraț, că le vor crește sânii, că în corpul lor se va produce o transformare totală și că în jur de doisprezece, treisprezece, paisprezece ani vor avea menstruație. Se vor simți astfel mândre. Și, natural, vor plăcea băieților. Dacă aceste lucruri nu sunt spuse copiilor începând de la șase,

șapte ani, jocurile sexuale riscă să se prelungească și să devină incestuoase. Și, după cum am mai spus, în același timp cu abordarea problemelor sexuale trebuie să li se spună despre interdicția incestului între frate și soră, între tată și fiică, între fiu și mamă. Sunt uimită de numărul mare de tineri, frate și soră, care au în zilele noastre relații sexuale adevărate, care practică între ei nu numai masturbarea, ci și coitul. Relații ce au avut, ca să spun așa, „binecuvântarea" oarbă a părinților. I se spune, de exemplu, unui frate mai mare: „Ia-o neapărat pe surioara ta la tine în pat, pentru că în seara asta mergem la cinema. Să nu i se facă frică dacă noi nu suntem acasă". S-ar putea crede că părinții, pentru a se deculpabiliza, doresc ca fratele și sora să se consoleze reciproc în lipsa lor. Aceasta duce deseori la situații periculoase sau perverse care împiedică, mai mult sau mai puțin, dar fără excepție, dezvoltarea simbolică a copiilor, adică performanțele lor școlare, situarea lor față de lege, precum și adaptarea lor la societate. Se vorbește mult despre necesitatea educației sexuale, chiar și la școală, dar ea nu e niciodată însoțită de noțiunea de interdicție a incestului care este, de fapt, esențială. Chiar dacă copilul nu e la vârsta la care să înțeleagă, trebuie să i se facă cunoscută această interdicție: „Frații și surorile nu se pot căsători între ei. Nu pot să-ți explic de ce, dar așa este".

Avem aici scrisoarea unei mame disperate, care și-a dat seama că cei doi copii ai ei (fata de paisprezece ani și băiatul de cincisprezece) au relații sexuale; scrisoarea e sfâșietoare. Știm că sentimentele incestuoase pot exista. Dar de aici la adevăratele raporturi sexuale e o mare distanță. Iar mama nu poate să facă nimic în fața acestei situații.

Ne scrie că se preface că nu vede nimic.

Nu înțeleg de ce. Pe de altă parte, nu ne spune dacă în familie există și un tată. Dar acești copii care sunt niște „copii teribili", fără să-și dea seama, au pornit-o cu adevărat prost. Vor avea, cu siguranță, probleme în viitor, acum e prea târziu. Dar nu trebuie să se prefacă că nu vede nimic, ci dimpotrivă,

să le spună foarte limpede: „Nu v-am spus, poate, la timp că e periculos să aveți relații sexuale între voi. Nu mai sunteți copii. Nu vă mai jucați așa". Dar tatăl și mama ar trebui să le vorbească deschis despre interdicția incestului unor copii mult mai mici, în discuții comune, la masă, de exemplu, și să lase pe fiecare să-și spună părerea.

Încă o dată, nu trebuie să ne fie frică de cuvinte.

Repet, interdicția incestului este esențială în educația sexuală. Este important, desigur, să fie cunoscută de copil complementaritatea sexelor în vederea procreării; dar dacă nu i se vorbește în același timp despre această lege fundamentală a creației valabilă pentru toți oamenii, de la ființele cele mai „primitive" până la cele mai civilizate, care este interdicția incestului, informația și educația sexuală nu mai au nici un sens.

Și acum o scrisoare în care e vorba despre doi gemeni, un băiat și o fată de patru ani. Sunt foarte echilibrați. Puțin cam prea echilibrați pentru vârsta lor. Părinții îi despart foarte des, la plimbare de exemplu, tatăl ducând băiatul și mama fetița sau invers. Numai băiatul ridică unele probleme. El spune: când voi fi mare, vreau să mă însor cu sora mea". Și când părinții îi explică că acest lucru nu e posibil, el pare că suferă foarte mult. Acest gen de deturnare a complexului lui Oedip poate fi periculos în viitor?

Nu! Problema gemenilor nu e aceeași cu cea a copiilor singuri la părinți. Faptul că băiatul acesta spune la patru ani: „Mă voi însura cu sora mea" nu prea este plăcut, desigur, dar este frecvent. Și e la fel de neplăcut, dar frecvent, ca părinții să-i răspundă: „Poți să spui asta ca să te distrezi. Dar în realitate nu e posibil". Însă mama nu ne spune nici măcar ce părere are sora lui despre asta. Poate că preferințele sale se îndreaptă spre tatăl ei și nu spre fratele ei. Și poate, când îl aude vorbind așa, se gândește în sinea ei: „N-ai decât să spui tu asta. Eu tot cu tata o să mă mărit". Are patru ani. Este vârsta la care copilul fabulează despre căsătoria lui cu cine îi place: și cei care-i plac

mai întâi sunt părinții și apropiații familiei. E vorba despre fantasme izvorâte din tandrețe și construite pe ideea precoce de cuplu preferențial. Cuvântul „a iubi" are atâtea sensuri!

Asta pare că-l face pe băiat să sufere cu adevărat.

Bineînțeles, ca pe orice copil de patru ani căruia i se spune: „Nu te vei putea căsători cu sora ta (fie ea geamănă sau nu) sau cu mama, sau cu mătușa ta". Pentru că e același lucru.

Deci, trebuie să i se răspundă. Să i se explice, de pildă: „Desigur, spui asta pentru că ești mic. Dar ai să vezi, când vei fi mare, o să-ți placă și alte fete. Și va fi mult mai nostim ca tu să te însori cu o altă fată, iar sora ta să se mărite cu un alt băiat căci în felul acesta veți avea mult mai mulți copii pe care să-i iubiți. Copiii ei, ai tăi… Ea îi va avea cu un alt bărbat, iar tu îi vei avea cu altă femeie. Toți copiii voștri vor fi veri și va fi amuzant, formidabil să fiți o familie atât de mare". Cred că în felul acesta trebuie oferite copiilor fantasme despre viitor; pentru că, într-adevăr, dacă fratele s-ar căsători cu sora lui, ar avea puțini oameni în jurul lor. E un adevăr ce li se poate spune: căsătoriile între persoanele aceleiași familii nu implică multe relații sociale.

Acestea fiind spuse, nu înțeleg foarte bine referirea la complexul lui Oedip. Această fixație a copilului poate fi periculoasă pentru el?

Nu! La patru ani e vorba încă de fantasme vagi. Gemenii dezvoltă un complex oedipian diferit de cel al copiilor singuri. El, dorind să se însoare cu sora lui, nu mai spune ca alți copii: „O să mă însor cu mama", dar este exact același lucru. Nu a făcut încă o „fixație". (E o legătură care încă nu-l blochează.)

Ceea ce trebuie știut în mod deosebit în cazul gemenilor este că, fiind împreună dintotdeauna, ei nu pot concepe viitorul unul fără celălalt. Dar asta se va schimba o dată cu școala, cu viața de zi cu zi, cu prietenii pe care și-i vor face… În acest fel deci își pot ajuta părinții copiii: înlesnindu-le întâlnirea cu

alți copii, eventual, dacă cunosc, cu alți gemeni. Vor vedea atunci că toți copiii gemeni au aceleași probleme.

E dificil pentru părinții cu gemeni să se proiecteze în ei, vreau să spun să gândească cum gândesc ei, identificându-se astfel cu ei; deoarece aceștia nu gândesc, la patru ani, cum au gândit poate, la aceeași vârstă, o mamă sau un tată fără frate geamăn.

Pe de altă parte, mama spune că-i duce pe copii separat la plimbare…

… și că aceștia nu par să sufere.

Nu e de mirare, deoarece când copilul spune: „Mă voi însura cu sora mea", sora lui e un fel de „subprodus" al mamei. Ba chiar mai mult: pentru el, ea îi reprezintă pe tata și pe mama, așa după cum mama reprezintă pe tata-mama. La patru ani, mama nu e foarte distinctă de tată; e o parte din tata-mama; iar tata e o parte din mama-tata. Deci, să nu-și mai facă atâtea griji din cauza lui Oedip. Oedip e o structură a inconștientului, care se rezolvă la toți copiii; la gemeni puțin diferit față de ceilalți, desigur. Dar își vor găsi și ei drumul, ducând o viață echilibrată, integrându-se în societate.

Am în față scrisoarea unei mame ce ridică o problemă serioasă despre care se spun multe prostii. „Am un băiat de șapte ani și jumătate, bun, foarte drăguț, cu un ten de piersică, căruia nu-i place să se joace decât cu fetele, să brodeze, să coasă. Când vede la televizor un balet nu se poate stăpâni să nu danseze. Tatăl lui se înfurie îngrozitor când își vede fiul comportându-se astfel, îi spune că e «homo», îl insultă." Mama ne spune că nu e de acord cu reacția violentă a tatălui. Până acum, credea că homosexualitatea este mai ales un viciu, dar, scrie ea, „am citit undeva că e posibil ca homosexualitatea să apară în urma unei anomalii fiziologice. Oare aspectul fizic al fiului meu este un semnal de alarmă? Ce să spun? Ce să fac?".

Ei bine, mai întâi de toate, mama nu are deloc dreptate. Nu e nimic fiziologic în homosexualitate. Ea este o structură

psihologică. Iar unii copii sunt conduși către această structură psihologică chiar de mici, printr-o atitudine ostilă a tatălui față de feminitatea băieților — ca și față de masculinitatea fetelor. Feminitate aparentă, de altfel, deoarece acest băiat poate fi foarte viril chiar dacă e grațios, blond, seducător, drăguț, îi place frumosul, dansul și se admiră când se uită în oglindă, dacă e cu adevărat frumos. Acesta este narcisism. Dar de ce tatăl e așa de agresiv cu fiul său? De ce nu-l iubește așa cum este, ajutându-l să se schimbe? Nu respingându-l îl va ajuta, ci spunându-i, pentru a compensa această frumusețe aparentă prin prețuirea pe care o are pentru el: „Nu există numai această aparență. Ești într-adevăr frumos. Ești adorabil. Trebuie însă să devii viril. Mie mi-ar plăcea…". Mi se pare că tatăl e prea „emoționabil" față de fiul lui — dacă pot să spun așa (nu știu dacă există acest cuvânt). Copilul acesta manifestă deja gusturi estetice și poate chiar și o vocație de dansator, o sensibilitate deosebită care-i permite să se joace cu fetițele… La urma urmei, el nu are nici o soră. Atunci, de ce să nu se joace cu fetele? De altfel, mama ne spune că atunci când se joacă cu fetele el e întotdeauna soțul, vrea să fie și tatăl și soțul. Dar nu știu. Nu pot să-i spun dacă acest copil este deja angajat într-o structură adevărată care va face din el un homosexual, deoarece nu ești homosexual la comandă.

E foarte dificil să fii homosexual. Există băieți care vor să fie homosexuali ca să aibă bani de la cineva care i-ar dori ca amanți; dar în realitate ei nu sunt deloc homosexuali. Dacă toate ființele umane au în copilărie, și mai ales în adolescență, tendințe homosexuale, câteodată chiar dorințe trecătoare, nu oricine este cu adevărat homosexual. Homosexualitatea este o structură psihică și inconștientă; nu e deloc ceva voluntar; dorința adevărată și plăcerea nu se comandă. Dacă o femeie sau un bărbat este homosexual cu adevărat, înseamnă că nu poate să fie altfel. De altminteri, sunt mulți care încearcă să se „trateze" — e tratabil în anumite cazuri prin psihanaliză la cei care suferă din această cauză. Dar, la urma urmei, de ce să sufere? Nu știm încă totul despre homosexualitate.

În orice caz, nu poți ajuta niciodată un copil care pare a deveni homosexual sau care dezvoltă o asemenea tendință disprețuindu-l; dimpotrivă, el poate fi ajutat explicându-i-se ce este homosexualitatea, spunându-i-se că un homosexual e nefericit pentru că nu poate avea descendenți, dorința lui sexuală nefiind îndreptată spre celălalt sex; îl ajutăm vorbindu-i limpede despre aceste probleme, dezvoltându-i în același timp toate calitățile pe care pare să le aibă.

Cât despre acest băiat, el trebuie îndemnat să studieze serios, de exemplu dansul, nu să fie lăsat să danseze în fața ecranului. La șapte, opt ani, aptitudinile și calitățile naturale ale unui copil, fie că par masculine sau feminine, trebuie socializate; sublimarea, adică folosirea în scop cultural și artistic a talentului și a calităților acestui copil în societate, îl poate pune în valoare și îl poate chiar viriliza; să devină dansator, dacă asta îi place. Dansul este un exercițiu extrem de dur și de virilizant pentru cei virili și nu homosexualizează niciodată un băiat. Dansatorii nu sunt mai homosexuali decât alții. Sunt artiști. Asta e altceva. Foarte des, de altfel, ei sunt niște ființe caste. Pot părea homosexuali pentru că au relații mai ales între ei. Dar și alți artiști fac asta. Matematicienii se înconjoară de matematicieni etc. Dansul este o artă care acaparează întreaga viață a unei persoane.

Revenind la tată, e necesar să înțeleagă că trebuie să-și ajute fiul în loc să-l respingă; altminteri, îl va împinge spre o atitudine narcisistă de repliere asupra lui însuși și spre anumite tendințe care nu sunt, în prezent, precis orientate.

Dacă vă înțeleg bine, îi răspundeți acestei mame care vă vorbește despre angoasa ei că tatăl e cel care trebuie să rezolve problema…

Da.

… și acest lucru pare foarte greu de realizat deoarece tatăl se înfurie îngrozitor. Mama precizează că atunci când soțul ei vede un bărbat efeminat pe stradă are chef să-i stâlcească mutra.

E foarte curios că homosexualii îi provoacă dorința să se ia la trântă cu ei. Cred că mama ar putea discuta cu soțul ei — deoarece spune că formează un cuplu foarte reușit, că se înțeleg, se iubesc — și să-i explice că homosexualitatea nu e o boală, ci o structură care se dezvoltă la copiii cărora le-a lipsit sentimentul de siguranță și de încredere în tați. Angoasa în fața morții are la aceștia un caracter mai acut, tocmai pentru că homosexualii se îndreaptă spre o viață fără descendenți care cere din partea lor enorm de multe sublimări pentru a nu fi nefericiți. Poate că tatăl va înțelege că e pe un drum greșit în educarea fiului său și că ar trebui să discute foarte serios cu un psihanalist despre propriile sale dificultăți pricinuite de acele atitudini ale copilului său pe care el le consideră deja drept „pederaste". (Trebuie precizat, de altminteri, că a fi „pederast" nu e același lucru cu a fi homosexual. Pe de o parte sunt homosexualii, pe de alta pederaștii.) Sau să meargă mama la un psihanalist, pentru a-și înțelege mai bine soțul.

Dar dacă lucrurile rămân așa, copilul va avea dificultăți. Acum nu pot să spun nimic altceva decât că, în prezent, acest copil nu este educat în așa fel încât să-și dezvolte calitățile și mai ales înclinațiile pe care le are, pentru propria lui plăcere dar și a celorlalți și poate pentru fericirea lui, aceea de a-și găsi calea și de a da un sens vieții sale.

O altă întrebare, într-o scrisoare de la o profesoară. Soțul ei este artist. Au doi copii: un băiat de zece ani și jumătate și o fată de șase ani. În aparență, fetița nu-i pune probleme — nu ne vorbește despre ea în scrisoare —, dar este îngrijorată de fiul ei mai mare. De două luni fie adoarme greu seara, fie se trezește noaptea și nu mai reușește să adoarmă din nou. Și îi e puțin frică de aceste insomnii. A consultat un medic care i-a prescris niște somnifere foarte eficace pe care acum copilul le cere mereu. Ne spune că, de altfel, băiatul e foarte bun la școală, unde are rezultate excelente, dar nu face nici un sport. Pentru ca descrierea să fie completă, ne precizează că soțul ei a făcut de curând o puternică depresie nervoasă, dar că și-a revenit. „Am avut și eu probleme foarte serioase, dar nu am lăsat să se vadă." A făcut chiar și psihoterapie, încercând să depășească această stare. Vă

întreabă dacă băiatul poate să fie deja preocupat de corpul său și de problemele sexuale, deși în exterior, din punct de vedere fizic să zicem, este încă un băiețel. O îngrijorează, de asemenea, dependența lui față de medicamente.

Sunt multe întrebări în această scrisoare. E păcat, desigur, că acum două luni, când au apărut insomniile, medicul i-a prescris imediat somnifere fără să încerce să vadă ce se petrece în viața imaginară a copilului și de ce coșmaruri fugea astfel. Căci un copil care are insomnii, deși mic fiind nu le avea, înseamnă că fuge de un coșmar. Poate sunt coșmaruri întârziate, coșmaruri pe care le au copiii la șapte, opt ani. Tatăl a făcut o depresie, iar mama a avut probleme de natură psihologică; copilul a simțit atunci la părinții lui o devitalizare; iar devitalizarea se manifestă la un copil printr-o anumită tulburare a echilibrului vieții inconștiente și poate chiar printr-un sentiment de insecuritate familială. E posibil să-i fi revenit cu această ocazie coșmarurile cu moartea părinților pe care le-a avut probabil la șase, șapte ani. Personal, sunt foarte nemulțumită când pediatrii prescriu medicamente imediat ce un copil nu doarme, deși i s-ar putea da foarte bine un ceai de tei concentrat, bine îndulcit (tot e ceva); sau să i se lase la îndemână un măr în cazul în care se trezește noaptea; sau să i se dea hârtie, creioane, desene și să i se spună: „Dacă te trezești, scrie tot ce-ți trece prin cap în momentul acela". De cele mai multe ori, coșmarurile dispar astfel. În acest caz, copilul pare puțin drogat, după cum spune mama; acum a ajuns să-și ceară somniferele. Or, acestea nu sunt, după cum scrie ea, somnifere ușoare, ci aproape medicamente pentru adulți.

Fiindcă îi este frică de insomnii, copilul e mulțumit că asta îl ajută să doarmă.

Cred că face și el o mică depresie ca replică la depresia tatălui.

Mama vă vorbește și despre problemele sexuale. Vă întreabă…

Da, bineînțeles! Nu înseamnă că dacă nu e puber nu are probleme, că nu-l interesează propriul lui corp și că acest băiat nu se masturbează. E foarte normal. Dar el crede, poate, că este un lucru rău. Poate că auzit spunându-i-se unui alt copil, nu neapărat lui: „Dacă mai faci asta, o să ți-l tai", pentru că și acum se mai spun asemenea lucruri. E foarte important ca tatăl să vorbească cu el despre masturbare, cu atât mai mult cu cât e singurul băiat, nu are un frate mai mare, iar masturbarea e un mijloc de a lupta împotriva unei stări depresive. Masturbarea e importantă între patru și șapte ani. Dispare în jur de șapte ani și reapare pe la doisprezece, treisprezece ani. Cred însă că, datorită celor întâmplate în familie, băiatul a descoperit, pentru a se revitaliza, o masturbare mai veche. Nu e deloc masturbarea de la pubertate. E o masturbare ce se întreține printr-o imaginație de copil mic. Ar fi bine, poate, ca băiatul să fie văzut de un psihoterapeut.

Mă gândesc la o frază pe care ați spus-o acum câteva minute, referitoare la faptul că băiatul a auzit probabil pe cineva spunând: „Dacă mai faci asta, o să ți-l tai". Cred că putem evoca o altă mărturie în legătura cu această problemă. Un corespondent vă povestește ce i s-a întâmplat băiatului său. Acesta, la vârsta de doi ani, mergea la grădiniță cu sora lui, cu un an mai mare decât el. După câteva săptămâni de grădiniță, băiatul a început să sufere de enurezie — făcea pipi în pat cu regularitate. De ce oare? Au făcut tot ce le-a stat în putință, au încercat totul: au pus un pahar cu apă alături de el, urmând sfatul dumneavoastră; au consultat un psiholog. Și timp de șase ani de căutări nu au reușit nimic. Pentru ca, într-o seară, discutând despre educația școlară cu un prieten, mama și-a amintit de o frază spusă de fiica ei la începutul acelui faimos an de grădiniță. Călugărița care se ocupa de copii le-a spus: „Dacă văd vreun băiețel care se joacă cu cocoșelul, i-l tai. E un obicei urât. Nu e frumos". „Noi, spune tatăl, am liniștit-o pe fetiță spunându-i că oricum ea nu are cocoșel și deci nu are nici un motiv să se teamă. Dar am uitat că și băiatul auzise aceste cuvinte și că, fără îndoială, dimineața când voia să facă pipi, se gândea la ele și până la urmă făcea pipi în pat. Chiar a doua zi după această discuție, părinții au clarificat lucrurile

cu băiatul". „Totul s-a terminat chiar în acea zi. Șase ani de probleme pentru noi, dar și șase ani în care băiatul s-a închis în el însuși, șase ani fără deschidere spre ceilalți. O adevărată catastrofă! Pare atât de neverosimil încât mi s-a părut util să arăt și altora că așa ceva se poate întâmpla."

Da, bineînțeles! Mai sunt, din nefericire, mulți părinți care-și amenință băiatul că o să-i taie cocoșelul; sau îi amenință atât pe băieți, cât și pe fete că, dacă se masturbează, se vor îmbolnăvi grav sau vor deveni idioți; sau îi amenință că nu o să-i mai iubească. Asta îi duce la disperare. Cred că scrisoarea aceasta răspunde foarte limpede la ceea ce spuneam acum câteva clipe. Trebuie ca părinții să deculpabilizeze total joaca cu propriul sex atât la băieți, cât și la fete, spunându-le că asta nu se face în văzul tuturor, din pudoare, dar că faptul în sine nu are nici o importanță, că nu privește pe nimeni și că nu se pedepsește în nici un fel.

Romeo și Julieta aveau cincisprezece ani
(Adolescenții)

Iată scrisoarea unei mame nefericite din cauza fiicei ei de cincisprezece ani. Mai are și alți copii: un băiat de șaisprezece ani și două fete de zece și doi ani. Mama a descoperit de curând că fiica ei de cincisprezece ani are o idilă cu un băiat de optsprezece ani, iar ea și soțul ei își fac multe griji din această pricină. Menționează — fără să dea de altfel nici un alt amănunt — că i-a făcut educația sexuală fetei fără probleme. Emoția ei subliniază, cred, reacția foarte vie din unele familii în fața unei evoluții care nouă ne este, de fapt, familiară. Mama a intrat în panică, își face enorm de multe griji.

A intrat în panică din cauza celui mai normal lucru și care e și cel mai sănătos, judecând după felul în care a reacționat tânăra până acum.

Iată ce ne scrie mama: „Am intrat în panică. A trebuit să reflectez mai multe zile la atitudinea ce urma să o am înainte de a-i vorbi soțului meu despre asta" — după ce a descoperit deci că fiica ei primea scrisori de la acest băiat de optsprezece ani care își face în prezent serviciul militar. „E prea tânără, continuă ea. Această situație nu-i poate aduce decât neplăcere. Și așa, la școală, notele ei nu sunt prea bune. Asta i-am răspuns și fiicei mele care mi-a spus că în unele familii se poate vorbi mult mai ușor și fără teamă despre aceste lucruri. Mă găsește demodată. Nu mai știu ce să fac." Vorbește despre epoca noastră imorală și vă întreabă dacă e într-adevăr normal un flirt la cincisprezece ani.

Bineînțeles! Și în *Romeo și Julieta*, Julieta avea exact cincisprezece ani! E adevărat că pentru cei doi lucrurile s-au sfârșit prost… dar din alte motive. Această mamă are și un băiat de șaisprezece ani: mă miră că nu vorbește despre el, căci sper că își are și el Julieta lui. E absolut normal. E în ordinea lucrurilor ca această fată de cincisprezece ani să aibă un flirt cu un băiat de optsprezece ani. Văd că mama mai scrie: „Nu pot, oricum, s-o încui în casă ca să nu iasă duminica". Citind această scrisoare și văzând-o atât de îngrozită te întrebi: „Cum de n-o închide totuși în casă?".

„Dacă măcar aș fi sigură, continuă ea, că acest flirt nu va avea urmări grave."

Dar ce vrea să spună prin „urmări grave"? E foarte probabil ca această fată să-l iubească pe acel băiat și să fie ceva serios, de viitor. La urma urmei, de ce nu? Nimeni nu știe la ce vârstă se hotărăște soarta unui cuplu. Sunt tineri care se cunosc de la vârsta de cincisprezece ani, se îndrăgostesc unul de altul și se căsătoresc în ziua în care băiatul are o situație, deși fata e încă tânără. Nu e ceva foarte rar. Eu am avut o bunică care s-a măritat la cincisprezece ani și o străbunică care s-a măritat la cincisprezece ani și jumătate. Mi se pare foarte normal să iubești la cincisprezece ani și, poate, pentru toată viața. Nu se știe niciodată. Dar e clar că mama e pe o pistă greșită dacă crede că asta e ceva rău. Ce este rău în faptul că iubești?

Cred că atunci când scrie: „Dacă aș fi sigură că nu va avea urmări grave", putem traduce: „Dacă aș fi sigură că fiica mea nu va face dragoste cu acest băiat" — vreau să spun dragoste fizică —, deoarece adaugă: „Vedeți, am aflat de la fiica mea, care nu are multe secrete față de mine, că mai multe fete de șaisprezece ani din clasa ei iau anticoncepționale". Iar ei îi este teamă, dacă vreți…

Da, e puțin derutată în fața unei generații care este, poate, mult mai înțeleaptă decât generația noastră. Tinerii învață să se cunoască devreme și într-adevăr, deoarece știința o permite,

nu riscă să aibă cu ocazia primelor contacte sexuale un copil nedorit pe care l-ar fi crescut pentru că nu erau încă maturizați: fata pentru a deveni mamă, iar băiatul pentru a deveni tată.

Dar, în sfârșit, poate că nu asta e „grav", să aibă un copil: de ce o fată tânără să nu aibă un copil, dacă băiatul e bun și dacă familia lui e de acord? Nu putem ști. Oricum, nu s-a ajuns încă la asta: sunt doi tineri care-și scriu și care se iubesc. Și cum fata își invita mereu înainte prietenii și prietenele acasă, nu văd de ce acum ar proceda altfel numai pentru că, de data asta, e vorba de dragoste. Cred chiar că e puțin mai serios. Dar serios nu înseamnă că e grav. Serios înseamnă autentic.

Mamei pare să-i fie teamă, dacă vreți, și ca fiica ei să nu aibă un copil și să nu ia anticoncepționale.

Aș spune mai ales că nu poate s-o pregătească în vederea responsabilităților ei de femeie. Totuși, ea devine femeie. Trebuie să devină. Întâi de toate fata a spus: „Nu-i adevărat, sunt serioasă", ceea ce vrea să însemne: „Nu vreau să risc prea devreme". Apoi, e posibil de asemenea ca ea să iubească un băiat bun care, la rândul lui, este (sau crede că este) îndrăgostit cu adevărat de ea. Și atunci, de ce să nu-l invite acasă decât să-i împiedice să se întâlnească. De foarte multe ori, numai invitându-l acasă pe băiatul de care e îndrăgostit o fată, cei doi tineri își dau seama de felul în care au fost educați fiecare dintre ei. Aceasta poate avea un efect foarte bun asupra relațiilor, asupra intimității dintre ei — dacă băiatul se simte cu adevărat bine în familia fetei și dacă aceasta e invitată, la rândul ei, în familia băiatului. În felul acesta se poate vedea, printre altele, dacă dragostea lor are un viitor. Nu știu ce să spun? În sfârșit, optsprezece ani e vârsta majoratului. De ce nu?

Încă un lucru: fata are cincisprezece ani, de ce are note proaste? Poate că e grăbită să trăiască — să trăiască serios, adică să-și asume responsabilități în viață. Și poate își va schimba orientarea — dacă deja și-a propus să facă studii

îndelungate și dacă acum are în vedere să-și lege viața de cea a unui tânăr — și va începe să învețe o meserie pentru a putea lucra peste doi, trei ani. Nu știu: ar trebui discutat cu ea pentru a ști exact ce gândește; dar nu văd nimic înspăimântător în toate astea.

Dacă mama e atât de îngrijorată, de ce nu merge la centrul medical-pedagogic din orașul ei unde ar putea vorbi, mai întâi singură, cu cineva care s-o ajute? E ceva ce mă surprinde în scrisoarea ei, și anume faptul că fata își lasă jurnalul pe masă și scrisorile de la tânărul ei iubit în sertar înseamnă că nu vrea să se ascundă de mama ei. Dacă asta o aduce pe mamă într-o asemenea stare, poate că ar fi mai bine să le ascundă. Nu știu ce să spun.

În plus, tatăl îi reproșează soției sale că devine complicele fetei.

Nu știu ce vrea să spună prin „complice". Complice la ce? Pentru că știe? E de datoria lui să discute cu fiica lui. Să iubești este un lucru serios. Acest bărbat a avut și el, cu siguranță, iubite când avea optsprezece ani… De fapt, părinții credeau că au încă un copil; deodată își dau seama că au în casă o domnișoară și par îngroziți; mie nu mi se pare că e ceva rău în toate astea. Dimpotrivă, mi se pare că e ceva sănătos și frumos.

Iată o scrisoare oarecum asemănătoare cu cea precedentă. E vorba despre o familie din sud cu patru copii: un băiat de douăzeci de ani, o fată de șaptesprezece ani și jumătate și încă doi băieți de doisprezece și zece ani. Mama ne scrie în legătură cu fata de șaptesprezece ani și jumătate: „Scrisoarea mea poate fi aproape o confesiune. Nu am avut părinți și am vrut întotdeauna să fiu foarte apropiată de copiii mei. Am reușit să-mi conving fiica că ar fi mai bine, din cauza lipsei de maturitate, să nu aibă raporturi sexuale înainte de optsprezece ani". I-a propus, de altfel, să aștepte până la acea vârstă și să consulte apoi un ginecolog pentru a rezolva împreună problema. Or, tocmai a aflat că fiica ei a început să ia anticoncepționale pe ascuns, îi este teamă să nu se „îmbolnăvească" din această cauză —

sunt propriile ei cuvinte. Cum să vorbească despre asta? Cum să-i spună: „Știu că iei anticoncepționale", pentru că toate aceste lucruri nu s-au discutat de fapt în familie? Mama se simte puțin, dacă vreți, păcălită; refuză să „înlesnească confesiunea fiice sale". Cât despre tată, el nu e la curent. Cum să procedeze?

Sunt multe confesiuni în această scrisoare, ca și cum mama s-ar simți vinovată. Cred că asta se datorează faptului că ea nu a avut mamă și că a vrut să fie o mamă imaginară. Să fie liniștită! Nu e cazul să facă nici confesiuni, nici mărturisiri. A fost o mamă foarte bună. Dovada e că această tânără simte că a devenit adultă și asta mai devreme decât a crezut mama ei. De altfel, șaptesprezece ani și jumătate… mama credea că la optsprezece ani nu e nici un pericol să iei anticoncepționale; de ce ar fi la șaptesprezece ani și jumătate sau la șaisprezece ani sau chiar la cincisprezece ani și jumătate? Din moment ce o tânără își asumă propriile responsabilități fără să se simtă vinovată, asta dovedește că a avut, o spun încă o dată, o mamă foarte bună. Dacă a dorit să aibă relații sexuale, ea a făcut foarte bine neriscând să aibă un copil înainte de a-l dori și până când atât ea, cât și băiatul vor avea cu adevărat relații sufletești și fizice suficient de echilibrate încât să poată spune: „Acum le spunem părinților că vom avea un copil".

Toate astea nu au nici o legătură cu tatăl fetei, deoarece aceasta este deja adultă. S-a hotărât ca majoratul să fie la optsprezece ani, dar pentru mulți copii majoratul moral e la șaisprezece ani. Această fată a devenit majoră făcând ce a făcut.

Acum, dacă mama vrea să discute cu ea, trebuie să o facă firesc, spunându-i: „Știu că ai făcut-o. Am fost puțin surprinsă, pentru că eu nu am avut mamă etc. Dar tu ai făcut bine", ar fi minunat, iar fata ar avea încredere în mama ei.

Acestea fiind spuse, iată acum o scrisoare deosebită care abordează o problemă generală și pe care și-o pun mulți părinți cu fete între paisprezece și optsprezece ani: cea a pilulelor anticoncepționale. Ce puteți spune în legătură cu aceasta?

Această mamă i-a spus fiicei sale: „Amână! La paisprezece, cincisprezece ani nu ești încă matură“ și a avut dreptate să-i vorbească așa. O mamă poate să discute cu fiica ei: dacă aceasta o ascultă, înseamnă că într-adevăr nu e încă matură; dacă face după capul ei, ori e cam aiurită, ori poate că e matură; nu știu ce să spun. În orice caz, e prudent ca mama să-și ducă fiica la un ginecolog de la primul ciclu și să-i spună: „Vi-o las în grijă pe fiica mea. Dacă vine într-o zi la dumneavoastră fără mine, să știți că aveți toată încrederea mea“, iar fiicei ei să-i spună: „Dacă e nevoie să consulți un ginecolog, nu e necesar să-mi spui. E problema ta de domnișoară“. În felul acesta o mamă își poate ajuta fiica. Aceasta va fi, poate, foarte surprinsă: „Mamă, doar nu crezi că eu! Eu?“. Iar mama să-i răspundă: „Bineînțeles! Dar sunt prevăzătoare pentru că nu știm când se va întâmpla acest lucru: când va apărea o problemă în legătură cu viața ta sexuală, ei bine, doctorii îți stau la dispoziție. Doar că prefer să aleg eu și să cunosc persoana la care vei merge“. Deoarece poți avea mai multă încredere într-un doctor decât în altul. Dacă mama îl alege pe medicul familiei — nu e obligatoriu să consulte un specialist, când nu sunt probleme speciale —, ea poate să-i spună în prezența fetei, când aceasta împlinește paisprezece ani: „Începând de acum fiica mea e destul de mare ca să vină singură la dumneavoastră și am toată încrederea că o veți ajuta când va avea probleme feminine. Prefer să discutați dumneavoastră cu ea în asemenea situații“. Nu pentru a face un secret din asta, ci pentru ca fata să devină independentă în privința vieții ei sexuale și fără ca mama să aibă impresia că se ascunde de ea. În ziua în care acest lucru se va întâmpla, totul e pregătit. Astfel, ea și-a îndeplinit cu adevărat rolul de mamă. Ceea ce nu înseamnă că mamele care pot vorbi deschis cu fetele lor nu pot să o facă și în continuare. De ce nu? Dar, de la vârsta nubilității, adică a apariției menstruației, atât mama, cât și fiica trebuie să aibă încredere în ginecolog. El păstrează secretul profesional. Dar poate ajuta mai bine o pacientă tânără atunci când îi cunoaște mama.

Reţin deci, încă o dată, din cele ce aţi spus, că aceste lucruri trebuie întotdeauna discutate — să nu ne fie frică nici de cuvinte, nici de adevăr.

Da, iar părinţii să insufle copiilor lor sentimentul siguranţei în autonomia pe care o au de cucerit în toate domeniile. Dar şi mamele care au despre maternitate o viziune imaginară trebuie să ştie că într-o bună zi acest balon de săpun se va sparge. Pentru că o mamă, în realitate, este aceea de care are nevoie copilul şi nu întotdeauna acea mamă care se consideră a fi.

Scrisorile de miercuri
(Adolescenții)

O tânără de cincisprezece ani și jumătate vă scrie că are probleme cu somnul. Și asta de foarte multă vreme deoarece, după spusele părinților ei, chiar mică de tot fiind nu avea nevoie de multe ore de somn sau, mai curând, avea nevoie să doarmă mai puțin decât media indicată în cărțile de specialitate.

E adevărat că sunt oameni cu o asemenea predispoziție și care rămân așa toată viața.

Crescând și mergând la școală, a început să aibă dificultăți cu somnul, fără însă ca acest lucru s-o deranjeze prea mult: „Adormeam, scrie ea, în jur de zece, zece și jumătate seara și mă sculam la ora șapte. Dar de un an încoace mi se întâmplă foarte des să nu adorm decât în jur de unsprezece și jumătate, douăsprezece. Mă culc totuși la nouă și jumătate. Dimineața mă simt obosită. E o oboseală care se acumulează și asta mă îngrijorează". Întreabă dacă puteți să-i dați câteva sfaturi ca să-și rezolve această problemă. Mai spune că nu are griji deosebite, dar că deseori se simte crispată din cauza unor lucruri banale. Mama a rugat-o să mai adauge că ea însăși este foarte anxioasă din fire și se teme că aceasta e cauza tensiunii în care trăiește fiica ei.

Precizarea mamei e importantă, într-adevăr, deoarece, foarte frecvent, angoasa unei persoane alături de care trăiesc îi influențează și pe ceilalți, mai ales pe copii. Dacă mama suferă

din cauza anxietății, ar putea să consulte un psihoterapeut care s-o ajute. Cât despre fată, după ceea ce ne scrie, mi se pare că doarme suficient. Singurul lucru neplăcut este acela că se simte obosită și că, dacă ar putea, ar dormi mai mult dimineața. Nu știu ce sfat să-i dau.

Întâi de toate, ne spune că ziua se simte crispată: or, una din reacțiile față de această crispare este că îți ții respirația; și cu cât o ții mai mult, cu atât crisparea se agravează; deci, când simte că e crispată, să inspire puternic și apoi să dea aerul complet afară din plămâni, de mai multe ori, cu ochii închiși, încercând să se relaxeze. Cred că astfel crisparea îi va dispărea.

În privința somnului, o sfătuiesc să citească o carte de Jeanette Bouton, *Bons et Mauvais Dormeurs*, foarte bine scrisă și care-i va permite să se înțeleagă mai bine pe sine, să se destindă, să doarmă — sau mai curând să aibă un somn de calitate.

Am putea reveni asupra acestei noțiuni de somn de calitate; deoarece uneori ne simțim odihniți sau nu după ce am dormit același număr de ore…

Exact! Ne simțim obosiți când avem impresia că nu am dormit suficient de profund ca să ajungem la un stadiu de relaxare completă, la o vigilență zero. Când ajungem la acest stadiu, însoțiți și de amintirea viselor, ne simțim proaspeți și bine dispuși dimineața.

Există oare vreun „truc" care să permită îmbunătățirea calității somnului?

Desigur! Mai întâi, trebuie ca persoanele sensibile la zgomot să se izoleze pentru a dormi: e posibil ca strada spre care dă fereastra de la camera acestei fete să fie zgomotoasă. Se mai poate, de asemenea, ca în camera ei să pătrundă lumina zilei: or, sunt persoane ale căror pleoape sunt sensibile la lumină. Probabil că seara, înainte să adoarmă, nu se detașează de tot ce o înconjoară, nu se abandonează cu toată încrederea unui

ritm profund al respirației. În sfârșit, pot să fie multe lucruri din acestea mărunte. Însă cu siguranță nu va dormi mai bine repetându-și obsesiv: „Nu voi dormi! Nu voi dormi!". Dar mai ales, trebuie evitate somniferele.

O altă tânără de optsprezece ani și jumătate este în ultima clasă de liceu: „Am o problemă clasică, scrie ea, ce se regăsește la mulți tineri: îmi rod unghiile de la vârsta de cinci, șase ani". Nu cunoaște originea a ceea ce ea consideră a fi un fel de agresivitate îndreptată împotriva ei însăși și caută în zadar să-și explice cauza acestui fapt. Ne mai scrie, printre altele, că e ultima dintr-o familie cu zece copii, șase fete și patru băieți; că e în relații foarte bune cu părinții; că e pe deplin satisfăcută de educația pe care a primit-o; că în familia ei, unde se simte minunat, nu a existat niciodată nici autoritate, nici îngăduință excesive. Apoi continuă: „De aproximativ patru ani — nu știu dacă asta se datorește morții fratelui meu care avea douăzeci și unu de ani — îmi rod unghiile din ce în ce mai mult. Și e tot mai rău. De mai multe ori am reușit, pentru foarte scurt timp, să renunț la acest tic, dar știu că, atâta timp cât nu voi găsi adevărata cauză a răului, nu se va rezolva nimic". Vă întreabă dacă, după părerea dumneavoastră, acest fapt își poate avea originea în prima copilărie, cum poate fi el analizat și dacă psihanaliza poate fi de folos în asemenea cazuri. Își încheie scrisoarea astfel: „Vă mărturisesc că nu mi-e rușine că-mi rod unghiile. Nu e lucrul care mă preocupă cel mai mult, dar aș vrea totuși să-mi cunosc propriul adevăr".

Deoarece acest obicei nu o deranjează prea mult — e mai curând vorba de preocuparea de a se cunoaște pe sine și care, cred, e esențială: o preocupare specifică adolescenței, nu trebuie să-și facă griji. Important e să manifești interes față de alții. E foarte posibil, de exemplu, ca în clasă cu ea să-și mai roadă unghiile și alte fete sau alți băieți. Ar fi interesant pentru ea să vorbească cu cei ce vor să se corecteze — deoarece vine o vârsta la care, dacă nu ai renunțat definitiv la acest obicei, trebuie să te obișnuiești cu el. Există oameni remarcabili ce își rod unghiile toată viața și pe care acest lucru nu-i deranjează în mod deosebit. Se acceptă așa cum sunt. Dacă pe ea o supără

cu adevărat, înseamnă că a devenit o idee obsedantă; sau că frații și surorile râd de ea. (Trebuie să găsească ceva ca să râdă de ea și atunci râd de asta.)

În momentul în care a început să aibă această manie, s-a petrecut ceva cu ea care a împiedicat-o — din motive pe care nu le cunosc și pe care ea nu le poate afla reflectând pur și simplu la acest lucru — să se exteriorizeze mai mult și să devină mai motrice. Prin „motrice" vreau să spun: să se joace mai mult, puțin mai violent, mai brutal. Poate că s-a reținut singură? Doar era ultimul copil. Poate că și-a mușcat zăbala, cum se spune.

Vrea să știe, mai ales, care e părerea dumneavoastră.

Dar eu nu pot să știu ceea ce nici ea nu știe!

Ea mai întreabă: „Oare psihanaliza te poate ajuta să-ți găsești propriul adevăr?".

Da… dacă acesta nu este unicul scop. Nu intri într-o terapie psihanalitică — ce durează destul de mult — pentru a-ți afla adevărul din simplă curiozitate față de tine însuți, ci pentru că ești angoasat, pentru că suferi, iar această suferință nu reușește să se exprime, să se „ventileze" prin activitate și prin relațiile pe care le stabilești cu ceilalți. Și asta pentru că ești închis în tine însuți. Această tânără nu pare a fi deloc într-o asemenea situație. Preocuparea ei pare a fi mai degrabă teoretică.

E posibil ca marea durere pricinuită de moartea fratelui ei să o fi determinat întru câtva să se închidă în ea însăși. Dar nici un psihanalist n-ar putea să-i spună motivul pentru care își roade unghiile. Psihoterapia e un travaliu interior care nu atinge o problemă izolată, ci reface traseul unei vieți întregi. Psihoterapia nu e necesară când e vorba numai de o mică problemă superficială care s-ar putea rezolva printr-o activitate mai intensă. Treptat, acest obicei va rămâne sau va dispărea fără să mai constituie o problemă pentru ea, deoarece va avea încă multe alte lucruri de făcut în viață.

Și acum iată două întrebări din partea unor adolescente ai căror părinți trăiesc separat de multă vreme. Mai întâi scrisoarea fiicei celei mai mari dintr-o familie cu trei fete, de optsprezece, paisprezece și doisprezece ani; părinții au divorțat sau s-au despărțit prin bună înțelegere (nu știe exact ce s-a întâmplat). În momentul despărțirii, acum șase ani, copiii au rămas împreună cu tatăl și bunica într-o casă spațioasă. Sora cea mare e îngrijorată din cauza celei mai mici: aceasta nu învață bine; pe de altă parte, în privința multor lucruri e foarte matură și a fost crescută mult mai liber decât celelalte două, care au primit o educație serioasă, severă chiar, apreciată de corespondenta noastră. Pare puțin îngrijorată de această generație absolut diferită pe care fetița de doisprezece ani o reprezintă pentru ea.

Cred că această tânără se ocupă prea mult de sora ei mai mică. La un moment dat spune: „Nu vrea să primească ordine de la sora ei mai mare". Sora mai mare ar dori ca ea să învețe bine etc. Cred că fetița de doisprezece ani e destul de responsabilă față de ea însăși; cu cât cea mare va încerca mai puțin să o înlocuiască pe mama absentă, cu atât cea mică se va dezvolta mai bine. Dacă fetița îi cere sfatul, sora cea mare să-i răspundă așa cum se pricepe ea, dar să nu-i facă, în nici un caz, morală. O tânără de optsprezece ani care nu a avut aceeași copilărie ca aceea a surorii sale mai mici nu-i poate face morală acesteia din urmă. Să o trimită la mama ei, deoarece fetița continuă s-o vadă. De altfel, când e cu mama, copila nu mai are nici o problemă. Problemele sunt doar în casa tatălui și în legătură cu sora mai mare. De ce trebuie — după cum scrie ea — ca sora cea mică să vină să doarmă în camera ei, când tatăl nu e acasă pe motiv că, atunci când e acasă, o alintă? Toate astea nu o privesc pe cea mare. Să-i spună: „Ascultă! Seara vreau să fiu și eu liniștită. Ești destul de mare. Ai doisprezece ani. Nu mai ești un bebeluș. Destul că faci din tata ce vrei". Asta e tot. Să nu creadă că trebuie să joace rolul unei mămici față de sora ei mai mică. Altfel există riscul ca raporturile dintre ele să aibă de suferit mai târziu. Dar de fapt ce înseamnă aceste cuvinte: „tata o alintă", în legătură cu o fetiță de doisprezece ani, scrise de o fată de optsprezece? Dacă sunt

cuvintele celei mici înseamnă oare că, în lipsa tatălui, ea vrea să fie alintată de sora ei mare? Aceasta din urmă trebuie s-o ajute mai curând pe sora ei să-și facă prietene, să meargă în vizite. Îi este poate greu să fie cea mai mică, alături de bunici și de un tată care nu s-a mai recăsătorit, fără o femeie tânără în casă.

Cea de-a doua scrisoare e puțin mai lungă. E de la o tânără de paisprezece ani. Are un frate de douăzeci de ani. Părinții ei s-au despărțit când ea avea cinci ani. Până la zece ani a trăit în străinătate. Apoi au trimis-o într-un internat în Franța, ceea ce i-a permis să-și viziteze în fiecare week-end bunicii din partea tatălui, în timp ce toată familia mamei rămăsese în străinătate, iar tatăl era și el undeva, departe. De trei ani locuiește împreună cu fratele ei la bunicii din partea tatălui care, precizează ea, sunt destul de severi, puțin demodați, foarte în vârstă, dar până la urmă foarte tandri chiar dacă, poate, nu o arată. În orice caz, ea a găsit la ei un echilibru adevărat, un cămin stabil. Și mai știe că bunicii își iubesc nepoții.

Iată că acum își pune două întrebări: prima se referă la mama ei care, scrie ea, e intoxicată și de tutun, și de alcool și care a fost părăsită de curând de persoana cu care trăia până nu de mult în străinătate; vrea să se întoarcă definitiv în Franța și să ia din nou copiii la ea. Fata înțelege acest lucru; înțelege, de asemenea, că atât ea, cât și fratele ei ar putea, desigur, să-și ajute mama, dacă s-ar întoarce; dar nu așteaptă această întoarcere cu zâmbetul pe buze, deoarece are impresia că e sfâșiată, că e în bătaia a două puști: „M-am săturat, vă rog să mă credeți, să fiu victima acestor oameni, a acestor două familii care iarăși se vor sfâșia între ele". Vă întreabă dacă puteți să-i dați vreun sfat.

E foarte greu. În orice caz, fratele ei de douăzeci de ani nu mai e un copil care poate fi luat înapoi de mama lui! E major.

Da, dar — și aceasta este de fapt a doua întrebare pe care v-o pune puțin mai departe — fratele ei a fost grav bolnav când era mic. La opt ani a fost internat într-un spital din Franța unde a suferit mult din cauza absenței mamei. Rezultatul: acum e închis în el

însuși, stângaci, timid, extrem de sensibil. Îi este atât de teamă că nu e iubit încât e prea docil, prea încrezător; oamenii abuzează puțin de el. Tânăra continuă: „Încerc să-l scutur puțin, dar asta nu face decât să agraveze lucrurile. Ce să fac să fie mai sigur de el, mai încrezător în el însuți?". Pentru ca ceea ce ea numește „ghetoul familial" să-l paralizeze mai puțin? De fapt, deși are douăzeci de ani în buletin, are mai puțină energie decât ea.

Vedeți, în acest caz nu se poate face ceva anume. Ce-ar putea face cel mai bine pentru ea ar fi să crească din punct de vedere social, să-și facă o meserie destul de repede pentru a-și putea câștiga existența și a putea locui singură — singură sau cu fratele ei, dar rămânând fiecare independent. Și să găsească o soluție pentru ca, la întoarcerea mamei, să poată trăi împreună fără a fi însă prea dependenți unii de ceilalți: de pildă, să lucreze toți trei, să trăiască în același loc, dar păstrându-și fiecare multă libertate pentru sine. Acesta e un lucru foarte important.

La urma urmei, mama e din nou celibatară, deoarece a fost părăsită și caută acum să se agațe de copii. E greu pentru ea.

Și bunicii vor suferi din cauza despărțirii de nepoata lor, dar ea poate să meargă să-i vadă oricât de des. Cred că vor înțelege când le va spune: „E mama mea adevărată. E normal să o ajut și să o iubesc". Dar mai ales să nu se lase întoarsă din drumul ei, acela de a continua să crească. Altfel, nici una, nici cealaltă nu vor avea nimic de câștigat. Să se gândească la faptul că a face cinste părinților nu înseamnă să fii dependent de ei și să-ți împiedici astfel evoluția.

Cât despre fratele ei, dacă suferă că e închis în el însuși, poate să-i sugereze o psihoterapie. Dacă nu suferă, să-l lase în pace: înseamnă că așa e firea lui. Pe de altă parte, nu ne spune dacă e în relații bune cu tatăl și dacă i-a scris să se ocupe de fiul lui.

De fapt, nu vorbește deloc despre tatăl ei…

Într-adevăr, oare de ce? De ce băiatul nu și-ar căuta tatăl sau nu ar încerca să meargă la el, dacă locuiește într-o țară

străină? Iar ea ar putea să-l ajute reînnodând legătura cu tatăl, rugându-l să-i dea un semn de viață fiului său, să-l invite la el. Cred că din această cauză suferă băiatul: îi e probabil dor de tatăl lui. Iar tatăl ar putea schimba lucrurile.

Mi-e foarte greu să spun mai mult. În întrebările pe care le puneți, domnișoară, sunt trei elemente; un element afectiv și anume conflictul dintre cele două familii; dar și un element economic important, deoarece definește realitatea; precum și dinamica inconștientă a unor subiecți de vârste diferite. Toate acestea fac ca un răspuns să fie foarte greu de dat: căci fiecare ar trebui să-și expună motivele și să fie ajutat să aleagă ce îi convine, fără să-i prejudicieze pe ceilalți.

Un băiat de șaisprezece ani vă scrie o scrisoare despre dragoste pe care ar fi, poate, mai bine s-o rezumați dumneavoastră.

Da. Băiatul acesta, când avea paisprezece ani, a cunoscut o fată căreia i-a făcut curte multă vreme. Ea asculta; el îi vorbea serios despre dragostea lui pentru ea. Și asta până în ziua în care ea i-a spus cu brutalitate că până atunci jucase teatru. A fost rănit de spusele ei… Iată ce ne scrie: „Îi făcea plăcere să-și bată joc de mine. M-a durut foarte mult. Aveam paisprezece ani când am început să-i fac curte. Doi ani mai târziu ea a stricat totul. De atunci, nu reușesc să uit, să nu mai fiu stingher în prezența fetelor de vârsta mea. Cred că am fost întotdeauna stingher, dar, de la acest accident, sfiala mea s-a accentuat și mai mult".

Așa deci! Băiatul acesta suferă! E într-adevăr foarte urât din partea fetelor să se joace cu inima unui băiat. Dar sunt sigură că fata nu a jucat teatru timp de doi ani. Mai întâi a fost foarte măgulită că e iubită: dacă îl asculta, înseamnă că asta o flata. Avea motive să-l asculte, să fie serioasă și să se vadă cu el; era fericită. Apoi, probabil că i-a fost frică de ea însăși; frică să iubească deja. Oricare ar fi fost motivul, poate să-și spună că nu e adevărat că ea și-a bătut joc de el timp de doi ani. A făcut o asemenea scenă deoarece nu știa cum să se descurce cu propria ei jenă, jena de a fi iubit și de a nu mai iubi. Ea

e la vârsta la care iubești și apoi te răzgândești. Să spunem că s-a amuzat puțin în ultimă zi, făcându-l să sufere. Așa se întâmplă: fetelor care nu pot iubi le place să-i facă să sufere pe cei care le iubesc. Și băieții fac câteodată la fel.

Deci, ceea ce este important acum, tinere, e să devii puternic ca un bărbat, să faci sport, să participi la jocuri colective, să frecventezi un club pentru tineri, să înveți, dacă e posibil, să cânți la un instrument: chitară, baterie sau să faci mimă, să spui glume… Vei vedea că în acest fel vei regăsi posibilitatea de a trăi în grup — poate nu imediat — și pe cea de a iubi și de a fi iubit; dar numai treptat îți vei regăsi încrederea în tine. Iar dacă nu vei reuși, vei putea consulta un psiholog-psihoterapeut. Dar mai sunt încă multe de făcut până atunci. Nu ai decât șaisprezece ani: e foarte bine că ai fost vaccinat, că ai devenit pozitiv, dacă pot să spun așa, față de boala ce se numește dragoste.

În orice caz, deocamdată e bine să știi că acea fată nu și-a bătut joc de tine, chiar dacă ți-a vorbit astfel. Voia să se elibereze de dragostea ta pe care o simțea prea serioasă… S-a pierdut cu firea și nu a mai știut cum să procedeze. Te-a făcut să suferi, e adevărat, dar și ea a fost cu siguranță impresionată un timp de sinceritatea ta. Nu era pentru tine. Hai, fă un efort… Curaj! Mai sunt și alte fete pe lume.

În corespondența primită de la tinerii care vă scriu în număr din ce în ce mai mare, trebuie să constatăm că sunt multe probleme de suflet: or, noi nu ne ocupăm aici de poșta inimii, nu-i așa?

Într-adevăr. Tot ce pot să spun despre asta este că într-o buni zi trebuie să apară și necazurile din dragoste. Am mai spus-o, trebuie să începi o dată, „să devii pozitiv". Dragostea e o boală, o știe toată lumea, dar o boală fără de care nu se poate trăi. Trebuie deci să te îmbolnăvești foarte de timpuriu și tot foarte repede să înveți să te vindeci de fiecare dată când te-ai molipsit.

Nu-l putem găsi pe celălalt în felul acesta. E și asta o fază, desigur, dar important este să muncești, să ai posibilitatea să

te realizezi, să te intereseze și ceilalți, nu numai propria ta suferință. Unul contează pentru celălalt nu numai pentru că se iubesc, dar și pentru că au ce să-și spună, au lucruri de făcut în comun. Asta înseamnă să iubești cu adevărat! Nu să te smiorcăi că vrei să-l vezi pe celălalt, că ți-e dor de el; să iubești cu adevărat înseamnă să faci din întâlnirile tale un prilej de îmbogățire spirituală și nu doar o ocazie de a te oglindi în ochii celuilalt.

Să te oglindești în celălalt e necesar, desigur, face parte din dragoste, dar dragostea nu înseamnă numai asta. Sau dacă e numai asta, din dragoste nu rămâne decât boala și nu partea sănătoasă, renașterea, tresărirea vieții, descoperirile, pregătirea viitorului.

Asta este. Pe mine mă interesează mai mult tinerii care vorbesc despre dificultățile practice ale existenței lor. Cu dragostea, se vor descurca, probabil, foarte bine. În orice caz, nu eu sunt cea care-i poate ajuta, dacă sunt cu adevărat prea bolnavi; în acest caz e necesară o psihoterapie.

Noile scrisori de miercuri

Vă propun să răspundeți la câteva scrisori ale unor tineri și tinere, la scrisorile de miercuri. Pentru început, iat-o pe cea a unei fetițe care vă scrie: „Sunt orfană de tată, iar fratele meu îmi spune mereu că sunt slabă. Inventează chiar și cântecele despre asta. Or, nu e adevărat, sunt doar subțirică și mă necăjesc mult când îl aud spunând așa". Pe de altă parte, vă scrie că are șapte ani și trei sferturi și că a putut să sară peste ultimul an de grădiniță pentru că știa să citească de la cinci ani. Acum e în clasa a doua, împreună cu copii mai mari și mai puternici decât ea. Învățătoarea ei are nouăsprezece ani și e în primul an de învățământ. „O regret mult, scrie fetița, pe învățătoarea de acum un an pentru că, cel puțin, ea îmi dădea cărți și o dată chiar mi-a împrumutat cartea ei de matematică mai multe zile. Acum nu mai am nici o prietenă și asta mă întristează. Aveam o prietenă pe care o iubeam mult, dar a rămas în clasa cu copii mai mici și mai puțin puternici și nu o mai văd decât la sport — deoarece aceeași profesoară face sportul cu toate clasele. Dar de curând a venit un profesor de gimnastică. Copiii joacă fotbal, baschet…". Și profesorul acesta a certat-o pentru că nu este destul de rapidă. I-a spus: „Știi să tricotezi? Ar fi mai bine să-ți iei niște andrele, lână și să tricotezi!". Fetița vă întreabă: „Ce trebuie să fac dacă profesorul o să-mi mai spună așa?".

Mulțumesc mult pentru scrisoare, domnișoară. Trebuie să te liniștesc imediat. Mai întâi, ești foarte inteligentă — o știi și tu —, dar această inteligență trebuie lucrată. Nu numai cu capul și prin studiu: trebuie exersată și inteligența corpului.

Poate că profesorul te-a ofensat puțin când ți-a spus că nu ești tot atât de bună ca ceilalți și că ar fi mai bine să tricotezi decât să joci fotbal. Dar a spus-o așa, pur și simplu, știi și tu cum se spune și a uitat pe loc. Tu te gândești mereu, iar el nici nu mai știe că a spus asta. Când va veni din nou, și dacă vei încerca să-ți exersezi cât mai bine corpul care este tot al tău, va fi cu siguranță mulțumit. Și nu uita că îndemânarea corpului, ca și îndemânarea manuală sunt o formă de inteligență tot atât de importantă ca și inteligența școlară, ca și scrisul… De altfel, ai un scris minunat!

Nu uita că pentru a avea cărți există cu siguranță în orașul tău o bibliotecă pentru copii. Acolo ți se împrumută orice carte dorești (e suficient să prezinți o dovadă că locuiești în oraș).

Cât despre fratele tău care râde de tine, ce să-ți spun? Dar toți frații râd de surorile lor! E gelos pentru că ești subțire și elegantă! Nu asculta ce-ți spune sau ascultă și râzi. Să nu crezi că din cauza asta ești o martiră. Ai mai multe resurse decât crezi. La revedere, domnișoară.

Și acum o scrisoare foarte importantă, scrisă pe hârtie roșie, din partea micuțului David.

Are opt ani și e judoka. Mă întreabă ce să facă ca să devină mai puternic, pentru că are un prieten care-l bate. Și, după cum cred eu, prietenul lui se bate mai bine decât el.

Cu siguranță.

Deci, mă gândesc, David: Când cineva face judo știe să pună piedică. Iar prietenul tău, care e mai puternic decât tine, poate că nu e judoka. Dacă este și el, atunci e grav. Dar în cazul acesta cred că poți să iei o centură superioară mai repede decât el. Oricum, în scrisul tău văd ceva, și anume că nu e drept și că e pe o hârtie roșie. Probabil că ești foarte furios pe el și te simți intimidat în fața lui. Întâi de toate, trebuie să-l privești cu ochii sticloși, lucind de furie. E primul lucru care o

să-l impresioneze. Apoi, ai putea să-l rogi pe tatăl tău sau pe un frate mai mare sau pe un unchi să-ți arate cum să dai niște pumni formidabili când, de fapt, nu ești foarte puternic. Deoarece cu pumnul se lovește într-un anumit fel!

Mai ales la judo, cred.

Nu, la judo nu se lovește cu pumnul. Dar e vorba de un coleg bătăuș și nu de un judoka, trebuie deci să învețe să lovească cu pumnul în forță. Fetele nu știu să lovească așa. În schimb băieții — eu am avut mulți frați și îmi amintesc de asta de când eram mică — lovesc cu pumnul în forță, de abia te ating, dar e foarte dureros. Numai bărbații știu să te învețe cum să lovești așa. Tu trebuie să-i dai niște pumni moi, ca niște mingi mari care se năpustesc asupra lui. Iar el… bum, bum… Trebuie să înveți asta. Ai, desigur, colegi puternici care o să te învețe. Mai întâi piedicile, apoi loviturile de pumn ale băieților.

Sunteți, într-adevăr inepuizabilă, Françoise Dolto! În orice caz, cred că micuțul David va fi satisfăcut de răspuns.

Și după asta, prietenul lui o să-l iubească și mai mult.

Credeți?

Sunt sigură. Așa e când un coleg îl bate pe un altul. De altfel, și la fete e la fel: când un băiat le bate, înseamnă că ele îi trezesc interesul. Deci, trebuie să dai un răspuns! În caz contrar, dacă nu răspunzi cuiva… Eu i-am răspuns lui azi, nu-i așa? Și el trebuie să-i răspundă celuilalt.

Un băiat de doisprezece ani vă scrie: „Am o surioară de opt ani. Mama și tatăl meu au treizeci și opt de ani. Iată ce vreau să vă întreb: trebuie să li se permită copiilor să vorbească urât? Deoarece la școală la mine e un profesor care, de fiecare dată când ne aude vorbind urât, ne pedepsește. Ce pot face părinții când își aud copiii înjurând? Trebuie să-i pedepsească sau să-i lase în pace (vă citesc

scrisoarea în întregime, deoarece mi se pare fermecătoare) și apoi să le explice că nu e frumos să le vorbești urât și dacă se mai întâmplă…". Vă mai întreabă și dacă trebuie sau nu să li se interzică copiilor să se joace cu pistoale, carabine, petarde…. și ce influență poate avea acest lucru asupra vieții lor viitoare. Semnează: „X, un fidel ascultător…". Nu a mai adăugat formulele de politețe de la sfârșit, dar am oarecum impresia că încearcă să se informeze pentru ca apoi să poată spune profesorilor și părinților: „Doctorița Dolto a spus că…".

Da, și e de mirare, deoarece nu pare scrisoarea unui copil.

În legătură cu înjurăturile, o să-i răspund că este o vorbă care spune: „Trebuie să-l iei pe fiecare așa cum este". Or, toată lumea știe că acest profesor nu suportă înjurăturile și când le aude îi pedepsește pe cei care le spun. Și mă întreb dacă nu cumva chiar le place să fie pedepsiți, din moment ce ei înjură în continuare. La urma urmei, sunt mulți copii pe care îi plictisește să stea toată ziua de miercuri acasă și care preferă să fie pedepsiți și să spună: „Proful ăsta e complet cretin că nu ne lasă să înjurăm". Nu știu. Ești la școală ca să înveți să vorbești. Nu e nevoie să mergi la școală ca să înveți să înjuri. Iar acasă, i-am sfătuit deja pe părinții agasați de această manie de a vorbi urât, care apare în jur de patru ani, să le spună copiilor să meargă să înjure la toaletă. Așa te sfătuiesc și pe tine, tinere, să faci când simți că ai gura plină de vorbe urâte. Se întâmplă însă ca, deodată, să-ți scape o înjurătură (ori ai căzut, ori ai alunecat pe o coajă de banană, ori ai spart ceva la care țineai…). Asta este, se întâmplă. Ceri scuze celor care te-au auzit. (În general, când îți scapă un cuvânt urât și de față sunt și alte persoane spui: „Vai, scuzați-mă"). Dar în ce te privește, e cu adevărat necesar să înjuri? Dacă da, trebuie să reflectezi la această problemă și să ai mereu la îndemână o hârtie. Când simți că vrea să-ți iasă o înjurătură din gură, o scrii, încercând să nu faci greșeli de ortografie. Sunt multe înjurături. Ar trebui să încerci să faci o listă cu ele. E foarte amuzant să știi o mulțime. De altfel, trebuie să le știi, altminteri pari tâmpit. Dar nu trebuie să le spui cu voce tare, decât când ești împreună cu co-

legii și ești sigur că nu e nici un adult prin preajmă ca să audă. Deoarece eu nu cunosc adulți care să spună: „Dar vă rog, copii, înjurați, e așa de frumos“.

În privința pistoalelor, a puștilor etc., copiii au nevoie, cred, să se joace de-a războiul, din moment ce adulților li se par atât de interesante armele, încât le prezintă la defilare în zilele de sărbătoare, iar lumea vine să vadă și să aplaude aceste arme din ce în ce mai periculoase. O pușcă de lemn, un pistol de jucărie nu sunt foarte periculoase și-ți permit s-o faci pe durul. Eu nu am o părere precisă despre această problemă. Dar sunt unii părinți care au. Părinții sunt așa cum sunt și, când ți i-ai ales pe ai tăi, trebuie să te obișnuiești cu ei. Când vei fi tată, tinere, vei face cum vei dori! Tu trebuie să-mi spui dacă crezi că acei colegi care se joacă de-a războiul sunt mai umani, mai civilizați decât ceilalți. Eu nu știu. Jocurile războinice îi privesc pe cei mici; mai târziu, devin interesante artele marțiale, cum li se spune — care sunt niște jocuri supuse unor reguli și care cer stăpânire de sine —, ca de exemplu judo, karate și celelalte jocuri de exersare a corpului și a armelor. Ești deja, după cum o arată scrisul tău, la vârsta la care ar trebui să te intereseze aceste jocuri supuse regulilor și care sunt, de fapt, o artă.

Iată scrisoarea unei fetițe de doisprezece ani; a fost adoptată legal de mătușa și unchiul ei; știe că mama ei adevărată, care nu a abandonat-o niciodată, e sora mamei ei adoptive. Dar nu știe numele tatălui și ar vrea să-l cunoască. Mătușa nu se opune, dar îi spune că asta ar face-o să sufere prea mult pe mama ei. Ar dori un sfat.

Mama ta are nevoie să-i spui că o iubești și că îi ești recunoscătoare că ți-a permis să fii crescută, de la vârsta de cincisprezece zile, de sora și cumnatul ei, să devii fiica lor adoptivă, deoarece ea nu putea să te crească singură. Cred că e inutil, cel puțin acum, să-i provoci o suferință suplimentară. Poate mai târziu vei reuși să afli cine este tatăl tău, dar mă întreb dacă e necesar, având în vedere că acesta nu s-a ocupat de tine. Spui că mama te-a încredințat surorii ei din motive financiare. A avut curaj, deoarece sunt multe mame care, din aceleași

motive, și-ar fi încredințat copilul spre adoptare unor persoane necunoscute. A fost greu să facă ce a făcut și poți să-i fii recunoscătoare pentru că adevărata ta familie e și familia ta adoptivă.

Vă mai întreabă dacă dificultățile de memorie pot fi ereditare, căci i s-a spus că mama ei adevărată are probleme psihice.

Nu, nu e ereditar. De altfel, scrisoarea ta arată că nu ai nici o problemă psihică, chiar dacă ai dificultăți de memorie. Or, memoria se exersează și tu poți să ți-o exersezi: de exemplu, faci o listă de cuvinte pe care le scrii unul sub altul și încerci să le reții în joacă; le spui cu voce tare și verifici apoi dacă ai sărit vreunul. Când le știi foarte bine, aștepți două sau trei zile și reiei lista. Cred că, dacă-ți exersezi memoria, vei reuși foarte bine. Nu trebuie să te descurajezi.

Și acum o scrisoare de la un băiat de șaptesprezece ani care a suferit foarte mult din punct de vedere fizic. Până la nouă ani trăia vesel și fericit. Apoi, viața lui a devenit un coșmar: a suferit de o boală fizică, fără să i se cunoască cauza, în urma căreia a suportat numeroase investigații foarte dureroase. Pe urmă, a trebuit să fie operat. Mai are și acum dificultăți fizice și mai ales o anumită întârziere și o fragilitate care îl fac să sufere deoarece colegii lui râd de el (îi spun chiar „domnișoară"). Din punct de vedere școlar nu e decât cu doi ani în urmă — ceea ce e puțin, având în vedere cât a suferit —, dar viața la școală i-a devenit insuportabilă. „Nu mai suport să trăiesc decât în familia mea, scrie el, nu în societate." Vă pune următoarea întrebare: „Sunt oare un inadaptat sau am rămas traumatizat în urma acestei boli care m-a făcut să sufăr atât de mult? Cum să-mi recapăt încrederea în mine?".

În parte ai și găsit soluția, deoarece după cum ne spui, scrii povești, nuvele, poeme: trebuie să continui; și dacă îți e într-adevăr imposibil să mai fii împreună cu colegii tăi, poate ai putea obține aprobarea să urmezi cursurile la fără frecvență. Dar atenție: dacă faci asta, este absolut necesar să vezi și alți băieți

și alte fete — în cluburi sau centre pentru tineret. La vârsta ta poți să faci acest lucru. Părinții tăi vor fi însă de acord? Rămâne de văzut. Dar mai ales, nu-ți pierde curajul. Doi ani de întârziere nu înseamnă nimic. Și spune-ți că cineva care a suferit cum ai suferit tu și care a găsit deja o cale de sublimare (cum spunem noi în psihanaliză) prin creația literară, nu e pierdut. Ești puțin în urmă, dar cu siguranță vei crește, te vei dezvolta. Cu atât mai rău pentru cei cărora nu le place că nu ești ca ei, la vârsta lor. În orice caz, pot să-ți spun că nu ești cu nimic anormal. Momentan, ești neadaptat la viața băieților de vârsta ta, din cauza acestui traumatism prelungit. Dacă locuiești aproape de un oraș unde se dau consultații medicale și pedagogice, poți să mergi foarte bine acolo. Chiar dacă e un centru pentru copiii până la cincisprezece ani, sunt sigură că vei găsi pe cineva cu care să vorbești și care să-ți indice un alt centru în care să fii primit ca tânăr adult sau ca adolescent întârziat, deși ai șaptesprezece ani. Ești la vârsta unei cotituri la care un anumit gen de consultații se termină pentru a lăsa locul altora, ce încep de la șaisprezece ani. Dar nu-ți pierde curajul. Nu ai motive.

Psihoterapia, psihiatria, reeducarea, psihanaliza[1]

O învățătoare vă pune o întrebare care mi se pare foarte interesantă: „Uneori îi sfătuiți pe părinți să caute în regiunea în care locuiesc un centru de psihoterapie… Ar fi bine să explicați diferența dintre psihoterapeuți, psihanaliști, psihiatri și reeducatori, dând poate și câteva exemple, astfel încât cei interesați să știe la cine să apeleze când au nevoie. Dacă, de pildă, te adresezi unui psihanalist nu știi prea bine cu cine ai de-a face, ce se va petrece în cabinetul lui…".

Să încercăm.

Când nu te simți bine consulți un medic, îți examinează corpul și, dacă nu e vorba de o boală vizibilă, acesta își îndreaptă cercetările spre viața de familie, sentimentală sau spre cea profesională. Asta dacă are timp; dacă nu, va prescrie un medicament care va ameliora tulburările de care se plânge bolnavul, tulburări ce nu au o cauză vizibilă. Dacă medicul observă că bolnavul raționează deformat, prezintă

[1] Capitolele anterioare abordează probleme care în cadrul dialogurilor noastre limitate de timpul emisiunii radiofonice nu ar fi permis decât răspunsuri succinte. Am încercat să oferim aici părinților care doresc lămuriri suplimentare o prezentare mult mai amplă. Cititorul poate consulta, de asemenea: S. Leclaire, *Psychanalyse*; D. Vasse, *L'Ombilic et la Voix*; F. Dolto, *Psychanalyse et Pédiatrie; Le cas Dominique*, și pentru reeducare: A. Muel et F. Dolto, *L'Eveil de l'esprit chez l'enfant*.

o încetineală în gândire, o fugă de idei, fabulează, este excitat sau deprimat, se învinovățește de fapte imaginare, dacă spune că ar fi mai bine să moară sau face din unul dintre apropiații lui un obiect de delir; și dacă doctorul crede că bolnavul nu este responsabil pentru actele sale ce i-ar pune viața în pericol sau că riscă să comită — din cauza surescitării, a convingerii că este persecutat — un act agresiv, periculos pentru o altă persoană, atunci să-l sfătuiască pe pacient sau pe familia acestuia — în cazul în care bolnavul e incapabil să înțeleagă că e victima unei crize — să consulte un psihiatru.

Psihiatrul are experiența necesară care-i permite să aprecieze gravitatea patologiei mintale. El examinează starea neurologică a bolnavului. Îi prescrie, dacă consideră că e suficient, medicamente chimice eficace pentru a-i ameliora tulburările. El hotărăște dacă bolnavul poate, fără nici un risc pentru el sau pentru alții, să rămână în familie sau dacă e mai prudent să fie internat, sub supraveghere. În acest ultim caz, el indică spitalul sau clinica psihiatrică potrivită. Acolo el poate fi pus sub observație, în repaus, alături de ceilalți bolnavi și de personalul medical; sau, dacă e necesar, se recurge la izolare, la somnoterapie etc.

Psihiatrul poate recomanda câteodată, în afară de medicamente, și o psihoterapie pe care fie o conduce el însuși, fie altcineva. Astfel, ajutat concomitent de starea de odihnă, de ruperea de mediul lui obișnuit, de încetarea unei activități extenuante, precum și de chimioterapie, bolnavul poate restabili contactele, poate intra în relație cu psihiatrul; psihoterapia îl ajută să-și privească starea cu un ochi critic și să-și regăsească echilibrul pierdut.

Bine, asta în ceea ce-i privește pe psihiatri. Dar psihologii?

Există psihologi oriunde oamenii trăiesc împreună: la serviciu, la școală, la spital, în închisori. Psihologii dau teste pentru a aprecia aptitudinile celor pe care-i examinează: inteligența, îndemânarea manuală, sensibilitatea, rezistența la oboseală

etc. Există și teste de personalitate, de caracter. Psihologii se ocupă mai ales de populația sănătoasă. Sunt unii care se ocupă îndeosebi de copii, sănătoși sau handicapați: în creșe, școli, grupuri de tineri; alții se ocupă de orientarea școlară și profesională; alții de vârsta a treia. Iar unii sunt specializați în psihologia patologică: aceștia lucrează în spitale psihiatrice și dau consultații de specialitate.

În ce situație părinții sunt sfătuiți să consulte un psiholog?

Atunci când e necesară o examinare prin teste utile înțelegerii dificultăților pe care le are copilul; teste în urma cărora, de exemplu, psihologul va putea da unele sfaturi profesorilor, părinților și copilului cu probleme.

Există psihologi care fac psihoterapie?

Da, cei care au formația necesară și care intră ușor în contact cu copiii.

Asta ne face să ne punem întrebarea: ce este o psihoterapie?

Reprezintă o serie de discuții: pacientul vorbește, psihoterapeutul ascultă, creează o relație de încredere, îi permite pacientului să exprime ce nu e în regulă în „stările lui sufletești" și în relațiile lui cu ceilalți. Când poți să te destăinui cuiva, când ești sigur de discreția lui, toate acestea ajută.

Dar sunt psihoterapii care nu reușesc…

În general asta se întâmplă când pacientul, adult sau copil, nu dorește să-și rezolve problemele sau când psihologul îi este antipatic — se întâmplă și asta. Încrederea, simpatia, discreția și dorința de a depăși dificultățile sunt necesare.

Vorbiți deseori de psihoterapie psihanalitică sau de psihoterapie simplă. Care este diferența?

Diferența se datorează formației psihoterapeutului, dacă a fost sau nu el însuși psihanalizat. Se poate face o psihoterapie simplă sau de susținere cu un medic, un psihiatru, un psiholog care știe să inspire încredere, să faciliteze confesiunea, să ajute pacientul să spună ce are pe suflet. Dar nu se poate face o psihoterapie psihanalitică decât cu un interlocutor psihanalizat, deprins cu tehnica ascultării inconștientului, deprins să asculte ce se petrece cu noi și ce exprimăm fără voia noastră în timp ce vorbim, în aparență, procesul psihoterapiei este același, dar un psihoterapeut ce a fost psihanalizat permite ca — prin atitudinea sa — problemele mai profunde, mai vechi ale pacientului să iasă la suprafață și să fie exprimate.

Ce diferență este între o psihoterapie psihanalitică și o adevărată psihanaliză — deoarece și într-un caz și în altul cel care o face s-a format printr-o lungă psihanaliză personală?

Metoda nu e aceeași. Mai întâi, o deosebire evidentă: psihoterapia are loc față în față; amândoi, și pacientul și psihoterapeutul vorbesc, pacientul în general mai mult decât psihoterapeutul, acesta din urmă intervenind pentru a înlesni dialogul, a ajuta pacientul să se exprime. Și pentru a le diferenția puțin mai mult, o psihoterapie e de o durată mai mică și mai puțin constrângătoare decât o psihanaliză. Și, mai ales scopul ei este strict terapeutic. Nu sunt evocate decât problemele actuale pentru a le înțelege și pentru a le putea depăși: nu se spune tot ce-ți trece prin minte. Psihoterapia vizează mai curând tulburările conștiente, relațiile cu cei apropiați, realitatea actuală și modul în care poți să-i faci față. Ea operează mai la suprafață și mai repede. Deseori, e suficientă pentru a-ți regăsi un echilibru durabil, a-ți recăpăta încrederea, a o lua de la capăt, a depăși o perioadă dificilă din care n-ai fi putut ieși singur.

În psihanaliză, pacientul stă întins pe un divan, nu-l vede pe psihanalistul care tace. Pacientul spune tot ce gândește, tot ce simte. Experiența arată că prin relația imaginară dintre psihanalist și cel psihanalizat, prin visele pe care acesta din urmă

i le povestește refăcând traseul propriei vieți, el își retrăiește în mod inconștient experiențele trecute. Este ca o aventură la capătul căreia ești mai puțin fragil din punct de vedere psihic, dacă pot să spun așa. Într-o psihanaliză se evocă cele mai vechi amintiri, cele care au fost complet uitate. Este un fel de retrăire a vieții întregi — dragoste, ură, neîncredere, încredere etc. — în jurul relației imaginare cu psihanalistul. Psihanaliza e deseori greu de suportat, angoasantă, este un proces îndelungat, unde scopul imediat nu este vindecarea.

Când și la ce vârstă deci e indicată psihoterapia?

Nu există o vârstă la care psihoterapia să nu poată ajuta pe cineva ce dorește să-și îmbunătățească relațiile cu el însuși și cu ceilalți.

E necesară la sugar, atunci când comunicarea cu mama e întreruptă sau la copilul între cinci și douăzeci de luni, atunci când nu mai există comunicare între el și cei doi părinți, mai ales dacă comunicarea nu este bună în afara casei și cu ceilalți membri ai familiei. Același lucru, începând de la treizeci de luni, când copilul se teme de lumea exterioară și de cei de vârsta lui, în loc să fie atras de ei, el nu se simte în siguranță decât acasă; atunci când copilul se plictisește sau e instabil, nu știe să se joace.

E necesară la vârstă școlară când copilul suferă un eșec, când nu-i mai place școala sau când nu-i place nici un fel de activitate specifică vârstei sale, cu excepția celei școlare.

Începând de la opt ani, când copilul nu-și face prieteni, nu știe să-și ocupe timpul acasă, nu-i place să se joace afară, e îmbufnat cu părinții sau, dimpotrivă, nu poate să trăiască departe de ei.

La pubertate, când tânărul rămâne copilăros, își evită colegii, fete și băieți, nu se simte bine decât cu mama și tata.

În perioada adolescenței, când nu caută compania altor adolescenți, nu comunică cu părinții, e stingher.

E necesară tânărului adult care, după un start bun ce prevedea un viitor fără probleme, nu-și poate acorda viața

sentimentală și pe cea sexuală cu același partener, are sentimentul propriului eșec, îi este frică de viață.

Psihoterapia e necesară și atunci când adultul suferă din cauza lui însuși sau din cauza altora, crede numai că-i face să sufere pe alții sau chiar îi face să sufere datorită caracterului său. Pe scurt, când conflictele interrelaționale dureroase îi tulbură existența în timp ce, pe de altă parte, ar avea totul pentru a fi fericit.

E utilă și pentru adultul matur atunci când — copiii fiind deja mari — viața personală, sentimentală, culturală, sexuală nu mai prezintă atracție; el nu mai reușește să trăiască fără prezența copiilor, acum mari, nu-și mai suportă soțul, soția și nu mai găsește nici o compensație în relațiile sociale.

E necesară la o vârstă înaintată când, cu toată atenția concentrată asupra necazurilor bătrâneții, individul se închide în el însuși și nu mai încearcă să frecventeze și alte persoane. Dar și în apropierea morții care angoasează.

Deci, psihoterapia e indicată de fapt în perturbarea recentă a vieții relaționale.

În concluzie, după părerea dumneavoastră, indicațiile psihoterapiei sunt foarte numeroase?

Într-adevăr. Dar e regretabil să vezi un copil la doi, trei ani după ce li s-a spus părinților că e recomandabilă o psihoterapie: între timp el s-a împotmolit în propriile dificultăți, la început ocazionale, care i-au perturbat viața afectivă și socială, atrăgând după sine efecte secundare, sentimentul eșecului, care, în funcție de caz, s-au manifestat printr-o revoltă sau depresie, printr-o întârziere afectivă importantă sau o nevroză care va necesita un tratament îndelungat și numai printr-o psihanaliză.

Și aceasta nu se datorează faptului că, atunci când li se vorbește despre psihoterapie, părinții, neștiind despre ce e vorba, nu au încredere?

Cu siguranță. Asta poate și din cauza noastră, a diferiților „psi". Nu explicăm suficient părinților sensul acestor

dificultăți prezente în relația copilului cu el însuși, cu părinții, cu școala; sensul barajelor inconștiente ale căror victimă este; nu explicăm suficient că nici cea mai mare dovadă de bunăvoință din partea lui, nici o pedagogie specială, nici o atitudine educativă din partea adulților nu pot modifica situația. O situație în care, contrar opiniei altora, nu trebuie căutată „greșeala", ci mai curând o înțelegere defectuoasă între părinți și copii.

Dar mai sunt și eșecuri în psihoterapie și asta îi face pe părinți să ezite.

Iată despre ce e vorba. Psihoterapia dă rareori greș și nici pe departe în atât de multe cazuri cum cred sau spun unii părinți neîncrezători. Dar bineînțeles cu o condiție, să nu se aștepte prea mult. Iar psihoterapia să fie urmată de cel îngrijorat de situația în care se află, conștient că suferă din cauza ei.

Mulți copii prezintă tulburări care-i deranjează pe cei din jurul lor și nu pe ei. Atunci tatăl și mama — amândoi sau unul dintre ei —, prin propria lor psihoterapie, pot să-l ajute pe copil și să-l pregătească să recurgă la ajutorul unei a treia persoane, dacă mai este necesar.

Pe de altă parte, sunt și copii mari, adolescenți, conștienți de suferința lor psihologică, sufocați de o nevroză instalată deja sau în curs de apariție (câteodată chiar la elevi foarte buni), fără ca părinții să-și dea seama de suferința copiilor; și în ziua în care nevroza se manifestă prin simptome grave, acești părinți își pierd cumpătul, se simt vinovați…

În cazul dificultăților de comportament, părinții sunt deseori porniți împotriva copilului și, când li se vorbește despre psihoterapie, ar dori un rezultat miraculos în numai câteva ședințe. Nu au încredere nici în copil, nici în cel sau cea care se ocupă de el și pe care copilul e fericit să-l vadă… Ei suferă că o a treia persoană se bucură de încrederea copilului lor și — deși fericiți în cazul unei ameliorări — întrerup cura de îndată ce tulburările copilului nu mai constituie un motiv de rușine pentru ei sau nu-i mai angoasează: dar e încă prea

devreme. Nu-și ajută copilul să continue. Mai mult chiar: unii părinți suferă când văd rezultatul pe care îl sperau, dar fără să-și dea seama că el e însoțit, în mod necesar, de o maturizare a fiului sau a fiicei lor, maturizare ce duce la o asumare a propriilor responsabilități. Copilul se simte bine, și-a regăsit capacitatea de comunicare, își exprimă dorințele personale. Este semnul că s-a vindecat, dar părinții sunt derutați și nu mai știu ce sunt în fața acestui copil eliberat de o dependență puerilă față de ei. Aceștia devin atunci detractorii psihoterapiei față de alți părinți, pe nedrept, deoarece copilul lor a depășit momentul critic.

Să mai adăugăm că și în cazurile în care părinții nu trebuie să plătească nimic (asigurările sociale plătesc consultațiile psihologice ale copiilor) sau poate tocmai din această cauză, părinții care nu au „ales" eventualul terapeut al copilului lor se consideră privați de rolul lor legal și natural, de responsabilitățile lor tutelare. Ar dori numai să fie ajutați, să primească sfaturi, dar acest lucru care ar fi fost suficient, poate, pentru a restabili relațiile lor cu copilul când dificultățile erau chiar la început, nu mai are acum nici un sens. Terapeutul nu trebuie să dea nici un sfat educativ părinților. Rolul lui este să permită copilului să se înțeleagă pe sine și să utilizeze, în favoarea dezvoltării sale, tensiunile care apar. E necesar deci ca părinții să-și continue rolul educativ și nu să-l abandoneze așa cum fac când copilul lor face psihoterapie. Nu există viață de grup, deci nici viață de familie, nici educație (ratată sau reușită) fără tensiuni. O psihoterapie îl poate ajuta pe copilul eliberat de angoase să reacționeze pozitiv la tensiunile apărute în familie și în societate.

Deci, dacă părinții au încredere în copilul lor și în psihoterapie, dacă își susțin copilul în momentele de angoasă inevitabilă în acest gen de tratament, dacă ei înșiși persevează în momentele de îndoială, vor fi recompensați. Câte scrisori din partea părinților ce au văzut rezultatele psihoterapiei nu ne confirmă acest lucru! Dar, bineînțeles, nu e vorba nici de magie și nici de „morală". Să te dezvolți bine nu înseamnă întotdeauna că ești o persoană ușor de suportat!

Psihoterapia nu ar da greș dacă ar fi urmată cu acordul celui care suferă și la timp, îndată ce acesta își dă seama că ceva nu e în regulă. Asta vreți să spuneți, nu-i așa?

Da, asta este. Eșecurile, dacă sunt, se datorează unei psihoterapii care a început prost fie pentru copil, fie pentru părinți. Câteodată copilul se simte împins, obligat să suporte o psihoterapie pentru care nu e motivat, fără să sufere sau fără să sufere încă de tulburările remarcate de anturajul lui. Unii adolescenți îmi scriu: „Am urmat, când eram mic, doi sau trei ani de psihoterapie care nu mi-au folosit la nimic… Nici măcar nu înțelegeam de ce mergeam să desenez la o doamnă — sau la un domn —, pentru ca apoi totul să ia sfârșit". E clar că în asemenea cazuri copilul nu ceruse să facă o psihoterapie.

Psihoterapia nu a dat greș, ea nu a început de fapt. Copilul, părinții, terapeutul și-au pierdut timpul. Părinții (sau Asigurările sociale) au cheltuit banii degeaba.

Câteodată eșecul se datorează părinților. Copilul era foarte motivat și nu avea pe nimeni în care să aibă încredere. Psihoterapia a început foarte bine dar, ca urmare a lipsei de înțelegere a părinților, s-a blocat; nu și-au mai însoțit copilul care, locuind foarte departe, nu putea să meargă singur la ședințele de psihoterapie sau l-au culpabilizat că are nevoie și de altcineva în afară de tatăl și mama lui, că nu le povestește ce se întâmplă acolo etc. Gelozia părinților există, din păcate! Din cauza ei psihoterapia dă greș, iar copilul cedează, se prăbușește, mult mai împresurat de simptome decât înainte.

Dar eșecul se poate datora și psihoterapeutului, nu-i așa?

Rar, foarte rar. Deoarece nu el are rolul principal. El îl asistă pe cel ce vrea să se vindece, îl ajută să spună tot ce are pe suflet. Nu, dacă psihoterapeutul e câteodată părtaș cu ceva la eșec, este atunci când acceptă un copil lipsit de motivație sau un copil ai cărui părinți n-au înțeles despre ce este vorba. Mai bine să amâne, să aștepte o solicitare autentică care să nu fie teleghidată de școală (de frica exmatriculării) sau de un

„doctor". Psihoterapeutul trebuie să fie la dispoziție, nimic mai mult. Psihoterapia nu se cumpără, nici nu se suportă. Atât părinții, cât și copilul trebuie să colaboreze la ea.

Când pacientul este motivat personal, nu există eșec în psihoterapie?

Nu, în nici un caz pe termen scurt; câteodată, în timp, tulburările dispar, dar sunt înlocuite de altele, mai vechi, sau reapar cele inițiale. Nu e vorba de un eșec. Psihoterapia își are și ea limitele ei. Se lucrează asupra realității actuale și mai ales în viața conștientă.

În acest caz ar fi mai indicată o psihoterapie psihanalitică?

Da, pentru că în cursul ședințelor se evocă acele angoase care au reapărut recent. Și poate că ar fi chiar necesar să se recurgă la o psihanaliză propriu-zisă.

În ce caz deci trebuie să se recurgă la psihoterapia psihanalitică, adică condusă de un interlocutor psihanalizat? Și în ce caz să se recurgă la psihanaliza propriu-zisă?

În toate cazurile în care, consultat în legătură cu anumite dificultăți, medicul, psihologul, psihiatrul sau un practician psihanalist recomandă acest lucru după ce a studiat cazul; dar mai ales dacă, în urma unei psihoterapii urmată serios, timp de câteva luni, nu s-a produs nici o ameliorare, deși pacientul, părinții și psihoterapeutul au dorit-o cu adevărat.

V-am mai spus: în psihoterapie se abordează conflictele recente, dificultățile actuale și conștiente și deseori aceasta este suficientă (mai ales dacă mediul educativ e favorabil), dar sunt cazuri în care, în cursul psihoterapiei, sub aparențele unor conflicte recente, apare o nevroză structurată de foarte multă vreme. Aparenta ameliorare a stării pacientului, văzută din afară, ascundea de fapt simptome foarte grave, datând de la începutul vieții sexuale sau al relației afective, ignorate de cei

din jur și din această cauză suportate până atunci de pacient. Psihoterapia care l-a ajutat să iasă dintr-o criză acută declanșată de o situație ocazională e deja ceva. Dar în acest caz, ea poate fi insuficientă. Numai o acțiune în profunzime îl poate ajuta cu adevărat.

Îmi dau seama că nu am vorbit despre psihanaliza aplicată copiilor. E vorba tot de „a asculta" inconștientul, dar cu copiii folosirea cuvântului nu e singura tehnică. Copilul te poate face să înțelegi și prin desen, modelaj, mimică expresivă ceea ce în trecutul lui a produs („deja") un baraj inconștient pe care nici tehnica, nici bunăvoința nu-l pot înlătura.

Bine, acum totul mi se pare limpede. Tulburări recente: psihoterapie, imediat ce e recomandată. Tulburări vechi, mai ales într-un mediu el însuși perturbat sau perturbant în care aceleași angoase sunt repetate la intervale regulate de pacient: psihoterapie psihanalitică sau psihanaliză.

Să mai spunem că nu pacientul e cel care decide, nici psihanalistul, ci amândoi împreună. E necesar ca pacientul să aibă motive serioase, să dispună de timp (și de bani), pe scurt, să poată reuni condițiile practice ale unei psihanalize, ținând cont de asemenea de responsabilitățile la care se angajează: repet, psihanaliza e un drum anevoios ce are drept scop asumarea cu luciditate a propriei responsabilități umane. Nu are un scop imediat terapeutic. Ea necesită o disponibilitate pe care nu o ai mereu, în orice situație și la orice vârstă. Psihanaliza nu trebuie în nici un caz confundată cu psihoterapia. Sper că am fost destul de explicită. Ea nu are vastele indicații ale psihoterapiei.

Dar care e părerea dumneavoastră despre ceva mult mai simplu, reeducarea?

Se pune problema recuperării unei funcții pierdute de care nu îndrăznești sau nu mai îndrăznești să te folosești. Nu poți reeduca o funcție absentă, o funcție care nu a fost niciodată dobândită nici educată, nici o funcție pe care nu dorești să o

folosești. Din acest motiv numeroase tipuri de reeducare, de limbaj, de motricitate, de exemplu, dau greș; deoarece s-a pus carul înaintea boilor. Dacă reeducarea eșuează, înseamnă că ar fi trebuit pregătită înainte printr-o psihoterapie.

Când copilul e mic, mama sau tatăl trebuie să fie prezenți la ședințele de reeducare pentru a stabili sau restabili comunicarea prin limbaj sau prin motricitate cu copilul. Iar aceasta cu ajutorul reeducatorului. Părinții și copilul trebuie să aibă încredere în el, să-l simpatizeze, iar ședințele să fie plăcute.

Când e indicată reeducarea?

La un copil?

Da. Mulți părinți ne scriu despre copiii lor care vorbesc prost, se bâlbâie, sunt neîndemânatici, disgrafici, discalculi. Aceștia au nevoie de reeducare?

Reeducatorii sunt persoane care sunt formate să ajute un copil printr-o tehnică foarte precisă ce vizează o dificultate *instrumentală* și numai instrumentală. De exemplu, în cazul unui copil care nu vorbește bine, dar se exprimă foarte bine prin gesturi, prin priviri, se joacă bine, e vioi, vrea să comunice, dar nu reușește, reeducarea poate fi suficientă. Dar, deseori, reeducatorii bine pregătiți își dau seama, după o perioadă de timp, că în cazul reeducărilor de vorbire sau psihomotorii, de lectură, scriere, ortografie sau calcul matematic, copilul ajunge la un prag pe care nu-l poate depăși. În acel moment, ei le recomandă părinților să consulte un psihanalist, să aibă în vedere o psihoterapie psihanalitică. E păcat că nu a fost făcută înainte de reeducare, dar mai bine mai târziu decât niciodată. Nu e un motiv să se renunțe la reeducare, așa cum se întâmplă în cele mai multe cazuri, mai ales dacă copilului îi place persoana care conduce reeducarea și dacă este foarte dornic să iasă din starea de incapacitate instrumentală, să vorbească, să „se miște", să devină îndemânatic, să scrie sau să calculeze corect. Nu ar trebui să se renunțe la reeducare, decât dacă copilul nu

mai dorește să continue. O reeducare nu e o psihanaliză; ea poate deveni eficientă fiind ajutată de psihanaliză. Iar o psihanaliză la copil nu e o reeducare: este un proces care ajunge la primele emoții, retrăindu-le în persoana psihanalistului și regăsind mai ales motivele simbolice ce barează înțelegerea, afectivitatea, comunicarea, într-un cuvânt, specificul psihanalizei e total diferit de ceea ce presupun tehnicile pedagogice și metodele de învățare; dar nu sunt contradictorii dacă copilul însuși dorește să-și învingă dificultatea instrumentală, dacă, în mod conștient, e puternic motivat, dacă s-a creat o bună relație cu reeducarea și cu metoda folosită.

Există și eșecuri în reeducare?

Desigur, trebuie să acceptăm acest lucru, după cum se întâlnesc eșecuri parțiale și în cazul psihoterapiei și al psihanalizei. Există suferințe morale, afective sau intelectuale pentru care nu există încă o soluție.

Ce trebuie făcut la această vârstă
(Norme false)

Într-o scrisoare vi se pune o întrebare ca la școală — de altfel, știu că asta vă enervează… în sfârșit, „enervează" între ghilimele…

Da.

Este din partea unei mame care vă întreabă foarte amănunțit care sunt deprinderile ce se formează în primii ani de viață ai unui copil. Lasă impresia că stă cam mult cu ochii pe copii.

Da, „cam mult", după cum spuneți! Pe mine mă șochează întotdeauna aceste mame cu ochii ațintiți asupra copilului lor, asupra „performanțelor" sale! Și aceste observații cotidiene: în ziua cutare „bebe" a făcut asta, în ziua cutare „bebe" a făcut astălaltă. Ai zice că e un raport de psihologie experimentală. Sunt mame ca aceasta care observă, stau la pândă, își fac griji din nimic. E normal ca un incisiv să apară într-o anumită zi sus și nu jos? E normal așa sau invers? Ai zice că această mamă nu face decât să observe și să noteze în caietul său! Câtă energie îi mai rămâne ca să fie și femeie? Nu vorbește niciodată de tată, nici de celelalte persoane din jurul ei, nici de ea însăși; de ceea ce simte pentru copilul ei care a plâns două ore fără întrerupere, între cinci și șapte din luna cutare până la luna cutare. Nu spune o vorbă despre mimica lui, despre ce îl face să râdă sau să plângă, nici despre caracterul care se schițează, nici despre ce-i place sau nu-i place. Vorbește despre

greutatea lui, dar nu și despre trăsăturile feței, despre culoarea ochilor sau a părului… Dacă seamănă cu tatăl lui sau cu cei din familia lui, cu ea și ai ei, nu știm nimic despre caracterul ei sau al celui pe care l-a ales pentru a fi tatăl copilului său. Nu știm nimic despre modul lor de viață, despre cei care o înconjoară pe ea și pe „bebelușul" ei, despre cei care-l iubesc și pe care-i iubește, nici dacă îl ține în brațe, îl leagănă, îl plimbă, îi vorbește. Nici despre plăcerea pe care o simte și nici despre complicitatea dintre ei atunci când îi dă biberonul, îl schimbă, îi face baie. Ce le mai rămâne din tandrețea, râsul, bucuria pe care trebuie s-o aibă unul față de celălalt? Iar când tatăl copilului este prezent, unde e bucuria lor de părinți, de a vedea în acest copil care trăiește pecetea trupească a unei uniuni care a chemat la viață un al treilea? Unde sunt speranțele fiecăruia dintre ei întruchipate de acest copil? Copilul percepe sau „intuiește" toate acestea și astea sunt pentru el adevăratele „deprinderi".

Sunteți cumva supărată, Françoise Dolto? Așa păreți!

Supărată, nu. Dar asta mă întristează. Când savanții psihologi fac asemenea observații despre copii care nu sunt ai lor, îi țintuiesc sub obiectivul privirii, observându-i (și din fericire asta nu se întâmplă în fiecare zi, iar copilul nu-i iubește ca pe mama sau tata) — așa progresează știința despre mamiferul uman comparat cu alte specii. Dar o mamă! sau un tată!

E rău pentru copil?

Da, această punere sub observație și apreciere permanente îl fac să devină un lucru.

Totuși, nu vreți să-i spuneți nimic acestei mame despre deprinderile ce se dobândesc în primii ani de viață?

Ceea ce vreau să spun este că un copil, încă de la naștere (și chiar înainte), e o ființă sensibilă în mod inconștient la ce

simte că se petrece în inconștientul celor care trăiesc în preajma lui.

Asta ce înseamnă?

Înseamnă că ființa umană e o ființă pentru comunicare și limbaj, sensibilă la tot ce percepe la altul: dispoziție, miros, ritmurile sale motorii, voce, înseamnă că simte dragostea sau indiferența, locul pe care-l ocupă, respectul pentru propria-i viață și pentru ceea ce exprimă. Dacă e tratată ca un obiect, ca un tub digestiv, ca un aparat motor și nu ca o ființă umană care e iubită și care iubește, devine — pe măsură ce crește — un robot ce funcționează la comanda stăpânului. Copilul este deja un subiect, el are dorințe și nu numai nevoi. Nu este un „bebe", are un nume care îl leagă de o familie, un prenume ce a fost ales pentru el, care e al lui, în jurul căruia se învârte toată viața lui relațională cu părinții, cu cei apropiați, părtași sau nu la bucuriile și necazurile sale; el intuiește, dacă nu chiar înțelege în mod conștient sensul adevărat al relațiilor dintre el și ceilalți, mai ales cu mama, cu tata, cu cea care-l hrănește sau cel de care depinde viața lui. Toate acestea le înregistrează și-i marchează prin limbaj întreaga lui ființă.

Acestea fiind spuse, ce sunt deprinderile?

Totul este deprindere, a inimii, a spiritului, a inteligenței, conjugată cu creșterea fizică extrem de rapidă până la trei ani. Aceasta nu se „vede", nu se poate „testa" în mod direct. Copilul se dezvoltă pornind de la ce are mai bun la naștere. Se adaptează. Tot ce percepe la cei de a căror viață depinde propria sa viață încă de la naștere și până la șase, opt ani are legătură cu ființa lui care dorește și se organizează mai întâi într-un limbaj mut. Țipetele, gângurerile, plânsul, zâmbetul sunt mijloace de exprimare naturale care vor deveni, datorită celei care-l hrănește, limbajul prin care se manifestă armonia sau dizarmonia lui interioară, întâlnirea cu un altul care-i răspunde, complicitatea, sau nu, cu acesta. O rețea de comunicare

subtilă se țese atât în perioada de veghe, cât și în cea de somn, în tensiunile provocate de dorința lui de comunicare, dar și când se odihnește, rețea care-l informează despre ce e bine sau rău, despre ce e frumos sau nu e frumos, despre ce e permis sau ce e interzis. El caută tot ce-i face plăcere și evită ce-i este neplăcut. Toate acestea apar la copil în mod inconștient, bineînțeles, ca răspuns la ceea ce satisface, nemulțumește sau îi lasă indiferenți pe cei care-l cresc și de care este legat fără ca ei să-și dea seama.

Deci, nu e nimic ce poate fi socotit „normal" sau „anormal" în deprinderile copilului mic?

Nu. Totul se ordonează în funcție de relația lui cu mama sa, de atașamentul precoce față de aceasta și, prin ea, față de el și de ceilalți. E cu adevărat imposibil să descrii niște norme în care să se încadreze deprinderile unui copil și să emiți o judecată de valoare în funcție de ce face sau nu face la o anumită vârstă.

Pot să spun, în schimb, că dezvoltarea unui copil se face de la sine, cât se poate de bine în funcție de natura ce-i e proprie la început de viață, când se simte iubit de părinții care se iubesc și când e veselie în jur. Pot să spun că un copil se simte în siguranță atunci când cei din jurul lui nu „vor" ce nu „vrea" el, ceea ce nu înseamnă că trebuie să i se îndeplinească toate dorințele sau să i se dea tot ce cere.

Și mai ales referitor la părinți: tatăl și mama trebuie să continue să trăiască, să facă ce au de făcut, ce dă sens vieții lor. Bineînțeles, au mai puțină libertate când au de hrănit un copil din trei în trei ore, lucru care se simte și la buget. Dar viața părinților nu trebuie să fie concentrată în întregime asupra copilului, obnubilată de el. Acesta trebuie să poată fi auzit când sunt ocupați sau au prieteni în vizită, iar când pleacă undeva îl pot lua cu ei.

Raporturile sexuale trebuie evitate în prezența lui, mai ales când doarme, căci simte totul în mod inconștient, mai mult chiar în timpul somnului; iar excitația provocată de plăcere ca

și cea provocată de furie sau de angoasă îi dau senzații prea puternice. Trebuie evitată surescitarea, prin voce și prin mângâieri, bruscarea prin mișcări violente; să nu fie aruncat, în joacă, ca o minge spre altă persoană. Să nu râdem de el: e foarte sensibil, chiar dacă nu o arată.

Dar deprinderile?

Văd că țineți la asta!

Bine! Trebuie să se știe că ele sunt progresive, că sistemul nervos central al ființei umane nu e complet dezvoltat la naștere; creierul e format, dar nu și terminațiile nervoase care merg la mâini; acestea se vor forma cu mult înaintea celor care merg la partea posterioară și la picioare. Deși e sensibil la atingerea obiectelor, el nu-și poate comanda mișcările. Măduva spinării se dezvoltă, în medie, până la douăzeci și patru, douăzeci și opt de luni.

Datorită acestui lucru, de pildă, cu mult înainte de a fi capabil să perceapă prin propriile sale senzații ce se petrece în partea lui posterioară și deci să aibă continență (să-și poată controla în mod reflex „pipi-caca"), are multe lucruri de învățat și pe care va fi capabil să le facă înainte de a-i fi impusă prin dresaj continența sfincteriană. Gura și buzele pot recunoaște foarte devreme formele, precum și gustul; capacitatea nasului de a diferenția mirosurile, a urechilor de a diferenția sunetele, timbrul, înălțimea, intensitatea, de a reține cântece, de a recunoaște vocile, modulația, accentele, cuvintele (pe care copilul nu le va putea spune decât mai târziu). Copilul poate deprinde capacitatea de a diferenția culorile, intensitatea lor, valorile lor relative. Există poze, tablouri, culori care-i plac și înțelege ce i se spune despre ele. Altele îi sunt indiferente, nu-l interesează. De când sunt foarte mici, copiilor le place să vadă frunzele dansând pe canavaua cerului, sunt sensibili la muzica vântului care mișcă frunzișul copacilor. Le place verdeața, aerul, florile, cântecul păsărelelor, norii care aleargă pe cer. Le place mișcarea, deoarece ea înseamnă viață. Putem și ar trebui să le „vorbim" despre tot ce vedem că le atrage atenția.

Mimica lor bogată este răspunsul complice la toate acestea, precum și la cuvinte.

Este deci o ordine naturală a posibilităților de a dobândi anumite deprinderi — aceeași la toți, dar nu în același ritm, totul în funcție de copil și de mama sa; și tocmai această ordine nu trebuie perturbată.

De exemplu, e periculos ca un copil să vorbească prea devreme. Vreau să spun: periculos să vorbească, deoarece e singurul lucru care are valoare pentru mama lui, iar el e ca o bandă magnetică ce repetă cuvintele, frânturile de frază ale mamei, prin imitație, fiindcă numai asta îi face ei plăcere. Sunt copii care, în aparență, vorbesc perfect, ca niște adulți, dar care nu se mișcă, nu fac zgomot, nu mută lucrurile de la locul lor, nu se cațără, nu sunt curioși față de tot ce văd în jur, față de tot ce poate fi atins, pentru plăcerea lor. Dacă copilul vorbește perfect, dar mâinile lui nu sunt tot atât de îndemânatice pentru a se hrăni precum cele ale adulților (care îi mai dau încă în gură pentru că nu poate sau nu vrea să mănânce singur), în acest caz e vorba de un copil care se dezvoltă în dezordine.

La fel și în cazul unui copil curat, care face la oliță la cererea mamei și pentru a-i face ei plăcere înainte de a-i face lui plăcere să se joace, să stea pe vine, înainte să fie capabil să meargă, să urce singur pe o scăriță, pe un taburet, pentru propria lui plăcere; acesta e un copil „dresat", dependent de adulți; dezvoltarea lui va fi dezordonată față de „natura" și progresul lui spontan. Dresajul îl face să renunțe la senzațiile pe care i le dau sfincterele, loc de plăcere naturală atunci când funcționează. El renunță la plăcerea lui pentru plăcerea mamei, ca să nu o supere. Dar el „se uită" pe sine.

Tot așa și în cazul mobilității. O dobândește jucându-se cu alți copii pentru a descoperi spațiul, a stăpâni lucrurile și a le cunoaște, pentru a ști cum să le facă să se miște ca să-i facă plăcere, cum să le mânuiască ca să-i fie de folos, vorbind neîncetat, făcând zgomot, ținând, în felul său, adevărate discursuri. Dacă mama îl obligă mereu să tacă, să nu atingă ce-i este la îndemână și nu e cu adevărat periculos, copilul nu mai

e vioi, își încătușează înclinațiile, este blocat în dobândirea deprinderilor.

Deci, în încheiere, există norme în dobândirea deprinderilor?

Mi se pare că am spus destul despre aceste lucruri.

Un copil „elastic", vreau să spun care se mișcă și la care gustul, atenția auditivă, sunetele produse și expresia feței se schimbă mereu; un copil care apucă lucrurile, le aruncă, le pipăie, le mișcă de la locul lor și toate acestea în funcție de propriile lui nevoi; un copil care, pe măsură ce crește, face, jucându-se, lucruri pe care le vede la alții, dar și inventează lucruri noi; care își satisface singur nevoile corpului, mănâncă când îi e foame, își face toaleta de plăcere, știe să se joace singur, dar îi place mai mult să se joace cu ceilalți copii de vârsta lui; care se simte în siguranță făcând toate astea, cu o mamă vigilentă, dar nu angoasată, nici prea indulgentă, nici prea severă, o mamă care nu e sclava copilului ei și care nu face din el un ursuleț, o păpușă sau un cățeluș cuminte, o mamă pe care să o vadă râzând, să o audă cântând, pe care să o simtă fericită și în prezența altor persoane decât a lui, fără să-l neglijeze, dar nici să ceară mai mult de la el când e împreună cu altcineva — iată un copil cuminte și perfect sănătos. Un copil fericit, care se simte bine în pielea lui, care se dezvoltă așa cum trebuie el să se dezvolte, cu particularitățile ce-i vor fi respectate.

Relația cu ceilalți, cu ființele vii, cu animalele, cu plantele, cu elementele, cu lucrurile și cuvintele spuse în legătură cu toate acestea fac dintr-un copil o ființă pentru comunicare, capabilă să aibă, să facă, să ia și să dea, să știe să inventeze: o ființă umană care, de la o zi la alta, devine o mică persoană plăcută, în prezența căreia te simți bine, și asta se întâmplă cu adevărat în jur de treizeci de luni.

Bine, deci acestea sunt deprinderile posibile la treizeci de luni.

Copilul are încă multe lucruri de învățat înainte de trei ani, pentru a fi în siguranță peste tot, pentru a se putea adapta la

disciplina impusă de grădiniță fără să-și piardă din vioiciune, mergând cu plăcere la grădiniță și descoperind acolo, cu bucurie, activități noi.

Va învăța că are un nume — și de ce tocmai acela? —, un sex și ce va fi când va fi mare, al cui fiu sau fiică este și ce înseamnă asta; își va învăța adresa, numele străzilor, drumul pentru a merge la școală. Apoi, va afla că nu ai tot ce vrei, că nu iei ce nu ți se dă și că totul trebuie plătit; că trebuie să știi să te aperi, să nu faci rău intenționat, iar pe stradă să fii prudent; pe scurt, va învăța tot ce-i va putea da siguranță în societate și îi va înlesni dobândirea unor deprinderi noi în fiecare zi, pentru a câștiga cât mai multă autonomie și a avea relații bune cu ceilalți, dintre care își va alege preferații și își va face prieteni. Și ceilalți există, și trebuie să trăiești alături de ei.

Iată o concluzie amplă pentru care vă mulțumesc în numele copiilor și al părinților lor… Deci, într-un cuvânt, nu există norme!

Nu. Există în schimb ordinea dată de natură pe care dragostea părintească și educația o folosesc, o dezvoltă sau nu, și care nu trebuie, în nici un fel, perturbată.

Copilul trebuie dorit de cei doi părinți
(Copii programați sau copii surpriză?)

Pe vremuri, erau mai multe familii numeroase decât acum. Astăzi avem tendința să hotărâm dacă copilul trebuie sau nu să vină pe lume; într-un fel îl „programăm".

Într-adevăr, aceasta este una din urmările liberalizării măsurilor anticoncepționale. Mulți părinți au ajuns să-și programeze copiii așa cum își programează să cumpere o mașină de spălat sau un televizor: din nefericire, aceștia se numesc copii doriți. Dar de fapt, copilul dorit este cel care vine pe lume dincolo de dorința unui cuplu ce e foarte fericit și așa, fără copii. Și apoi, deodată, cei doi devin, pe neașteptate, părinți.

Iată ce vă scrie o femeie: „Problema care se pune pentru mine și soțul meu este dacă să avem sau nu un copil. Asta nu are legătură cu emisiunile dumneavoastră, ci ne privește numai pe noi". Ne spune că soțul ei este cercetător arheolog, iar ea e asistentă de radiologie. Este elvețiancă și lucrează în general în Elveția, deoarece diploma nu-i este recunoscută în Franța, iar soțul ei e deseori plecat pe șantiere arheologice. Iată ce mai scrie: „Am fi vrut amândoi să avem un copil, dar nu ne imaginăm viitorul alături de un copil mare. N-am putea avea decât un singur copil din motive de vârstă (ea are treizeci și patru de ani), dar și din motive financiare. Iar soțul meu sacrifică totul muncii sale. Eu îl înțeleg pentru că ceea ce face mă pasionează și pe mine". Se întreabă dacă n-ar fi o prostie să-și riște viața lor de cuplu, în aparență fericit, având un copil pentru a face

la fel ca toată lumea. Deoarece, așa după cum spune ea: „E normal să ai copii, aceasta e viața adevărată".

Mai întâi ne spune: „Am treizeci și patru de ani" ca și cum ar fi bătrână, „și nu voi putea avea decât un copil". În orice caz, în această privință pot să o asigur că treizeci și patru de ani e o vârstă foarte potrivită pentru a începe să ai copii.

Eram sigur că așa îi veți răspunde.

Da, până la patruzeci de ani. Câteodată e puțin mai greu, din mai multe motive, să ai primul copil la patruzeci de ani, dar la treizeci și patru de ani ești chiar în floarea vârstei, la vârsta maturității. Se poate, desigur, să ai copii mai devreme, dar la treizeci și patru de ani femeia e pe deplin sănătoasă și matură.

Ne scrie că nici prietenii lor nu au copii. Sunt un grup și trăiesc ca și cum ar mai fi studenți; fiecare se consacră studiilor și nici unul nu are copii. Eu nu prea cred în acest mod de viață. Cred că atunci când copilul vine pe lume, când îl ai lângă tine și când îl iubești, te descurci. Înainte îți faci multe griji, dar dacă părinții își iubesc copilul, chiar dacă au meseria pe care o au, le va face plăcere să-l vadă crescând, deoarece nu ai un copil ca să rămână bebeluș — pentru că altfel e ca și cum ai avea o păpușă cu care să te joci. Trebuie, într-adevăr, ca amândoi părinții să-și dorească copilul, dar e bine să știe că numai o dată cu nașterea lui ei devin părinți. Începând din acel moment, copilul nu mai e un bebeluș. S-au gândit că vor avea un bebeluș, dar, de fapt, el e o ființă umană, fie el băiat sau fată, ce se va face mare, le va deschide alte perspective; și aceasta deoarece copilul pune mereu probleme noi. Asta face să evolueze un cuplu care oricum se înțelege bine, dar așa cum se pot înțelege două persoane obișnuite una cu alta, cu un anume mod de viață, obișnuite să se despartă din când în când din cauza profesiunii soțului. Bineînțeles, apariția copilului va schimba totul, iar ea trebuie să știe acest lucru. Dar merită încercat. Nu ca să facă cum fac ceilalți, ci pentru ea. Și numai

dacă dorește acest lucru. Nu eu pot să-i spun însă ce trebuie să facă; este o problemă care-i privește pe cei doi soți.

Ascultându-vă, am impresia că sunteți mai mult pentru copiii surpriză decât pentru copiii programați.

Da, deoarece ei reprezintă cu adevărat dragostea într-un cuplu și pentru că părinții sunt fericiți că acest copil a dorit să se nască, luându-i aproape prin surprindere.

Precizez totuși, pentru a evita orice interpretare greșită, că tot ceea ce ați spus nu înseamnă că, în sine, contracepția nu este utilă.

Bineînțeles. Este o descoperire extraordinară. Dar, în același timp, asta înseamnă că noi trebuie să facem un efort foarte mare pentru educarea tineretului, deoarece faptul că poți evita să ai un copil, fiind conștient de aceasta, face ca hotărârea de a-l avea să fie foarte dificilă pentru unii care ar dori să fie complet pregătiți pentru acest lucru. Or, nu suntem niciodată pregătiți în fața surprizei acestei necunoscute care este o ființă umană. Putem împiedica ca ea să ia naștere, dar nu putem ști cum va fi acea ființă umană apărută din întâlnirea altor două ființe. Dar putem să-i educăm pe tineri să fie pregătiți pentru această surpriză care va veni într-o bună zi. Dacă mijloacele anticoncepționale îi permit individului să se maturizeze, devenind astfel capabil să-și asume propriile responsabilități, ele nu trebuie însă nici să devină o obsesie referitoare la maturitatea lui. Nu uitați că și copilul, născându-se, îi transformă, îi maturizează pe părinți; aceștia se schimbă, nu mai sunt aceiași ca în momentul în care l-au conceput. Nu aduc ca dovadă decât pe părinții care, neputând avea copii, se hotărăsc să adopte; în cursul educației copiilor adoptivi ei se maturizează atât de mult, încât propriul lor corp devine capabil să conceapă copii, carne din carnea lor, în timp ce înainte erau sterili. Este procrearea surpriză, neașteptată, nesperată; ceea ce de altfel e foarte bine.

Am putea spune, în concluzie, că acela care face dintr-un cuplu un tată și o mamă este copilul; sunt de acord să-l conceapă atunci când o doresc ei, dar pentru asta nu trebuie să aștepte să fie perfecți. Ei hotărăsc: „Suntem gata, iată, să acceptăm această necunoscută care este un copil, dacă el vrea să vină". Iar cuplul lor capătă atunci, cu ajutorul copilului, un sens nou.

Și acum să vedem scrisoarea unei mame care nu și-a programat când să aibă primul copil. Are un băiat de doisprezece ani și, când l-a născut, atât ea, cât și soțul ei nu erau suficient de maturi. Iar acum urmează analiza ei după doisprezece ani: „Poate că în acea perioadă îmi lipsea cel mai elementar bun-simț; nu mă consideram deloc echilibrată; am acceptat destul de greu copilul, ceea ce a făcut ca în acea perioadă să fiu foarte dură cu el; îl certam cu asprime, nu-l luam niciodată în brațe, iar el plângea mai tot timpul…".

Este un copil care a venit prea devreme.

Acum, scrie ea, „nu înțeleg cum am putut să gândesc astfel măcar o singură clipă"; și mai adaugă ceva care vă interesează: „Ce minunat ar fi dacă, în școli, tinerii ar putea fi pregătiți, li s-ar ține cursuri, ar fi instruiți în legătură cu psihologia copilului, cu modul în care trebuie să se ocupe de el!".

Nu cred că asta poate face obiectul unor cursuri pe care să le asculți stând pe scaun. Cred că numai viața te poate învăța așa ceva. Iar acest gen de experiență a dispărut o dată cu familiile numeroase. Ele aveau câteodată și dezavantaje, dar aveau, în orice caz, marele avantaj de a-i face pe copii să li se pară firesc faptul că într-o casă sunt și copii mici, împreună cu care creșteau și care făceau parte din viața părinților lor, din viața de familie. Și cum fiecare copil e diferit, ei dobândesc deja o mică experiență psihologică, care probabil nu putea fi transpusă în cuvinte savante, dar care era de fapt o psihologie vie.

Acest copil de doisprezece ani e singur la părinți. S-a născut prea devreme, iar părinții lui n-au putut să aibă și alți copii sau au

fost atât de speriați că un copil se educă atât de greu, încât n-au mai vrut și alții. Mama se întreabă acum dacă fiului său, care se comportă ca un copil mai mic decât vârsta lui, care i se ascunde în poală, care vrea să fie mângâiat ca un bebeluș, care-și roade unghiile până la sânge, n-ar trebui cumva să-i dea ceea ce nu i-a dat atunci când era mic.

Asta mă face să mă gândesc la acele mame care-și spun: „Nu mi-am hrănit copilul cum trebuia; nu i-am dat să bea suficient lapte; acum are doisprezece ani. Am să-i dau biberoanele pe care nu i le-am dat atunci". Nu, acum s-a terminat. Acum trebuie să trăiască totuși ca un copil de doisprezece ani. Cred că dacă se cuibărește așa lângă mama lui e pentru că nu are prieteni. Părinții îl pot ajuta cel mai bine, petrecându-și vacanța împreună cu alte familii; ei să fie cu alți părinți de vârsta lor, iar copilul cu alți copii de vârsta lui.

Mama ne mai vorbește și despre taberele de vacanță: „Copilul a fost deseori în tabără, dar nu s-a simțit bine…".

Asta deoarece părinții nu l-au însoțit.

„Acum nu mai vrea cu nici un chip să meargă în tabără. Nu se simte cu adevărat fericit decât cu noi, și anul acesta am hotărât să nu-l mai trimitem."

Este un copil care a trăit într-un trio complet închis. Deci nu avea cum să-i fie bine, trimițându-l singur în tabără. Nu, în nici un caz. Eu mă gândesc la acele colonii de vacanță sau hoteluri familiale în care stau laolaltă, părinții și copiii; copiii se distrează de minune jucând volei, înotând, plimbându-se cu barca cu prieteni de vârsta lor, fiind în același timp împreună cu părinții. Iar părinții se distrează între adulți tot atât de bine ca și copiii lor. Deocamdată, e ca și cum acest copil ar trăi printre bătrâni, având în vedere că are doisprezece ani, iar ei înșiși sunt niște adulți izolați. El are serioase dificultăți. Cred că acești părinți nu ar avea decât de câștigat petrecându-și

vacanța împreună cu alții. Astfel, viața și-ar relua cursul firesc, atât pentru ei, cât și pentru copil. Și mai cred că tocmai acest lucru le-a lipsit.

Revenind la ce spunea mama, mi-ar plăcea mult, într-adevăr, ca tinerii și tinerele să fie stimulați să se ocupe de copiii mici. Regret că nu există nici o posibilitate pentru tineri ca, începând de la paisprezece-cincisprezece ani, să facă un stagiu în grupuri de patru, cinci, prin rotație, într-o grădiniță existentă în școala lor, să se ocupe de cei mici, să se joace cu ei. Poate că acest lucru li s-ar părea foarte nostim. Apoi, cineva — probabil psihologul școlii, de ce nu? —, vorbindu-le despre ce au văzut, despre ce au trăit împreună cu cei mici, ar putea să le explice ce s-a petrecut în raporturile lor cu acești copii. În același mod, fetele pot fi pregătite să se ocupe de copii, ajutând alte mame. Iar la creșe sau la grădinițe ar putea exista trei sau patru locuri pentru fetele tinere care, prin rotație, să învețe meseria de viitoare mame.

Și acum o scrisoare referitoare la un copil ce a venit foarte târziu, de la o mama de cincizeci și trei de ani, al cărei fiu are acum șase ani. Soțul ei are șaizeci și trei de ani. Iată problema: peste cinci ani ea se va pensiona. „Mă voi muta împreună cu soțul meu într-o regiune mai puțin rurală decât cea în care locuim în prezent, în apropierea unui oraș mare, unde să fie un liceu. Mi-e puțin teamă că fiul meu va fi tulburat în preadolescență de această întrebare care-i va fi cu siguranță pusă: «E mama sau bunica ta?». Căci, deși sunt încă tânără, nu pot totuși să sper că arăt de douăzeci și cinci sau chiar de treizeci și cinci de ani". Soțul ei e de părere că nu trebuie să acorde importanță acestui lucru spunând că, la urma urmei, mulți copii au propriile lor probleme, fie și numai cei ai căror părinți sunt de rase diferite. Fiul lui trebuie să-și asume propria lui problemă, adică aceea de a avea părinți bătrâni. Ea ne mai scrie: „Nu-i plac oamenii în vârstă, ceea ce mă face să simt că asta e o problemă pe care nu o poate exprima. Când vede la televizor o cântăreață de vârstă mijlocie pe care eu o găsesc totuși foarte seducătoare, îmi spune: «E bătrână». Îl idolatriza, de exemplu, pe John Wayne, cu care a văzut multe filme, însă după ce l-a văzut de curând într-un film turnat

acum câțiva ani, a spus teribil de decepționat: «Dar e bătrân». Iată deci niște persoane ce au avut un copil foarte târziu, el nu are acum decât șase ani, dar nu-i plac bătrânii. De altfel, ea adaugă: „Să nu credeți cumva că proiectez asupra copilului propriul meu refuz de a îmbătrâni. Desigur, mă descurajează, ca pe toată lumea, că îmbătrânesc, dar asta e tot. Ce trebuie să fac, deci? Să vorbesc cu fiul meu și să-i spun deschis ce vârstă avem (deoarece, bineînțeles, nu i-au spus-o niciodată până acum), să discut cu el mai târziu sau să nu spun nimic, așa cum mă sfătuiește soțul meu?“.

Nici vorbă! Trebuie să-i spună adevărul. Când copilul spune că nu-i plac bătrânii, să i se răspundă: „Ei bine, n-ai noroc, pentru că tu ai părinți bătrâni“. Atunci el va întreba: „Dar voi câți ani aveți?“. În acest moment, ea să-i spună câți ani are, să-i arate buletinul de identitate — pentru că de acum ar trebui să înceapă să citească. E necesar să știe că are cel puțin dreptul să cunoască vârsta părinților lui. Și mai cu seamă, mama să nu se creadă bătrână, căci nu are vârsta din buletin…

Are vârsta pe care o au arterele sale!

Și de asemenea vârsta organelor sale — deoarece ea a avut un copil la o vârsta la care alte femei nu mai pot să aibă. Asta dovedește că are o vârsta fizică mult mai tânără decât crede. Se întreabă: „Sunt tânără? Sunt bătrână?“. Ceea ce pot să-i spun e că atunci când au paisprezece, cincisprezece ani, pe copii îi deranjează mult mai mult mamele tinere, decât cele mai în vârstă: o mamă în vârstă nu e o rivală pentru prietena pe care ar dori să o aibă. E important ca, începând chiar de acum, copilul să știe adevărul. Nu m-ar mira să spună: „Din moment ce sunteți părinții mei, nu sunteți bătrâni“. Mulți copii de șase ani se postează în fața mamei lor care are douăzeci și cinci sau douăzeci și opt de ani și îi spun: „O! Tu ai cel puțin o sută de ani“. Mama să le răspundă: „Ba nu am o sută de ani“, iar ei vor spune: „Ah, nu? Eu așa credeam“. Și cu asta, gata. Vârsta, pentru copii, nu are nici o legătură cu numărul anilor.

Dar dacă copilul face asemenea remarce, nu înseamnă că a înțeles?

Nu; dar probabil că a auzit vorbindu-se despre asta de când era mic sau chiar de când era în leagăn: căci totul se imprimă în creierul copiilor. În orice caz, e neapărat necesar ca acești părinți să-i spună adevărul. Dar să știe că, pentru fiul lor, ei nu sunt nici bătrâni, nici tineri: ea e mama lui, el e tatăl lui. Și apoi, mama să nu-și facă griji despre ce se va întâmpla peste câțiva ani. Se va întâmpla ce trebuie să se întâmple în fiecare zi. Nimic mai mult. Băiatul va afla mai devreme că trebuie să devină responsabil față de el însuși. Și la urma urmei, poate că acești părinți vor trăi o sută de ani!

Ca să încheiem cu surâsul pe buze, îi putem reaminti corespondentei noastre o întâmplare povestită de Pagnol într-unul dintre cele trei volume consacrate copilăriei lui; într-o zi, pe când avea cinci sau șase ani, i-a auzit pe cei din jur vorbind despre sosirea unei mătuși ce era destul de „bătrână" și despre care toată lumea spunea: „Ca să vezi! Tocmai a născut. E cam târziu totuși. Are un copil la bătrânețe". Și povestește cum, îndată ce a sosit mătușa cu copilul pe care nu-l cunoștea, a intrat în vârful picioarelor în cameră și s-a aplecat deasupra leagănului. A fost uimit să vadă un bebeluș rozaliu, fără păr pe cap, în timp ce el se aștepta să vadă un bebeluș cu o barbă mare.

Ei bine, iată ce ar putea să-i spună mama copilului: „Ești totuși norocos că nu te-ai născut cu barbă, tu care ești copilul unor bătrâni". I se va părea foarte nostim. Ar putea să-i mai spună: „Vezi, copiii persoanelor în vârstă au noroc, pentru că părinții lor au avut timp să câștige înțelepciune și experiență, iar ei pot acum s-o folosească. Ai fost foarte isteț că ne-ai ales bătrâni".

Vezi, te ating: ăsta sunt eu, ăsta ești tu
(Oglinda)

Avem în față o scrisoare destul de deosebită și care va interesa, cred, pe multe mame ce au gemeni. Corespondenta noastră are două fete de șapte și cinci ani și doi băieți gemeni — „gemeni univitelini", precizează ea — de trei ani. Locuiesc la țară și merg toți la școală și la grădiniță, care se află la zece kilometri de casă, cu autobuzul școlii. Cei doi băieți au mers la grădiniță pentru prima dată la doi ani și jumătate și sunt foarte fericiți acolo. După spusele mamei, sunt ca doi pirați, plini de bucuria de a trăi.

Or, iată ce s-a întâmplat: într-o dimineață unul dintre băieți s-a plâns că îl doare gâtul. Era într-adevăr umflat sub maxilar și sub ureche. Nu avea febră, dar mama a preferat să-l țină acasă temându-se să nu aibă oreion. Pe celălalt l-a trimis la grădiniță; acesta nu a fost prea încântat, dar a plecat cu surorile sale. Cel care a rămas acasă, trecând prin camera părinților, s-a uitat într-o oglindă mare pusă pe un perete. În acel moment, mama l-a auzit întrebându-l pe fratele lui: „Ești acolo?". Mai întâi a crezut că se joacă, dar el a insistat, a început să plângă implorându-și fratele din oglindă: „Nu-mi lua motocicleta mea" — el însuși fiind, bineînțeles, așezat pe acea motocicletă. Cum părea disperat, mama s-a apropiat de el, i-a vorbit, i-a explicat că în oglindă era chiar el, arătându-i imaginea ei alături de a lui, dar copilul continua să vorbească întruna cu fratele său. Ca să-l facă să uite, a încercat să-l aducă cu ea să ia corespondența etc. Dar el nu voia să plece de lângă oglindă. „Nu e niciodată îmbrăcat ca fratele lui, scrie ea — au fost întotdeauna considerați diferiți. I-am arătat deci că nu avea nici pantofii, nici

pantalonii fratelui său. A realizat atunci, într-o oarecare măsură, acest lucru, dar imaginea din oglindă era mai puternică decât el, nu reușea să se convingă că fratele lui nu era acolo și că nu-i vorbea, exact ca atunci când se juca cu el. Ce m-a surprins cu adevărat este că simțeam că nu se preface, că era profund tulburat. După o bună bucată de vreme, s-a dus să caute o cutie, s-a uitat în oglindă, și-a pronunțat numele spunând: «Uite! acolo (în oglindă) e o cutie!».“

Asta e foarte curios, deoarece e un copil care, pe de altă parte, spune deja „eu“ și vorbește normal. Or, deodată s-a exprimat ca un copil mult mai mic, folosind persoana a treia. Ceea ce dovedește — mama avea perfectă dreptate — cât de mult l-a tulburat această experiență ciudată.

Apoi, a revenit în fața oglinzii cu alte jucării. Iar mama i-a dat o prăjitură pe care a mâncat-o tot acolo, maimuțărindu-se în oglindă: „Deodată, am avut impresia că revine pe pământ; a început să enumere tot ce vedea în oglindă: un scaun, patul, fereastra, o haină etc. Și a ieșit din cameră spunând: «Ei bine, fratele meu e la grădiniță. Foarte bine». Și cu asta totul s-a terminat“.

Este o observație extrem de interesantă. Mama precizează că acești copii avuseseră deja experiența oglinzii. Fiind mereu în același loc în camera părinților s-au uitat, fără îndoială, de multe ori în ea, dar erau împreună, galopând, de exemplu, unul în spatele celuilalt, fără să realizeze că-și vedeau propriul chip și nu numai pe al celuilalt. De fapt, ei credeau că văd numai imaginea celuilalt. Unii copii — uneori chiar și când nu sunt gemeni — resimt aceste senzații ciudate în ziua în care își descoperă propria imagine în oglindă. Ei cred că, deodată, un prieten a intrat ca prin minune în cameră; îi vorbesc și trăiesc momente de derealizare, ca acest copil. Singurul mod de a-i face să iasă dintr-o asemenea stare neplăcută este să se procedeze așa cum a făcut această mamă. Mai întâi, să meargă împreună în fața oglinzii și să-i spună copilului: „Vezi, te ating: asta sunt eu, iar ăsta ești tu. Și acolo e rece: e o oglindă, iar în ea e imaginea ta“ — să nu-i spună: „Ești tu“, ci: „E imaginea

ta"; „E imaginea mea". Și apoi să-i dea să mănânce, pentru că nu poți să mănânci în oglindă: geamănul nostru a avut dintr-o dată senzația, în timp ce mânca și ținea cutia în mână, că era vorba despre el. Din acel moment, după ce s-a văzut în oglindă împreună cu mama lui, după ce a mâncat și a perceput realitatea ființei sale interioare prin hrană, a putut să se joace în voie în fața oglinzii. S-a regăsit centrat asupra propriilor sale viscere, dacă pot să spun așa, asupra propriului său corp existențial, separabil de prezența fratelui său geamăn, a cărui aparență în oglindă se putea confunda cu a lui.

Fascinați de elemente
(Focul, apa)

Să ne amintim o vorbă veche. Nu trebuie să lăsăm copiii să se joace cu chibriturile, cu focul. Persoana care vă scrie are, cred, motive să vă pună această problemă. E vorba despre bunica unui copil de șase ani. A fost de curând la nora și la fiul ei și a constatat că nepotul este foarte atras de foc: „Încă de foarte mic era fascinat de lumânările de la torturile de aniversare; condus de mâna unui adult, aprindea și reaprindea lumânările. Mai era fascinat și de lumina de la crengile și uscăturile cărora bunicul lui le dădea foc în fundul grădinii". Ajunsă la copii, ea a aflat că micuțul dăduse foc cu o săptămână înainte unei cuverturi — care a fost repede stinsă, deoarece era cineva acasă. Cu acest prilej, părinții au discutat cu copilul, explicându-i că e foarte periculos ce a făcut, că ar fi putut da foc casei etc. Într-un cuvânt, au încercat să-i arate ce catastrofă ar fi putut produce. Or, și-au dat seama că, după această discuție, copilul a șterpelit o cutie cu chibrituri din bucătărie, el care până atunci nu ascunsese niciodată nimic le spunea întotdeauna când lua ceva (o foarfecă, o carte). Părinții și-au pus deci întrebarea: „Dialogul nu are deci nici un rost?". Și încă ceva, poate și mai grav: în ajunul venirii bunicii — și acesta este de fapt motivul pentru care vă scrie — niște vecini l-au văzut pe micuț dând foc unor hârtii din pubela unui imobil din apropiere. Toate pubelele din jur s-au topit. Un alt băiat care era cu el a fugit de frică; el, dimpotrivă, a rămas pe loc fascinat de flăcări. Bunica întreabă: „Ce e de făcut? Dacă dialogul nu a folosit la nimic, trebuie pedepsit? Și cum să-l supraveghezi? Nu se poate. Nu poți supraveghea un copil de vârsta lui douăzeci și patru de

ore din douăzeci și patru. Trebuie ars ușor la mână pentru a-i arăta că e periculos? Mi se pare o soluție extremă și foarte crudă". O prietenă a familiei le-a sugerat să-i inspire aversiune față de foc prin exces, obligându-l să aprindă toate bețele de chibrituri din douăzeci de cutii mari. Bunica vă întreabă ce părere aveți despre toate acestea.

Focul e într-adevăr o problemă pentru copii, deoarece îi fascinează, ca apa, ca nisipul — știm câți copii au accidente în timp ce fac găuri în nisip și încearcă să se strecoare înăuntru unde, de multe ori se sufocă —, ca aerul în care le place atât de mult să trimită baloane. Copiii sunt fascinați de elemente, ca orice ființă umană de când lumea e lume. Copilul se dezvoltă tocmai prin capacitatea de a controla aceste elemente naturale. Or, bunica nu ne spune nimic despre nivelul de dezvoltare al acestui copil. Ne spune ce vârstă are după data lui de naștere, dar nu spune nimic despre manualitatea lui, despre nivelul vocabularului, nivelul școlar, despre modul lui de a fi sociabil cu adulții, cu copiii…

Nu spune decât că e singur la părinți; și că aceștia au de gând să mai aibă, nu peste multă vreme, încă un copil.

Bunica mai face o precizare foarte importantă despre trecutul acestui copil. Ea scrie că la o aniversare, copilul a fost ajutat de un adult să aprindă și să reaprindă lumânările de la tort, el fiind prea mic să facă acest lucru singur. Or, un copil nu trebuie niciodată ajutat să facă cu mâna unui adult ceea ce nu are încă voie să facă singur. Este foarte important, deoarece focul e fascinant. Mă întreb dacă acest băiat nu caută să regăsească o mână care să-l ghideze în toate, ca atunci când era mic; dacă nu-și amintește în mod inconștient, fascinat, de acea zi de sărbătoare în care, deodată, a făcut ceva periculos ca și când ar fi fost adult, dar fără să-și dea defel seama, deoarece în acel moment era ajutat.

E și cazul acelor tați care își iau copiii pe genunchi când sunt la volan, ca aceștia să „conducă" mașina. E un lucru îngrozitor. Sau ca atunci când copilul e destul de mare (unspre-

zece, doisprezece ani), știe principiul conducerii unui automobil și e lăsat să conducă mașina, deși legea interzice acest lucru în absența permisului de conducere, luat în condițiile stabilite de lege: acest șofat este de asemenea extrem de periculos, deoarece el semnifică că tatăl e în afara legii, în afara unei legi care e aceeași pentru toți.

Și acum, revenind la acest caz particular, ce sens are ca bunica să-l oblige pe copil să ardă conținutul a douăzeci de cutii mari de chibrituri, așa cum au sfătuit-o vecinele ei? Să-l sâcâie? Dar nu așa poate fi ajutat. Ținând cont că focul simbolizează dorința, nu o femeie îl poate ajuta pe acest copil care are deja șase ani: cred că numai tatăl o poate face. Bunica să-l supravegheze. Și să discute cu el despre foc. Să-l pună să-l deseneze. De fiecare dată când are ocazia să facă ceva ce are legătură cu focul (să aprindă gazul sau lemnele la sobă, de exemplu), să-l învețe ce înseamnă focul utilitar. Să-i spună: „Am să-ți arăt cum se face". Să nu se grăbească, să nu-i ia mâna în mâna ei, ci să-i arate cum face ea, explicându-i prin cuvinte. Apoi, să facă și el același lucru. Dacă există vreun pericol, dacă se arde puțin, să-i spună: „Vezi, te-ai ars, dar dacă ai să fii atent ca și mine și n-ai să faci la întâmplare, n-o să te mai arzi". Să-l învețe cum să facă lucruri care folosesc și să-i arate cum se procedează.

Trebuie să țină chibriturile sub cheie?

E imposibil. Va găsi cu siguranță altele, în alt loc. În schimb, cred că ar fi bine ca, deasupra unei chiuvete, de exemplu, într-un loc unde nu exista nici un pericol, tatăl să aprindă un foc și să-i spună: „Uite ce e, pentru că îți place atât de mult focul, să stăm puțin împreună și să vorbim despre el, o jumătate de oră, o oră. O să discutăm despre tot ce are legătură cu el. Și pentru că dorești atât de mult să vezi cum arde, vom face un foc împreună". Și îi va explica, bineînțeles, de ce este atât de periculos. Să pedepsești un copil care dă foc la ceva, nu servește de fapt la nimic: căci e vorba despre o fascinație ce își are originea în straturile cele mai profunde ale

inconștientului. Trebuie să ajungă să se stăpânească și să știe că nu se face foc în locurile primejdioase. Cu ajutorul tatălui, va reuși.

În plus, presupunând că mama e însărcinată, copilul care are deja șase ani, are o nevoie deosebită de atenția și de afecțiunea tutelară a tatălui său, de explicații nu numai despre focul care îl atrage și-l fascinează, ci și despre viața care îl asaltează cu întrebări.

Da. Mi-am putut da și eu seama de efectul cu întârziere produs de un foc de lemne asupra unei fetițe de opt-nouă luni. Un an, un an și jumătate după aceea, între timp fetița nu a mai avut ocazia să vadă un foc, deoarece totul s-a petrecut la țară, iar ea locuia la oraș, a început să vorbească din nou despre el. De îndată ce vedea ceva aprinzându-se, pronunța câteva cuvinte: „foc", „lemn", „trosc", „zgomot" etc. Părea oarecum că are halucinații. Fusese puternic impresionată de această imagine.

Mă interesează cazul, deoarece trebuie să spunem că, odinioară, era tot timpul foc în sobă. Noi, adulții știm cât e de fascinant și cât de repede trece timpul când privești focul arzând. Astăzi, din cauza încălzirii centrale, nu mai avem ocazia să simțim, precum copiii de altădată, farmecul focului.

Mai ales în nopțile de veghe.

Da. Și ce făceau părinții, cum aprindeau focul, cum îl mențineau aprins etc. Există poate în povestea acestui băiețel și altceva în afară de mâna susținută ca el să poată aprinde și reaprinde lumânările; este poate și amintirea unui incendiu sau a unui foc care l-a fascinat. Nu știu. În orice caz, dacă vor să-l ajute, să o facă în felul în care am spus.

Iată două scrisori care ne vorbesc despre același gen de probleme: frica de apă a unor copii. Ea se manifestă, desigur, în mod foarte diferit. Prima mamă are o fetiță de cincisprezece luni căreia îi e frică, are oroare chiar, de apă. Îi e frică de ploaie, de cădița ei etc. „Urlă li-

teralmente, ne scrie mama. Ce să fac? Precizez că am folosit întotdeauna un termometru de baie. Deci, în această privință, n-au fost probleme. Am încercat chiar să fac baie jucăriilor. Nici un rezultat. Cum trebuie să procedez? Să o iau cu mine în cadă? Dar asta n-ar însemna s-o învăț prost? Sau să mai aștept deocamdată, adică să o spăl cu o mănușă de toaletă, pe un prosop mai mare? Sau s-o las să se joace cu apa?"

La cealaltă corespondentă situația e puțin diferită. E o familie cu un băiețel de nouăsprezece luni care locuiește pe malul mării. Toată iarna trecută nu i-a fost frică de apă. Apoi, o dată cu venirea verii, când părinții voiau să-l lase să se bălăcească, copilul a fost cuprins de o frică teribilă de apă — „poate că, scrie mama, într-o zi, în timp ce arunca cu pietricele în apă, l-a răsturnat un val. De atunci nu mai poate fi adus cu nici un chip aproape de apă". A încercat totul: să-l ia în brațe, să-l ducă în apă împreună cu ea. Copilul urlă și atunci când își vede părinții apropiindu-se de apă, chiar dacă el nu este pe mal.

Sunt două cazuri foarte diferite, deoarece fetiței i-a fost *întotdeauna* frică de apă, chiar de apa din cadă. În schimb, cazul băiatului e absolut clasic.

Despre fetiță, nu știu ce să spun. Mama o poate ajuta lăsând-o să se joace cu apa, dar nu în apă, ci în fața unei chiuvete, de exemplu, sau a unui vas. Dacă are norocul să aibă o grădină mică cu o grămăjoară de nisip, s-o lase pe fetiță cu un vas alături pentru a putea amesteca nisipul cu apa. Joaca cu mâinile în apă îi liniștește pe copii și, în plus, devin îndemânatice. Cred că această fetiță are exact vârsta jocurilor cu apa. Să-i pună deci în vas obiecte mici care se scufundă sau care plutesc (păpuși mici, biberoane și păhărele, crăticioare și obiecte de veselă ca să se joace de-a spălatul vaselor).

Dar toate astea separat de orele de baie?

Absolut! Copilul, îmbrăcat cu un șorț de cauciuc ca să nu-și ude hainele, se joacă cu apa, câteodată două sau trei ore pe zi. E ceva complet diferit de baie, în timpul căreia apa e stăpâna

copilului, iar copilul e obiectul apei; pe când aici, dimpotrivă, apa este obiectul, iar copilul stăpânul ei. Iată ce ar trebui să facă toți părinții cu copiii lor. Aceștia au nevoie să se joace cu apa. Să nu se facă niciodată o dramă din asta. Dacă copilul, ieșind din baie, va uda o dată sau de două ori o altă încăpere nu trebuie să fie certat; să-i fie certate picioarele care au udat și care l-au scos din baie. Apoi, e necesar să știm că joaca cu apa provoacă la copil dorința de a face pipi și că, în acest caz, trebuie să existe o oliță la îndemână, sau dacă a făcut pipi în chiloței în timp ce se juca, să nu fie certat.

Cât despre băiețelul căruia până la nouăsprezece luni nu-i era frică de apă…

… care visa chiar să intre în apă. Părinții fuseseră obligați să-i spună: „Dar e iarnă. Nu se poate…".

… acest caz e clasic. Copiii până la optsprezece, nouăsprezece, douăzeci de luni nu au nici un simț al pericolului. La fetiță nu e vorba despre teama de un pericol real, ci despre un fel de fobie. Dar băiatul e ca toți copiii, adică, atunci când vedea apa avea chef să intre în ea. S-a întâmplat totuși să-l răstoarne un val: pe moment, asta n-a părut că-l sperie. Mai târziu i s-a făcut frică (sau, poate, s-a simțit jignit). Asta s-ar fi întâmplat oricum anul următor: căci observând, cel puțin un sezon, copilul ajunge să înțeleagă pericolele pe care le reprezintă valurile și marea; nu e încă foarte sigur de el în fața acestei imensități vii, mișcătoare, chiar dacă nu se duce prea departe. Cred că trebuie lăsat în pace. Și mai ales nu trebuie să se râdă de el, să-l considere fricos, asta în nici un caz!

Acum, să-l lase în pace până anul viitor.

Da, până la anul când se va juca cu alți copii. Dar și acasă e bine să se joace cu apa în chiuvetă, să pună obiecte înăuntru; astfel, nu-i va mai fi deloc frică și își va regăsi încrederea în apă, o apă pe care va învăța s-o stăpânească cu mâinile, în timp ce picioarele îi sunt pe uscat.

Se vorbește mult despre sugarii care înoată. E bine sau nu să le dai drumul copiilor foarte mici în piscină?

De ce nu? În acel moment nu le este deloc frică. Instructorii, mamele sau tații, care plonjează cu copilul în brațe, trebuie să învețe să nu respire în apă, în timp ce copilul foarte mic știe acest lucru din instinct. E foarte curios. Nu m-aș fi gândit la asta dacă nu aș fi citit diferite articole și mărturii. E foarte adevărat. Numai că, atenție. Acești copii sunt în piscină împreună cu mama lor, dar, la mare, reacția va fi la fel ca aceea a băiețelului despre care am vorbit; și asta din cauza valurilor care vin și care, retrăgându-se, duc cu ele nisipul de sub tălpi și dau, atunci când stai în picioare, acea senzație curioasă pe care o avem cu toții atunci când intrăm în mare. Ca să scape de frica provocată de aceste senzații derutante, copilul trebuie să fie sigur că are control asupra apei și asupra propriilor picioare.

Când circuitele calculatorului se încurcă
(Bilingvismul)

Le-ați sugerat părinților care își pun întrebări în legătură cu bilingvismul copiilor să vă scrie despre experiența lor. Iată câteva scrisori. Prima este din partea unui francez care locuiește în Spania și ai cărui băieți sunt bilingvi și au mai învățat două limbi cu mare ușurință. Vi se mai povestește și despre o fetiță cu tată neamț și mamă englezoaică, care vorbeau între ei franțuzește și aveau o bonă italiancă. Fetița nu a vorbit decât la opt ani, dar a vorbit toate cele patru limbi deodată.

Ah, da! Sunt lucruri foarte interesante! Învățarea unei limbi străine seamănă întru câtva cu organizarea și funcționarea unui calculator. E adevărat, sunt copii ce nu vorbesc multă vreme și care, dintr-odată, vorbesc perfect. Cu mici excepții, cei care vorbesc de timpuriu, dar pocesc cuvintele multă vreme, vorbesc corect mult mai târziu. Nu vorbesc cu adevărat bine decât copiii care vorbesc corect de la început. Și din acest motiv ei nu trebuie grăbiți.

Probabil, această familie a crezut că fetița a vorbit cu întârziere din cauza multilingvismului. În orice caz, văzând cum au evoluat lucrurile, putem spune că acest copil a comunicat, desigur, prin mimică și gesturi cu cele patru persoane care vorbeau limbi diferite. Iar la opt ani, vârstă la care un copil se desprinde de problemele primei sexualități ce culminează cu Oedip, deci odată ieșită din complexul oedipian și orientată spre social, ea a putut vorbi cele patru limbi cu ușurință. Fetița a

avut, cu siguranță, multe probleme. Dar nu s-a blocat, deoarece părinții ei nu erau angoasați. Este foarte important ca părinții să nu fie angoasați atunci când copilul lor nu vorbește și mai ales dacă se face înțeles prin gesturi. Nu trebuie să ne îngrijoreze decât copiii închiși în ei înșiși, care nu au un limbaj (o comunicare) prin privire, un limbaj de înțelegere și de interînțelegere cu semenii lor, copiii care nu se joacă. Această fetiță a fost, probabil, o fetiță vioaie la care pur și simplu s-au încurcat circuitele ordinatorului.

Mai avem și alte probleme despre circuite. Multe cupluri bilingve își pun întrebări în legătură cu prima limbă pe care trebuie s-o vorbească copilul lor. Avem aici o mărturie edificatoare care va stârni, poate, interesul multor părinți. O mamă ne povestește o întâmplare de prin anii 1938–1940: „Sunt austriacă de limbă germană și, acasă, vorbeam germana cu băiețelul nostru". În anii treizeci, în perioada crizei, au locuit câtva timp la o fermă în Tirol. Acolo se vorbeau două limbi: acasă germana, iar la fermă dialectul tirolian. Băiatul făcea foarte bine diferența între dialect și limba germană. Dar în 1938 această familie a emigrat în Peru, iar copilul, care avea atunci cinci ani și jumătate, a mers la o școală anglo-peruviană într-o clasă de tranziție. El nu știa nici spaniola, nici engleza. „Nici nu putea fi vorba, scrie mama, să meargă la o școală germană, deoarece aceea era o școală nazistă". Au preferat deci să-și dea copilul la o școală unde se vorbeau limbi pe care acesta nu le cunoștea. Într-o zi, în timpul orei, copilul care până atunci fusese mut, el nu vorbea, după cum am spus, nici engleza, nici spaniola, s-a urcat pe bancă și a început să urle ca scos din minți. Învățătorul a chemat un alt copil care vorbea nemțește. Acesta i-a spus primului în germană: „Nu cumva ești nebun?". Imediat, micul exilat s-a oprit din țipat și s-a calmat. Și, foarte repede, ca și cum totul s-ar fi deblocat brusc, a început să vorbească perfect și peruviana, și engleza.

E o poveste minunată. Capacitatea acestui învățător de a înțelege importanța unei relații umane este extraordinară; a avut ideea să caute un alt copil care a putut, cu vocea lui de copil și în limba pe care o vorbea băiețelul de când era și mai mic, să-i

spună cuvântul „nebun“, „nu ești nebun“, în vreme ce băiatul se simțea nebun, tocmai pentru că nu putea să se exprime! Din acest motiv avusese loc acea explozie de furie. Cu siguranță, apariția bruscă a limbajului copilăriei în fața tuturor și ajutorul dat de învățător i-au permis să facă legătura între prima lui copilărie și timpul prezent; a descoperit că mai putea auzi din partea unuia de seama lui această limbă pe care altfel nu o mai auzea decât la părinții săi — și că putea deci, în societate, să nu fie complet exclus, în afara limbajului. Povestea aceasta i-ar interesa cu siguranță pe unii lingviști, ortofoniști și sociologi.

Aceeași corespondentă v-a scris din nou, câteva zile mai târziu, pentru a face unele completări. Băiețelul de atunci are acum peste patruzeci de ani. Este chirurg, căsătorit cu o franțuzoaică și tată a trei băieți. Dar ce ne privește în mod direct este că, la doisprezece ani, a avut probleme. Unele din traumatismele copilăriei i-au marcat relațiile sociale din acea perioadă. Fiind elev într-un colegiu englezesc a început să aibă mari dificultăți cu colegii. Atunci, mama nu a ezitat să recurgă la un psiholog cu experiență care, în patru ședințe, a rezolvat toate problemele copilului.

Și acest lucru e foarte interesant, deoarece mulți părinți nu știu că, atunci când un copil e traumatizat de unele dificultăți în relațiile cu colegii, ajutorul unui psihoterapeut poate fi foarte oportun; și că e necesar să se apeleze la un asemenea ajutor atunci când copilul e foarte motivat. Deseori, totul se rezolvă foarte repede în aceste perioade de prepubertate.

Mai scrie că, în jur de șaisprezece ani, băiatul a avut din nou probleme și vă povestește cum a reacționat ea: „I-am spus că știam că trece printr-o perioadă dificilă și că la această vârstă toți adolescenții au probleme, dar că nu le discută cu mama; i-am mai spus că e suficient, poate, să știe că eu, mama lui, știu despre ce e vorba“. A aplicat ceea ce eu aș numi „metoda Dolto“!

În orice caz, toate mamele ce ar dori să știe care sunt problemele fiilor lor de șaisprezece ani ar trebui sfătuite să

citească aceste rânduri. Se regăsește în ele o atitudine foarte înțeleaptă, foarte respectuoasă, în care pudoarea unui băiat e deplin recunoscută de o mamă care nu insistă. Și asta e foarte important, mai ales la șaisprezece ani.

Ați mai primit o scrisoare despre problema bilingvismului la generații succesive. Este din partea unei tinere ce a trăit în Franța de la vârsta de șase luni și ai cărei părinți sunt elvețieni alemanici. „Toată tinerețea mea m-am simțit străină atât în Elveția, cât și în Franța. Ne petreceam vacanțele în Elveția și asta nu-mi plăcea deloc; toată copilăria mea a fost dominată de latura franceză. Fratele meu și cu mine vorbeam foarte rar dialectul elvețian alemanic. Vocabularul nostru se îmbogățea mai ales cu cuvinte franțuzești. Dar parcă nu aș fi avut rădăcini adevărate. La optsprezece ani, familia mea s-a mutat în Elveția și mi-am făcut studiile universitare în germană. Franceza mea a rămas la nivelul bacalaureatului, iar în privința germanei nu am reușit niciodată să recuperez ce n-am învățat la școală. Am impresia, deseori, că nu știu de fapt nici o limbă. În plus, faptul că am crescut în două culturi mi-a creat oarecum două personalități.“

Poate părea ciudat, dar influența limbajului și a tot ce ține de el e foarte mare asupra întregului nostru mod de a fi și gândi. Nu te simți același dacă vorbești limba franceză sau elvețiană alemanică.

Ea continuă cu încă o observație ciudată: „Nu simt deloc același lucru cu engleza, deoarece nu am trăit în cultura engleză“. Este obligată, într-adevăr, să vorbească englezește, soțul ei lucrând acum în Africa. Și iată că aceeași problemă reapare la generația următoare: „Copiii — au patru ani și jumătate și trei ani — se simt foarte bine. Cel mic nu a vorbit decât la trei ani dar, în câteva luni, și engleza, și elvețiană alemanică le-a vorbit în același timp, știind perfect când și cum s-o folosească pe una sau pe cealaltă“.

Mama nu și-a făcut griji că băiatul nu a vorbit mai devreme tocmai pentru că a avut și ea o experiență asemănătoare. I-a trebuit timp să-și regleze ordinatoarele.

De fapt, e ca și atunci când faci un pas înapoi ca să sari mai bine!

Dacă vreți! Și în ziua în care copilul vorbește, vorbește perfect și în cunoștință de cauză ambele limbi.

„Le vorbesc puțin în franțuzește, doar din când în când un cântecel. Îi povestesc fetiței mele mai mari, de patru ani și jumătate, că atunci când eram mică locuiam în Franța, vorbeam franceza și elvețiană alemanică. Iar fetița vorbește engleza și elvețiană alemanică."

Iată deci că se poate trăi cu cele două personalități date de cele două limbi și încă foarte bine. Asta nu înseamnă că e ceva ce nu poți simți și uita.

Da, iar aceasta oferă un răspuns la întrebările pe care și le pun părinții despre ce se petrece în capul copiilor care învață două limbi în același timp.

În încheiere, iată o ultimă scrisoare despre bilingvism. E din partea unei corespondente marocane de douăzeci de ani; tatăl e marocan, mama franțuzoaică. Părinții locuiesc în Maroc. Ea își face studiile în Franța — veți înțelege imediat de ce. „Limba mea maternă e franceza și, până acum, nu am reușit să vorbesc araba." De ce? Fiindcă pentru ea această limbă e legată de un fel de complex, de angoasă. Are un blocaj total față de limba tatălui ei. În toată perioada școlarității din Maroc nu a fost niciodată într-o școală arabă, ci numai în cea franceză. Dar era oricum singura dintre colegele ei care nu vorbea deloc araba. „Din această cauză m-am simțit diferită de celelalte. Această necunoaștere a limbii arabe o resimțeam ca pe un fel de boală rușinoasă. Mă simțeam umilită când mi se vorbea în arabă, deoarece înțelegeam ce mi se spunea dar, în momentul în care trebuia să vorbesc, ceva în mine se bloca." Iar asta se întâmplă și acum. Și astăzi chiar îi e mereu teamă că pronunță, că accentuează prost cuvintele în arabă. E nefericită din pricina distanței create astfel între ea și părinții ei. Vă roagă să încercați să-i explicați în ce constă acest blocaj și cum l-ar putea elimina.

Ei! Explicații, și iar explicații… Important e să iasă. Pentru că acest lucru se pare că-i complică viața. Și mai ales, o angoasează.

Da. Iată ce scrie: „Sunt incapabilă să vorbesc cu cei apropiați, cu părinții mei". Dar problema ei e mai ales față de tată: „Mi-e imposibil, o imposibilitate aproape fizică să pronunț măcar un singur cuvânt arab în fața lui. Mi-e o frică îngrozitoare să nu-l decepționez".

E greu să-i dăm un răspuns acestei tinere, deoarece nu știm nimic despre familia tatălui ei. Nu vorbește decât despre tată. Mi se pare că și-a trăit prima copilărie neîndrăznind să vorbească cu el limba țării lui, deoarece voia să fie mai întâi fiica mamei ei și să vorbească franceza. Și apoi, la școală, tatăl a dorit totuși ca ea să crească într-un mediu franțuzesc, din moment ce a dat-o la o școală franceză.

Ea spune că în acea perioadă era un fel de modă, ba chiar de-a dreptul snobism să-ți trimiți copiii să învețe într-o școală unde se vorbea franceza.

Da. Dar împreună cu alți copii care, toți, vorbeau araba dinainte.

Evident.

Or, ea nu putea să vorbească araba; poate că nu a avut o bunică sau niște mătuși arabe pe care să le iubească.

Cred că aici e vorba despre o problemă de identitate. Aceea de a fi fiica propriului tată: nu-i era limpede că putea să păstreze cu el relații caste vorbind araba. Avea impresia că, dacă-și dezvoltă latura arabă, ea își dezvoltă ceva ce-i lipsea mamei și astfel ar fi devenit, ca să spunem așa, concubina arabă a tatălui care avea o soție legitimă franțuzoaică. Probabil că s-a petrecut ceva de genul acesta în prima ei sexualitate, cea pe care o numim preoedipiană, în momentul în care era obligată să aibă cu tatăl relații caste și să comunice cu el prin limbaj.

Mă întreb dacă, frecventând studente marocane de la Paris, destăinuindu-se chiar uneia dintre ele, n-ar putea-o ajuta. Deoarece pasul ce ar urma să-l facă ar fi să creeze o relație de la soră la soră, de la soră marocană și franceză la soră marocană. Acum, la vârsta ei s-ar putea simți ca o soră pur și simplu, fără identitate națională, atât a mamei, cât și a tatălui. Numai că, de fapt, ea nu poate vorbi cu tatăl ei o limbă pe care acesta ar putea-o vorbi cu sora lui.

Învățând să vorbească cu o prietenă, s-ar pregăti să vorbească marocana și cu colegii ei bărbați și, puțin câte puțin, s-ar „vaccina" împotriva acestei imposibilități atât de selective de a vorbi limba „tatălui ei". După cum scrie, această tânără pare a fi singură la părinți, nu are frați. Tocmai acest aspect al comunicării fraterne cu tatăl ei ar trebui pus în discuție: înțelege perfect ce spune, dar nu-i poate răspunde pentru că nu a avut un model în familie un „eu auxiliar", soră sau frate cu care să vorbească araba, limba tatălui, dar nu și a mamei. Acest lucru trebuie depășit. Cred că avem aici o mică problemă de comportament, specifică copilului singur la părinți. I-a lipsit o familie mare — adică o bunică, o mătușă, un unchi din partea tatălui —, familie în care să trăiască vorbind araba, precum și frați și surori, veri, verișoare care, vorbind cu ea și cu tatăl ei araba, i-ar fi servit de model, de antrenori lingvistici.

Și pentru a nu omite nimic trebuie să spunem, Françoise Dolto, că din numărul mare de scrisori pe care le-am primit în legătură cu bilingvismul, în majoritatea cazurilor nu apar probleme deosebite.

Acest lucru e într-adevăr interesant.

De altfel unii părinți vă scriu: „Cred că nu trebuie făcut caz în fața copilului de faptul că are dificultăți în învățarea uneia din cele două limbi". Și în felul acesta multe situații se rezolvă de la sine.

Cu siguranță. Nici în fața, nici în spatele lui. Trebuie să aibă încredere în el. Cea mai mare parte a acestor experiențe ne arată că, din când în când, apar mici blocaje care, mai târziu,

dispar; că trebuie respectate dificultățile copilului, dar fără să se facă din asta o problemă psihologică, un obiect de discuție pentru toată familia. Acesta e lucrul cel mai important.

Albă ca Zăpada e cineva care trudește de dimineața până seara
(Despre buna folosire a poveștilor)

Iată scrisoarea unei mame care nu are o problemă propriu-zisă, dar este extrem de intrigată de comportarea fiicei sale de cinci ani și jumătate.

Dar cred că asta este deja o problemă!

Fetița are o soră de paisprezece ani. Mama nu lucrează. Soțul se ocupă și el de copil, „dar nu prea mult", ne scrie ea. Fetița merge la grădiniță de la doi ani și jumătate. „Se plictisește foarte mult acolo", precizează mama.

Dar de ce să mai trimiți un copil la grădiniță, dacă acolo se plictisește?

Aparent, fetița a dorit să meargă, dar a fost foarte decepționată dându-și seama că nu era împreună cu sora ei. A crezut, poate, că mergând la grădiniță se va întâlni acolo cu sora ei mai mare. Așa a fost la început. Să vedem ce se întâmplă acum: fetița ascultă multe povești, fie pe discuri, fie spuse de cineva. Este absolut, să spunem „normală" și se comportă ca un copil de vârsta ei, dar e total fascinată de povestea cu Albă ca Zăpada. Mama vă scrie: „Îi place atât de mult povestea încât, de doi ani, ascultă discul cam de două ori pe zi". Iar mama trebuie să-i citească și ea mereu povestea (în toate

versiunile: a lui Disney, a lui Grimm etc.). „I-am făcut o rochie, copie perfectă a celei din basm. Ar vrea să i se vopsească și părul în negru. Nu are pantofi cu toc, dar aduce mereu vorba pentru că ar vrea și ea să aibă așa ceva. Iar când, în timpul lecturii, se ajunge la momentul în care prințul fermecat o trezește pe Albă ca Zăpada, sărutând-o ca în Frumoasa din pădurea adormită, *ochii ei exprimă o emoție puternică.“ Mama precizează că fiica ei e destul de drăguță, dar că cei din familie nu se extaziază în fața ei tot timpul; mama i-a rugat chiar ea să nu-i facă fetiței prea multe complimente.*

Credeți deci că fetița e fascinată deoarece Albă ca Zăpada din poveste e frumoasă? Ce semnificație poate avea acest lucru? Mama a citit, de exemplu, în cartea lui Bruno Bettelheim despre Psihanaliza basmelor[1] *tot ce se referă la Albă ca Zăpada, dar nu i se pare că tot ce scrie acolo corespunde cu reacția fiicei ei.*

În orice caz, oricare ar fi atracția pe care un copil o are pentru un erou — Albă ca Zăpada este o eroină —, părinții se pot folosi de ea pentru a-l ajuta să se dezvolte. Or, în acest caz, fetița e blocată în ceva imaginar; este un fel de leșin. Și până la urmă nu se dezvoltă deloc, rămâne un copil ce pune întrebări, răspunde tot el la ele și care trăiește singur. Dar mai e un lucru pe care mama nu-l spune: dacă i-a confecționat și piticii — pentru că pare o femeie care dispune de timp!

În orice caz, i-a făcut rochia.

Întocmai. De fapt, nu-i atât de greu să pui niște tocuri la pantofii unui copil (se pun niște rondele care seamănă cu tocurile). Și să-i găsească și o perucă veche, de ce nu? Copiilor le place să se costumeze. Și acum să vedem, de ce e nevoie de pitici? Sunt de acord că această fetiță se preface că este Albă ca Zăpada, dar Albă ca Zăpada e cineva care trudește de dimineață până seara! Nu-i așa? Cineva care face paturile, care confecționează pături pentru pitici din material de toate culorile, care mătură, cântă etc. A fugit de acasă tocmai pentru că

[1] Paris, Laffont, 1940.

avea o mamă rea. Dar a fugit ca să devină mama celor șapte pitici. Și numai Dumnezeu știe ce mult se ocupă de ei. E o mamă extraordinară care face totul acasă! Ei bine, fetița asta știe să fie o asemenea mamă? Să se deghizeze în Albă ca Zăpada, de acord, dar să și curețe legume, să gătească, să-i considere pe toți ai casei — mama, sora și ceilalți — ca pe piticii ei de care să se ocupe de acum înainte! În acest caz…

După părerea mea, își va alege imediat o altă poveste. O va înlocui cu Frumoasa din pădurea adormită*!*

Trebuie să ne folosim de povești pentru ca inteligența copilului să se dezvolte în viața reală. În acest caz, copilul se refugiază în viața imaginară, iar mama nu joacă decât acest joc. Dar mai e și altceva de făcut. De ce să nu ne folosim de erou pentru a ne identifica cu el în realitate și nu numai în imaginar? Or, Albă ca Zăpada este cu adevărat o stăpână a casei, cât se poate de antifeministă, nu-i așa? Asta e foarte bine, deoarece îi ajută pe copii să se dezvolte. Mama să-i arate, prin desene, tot ce face Albă ca Zăpada în casă; să-i arate că piticii lucrează și ei, dar când se întorc acasă, găsesc totul pus la punct! Iată, deci! Fetița trebuie să se identifice și cu ceea ce face Albă ca Zăpada și nu numai cu rochia ei, cu frumusețea sau cu singurătatea ei, cum pare că se întâmplă acum. Iată ce mă îngrijorează la fetița despre care vorbim: această plictiseală, refugiul ei într-o lume imaginară unde vorbește numai cu ea, dezinteresul față de treburile casei, pasivitatea la grădiniță și acasă, pierdută în visul ei, așteptând un ipotetic Făt-Frumos de care să se îndrăgostească!

Dar, în general, când îi spunem unui copil o poveste, o legendă sau un basm, trebuie să insistăm asupra faptului că totul e o închipuire?

Nu există „trebuie“!

În sfârșit, ce e de dorit?

Eu spun că atunci când unui copil îi place un erou, este necesar să se identifice cu el nu numai în gând, dar și prin ceea ce face. Să fii, de exemplu, Robin Hood: sunt unii cărora le place să se deghizeze în Robin Hood. Și de ce nu? Dar să fie învățați, de asemenea, să ochească bine! Nu e greu. Se face o țintă pe un placaj și se ochește de la o distanță din ce în ce mai mare cu o săgeată nepericuloasă. (Se pot face acasă săgeți mici, din creioane cu plastilină la capăt.) „Dacă ești Robin Hood, știi să ochești bine. Dacă nu, la ce bun?“ N-am dreptate? Dar mai e și îndemânarea, acrobația lui Robin Hood, felul în care le salvează pe fete de cei răi etc. În sfârșit, să nu fie numai așa, o poveste imaginară, doar în mintea lui. Tot ce face copilul are ca scop să contribuie la dezvoltarea lui, să-l scoată din neputință, pentru a-l face puternic în viața reală urmând exemplul eroului preferat. Or, în aceste povești, dacă eroii sunt ființe imaginare, sunt de asemenea și ființe exemplare, care și-au dezvoltat corpul, sunt abili și eficace. Exact spre acest lucru trebuie să tindă copiii: să se străduiască să dezvolte în realitatea ființei lor sociale calitățile eroului sau ale eroinei pe care ei o admiră.

Nu doar cu părinții, ci și cu alții
(Lectura, televizorul)

Avem impresia că mulți părinți sunt decepționați de copiii lor de îndată ce aceștia nu sunt exact așa cum ar fi dorit sau ar fi visat ei să fie.

Da, din păcate așa e!

Mama unui copil de treisprezece ani vă scrie: „Nu îi place să citească. Este un lucru surprinzător pentru noi, deoarece atât eu, cât și tatăl lui avem întotdeauna multe cărți în jurul nostru. Deși noi citim cu regularitate, nu am reușit să-l atragem și pe el spre lectură. Citește benzi desenate (e mai bine decât nimic), dar și așa multă vreme nu s-a uitat decât la desene; iar textul îl citea doar când nu înțelegea desenul". De pildă, pe la șase ani, îi plăcea să asculte discuri cu povești, în special Micul Prinț, *citit de Gerard Philipe. Când copilul a început școala, mama a încercat să-i dea să citească* Micul Prinț *în timp ce asculta discul. Dar, după câteva minute, copilul nu a mai acordat nici o atenție cărții, a închis-o și nu a mai vrut să pună mâna pe ea. „În final, a învățat să citească ca un papagal, fără să înțeleagă prea bine sensul cuvintelor, până când am găsit într-o zi un joc într-o revistă pentru copii, care l-a amuzat. De data asta a făcut eforturi ca să citească." Mama mai dă și alte exemple și încheie: „Cred că și gustul pentru citit îi va veni într-o bună zi, probabil ca și celelalte: primul dinte i-a apărut la paisprezece luni; la un moment dat a azvârlit cât colo biberonul și nu a mai vrut decât lingurița etc. Îi plac sportul, activitățile manuale, muzica, dar nu vrea să*

învețe. Urmează niște cursuri de muzică la școală, a început să cânte la orgă. Îl ascultăm, căci noi dialogăm. Dar e păcat că nu se arată interesat și de lectură, deoarece am vrea să aprecieze tot ceea ce e în cărți, și ceea ce noi apreciem atât de mult. Asta l-ar ajuta și la școală".

În cazul acesta, da, aveți dreptate: avem de-a face cu niște părinți care nu au copilul pe care l-au visat. În realitate, copilul lor este diferit de ei. Și probabil că tocmai de aceea este diferit, pentru că, văzându-i cufundați în cărți, nu se simte inclus în preocupările lor. Singura modalitate de a-l face pe un copil să-i placă să citească este să-i citești cu voce tare povești, până se face destul de mare. Nu există altă cale.

Cu toate acestea, când era mic…

Da, știu, dar atunci era vorba despre audiovizual, despre discuri, televizor, radio. Când auzea o poveste, atunci îi plăcea. Dar copiilor le place și mai mult atunci când tatăl sau mama le citește ceva. Și, din moment ce acestor oameni le place să citească, iar el are treisprezece ani — la treisprezece ani, în ceea ce privește lectura, ești absolut ca un adult —, pot citi cu voce tare tot ce citesc: dacă copilul se va plictisi, va pleca; dacă nu, va asculta și va învăța de la părinții lui. E un copil foarte activ. Trebuie să adaug că, pentru băieți, lectura timpurie reprezintă adesea o fugă de realitate. Părinții sunt în general încântați când copilul lor citește mult; dar nu e bine. Or, în zilele noastre există, pe lângă ocupații ca acelea pe care le are acest băiat (ocupații manuale, fizice, sportive etc.), televizorul și radioul. Suntem într-o altă epocă. Chiar atunci când această mamă și soțul ei erau tineri, existau cu siguranță mulți alții care, la vârsta lor, fugeau de realitate și de contacte, de sport și de lucru manual, sub pretextul cufundării într-o lume imaginară, care atunci era lectura. Fiul lor este un băiat ce are nevoie de viață reală, și îl felicit pentru asta. Vârsta potrivită pentru a fi atras de lectură este pe la șaisprezece ani, când ai timp și te cam plictisești pentru că nu ai destule contacte umane.

Dar adevărata vârsta pentru lectură, pentru a citi într-un fel care e cu adevărat profitabil, este și mai târziu, către optsprezece, nouăsprezece ani, deoarece atunci ai deja o experiență a realității și a lumii, iar cărțile se referă la toate acestea. Dacă nu, este o experiență falsă, doar verbală; o experiență care nu poate fi replasată în realitate, care nu-și îndeplinește rolul de a îmbogăți ceea ce ai cunoscut și simțit deja adăugând ceea ce nu ai văzut și ai vrea să cunoști.

Spunând: „Are treisprezece ani, deci părinții pot citi cu voce tare pentru el tot ceea ce citesc ei", îmi închipui că îi veți face pe mulți să se indigneze. Există formule devenite locuri comune: de pildă, se vorbește întotdeauna despre acele cărți care nu trebuie să cadă în mâna oricui…

Bineînțeles! Dar eu nu cred că părinții se referă la asemenea cărți.

Vreau să spun că anumite subiecte, anumite teme nu sunt considerate abordabile…

Ei nu, tocmai, nu e adevărat. Atunci când cărțile sunt bine scrise și, indiferent de subiect — nu vorbesc bineînțeles despre cărțile pornografice sau erotice; mă refer la romane, eseuri, cărți de documentare —, ele prezintă interes începând, să zicem, de la zece-unsprezece ani, dacă părinții obișnuiesc să citească împreună cu copiii lor. Le vor spune: „Vezi, în capitolul ăsta există o pagină formidabilă. Mie mi s-a părut formidabilă. Am să ți-o citesc". Iar copiii vor discuta apoi despre ea cu părinții. Doar așa vor începe să aprecieze un autor. Deoarece o carte nu are sens decât dacă ești în contact cu autorul care a scris-o. Altfel, copiii nu înțeleg o carte: ea rămâne o hârtie, un obiect, ce se însuflețește doar dacă părinții i-au dat viață. Există de altfel și o dovadă: copilului îi plăcea *Micul Prinț* chiar atunci când era povestit de o voce nefamiliară, dar care îl însuflețea. Este limpede că citim pentru a avea povestea în urechi și în minte. Dacă ne-o citește altcineva, suntem

fericiți. Deci, dacă acești părinți vor să-i deschidă orizontul fiului lor, așa trebuie să facă, și nu să-i impună o lectură solitară care, pentru el, e doar plictiseală.

În legătură cu lărgirea orizontului, iată acum o temă care nu a fost abordată de noi și care interesează pe mulți părinți: copiii trebuie sau pot să se uite la televizor? Ce le aduce televizorul copiilor? Ce le ia? E bine pentru ei? E rău?

Este, într-adevăr, o problemă a multor familii, mai ales că într-o familie trăiesc persoane de vârste diferite, care nu au deci nici aceleași motivații, nici aceleași interese. Asta complică mult lucrurile.

O mamă vă explică de la bun început că este ostilă televizorului: „Sunt împotrivă, pentru că îi atrage pe oameni ca un magnet și îi face prizonieri. Televizorul ucide conversația, este o capcană pentru copii, le obosește ochii. Și apoi, putem spune și că televizorul ucide viața de familie. Avem televizor acasă, dar nu îi las pe copiii mei să se uite". Și continuă comparând televizorul cu un fel de drog de care familia nu se mai poate lipsi.

Spune câți ani au copiii?

Șapte și doi și jumătate; nu precizează dacă sunt băieți sau fete. Dar scrie: „La școală sunt străluciți…".

Chiar așa! șapte ani! doi ani și jumătate! strălucițiți la școală!

Poate se cam pripește. Continui scrisoarea ei: „Sunt cu totul deosebiți. De altfel, cred că acest lucru se datorează faptului că nu se uită la televizor. Noi facem și alte lucruri cu copiii noștri. Organizăm jocuri, citim și ascultăm muzică împreună, facem plimbări, discutăm". Adaugă totuși că soțul ei nu este defel de acord cu ea și îi reproșează că nu trăiește în pas cu vremea. De fapt, vă întreabă cine greșește, cine are dreptate, și mai ales vă roagă să nu ezitați să-i spuneți dacă ea e cea care greșește.

E imposibil să dăm un răspuns tranșant. Dar această scrisoare este destul de surprinzătoare, deoarece mama vorbește în același fel despre copilul ei de șapte ani și despre cel de doi ani și jumătate. Cum poate avea discuții cu un copil de doi ani și jumătate? Se pare că se referă mai mult la cel mare, cu care are o relație privilegiată și asta îl afectează oarecum pe soțul ei, din moment ce din cauza acestui copil el este privat de televizor.

Însă trebuie acum să adaug că televizorul poate fi deosebit de util pentru cei foarte mici: doi ani și jumătate este o vârstă la care cele văzute la televizor dau de lucru imaginației. Ele constituie sfera socialului pentru acești copii care, atunci când se întâlnesc în parc sau la grădiniță, pot astfel vorbi și despre altceva decât despre cei de acasă. Nu sunt *a priori* împotriva televizorului. Sunt împotriva drogului, adică a lipsei de criterii în alegerea emisiunilor și a monotoniei. Dar dacă televizorul este în permanență interzis înseamnă că acești copii din vremea noastră sunt crescuți „retro".

Și pe urmă, emisiunile de miercuri — la care mă uit când am timp — sunt deosebite. Ele îi învață pe copii multe lucruri care pot fi spuse și de alții, nu neapărat de părinții lor, de persoane care știu să se adreseze copiilor; e vorba despre poveștile cu animale, sau despre geografia pe viu… Mai sunt și desenele animate. Probabil, ei nu-i plac, dar unele sunt foarte reușite! Din păcate, sunt și unele foarte proaste…

Însă așa, ce o să se întâmple? Acești copii vor merge la unii colegi care se uită la televizor și se vor gândi că mama lor nu ține pasul cu vremea. Și nu va fi bine. Cred că ar trebui să urmărească programele și să aleagă: „Ia te uită, astă seară o să fie ceva foarte interesant; dacă vreți — nu sunt obligați să vadă o emisiune pentru că Mama a spus că e bună —, o să ne uităm". Tot așa pentru cel mic: să se uite într-o zi, singură, la emisiunile pentru cei foarte mici ca să vadă care sunt emisiunile destinate lor.

Deci soțul nu greșește cu totul?

Nu, cu atât mai mult cu cât până la urmă nici el nu are posibilitatea să se uite la televizor ca să nu le creeze copiilor

un regim special. Or, nu cred că este recomandabil ca părinții să fie centrați exclusiv pe educația și lărgirea orizontului copiilor lor. Atât și numai atât. Dar, atunci, ei?

În această scrisoare există și o altă întrebare. Tocmai ați spus că dezvoltarea educativă a copiilor nu este singura preocupare; că toate trebuie făcute la timpul lor. Iar această mamă pare preocupată mai cu seamă de lărgirea orizontului copiilor ei. Vă întreabă: „Când ne dăm seama că avem copii inteligenți, care asimilează repede, este bine sau rău să-i îndemnăm să studieze, să le explicăm cât de importante sunt studiile, să-i facem să simtă că munca este o comoară? Cum trebuie să procedăm? Am dreptate sau e mai bine să-i lăsăm să-și trăiască copilăria?".

Am impresia că știe deja răspunsul! Când scrie: „să-și trăiască copilăria, răspunsul meu este: bineînțeles!" În caz contrar, copiii rămân ca o parte din mama lor. Părinții trebuie să știe că tot ce a fost însușit, transmis, trăit, primit, doar din partea tatălui și mamei, sau doar cu scopul de a le face plăcere acestora, va „cădea", asemeni frunzelor uscate, în perioada pubertății. Copilului nu-i rămâne din copilărie decât ceea ce a integrat, nu numai din relația cu propriii părinți, ci și din relația cu alții. Este un lucru foarte important.

Acum, să vedem ce înseamnă să-i îndemni să studieze? Tot ce pot să spun este că e foarte rău ca un copil să sară o clasă. E mai bine să nu meargă la grădiniță și să intre direct la școală[1] — dacă, într-adevăr, știe să citească și să scrie — la cinci ani și jumătate sau șase ani, dacă are nivelul necesar, de exemplu în primul sau al doilea curs pregătitor. Dar, din momentul în care a intrat la școală, nu trebuie să sară nici o clasă. Am văzut multe accidente la copiii care au sărit o clasă pentru a le face plăcere părinților și, la un moment dat, au rămas în urmă. Deci

---

[1] Această notă prezintă schematic, pe grupe de vârstă, structura învățământului preuniversitar din Franța, permițând înțelegerea unor situații școlare foarte frecvente în această parte a volumului. În consecință, vom folosi de fiecare dată denumirea clasei sau instituției de învățământ calchiată din franceză, găsirea unui echivalent în sistemul

dacă copilul poate învăța să citească, să scrie și să socotească cu mama și cu tatăl lui, foarte bine; este chiar mai bine decât dacă ar merge la grădiniță, cu condiția să aibă alte posibilități de a frecventa copiii, la joacă, în cercuri pentru copii.

Ascultându-vă, am impresia că nu vă plac părinții care vor să-și împingă copiii să studieze…

Cred că e periculos.

…și care sunt tentați să descopere în familia lor un mic supradotat.

Toți copiii sunt inteligenți. Inteligența școlară nu reprezintă aproape nimic față de inteligența generală. Inteligența înseamnă capacitatea de a da un sens tuturor lucrurilor din viață, nu numai școlaritate. Ea se dezvoltă la fel de mult prin utilizarea mușchilor, a corpului, prin manualitate. Inteligența presupune memorie: exersarea memoriei cu ajutorul poeziilor, a poveștilor pe care le va putea spune, printr-o emisiune de televiziune pe care o va reține, toate acestea dezvoltă inteligența unui copil; adică, posibilitatea de a comunica în legătură cu tot ce vede, și nu numai școala. Aș vrea ca părinții să

---

românesc fiind de cele mai multe ori imposibilă, datorită deosebirilor existente între structurile celor două sisteme de învățământ. (*N. t.*)

- Între 3 și 6 ani: grădinița (*l'école maternelle*);
- Între 6 și 7 ani: curs pregătiror (CP = *Cours Préparatoire*) — în care copiii învață să scrie și să citească; (în structura învățământului românesc ar corespunde clasei I);
- Între 7 și 9 ani: curs elementar 1, 2 (CE1 și CE2 = *Cours élémentaire* 1, 2);
- Între 9 și 11 ani: curs mediu 1, 2 (CM1 și CM2= *Cours moyen* 1, 2)
- Între 11 și 15 ani: curs elementar superior sau Colegiu (CES = *Cours élémentaire supérieur* sau *Collége*); este compus din 4 clase numerotate în ordine descrescătoare: începe cu clasa a VI-a și se termină cu clasa a III-a;
- Între 15 și 18 ani: liceul (*Le Lycée*) — are 3 clase: *Seconde, Premiére, Terminale.*

înțeleagă că inteligența și sensibilitatea pentru viață trebuie dezvoltate prin toate mijloacele pe care le folosește corpul pentru a se exprima.

Deseori, când părinții își împing prea mult copiii să studieze, își dau seama că aceștia prezintă reacții de respingere…

Așa e.

…față de școală, pentru că acasă aceasta a fost prea valorizată.

Și apoi, copiii precoce, cei care, de pildă, ajung la examenele terminale înainte de promoția lor, își încep pubertatea „îndopați" din punct de vedere școlar. Iar când, la vârsta studenției, trebuie să-și trăiască viața corpului lor — pe care nu au cunoscut-o încă îndeajuns —, sensibilitatea față de alții (față de fete sau de băieți, în funcție de sex), sensibilitatea artistică, se produce o cădere: interesul pentru studiu dispare. Și e păcat, nu-i așa, pentru niște copii care au promis atât de mult? Noi, francezii, trebuie să renunțăm la această momeală, dacă pot spune așa. S-a pus accentul pe școală, crezându-se că ea reprezintă esențialul pentru inteligența copilului: „Copilul meu este în clasa a cincea. La vârsta lui! e extraordinar!" într-adevăr, poate că așa e. Există ființe ce se deschid foarte repede către multe lucruri. Dar ăsta nu e un motiv pentru a fi împinse exclusiv către viața școlară. Spiritul de dreptate, dragostea și atenția acordată naturii, plantelor, animalelor, bucuria de a trăi, inventivitatea plină de iscusință, îndemânarea manuală și corporală, o afectivitate disponibilă, experiența psihologică în raport cu celălalt și cu viața colectivă, acceptarea celorlalți ca diferiți, capacitatea de a-ți face prieteni și de a-i păstra, cunoașterea istoriei propriei familii, a comunei, a regiunii, a țării sale, deschiderea pentru artă, cultură, sport, sentimentul propriei responsabilități, curiozitatea față de tot, libertatea de a o satisface, iată calități care deseori nu se dezvoltă atunci când reușita școlară este singura valoare pentru care un copil este apreciat de părinții săi.

Un copil motivat personal pentru anumite lucruri — oricare ar fi acest lucru —, iată ce înseamnă un copil viu; dacă, pentru depășirea eșecurilor și decepțiilor sale, școlare sau sentimentale, este susținut de afecțiunea părinților săi și de încrederea în el pe care știu să i-o acorde într-o atmosferă destinsă, atunci acesta va fi un copil hărăzit unui viitor reușit. Adaug faptul că în loc să se bucure că își văd copilul „înaintea" celor din clasă, părinții ar trebui să fie interesați nu numai de capacitatea lui de a asimila cunoștințe, ci și de prietenii pe care și i-ar putea face în acest stadiu al dezvoltării sale, prieteni care să-l accepte ca pe unul de-al lor. Există deci două imperative ce trebuie nuanțate. Când un copil este în fruntea copiilor de vârsta lui, el riscă să fie izolat dacă, din punct de vedere fizic, iar apoi sexual, este imatur în raport cu ceilalți. Acest lucru este chiar mai dăunător pentru dezvoltarea caracterului decât dacă copilul este mai mare decât colegii lui de clasă. Deci ar fi mai înțelept ca un copil strălucit să nu fie încurajat să o ia „înaintea" celor din aceeași clasă până nu a împlinit cincisprezece ani.

Să explicăm zgomotele, să iubim muzica pentru a o face iubită

(Sunetele: zgomotul, muzica)

Trăim într-o societate în care suntem înconjurați și uneori chiar agresați de sunete și zgomote… În acest sens, mulți părinți tineri vă întreabă: cum pot fi obișnuiți sugarii cu zgomotele, cum să li se prezinte sunetele pe care le descoperă aproape în fiecare clipă, în fiecare zi, și care deseori îi sperie pentru că nu pot să le identifice?

Trebuie spus că, în casă, copilului îi este frică de zgomotele aspiratorului, ale aparatelor electrice zgomotoase, ale apei de la W.C. Singurul mijloc de a preveni sau vindeca aceste angoase este să iei copilul în brațe și să-i explici: „Știi, zgomotul care nu-ți place vine de la aspirator, de la bazinul de apă al W.C.-ului etc.“, spunându-i exact numele. „Hai, să vezi.“

Chiar dacă copilul nu are decât câteva săptămâni?

Bineînțeles, chiar la opt, la cincisprezece zile! Mama trebuie să-l pună să asculte toate zgomotele familiare ținându-l în brațe. În felul acesta zgomotele fac parte dintr-un fel de „mămoșire“ liniștitoare.

„Mămoșire“? Ca să vezi!

Îmi place acest cuvânt. Când totul este „mămoșit“ în viața unul copil; în viața familială, totul este liniștitor. Deoarece totul face parte din intimitatea mamei. Copilul se teme de zgomotul aspiratorului pentru că, în general, îl aude în momentele în care mama lui este la treabă, agitată, grăbită: e un lucru neplăcut pentru ea, dar trebuie să-l facă. Iar copilul simte tot timpul o tensiune. De fapt, îi e teamă de tot ce presupun aceste activități, mai ales dacă, la început, când era foarte mic, nu a văzut că ele sunt o parte, obișnuită, curentă, din viața mamei sale.

Există și zgomotul produs de sirenă în prima joi a fiecărei luni. Mai ales dacă părinții locuiesc lângă o asemenea sirenă, mama trebuie să-și ia copilul în brațe în ziua aceea, începând cu douăsprezece fără zece pentru a fi sigură că primele sunete nu-l vor surprinde pe copil. Sau, dacă se găsesc pe stradă, să-l ia în brațe de îndată ce aude sirena. Sirena este ceva antifiziologic. Când o aud, unii sugari se chircesc și se învinețesc de spaimă. Dar dacă mama îi liniștește, se uită în ochii lor și le spune: „Nu e nimic; asta e sirena. Nu trebuie să-ți fie frică. Mama e aici!“, totul e în ordine. Pe urmă, vor putea auzi, fără nici o teamă, tot felul de sirene, ale mașinilor, ale fabricilor. E suficient să fim atenți la început.

Cât despre zgomotele bazinului de apă de la W. C.; copilul este neliniștit și nu știe ce s-a întâmplat cu caca pe care l-a făcut; acesta este o parte din el și îi e teamă să nu fie într-o zi luat și el de apă, dacă din întâmplare ajunge acolo. Deci zgomotul e ceva care îl poate lua și pe el. Tot așa, sunt copii care intră în panică, când cada, golindu-se, face acel zgomot de sifon, ca și cum le-ar fi teamă să nu fie luați și ei de acel vârtej. Despre toate acestea trebuie să li se vorbească, folosindu-se cuvinte potrivite, atunci când încă nu vor să se uite, iar mai târziu să li se arate despre ce e vorba. După aceea, se vor obișnui foarte bine.

Și mai ales, niciodată să nu se râdă de copilul căruia îi este frică de un zgomot. Să nu i se spună niciodată: „Ah, ce prost ești! E aspiratorul“. Pentru că este un copil care vrea să știe. Trebuie să i se explice zgomotul cu ajutorul unor cuvinte care să-l liniștească.

Trebuie deci să evite să pună în funcțiune toate aceste aparate în prezența lor?

În nici un caz! Și să i se arate copilului cum poate să le dea drumul singur, apăsând pe buton.

Și acum, o cu totul altă întrebare. Fără a intenționa să dăm soluții în legătură cu probleme care nu depind de specialitatea d-voastră, dar care îl privesc totuși pe copil, am ales câteva scrisori referitoare la trezirea gustului pentru muzică la copii, în special prin lecții de pian. Deoarece lecțiile de pian revin des în scrisorile pe care le primim. Iată una, reprezentativă pentru multe altele, din partea unei mame care are trei fete, de unsprezece, nouă și patru ani. Problema este că bunica din partea mamei, profesoară de pian, dă lecții fetiței de nouă ani. Înainte, începuse să-i dea lecții și celei mari, dar aceasta a renunțat, scrie mama, după unu sau doi ani de țipete, plânsete, urlete, indispoziție din partea copilului, de fiecare dată când trebuia să meargă la lecție. De altfel, și cea de-a doua fată a făcut același lucru anul trecut. De fiecare dată, aceleași urlete: „Nu vreau să merg", „Nu-mi place pianul", „Prefer să fac altceva" etc. Până la urmă, părinții se întreabă dacă trebuie să persevereze, să-i oblige pe copii să învețe muzica, să meargă la lecții de pian și să le suporte; și dacă, în final, nu vor fi recunoscătoare acestor părinți care le-au obligat să depășească acest moment dificil. În ceea ce-l privește, tatăl, când este întrebat ce trebuie făcut, răspunde: „Așa e, încep cu lecțiile de pian. Apoi la școală va fi la fel. Nici acolo nu or să vrea să meargă".

Dar e cu totul altceva, din moment ce școala e obligatorie! Dacă unui copil nu-i plac lecțiile de pian, înseamnă că profesorul nu a știut să-i trezească gustul pentru această disciplină, fie din cauza atmosferei pe care o creează în timpul lecțiilor, fie pentru că nici acest profesor nu este încântat de meseria lui. Fiindcă, dacă faci această meserie și ești nervos, înseamnă că ea nu-ți face plăcere. Și riști, în felul acesta, să-i îndepărtezi pe copii pentru totdeauna de ceea ce le predai. Câți pacienți nu am văzut, muzicieni prin natura lor, care au fost pe viață

dezgustați de muzică de către un profesor la lecțiile căruia atmosfera era proastă? Și, apoi, profesorul trebuie să se adapteze: a văzut că unui copil nu-i place pianul? Ei bine, din moment ce e plătit pentru o oră sau o jumătate de oră de muzică, în timpul ăsta să-i cânte copilului! E mult mai bine decât să-l oblige pe el să cânte când lucrul acesta nu-i place. Pentru cei care o iubesc, muzica este o plăcere. Acest lucru se vede după plăcerea cu care o ascultă, nu întotdeauna după plăcerea cu care o fac.

Nu știu care sunt relațiile dintre aceste nepoțele și bunica lor și nici dacă mama este și ea o bună pianistă și dacă îi place muzica. Dacă ea însăși iubește muzica, înseamnă că ascultă des muzică, că vorbește despre plăcerea de a asculta și de a face muzică. Or, așa învață copiii să o iubească: auzind-o de mici, deoarece părinții lor cântă și încearcă să afle ce fel de muzică îi place copilului lor.

Repet: în primul rând, trebuie ca și părinților să le placă muzica! Unui copil îi place ceva prin fuziune afectivă, emoțională cu mama lor. Dacă aceste fetițe învață pianul pentru că mama lor vrea să-i facă plăcere propriei sale mame, e un lucru ratat. Și așa e, pentru că există o motivație în această relație, de la mamă la mamă, și nu în cea cu copiii ei. Și, în plus, părinții o fac pentru ca mai târziu copiii să le fie recunoscători, într-adevăr, dacă faci ceva pentru a avea recunoștința copiilor, înseamnă că faci educație pe dos.

Am vorbit despre dragostea profesorului pentru meseria sa, despre dragostea părinților pentru muzică; dar există și atitudinea proprie a copilului. Un copil „învață“ o artă doar dacă o iubește. Iar acesta, la rândul lui, va afla mai târziu ce le place propriilor săi copii. Poate că această femeie nu a fost crescută de mama sa? Sau poate aceasta nu a aflat ce-i plăcea ei. Altfel nu ar insista ca un copil să studieze un instrument care nu-i place.

În schimb, un asemenea copil ar putea fi dus la audiții de pian unde interpretează alți copii sau la concerte. I se poate spune: „Mie îmi place atât de mult muzica! Vrei să vii cu mine la concert? Dacă te plictisești, ai să ieși; o să mă aștepți afară“.

Și îi va spune plasatoarei: „Eu vreau să ascult concertul. Vă rog să aveți grijă de el dacă iese". Treptat, copiii care văd că părinții lor iubesc muzica, încep să o iubească și ei, mai ales dacă nu este considerată ca o pedeapsă. Bineînțeles, copiilor nu le place de la început orice fel de muzică. Vorbeam mai înainte de sugari. Din experiență se poate spune că acestora le plac secvențele muzicale foarte scurte din Mozart și Bach — variațiuni, de pildă —, la unul sau două instrumente (violoncel și pian; pian și vioară); nu orga, pentru copii este prea complexă și nu o pot analiza — căci urechea copiilor analizează în mod inconștient foarte bine muzica în măsura în care nu este atenuată de o prea mare intensitate sonoră. Dar în *Le Petit Livre*, de Anna Magdalena Bach, de exemplu, clavecinul, pianul, flautul, vioara, violoncelul le plac foarte mult copiilor. Când sunt mai mari, există metode minunate care formează gustul muzical și urechea armonică. Metoda Mariei Jaël, de pildă: există profesori din învățământul de stat care s-au format după această metodă (probabil că există și altele, dar eu o cunosc pe aceasta). Și, pe urmă, există corurile pentru copii. Iar, dacă copilului îi place, de ce să nu facă dans?

Trebuie reținut de asemenea că un copil începe uneori să învețe un instrument și apoi renunță. Asta nu înseamnă că nu îi place muzica! Să i se spună: „Din moment ce nu-ți place, banii pe care îi dădeam pe lecții am să-i pun deoparte pentru când o să vrei să înveți să cânți la un instrument sau altceva". Doar în felul acesta părinții arată că știu să prețuiască faptul că propriului lor copil îi place o artă. Și e adevărat că, în viață, plăcerea pe care ți-o dă arta este o foarte, foarte mare bucurie; când, mai târziu, lucrezi și te întorci acasă obosit, este nemaipomenit să ai această posibilitate de evadare. Deci, din moment ce acești părinți au bani pentru așa ceva, să pună deoparte banii pentru lecții și să-i spună copilului, cu creionul în mână: „Ăsta este prețul unei lecții. Ai fi avut una pe săptămână; asta înseamnă atâta pe lună" etc.

E tot ce pot să spun. Dar sunt indignată când văd copii care merg la lecții de pian ca și cum ar merge la niște ore de tortură. E groaznic! Nu pot decât să repet: de vină e sau profesoara,

sau relația copilului cu această persoană, sau, într-adevăr, copilului nu-i place muzica. Iar acest lucru trebuie respectat.

Încă o întrebare despre lecțiile de pian. Părinții se întreabă, mereu: „Există o vârstă ideală? Când e bine să se înceapă?“ — dacă, bineînțeles, copilul dovedește că are înclinație.

Pianul sau inițierea muzicală?

Ambele, pe de-o parte pianul și pe de alta inițierea.

Inițierea muzicală: cât de repede; la două luni, dacă se poate; și chiar *in utero*. Așa fac țiganii: *in utero* și în săptămânile de după naștere; cel mai bun muzician vine și cântă lângă femeia însărcinată și apoi, lângă leagănul copilului în primele luni de viață. S-a observat că un copil care a auzit în felul acesta un instrument, cel mai adesea, dacă este un copil dotat muzical, se va consacra acestui instrument. Este foarte interesant să cunoaștem tradițiile unui asemenea popor foarte dotat din punct de vedere muzical.

În Germania, pe de altă parte, inițierea muzicală începe la grădiniță, și uneori chiar la creșă, prin cântece ritmate de tamburine. Iar profesorii de la conservator vin să-i depisteze pe cei cărora le place muzica și au ureche bună. Începând cu doi ani și jumătate sunt luați cu autocarul la conservator, în clasa celor mai mici. Apoi, când sunt deja la grădiniță, cei cărora le place muzica sunt inițiați cu ajutorul instrumentelor care le plac: două luni, un instrument; alte două luni, alt instrument. Sunt respectate gustul copilului și atracția lui de moment, deoarece, în funcție de copil, doar pe la cinci-șase ani copiii sunt pasionați cu adevărat de un instrument sau, dimpotrivă, sunt îndreptați spre cor sau spre cercuri de cântece și dansuri. Și în felul acesta își continuă educația muzicală. Pentru unii, dorința de a studia un instrument muzical apare câteodată pe la nouă-zece ani, mai des la pubertate, dar au fost pregătiți prin această educație. Este extraordinar faptul că inițierea muzicală a precedat perioada pubertății, mai ales dacă ea nu l-a

dezgustat pe copil, dacă a avut loc în joacă și cu o ureche deja formată. Muzica, ritmurile și sunetele fac parte din viață, ca și formele și culorile. Sursă de plăcere pentru toate ființele umane. Dar copiii pot fi și îndepărtați de o plăcere, dacă aceasta devine obligatorie.

Nu orice adevăr trebuie spus
(Vorbărețul, obraznicul și pârâciosul)

O mamă vă scrie despre băiețelul ei de patru ani care, cum se spune, vorbește ce nu trebuie și o pune adesea în situații jenante prin reflecțiile pe care le face cu voce tare pe stradă. De pildă, apropiindu-se de un african, spune: „Ai văzut ce negru e domnul!"; sau, când vede un domn în vârstă trecând strada: „L-ai văzut pe domnul? E foarte bătrân; o să moară curând". Mama e foarte stânjenită în asemenea momente. Și își pune și o altă problemă: „Am două prietene cu situații familiale dificile. Una și-a pierdut soțul care s-a sinucis și are un copil de aceeași vârstă cu al meu; acesta nu și-a cunoscut, la drept vorbind, tatăl. Cealaltă e despărțită de soțul ei, iar cei doi copii își văd destul de rar tatăl. Mă tem că, într-o zi, băiatul meu, cu obișnuitele lui reflecții, îi va răni pe acești copii punându-le întrebări prea directe despre tatăl lor. Trebuie să aduc eu vorba despre asta sau să aștept să spună el ceva?".

În primul rând, această mamă ar putea să-și întrebe cele două prietene dacă le-au vorbit copiilor despre situația lor familială. Dată fiind vârsta, așa ar trebui să stea lucrurile. Unul ar trebui să știe că tatăl său a murit când el era mic — arătându-i fotografiile acestui bărbat dinainte de nașterea lui sau de când el era foarte mic —; iar celorlalți li se poate vorbi deschis, nu sunt ei singurii copii care își văd rar tatăl care a divorțat. Atunci când copiii sunt la curent cu situația lor, nimic nu îi mai rănește, evident dacă nu se urmărește așa ceva, ci, pur și simplu, discutarea unui lucru concret.

Iar în ceea ce privește observația copilului făcută pe stradă, asta nu înseamnă că este rasist: el spune că domnul acela e negru pentru că e într-adevăr negru. Bineînțeles, există situații jenante. Există copii telepați și vizionari: știu o fetiță care, într-o zi, fiind în tren, după ce o doamnă tocmai explicase că merge să-și întâlnească soțul, a spus dintr-o dată cu voce tare: „Nu e adevărat! Soțul ei nu e acolo. Merge să se întâlnească cu un alt domn fără să-i spună soțului ei". Doamna s-a înroșit toată…

Asta se numește „să calci în străchini"!

Nu se spune că din gura copiilor iese adevărul? Ei nu-l spun ca să facă rău, ci unii pentru că sunt telepați sau vizionari, iar alții pentru că știu să observe.

Acești copii trebuie aduși la realitate?

Nu cred. În cazul acesta concret, când mama va simți că lucrurile spuse de copilul ei au rănit sau au șocat, își va cere ea scuze. Iar fiului ei îi va spune: „Sst! Sst!". Iar după aceea: „Adineauri, i-ai spus acelui domn că o să moară. Ție ți-ar plăcea să mori?". Și îi va explica că nu-i spui cuiva ceva ce îl poate supăra. Copilul acesta e cu siguranță inteligent și sensibil. Cred că, dacă vorbește acum cu el, îi va educa sensibilitatea. Să-i spună: „Toate lucrurile adevărate poți să mi le spui încet mie". Când se vor plimba pe stradă, să-i spună în secret: „Această doamnă e foarte urâtă", „Acest domn este rău". Sunt și copii care spun: „Uită-te la doamna asta, ce albastră e!", sau „Oh! ce roșie e!". Asta înseamnă că li se pare drăguță. La patru ani, copiii își exprimă câteodată sentimentele față de cineva cu ajutorul culorilor. Și-i pot spune acest lucru mamei lor, care înțelege pentru că ea comunică cu ei. Iar mama să-i explice: „Sigur! Roșie, în glumă, pentru că tu vrei de fapt să spui că este simpatică sau că nu este simpatică". Nu pot să spun mai mult. Acest copil nu are decât patru ani… Să nu i se facă morală!

Să vedem scrisoarea unei mame de-a dreptul disperate: „Trebuie să iau în serios sau pot să minimalizez ceea ce s-a întâmplat?". Fiul ei, de șase ani, a început școala de puțin timp. „Aseară, când m-am întors acasă, l-am găsit pe soțul meu complet schimbat la față", scrie ea. Iată ce s-a întâmplat: plecând de la școală, fiul ei a insultat-o pe directoare pentru că, în timpul pauzei, îi luase mașinuțele cu care se juca. Când bunica s-a dus să-l ia după ore de la școală, l-a auzit pe copil izbucnind într-o criză de furie și țipând la adresa directoarei: „Vacă!". Din fericire, aceasta nu l-a auzit…

Dar a auzit bunica!

Da. Și i-a spus tatălui, care i-a spus mamei. Și toți se întreabă și comentează: „Vă dați seama! Ce s-ar fi întâmplat dacă directoarea ar fi auzit? Ce s-ar fi ales de fiul nostru?". Mama continuă: „Ca în fiecare seară, l-am întrebat pe băiețel ce s-a întâmplat peste zi, ce a mâncat la cantină…".

Opriți-vă, nu vă mai las să continuați, pentru că acest „ca în fiecare seară"… e îngrozitor. Așa cum am mai spus, părinții îi întreabă pe copii ce s-a întâmplat la școală, iar ei nu își mai aduc aminte sau își aduc aminte doar puține lucruri. Și acest incident l-ar fi uitat complet dacă bunica nu ar fi făcut atâta caz de el.

De fapt, el asta i-a și răspuns mamei sale: că a uitat.

Dar așa și e! În timp ce bunica a fost șocată: ea și-a imaginat ce ar fi simțit dacă copilul i-ar fi spus ei acele lucruri. În ceea ce o privește pe directoare, probabil că a auzit tot, dar a fost destul de inteligentă ca să-și pună „filtrele" și să nu bage în seamă. Așa trebuie făcut cu un copil care răspunde în felul acesta. E clar că nu a fost frumos din partea ei să îi ia mașinuțele! Băiețelul era la școală de trei sau patru zile și voia să-și facă praf colegii și colegele cu mașinuțele lui! Dar regulamentul nu permite așa ceva, asta-i tot! Asta este legea, iar legea e dură. Cine nu spune, cel puțin o dată în viață, la adresa polițiștilor, a judecă-

torilor: „Porcii!“? Nici nu merită atenție. În schimb, toată drama asta pe care o fac părinții e ceva îngrozitor.

Deci, mama continuă: „Într-un târziu, a cedat și mi-a mărturisit“. În acel moment, copilul a izbucnit în plâns, s-a dus și s-a închis în camera lui și a ieșit mai târziu cu un desen pe care i l-a oferit mamei. „Eu nu m-am lăsat prinsă în cursă, tocmai pentru că știu că e foarte șmecher. Dar mi-a fost foarte greu să refuz acel desen.“

Dar de ce să-l refuze?

Iată urmarea: „I-am explicat de ce în seara aceea, la culcare, nici nu o să-l alint ca de obicei, nici nu o să-i citesc. Dar, la ora zece, el încă nu dormea. A trebuit să dau înapoi“. Pe scurt, ei i s-a părut că e o dovadă de prea mare șmecherie din partea lui să-i ofere un desen după tot ce a spus.

Iată imaginea tipică a părinților care nu-și pot asuma faptul că un copil are un moment de revoltă și de adevăr pentru a exprima ce simte. Sunt de acord că nu orice adevăr trebuie spus. Iar acest lucru trebuia pur și simplu să i se explice: „Ascultă, altă dată să fii atent. Când îți vine să spui ceva despre o persoană pe care trebuie să o respecți ca să nu ai necazuri după aceea, vorbește cu noi. Și, pe urmă, acum ai aflat că nu trebuie să iei mașinuțele cu tine la școală“. Dar acest tată schimbat la față, această mamă disperată… mi se par chiar amuzanți — numai că acordă o importanță mult prea mare gestului unui copil nostim și care a rămas el însuși.

Scrisoarea următoare ridică, printr-un caz particular, o problemă pe care noi am pus-o puțin sau chiar deloc în discuție până acum: aceea a copiilor pârâcioși. Mama care vă scrie are doi băieți de cinci ani și jumătate și de patru ani. Problema e cu cel mare; e foarte bun în clasă…

Ce înseamnă, la cinci ani și jumătate, că e foarte bun în clasă?

Mama scrie doar că învățătoarea este mulțumită de el pentru că învață foarte repede.

Adică, este inteligent.

Întotdeauna a fost fricos, de când era foarte mic, iar acum îi este teamă de colegii lui. Nu îndrăznește să se apere, dar, în schimb, pârăște și povestește tot, fie învățătoarei, fie mamei. Degeaba îi spune aceasta să nu mai facă așa, el continuă.

Mama ne propune și o explicație: când copilul avea douăzeci de luni, și-a pierdut bunicul din partea tatălui, care avea o brutărie. Părinții s-au văzut siliți să preia ei brutăria și să lucreze acolo; din acest motiv, i-au lăsat pe copii în grija bunicii care tocmai devenise văduvă. Aceasta îi ducea zilnic cu ea la cimitir: „Cred că poate asta l-a marcat. Pe moment, nu am îndrăznit să-i spun soacrei mele să nu-i ia pe copii la cimitir, deoarece simțeam că suferă enorm, iar asta o ajuta". Mai spune că primii ei ani de căsătorie nu au fost prea buni, că deseori ea și soțul ei erau supărați unul pe altul zile în șir fără să se întrebe dacă pentru copii acest lucru era vizibil. Acum, se înțeleg mult mai bine.

Este clar că viața dificilă pe care a avut-o de la douăzeci de luni când, deodată, mama lui a fost obligată să-l lase și să se ocupe de magazin etc., reprezintă lucruri care l-au marcat. Acest copil a rămas cu o bunică care își trăia propria durere. Și, în acel moment, și-a format o deprindere „masochistă" — adică: din moment ce era obligat să se simtă bine peste zi cu bunica, se obișnuise să se simtă bine și cu suferința ei. De aceea, astăzi, se lasă bătut de ceilalți, este într-un fel victimă. Pentru că, la început, a fost „victimizat". Înțelegeți?

Cum poate fi ajutat?

Unui asemenea copil, care se lasă mereu bătut de colegii lui, trebuie să i se spună — am mai scris asta: „Ascultă! N-ai fost încă suficient de atent la *cum* te bat copiii, când *doare cel mai tare* (trebuie folosite aceste cuvinte: „doare cel mai tare"). Dacă te poți feri de lovituri, ferește-te! Dar când unul se năpustește asupra ta, amintește-ți ce ți-am spus. Și, când ai să știi

deja ce doare cel mai tare, după o vreme, ai să știi și tu cum se dau loviturile și ai să te poți apăra. Ai să vezi atunci că prietenii tăi nu o să se mai gândească să te atace. Și o să fie foarte distractiv să te bați și tu puțin". Doar așa poate fi ajutat acest copil. Nu servește la nimic să i se spună: „Apără-te", din moment ce el nu poate decât să se plaseze în poziție de obiect și de victimă. Deci, fără angoasă și cu ajutorul încurajărilor primite, el trebuie să facă ucenicia agresivității față de ceilalți, fiind foarte atent la tehnica celor care îl atacă. Cum este inteligent, va învăța și asta și va reuși să se apere. Nu trebuie nici să-și bată joc de el, nici să-l compătimească, nici să-i acuze pe ceilalți, ci să-l determine să știe să se facă respectat, răspunzându-le celorlalți, prin replici chinestezice, cu aceeași monedă. Este un copil prea pasiv.

În legătură cu tema, această mamă ne povestește și o altă istorioară exemplară: „Vara trecută, în timpul vacanței, mi-am dus băiatul la piscină să ia lecții de înot. Am dat peste un instructor care nu era probabil un psiholog prea fin, și care mi-a spus că nu e, oricum, atât de grav dacă copilului îi e teamă, deoarece e inteligent și va fi suficient să-l oblige să-și domine teama. Dar băiatul meu și-a pierdut pofta de mâncare, era mereu angoasat și voia să aibă o lampă mică în camera în care dormea, spunând că nu poate să doarmă pe întuneric". Și apoi, în ultima zi, a fost groaznic. Instructorul l-a dus în bazinul cel mare — copilul a fost literalmente paralizat și urla: „Mi-e frică". Mama nu a intervenit, dar când instructorul a venit înapoi cu băiatul, acesta era înghețat, cu ochii închiși — deși afară erau 35° —, și nu și-a revenit cu totul decât după o baie fierbinte. Evident, a spus că pentru el s-a terminat cu bazinul de înot; și nu s-a mai dus niciodată. Mama încheie punându-vă această întrebare: „Ce e de făcut ca să scape de această frica, de aceste angoase, ca să nu mai pârască? Să-l dau să facă sport? Până acum nu a prea mers. Și ce sport l-ar ajuta?".

În primul rând, fără sport! La cinci ani și jumătate, e prea devreme să-l înveți să înoate pe un copil care nu vrea și care, de la prima lecție, nu era prea încântat de ceea ce urma să facă.

Pe motiv că au plătit deja o serie de lecții — în general așa se petrec lucrurile la bazin —, părinții nu trebuie să-și spună: „Din moment ce am plătit atâtea lecții, măcar să le facă…". În cazul acesta, e păcat că au continuat. Dacă băiatul ar fi avut opt ani, lucrurile ar fi fost complet diferite; o încurajare l-ar fi ajutat. Dar părinții trebuie să știe că nu se duce la înot un copil de cinci ani și jumătate decât dacă o cere el. Iar atunci i se va face unui instructor sau unui alt profesor următoarea propunere: „Ați fi de acord să-l luați de probă o dată? Dacă îi place, va face mai departe". Am putea spune că această mamă consideră că fiul ei are deja opt ani.

Trebuie să adaug și faptul că, dacă ea și soțul ei ar fi intrat în apă cu băiatul, acesta s-ar fi obișnuit cu bazinul; s-ar fi jucat cu tatăl și mama lui până în ziua când, înotând ca un cățel, așa cum fac toți copiii, ar fi spus: „Vreau să învăț să înot repede și bine". E clar că în acel moment lucrurile s-ar fi petrecut cu totul altfel.

Și acum, să vorbim despre copiii pârâcioși.

Nu știm defel *a priori* ce înseamnă „a pârî" pentru un copil. Deci să fim atenți ce cuvinte folosim. Uneori este foarte util ca un copil să spună, de exemplu, când un altul este în mare pericol și nimeni nu știe. Dacă le spunem copiilor că nu trebuie niciodată să pârască și dacă sunt certați sau pedepsiți pentru asta, nu vor mai îndrăzni să anunțe când se întâmplă ceva periculos. Când un copil vine și spune: „Cutărică a făcut cutare lucru", mai bine îl întrebăm: „De ce vii să-mi spui asta?". Dacă răspunde: „Pentru că nu e bine ce a făcut!", i se va explica: „Da, e interzis să faci așa ceva (sau „da, ai dreptate, nu e bine"). Și fiindcă știi, să nu faci și tu ca el". În schimb, dacă răspunde: „Pentru că trebuie să fie certat", i se va spune: „Lasă, a avut noroc că nu l-am văzut (sau auzit)", sau poate: „A avut noroc că a scăpat de data asta, pentru că nu a pățit nimic grav" (căci din ce cauză ne apărăm de lucruri, dacă nu pentru că sunt periculoase?). Dar dacă copilul ne anunță că un altul face ceva periculos, trebuie să-i fim recunoscători: „Îți

mulțumesc că m-ai prevenit"; dar în acest caz nu vorbim de pârâ. Mergem să vedem ce se întâmplă, punem capăt imprudenței, dar niciodată nu certăm copilul care a greșit și a fost pârât. Niciodată.

Acestuia, îi vom spune: „Știi că e rău ce ai făcut" sau „E periculos ce faci. De aceea nu aveai voie". Dacă, deși nu a ascultat, nu i s-a întâmplat nimic grav, i se va spune: „De data asta ai scăpat. Cu atât mai bine! Nu te cert. Ai avut noroc că nu te-am văzut, pentru că m-aș fi speriat foarte tare". Există deci o diferență. Copilul nu trebuie certat, trebuie văzut dacă e în siguranță. Dacă nu, îl ajutăm să iasă din necazul în care a intrat. Iar celui care a venit să spună, îi mulțumim: „Ai făcut bine că ai venit, pentru că erai îngrijorat. El a riscat. Ar fi putut să fie periculos".

Doar așa pot fi ajutați copiii. Nu li se va spune că e urât să pârască pentru că nu știm despre ce e vorba. Trebuie interzisă răutatea celui care pârăște pentru ca celălalt să fie certat. Iar dacă așa ceva există, acest lucru se datorează numai părinților care îi ceartă pe copiii pe care alții i-au pârât, nu-i așa?

Ar trebui probabil să trecem la un caz mai precis, atunci când cel care pârăște a fost victima celui pe care îl pârăște. „Te spun lu' mama" (sau „lu' tata" sau „lu' doamna"): este o amenințare pe care o auzim deseori acasă sau la școală, în pauză. Cum trebuie să reacționeze adultul când un copil se plânge de un coleg, de un frate sau o soră, în urma unei încăierări în cursul căreia a fost victima celuilalt copil?

În această situație trebuie să fim atenți și să evităm două primejdii; pe de o parte, să nu-i arătăm compasiune celui care se plânge (uneori rănit) și, pe de alta, să-l agresăm și noi prin vorbe, prin „bătaie" sau pedeapsă pe agresor — cele două primejdii făcându-le rău ambilor copii. Și, la urma urmelor, asta nu este educație.

Trebuie să ne ocupăm de cel care are cea mai mare nevoie, să-l consolăm și să-l îngrijim pe cel care a fost jignit sau rănit; să-i spunem: „Celălalt a fost cam dur" sau: „Alege-ți

adversarii; ăsta e prea puternic sau prea mare ca să se joace cu tine, dar cel puțin ai învățat și tu ceva". Cel mai adesea, câteva cuvinte și câteva îngrijiri și totul s-a terminat. Dar niciodată nu trebuie spuse vorbe urâte despre autorul faptei. Mai bine, dacă reușiți, atrageți-l să vă ajute să înlăturați stricăciunile.

De multe ori, după ce primul a venit să se plângă, vine și celălalt să-și justifice purtarea, plângându-se la rândul său: „El sau ea nu m-a lăsat în pace, m-a provocat". Și acesta trebuie consolat: „Ghinionul tău că e mai slab decât tine, nu e nici o scofală să te joci cu cei care nu sunt la fel de puternici ca tine". Când apar certuri în familie, când copiii se agresează unul pe altul pentru spațiul violat: „Vine la mine în cameră", „îmi ia lucrurile"…, trebuie să ne gândim la posibilitatea fiecăruia de a se apăra pasiv. Am mai vorbit deja despre asta: fiecare copil trebuie să aibă în casă un spațiu numai al său pentru obiectele personale, o ladă sau un cufăr ce se închide cu cheia sau cu lacătul. Doar părinții pot face efectivă posibilitatea apărării pasive. Dacă apoi copilul vine și se plânge că a fost invadat sau că s-a făcut o razie prin lucrurile lui cele mai de preț, înseamnă că nu a folosit mijloacele care i-au fost puse la dispoziție: i se va spune acest lucru, iar cei doi copii vor fi consolați, deplângându-se faptul că s-au născut în aceeași familie.

Dar, în general, nu e periculos dacă un copil este pârâcios?

Cel mai important, dacă un copil pârăște una-două și îl acuză mereu pe celălalt, este să nu ne lăsăm manipulați de el și să-l pedepsim sau certăm pe celălalt; în caz contrar, copilul care pârăște sau calomniază, victimă reală sau imaginară, nu va putea deveni niciodată autonom. Va recurge întotdeauna la autoritatea protectoare și, obținând pedepsirea celuilalt, se va răzbuna de fapt în mod jalnic. Cu timpul va fi detestat de ceilalți copii și va fi considerat un spion dușman.

Dar, dacă pâra este motivată de îngrijorarea copilului că o regulă a fost încălcată, acesta va putea fi ajutat să știe cum

trebuie să se poarte el, după propria lui conștiință, repetându-i-se ce regulă a fost nesocotită, în loc să se lase ademenit ca oaia lui Panurge și să facă și el aceeași prostie.

Copilul care pârâște este o ființă slabă, care suferă, fiind gelos pe unul mai puternic decât el, mai șmecher, mai îndemânatic care l-a învins, îl vom ajuta să se corecteze de această sensibilitate plângăcioasă sau acuzatoare care îl împiedică să-și facă prieteni, dacă îi vom refuza satisfacția pe care o sconta. Copiii care nu știu să se joace, care nu știu să-și facă prieteni și sunt întotdeauna gata să spună lucruri rele despre ceilalți, copiii considerați cuminți de instanțele tutelare, ajung repede, dacă autoritatea părintească se lasă manipulată, niște copii solitari și nefericiți printre copiii de aceeași vârstă.

Repet, rolul nostru de educatori este de a-i pregăti pe copii pentru viața împreună cu cei de vârsta lor, ajutându-i să se autoprotejeze în diversele încercări prin care trec și să se autoghideze în comportamentul lor, ținând cont de prudență și de lege, chiar dacă alții le dau exemplul că prima poate fi încălcată fără risc, iar cealaltă fără nici un scrupul. „Nu fă și tu la fel din moment ce, pe bună dreptate, consideri că nu a făcut bine sau că a fost imprudent."

Copilul trebuie să-și poarte singur de grijă
(Organizarea activității școlare)

Mulți părinți vă cheamă, am putea spune, în ajutor: „Dumnezeule, cum să-l ajutăm pe acest copil să fie mai organizat? E cu capul în nori; ba e așa, ba așa!".

Iată pentru început o scrisoare exemplară în felul ei. Este de la o mamă care vă întreabă ce să-i spună băiatului ei, de opt ani, ca acesta să înțeleagă că a venit vremea să-și poarte singur de grijă. Mai are doi copii de șase și de un an. Nu mai știe ce argument să folosească pentru ca fiul ei să fie mai atent. Ne povestește, printre altele, ultima lui boacănă: într-o zi cu ploaie s-a întors acasă în mare grabă — pentru că întotdeauna dă buzna așa, își bagă nasul peste tot fără să se gândească, scrie ea —, dar cu hanoracul în mână; deci a ajuns ud leoarcă. În altă zi, ghiozdanul fiind prost închis, și-a pierdut carnetul de note și guma pe drum. „După părerea soțului meu, îl cocoloșesc prea mult, și astfel fiul meu nu poate să înțeleagă că trebuie să-și asume niște responsabilități. Poate că e așa. Dar totuși de mai bine de doi ani port un război cu el ca să-și pună lucrurile la loc, să se spele pe mâini fără să i se mai spună etc. Fiica mea, deși cu doi ani mai mică, este mai responsabilă decât el: dar el are impresia că eu îi cer lui să facă eforturi, într-un cuvânt că eu sunt mereu în spatele lui și nu și în spatele celorlalți doi." Mama ne mai spune că, pe de altă parte, acest copil este foarte inteligent și printre primii din clasa lui. Este guraliv — dar, în sfârșit, care copil nu e

guraliv? —, cam cu capul în nori: „Când i se vorbește despre toate aceste mici probleme, numai că nu spune — dar cu siguranță așa gândește: «Mă bateți la cap cu lucruri fără importanță»“.

Important în această scrisoare este faptul că mama care ne scrie pare să fi făcut singură educația copiilor ei, deci a acestui băiat de opt ani, vioi, dinamic, care este băiatul cel mare. Tatăl spune că ea îl cocoloșește prea tare? Cred că acest tată, atunci când copiii erau mici, a lăsat-o cam prea mult pe soția lui să se ocupe de ei, fără ca el să le acorde o prea mare atenție.

În orice caz, de mai bine de doi ani ea nu ar mai fi trebuit să-i spună nimic acestui băiat. Fără „Fii atent! (adică: „Fă ce îți spun eu să faci“), ci: „Începând de azi, o să te descurci singur, pentru că așa trebuie. Și dacă nu te descurci, ai să mă chemi pe mine în ajutor“. Vreau să spun că băiatul trebuie să-i ceară mamei ajutorul, iar ea să nu fie mereu cu ochii pe el. Dacă și-a pus puloverul invers, dacă e ud leoarcă, dacă se plânge că e ud, să-i răspundă: „Ia te uită! dar aveai impermeabilul! Bietul de tine, ai uitat?“. Atât. Și să nu-l certe. A făcut o experiență. Dacă și-a pierdut ghiozdanul, îl compătimește. În realitate, este un copil care trebuie compătimit pentru toate aceste întâmplări neplăcute. Se pare că răstoarnă farfurii, așa, pur și simplu pentru că nu e atent. Iar eu cred că, prea multă vreme, brațele, mâinile mamei au făcut totul în locul lui. În cazul acesta, cel mai bun mijloc de a-l ajuta este să nu-i mai spună nimic. Îi va spune el ce prostii a mai făcut. Iar ea să-i răspundă: „Vezi, te-am cocoloșit prea mult când erai mic, dar până la urmă ai să te descurci singur foarte bine“. Și asta-i tot. Nu s-a spălat pe mâini? Când vine la masă, să-i spună: „Ai să mănânci cu mâinile murdare; nu e bine, pentru că pe mâini se poate lua orice. Ai văzut că eu, când vin la masă, am mâinile curate“. Dar în nici un caz să nu-i spună, înainte de a veni la masă, să meargă să se spele. Dacă după această mică discuție va fugi să se spele, va pierde cinci minute și i se va răci supa, nu-i nimic, să-l lase în pace!

Însă dacă tatăl vrea să intervină cu titlu preventiv — ceea ce mamei îi spun să nu facă —, să-l lase. Să lase acest lucru în

seama soțului ei. Iar dacă el nu bagă în seamă, asta este! Nu e treaba ei. A venit vremea să-l lase pe acest copil să se defineasc că în raport cu el însuși și cu tatăl lui, fără ca ea să se amestece. Și totul se va aranja, pentru că este un copil foarte dotat, curios, care își bagă nasul peste tot. Iar ea nu l-a lăsat să fie așa mai devreme, asta e.

Acum, să lărgim puțin cadrul discuției: ați spus că multe scrisori vorbesc despre copii care nu știu să-și organizeze activitatea școlară, care pierd vremea și care nu mai termină sau petrec ore în șir cu temele, fără să reușească, de fapt, să le termine vreodată. Asta este o problemă de organizare a muncii. Vine o vârstă când copilul este preocupat de acest aspect. Până atunci, nu cred că părinții pot face mare lucru.

Și totuși, se poate încerca cu anumite ocazii, când copilul are lucrări și trebuie să-și recapituleze lecțiile. Există o modalitate de a-i arăta copilului cum să-și învețe lecțiile: cerându-i să le repete cu voce tare. Părinții îi vor arăta cum ar face ei în locul lui: se citește lecția tare, ascultând cu atenție (chiar dacă copilul nu ascultă decât pe jumătate, el vede cum fac tatăl și mama lui), apoi nu te uiți pe ce ai citit și încerci să-ți amintești. Când copilul spune: „Gata, știu lecția! Vrei să mă asculți?“, părinții acceptă, dar numai dacă li s-a cerut — și niciodată nu îl ascultă toată lecția. Trebuie să-i pună doar una, două întrebări cel mult, luate la întâmplare, și eventual să-i spună: „Întrebarea asta n-ai știut-o“. Dacă protestează: „Ba da, o știam foarte bine!“, să-i răspundă: „Ei, dacă ai știut-o, înseamnă că nu mi-ai răspuns bine“. Atât. Dacă, dimpotrivă, copilul răspunde bine: „Vezi, întrebarea asta o știi. Sper că știi și restul“. Nu trebuie să insiste, să-l pună să tot repete, riscând astfel să-l plictisească.

Și încă un lucru: copiii care au fost anorexici când au fost mici (adică cei care vomau la masă, nu voiau să mănânce) reușesc mult mai târziu decât ceilalți să „știe“ lecțiile. Nu trebuie niciodată puși să le spună pe dinafară, deoarece asta pentru ei e ca și cum ar vomita. Acestora trebuie să li se spună: „Sunt convins că ai stat destul de mult la lecția asta; sigur o știi“. Dacă a doua zi copilul vine de la școală și spune: „Am

luat o notă proastă", să fie încurajat: „Ai să reușești sigur, până la urmă. Știi, așa a fost și când erai mic, nu reușeai să mănânci. Vezi, și lecțiile trebuie înghițite. Tu nu le înghiți. Cu timpul, vei reuși". Pe scurt, trebuie să-i arate copilului încredere.

În ceea ce privește organizarea activității, pot spune că acest lucru îl interesează pe copil în jurul clasei a șasea. Și ar fi într-adevăr util ca, în școli, copiii să fie învățați cum să-și organizeze activitatea. Deoarece lucrurile nu stau așa — cu rarele excepții ale unor învățători și învățătoare —, să vedem cum pot o mamă, un tată sau un frate mai mare să ajute un copil, cu condiția ca acesta să o fi cerut, să fi spus: „Aș vrea să știu cum să fac!". Se începe cu caietul de clasă: dacă nu a scris tot, nu va înțelege ce are de făcut. „O să rezolvăm asta în câteva zile. Adu caietul de clasă al unui alt coleg. O să le comparăm". Pentru că sunt copii care sar pur și simplu o parte din ceea ce au de făcut; merg prea repede sau nu suficient de repede. Apoi, dacă tema este clară, trebuie să stabilească cu copilul de cât timp e nevoie pentru fiecare materie: „Îți trebuie atât pentru asta. La ora cutare, ai să faci asta; dacă totul merge bine, ai să termini la ora cutare". Și îi notează aceste ore pe o hârtie care rămâne lângă el. Mama va ține minte aceste ore și va veni să controleze: „Acum, gata. Ai învățat destul lecția asta, treci la cealaltă". Dacă nu se procedează așa, mai ales începând cu clasa a șasea, copiii sunt depășiți: profesorii le cer prea mult; nu mai termină niciodată cu prima materie. Încet, încet, după câteva săptămâni, copilul va reuși să facă totul în timpul prevăzut și va ști ce să învețe și ce nu din ceea ce i s-a dat, căci trebuie să știe și să se oprească. Între nepăsare și perfecționism, trebuie găsită linia de mijloc, cea a eficacității suficiente.

Încă o scrisoare de la o mamă descumpănită ce are doi băieți de opt și un an și o fată de patru ani. Problema pe care și-o pune — și vi-o pune — îl privește pe băiatul de opt ani. „Este un băiat foarte vesel, deseori nepăsător la școală. Nu învață nici prea bine, nici prea rău, dar are caiete foarte dezordonate: încerc să-l determin să și le țină cel puțin curate. Azi dimineață, înainte de a pleca la ore, a scris o

mică scrisoare unui corespondent a cărui adresă a primit-o de la școală — în mare viteză, fiindcă a uitat să o scrie aseară, o dată cu temele. Nu era notată pe caietul de clasă, în care mă uit zilnic, când vine acasă. Era deja ora opt și douăzeci, își corectase două greșeli, pe care i le-am semnalat, cu pixul, scrisoarea fiind scrisă cu creionul. I-am spus: «Acum o scrii din nou. Ai să te înveți minte să mai lași totul pe ultimul moment». Atunci, a început să se agite, să plângă și, deodată, mi-a aruncat: «Nu, mamă, am să întârzii la școala… te rog». Și cum eu nu eram de acord, mi-a spus: «O să mă omor.» Era prima oară când îl auzeam spunând aceste cuvinte. Mi-a fost foarte frică. I-am vorbit cu calm despre scrisoarea lui, explicându-i că data viitoare o să o scrie din timp, că nu avea rost să ne certăm pentru asta. După care a plecat fără să-l mai pun să scrie încă o dată scrisoarea, consolat și, mai ales, calmat. Acum mi-e teamă să nu-mi servească din nou fraza aceea, ca un fel de șantaj, deoarece cred că a fost foarte conștient de efectul pe care l-a avut asupra mea. Am avut senzația unui duș rece. Spuneți-mi ce trebuie să fac dacă mă mai amenință în felul ăsta. E prima dată când nu știu ce atitudine să iau".

Această scrisoare este interesantă pentru că aici este vorba despre un copil dotat și despre o femeie care nu știe cum să devină mama unui băiețel de opt ani. De pe la șapte-opt ani, un băiat trebuie să știe că mama lui are încredere în el. Mă întreb dacă nu ar fi bine să abandoneze complet acest rol de pion pe care îl are cu el. Pentru că asta va strica relațiile dintre ei. Și mă întreb dacă nu ar fi mai bine pentru copil să-și facă temele la școală, iar la întoarcere mama să nu-i mai controleze niciodată caietele. Ar putea să-i spună: „Sper că acum știi să te descurci singur… Te-am cicălit atâta să-ți faci lecțiile… Am încredere în tine". A venit vremea ca acest copil inteligent să-și poarte singur de grijă. Și apoi, toată povestea asta cu scrisoarea pentru acel corespondent… Au fost sau nu greșeli? Ce-i cu asta? În sfârșit, e șocant că această mamă a stat să corecteze o scrisoare scrisă de un copil altui copil.

Există și un post-scriptum la scrisoare: „Am așteptat să se întoarcă de la școală înainte de a vă scrie, ca să văd în ce stare de spirit

se află". Copilul s-a uitat la ea și a spus: „Astăzi ești foarte calmă". Mama este foarte îngrijorată și crede că băiatul va folosi de acum înainte acea frază groaznică: „O să mă omor", ca un fel de mijloc de șantaj. Ce să însemne acest lucru? Că este un copil inteligent sau foarte perturbat?

Înseamnă că nu mai știe cum să facă să scape de mama lui și să se conducă singur. Asta înseamnă. Ea îl deprimă atât de mult încât nu se mai poate iubi pe sine, fiind confruntat cu o imagine în care el greșește mereu și trebuie mereu să se corecteze. Se simte hărțuit de ea. Și dacă e o fire nepăsătoare, ce e rău în asta? Dacă am putea fi cu toții nepăsători, am duce-o mult mai bine. O să vină și grijile; dar nu la vârsta asta. De ce i le inventează mama? Și ce dacă a făcut greșeli de ortografie? Într-o dictare, de acord, trebuie să și le poată corecta, dar dacă un copil de opt ani face greșeli într-o scrisoare, asta nu e treaba mamei lui.

Și faptul că scrie cu creionul, și nu cu pixul…

În fine! Pe alocuri, scrisoarea asta e groaznică. Sper că lecția pe care i-a dat-o băiatul mamei sale va da roade. Deoarece, într-adevăr, copilul nu a spus că o să se omoare pentru a o amenința. A spus-o pentru că ajunsese să gândească: „Nu mai e nimic de făcut. Dacă, într-adevăr, asta-i viața, nu merită să trăiești!". Repet, la opt ani, un copil trebuie să trăiască pentru el, să-și poarte singur de grijă, chiar dacă din cauza asta nu are note așa bune la școală: este un amănunt. Și, apoi, să nu mai aibă teme de făcut seara, iar în familie, când sunt împreună, să fie veselie și nu, tot timpul, treabă; iar mama să nu fie un profesor în plus pe capul lui.

Ar mai fi ceva! În această scrisoare nu se vorbește despre tată… Poată că el ar spune ca și mine: „Lasă-l în pace! La opt ani, știe deja ce trebuie să facă!".

Sunt sigur că această mamă, ascultându-vă, se va teme să-și schimbe atitudinea și va considera că o împingeți spre un fel de demisie. Și o să gândească: „Copilul o să profite".

Dar nu e așa! Să stea de vorbă cu el! Când i-a spus: „Ce calmă ești astăzi“, de ce nu i-a răspuns: „Da, am fost consternată când am auzit că felul meu de a mă purta cu tine îți provoacă o asemenea reacție. Dar știi că eu te iubesc?“. El nu știe că ea îl iubește: el se gândea doar că o să întârzie la școală: iar ea a preferat să-l corecteze în loc să-l lase să plece; or, asta e treaba lui. Nu trebuie să-l preocupe ce spune sau nu spune mama lui, dacă a mâncat sau nu, dacă e îmbrăcat sau nu. Vrea să plece la școală? Să plece! E treaba lui, nu-i așa? Repet, la opt ani, un copil trebuie să-și poarte singur de grijă, fiind, evident, controlat, dar în linii mari și nu așa, pas cu pas.

De ce școala trebuie să fie atât de tristă?
(Învățământ fără educație)

Aș vrea să vă vorbesc despre problema unei corespondente care are trei băieți mari, de paisprezece, treisprezece și unsprezece ani și jumătate. Cel de-al doilea, care are treisprezece ani, a izbucnit recent în hohote de plâns în timp ce mama îl asculta la lecții, pentru că este puțin peltic și, cum spunea ea, se poticnește la începutul frazelor. Părinții au încercat să rezolve această problemă: au fost cu el la un pediatru, la un ortofonist și toți au spus că nu e ceva grav, că va trece și că e probabil o problemă de timp și de exercițiu. Mama ne scrie: „Mă adresez d-voastră, nu atât în legătură cu problema pur medicală pe care această situație o poate pune, ci, în special, cu privire la angoasa copilului. Dorința noastră este de a-l ajuta să depășească această etapă dificilă deoarece, la școală, se expune deseori glumelor proaste ale profesorilor și colegilor săi. Și este profund nefericit".

Scrisoarea de față pune problema școlii în Franța, unde profesorii nu pot face educație. Educația nu presupune să tolerezi ca un copil să sufere pe motiv că are caracteristici fizice, gestuale sau de limbaj diferite de ale celorlalți. Este rușinos să vezi așa ceva.

Legat de aceasta, îmi vine în minte scrisoarea unui tânăr ai cărui colegi își băteau joc de el pentru că avea un mic defect de pronunțare și era mai firav decât ceilalți. Reușise să-și rezolve situația, încheindu-și cu succes anul școlar printr-un examen prin corespondență, și plecând apoi în Anglia, după multe ezitări ale părinților. Iar acum, în această țară, are o situație

splendidă în comparație cu cea a fraților și surorilor lui din Franța. A reușit acolo să se dezvolte din punct de vedere psihosocial mult mai ușor, în ciuda defectului de pronunțare și al constituției sale fizice, decât ar fi putut s-o facă în Franța, unde era obiectul unei permanente batjocuri. Povestea că o asemenea practică nu putea fi întâlnită într-o școală englezească. Aș vrea ca acest lucru să fie înțeles. Pentru unii copii sensibili, școala franceză este foarte greu de suportat. Și este foarte păcat, pentru că nici sensibilitatea, nici defectele fizice nu anulează valoarea unui cetățean. Dimpotrivă! Ele îi îmbogățesc personalitatea de mai târziu.

Revenind la acest copil care „sâsâie" puțin, nu știu ce să spun. Evident, ar putea fi ajutat printr-o psihoterapie, chiar dacă medicii consideră că defectul nu este major; ajutorul ar consta în găsirea unor posibilități de autoapărare, nu așa cum le-ar vrea unii, ci așa cum reușește el. Asta e tot ce pot spune.

Da, dar părinții… Cum își mai pot ajuta ei copiii? Pentru că nu oricine are posibilitatea să schimbe localitatea, liceul sau colegiul. Și, de fapt, mama își dă seama că băiatul este deranjat nu atât de acest mic defect fizic, cât de ceea ce se petrece în jurul lui.

Nu știu cum poate fi ajutată pentru că, probabil, nu mama trebuie să intervină. Căci, dacă ea își protejează prea mult copilul… Mai degrabă tatăl…

Dar credeți că, în asemenea cazuri, părinții ar trebui să meargă să discute cu profesorii?

E cu două tăișuri. Depinde de personalitatea profesorilor. Ar trebui știut dacă copilul vrea așa ceva. Profesorii pot fi întrebați în legătură cu progresele copiilor, bineînțeles, e chiar un lucru necesar. Dar să meargă să stea de vorbă despre defectele lor, despre problemele lor de caracter… Nu cred că un părinte poate sta de vorbă cu un profesor căruia îi face plăcere să-și bată joc de unul dintre elevii săi. Cruzimea mintală a unui copil poate fi atenuată printr-o discuție. Dar un adult

nu-și va bate niciodată joc de o persoană defavorizată de natură, decât dacă se simte într-o stare de inferioritate. De aceea, dacă părinții vorbesc cu acest profesor, mi-e teamă că vor agrava situația. Ce vreți… Ar trebui ca toată lumea să facă psihoterapie! Or, așa ceva nu se poate! Dar e groaznic să vedem că unii indivizi, pentru că au luat niște examene și au niște diplome, au ajuns profesori, în timp ce ei nu au calitățile psihologice necesare pentru a trăi în contact cu copiii și a fi educatori. Sunt niște persoane instruite, e adevărat, dar o dată cu transmiterea cunoștințelor, ei le oferă copiilor exemplul unor ființe umane roase de sentimente de inferioritate. Acest copil îi este în ceva superior profesorului care, gelos fiind, își bate joc de el. E sigur. Și asta îl deranjează pe profesor.

Dar tatăl (nu mama) ar putea merge să stea de vorbă cu directorul școlii despre fiul lui, semnalându-i disperarea copilului. Doar directorul ar putea determina încetarea acestei situații intolerabile printr-o discuție cu șeful clasei. Altfel, singura soluție rămâne mutarea copilului la altă școală.

Iată o altă situație asemănătoare întru câtva cu cea din scrisoarea precedentă: vă scrie o mamă care are doi copii, de șapte ani și jumătate și de șase ani. Cel mare este foarte vioi și foarte emotiv, dar, din păcate, învățătoarea de la clasa lui este foarte severă. Consecința: ia mereu note proaste, e veșnic mustrat și — lucru care poate fi mult mai grav — este certat și umilit în fața tuturor colegilor săi; astfel, prima dată când a făcut o lucrare proastă, după ce toată clasa și-a bătut joc de el, a trebui să meargă s-o citească și în clasa vecină, pentru ca și cei de acolo să-și bată joc de el. Și asta l-a mâhnit și umilit peste măsură. Mama ne scrie: „Dimpotrivă, eu am încercat întotdeauna să fiu destinsă și înțelegătoare, în contrast cu această învățătoare: însă eu nu am posibilitatea de a-i da pe copiii mei la o școală ideală, cum sunt școlile Freinet[1]*, de pildă". Pe de altă parte, mama nu îndrăznește să meargă să stea de vorbă cu profesorii, pentru că presupune că aceștia sunt convinși că au dreptate:*

[1] În legătură cu metodele active din școlile Freinet, a se vedea pp. 466. și urm. (*N. t.*)

Bineînțeles, învățământul tradițional a decepționat-o. Și îi detestă — nu cred că e un cuvânt prea tare — pe învățătorii și învățătoarele care nu creează în clasă o atmosferă armonioasă. În final, există o frază care rezumă în întregime scrisoarea: „De ce oare școala trebuie să fie atât de tristă?".

Și pe mine mă revoltă teribil această pedagogie prin umilință. Și nu știu de ce tatăl nu a putut merge el să vorbească cu această învățătoare. Poate nu e deloc liber? De altfel, există școli care nu primesc vizita părinților la orele la care tații ar putea merge. Și acest lucru mi se pare lamentabil: faptul că nu există o zi rezervată taților, după orele de serviciu, când directorul școlii și profesorii ar putea să-i primească, de două ori pe trimestru.

În orice caz, așa cum stau lucrurile, mama nu poate să-și ajute copilul decât îndemnându-l să suporte felul de a fi al învățătoarei lui, spunându-i: „Ascultă, singurul lucru important este să crești mare și să înveți bine. Din moment ce lucrezi bine în clasă… Orice copil face trăsnăi". Asta-i tot. Să dedramatizeze. De altfel, asta și face.

Dar sunt dezamăgită și aș vrea ca toți învățătorii și învățătoarele care vor citi această carte să rețină lecția celor spuse mai înainte, în așa fel încât niciodată, dar niciodată, un copil să nu fie umilit de ei sau, cu știrea lor, de colegii lui. Atunci când colegii își bat joc de un copil care se exprimă greu sau nu a făcut bine o temă, datoria unui învățător este de a-i opri spunându-le: „Ce faceți voi este lipsit de omenie. Cum vă purtați? Ca maimuțele în cușcă". Iar învățătorul nu trebuie în nici un caz să fie șeful maimuțelor din cușcă. Școala trebuie să-i inspire copilului încredere, chiar atunci când a greșit tema sau a făcut o prostie. Cu cât îl vom ajuta pe copil să-și depășească propriile probleme, cu atât ne vom îndeplini mai bine misiunea de profesor, de educator.

Acesta ar fi deci comentariul dumneavoastră în legătură cu cele întâmplate, când sunt în discuție raporturile sau, mai degrabă, nonraporturile, dintre copii și profesori.

Profesorii sunt în serviciul copiilor pentru a-i educa, și nu pentru a-i devaloriza și umili.

Există însă și o problemă gravă care, în orice caz, îi consternează pe părinți, cea a copiilor care spun: „Am să mă omor, am să mă sinucid". Sunt cuvintele unei mame cu un băiat de unsprezece ani. Fiul ei are probleme deosebite la școală, în relațiile cu colegii. Evident, acest copil nu prea știe (sau nu arată că știe) să se apere și lasă impresia că poate fi ușor dominat, ceea ce-i face pe unii dintre colegii lui de la colegiu, unde e de trei luni și unde sunt trei sute de elevi, să exercite un șantaj asupra lui, cerându-i să aducă bani.

Îl șantajează, îl jefuiesc?

…Exact! Este amenințat, în caz că nu aduce bani, că va fi bătut măr. Copilul este literalmente terorizat. Când nu are școală, este bine dispus; dar cum se apropie momentul reînceperii cursurilor, îl apucă frica, îl doare burta, se sufocă, uneori îi vine să vomite. Și spune mereu: „Nu vreau să mai merg la școala asta". Mama ne povestește și alte întâmplări: într-o zi, a primit o serie de pumni; în altă zi, un băiat i-a smuls abonamentul tocmai când se pregătea să se urce în autobuz; în sfârșit, toate aceste jigniri par că l-au adus în situația de a nu își mai putea stăpâni frica; și i-a spus mamei sale: „Dacă nu mă muți de la școala asta, am să mă omor".

Această poveste se poate sfârși prost. Dar nu înțeleg de ce mama nu vorbește deloc despre tatăl copilului, ca și cum nu ar exista un bărbat în familie, care să meargă imediat la director și să discute cu el, să vadă ce se poate face. Mie mi se pare totuși că de vină e învățătorul care, e adevărat, nu a fost prevenit de tată. Nu mama trebuie să meargă: pentru că multe mame se plâng pentru fleacuri; da, deseori se întâmplă așa; credeți că exagerez, îmi dau seama…

Mă întrebam dacă așa gândiți d-voastră sau dacă aceasta este reacția pe care o atribuiți, în general, profesorilor.

Știți, foarte des, când un copil se plânge acasă, mamele fac o întreagă poveste din nimic și merg cu gura mare la învățătorul care știe că în clasa lui lucrurile nu stau chiar așa. Iar aceste mame care vin și se plâng sunt agasante pentru profesori.

„Așa sunt femeile, ce mai!" Spun asta pentru că, de fiecare dată când vorbiți astfel, știți că primim o avalanșă de scrisori: „ Cum?… Pentru că suntem femei, suntem așa?".

Nu! Nu de asta! Numai că mamele sunt foarte legate de fiii lor, iar aceștia profită, mai ales când schimbă școala. Acest băiat era foarte mulțumit că intră la colegiu: își schimbase statutul, era un băiat mare. Și, de fapt, s-a dovedit că nu era pregătit. Or, când un băiat nu știe de la început să se apere, să lovească cu piciorul, cu pumnii, ca să arate că nu poți face orice cu el, apar asemenea dificultăți. Și, evident, dacă acest băiat care a intrat la această școală, ca și ceilalți, la începutul anului, a devenit ținta agresivității tuturor, înseamnă că până acum a fost un copil supraprotejat. De aici înainte, tatăl trebuie să se ocupe de el. Sau poate nu are tată?

În orice caz, acest băiat nu poate rămâne în continuare în situația creată. E prea târziu pentru o discuție cu directorul, deoarece au trecut deja trei luni de când durează această stare de lucruri, jocurile sunt deja făcute, iar el este ținta bătăii de joc și a violenței tuturor. Deci, copilul sau se va îmbolnăvi, sau va face așa cum a spus — pentru că nu e vorba despre șantaj: este adevărat că nu mai poate îndura. E disperat la culme.

Tocmai voiam să vă pun această întrebare: după experiența dumneavoastră, ce trebuie să credem când un copil amenință în felul acesta că o să se omoare?

Copiii spun uneori așa pentru a-și speria mama, dar fără alt motiv, însă contextul e diferit. Aici e vorba despre un copil care este cu adevărat bolnav și, în mod real, ținta unor acte de

care mama ia cunoștință de fiecare dată când copilul se întoarce de la școală. Și mai e și acest șantaj… Nu știu dacă profesorii sunt la curent, dar cunosc multe exemple de copii care sunt realmente jefuiți: de îndată ce colegii lor remarcă că au un pulover, poate ceva mai drăguț decât al lor, sau pantofi noi, sunt atât de geloși… Unii sunt chiar dezbrăcați: li se fură puloverul, pantofii, caietele. În momentul de față, există o mare violență în unele școli și cred că nu se acordă suficientă atenție acestui fapt. Iar victimele sunt fără nici un sprijin.

Tot așa, dacă un elev vine într-o clasă ceva mai târziu, după începutul anului școlar, când grupurile sunt deja constituite, îi este greu să se integreze. Într-o asemenea situație, rolul profesorilor ar fi să-l prezinte pe noul venit colegilor săi, să aleagă doi sau trei dintre ei care să-i servească drept intermediari până la inserarea lui în noua clasă. Și această activitate psihosocială face parte din munca unui profesor.

Pentru a ne întoarce la scrisoarea noastră, cred că mama trebuie să facă un sacrificiu financiar, fie pentru a-l muta pur și simplu pe fiul ei într-o școală privată, fie pentru a schimba colegiul, ducându-l la unul mai departe, în urma unei discuții cu prefectul sau, fiind într-un oraș mare, cu cineva de la prefectură care se ocupă de școli. Trebuie să facă ceva! Mai ales dacă nu are soț, nu trebuie să-și lase copilul în această situație. Iar dacă există un tată, acesta trebuie neapărat să-și ia o zi liberă, să meargă să discute cu directorul, cu psihologul colegiului, cu prefectul, și să găsească o soluție pentru a salva copilul.

Gândește-te la viitorul tău!
(Părinții și școala)

Am putea să ne întoarcem la problemele legate de școală și, în special, la importanța pe care părinții, în general, o acordă vieții școlare a copiilor lor…

… și la angoasa pe care o resimt în această privință, chiar mai mare decât importanța pe care o are pentru ei!

Această preocupare revine des în întrebările părinților: „Fiul meu de unsprezece ani pare un copil fericit. Dar dacă nu va merge bine cu școala, va reuși în viață? Va fi fericit mai târziu?". Și, plecând de aici, tot felul de întrebări legate de școală. Cum este această scrisoare, reprezentativă pentru multe altele: „Doamnă, soțul meu nu este de acord cu d-voastră. În schimb, eu aș fi mai degrabă de părerea d-voastră; de exemplu, el vrea cu orice preț ca fiul nostru de șapte ani și jumătate să citească în fiecare zi, deși e în CE 1 și are probleme cu cititul în clasă. Ceea ce produce adevărate drame. Ce credeți?".

Acest tată vrea să-și ajute fiul de șapte ani și jumătate să citească. De ce nu? Dar să știe că, așa cum de altfel a dovedit-o Freinet, înveți să citești scriind, nu citind. Dacă tatălui îi place lectura, până la urmă își va contamina și fiul. Dar poate să-i spună și povești. Apoi, dacă vrea să-i trezească gustul pentru lectură, să-l pună să citească un rând sau două și să-i explice: „Vezi, parcă sunt fermecate toate aceste litere mici care formează cuvinte ce înseamnă ceva". Să facă din lectură o

activitate interesantă, dar nu așa cum pare că se întâmplă, cu țipete și plânsete. Și mama, dacă vrea, poate să-și ajute copilul: de pildă, să decupeze din ziare litere de tipar și să le lipească pe un carton. De altfel, există jocuri cu litere și în comerț. Să se distreze amândoi formând cuvinte cu aceste litere sau să facă împreună cuvinte încrucișate. Asta îl va atrage mult mai mult pe acest băiat decât lectura pentru care are deja o aversiune. Copilul nu se dezvoltă niciodată dacă face ceva într-o atmosferă tensionată.

Iată o altă atitudine care traduce angoasa părinților în legătură cu școala: „Am un băiat de doisprezece ani care nu învață bine. Trebuie ajutat ca să-și facă temele. Tatăl lui îi citează ca exemplu niște verișori ce au reușit în viață și care, la doisprezece ani, erau toți elevi buni…".

Aș vrea să spun de la început că e foarte rău să dai unui copil ca exemplu un alt copil. S-ar părea că acest bărbat trăiește un sentiment de inferioritate că este tatăl unui copil care nu reușește și că ar vrea să fie tatăl altui copil. Asta înseamnă să dai ca exemplu un copil dintr-o altă familie, în loc să remarci calitățile propriului tău copil și să i le stimulezi. Educația înseamnă să-l ajuți pe copil să dea tot ce are mai bun în el, și nu să-l încurajezi să-l imite pe un altul.

Acestea fiind spuse, să ne punem puțin în locul acestor părinți care vă scriu: „Trebuie să-i facem noi temele. Dacă nu, e o adevărată catastrofă!". Există, în mod evident, copii care nu se adaptează la viața școlară, așa cum e ea astăzi. Și totuși, și ei trebuie să meargă la școală. Cum pot fi aceștia ajutați?

Dacă părinții vor să facă ei temele în locul copilului, să le facă. Cu condiția ca, în acest timp, copilul să se simtă bine și să facă altceva. Nu știu ce să spun. O ființă umană se simte bine, este fericită când se simte bine în pielea ei: în acel moment, are chef să facă ceva. Dacă părinții vor să-i facă temele ca să treacă în clasa următoare, nu sunt împotrivă. Nici părinții nu trebuie

împiedicați să-și ofere o bucurie! Dar, pentru copil, nu este educativ să aibă niște note care sunt, de fapt, ale părinților.

Deci, întrebarea revine: cum pot fi ajutați acești copii?

În primul rând, întrebându-i dacă și în ce mod vor să fie ajutați! Aceasta e problema: întotdeauna părinții vor ceva ce copilul nu vrea încă! Dacă un copil le cere părinților să-l ajute, în acel moment ei trebuie să-l sprijine și să-i susțină atenția. Unii copii nu pot fi atenți dacă nu sunt ajutați. Trebuie să recunoaștem că un copil nu poate sta fără dificultate opt ore în clasă și să se întoarcă apoi acasă să-și facă temele decât dacă există o relație plăcută, afectuoasă, tandră între el și părinții care îi sunt alături și care, deși au propriile lor ocupații, sunt disponibili atunci când copilul le cere ceva și îl încurajează. Dar nu trebuie să se strige la copil, și nici nu trebuie forțat sau șantajat cu recompense sau pedepse. Căci, în acest caz, copilul ajunge să fie dezgustat sau, dimpotrivă, obsedat de școală. Și toată viața va trece pe lângă el.

Françoise Dolto, avem aici o scrisoare care vă reproșează într-un fel că nu țineți întotdeauna suficient seama de realitatea socială: „Trebuie luate în considerație și ideile părinților proveniți din medii modeste și dorința lor de a-și ajuta copiii să ajungă la o mai mare bunăstare materială" pentru că, deseori, „bunăstarea materială și diplomele merg mână în mână". Asta ca să explicăm reacțiile „dure" ale unora.

Mai înainte, spuneați: „În caz contrar, toată viața va trece pe lângă copil". În această problemă, o corespondentă scrie: „Am tresărit auzindu-vă spunând că nu are importanță dacă copiii nu învață la școală și că, dimpotrivă, cei care au succese sunt niște copii care nu au avut tinerețe".

Realitatea e că mi se scrie deseori: „Mi-am pierdut tinerețea din cauza învățatului".

În schimb, această doamnă scrie: „Ei bine, eu am avut șapte copii… Prima, e o fată, are douăzeci și cinci de ani și este inginer

constructor; cealaltă, de douăzeci și patru, este inginer aeronautic; următoarea, la douăzeci și doi de ani, este inginer agronom; ultima are douăzeci de ani și este infirmieră; și apoi, cei trei băieți sunt la liceu…".

Toți sunt, cum se spune, copii care au reușit. Și mama povestește că a fost întotdeauna prezentă acasă, că a acceptat să pară, într-un sens, inferioară pentru că nu avea o profesie. Dar este o profesie extraordinară să ții o casă, să o faci plăcută și să fii mereu acolo în așa fel încât copiii să se poată concentra pe propriile lor probleme, datorită mamei care îi ajută cu vorbe, fără să se ocupe anume de ei și fără să-i împingă de la spate.

Și mai spune că nu au trecut deloc pe lângă viață, că toți au făcut sport. „Până anul trecut nu am avut televizor. Copiii au făcut dans, pian."

Fiecare copil a reușit tocmai pentru că a avut posibilitatea să facă ce l-a interesat, pe lângă școală. E perfect!

Și termină cu o formulă care o să vă placă: „Cred că în familiile numeroase copiii sunt cei mai fericiți și cei mai «reușiți»".

În cazul acesta, faptul că au avut deja o viață relațională foarte bogată unii cu alții, precum și faptul că ambianța nu a fost prea tensionată i-au ajutat să devină ceea ce sunt. Nu știu de ce această corespondentă a tresărit când m-a auzit; eu vorbesc despre copiii pe care părinții îi împing de la spate ca să învețe bine fără să fie preocupați de îmbogățirea zilnică a cunoștințelor acestora, ci numai de angoasă sau de ambiția pentru viitorul lor. Este groaznic: acești copii sunt îndemnați să aprofundeze disciplinele școlare de către părinți care nu se simt cu adevărat ei înșiși atrași de ele și care fac asta numai pentru ca, „mai târziu", copilul să fie fericit. Întreaga copilărie este sacrificată în numele acestor cuvinte: „Gândește-te la viitorul tău!". Iar, în acest timp, copilul se plictisește. Și nimic

din ceea ce studiază nu-l interesează nici pe el, nici pe părinții săi. Aceștia vor note bune, reușită strict școlară, dar nu vor să pătrundă în aceste discipline: literatură, științe exacte, istorie, geografie, pe care le învață copilul la școală și să se bucure împreună de descoperirea și cunoașterea lor în viața de fiecare zi. Studiile, aduc ele oare bucuria de a afla lucruri noi? Răspund oare ele dorinței de a ști tot mai mult? Sau, dimpotrivă, notele bune, reușita la examene și diplomele reprezintă doar prețul unui masochism inculcat ca virtute?

Ne-a scris și o mamă al cărei băiat de doisprezece ani — e băiatul cel mare — tocmai și-a fracturat încheietura mâinii drepte. Este în ghips pentru patruzeci și cinci de zile și, având în vedere că e dreptaci, nu mai poate să scrie. Pentru mama lui, ce s-a întâmplat este aproape o catastrofă: cu patru zile înainte de accident, tocmai intrase în clasa a șasea. Și ea și soțul ei sunt preocupați de acest băiat „în mod obișnuit cu un temperament limfatic, scrie mama, și care acum s-a trezit complet în afara circuitului, adică în situația de a fi (cu brațul în ghips) simplu spectator. Acasă, trebuie să-l certăm ca să-și vadă de treabă, să-și facă lecțiile". Părinții i-au cerut să facă exerciții de scris cu mâna stângă, pentru a nu rămâne la școală un simplu spectator timp de patruzeci și cinci de zile. Copilul nu a refuzat, dar nu face nimic. Iar ceva mai departe, mama explică că întotdeauna au avut probleme cu acest copil care a repetat cursul pregătitor și care „plutește" — este termenul mamei — tot timpul. „Un singur lucru îl interesează acasă: găinile și câinele lui. Nu e deloc o fire sportivă, iar acum este scutit de gimnastică timp de nouăzeci de zile. Lucru care, de altfel, îl și încântă."

Bineînțeles!

Mama mai precizează că nu a avut niciodată nici un fel de probleme cu fiul ei cel mic, care învață ușor și repede; de acesta nu a prea trebuit să se ocupe. Pentru cel mare, se gândește să găsească pe cineva care să-l aibă în grijă și să-l supravegheze la „făcutul temelor", după expresia consacrată (expresie ce revine des în scrisorile pe care le primim). Anul trecut, și le făcea la o vecină (care, din păca-

te, s-a mutat), iar anul școlar s-a încheiat bine. De fapt, mama nu prea știe cum să procedeze. Pentru că, în ceea ce-l privește, copilul le reproșează părinților că nu sunt suficient de disponibili.

Pe scurt, mama se întreabă totuși cum ar putea să lupte împotriva acestei nepăsări. „Trebuie să vorbesc cu un psiholog?"

Nu știu asta. Dar cred că un copil nu poate fi obligat să scrie și să lucreze atunci când mintea lui e preocupată de altceva. Nu există decât un mijloc de a-l interesa pe copil să învețe: dacă și părinții sunt interesați de materiile din programa lui școlară. Însă, în acest moment, copilul are șansa nemaiîntâlnită de a fi spectator în clasă: cred că părinții, în loc să-l dezaprobe, ar trebui să profite de acest lucru. Dacă va merge la școală, fără obligația de a face ceva, va avea posibilitatea să asculte, să-și observe colegii. Poate va găsi ocazia să meargă la unul dintre ei acasă, cu care se înțelege bine, să stea lângă el în timp ce acesta își face temele, să discute despre ce și cum face, fără ca el să aibă teme de făcut. Cred că ar fi foarte interesant pentru el.

În ceea ce privește posibilitatea de a fi ajutat de o persoană, din moment ce suferă că părinții lui nu sunt disponibili, este sigur că pentru el ar fi un lucru important, cu condiția ca această persoană să fie veselă și simpatică.

Trebuie să nu uităm că mama lui este foarte ocupată la atelierul soțului ei și că, după nașterea celui de-al doilea băiat, cel mare nu a mai fost dădăcit, cum ați spune d-voastră.

Cred că acest copil va reuși, mai ales dacă ține la câinele și găinile sale. Dar ar fi bine dacă ar putea urmări la televizor toate filmele care se fac despre animale — filme cu adevărat pasionante. Din moment ce tot nu-și poate scrie pentru o perioadă temele, să învețe uitându-se la televizor. E un mijloc foarte bun pentru copiii cam pasivi, cărora le vine greu să învețe, să-și scrie temele etc.

Și, în primul rând, mama să nu-l condamne, să nu-l tot îmboldească: nu servește la nimic. În schimb, dacă o interesează studiile copilului ei, să se uite prin cărțile pe care el trebuie să

le citească, peste lecțiile pe care trebuie să le învețe. Să i le citească cu voce tare și apoi să discute împreună.

În concluzie, dacă am înțeles bine, un copil nu poate fi schimbat: dacă are un temperament limfatic, nu vom reuși, fiind tot timpul cu gura pe el, să…

Nu asta este problema. Mama ne întreabă: „Trebuie să cer sfatul unui psiholog?". În primul rând, trebuie să știe dacă copilul suferă din cauza firii lui! În clipa de față mi se pare că, mai degrabă, suferă părinții, și în nici un caz el.

Ar mai fi și alte soluții: profesorii de la materiile de bază ar putea face consultații cu el o dată pe săptămână — în clasa a șasea are cel puțin doi profesori; iar când mâna i se va vindeca, ar putea fi dat la semiinternat sau la internat, după cum va vrea el, într-un colegiu care are clase de recuperare, cum se spune. (Aceste clase îi ajută mult pe copii să se obișnuiască cu sistemul dificil de la colegiu, când copiii au încă nevoie de cineva care să se ocupe de organizarea activității lor.) În felul acesta, va suferi mai puțin din cauza faptului că, fiind foarte prinși, părinții lui nu se pot ocupa de el și, în același timp, din cauza comparației cu fratele lui mai mic, mai ales dacă și el este la internat și îi place.

Trebuie să i se ceară părerea?

Cu siguranță! Trebuie consultat și dacă se va pune problema să meargă la un psiholog, să i se spună, nu: „dacă vrei", ci „dacă suferi din cauza firii tale și vrei să fii ajutat să te schimbi". Fiindcă, dacă, în acest moment, el nu vrea încă să se schimbe, ar fi inutil să încerce. În schimb, mama poate cere de pe acum părerea unui specialist, pentru că ea suferă. Cred că aici e problema. În ceea ce-l privește, copilul pare foarte în măsură să spună ce dorește.

Ne scrie și o alta mamă cu trei copii: un băiat de doisprezece ani, două fete de unsprezece ani și jumătate și nouă ani și jumătate. Vă

schițează într-un fel tabloul familiei: tatăl este prezent fizic, dar pare să nu observe prezența lor decât dacă îl deranjează. Iar relațiile lor sunt dificile, mai ales cu băiatul. Recent, mama și-a reluat serviciul. Până acum, și-a ajutat mereu fiul la teme. Anul acesta, el este în clasa a șasea și nu se mai ocupă de el. „Consecința imediată, scrie mama: rezultatele la școală sunt nule. Pe de altă parte, nu îl interesează nimic: nu citește niciodată o carte, nu ascultă niciodată un disc, nu-și ia niciodată un joc. În schimb, e întotdeauna gata să ajute, este amabil, drăguț și îi place mult să meargă cu cercetașii de la marină. De altfel, am impresia că nu este cu adevărat fericit decât în zilele când este cu ei." Mama este decepționată și amărâtă, deoarece relațiile lor sunt tot mai proaste din cauza învățăturii. Și nu vrea să folosească șantajul. „Deși am făcut așa ceva, scrie ea. Într-o zi, l-am amenințat că nu îl las să plece în vacanță trei săptămâni cu cercetașii dacă nu are rezultate mai bune la școală." Copilul a fost la un psiholog care a spus că personalitatea lui nu este structurată. Dar, după câte se pare, aceste discuții nu l-au interesat pe băiat. Mama este neliniștită, se întreabă ce se va alege de el într-o lume în care selecția copiilor are loc tot mai devreme, chiar începând cu clasa a cincea. Scrisoarea se termină astfel: „Va înțelege prea târziu și, atunci, îmi va reproșa".

În cazul acesta este vorba despre un copil de doisprezece ani, dar primim numeroase scrisori care vorbesc în termeni asemănători despre adolescenți.

Toți acești părinți sunt îngroziți de aceeași idee: „Selecția! Selecția!". Și ce-i cu asta? Printre cei care nu sunt selecționați există copii ce stau prost cu școala, dar care au calități deosebite (sunt sociabili, generoși, harnici, sportivi, artiști), precum și copii care nu au nici un fel de calitate evidentă, este adevărat: cei care nu au găsit încă nimic care să-i intereseze, nici în viața școlară, nici în afara ei.

Această mamă are noroc că băiatul ei este interesat de marină, de viața socială, de ajutorul pe care poate să-l dea, în casă și în afara ei: nu e puțin lucru. Evident, cu un tată care nu știe să fie tată, educația este foarte dificilă. O întrebare, însă: se ocupă mama suficient de soțul ei? Am impresia că este un bărbat care

trăiește la el acasă cu sentimentul că este într-un fel în plus. Își agresează copiii pentru că soția lui nu se ocupă decât de ei. Oricum, din moment ce pe copil îl interesează marina, ea este mult mai importantă pentru viitorul lui decât școala: asta este, dacă nu are note bune și dacă este zero la școală. Cunosc băieți care au plecat pe mare ca elevi marinari și care au acum o situație remarcabilă, deoarece pe la optsprezece, nouăsprezece ani s-au apucat singuri de studiu. Astăzi sunt locotenenți sau căpitani de cursă lungă, deși la zece ani abia știau să citească și să scrie…

Trebuie reținut că orice activitate școlară realizată împreună cu mama îl feminizează pe un băiat și că, începând de la prepubertate și apoi la pubertate, tot ce au făcut împreună nu mai prezintă nici un interes pentru el. Sau, dacă interesul rămâne, mai târziu, masculinitatea băiatului va fi afectată. În cazul nostru, băiatul singur este atras de lucrurile pe care le poate face cu alți băieți, de plăcerea vieții de băiat: de tot ceea ce, în societate, îi permite să fie un băiat, fără a o avea pe mama lui ca dublură (de pildă, când ajută pe cineva). Prin rezultatele școlare, într-un anume fel, el a divorțat de ea: cu atât mai bine! E foarte bine așa! Dacă eșuează pe plan școlar, mama nu trebuie să se neliniștească și, în nici un caz, să nu se certe cu el din acest motiv. Să-i spună: „Am greșit, probabil, că te-am dădăcit atâta și te-am ajutat atâta timp cu școala, pentru că, fiind inteligent, oricum ai fi scos-o la capăt, chiar dacă nu m-aș fi ocupat eu. Gata, nu mai vorbim despre școală. Oricum, importante pentru tine sunt viața în aer liber, efortul fizic, vacanța, interesul tău pentru marină. Trebuie să vedem ce ai putea face cât mai repede în acest domeniu“. Ce s-a făcut, e bun făcut; dar acum ea trebuie să înțeleagă că cel mai important lucru este ca fiul ei să fie fericit, cu note bune sau proaste, repetând clasa sau mergând într-o clasă paralelă, indiferent; cel mai important lucru este interesul lui pentru ceea ce face în exterior. Nu poate trăi într-o casă în care există două fete mai mici decât el. Trebuie să trăiască alături de băieți și, de ce nu, alături de cercetași? Mama poate încerca să-l trimită, în timpul vacanței de vară, trei luni pe un vas de pescuit care acceptă elevi marinari sau pe malul mării într-o familie de pescari. Trebuie neapărat să încerce așa ceva. Iar apoi,

în timpul anului, poate va găsi un colegiu într-o regiune maritimă și îl va înscrie la diverse activități legate de mare, în zilele libere? Și nu se va mai ocupa de situația lui școlară. Când copilul va veni în vacanță, va fi foarte fericit. În felul acesta, poate că și soțul ei va fi mai puțin susceptibil, nemaivăzând-o mereu preocupată de acest copil care, sub pretextul situației școlare, o acaparează în realitate cu totul.

Pentru moment, această mamă este pe un drum greșit. Avem și în alte scrisori exemple de băieți care regresează, devin pasivi, nu mai sunt interesați de nimic, pentru că mama lor vrea să-i țină lângă ea, astfel că totul îi întristează și, în final, nu mai au o viață a lor.

Într-adevăr, uneori, cultul acesta pentru învățat duce la adevărate catastrofe. Fără să citățm cazuri precise, deoarece întotdeauna e delicat, putem spune că am primit scrisori de la mame care povestesc cum au făcut din copilul lor un delincvent — nu știu dacă e chiar așa, dar e groaznic să ajungi să spui asta —, și totul plecând de la cele mai bune intenții.

Exact! Este cazul mamelor care, pe de o parte, nu sunt preocupate decât de faptul că băiatul lor nu vrea una, nu vrea alta; și apoi, de îndată ce-i face pe plac Mamei, e copleșit de cadouri. Și așa mereu: sau mama îl șantajează cu pedeapsa, sau el îi smulge cadouri. Mereu. Or, pentru copil, important este să fie activ, fericit. Școala este un mijloc, nu un țel, un scop în sine. Într-o bună zi, când va avea un țel, copilul va descoperi plăcerea studiului. Oricum am lua-o, vine întotdeauna o vreme când oamenii regretă, fie ce au făcut, fie ce nu au făcut. Deci, dacă unele mame își spun: „O să mi-o reproșeze mai târziu", eu le răspund: trebuie să acceptați să vi se reproșeze ceva în viitor; dar, deocamdată, copilul d-voastră este pe cale de a o lua complet razna, pentru că îndepliniți în același timp rolul tatălui, al mamei, și chiar al copilului, punându-vă ambițiile personale în locul celor pe care trebuie să și le descopere el. Trebuie să ne iubim copiii așa cum sunt, nu să le substituim propria noastră voință.

M-am săturat!
(Școala obligatorie)

De data asta ne scrie un tată. Citind o compunere la limba franceză a fiului său, pe care profesoara o corectase deja, și-a dat seama că băiatul este nefericit și are probleme. Probleme care nu erau cu siguranță vizibile, deoarece această descoperire l-a surprins destul de mult ca să vă ceară părerea.

Compunerea avea următoarea temă: „Toată lumea spune: «Aveți vârsta cea mai frumoasă!». Voi ce credeți? Prezentați-vă demonstrația pe baza unor exemple precise și personale". Iată ce scrie băiatul care are treisprezece ani și jumătate: „Nu cred că la treisprezece, paisprezece ani este cea mai frumoasă vârstă. Mai curând, pe la șapte ani. După aceea, viața e mai grea. Părerea mea este că acum nu sunt la cea mai frumoasă vârstă a vieții. În fiecare zi, mă întorc acasă la ora cinci și jumătate; până la ora șase, mă odihnesc. De la șase și jumătate la opt, îmi fac temele. La opt și jumătate mănânc, până la ora nouă și jumătate. Mă duc apoi la culcare, fără să stau aproape deloc cu tata, fără să vorbim despre școală sau despre ce fac. De câte ori mă duc la bunici, ei îmi povestesc că, atunci când erau copii, mergeau la școală desculți și că, la unsprezece ani, lucrau deja; dar cel puțin ei stăteau în aer liber, se mișcau, alergau, pe când eu stau închis toată ziua. Când vin acasă și mă prăbușesc în fața caietului de teme, simt că mă apucă amețeala. M-am săturat! Îmi vine să las totul baltă, să nu mai fac nimic, să plec departe de casă și să fac ce vreau, când vreau și unde vreau". Și încheie astfel: „Sunt certat, avertizat: «Ai să vezi, mai târziu o să regreți că nu ai învățat. Ai să ajungi măturător sau cerșetor». Mi-e frică să cresc mare, să devin

adult mai târziu, să iau hotărâri, să fiu singur în fața vieții. Pentru mine, lumea minunată a copilăriei a trecut. Copilăria înseamnă inocență, puritate. Eram fericit. Nu aveam griji care să mă frământe, să mă necăjească, să mă macine, și abia acum îmi dau seama de asta. Aș vrea să iau viața de la capăt, să fac un pas înapoi, să fiu iar copil".

Aceasta a fost deci compunerea băiatului. Și acum, scrisoarea tatălui: „În primul rând, este adevărat că nu sunt o prezență afectuoasă și extrem de vizibilă pentru fiul meu. Sunt un militant angajat, iar timpul rezervat în mod obișnuit familiei intră deseori în cel consacrat celorlalți, tuturor celorlalți, pentru a face viața mai ușoară. Deci, mea culpa, *cu un corectiv, totuși: soția mea se ocupă de lecțiile copiilor, iar uneori intervin și eu. În al doilea rând, acest bebeluș mare are două surori, una de doisprezece ani, cu care e în permanență la cuțite, cealaltă de cinci ani, pe care o tachinează deseori, dar o și protejează plin de afecțiune; cei cinci ursuleți și iepurași din pluș pe care îi are de mic continuă să stea perfect aliniați la capul patului în care doarme. În al treilea rând, are reacții «normale» în prezența fetițelor. În al patrulea rând, fuge de răspunderi și nu face ceva decât pentru plăcere, fără să insiste sau să-și dea silința. În al cincilea rând, nu se descurcă grozav nici la treburi, nici la carte. Merge cu plăcere la unchiul lui care e tâmplar, dar mai curând ca să scape de teme și de alte obligații decât pentru a face ceva cu el pe șantier". Și tatăl vă pune două întrebări: „Ce se petrece cu copilul? Ce să facă acum?".*

Avem aici tabloul vieții unui școlar din zilele noastre (mai ales de la oraș), care trebuie să dobândească prin studiu unele cunoștințe, fără ca el, copilul, să aibă posibilitatea să dorească acest lucru. Scrisoarea mi se pare tragică. De ce tatăl nu l-a dus pe acest „bebeluș mare", cum scrie, peste tot pe unde umbla și el, în perioada copilăriei (adică între șapte și unsprezece ani), atunci când avea atâta nevoie de prezența tatălui și când nu avea încă atâtea teme la școală, ca acum? Ar fi putut foarte bine să-și însoțească acest tată militant la reuniunile la care acesta participa, s-ar fi putut interesa de această activitate socială pasionantă, tot așa cum, altădată, tatăl lui se interesa

de munca manuală a bunicului său. Probabil că acești părinți, ca atâția alții, trăiesc cu ideea că un copil mic se culcă la opt și jumătate sau nouă pentru că trebuie să învețe: „Gândește-te la viitorul tău! Gândește-te la viitorul tău!…".

„Dacă nu, vei ajunge măturător."

Exact! Mereu aceeași angoasă, și prevestirea unui viitor îngrozitor, când de fapt e vorba despre un băiat inteligent și perfect „normal" — cum spune foarte bine tatăl lui — dar care, până la urmă, nu are parte de bucurie și căldură decât din amintiri, de „când era mic". Cu surioara lui este drăguț pentru că ea este la vârsta purității etc.: la urma urmei, puțina bucurie de acasă o găsește identificându-se cu vârsta acesteia. Cu sora cea mare nu se înțelege pentru că nu poți fi prieten cu o soră cu cincisprezece luni mai mică decât tine, așa cum e cazul acestui băiat. Dimpotrivă, cei doi copii trebuie să fie la cuțite; altfel, dacă ar fi prieteni intimi, el nu ar mai fi un băiat; cei doi ar fi fuzionat, și nici unul nu ar fi nici băiat, nici fată.

Astea fiind spuse, e foarte dificil de dat un răspuns acestui domn. Nu știu. Sunt încântată, dacă pot spune astfel, că a avut ocazia să-și dea seama că fiul lui este nefericit; acum că a aflat, ei bine, să se ocupe cu adevărat de el — să-l desprindă de viața familială, sau să se ocupe cu adevărat de el. De exemplu, vara viitoare. Să facă ce știe pentru ca băiatul lui să meargă cu un grup de tineri care se ocupă, de pildă, de restaurarea monumentelor amenințate cu distrugerea sau lucruri de genul ăsta. Să fie împreună cu alți tineri. Să trăiască, cel puțin în vacanță, viața băieților de vârsta lui și să nu se mai gândească la viitor, la faptul că trebuie să fie politicos, drăguț cu adulții. Este un băiat care simte nevoia să facă pasul necesar pentru a deveni un băiat mare, dar nu va reuși decât susținut de tatăl său și, în societate, printre băieți de vârsta lui — și nu la școală, unde profesoara este incapabilă să-l ajute.

Într-adevăr — și acest lucru reprezintă interesul major al scrisorii —, pe compunerea copilului, pe care o avem aici, observăm corecturile profesoarei: corecturi impersonale și destul

de draconice, chiar dacă a primit o notă foarte bună pentru că e scrisă destul de bine pentru un băiat de vârsta lui.

Profesoara notează: „Neglijent. Introducerea trebuie separată de următorul paragraf. Atenție la ortografie și la punctuație. Dar și multe lucruri bune".

Și nici nu a profitat de această temă pentru a spune: „Bun! O să stăm acum o oră întreagă să vorbim și unii și alții despre ce înseamnă, pentru voi, să fiți la această vârstă". Nu? Prin așa ceva, o asemenea temă e minunată: dacă dă posibilitatea unei discuții generale în clasă cu o profesoară care știe să asculte și să țină seama de acel soi de asceză în care trăiesc tinerii care vor, cum spun ei, să le facă pe plac părinților. Or, nu poți să le faci pe plac doar părinților tăi; trebuie să-ți faci pe plac și ție. În ceea ce mă privește, cred că, dacă ar fi avut loc o discuție între tineri, plecând de la acea temă, s-ar fi ivit multe situații de viață asemănătoare. Copiii ar fi văzut că toți au greutăți. Pentru că este vârsta marilor probleme, când trebuie să fii intelectual într-un mediu care nu acceptă decât școala, și nu reflecția sau exprimarea de sine, și nici posibilitatea de a te deschide spre alte centre de interes, diferite de cele școlare — de exemplu, crearea unui grup de teatru la școală, cu băieți și fete, dacă e o școală mixtă, sau a unei mici orchestre cu instrumentele fabricate de ei: toate astea s-ar putea face de cei din clasa a patra, de exemplu, cam o zecime din timpul programului lor de școală.

La o oră de limbă maternă nu trebuie să li se ceară copiilor doar să se exprime în scris: ei trebuie puși și în situația de a se exprima oral, de a discuta unii cu ceilalți, dându-li-se pe rând cuvântul și spunându-li-se: „Ați putut să vă exprimați, ceea ce este foarte bine. Ați văzut în felul acesta că unii dintre voi aveți aceleași probleme, pe care alții nu le au, că vă aflați la niveluri diferite de evoluție, că aveți părinți care fac lucruri diferite". Școala este un lucru bun, dar nu trebuie în nici un caz neglijată comunicarea dintre elevi.

Revenind la acest tată care se întreabă cum trebuie să procedeze, ar putea să-i ceară vărului său, tâmplarul, să stea mai

mult de vorbă cu băiatul, în loc să-l pună imediat la treabă. Cred că, dacă băiatul are posibilitatea să discute cu unchiul lui, va fi încântat să vadă în ce constă munca acestuia și să lucreze împreună. Acest băiat are absolută nevoie de conversație cu alți bărbați: împreună cu tatăl lui, în activitățile pe care le desfășoară, să se întâlnească cu alți bărbați, cu alți băieți, în timp ce fac lucruri inteligente. În ceea ce privește activitatea școlară, se va întoarce la ea în timpul anului.

Iată acum o temă pe care nu am abordat-o. Vă scrie o profesoară care nu are încă copii, dar asta nu are importanță; nu trebuie să ai copii ca să-ți pui întrebări în ceea ce-i privește, nu-i așa?

Oricum, se ocupă de copiii altora și are simț matern.

Vă scrie: „Școala obligatorie până la paisprezece ani îi face uneori să regreseze pe cei care ar vrea, de la cincisprezece ani, să ducă o viață de adult, dar nu au acest drept".

Sunt perfect de acord cu această doamnă. Mă mâhnește profund legea care face ca școala să fie obligatorie până la șaisprezece ani pentru toți copiii, chiar și pentru cei care nu se simt atrași. Or, atracția pentru învățătură apare pe la doisprezece ani; dacă acest lucru nu se întâmplă, copilul trebuie pregătit să aibă o valoare de schimb într-o muncă ce îl atrage. Întotdeauna există ceva care îi place; copiii sunt îndemânatici, mai ales dacă au fost pregătiți pentru așa ceva încă de mici și dacă, pe la doisprezece ani, acest lucru se face din nou. Este foarte trist să vedem că toți copiii au parte de același tip de învățământ, când, de fapt, unora le-ar place să înceapă să lucreze de la vârsta de… — această doamnă spune paisprezece, cincisprezece ani; eu spun chiar mai devreme. Bineînțeles, paisprezece ani e o vârstă potrivită, deoarece e vârsta pubertății — lăsându-i deoparte pe cei care au o pubertate tardivă, ce începe doar la cincisprezece, șaisprezece ani. În orice caz, o dată cu pubertatea, copilul știe și simte pentru ce e făcut; și se simte exploatat de către Stat dacă este obligat să rămână în

lumea cărților și a caietelor care nu îl interesează. Prezența lui fizică la școală, unde nu face nimic, este garanția alocației pentru copii!

Când, de fapt, această lege pleacă de la o intenție bună.

Nu! Nu cred deloc că este așa. Consider că este o problemă socială: nu există interesul ca un copil să intre prea devreme în viața activă pentru a nu lua locul altora. Cred că așa stau lucrurile. Sunt exploatați pentru că nu au o calificare? Dar și așa sunt.

Pe de altă parte, știu și eu că tehnica actuală presupune, în cadrul multor meserii, studii de specialitate și că se consideră că tinerii nu vor avea o meserie „bună" dacă nu au făcut studii prealabile îndelungate. Și este adevărat că vor avea nevoie de însușirea unor noțiuni teoretice și științifice. Dar nu fac acest lucru la școală, pentru că școala îi plictisește. În schimb, dacă, începând cu doisprezece ani, cei cărora nu le place școala ar avea doar o oră de cursuri generale pe zi (limbă maternă, matematică), iar restul ar fi muncă adevărată — nu ocupații de genul celor făcute în cadrul unor terapii, ci o muncă adevărată pe lângă meșteri adevărați care i-ar învăța cu adevărat mânuirea uneltelor —, acești copii ar dobândi o îndemânare manuală și corporală, inteligența mentală urmând să apară mai târziu, pe la optsprezece, poate douăzeci de ani. Dar ar avea, cel puțin, o meserie, în timp ce, dacă încep la șaisprezece ani, pentru unii e prea târziu, iar pentru alții prea devreme.

Bineînțeles, știu că realizarea unui asemenea program nu este simplă. Dar ar trebui încercat pentru că mulți copii sunt distruși de sistemul școlarității prelungite, și dezgustați de școala care i-ar interesa mai târziu, dacă la început ar fi avut o meserie ca monedă de schimb în raport cu societatea. Ar dispărea astfel riscul ca unii să se abrutizeze, să devină paraziți sau chiar delincvenți.

(Peste câteva săptămâni)

Ca urmare a discuției despre învățământul obligatoriu până la paisprezece ani, ați primit enorm de multe scrisori pline de reacții, în special, la afirmația d-voastră conform căreia, începând cu doisprezece ani, un copil este capabil să spună dacă vrea sau nu să continue școala.

Într-adevăr, unii copii știu, la această vârstă, că vor să studieze. Dar ăsta nu este un motiv să uite că au mâini, căci mâinile le sunt întotdeauna utile, chiar dacă au capul bine mobilat. Și spuneam că nu e bine.

Din mulțimea scrisorilor primite, am reținut una care le rezumă, cred, admirabil pe toate celelalte. Autoarea, care este profesoară, vă scrie: „Aveți dreptate. Nu vă puteți imagina cât este de neplăcut, de frustrant, pentru un profesor care își iubește meseria și elevii, să nu le poată da întotdeauna o adevărată educație și să-și dea seama că acești copii nu se vor dezvolta, în ciuda tuturor eforturilor pe care le va face el… Numai că trăim într-o lume concretă, cu legile ei, cu viața de fiecare zi, cu ritmurile ei. Școala obligatorie până la șaisprezece ani a fost totuși o mare victorie populară pentru că, până atunci, doar cei bogați mergeau la școală… Spuneți că învățătura nu e totul; absolut, aveți dreptate, dar, ridicându-vă așa cum ați făcut-o împotriva școlii obligatorii până la șaisprezece ani, nu credeți că vă alăturați corului tuturor celor care nu doresc decât un lucru: să aibă o mână de lucru ieftină, ignorantă și fără o pregătire anume? Eu sunt comunistă și, din această cauză, cunosc mulți muncitori, multe persoane care au trecut prin experiența întreruperii studiilor și a muncii de la șaisprezece ani, și care spun de câte ori au ocazia: «Dacă aș putea s-o iau de la început», «Dacă aș fi putut», «Dacă părinții mei ar fi vrut…»“. De fapt, această corespondentă se teme că cei care nu și-au terminat școala sunt mai târziu exploatați și regretă gestul lor.

Știți ce? Este adevărat că întreruperea studiilor poate favoriza exploatarea. Și asta imediat. Dar există mijloace de apărare. Altădată, adulții erau exploatați, dar acum există sindicatele care îi apără. Iar copiii încep și ei să-și dea seama că s-ar putea apăra.

Este o realitate faptul că astăzi există contracte de ucenicie (din fericire, nu toate) prin care copiii sunt cu adevărat exploatați de meșterii la care lucrează: unii nu îndrăznesc nici să plece la cursurile serale; alții sunt puși să lucreze zece ore pe zi. Acești bieți copii intră atunci într-un angrenaj care îi macină, care nu îi învață nici o meserie prin calificare, și nici să-și asume responsabilități. Unii dintre aceștia devin contestatari: înainte, contestau școala, acum, contestă meseria prost învățată cu un asemenea meșter și un mod de viață care îi strivește de tot.

Dimpotrivă, copilului trebuie să i se dea conștiința meseriei pe care o face, și să i se spună că este o onoare să-și apere sănătatea; să-și apere contractul așa cum a fost el redactat; să nu se lase păcălit de patron — așa cum alții se lasă păcăliți acum de școala obligatorie și stau în băncile lor, mestecând gumă și așteptând să facă șaisprezece ani pentru a putea, în sfârșit, pleca; și până la urmă pleacă, dar după ce au pierdut patru ani și și-au făcut despre libertate vise pe care nu le vor împlini niciodată.

Există și foarte multe scrisori care se fac ecoul spuselor d-voastră în legătură cu faptul că toți cei care au început să muncească devreme și s-au integrat cu plăcere în colectivele în care lucrau sunt astăzi niște oameni fericiți. Voi cita ca exemplu scrisoarea unei persoane care, din cauza unei boli foarte grave, a mers să lucreze într-un port, deși înainte făcuse studii superioare: „Diplomele sunt departe. Înconjurat de meșteșugari, de pescari, de prieteni care sfarmă granitul, ader complet la punctul d-voastră de vedere. Meșterul care vorbește de lemnul lui folosind posesivul («scara mea», «lucrul meu», «mobila pe care am făcut-o») sau cel care îmi aduce crabii pe care tocmai i-a pescuit, de ce aceștia trebuie ținuți închiși în școală până la șaisprezece ani? Copiii vecinilor mei vin pe șantier la unsprezece, doisprezece, treisprezece ani, în fiecare sâmbătă. Credeți-mă, toți aceștia vor avea în mână o meserie excelentă. Sunt niște puști serviabili și foarte dezghețați, din niște familii care inspiră respectul. Cunosc un băiat ai cărui părinți divorțaseră. Avea tulburări de comportament și fugea de-acasă pentru a merge la țară. A devenit

pictor de peisaje; și iată-l acum printre copaci, în mijlocul naturii, cu o logodnică fermecătoare. Câștigă bine și e fericit. Dacă și-ar fi continuat studiile, cum era complet în ceață, ce s-ar fi ales de el? Sau această scrisoare de la un cofetar: „Am început să lucrez pe la zece-unsprezece ani. Ce bucurie era pentru mine să fac prăjituri! La școală, nu învățam nici rău, nici bine; dar când lucram, simțeam că sunt cineva, pentru că făceam ceva adevărat și învățam o meserie".

Mă întreb de ce toți meșteșugarii din Franța nu au creat o mișcare națională care să le permită să primească în unele zile copii în atelierele lor. Nu ca ucenici, așa cum prevede derogarea de la lege…

Vorbiți de legea Royer?

Exact: derogarea acordată copiilor de paisprezece ani pentru a putea merge în atelierul unui meșteșugar, cursurile la școală fiind doar seara. Dar, deocamdată, nu vorbesc despre acești copii care, într-adevăr, își pierd timpul la școală și, pentru moment, nu vor reuși să citească și să scrie — în timp ce pe la optsprezece ani, dacă sunt motivați, dacă vor sau în cadrul serviciului militar o vor face foarte simplu, nu-i așa? Nu despre aceștia vorbesc deocamdată. Ci despre acei copii inteligenți care, de la unsprezece, doisprezece ani, și dacă au această dorință, ar trebui să poată munci o zi sau două pe săptămână la un meșter din cartierul lor, din orașul lor, care i-ar ține alături de el toată ziua. În felul acesta copiii ar învăța o meserie, continuându-și în același timp studiile. Vor să devină intelectuali, de ce nu? Dar vor avea în plus și o meserie în mână. Nimic nu ascute mai mult inteligența decât mânuirea, la modul cel mai serios, a unui material, alături de muncitori serioși. Ar trebui pus la punct un sistem de asigurări pentru zilele când copiii lucrează în atelier (la nevoie, pot contribui și părinții). Municipalitățile din diverse orașe ar putea organiza așa ceva, luând din școli doar pe tinerii cu adevărat motivați: va trebui urmărit dacă, într-adevăr, dorința lor nu este imaginară, dacă sunt pregătiți pentru o anumită stabilitate și

sunt gata să fie prezenți la orele fixate de meșter, să-i urmeze toate instrucțiunile și nu să facă cum îi taie capul, pe scurt, să facă o treabă serioasă. Prea mulți tineri vin la șaisprezece ani, dornici să câștige bani, oricum, după ce și-au pierdut timpul pe băncile școlii sau nu au găsit multă vreme de lucru pentru că nu au primit o pregătire la timp. Începând cu unsprezece, doisprezece ani, mâinile sunt „inteligente", iar spiritul tânărului este preocupat de o muncă adevărată, prin stăpânirea perfectă a uneltelor care i se încredințează.

Este doar o idee pe care o lansez… Mulți vor spune: „E o utopie". Dar eu cred că ea conține un ferment moralizator — în adevăratul sens al cuvântului — al ființei umane, vreau să spun că această idee implică atât o responsabilizare, cât și niște cunoștințe susținute de atracție și plăcere — plăcerea de a lucra un material față de care copilul se dovedește a fi deopotrivă creator, disciplinat și productiv.

Copiii sunt veseli când locul este vesel
(Metode active)

Pentru a continua în aceeași ordine de idei, să ne oprim acum la „școlile Freinet": este un subiect care îi interesează pe mulți părinți. Am în față scrisoarea unei corespondente: „Ați pomenit într-o zi despre școlile Freinet și ați spus că programul lor costă destul de mult, că părinții care vor să-și dea copiii la asemenea școli trebuie să aibă posibilități…".

De fapt, da și nu. Pentru că asemenea clase Freinet existau și în școlile tradiționale de stat. Pe de o parte, am aflat recent că toate clasele Freinet propriu-zise s-au desființat. Dar pe de alta, mulți profesori au fost formați în spiritul metodelor active inspirate de acestea.

Școala Freinet este prima în care s-a organizat, o dată cu apariția spiritului școlii active, învățarea scrisului și a cititului cu ajutorul unei tipografii. Copiii nu citeau și nu scriau, ci învățau singuri să citească și să scrie prin simplul fapt că tipăreau.

Și cu succes.

Da. Și pe urmă, copiii comunicau extraordinar de mult între ei, dar și cu profesorii; toată clasa se gândea la ce e de făcut, discuta. Deciziile erau luate în comun și, lucru foarte important, fiecare copil răspundea de ceva. Iar în clasă era o atmosferă activă, nu pasivă, de comunicare și schimburi epistolare cu alte școli…

Erau tot atâția copii câți într-o clasă obișnuită?

Da. Bineînțeles. Dar ar fi fost mult mai bine dacă erau mai puțini.

Cred că Statul nu a mai avut posibilitatea să continue peste tot experiența acestor clase care, în cadrul școlii, păreau prea diferite de învățământul tradițional practicat în celelalte. Dar, în sfârșit, nu trebuie să ne oprim prea mult la școlile Freinet, din moment ce ele nu mai există. Dar întâlnim peste tot clase cu metode active. Nu de mult, a fost la televizor o emisiune despre oboseala provocată de școală, extrem de interesantă, în cadrul căreia era arătată diferența dintre metodele tradiționale și metodele active, chiar dacă nu era vorba de Freinet. Filmul despre care vă vorbesc a pus bine în evidență ceea ce trebuie reținut din metodele Freinet: copiii care aveau un profesor format în spiritul metodelor active ieșeau de la școală mai destinși decât atunci când începeau orele — ca și profesorii, de altfel. Toată lumea era veselă. Asta este important. Să nu ne agățăm deci de un nume; Freinet este un geniu, știu, care a fost multă vreme necunoscut pentru că era considerat un marginal. Dar toată lumea s-a inspirat din el. Cred că peste tot există clase cu metode active.

Părinții care vor să știe dacă asemenea școli există în zona în care locuiesc ei, pot foarte bine să scrie la inspectoratul școlar. Importantă rămâne totuși alegerea unei școli nu prea departe de domiciliu; trebuie evitat perfecționismul, goana după cea mai bună școală. Și trebuie să fie împreună cu copii de vârsta lor! Dar nu este bine nici ca un copil să se marginalizeze — lucru care se întâmplă dacă școala la care merge e foarte departe de cei pe care îi întâlnește pe stradă sau la joacă.

Părinții pot de asemenea citi cărți care prezintă aceste metode — în fond, de ce nu? — și să ia de acolo exemple de activități pentru zilele libere, așa cum, de altfel, școlile active le și sugerează să facă. Cred că în felul acesta ei își vor ajuta mult copiii care nu pot beneficia de clase active, pentru că nu există așa ceva în zona în care locuiesc ei.

În numeroase scrisori părinții vă scriu: „Copiii mei merg la o școală tradițională, dar, acasă, eu am să…“.

Acasă, ce am să fac? Am să-mi instruiesc copiii. Am să le ofer o inițiere culturală. Căci metoda activă este o inițiere în cultură și comunicare. Or, ăsta este rolul familiei. Dacă instrucția este asigurată la școală de un profesor care a fost format să o asigure într-un anumit fel, să o facă așa, de ce nu? Dar tot ce fac părinții în plus este întotdeauna bine venit pentru copil, chiar dacă aceștia nu procedează ca profesorul. Dacă copilului nu-i place, va spune: „Ah, nu! Nu vreau să fac socoteli cu tine așa, fiindcă…“. Foarte bine! Se pot face atât de multe lucruri cu un copil. Orice poate servi la concentrarea atenției copilului, la exersarea memoriei: diverse jocuri de cărți pentru copii, loto, jocul cu poveștile care se spun și apoi se ilustrează… Există atâtea jocuri care formează mintea și inteligența copilului, jocuri care nu trebuie școlarizate, introduse într-o programă! Asta înseamnă să trăiești.

Acasă, ca și la școală, copiii sunt veseli dacă locul este vesel. Dacă copiii nu au o școală veselă, asta e, cel puțin acasă, părinții să încerce să le facă viața veselă. În același timp, să profite să facă cu copiii jocuri simple de atenție și memorie, să-și pună reciproc întrebări încuietoare, să râdă, să spună prostii, în sfârșit, să se destindă. Copiii au o imensă nevoie de destindere.

În schimb, sunt uluită să constat — mai ales în momentul de față, când copiii sunt foarte numeroși în școli și profesorii se văd obligați, pentru că nu au fost formați în spiritul metodelor active, să recurgă la măsuri disciplinare — în ce măsură copiii supuși acestui imobilism devin triști și descurajați de continua pasivitate impusă. Aș vrea ca părinții să nu fie perfecționiști, ci să se orienteze, să înțeleagă puțin în ce constă o metodă activă, să comunice între ei și să facă în așa fel încât să reușească să schimbe treptat atmosfera din școală. Și apoi, în nici un caz să nu le ceară copiilor în plus față de ce li se cere la școală! Este groaznic să vezi părinți care fac asta! Când copilul se întoarce seara de la școală, mai trebuie să-și facă și

temele: mi se pare îngrozitor. La un moment dat, se interziseseră temele pentru acasă, cel puțin până în clasa a șasea. Până la urmă, nu s-a mai putut, pentru că părinții voiau teme pentru copiii lor. Păcat.

Tot în legătură cu metodele active, să vedem o scrisoare ce pune problema invers decât am pus-o până acum, și anume cazul copiilor care învață în astfel de clase, care își aud acasă părinții criticând celelalte metode de educație și care, în urma unei mutări sau deplasări mai lungi, se trezesc într-o școală, să zicem, clasică, și își amintesc, bineînțeles, că ani în șir și-au auzit părinții spunând că aceste școli sunt un nonsens.

Da. Se spune că metodele obișnuite nu sunt la fel de bune ca metodele active etc.

Așa e! Și deseori acești copii au probleme.

Bineînțeles, cei care sunt obligați să intre într-un sistem tradițional pentru că acolo unde vor locui nu există o școală activă cum e școala Freinet vor avea probleme de adaptare la început; dar există, în primul rând la acești copii un fel de — cum să-i spun? — contradicție între ceea ce fusese întotdeauna pentru ei indiscutabil — și anume adevărul părinților — și acest alt adevăr în fața căruia părinții lui se supun acum, pentru că nu există altă posibilitate ca el să-și continue studiile. Iar copilul este descumpănit pentru că nu știe cum i-ar putea stima pe acești profesori ce aplică metode care până acum păreau — și erau — în contradicție cu idealurile pedagogice ale unor părinți care sunt destul de familiarizați cu pedagogia. În această scrisoare, într-adevăr, părinții dovedesc că au cunoștințe în domeniu!

Da, iar copiii lor devin arțăgoși…

Ideea lor despre adulți nu mai e atât de clară. Pentru că e bine, atunci când copilul crește, să aibă și alte modele de adulți

în afară de părinți. În cazul familiei despre care discutăm, fetița cea mare se vede obligată să intre într-un colegiu tradițional, în timp ce copiii cei mici pot merge în continuare la o școală cu clase care practică metodele active, metode pe care le-au cunoscut și acolo unde locuiau înainte. Deci, fetița întâmpină niște dificultăți care sunt, pe de o parte, dificultăți de adaptare, dar, pe de altă parte — pot să-i spun asta mamei sale —, dificultăți de alt ordin. Ea se află în pragul prepubertății… Prepubertatea se situează deseori în jurul clasei a șasea și a cincea, clase destul de grele și așa, pentru că i se cere copilului să se adapteze cu un alt mod de lucru, cu un nou stil al profesorilor. Or, în cazul nostru, are loc și o schimbare completă a metodelor, nu-i așa? Oricum, la prepubertate, toți copiii fac câte o figură pentru care nu găsesc alte cuvinte decât „o iau razna". Psihologia lor „o ia razna": de la șase la unsprezece-doisprezece ani totul e în regulă, se dezvoltă bine din toate punctele de vedere, par liniștiți, adaptați la societate, cu un ritm bun… Și-apoi, dintr-odată, apar niște tulburări ce sunt în realitate un fel de repetare a tulburărilor pe care le-au avut când erau mici: asta este prepubertatea. De pildă, de multe ori, un copil care avusese anorexie — deci un copil care, când era foarte mic, refuza să mănânce —, brusc, spre prepubertate, nu mai vrea să mănânce. Nu e nimic grav! Trebuie să i se spună: „Ah, da! Înțeleg. Faci ce făceai și când erai mic! E un semn că în curând ai să crești mare și ai să te schimbi". Sau, un copil care are brusc insomnii — pentru că, mic fiind, avusese asemenea perioade —, repetă, de fapt, dificultățile pe care le-a avut între unu și trei ani, iar acest lucru durează cam șase-nouă luni. Ar trebui să se știe pentru a nu dramatiza lucrurile.

Deci, dacă această mamă este îngrijorată, dacă nici ea, nici soțul ei nu reușesc, din punct de vedere pedagogic, să o convingă pe fetița lor cea mare că trebuie să meargă la această școală, atunci vor putea discuta la centrul medico-pedagogic din orașul lor pentru a vedea cum își pot ajuta fetița care crește și este în plină transformare. Poate așa! Dar să aștepte mai întâi readaptarea ei la noul climat — pentru că oricine este

perturbat după o asemenea mutare. Dacă însă problemele durează ceva mai mult, ca în cazul acestei fetițe, va trebui începută o psihoterapie.

De data aceasta, vă vorbește o profesoară despre elevii ei. Are o clasă de a cincea, cu copii de origini sociale diverse, care au probleme foarte diferite în ceea ce privește, de exemplu, ortografia, clasica dictare. A încercat să facă o experiență, în cursul primului trimestru, a suprimat notele pentru a dedramatiza problema. „Când e vorba de o dictare, în loc să le cer copiilor să aducă lucrările semnate de părinți — la ce ar servi? E asta o garanție că data viitoare vor face mai puține greșeli? —, încerc să discutăm împreună, îi întreb dacă toată lumea a înțeles ce am explicat sau de ce nu s-au gândit să facă cutare acord al verbului, de pildă. Dar nu e nevoie să aibă o notă. Dacă cineva vrea cu orice preț una — există și din aceștia — și-o pune singur. Pe ansamblul clasei, rezultatele au fost promițătoare și mulți copii care erau «zero» au făcut progrese evidente. În plus, sunt mai destinși și au câștigat încredere în ei înșiși, în posibilitățile lor.“

Este foarte interesant.

Profesoara vă pune două întrebări precise: „În această clasă, am unii elevi cu mai multe probleme decât alții“. De exemplu, o fetiță care a pierdut recent pe cineva din familie, la începutul anului școlar; sau un băiat care, prin talia și forța lui fizică — copiii au între treisprezece și paisprezece ani într-a cincea —, se expune ironiilor, micilor șicanări obișnuite într-o clasă…

…și care vin probabil din gelozie.

Da, dar care pot afecta moralul copilului.

Este adevărat.

Și profesoara scrie mai departe: „M-am ocupat mai mult de această fetiță decât de ceilalți și mi-am dat seama că regresează. Până la urmă am cocoloșit-o, dar ea s-a complăcut și a stat în această cochi-

lie înconjurată de simpatia mea și a obținut rezultate și mai proaste. În schimb, pe băiat nu l-am ajutat. Am treizeci și cinci de ani, iar el paisprezece; nu voiam să se refugieze într-un fel de tentativă de seducere. Și nici să existe vreun echivoc în interesul meu pentru un elev ca oricare altul. În realitate, poate că toate aceste probleme nu îi privesc pe profesori. Credeți, oare, că trebuie rezolvate între copii, fără intervenția adulților?".

Ceea ce se petrece în viața interioară a acestor copii poate fi privit în același fel cu ceea ce se petrece în ansamblul vieții școlare; profesoara le propune să caute împreună motivele problemelor pe care le au cu ortografia, cu matematica și să se ajute unii pe alții pentru a găsi răspuns la greșelile făcute, să-și dea singuri note; a stabilit astfel deja un dialog colectiv în această clasă. Într-adevăr, când un copil trece prin momente dificile pe care toată lumea le cunoaște — așa cum a observat și ea în cazul acestui băiat sau al fetiței în doliu —, profesorului îi revine rolul de a-i ajuta pentru a depăși încercarea la care îi supune viața în societate.

Acest lucru poate da rezultate și dacă profesorul face apel la ceilalți copii, spunându-le: „Colegul vostru are probleme din cauza următoare. Ce-ați spune să stăm de vorbă despre asta?". Și pe urmă, într-o pauză, sau într-un interval de timp, nu mai mult de zece la sută din totalul orelor — el reprezintă minimul necesar pentru a putea vorbi; este foarte important pentru că este un moment de psihologie aplicată la grup și la viața colectivă —, toată lumea se adună împreună (cred că adultul trebuie să fie prezent, numai astfel copiii pot vorbi, pot fi ajutați să spună în cuvinte ceea ce gândesc despre situația respectivă) și încearcă să afle de ce acest băiat, de exemplu, care este mai puternic decât ceilalți, a devenit calul lor de bătaie (rețineți că toți copiii marginali sunt stingheri: fie sunt aroganți, fie devin timizi când observă că sunt în plină creștere). Ar fi foarte interesant să se vorbească în grup despre obezitățile prepubertare de care toți copiii își bat joc: „De ce vă bateți joc de el? În acest moment, acest copil e așa. Poate îi place să mănânce prea mult. Asta spuneți voi, dar de fapt, noi nu știm

exact. Poate sunt alte motive? De ce nu vă ajutați unii pe alții? În viață, oamenii trebuie să se ajute". Cred că în felul acesta, într-o atmosferă de întrajutorare, profesoara, în mijlocul celorlalți, va evita familiarități de natură să determine regresia unuia sau înflăcărarea celuilalt la gândul că: „Pe mine mă preferă". Pe scurt, în clasă să se spună aceste cuvinte: „Trebuie să vă ajutați unul pe altul". Iar problemele de comportament se vor rezolva, așa cum s-au rezolvat cele școlare.

Întotdeauna au o anume inteligență
(Copiii handicapați)

Vom aborda acum un subiect important, de care ne-am ocupat puțin până astăzi, pornind de la scrisoarea unei mame care are un copil de unsprezece ani, mongoloid, și care vă roagă să vorbiți despre copiii handicapați: „Noi ducem totuși o luptă foarte dură pentru ca acești copii să fie acceptați de cei din jur și de societate".

Este o problemă deosebit de vastă, pentru că situația se prezintă diferit dacă e vorba de copii handicapați din punct de vedere psihologic și social, dar fără handicap fizic vizibil, sau de copii handicapați din punct de vedere fizic, foarte vizibil, cum sunt cei ce suferă de mongolism, de exemplu; un asemenea copil nu poate fi comparat cu un copil handicapat, sănătos din punct de vedere fizic.

Să începem cu copiii mongoloizi care au toți aceeași particularitate: nu prea sunt agresivi, în schimb, au o bogăție sufletească și o sensibilitate în relația cu celălalt (părinți, alți copii) deosebit de accentuate. Acești copii suferă și mai mult decât cei sănătoși dacă nu sunt iubiți, deoarece ei nu au compensațiile pe care ceilalți le găsesc în afara familiei (de pildă, la școală), începând cu vârsta de trei ani, când au colegi cu care își descoperă afinități. Copiii care suferă de mongolism sunt mult mai sensibili în relația cu părinții lor și au nevoie de mult mai mult timp decât ceilalți pentru a-și face prieteni. Polii dominanți ai sensibilității acestora rămân părinții, frații și surorile, bunicii. Și este păcat că, odată depășit șocul și încer-

cările produse de nașterea unui asemenea copil, părinții lui nu știu întotdeauna să-i descopere bogăția sufletească, marea sensibilitate și capacitate de toleranță, chiar de indulgență față de manifestările lor uneori nepotrivite; și ar fi înțeles lucrul acesta, dacă i-ar fi spus la momentul potrivit: „Te rog să mă ierți. Am fost cam iute, n-am avut răbdare, dar știu că faci tot ce poți și că nu ai cum să obții aceleași rezultate ca și frații și surorile tale, din cauza acestui handicap pe care îl ai din naștere. Dar eu te iubesc atât de mult, încât nu trebuie să suferi". Cu un copil mongoloid, trebuie vindecate prin tandrețe și foarte repede rănile pe care i le-am produs, deoarece ele sunt mai puternice pentru el și-i produc în suflet îndoială în legătură cu cele mai dragi ființe. Atât cu privire la acești copii.

Cât despre ceilalți copii handicapați, se poate spune că ei au întotdeauna o anume inteligență. Acești copii închiși în ei înșiși au o inteligență extraordinară, o sensibilitate (auditivă, tactilă, optică, estetică sau gustativă) pe care aș putea să o numesc imediată. E un lucru ce ar trebui descoperit de părinți la toți copiii handicapați psihosocial, dar nu și fizic; care este pentru ei simțul căruia îi acordă cea mai mare importanță? Dacă fiecare va fi ajutat să-și folosească organul de simț cel mai sensibil, se va favoriza comunicarea, afinitățile complice pe care le va realiza astfel îi vor permite copilului să vorbească despre deosebirile pe care este în stare să le perceapă. De exemplu, dacă acest simț este mirosul, trebuie să fie pus în contact cu diverse parfumuri, mirosuri; dacă este gustul, să i se dea posibilitatea să cunoască mâncăruri cu gusturi foarte diferite și să se folosească pentru ele cuvinte potrivite, dând în același timp dovadă de o foarte mare toleranță. Când un copil are de exemplu, gustul sensibil, trebuie să i se respecte opțiunile, dorința de a face diverse amestecuri; sau când e vorba despre vedere, dacă, în fața anumitor tablouri, a unui peisaj, copilul devine visător, părinții pot profita și stabili cu el o anumită complicitate: „Văd că te uiți cam mult! Poate e ceva care te interesează" și să-i arate că și pe ei îi interesează obiectul contemplat, care-i reține lui atenția, în felul acesta părinții vor descoperi inteligența copilului lor.

Unii copii handicapați psihosocial sunt insuportabili pentru că nu stau o clipă locului, se cațără peste tot, se strâmbă tot timpul… Ei sunt numiți instabili tocmai pentru că nu au găsit ceva care să-i intereseze. Adesea, acești copii sunt foarte motori: adică au o inteligență motorie, inteligența corpului. Iar părinții, de cele mai multe ori, îi ceartă, îi strunesc, îi închid, îi pedepsesc deși, dacă tatăl lor ar inventa pentru ei jocuri de îndemânare, ar construi aparate de cățărat sau i-ar încuraja să practice jocuri de echilibru, asta i-ar face foarte fericiți, simțindu-se încurajați și admirați pentru cutezanța lor. Și apoi, de ce să nu fie îndrumați spre dans unii din acești copii blocați din punct de vedere școlar și al vorbirii? Ceea ce nu înseamnă, bineînțeles, să nu li se vorbească. Dar acești copii nu trebuie tot timpul raportați la un etalon, așa cum, din nefericire, fac mulți părinți. Știți că Einstein, până la nouă ani, a fost considerat de toată lumea un debil mintal?

Nu. Dar știu că la școala avea rezultate catastrofale și că profesorii se îndoiau de viitorul lui.

Era un debil școlar și mintal, întotdeauna absent, era distrat și lipsit de îndemânare. Dar părinții lui spuneau: „Ce importanță are asta? Are o fire bună" și se gândeau că va putea totuși să facă ceva, de pildă să care baloturi de pânză la unul dintre prietenii lor, un negustor. Îl iubeau mult. Și, deodată, după nouă ani, a apărut o inteligență deopotrivă meditativă și matematică, pe care nimeni nu o bănuise. Însă până la douăzeci de ani, în ciuda sau din cauza acestei inteligențe, studiile pe care le-a făcut s-au soldat cu un eșec.

Mulți copii considerați handicapați ajung muzicieni, alții pictori etc. O anume inteligență există întotdeauna, inclusiv la copiii handicapați. Să-i iubim așa cum sunt, să-i ajutăm să-și păstreze încrederea în ei înșiși, să fie fericiți, veseli, sociabili, să le menținem tot timpul viu interesul pe care îl manifestă. Doar astfel se vor dezvolta la cota maximă a propriilor posibilități.

O doamnă de treizeci de ani și soțul ei, care are treizeci și trei, sunt foarte afectați din pricina unicei lor fetițe, de nouă ani și jumătate: din naștere, fetița fusese sașie și a fost operată, însă și-a pierdut vederea la un ochi. Când a avut cinci ani, directoarea școlii a declarat că e un copil dificil, iar pediatrul consultat a considerat-o un copil hiperimpulsiv deși acasă, cu părinții ei, era deosebit de drăguță. „Dacă toți copiii hiperimpulsivi pun atât de puține probleme ca și copilul meu, înseamnă că ei pot fi foarte ușor reeducați", scrie mama. Deci părinții au fost sfătuiți să o ducă pe fetiță la ședințe de psihoterapie — așa cum recomandați și dumneavoastră deseori. După nouăzeci de ședințe, părinții au luat hotărârea să le întrerupă deoarece, după spusele mamei, micuța era șocată de starea celorlalți copii pe care îi vedea în sala de așteptare. Înregistrând și o întârziere în vorbire, părinții au dus-o apoi să facă niște ședințe de ortofonie. Și cum școala la care mergea (și care era particulară) s-a închis, s-a mutat la o alta, unde face progrese, dar destul de lente. Acasă, totul merge bine. Anul acesta a intrat în CE 2 și drama a izbucnit când, la vizita medicală obligatorie, medicul a spus că trebuie înscrisă într-un IMP.

Adică un institut medicopedagogic.

Exact! Trebuie să spunem că această vizită medicală a avut loc în prezența directoarei care i-a explicat pe larg medicului cazul copilului, i-a arătat dosarul medical în care erau menționate ședințele de psihoterapie și a precizat că nu vrea asemenea elevi în școala ei, că locul lor e mai degrabă într-un IMP. Părinții sunt scandalizați de atitudinea medicului și a directoarei, învățătoarele consultate — cea de anul acesta și cele care au avut legături cu fetița anul trecut — au venit la vizita medicală și au protestat, spunând că, dimpotrivă, fetița face progrese, lente, desigur, dar regulate, că poate ține pasul și că deci hotărârea este complet injustă. Pe de altă parte, mama adaugă că a auzit-o pe această directoare spunându-le și altor părinți că au copii debili: „Cu ce drept își poate permite să spună așa ceva?". Și ne explică faptul că, în aparență, această directoare vrea să păstreze un fel de imagine de marcă a școlii ei, o școală în care toți copiii să aibă note bune. („Aici nu se face să nu ai note bune.")

Din păcate, așa e!

Un psiholog cu care părinții au luat legătura după aceea a „testat" copilul și a tras concluzia că poate urma cursurile fără probleme. Deci, ce să facă?

Nu am nici cea mai vagă idee. Este adevărat că, astăzi, hotărârile pediatrilor școlari sunt respectate și că părinții trebuie, cel mai adesea, să se supună acestor decizii luate așa, arbitrar, de o directoare și un medic care e influențat de directoare. În primul rând, eu cred că părerea învățătoarelor ar trebui să prevaleze în fața părerii directoarei; apoi, cred că ar fi de dorit ca toți copiii să rămână amestecați în aceeași școală, indiferent de capacitatea lor de dezvoltare. Fie că avansează mai repede sau mai încet, e bine ca ei să fie împreună așa cum, de altfel, în viață, oameni cu niveluri de dezvoltare diferite se întâlnesc și sunt, din punct de vedere social, asociați în activitățile unei comunități.

Deci, eu nu înțeleg defel de ce ar trebui izolat acest copil care nu-i pune probleme deosebite învățătoarei… Mama nu precizează dacă fetița are prietene și o viață socială bogată, cum este singură cu cei doi părinți ai săi: poate că aici e o lipsă. Și poate e vorba de un copil sensibil, care simte că directoarea e supărată pe ea din cauza faptului că nu e o elevă strălucită, așa cum ar dori-o, și că, uneori, nici ea nu este prea drăguță și politicoasă cu această directoare. E posibil. Oricum, este curios că, după cum s-a spus, prezintă tulburări de comportament, deși ea nu a avut niciodată asemenea manifestări nici în clasă, nici în familie, ci doar față de directoare. În orice caz, la început, a fost vorba de un copil cu probleme de vedere — un copil sașiu este stingher pentru că, uneori, ceilalți copii îl resping. Dar, de când a fost operată, nu mai are decât o problemă: faptul că vede doar cu un ochi. Și cu un singur ochi poate foarte bine să țină pasul cu ceilalți. Poate că la început, din această cauză, a rămas puțin în urmă, dar, din moment ce învățătoarele spun că fetița se străduiește și face progrese neîncetat, iar părinții o ajută, nu văd de ce aceștia sunt atât de neliniștiți.

Mă întreb dacă nu cumva mama ar trebui să vorbească ea cu un psihanalist pentru a încerca să dedramatizeze puțin situația, deoarece nu este în avantajul copilului să se afle prins în felul acesta între o directoare care o detestă și o mamă care se simte afectată de acest lucru. Există excelente externate medicopedagogice, unde copiii sunt foarte fericiți. Nu știu ce să spun. Dar nu este bine ca un copil să fie lăsat într-o școală unde este permanent expus persecuțiilor directoarei, alături de niște învățătoare care se află și ele în conflict cu aceasta.

Mama se plânge mai ales de faptul că s-au luat în considerare o seamă de lucruri, cum ar fi acele ședințe de psihoterapie care datează de doi sau trei ani.

Aceste ședințe au fost făcute destul de devreme pentru a-l ajuta pe copil. Dar nu am înțeles de ce părinții le-au sistat din proprie inițiativă, în loc să convină cu psihoterapeutul. E poate păcat că s-a întâmplat așa.

Fetița nu mai suporta să-i vadă pe ceilalți în sala de așteptare…

Nu este adevărat. Un copil suportă întotdeauna așa ceva, tot așa cum și noi, când mergem la medic, suportăm să vedem oameni infirmi, în timp ce noi ne ducem acolo pentru o răceală sau pentru niște dureri intercostale care nu se văd. Părinții sunt cei care se lasă impresionați când copilul merge la consultații într-un centru de asistență psihoterapeutică și văd acolo copii mai bolnavi decât copilul lor. Poate că mama a reacționat cu anxietate în fața promiscuității unor copii handicapați, aflați în sala de așteptare și nu și-a ajutat fetița să înțeleagă că e vorba de copii cu întârzieri mai mari, care erau îngrijiți și ajutați, fiecare la nivelul lui, de aceeași persoană care o ajută și pe ea? Este deosebit de important ca părinții să știe acest lucru: copiii nu suferă deloc când văd alți copii bolnavi. E ceva care îi interesează. Le face plăcere să vorbească despre ei și să-i audă și pe părinții lor spunând ce cred.

De aceea mă întreb dacă această mamă, care e anxioasă, nu ar trebui să vorbească cu un psihanalist ca să înțeleagă mai bine cum își poate ajuta copilul; să nu revendice tot timpul câte ceva pentru ea, să o ajute prea mult la teme, ci să o sprijine să se deschidă spre ceilalți, trimițând-o în zilele libere la diverse cercuri, cu alți copii, ca să nu mai trăiască ca un copil singur la părinți, între tatăl și mama ei. Astfel va putea fi ajutată să depășească dificultățile sociale pe care probabil le are. E tot ce pot spune în acest caz.

Părinții unui băiat de opt ani care este ambliop…

Este o afecțiune a vederii: copilul vede prost.

…și parțial hemiplegie (și ai unei fetițe de șase ani, despre care nu e vorba aici pentru că ea nu are nici un handicap) vă scriu despre lipsa de toleranța a societății și, în special, despre sistemul educativ față de copiii handicapați sau, mai curând, cum mulți preferă să-i numească, copii „altfel decât ceilalți". S-au văzut confruntați cu următoarea problemă: sau să-și trimită fiul într-o instituție specializată — dar aceasta se găsea la mai mult de două sute de kilometri de localitatea lor — sau să-l țină în familie și să-l trimită la o școală „normală" — lucru pe care l-au și făcut. Dar acest băiat a pierdut deja mult timp. „Problema despre care aș vrea de fapt să vă vorbesc se plasează la nivelul acceptării în mentalitatea oamenilor a acestor copii altfel decât ceilalți: acceptarea dreptului lor de a fi diferiți. Sistemul de educație este planificat. Copiii — indiferent că handicapul lor este fizic, mintal sau de altă natură — care nu corespund criteriilor de normalitate întâmpină mari dificultăți în inserarea lor în acest sistem. Ei deranjează. Deci, sunt excluși."

Această problema există mai ales în orașe; la sat, dimpotrivă, acești copii sunt acceptați foarte bine. Ea se datorează astăzi populației în creștere și unei anumite dorințe de egalizare a tuturor copiilor. Or, fiecare copil se dezvoltă diferit. Deci, ce înseamnă „normal"? Nucleul mediu al fiecărei clase? Și toți copiii ar trebui să fie ca aceștia? Nu este adevărat! Acești părinți au perfectă dreptate.

Există și unele scrisori sfâșietoare despre felul în care anturajul necunoscut (pe stradă, la cabinetele medicale, la spital) reacționează în contact cu copiii handicapați. E teribil! Trebuie să înțelegem ce înseamnă acest lucru. Pentru adulți, e o problemă de angoasă. Ei se află în prezența unui copil față de care nu știu cum să reacționeze pentru că nu așteaptă de la el același stil de răspuns; și, dintr-o dată, sunt dezorientați; se simt prost și asta îi angoasează.

Există și alte cazuri — iar părinții copiilor handicapați trebuie să înțeleagă acest lucru — când unii părinți au avut nenorocirea de a pierde un copil sănătos și au rămas cu o mare suferință în suflet. Când văd un copil handicapat, aceștia se gândesc la copilul lor: „Dacă cel puțin ar fi rămas handicapat și nu ar fi murit de pe urma bolii sale sau a accidentului!“ sau: „Copilul meu, frumos și sănătos, a murit; acesta trăiește. De ce?“. Ei își interzic să gândească așa.

În cazul copiilor, trebuie să înțelegem că, atunci când au o reacție de respingere față de un coleg cu o dezvoltare diferită de a lor sau o infirmitate, acest lucru se datorează dorinței lor de a se identifica cu cei pe care îi iubesc. Ei se feresc deci să îl iubească, pentru că acesta nu este pentru ei un model. Nu este un sentiment conștient, ci un fel de prudență inconștientă. Ca un dispreț spontan. Educația ar putea contribui la schimbarea acestei atitudini.

Deci, în toate cazurile, și adulții, și copiii preferă să-i ignore pe copiii handicapați?

Din păcate, da; adulții păstrează atitudinile unui copil, sau preferă să spună o răutate[1].

Avem în acest sens mărturia unei mame care are o fetița de cinci ai, amblioapă și ea, și cu un ușor handicap motor. Ea a dus fetița la o consultație într-un spital, unde aceasta — lucru scuzabil, având în

---

[1] Fără îndoială, în legătură cu perenitatea inconștientă a gândirii magice sau cu sadismul care dăinuie în ei: „moarte celui slab“.

vedere că nu are decât cinci ani — a făcut puțin tărăboi în sala de așteptare, iar mama i-a explicat, pentru a o convinge să fie mai cuminte, că se află într-un spital unde sunt bolnavi și că nu trebuie să deranjeze etc. În acel moment, o doamnă „foarte bine", cum se spune, în vârstă și care aștepta și ea, a exclamat, pe un ton extrem de disprețuitor, adresându-se soțului ei, dar astfel încât toată lumea să audă: „De ce-i spune toate astea? E inutil. Această fetiță nu e normală!". Bineînțeles, mama a împietrit. Și s-a auzit atunci vocea firavă a fetiței care a întrebat-o pe mama ei: „De ce doamna a spus asta? Ce înseamnă asta?".

Această poveste mă face să vă pun o altă întrebare care revine deseori în scrisori: să li se vorbească copiilor despre handicapul lor?

Da, și asta foarte devreme. De îndată ce părinții își dau seama că un copil are o dezvoltare diferită de cea a celorlalți copii sau că are o infirmitate, trebuie să stea imediat de vorbă cu el. Dacă, de pildă, problema a survenit cu ocazia unei boli sau a unui accident: „Când erai mic, păreai că te vei dezvolta foarte bine. Și, deodată s-a întâmplat cutare lucru…", și i se explică cu ajutorul unor imagini pe care le poate înțelege, cum ar fi cea a unui copac lovit de trăsnet în timpul furtunii: „Vezi, nu mai are decât două sau trei ramuri care cresc, în timp ce toți ceilalți din jurul lui au multe ramuri. Dar o să se dezvolte și el. Viața merge înainte, încet, încet o să se vindece, poate nu de tot, dar măcar în parte. Și vezi, e totuși un copac viu". Trebuie folosite asemenea imagini. Și trebuie spus copilului exact ce are. Iar pe urmă, să-l întrebe: „Tu ce crezi? Cum crezi tu că o să te dezvolți?"; să i se ceară copilului să explice cum resimte situația lui față de ceilalți. Puțini părinți care au copii handicapați se gândesc la acest lucru. Ei se gândesc la adaptarea sau readaptarea copilului lor și se străduiesc cu multă afecțiune să nu-l facă să sufere prea mult; dar asta, pentru că ei își proiectează propria suferință asupra copilului și ar fi foarte dornic să fie întrebat: „Tu ce crezi despre faptul că nu ești ca și ceilalți? Ce crezi că gândesc colegii tăi despre asta?". Dacă își cunoaște propriile probleme și poate să vorbească despre ele, va face progrese — evident, atât cât poate el — mult

mai repede decât se așteaptă părinții. Iar, apoi, va putea sta de vorbă cu colegii lui: „Tata mi-a explicat, eu nu sunt ca tine pentru că…". Își va face în felul acesta prieteni și își va accepta infirmitatea. În caz contrar, acești copii își dau seama că lor nu li se cere niciodată părerea și că nu se așteaptă de la ei lucrurile care li se cer celorlalți. Și acest lucru îi șochează, știu asta de la copii pe care i-am tratat. Am cunoscut copii cărora li s-a ascuns infirmitatea și care erau perturbați, nu din cauza infirmității, cum credeau părinții, ci pentru că nu li s-a vorbit niciodată despre ea.

Pe de altă parte, părinții ar trebui să-și ajute copiii „normali" să-i tolereze pe cei care au avut o boală sau un handicap, spunându-le: „Ți s-ar fi putut întâmpla și ție. E un copil. Te iubește și iubește viața. Ajută-l!". Între copii trebuie să existe o solidaritate.

Acesta este, așa cum am mai spus-o, motivul pentru care sunt tristă; faptul că, datorită segregației, copiii handicapați sunt trimiși în școli diferite, în loc să intre în secții speciale din cadrul școlilor obișnuite — lucru care i-ar învăța pe copii să fie toleranți cu toate infirmitățile, cu toate diferențele. Fiecare trebuie să-și poată păstra încrederea în el și să comunice în același timp cu toți ceilalți, oricât de diferiți ar fi. Întrajutorarea! Întrajutorarea, comunicarea între copii, acesta ar trebui să fie principiul fundamental inculcat în clasele pregătitoare și în cele primare; iar exemplul ar trebui să fie dat de comportamentul adulților între ei în interiorul școlii. În acest loc pe care l-au ales pentru a se dedica dezvoltării cetățenilor-copii, indiferent de atribuțiile, titlul, rolul pe care îl au (profesori, personal administrativ sau de întreținere a localului). Or, se pare că la noi așa ceva este imposibil, această comunicare și această întrajutorare într-o școală între toți adulții, între cei mai favorizați și cei mai puțin favorizați prin numărul de ore, salariu și funcție. Muncesc alături, dar în cel mai bun caz se ignoră. Comportamentul personal al fiecărui adult este chiar mai important în formarea copiilor decât ce spune acesta. Și când instituția școlară, în bloc, instituie o segregație din ce în ce mai timpurie, sub pretextul unui ajutor specializat, ea ajunge să

considere legitimă o discriminare etică în cadrul populației, care e departe de a putea corecta prejudecățile rasiale ale părinților cu copii fără probleme față de handicapați.

Iată, de data aceasta, mărturia unui tată despre copiii handicapați: „Am doi fii care au acum douăzeci și doi și douăzeci și patru de ani. Cel de-al doilea s-a născut cu o gură de iepure și o despicătură palatină. Soția mea a avut foarte multă răbdare cu el, hrănindu-l, când era sugar, cu lingurița, pentru că, bineînțeles, nu putea să sugă. A fost operat de mai multe ori — la șase luni, la zece luni, la optsprezece luni. La cinci ani nu vorbea corect: noi îl înțelegeam, dar nu și cei care nu erau obișnuiți cu el. A fost reeducat din punct de vedere fonetic, la Paris, iar apoi cu o reeducatoare particulară. La șase ani, la școala comunală, avea patru pe toată linia și era deseori pus la colț. Până la urmă, i-am găsit o școală particulară cu efectiv redus, într-un cartier al Parisului. Acolo a învățat să scrie și să citească. A rămas timp de doi ani în această școală, apoi a schimbat-o pentru că nu-i mai convenea, dar a fost întotdeauna în clase cu efectiv foarte restrâns — în jur de cinsprezece elevi. Și a făcut progrese enorme. Dar, în același timp și în primul rând, soția mea și cu mine ne-am ocupat enorm de acest băiat".

Această mărturie se adresează, de fapt, părinților care au copii handicapați.

Da, este extraordinar de interesant.

„Îi plăcea muzica, în special folclorul. La nouă ani, l-am înscris la cursuri de muzică. Acolo, l-am văzut cum înflorește. A învățat să cânte la acordeon și, de aproximativ trei ani, merge să cânte la baluri cu orchestra pe care a format-o chiar el. De asemeni, compune și muzică singur. Pe de altă parte, a mers la școală până la sfârșitul colegiului în clasa a treia. Nu are diplomă, dar e în stare să se descurce singur, să-și scrie scrisorile și să corespondeze cu artiști.

Pentru a face față cheltuielilor mari pe care le aveam cu el, soția mea lucra, și cum nu puteam avea decât o lună de concediu, plecam separat, fiecare câte o lună, astfel încât copiii să poată beneficia de

două luni de vacanță în aer liber. Până aici am ajuns. Dar rezultatul se vede.

Acest copil era condamnat de școală și de medicii din spitale. Dar l-au salvat dragostea, înțelegerea pe care le-a găsit în școlile particulare cu efective reduse. Nu s-ar putea crea în fiecare cartier asemenea școli?"

Este o scrisoare foarte frumoasă. Ar fi, într-adevăr, de dorit să existe în fiecare cartier astfel de școli cu efective mici, pentru copiii care au probleme. (În prezent, există îndeosebi școli pentru cei cu anumite deficiențe — cei care nu văd bine, nu aud bine etc. —, dar nu și școli pentru copiii handicapați ca atare; există de asemenea multe clase de perfecționare în care sunt adunați copii de toate vârstele. Unele sunt excelente, totul depinde de felul în care aceste școli își recrutează efectivele.) Clase cu efective restrânse, în care fiecare poate avansa în funcție de propriile nevoi, cu educatori capabili, așa cum a avut acest băiat, care să le arate copiilor multă afecțiune și să-i îndrume pe părinți cum trebuie să se ocupe și ei de copiii lor[2].

Există în această scrisoare un pasaj care mi se pare foarte important: cel în care părinții povestesc cum au descoperit înclinația muzicală a copilului lor. Așa se procedează atunci când un copil nu merge bine cu școala: trebuie căutat ceea ce îl interesează — poate fi vorba despre dans, despre lucru manual, pictură, mecanică, bucătărie etc. — și, dacă există posibilitatea, să i se permită să facă serios acel lucru, așa cum au făcut acești părinți. Pentru că acesta era viitorul băiatului: iar el a fost pregătit de la vârsta de nouă ani. Este mai important să ai o slujba care să-ți asigure existența într-un domeniu cu adevărat pasionant pentru tine decât să-ți prelungești studiile, sacrificându-le tot timpul tău, mai ales dacă nu o faci ușor,

---

[2] Clase cu efective reduse, de acord, dar viață familială, socială și recreațiile alături de toți ceilalți. Ele nu trebuie să presupună segregarea celor mai puțin dotați, a handicapaților și a copiilor-problemă, a celor despre care se spune că îi „deranjează" pe ceilalți și care sunt îndepărtați din școlile (de stat sau particulare) deschise pentru alții.

pentru a avea mai târziu o meserie care, poate, nu te va interesa.

Ca să încheiem această serie de scrisori despre copiii handicapați, iată acum o scrisoare care protestează împotriva unui răspuns pe care l-ați dat mai demult unui tânăr ce suferea deoarece era plăpând și deoarece colegii lui de școală își băteau joc de el[3]*: „Răspunsul dumneavoastră m-a indignat: aș fi preferat să aud recomandându-i să se revolte, explicându-i că are drept la considerație și respect, ca și ceilalți. Probabil revolta lui i-ar fi făcut pe prietenii săi să reflecteze la faptul că și ei ar fi putut suferi de aceleași boli și s-ar fi putut afla în aceeași situație. Nu l-ați sfătuit să se apere de acești copii, ci să se excludă, continuând să scrie nuvele și, în final, să-și dezvolte mai degrabă sensibilitatea decât agresivitatea. Eu am un frate mai mare care este complet surd și care, pe la doisprezece ani, a avut probleme: era într-un colegiu «normal» și, acasă, se plângea tot timpul că este tracasat de colegi. Părinții noștri i-au spus: «Ține-le piept! Nu te lăsa!». Și a reușit". Corespondenta încheie astfel: „Handicapul nu e o scuză pentru a trece așa prin viață. A venit vremea ca oamenii să înțeleagă acest lucru".*

Cred că este vorba despre două cazuri diferite: tânărul despre care vorbeam eu avea încă un corp de copil și o voce feminină — motiv pentru care toată lumea îi spunea „Domnișoara", iar el suferea din cauza atitudinii disprețuitoare a colegilor săi. Cu o voce ca a lui, dacă s-ar fi revoltat, și-ar fi atras și mai mult ironiile celorlalți. Ca să te bați trebuie să și poți. Probabil că fratele corespondentei noastre era un vlăjgan care putea să-i bată pe ceilalți; pentru că dacă ești surd nu înseamnă că ești și firav. Nu e vorba despre același handicap. Nu știu ce să spun. Dar dacă tânărul căruia mă adresam atunci poate citi această mărturie, să ia aminte. Poate că un asemenea sfat ar fi trebuit să primească.

Pe de altă parte, este curios că răspunsul meu a dat atât de gândit; într-adevăr, am primit și alte scrisori, și mai ales

---

[3] Cf. p. 353.

mărturia unei mame cu mai mulți copii, dintre care ultimul părea și el un marginal. Ca și celălalt, învăța bine de când era mic, dar era firav, extraordinar de sensibil și reacționa la bătaia de joc a colegilor săi prin fenomene psihosomatice de suferință. I se umflau mâinile și picioarele; în asemenea momente, cu greu își putea ține stiloul în mână când scria. Deși avea o foarte mare încredere în el și în ceea ce făcea, pe la cincisprezece ani era atât de nefericit, încât le-a spus părinților că nu mai suportă să fie calul de bătaie al tuturor (cu o voce care nu era încă schimbată și care s-a schimbat târziu, și, de atunci, este bineînțeles ca aceea a majorității băieților). I-a implorat să îl dea la internat într-un colegiu englezesc unde aflase, probabil de la cunoștințele pe care le-a făcut în timpul vacanțelor, că personalitatea fiecărui copil este mult mai respectată. Părinții nu erau bogați, iar profesorii, care se bazau pe acest elev strălucit din punct de vedere școlar, considerau că ar fi o nebunie să-și întrerupă studiile în Franța; deci — din afecțiune pentru părinții lui și fiind un copil serios — a acceptat să înceapă un nou an școlar (ultimul) în aceste condiții destul de dramatice pentru el. Dar, văzându-l cum se ofilește și auzindu-l spunând: „Nu știu dacă o să am curajul să merg până la capăt", în final, și în ciuda uriașului sacrificiu financiar, părinții l-au trimis în Anglia. Și a fost o reușită totală. A reușit chiar, în timp ce-și făcea studiile în engleză, să-și ia bacalaureatul francez, la Londra, singur. Este un tânăr care s-a descurcat, care și-a luat soarta în mâini așa cum trebuia s-o facă și cum a hotărât la cincisprezece ani și jumătate, după o matură chibzuință. Astăzi, acest tânăr a înregistrat o reușită oarecum marginală față de colegii lui francezi, dar a câștigat enorm: a putut să crească și să se dezvolte fără să sufere batjocura permanentă și gelozia celorlalți, care îl vedeau reușind, deși era diferit de ei prin înfățișare. Și mama încheie scrisoarea astfel: „Cred că aș fi răspuns ca și dumneavoastră acelui tânăr să continue școala la fără frecvență, să meargă înainte pe calea spre care e atras de interesul lui pentru literatură. Căci, de ce nu, dacă e deja vorba de un început de vocație?".

Vedeți, avem aici două scrisori care se contrazic întru câtva. Uneori e greu de dat un răspuns. Spun și eu ce simt, dar sunt foarte mulțumită când cineva gândește altfel și propune alte soluții. Fiecare poate astfel alege ce i se potrivește cel mai bine.

Dacă ești dotat pe plan școlar, nu înseamnă că ești supradotat

(O dezvoltare omogenă)

Copiii numiți „supradotați": am primit câteva scrisori și pe această temă. Să vedem mai întâi mărturia unei corespondente care ne descrie progresele făcute de fiul ei (astăzi, el are douăzeci și doi de ani, dar mama face o incursiune în trecut): a mers la șapte luni, era formidabil, extraordinar. „La trei luni a început să gângurească, așa cum fac toți copiii, dar pe un ton întrebător, și se observa, o lua de la capăt pentru a fi sigur că el face zgomotul acela. După naștere, a început să vadă foarte repede și, la zece zile, nu mai puteam să-l întoarcem cu fața la perete pentru că voia să vadă ce se petrece în cameră." Nu știu dacă acesta este un copil supradotat. Oricum, așa crede mama lui: „Ar trebui ca părinții să-i poată recunoaște pe acești copii și să nu-i considere ca având tulburări de comportament sau inadaptați — pentru că uneori pot semăna cu aceștia din urmă dacă nu știi cum să te porți cu ei. Poate că nici profesorii nu știu cum să adapteze educația la acești copii uneori diferiți de ceilalți".

Avem și o altă scrisoare despre un băiețel care citește douăsprezece cărți pe lună, la unsprezece ani, cred — ceea ce e totuși destul de deosebit. Părinții sunt surprinși de diferența dintre dezvoltarea fizică și dezvoltarea intelectuală a acestui copil care, pe de altă parte, suferă, fără cauze medicale, de dureri de cap de la vârsta de șase ani, de când a intrat la cursul pregătitor. Este un elev strălucit. Dar are, ne spune mama, un scris îngrozitor, din care cauză e foarte trist.

Nu e adevărat! Scrisul lui (mama ne-a trimis o temă de-a băiatului) nu este îngrozitor este, într-un fel, stângaci. Este scrisul unui copil foarte nervos. Din moment ce este dotat, ce are înclinații literare și îi place atât de mult să stea liniștit și să învețe bine, cred că l-ar ajuta dacă ar învăța să bată la mașină. Și asta cât de curând. Părinții nu prea știu cât este de important acest lucru. Foarte rău că profesorii nu acceptă temele la mașină! Greșesc, pentru că, să înveți să bați la mașină pe la unsprezece-doisprezece ani, e o treabă minunată.

Asta poate fi de folos mai târziu.

Da. În Statele Unite, există chiar școli în care este interzis să dai o temă scrisă de mână: ea trebuie să fie bătută la mașină. Și e un lucru foarte inteligent! Nu faptul că este interzis să scrii de mână, ci că ai posibilitatea de a da o temă bătută la mașină sau scrisă de mână; pentru că este un bun câștigat pentru toată viața.

Pe de altă parte, băiatul despre care am vorbit — și cu asta termin această scrisoare — își face cu greutate prieteni în clasă, își consideră colegii cam prostuți, îi permite fratelui său să vină la el în cameră și să se joace cu el, dar pe sora lui o alungă și îi spune „ploșniță". Seara, o pupă pe mama, însă nu și pe tata. Mama mai precizează că tatăl a lipsit mult, iar copiilor le-a fost greu. Dar acum lucrurile s-au mai aranjat.

Cred că aceste două scrisori pun, în termeni foarte generali, problema copiilor supradotați.

Da. Trebuie să se știe că această problemă a copiilor numiți supradotați a fost deja abordată în alte țări, în special în Anglia. S-au creat și școli pentru supradotați, care sunt, după părerea mea și a multor altora, niște catastrofe, ca orice altă segregare a copiilor „altfel decât ceilalți".

În Franța, ea începe să intereseze în mod serios și se știe că se pot detecta calitățile unui copil, începând cu cinci-șase ani,

cu ajutorul testelor — în special un test numit Wichs, care nu se referă doar la aptitudinile școlare. Faptul că ești foarte dotat pe plan școlar nu înseamnă că ești supradotat, dacă nu există și o enormă curiozitate pentru o disciplină mume, o preocupare pentru propria dezvoltare și pentru a fi creativ. Prin interpretarea testului Wichs, se poate spune că un copil este mai dotat decât alții pe baza unui coeficient de inteligență, rezultat din acest test care este de circa 140.

Deci poți să ai un coeficient de inteligență foarte ridicat și să nu fii cu adevărat înzestrat în multe alte domenii?

Da, tocmai în cazul în care ai un coeficient foarte ridicat, dar nu la testul Wichs, ci la alte teste care nu sunt decât teste de inteligență și nu, în același timp, teste motorii, de curiozitate, de creativitate etc. E aproape păcat când unii copii sunt supradotați numai din punct de vedere școlar, deoarece asta înseamnă că pentru ei reușita școlară, dorința de a fi primii, este o obsesie. Și nu că sunt foarte curioși să cunoască totul în viață, că ar dori să se dezvolte într-o direcție anume.

Deci, în primul rând: de ce un copil supradotat din punct de vedere școlar să nu aibă, în afară de școală, momente de destindere și întâlniri cu oameni care îl pot învăța o artă sau o disciplină care îl interesează în mod deosebit (istoria, literatura etc.)? Dar, în clasă, să rămână cu copiii de vârsta lui. Altfel, va ajunge un copil aparte și asta îl va afecta mult. Este o problemă de nivel de maturitate.

Acest tânăr de unsprezece ani despre care vorbeam adineauri, care își pupă și își alintă mama, este un copil în pericol, într-adevăr; deși din punct de vedere mental și literar este un copil dotat. Este mai degrabă un copil ce are nevoie de îngrijiri, decât unul care poate fi numit „supradotat“. Poate a fost supradotat, precoce pentru vârsta lui când era mic, asta nu mai știu. Și totuși, un copil precoce merge la nouă luni, nouă luni și jumătate. Inteligența este în primul rând inteligență motorie, apoi inteligență verbală, deci copilul este mai întâi foarte precoce la mers, în îndemânare corporală și manuală și în

vorbire. Dar și foarte enervant, pentru că deranjează tot timpul. Mulți părinți își abrutizează copilul supradotat prin interdicții, nu are voie să se miște, să vorbească pentru că îi obosește. De aceea, în ultimul timp, se și încearcă o depistare foarte timpurie a copiilor dotați: pentru a le ocupa timpul și a-i pune în contact cu alții și cu ceea ce îi interesează.

Dar și pentru că acești copii, care învață extrem de ușor, nu reușesc să fie interesați de nimic în școlile obișnuite. Ei trebuie stimulați prin alte lucruri — muzică, artă, activități creatoare. Există în Franța, de puțină vreme, un club de activități artistice pentru „tineri strălucitori", care se numește „Tinere vocații artistice, literare și științifice". Copiii care, altminteri, merg la școală în clase pentru copii de vârsta lor, pot găsi în acest loc activități pe care și le-au dorit chiar ei și nu cele alese de părinții lor — lucru foarte important, deoarece mulți părinți își „împing" copilul de la spate și nu acesta este modul în care trebuie să se ocupe de copiii supradotați.

În ce mă privește, toate eforturile mele sunt îndreptate spre posibilitatea ca acești copii să vorbească cât se poate de bine, să aibă o îndemânare corporală încă de mici. Mai târziu, ei vor fi poate copii supradotați; sau poate nu. Dar, cel puțin, supradotații vor evita astfel „ratarea", la care se poate ajunge ușor prin contrarierea ritmurilor proprii, prin încercarea de a-i pune prea repede la oliță sau prin imposibilitatea lor de a se exprima verbal, motor și pe planul ingeniozității. Din păcate, există copii supradotați care par, dimpotrivă, copii înapoiați, deoarece întreaga lor copilărie inițiativele le-au fost blocate, au fost abandonați în singurătatea gândurilor și jocurilor lor, uneori chiar culpabilizați din cauza dorinței de independență, de acțiune, de cunoaștere, din cauza faptului că nu au fost „cuminți".

Asta spunea, de altfel, și prima corespondentă.

Un copil supradotat când este foarte mic nu înseamnă că e supradotat în sine și nici că va fi așa când va crește. Acești copii trebuie studiați și ajutați, fără să li se facă rău. E bine să

se creeze pentru ei locuri anume în care să găsească informații și persoane calificate în tehnicile și domeniile preferate, să găsească răspuns la întrebările care îi frământă sau noi centre de interes, în același timp însă, să li se respecte inițiativele individuale sau de grup.

Tot în legătură cu acești copii supradotați, o corespondentă vă scrie despre fetița ei care este astăzi cu două clase înainte față de cei de o vârstă cu ea: „V-am auzit împotrivindu-vă precocității școlare și, în mod special, copiilor care sar câte o clasă. Cu toate acestea, când fetița mea avea opt ani, mă simțeam față de ea ca o găină care a făcut o rățușcă sau, mai degrabă, ca o rață care a clocit un ou de lebădă, pentru că era de o precocitate extraordinară". Rezumând rapid această scrisoare, trebuie să spunem că e vorba de un copil cu manifestări precoce: la șase luni ieșea singură din pătuț și mergea de-a bușilea până în camera de zi ca să stea cu ceilalți. La nouă luni, urca și cobora singură scara, în patru labe, fără să se rostogolească.

Lucru cu adevărat deosebit. Era un copil cu o dorință de viață pe toate planurile.

Da. Și a fost considerată imediat drept o fetiță destul de dură, nu prea afectuoasă, foarte rezistentă la durere, curajoasă și agresivă. Zgâria persoanele care nu îi plăceau sau care se apropiau prea tare de ea. Ceea ce ducea la scene de genul următor: o doamnă se apropia de copil: „Aveți grijă, doamnă, o prevenea mama, e cam sălbatică și poate să vă zgârie. — Dar nu se poate! E așa de drăguță! Măi-măi…". Și, deodată, zbârr! mânuța zbura și, deși avea unghiile tăiate scurt, lăsa o urmă pe fața doamnei frustrate și furioase, bineînțeles, pe mamă. Pe urmă, foarte repede, și-a dezvăluit un talent extraordinar de a imita și o memorie fantastică. La treizeci de luni, când am dus-o la grădiniță, educatoarea ne-a spus: „Nu putem să o ținem", în trei luni a învățat să citească și să socotească. Și, evident, de îndată ce a știut să citească, a început să devoreze cărți: cum ar fi de exemplu, povestea cu dicționarul…

Da, ceea ce a îngrijorat-o pe mamă.

Bineînțeles! Mama ne scrie: „A început să învețe dicționarul pe de rost. Am fost salvați, ca și ea de altfel, de venirea vacanței, când a trebuit să întrerupă". Pe urmă, a vrut să tricoteze, dar mamei i s-a părut că e prea mică. Fetița s-a înverșunat, furioasă că nu poate și, până la urmă, a reușit și asta foarte, foarte repede.

E un copil extrem de ambițios.

Același lucru se poate spune despre activitățile ei extrașcolare; echitația, gimnastica. E foarte bună la călărie. Sau la muzică, de pildă: a vrut să învețe solfegiul: i s-a spus că e prea complicat. La sfârșitul trimestrului a fost a patra la concursul de pian.

Apoi mama vă vorbește despre atitudinea bunicului și a tatălui față de această fetiță. La început, nu i-au dat prea multă atenție; au păstrat o anumită distanță față de acest copil care nu semăna cu unul obișnuit. Vă interesează acest pasaj?

Da, pentru că tatăl se ocupă mult de copiii lui, de fetița cea mare, dar în ceea ce o privește pe aceasta a simțit că nu trebuie să o suprasolicite; altfel, devenea agresivă cu el. Așa sunt copiii care doresc prea multe: nu știu cum să atragă atenția și devin destul de agresivi. A avut perfectă dreptate să o lase în pace, fără să se ocupe prea mult de ea în acea perioadă. Și bunicul o neglija oarecum, neștiind ce atitudine să aibă față de o asemenea fire.

Dar mai târziu, într-o zi, fetița i-a pus bunicului o întrebare surprinzătoare în legătură cu o poezie de Ronsard, pe care o citise și o știa pe de rost, despre o turnură de frază în franceza veche, pentru că voia să știe ce înseamnă. Din acel moment, bunicul s-a ocupat de ea și au început să stea de vorbă.

Și mama a dat dovadă de multă inteligență în felul în care a protejat-o pe fetiță de ea însăși, lăsând-o să trăiască destul de liber — lucru care i s-a reproșat. Dar ce altceva ar fi putut să facă? Să-i creeze probleme? De altfel, a procedat cu multă înțelepciune, mergând o dată sau de două ori la un psihiatru

pentru copii și la un psiholog, și amândoi i-au spus că fetița este perfect normală, că totul se datorează unui coeficient de inteligență foarte ridicat, cu doi ani-doi ani și jumătate peste nivelul vârstei ei și unei dezvoltări omogene, atât pe plan motor cât și afectiv. Este, într-adevăr, un copil excepțional.

În același timp, ceilalți copii o adoră, își face peste tot prieteni și toată lumea o iubește. Și nici ea nu mai este agresivă cu ei.

Iată un lucru foarte important. Este un copil normal. Așa cum scrie mama: „Nu este perfecțiunea întruchipată. Are și defecte". De altfel, mama nu o consideră supradotată.

Deci, iată care este întrebarea corespondentei noastre: „Există cursuri de recuperare, de menținere la nivelul clasei etc. Dar nu s-au creat structuri destinate în special copiilor care înregistrează un avans în raport cu ceilalți. Noi am adoptat soluția să sară două clase. Nu credeți că, mai târziu, acest lucru o să fie un neajuns?".

Nu, cred că au făcut foarte bine, din moment ce fetița are multe preocupări colaterale. Când copilul înregistrează un avans în toate, și nu numai pe planul inteligenței școlare, în cazuri excepționale ca acesta, poate fi o soluție să sari o clasă. Există copii care au absolută nevoie de ritmul de viață și de instruirea pe care o primesc copiii mai mari. Dar cu condiția ca dezvoltarea lor să fie omogenă. Pentru că există copii foarte dezvoltați pe plan mental, dar care nu știu să se îmbrace, nici să facă altceva decât să-și trăiască viața imaginară, care nu se descurcă defel în realitate sau în societate. Aceștia sunt întârziați pe plan afectiv și foarte legați de mama lor. Bineînțeles, acești copii nu sunt niște copii supradotați deoarece dezvoltarea lor nu este omogenă. Copilul supradotat este un copil cu un temperament foarte complex, extrem de ambițios în toate, dar care se și protejează de tot ceea ce interferează cu dorințele sale, cu propria sa viață. Uneori, copiii supradotați încep să aibă, din păcate, tulburări de comportament, pentru că cei din jur vor să-i frâneze, să-i dreseze, să-i reprime, pentru

că aceștia au multă inițiativă și este foarte obositor să suporți niște copii precoce pe planul motricității, al curiozității, al îndemânării manuale, al dorințelor.

Dar este important că acest copil nu a sărit o clasă în timpul anului școlar — lucru destul de dificil. La cinci ani, a intrat direct la cursul pregătitor. Apoi, la sfârșitul cursului elementar 1, pentru că știa deja totul, învățătoarea le-a spus părinților: „Trebuie să meargă într-o altă clasă, deoarece în clasa următoare se repetă aproape în întregime ce s-a făcut în CE 1 și se va plictisi". Deci, nu e ceva rău pentru că, de fapt, fetița a început școala în clasele mici care au răspuns interesului ei din acel moment. Problemele apar când un copil sare, de pildă, clasa a șaptea, sau a opta, sau a cincea, și când are deja prieteni și s-a obișnuit cu ei. Or, în cazul fetiței, era vorba de o clasă care răspundea cu adevărat nevoii ei de învățătură, vitezei de lucru — pentru că ea învăța totul foarte repede, iar învățătoarea nu știa cum să-i țină interesul treaz.

Acum, mama vrea să știe, și e îngrijorată, dacă va veni un moment când va claca. Nu cred. Oricum, nu e ceva grav. Dacă părinții vor simți cumva că îi e greu și că suferă din cauza asta, fiind într-o clasă mai mare, va putea rămâne doi ani în aceeași clasă — schimbând eventual școala sau să rămână în aceeași școală, dar la o altă învățătoare. Dar nu se poate ști nimic dinainte. Oricum, fetița are multe alte preocupări; și mulți prieteni. Este un copil cu o dezvoltare perfect omogenă și nu cunoaște problemele pe care le au unii copii împinși de la spate din punct de vedere școlar. Neliniștitor este numai când planul școlar le devansează pe celelalte, care nu țin pasul. Dar, în cazul acesta, e vorba de un copil de excepție. Și îi felicit pe părinții care au reușit să o crească fără să o distrugă, atunci când, mică fiind, se arăta atât de agresivă și de independentă.

A-ți dezmierda nepoții nu înseamnă că o faci din iubire pentru ei
(Copii/bunici)

Avem aici scrisoarea unui tată de douăzeci și șase de ani. Soția lui are douăzeci și opt și au două fetițe, de trei ani, respectiv, de două luni și jumătate. Acestea au două bunici, doi bunici și două străbunice. Iar de aici vin toate problemele: fetița cea mare e tratată cu mult prea multă atenție de toți, dar în special de bunica și de străbunica din partea tatălui. Bunica, care întotdeauna visase să aibă o fetiță, se lasă cu totul „îmbrobodită" de nepoțică și o ia noaptea la ea în pat. Străbunica, care înainte nu fusese niciodată prea „mămoasă", vrea acum să doarmă mereu cu fetița, o ia cu ea la toaletă; îi povestește tot soiul de întâmplări cu agresiuni etc. Tatăl fetiței pune toate acestea pe seama unor probleme sexuale nerezolvate…

Bineînțeles.

Până acum, părinții au rezistat la toate presiunile familiale, care au sporit la nașterea celui de-al doilea copil, când cele două bunici s-au sfâșiat literalmente, disputându-și privilegiul de a o putea avea în sfârșit fiecare pe nepoțică pentru ea. Drept care ei au refuzat să le-o dea.

Au făcut foarte bine.

Întrebarea pe care vi-o pune tatăl se leagă de faptul că, acum, și copilului îi face plăcere să fie cu ele. O cere fie pe bunică, fie pe străbunică, ar vrea să meargă să doarmă acolo. Iar ele sunt nemulțumite de faptul că mama fetiței se opune.

În primul rând, copiii nu trebuie în nici un caz să doarmă cu bunicii! Această fetiță nu mai trebuie lăsată la o bunică sau străbunică care face așa ceva: și să i se spună copilului că *el*, tatăl, îi interzice acest lucru, deoarece din scrisoare rezultă că bunicile spun că „Mama" se opune să o ia cu ele în pat, să o „lingă", așa cum fac animalele, să ajungă la promiscuități sexuale etc. Dar aceste femei se poartă ca niște bebelușii! (Și, de fapt, ce le-ar interzice oare în felul acesta?) Poate se gândesc că, atunci când erau mici, interdicțiile veneau din partea mamei? Nu știu ce să spun. Oricum, dacă fetița vrea să meargă să doarmă la ele, tatăl trebuie să-i spună: „Nu vreau să mai mergi la Bunicuța Cutare pentru că jucându-te așa cu ea (să-i amintească tot ce știe el de la copilul care povestește ce s-a întâmplat) e ca și cum ai fi păpușa ei, iar ea ar avea trei ani. Nu vreau să stai cu persoane care cred că tu ești un bebeluș și care se joacă cu tine de-a fetițele mici". Deci, tatăl trebuie să-și asume răspunderea unui refuz. Iar dacă fetița le va povesti într-o zi bunicilor ce a spus tatăl ei, iar acestea îi vor reproșa fiului și, respectiv, nepotului, el trebuie să le spună: „E adevărat. Vă purtați cu ea ca și cum ați fi și voi niște fetițe, îi faceți mult rău; nu așa trebuie iubit un copil". Pur și simplu. Trebuie ca tatăl să aibă suficientă afecțiune pentru fiica lui, pentru mama lui, ca și pentru bunicile și soacrele sale ca să poată face acest lucru. De altfel, în scrisoare, nu pare atât de pornit împotriva lor, cât mai curând disperat din cauza acestei perversiuni a persoanelor în vârstă.

Tatăl mai adaugă: „Totul este motiv de șantaj afectiv. Orice reacție a copilului este interpretată în următorii termeni: «Nu o mai iubești pe Bunicuța», «O iubești pe Bunicuța», «Nu te mai iubesc», «Iubești mai mult sau mai puțin pe cineva» etc. Cred că este o

atitudine foarte răspândită, dar care poate nu merge întotdeauna atât de departe…".

Da, dar e o adevărată perversiune să crești copiii în felul acesta. „Dacă faci asta, nu te mai iubesc": ei bine, decât să fie iubiți în felul ăsta, prin pervertire, mai bine să nu fie iubiți. Iar copilul trebuie să știe: „Ai mare noroc că bunica ta nu te mai iubește, pentru că, așa cum te iubește ea, parcă te-ar urî; alături de ea trăiești ca un bebeluș, ea nu te ajută să crești mare".

Ultima problemă care apare în scrisoare; având în vedere că urmează să se mute, părinții trebuie să o lase pe fetiță câteva zile la cineva; iar ea, știind despre ce e vorba, le-a cerut să o ducă la bunica și la străbunica. Este o nouă ocazie nesperată.

Mai bine să o ducă la cineva care se ocupă de copii și care are deja doi sau trei copii în grijă; și vor plăti, dacă altfel nu se poate; dar să nu o lase la asemenea bunici.

Foarte bine. Deci, să reziste presiunilor.

Da. Pentru că trei ani este o vârstă foarte delicată pentru un copil și nu merită să-și asume asemenea riscuri. Când va fi mare, le va fi recunoscătoare părinților săi.

Din fericire, nu toate bunicile sunt așa. Unele își învață nepoții să cânte, să joace jocuri inteligente, le spun povești; și sunt foarte caste în atitudinea lor față de copil, învățându-i să-și respecte propriul corp și respectându-se pe ele în fața lui. Scrisoarea primită de la acest tată este sfâșietoare pentru că ne face să înțelegem cum pot fi pervertiți niște copii.

(Peste câteva săptămâni)

În urma citirii acelei scrisori, ne-au sosit multe reacții și proteste din partea unor bunici. Avem aici una care le rezumă destul de bine pe toate. Dar, să precizăm mai întâi că nu sunteți în nici un caz „antibunică".

Defel. Dimpotrivă, am scris de multe ori în ziare destinate vârstei a treia cât de importantă este pentru cei mici prezența generației bunicilor și a străbunicilor.

Deci, de data asta ne scrie o bunică: „E adevărat că, uneori, când vin să-mi spună bună dimineața, nepoțelele mele se strecoară la mine în pat, îmi cer să le cânt un cântec, să le spun o poveste, se urcă la mine pe genunchi să mă sărute, să le „ling", cum spuneți d-voastră. Vă asigur că nu mă simt deloc o bunică vicioasă din cauza asta. Nu știu dacă v-ați cunoscut bunicii, dar pentru mine, cele mai frumoase amintiri din copilărie le datorez afecțiunii, căldurii și bunătății unei bunicuțe lângă care îmi găseam refugiul atunci când mama, rămasă văduvă de foarte tânără și obligată să lucreze pentru a ne crește, era ocupată. Sunt sigură că nenumărate bunici au reacționat și s-au întristat ca și mine, pentru că niciodată când și-au dezmierdat nepoții nu au resimțit ce presupuneți dumneavoastră".

Trebuie totuși să adaug ceva la cele spuse de această bunică: pentru că „a-ți dezmierda" nepoții nu înseamnă că o faci din iubire pentru ei.

Pe de altă parte, le-am cunoscut nu numai pe ambele mele bunici, ci și pe o străbunică. Și îmi amintesc că de la aceste bunici — eram o familie numeroasă — am învățat o mulțime de jocuri de societate, că ele nu erau niciodată obosite când era vorba să se joace cu fiecare dintre noi, să ne cânte așezându-se la pian să ne învețe cântecele pe care apoi le cântam și noi părinților noștri; ne arătau fotografii vechi, explicându-ne cum era pe vremea când erau ele fetițe. Cea care se căsătorise în 1860 ne-a povestit cum a fost la nunta ei. Toate astea ne captivau. Sigur că au fost și bomboane, și jucării, diverse lucruri pe care le făceam împreună, dar nu ne-au dezmierdat și le sunt foarte recunoscătoare pentru acest lucru — și pentru faptul că, mai curând, ne-au umplut mintea cu povești de familie, cu felul în care oamenii trăiau și se îmbrăcau odinioară; pentru că ne-au învățat cum s-a schimbat valoarea banilor etc.; și pe urmă, mai ales, pentru că ne-au citit atâtea cărți captivante, ne-au învățat toate acele jocuri de societate, intrând în joc cu

noi, trișând uneori, ca să câștige… ca și noi, râzând apoi din toată inima dacă trișam la rândul nostru; și pentru faptul că ne-au învățat, de la patru ani, istoria Franței din cărți vechi cu gravuri…, iar apoi și proverbe.

Ca să mai spun o dată, important nu este să-ți dezmierzi nepoțelele și nici să le iei în pat la tine. Dacă ele vor, trebuie să le spui: „Nu, nu, mai bine ne jucăm de-a ceva". A educa un copil înseamnă să-l ajuți să învețe să tricoteze, să coasă, să-și îmbrace păpușile, să facă prăjituri, să ducă o treabă până la capăt (cu un anumit sprijin); nu să-l alinți, să-l dezmierzi ca pe un bebeluș sau pe un ursuleț, ci să-l inițiezi în viața practică, să-i formezi inteligența, trezindu-i interesul pentru ceva, să păstrezi secretele pe care ți le încredințează. Nu înseamnă nici să-l seduci, nici să-l șantajezi cu dragostea ta. Înseamnă să-i dăruiești unui copil din inima și din timpul tău. Cine, în afară de niște bunici iubitori, poate avea o asemenea răbdare? Nu, nu, nu sunt în nici un caz împotriva bunicilor și a străbunicilor! După cum nu sunt nici împotriva vreunui bunic sau străbunic.

Nu aș vrea să arunc gaz pe foc, dar, din moment ce vorbim despre relațiile copii/bunici, iată de data asta scrisoarea unei mame: „Ajutați-mă să o refuz pe mama să îi ia pe copii la ea în timpul vacanței". Are un băiat de unsprezece ani și două fete, de zece și cinci ani. Într-adevăr, aceeași problemă se pune de fiecare dată când vine vacanța. Mama vrea să îi ia pe copii la ea în timpul vacanței. Cum este văduvă, locuiește acum într-un apartament de două camere, confortabil, dar prea mic, bineînțeles, pentru a-i primi în același timp pe copii și nepoți. Când mergem în vizită la ea, eu și soțul meu dormim în sufragerie, iar ea și copiii în dormitor. Și asta de câțiva ani. Este greu să ne opunem soluției atât de simple ca un copil să doarmă cu bunica, în patul ei. În felul acesta, fetița cea mică doarme cu bunica: „Deci, bucurie de ambele părți. De cum se trezește, fetița o monopolizează practic pe bunica, iar aceasta intră în jocul ei: «Bună dimineață, Doamnă. Ce face copilul d-voastră?» etc. Și se închid amândouă în dormitor ca să se joace, în timp ce noi suntem alături… Trebuie să mai spun că, de câteva ori pe an, mama vine la noi ca să

putem pleca în diverse călătorii. Deci, trebuie spus că — în ciuda unor mici inconveniente, cum ar fi faptul că nu știe să spună nu copiilor, că încearcă să nu îi contrazică, pentru a fi întotdeauna de aceeași părere și să nu trebuiască să le răspundă că ceva nu e voie — ne ajută foarte mult. Asta înseamnă că în fiecare seară se uită la televizor, indiferent de program: că mesele se compun doar din desert etc. Astfel că bunica este foarte fericită cu nepoții și ar vrea să-i aibă din când în când la ea, fără părinți".

În continuare, mama precizează că atunci când copiii mergeau singuri la bunica, acum câțiva ani, aceasta le invita și pe verișoarele copiilor (care au paisprezece, treisprezece, doisprezece și nouă ani). Deseori, fiul ei era singurul băiat între atâtea fete. De mai mulți ani, mama a desființat acest gen de vacanțe, cel puțin pentru băiat, „și în folosul lui". Acum vă roagă să o ajutați să spună „nu" mamei sale. Pentru că nu e ușor de explicat.

Așa e. Dar nu înțeleg de ce nu poate să aibă un pat pliant sau o saltea cu un sac de dormit, astfel încât fetița cea mică să nu mai doarmă în pat cu bunica ei. Nu e totuși prea greu să ai un astfel de pat de rezervă pentru fetiță, care nu ocupă mult loc și poate fi ținut sub patul bunicii când copii nu sunt acolo. Ca și în cazul despre care am vorbit mai înainte, și aici copilul are drept model o femeie ce trăiește ca un copil de cinci ani. Este tocmai opusul a ceea ce am spus despre bunicile care îi învață pe copii multe lucruri și îi ajută să se socializeze, le dau reguli de viață și, mai ales, au cu ei conversații interesante. Este evident că, dacă te uiți la orice program, televizorul este un lucru foarte rău pentru copii. Când se duc la această bunică, e ca la bâlci. În ce privește desertul, la urma urmei, asta este! E doar un detaliu. Foarte rău e însă felul cum se culcă.

În legătură cu vacanțele, mama are dreptate: un băiat în mijlocul a cinci sau șase fete nu e ceva bun. Și nu este bine să stea împreună într-un apartament minuscul tineri de șaisprezece ani și copii de șase.

Înțeleg foarte bine că nu e deloc ușor să refuzi invitația unei bunici de a-i trimite pe copii la ea, când e vorba de o bunică

care îi ajută mult. Dar am impresia că, de când a rămas văduvă, aceasta a făcut o adevărată regresie. Poate că fiica ei ar putea să-i găsească, pentru companie, alte femei de aceeași vârstă, relații care i-ar permite să rămână activă din punct de vedere mental, în cadrul vieții sociale. În caz contrar, ea se va alinia la tot ce are mai stupid un copil de cinci ani.

Dar cum să-i explici unei fetițe care s-a obișnuit să meargă să se culce în patul bunicii, când e în vizită la ea, că dintr-o dată s-a terminat cu asta? Cu siguranță că nu va fi ușor.

Oricum, doar nu o să doarmă așa până la douăzeci și cinci de ani! E suficient să-i spună fetiței: „Știi, ești deja prea mare. Și nu ești soțul bunicuței. Nu mai vreau să te culci cu ea…". Pur și simplu.

Dar să ne întoarcem la bunică, pentru că aici e problema. Aceasta a început să involueze. Nu este integrată în viața socială și cred că se plictisește. Or, la ora actuală, există multe activități destinate vârstei a treia. Această doamnă care ne scrie ar putea găsi o prietenă sau un prieten al mamei sale care ar vrea să se ocupe de ea. Probabil că nu a avut o viață prea plină la vremea ei. Poate a trăit în umbra unui bărbat lângă care nu a avut o viață independentă de adult. Și apoi, lipsită de acest sprijin, nu și-a mai putut continua viața de adult, așa cum fac astăzi până la șaptezeci, șaptezeci și cinci de ani, multe persoane care trăiesc în societatea celor de vârsta lor, continuând să aibă activități intelectuale, ludice, întâlniri, plimbări, după-amieze când fac împreună diverse lucruri sau încearcă să fie de folos altora. Nu știu. Ceva îi lipsește acestei femei, o viață civică și socială, cu persoane de aceeași vârstă. Poate cel mai mult o va putea ajuta fiica ei dacă va reuși să facă ceva în acest sens, mult mai bine decât să-i interzică tot felul de lucruri în legătură cu copiii.

Cine are dreptate?
(Copii/bunici/părinți)

Tot în legătură cu relațiile copii/bunici, vă scrie mama unui băiețel de șapte ani, singur la părinți, din cauza sănătății tatălui său. Copilul nu are probleme deosebite: cuplul este fericit, iar familia unită. Singura lor problemă este faptul că băiatului nu-i place să meargă la bunicii lui din partea mamei, pentru care, scrie mama, educația este un fel de dresaj. Și ea, și soțul ei, se opun total acestei metode și țin partea copilului în fața bunicilor care, bineînțeles, sunt nemulțumiți. Or, acești bunici i-au propus băiatului să vină să stea la ei în vacanța următoare. Mama l-a întrebat ce părere are. La început, copilul a spus nu, apoi: „Bine, dacă asta le face plăcere, am să mă duc, dar fără tragere de inimă". „Am impresia, încheie mama, că părinții mei nu știu să fie niște bunici cu care copilul să fie fericit. Dar cum să-i fac să înțeleagă acest lucru? Și am avut dreptate să-i cerem părerea băiatului?"

Copiii sunt foarte sensibili la faptul că părinții nu sunt de acord cu o familie la care el merge să stea, în special dacă e vorba despre familia lui din partea mamei sau a tatălui. Copilul e ca un ecou la reacțiile mamei și tatălui său.

Pentru un copil foarte mic e neplăcut să fie crescut în mod contradictoriu, în timpul vacanțelor, sau chiar al sfârșitului de săptămână, de o bunică, iar restul timpului de către părinții lui. Dar acest lucru nu mai are nici o importanță pentru un copil care a depășit trei ani. Dimpotrivă: „Vezi, la bunicul și la bunica e altfel decât acasă. Ei sunt o altă generație. Dacă ești

acolo, ei comandă, nu noi. Ei au felul lor propriu de a crește copiii. De altfel, eu așa am crescut. Iar tu, dacă îi iubești, vei reuși foarte ușor să-i înțelegi".

Începând de la trei ani, copiii cu care se vorbește în felul acesta vor fi foarte fericiți să meargă la bunicii lor sau la alte persoane de vârsta unor bunici — bineînțeles, cu condiția să nu fie chiar niște sadici sau niște persoane deprimate; pentru că e foarte adevărat că prezența unor persoane aparținând generației care o precede pe cea a părinților lor le este foarte necesară copiilor. Le place să audă vorbindu-se despre felul în care au fost crescuți părinții lor. În felul acesta, mai ales dacă lucrurile s-au petrecut foarte diferit, au posibilitatea de a lua distanță, recul, față de modul în care sunt crescuți ei, în familia lor. Și tot astfel își vor înțelege și prietenii ai căror părinți procedează cu totul altfel decât ai lor — lucru de care își dau foarte bine seama, chiar și atunci când ies în fiecare zi de la școală.

Acum să vedem cum stau lucrurile când părinții și bunicii sunt împreună și discută o problemă în legătură cu copilul; în loc să se certe încercând să vadă cine are dreptate — având în vedere că părinții vor să facă într-un fel, iar bunicii în altul — mai bine să facă următorul lucru care îl va ajuta pe copil: dacă bunicii sunt prea îngăduitori în raport cu educația părinților, mama sau tatăl (mai curând mama când e vorba despre părinții ei și tatăl când e vorba despre ai lui) să-i spună: „Ai mare noroc că bunicii tăi sunt astăzi aici, profită de asta… Eu am să trec cu vederea pentru că îmi iubesc tatăl (sau mama) și nu vreau să-l supăr". Dacă, dimpotrivă, bunicii sunt mult mai severi decât părinții: „Nu-i nimic, ai ocazia, să vezi și tu din când în când cum este când ești crescut cu severitate. Poate bunicii tăi au dreptate. Eu fac așa cum cred eu; ei fac cum cred ei. Dar și unii, și alții, te iubim. Toți vrem să ajungi un băiat (o fată) de ispravă, și ei, ca și noi. Dar, vezi, fiecare procedează altfel, însă doar tu poți să ajungi cu adevărat cineva".

Revenind la scrisoarea noastră, cred că părinții au avut dreptate să-i ceară părerea băiatului. Acum, pentru că tot a spus da, să se ducă să stea la bunicii lui din partea mamei. Dar

părinții să nu facă din asta o întreagă poveste, mai ales dacă băiatului nu-i face nici o plăcere. Să nu vină cu: „Bietul nostru băiețel, ce amărât e el, o să avem noi grija lui“. Nu. Aceștia sunt bunicii lui, e familia lui. Și în fiecare familie e o altă atmosferă. Mama vede educația altfel decât bunica. Iar el, când îi va veni rândul, își va crește copiii altfel.

Orice muncă trebuie răsplătită
(Bunici/părinți)

În Franța, bunicile sunt cele care au în mod obișnuit grijă de copii — pentru că, printre altele, este adevărat că nu plătești o bunică…

Da. Și apar nenumărate conflicte.

Bunica de la care am primit scrisoarea își crește nepotul de treisprezece ani de când s-a născut; părinții îl iau acasă seara. Între ea și mama copilului s-a creat o rivalitate: „Fiica mea ar vrea ca băiatul să nu-și iubească bunica. E foarte mulțumită că am grijă de el, dar am impresia că îl montează împotriva mea". E o expresie des pronunțată în conflictele dintre părinți și bunici.

Așa e.

Și asta duce la mici drame. Copilul devine rău, agresiv, neascultător. Pe de altă parte, ține cu greu pasul la școală: „Asta pentru că nu poate, pentru că are unele deficiențe. Părinții nu îl înțeleg".
De fapt, nimic precis în toate aceste relatări; o atmosferă confuză, care poate strica viața acestei familii ani în șir, când de fapt, s-ar putea găsi poate un mijloc de comunicare?

Poate… Dar, în primul rând, de un copil de treisprezece ani nu mai trebuie să ai grijă. Mi se pare curioasă povestea acestui băiat ce o are ca dădacă pe bunica lui, deși este aproape

la vârsta de a fi el *baby-sitter*. Mă întreb dacă problemele nu vin din faptul că băiatul se distrează să semene zâzanie între cele două femei. E atât de distractiv să apeși pe buton și să vezi că soneria sună! Eu cred că el a simțit foarte bine că lucrurile nu prea merg între cele două „mămici", și se distrează, montându-le pe una împotriva celeilalte pentru a le domina. Mi se pare că a sosit timpul ca acest băiat să fie înțărcat de bunica lui — și poate și de mama lui. Dar tatăl, cum de își lasă fiul la soacră?

Nu ne spune mare lucru despre el.

Dar când avea treisprezece ani, tatăl mai era în grija unei persoane care îi supraveghea toate faptele și gesturile, în loc să-și vadă de lecții, ca atâția copii, și să pregătească cina pentru părinți? În fine, parcă ar fi vorba de un copil mic… Faptul că învață foarte bine la școală e un detaliu. Poți fi analfabet și, în același timp, destul de adaptat la viața de fiecare zi, în așa fel încât să-ți poți asigura traiul.

Am impresia că mulți părinți, pe motiv că au grijă de copiii lor, continuă să-i mențină într-o stare de dependență. Or, două sunt mijloacele de a te apăra împotriva dependenței: fie devii agresiv sau fugi, fie te supui. Astfel, copiii devin sau apatici sau colerici și, oricum, nu sunt stăpâni pe ei înșiși… până în ziua când fug de acasă.

Dar, în ceea ce privește pe copiii mai mici, nu este mai puțin adevărat că aceștia creează deseori tensiuni între părinții lor și bunicii care au grijă de ei.

Da. În parte, datorită faptului că părinților nu le este ușor să-și arate recunoștința față de bunicile care le fac acest serviciu gratuit — în timp ce, fără ajutorul lor, ar fi obligați să plătească pe cineva. Adevărul este că foarte rar părinții tineri reușesc să plătească o bunică, dacă aceasta nu vrea. Dar ar putea, fără să-i spună, să pună în fiecare lună pe un carnet de CEC sau într-un cont special toată suma sau o parte din ce i-ar da

altcuiva. Pentru că, să ai grijă de un copil este o muncă; și orice muncă trebuie răsplătită, chiar dacă e făcută cu căldura unei bunici. În ziua în care copiii nu vor mai avea nevoie de îngrijirea cuiva, părinții îi vor spune bunicii: „Vezi, o femeie ne-ar fi costat atât… Nu ne puteam permite să plătim atât, dar am pus deoparte pentru tine jumătate din acel preț. Sunt banii tăi". Când copilul are opt ani, e o sumă bunicică pentru bunică, pe care, probabil, nu ar fi acceptat-o când copilul era mic. „Nici vorbă, nici să nu te gândești! Tot ce vreau e să vă ajut!" Ei bine, e deja un ajutor să nu plătești decât jumătate. O astfel de metodă este preferabilă unui mic cadou din când în când; pentru că banii câștigați reprezintă, pentru bunică, o libertate. În ziua în care copilul a crescut și nu mai trebuie să aibă grijă de el, ea primește o sumă ce reprezintă o recunoștință tangibilă în schimbul serviciilor aduse de-a lungul lunilor și anilor. Cred că părinții nu s-au prea gândit la acest lucru.

Altfel, ce se întâmplă? Părinții care nu pun nimic deoparte în fiecare lună, în schimbul îngrijirii acordate copilului lor — nu spun că trebuie prețul întreg: dacă nu își pot permite, își vor fixa o sumă mai mică — se vor trezi fără posibilități financiare și angoasați la cea mai mică neînțelegere cu bunica sau — ceea ce e adesea același lucru — când aceasta se declară prea obosită. Când o neînțelegere e lipsită de orice șansă de rezolvare, singura soluție pentru cel slab este să se supună: or, dacă nu plătești un serviciu, înseamnă că te recunoști mai slab față de cel care face ceva pentru tine. Acesta devine stăpânul, iar celălalt îi rămâne obligat. Iată o sursă frecventă de conflicte. Și, bineînțeles, *orice copil suferă într-un conflict a cărui cauză este prezența și îngrijirea lui. El se simte vinovat.*

Invers, există situații în care bunicilor ce au grijă de nepotul sau nepoata lor li se plătește o sumă care va fi, în felul ei, un ajutor pentru această perioadă de pensie: este o sumă ce se adaugă la bugetul lor. Este un sistem ipocrit, pentru că ajutorul pe care fiecare îl datorează „bătrânilor" săi nu trebuie să recurgă la așa ceva. Copilul e în acest caz îngrijit „în plus față de înțelegerea tacită", o înțelegere care nu a fost niciodată clar formulată, un contract în care și bunicii, și copiii încredințați

acestora, se simt moralmente lezați, în timp ce părinții cred (pe termen scurt, așa se pare) că au făcut o afacere bună. *Nici o ființă umană nu se simte iubită atunci când depinde de un asemenea târg.* Și părinții, și bunicii s-ar înțelege mult mai bine dacă ar exista între ei această mică surpriză, care li se pregătește pentru când copilul va avea opt ani — vârstă la care nu mai are nevoie de o dădacă în timpul zilei și când este foarte mândru de încrederea care i se arată. Ceea ce nu-l va împiedica să meargă de drag la bunicuța lui, să-i țină companie din când în când.

Apendice: un exemplu de psihoterapie

Ce este aceea o psihoterapie? La această întrebare pusă de atâtea ori și devenită, până la urmă, pentru mulți și mai neclară decât „Ce este aceea o psihanaliză?“, aș vrea să răspund cât se poate de limpede, iar cu ajutorul unui exemplu de psihoterapie simplă, numită de susținere, aș vrea să se înțeleagă spiritul ei și travaliul pe care îl presupune.

O psihoterapie are ca scop recâștigarea unui echilibru care a fost zdruncinat, și asta *recent*, de o încercare la care ești supus de *realitate*, în fața căreia subiectul se simte neputincios, dar *responsabil*, prin aceea că nu a știut sau nu a putut fi împiedicat de evenimente ocazionale să-i *facă față*. Subiectul nu a găsit imediat în jurul său ajutorul extern de care avea nevoie și care ar fi dedramatizat situația imaginară (ciudă, umilință) și l-ar fi reconciliat mai întâi cu el însuși în fața unui eșec real; dacă ar fi fost susținut, ar fi putut să accepte realități intercurente, uneori inevitabile, față de care nu are, de data aceasta, nici o responsabilitate, dar care îl rănesc cu atât mai mult în sensibilitatea lui, cu cât este fragilizat de propriul eșec.

Neputându-și rezolva problema, subiectul este antrenat în acțiuni și reacții în lanț, care au legătură atât cu viața sa personală, cât și cu reacțiile celorlalți cu privire la el. Starea emoțională, psihică și socială se deteriorează, iar subiectul se trezește în fața unei situații fără ieșire. Uneori, se îmbolnăvește fizic; alteori, apar tulburări funcționale ce-i afectează somnul, pofta de mâncare, apar dureri de cap, fuge de ceea ce înainte îl

destindea. Viața i se pare irosită. Este disperat de neputința lui, zdrobit sub povara unor sentimente de inferioritate și de culpabilitate, începe să regreseze, depășit fiind de conflicte provocate de dorințe, cu efecte destructurante asupra caracterului său. În fața culpabilității imaginare, el poate reacționa prin acte efectiv culpabile și cu caracter delincvent, săvârșite pentru satisfacerea unei plăceri de scurtă durată. Sau poate ajunge la disperare, împins de fantasma unei morți accidentale: moarte pe care o poate provoca în mod impulsiv, fără să-și dea seama că urmărește calmarea unor tensiuni agresive față de un obiect de neatins, tensiuni care, de altfel, se pot întoarce împotriva propriului său corp. Sau dacă, în culpabilitatea sa dominantă este nota conștient depresivă, suferă de o angoasă inexprimabilă și începe să bea sau să se drogheze pentru a-și uita deznădejdea. Sau, copleșit de lupta sa inutilă împotriva iremediabilului, va căuta, în mod clar sau nu, odihna definitivă, recurgând la sinuciderea blândă, salvatoare, lentă, cu ajutorul drogului.

PAUL are opt ani și jumătate, este inteligent. Dar de când a reînceput școala, eșecul este total. Suntem la sfârșitul lunii aprilie. Are o gravă fobie față de școală. De nedepășit. De câteva săptămâni nu mai merge la școală, deși părinții lui nu știu. La început și-a pierdut carnetul de note, apoi și-a modificat notele și a fost pedepsit. Acum nu mai poate suporta școala. Părinții lui vin la mine disperați: pentru directoare, Paul a depășit limitele tolerabilului și a anunțat exmatricularea lui din ciclul școlar normal. Locul lui este într-o instituție specializată pentru copiii predispuși la tulburări de caracter.

Ce s-a întâmplat? Să ne întoarcem la început.

La sfârșitul anului școlar precedent, se număra printre cei mai buni elevi: ca întotdeauna de la intrarea lui la grădiniță și, în continuare, la școala primară. Nu s-a mutat la altă școală. Învățătoarea din acest an are reputația că își ține bine clasa în mână, că este un profesor excelent. Elevii se tem de ea, dar o apreciază.

Deci, Paul a terminat bine anul școlar anterior. În vacanță, a fost într-o tabără, ca și în ceilalți ani, iar apoi câteva

săptămâni, cu părinții și cu fratele lui cu cinci ani mai mic decât el, la bunicii din partea mamei, la țară. Totul mergea bine. S-a întors sănătos la începutul lunii septembrie. Copiii au fost aduși acasă de tatăl lor mai devreme decât era prevăzut, pentru că bunicul era bolnav; s-au gândit că nu e nimic grav și că bunica va veni peste o săptămână, când soțul ei se va însănătoși.

Mama — ea ne vorbește — aștepta al treilea copil, ce s-a născut la câteva zile după întoarcerea copiilor, lăsați, din această cauză, în grija femeii care se ocupa în mod obișnuit, ziua, de ei. Copilașul, o fetiță, s-a născut cu două săptămâni mai devreme decât data prevăzută. Mama era, cu siguranță, obosită pentru că a lucrat aproape până la sfârșitul sarcinii. Și se baza pe faptul că cei doi copii mai mari vor rămâne la mama ei până când vor începe școala, pentru a se putea reface; apoi, mama ei urma să vină să o ajute.

Dar starea bunicului s-a agravat. Soția lui a trebuit să rămână lângă el. Cu patru ani mai devreme fusese operat; i-au găsit un cancer, care s-a generalizat. Și bunicul a murit în ianuarie. De Anul Nou s-au dus cu toții să-l vadă.

Dar, oare, mama lui Paul nu ar fi trebuit să se ducă mai devreme să-l vadă? Era de nerecunoscut. Mama plânge în timp ce povestește. Era prea slăbit ca să suporte copiii. Și-a văzut totuși nepoțica: „Voiam să o cunoască". Și plânge. „Copiii îl adorau, noi toți îl iubeam, era un om extraordinar. Sunt singură la părinți. Soțul meu, tot singur, și-a pierdut părinții și a rămas orfan la opt ani. A fost crescut de bunica lui dinspre mamă, care a murit la nașterea celui de-al doilea copil al nostru. O iubeam mult cu toții; a murit la noi." Și mama plânge din nou. „Nu o mai avem decât pe mama."

Tatăl, soțul ei, este șofer de camion: absent în timpul săptămânii, prezent în week-end. Este un cuplu care se înțelege bine. Toți copiii au fost doriți. Și soțul, și soția voiau trei copii: amândoi au regretat că au fost singuri la părinți. Când tatăl e acasă, se ocupă mult de copii și își ajută soția.

Ea este funcționară într-un birou. Îi place ce face acolo. Colegii ei sunt drăguți. Este funcționară în același loc de când a

început să lucreze, o firmă la care lucrase și mama ei. De altfel, ea a venit în locul mamei sale când aceasta a ieșit la pensie, la cerere, deoarece tatăl ei, cu zece ani mai în vârstă, împlinise deja șaizeci și cinci de ani și se pensionase. Până atunci lucrase într-o mare societate agricolă. Mama a avut o copilărie fericită. Părinții ei s-au retras la țară, într-o casă a unei străbunici din partea mamei, unde aceasta își petrecuse copilăria, „Întotdeauna în vacanțe mergeam acolo. E în Normandia. Pe soțul meu îl cunoșteam de mult. Când ne-am căsătorit, părinții ne-au lăsat apartamentul lor din Paris și s-au dus să trăiască în acea casă."

Și revine la evenimentele din septembrie.

Deci fetița s-a născut înainte de începutul anului școlar.

„Nu am putut să-l mai duc pe băiatul cel mic la grădiniță. L-a dus persoana care avea grijă de el. Cu Paul nu a fost același lucru, el era obișnuit. La sfârșit de săptămână soțul meu era acasă, iar copiii au venit și ei. Apoi, m-am întors de la maternitate, obosită, dar lucrurile mergeau, eram atât de bucuroși că avem o fetiță. Paul îl ducea pe frățiorul lui la grădiniță, persoana care avea grijă de el îl lua, iar Paul, când termina orele, trecea pe la ea, lua o gustare și rămânea acolo, ca atunci când lucram. Seara se întorceau amândoi."

La școală, lucrurile s-au petrecut fără prea mult tapaj. Paul o ajuta mult pe mama lui. Îi vorbea despre învățătoarea care îl pedepsea cu teme de făcut seara, pagini întregi de copiat: atunci mama îi făcea puțină morală. Dar era atât de ocupată și de obosită; și în plus grija pentru tatăl ei… „Pe urmă, am început din nou să lucrez, nu se mai putea așa. Pe fetiță o duceam la creșă dimineața și o luam seara acasă. Persoana care are grijă de cel de-al doilea băiat este acum prea în vârstă pentru cei foarte mici. Și el a fost la creșă. Dar Paul, nu. Cât timp a fost mic, a venit mama și a avut grija lui; odată, când îl plimba, a cunoscut-o pe această doamnă, care a avut mai târziu grijă de Paul în timpul zilei. Paul, împreună cu un altul, a fost ultimul copil foarte mic de care ea s-a ocupat. Cei doi se înțelegeau foarte bine. Mai târziu, când cel de-al doilea băiat al lor a început să meargă, l-a luat și pe el. Îl îngrijea bine, îl

plimba în parc, e mai bine decât la creșă; și, pe urmă, dacă erau răciți, cum ea nu stă departe, îi putea lua… În situații din astea, la creșă nu îi primește; dacă sunt bolnavi, trebuie duși la spital. Dar la ea nu e așa. Iar mama venea la noi și îi îngrijea. Bolile astea ale copilăriei pe care le iau de la școală nu sunt grave: rujeola, varicela… toate astea pe care le faci oricum. Noi suntem toți sănătoși. Dar acum, Paul mă îngrijorează.

„După ce a murit tata, mama era foarte obosită și s-a îmbolnăvit. De inimă. A venit să stea la noi. Și așa nu e prea mult spațiu la noi cu cei trei copii. A mers la doctorul ei, care i-a recomandat un mare specialist. Acum acesta o tratează, îi trebuie odihnă."

Bunica devenise o femeie deprimată, care nu mai suporta zgomotul și hărmălaia copiilor. Ea, atât de blândă cu ei înainte, acum îi certa tot timpul.

Mama lui Paul a trebuit să-și lase slujba — temporar, spera ea —, ca să se ocupe de propria ei mamă.

Și Paul? „Am primit carnetul de note la sfârșitul primului trimestru. Numai note slabe. M-am gândit că o să piardă anul. M-am dus să o văd pe învățătoare după ce a murit tata. Era pornită împotriva lui. Nu făcea nimic, deranja clasa, nu era atent la nimic, făcea gălăgie, era leneș, insuportabil, ce mai! Învățătoarea nu le da prea multe lecții de învățat și nici teme; dar la el era simplu: sau uita de temă, sau o făcea de mântuială. Scrisul — parcă ar fi niște purici. Și învățătoarea nu își ascunde dezamăgirea. Nu despre un asemenea copil i s-a vorbit. Și apoi, la ore, sau e insuportabil, sau doarme. Așa nu se mai poate." Mama observase și ea că e palid, că nu mai are poftă de mâncare: de acord, s-a schimbat — dar gălăgios, el? „Acasă nici nu-l aud. Face tot ce poate ca să mă ajute; e drăguț, serviabil. Sigur este nervos. A spus și doctorul: dovada — doarme prost și are coșmaruri. Dar și faptul că, de când bunica a venit la noi, se culcă toți trei în aceeași cameră. Paul se trezea noaptea de când a apărut fetița; ca să dorm eu, îi dădea el biberonul, o schimba, ca și soțul meu când e acasă; în plus, trebuia și legănată când țipa, din cauza vecinilor. La început, după ce-și lua biberonul, fetița adormea la loc, dar o dată cu

creșa s-a dereglat, nu mai dormea noaptea. Acum e mai bine, și-a revenit. Dar a apărut o problemă cu băiatul cel mic… De când ne-am întors, după Crăciun, de la părinții mei, când nu l-a recunoscut pe bunicul, are coșmaruri. Îl trezește pe Paul care îl liniștește. Nu e exclus ca, tot liniștindu-l pe fratele lui, să fi ajuns să creadă și el în aceste coșmaruri.

După aceea, când a venit mama la noi, pentru Paul școala a ajuns adevăratul coșmar. Cred că de atunci a început să nu mai meargă la școală. Noi nu știam nimic. Pleca dimineața la timp, seara se întorcea la timp, nu se mai ducea nici la cantină. Mergea să-l ia pe fratele lui de la acea doamnă. Când îl întrebam: «Merge cu școala?», îmi răspundea cu părere de rău: «Nu merge. Nu mă are la inimă. Nu știu ce i-am făcut. M-am săturat de școală». Eu încercam să-l aduc la realitate. De la școală, nu ne-au spus nimic. Credeau că e bolnav. Până când l-a văzut unul din clasa lui și a spus: «Nu e bolnav, l-am văzut pe stradă». Atunci ne-a scris directoarea. M-am dus la școală. Nu înțelegeam. Mi-a spus că sigur băiatul are ceva. Un copil nu se schimbă așa, din nimic. Am uitat să vă spun că după ce i-am văzut carnetul de note din primul trimestru, cum a murit și tata, am uitat… Fusesem cu el la un psiholog pentru teste, să văd dacă rezultatele proaste erau din cauza asta. Nu, a spus că e inteligent, dar că obosește repede și că e foarte sensibil. Pe bunicul îl văzuse de Anul Nou. Era tare amărât. Ca și noi. Psihologul ne-a spus: refuză școala, trebuie dus la un medic. Ne liniștisem cumva. Acum ni se spune că are tulburări de comportament, că trebuie să meargă într-o școală specială și că nu mai poate rămâne acasă. Dar eu nu îl recunosc în ceea ce mi se spune despre el. Dacă îl vezi acasă, ai spune că nu e același copil. I-am spus că suntem îngrijorați din cauza lui. L-am întrebat de ce face asta. Iar el spune că nu e vina lui. Într-o zi, m-am supărat: «Dar nu e nici vina mea, nici a tatălui tău! Nu am meritat una ca asta!». S-a blocat. A răspuns că mai bine ar muri. Câteodată mi-e frică să nu facă vreo prostie. Nu mai știu ce să fac.

După ce am fost la învățătoare și după ce a dat testele, soțul meu s-a înfuriat; și l-a pedepsit, el care nu-i bate

niciodată. Mi-am spus: poate că o bătaie zdravănă o să-l hotărască să se schimbe. Într-o zi când era liber, l-a dus soțul la școală. Directoarea i-a arătat absențele. Cred că totul a început — da — după ce ne-am întors de la părinții mei, prima dată. Mi-am spus: ce ghinion, un copil inteligent și care pare cretin! Și dacă, oare, astea se întâmplă fiindcă nu suntem destul de severi cu el?

Atunci m-am hotărât: în vacanța de Paști, o să-l las să doarmă mai mult dimineața. Eu nu mai lucram, ca să pot rămâne cu mama. Nu se simțea bine în perioada aceea. Nu puteam s-o las singură. Băiatul cel mic stătea toată ziua la doamna care avea grijă de el, mama nu îl mai suporta pe lângă ea. Chiar și pe fetiță am lăsat-o la creșă, pentru ca mama să se odihnească. Doctorul ne-a spus: «Odihnă, și să nu fie deranjată.» Și, pe urmă, ea se gândea la tata, la mormânt, la toate astea; nu era potrivit pentru copii. Știți cum e, într-un apartament, copiii fac dezordine peste tot, trebuie să se miște, vorbesc de cel mic, pentru că pe Paul nici nu-l auzim. Dormea mult, iar când se scula, stătea cu bunica lui. Eu pregăteam masa, pe urmă se ducea și el după fratele lui, pentru că doamna iese cu ei în parc când e timp frumos. Eu, acasă, sunt mereu supărată. Și nervoasă. Strig la ei. Pe urmă, îmi reproșez acest lucru. Nu servește la nimic. Nu mai știu ce să fac! Chiar atunci când se întoarce tatăl lor: înainte era sărbătoare, «A venit tata!». Acum… Paul, trebuie să te răstești la el ca să mănânce, nu îi este foame. Se vede că ceva nu e în regulă.“ (Nici cu mama lui: obosită, trasă la față, slabă.)

După acest lung monolog al mamei, e rândul tatălui. Un bărbat destul de corpolent, cu obrajii rumeni. Sănătos, după câte se pare.

— Și dumneavoastră, dumneavoastră ce credeți despre acest fiu care vă face probleme?

— Eu nu înțeleg. Era un băiat de zahăr. Acum e încăpățânat ca un catâr. Mi-e teamă că a cam terminat-o cu școala. Nu-l mai interesează, înainte îi plăcea. Era mândru de carnetul lui de note; când veneam acasă, mi-l arăta. Eram mulțumit. Și nu e nimic de făcut, nici cu promisiunile, nici cu cearta. I-am dat

chiar și o mamă de bătaie. Unii spun că, pe copii, câteodată, asta îi trezește. Să știți că nu e genul meu. Nu-mi place să-mi bat copiii. Cred că e singura dată în viața mea când l-am bătut… Acum, parcă îi e frică de mine. Și toate astea din cauza acestei învățătoare care l-a luat la ochi. Și, pe urmă, după Paști, nu mai erau nici temele în plus, nici pedepsele: pur și simplu, nu mai mergea la școală. Nu e nimic de făcut. Pentru el, școala este egală cu zero. Putem să-l omorâm, că tot n-o să mai meargă.

Într-o zi l-am dus chiar eu la școală. După masă, s-a întors… dar ce a făcut dimineața, după ce eu am plecat? În ziua aceea a avut numai absențe. Probabil că s-a ascuns la toaletă… și pe urmă a plecat. Și, de fapt, pe unde umbla? Îi este teamă de mine, îi e teamă de învățătoare, dar pe stradă nu-i mai este teamă!

Tatăl, vinovat — anxios —, tace. Apoi, continuă.

„Am încercat să-l fac să-i fie rușine de colegi. «Trebuie să fii bărbat. Ce, o să te mănânce învățătoarea? Străduiește-te! Ești inteligent; ai răbdare, o să fie iar bine.» Îmi spune că nu are nici un rost. Când ascultă ceva, nu mai înțelege; înainte, nu era așa. Spune că și prietenii își bat joc de el. În pauză, fac bancuri pe seama lui.

De la colegii lui, nu de la el, am aflat că la învățătoarea asta pedeapsa era să te pună să copiezi: așa, pagini întregi. «Nu trebuie să dormi la ore.» Și alții au primit așa ceva. Dar el nu le aducea niciodată făcute. Le uita sau le pierdea. Colegii lui, da. Și atunci, primea porție dublă, triplă. Într-o zi, învățătoarea i-a spus: «Dacă nu faci tot ce ți-am dat și nu le aduci după vacanță — era la Paști —, poți nici să nu mai vii…». Și el nu s-a mai dus… Un catâr, ce mai! Eu cred că învățătoarea ar fi trebuit să cedeze. Oricum, era prea mult. Sau atunci, nu știu, patru sau cinci pagini. Dar, oare, le-ar fi făcut și pe astea?“

— Și acum, ce-o să faceți?

— Nu știu. Nu, nu știu. Îl iubesc mult pe băiețașul ăsta. Trece printr-o perioadă proastă. Dar degeaba mi se spune că are tulburări de comportament… Eu nu cred așa ceva. Este vexat, jignit și îi este teamă.

La început, îi plăcea să meargă la școală. Era un elev bun. Pe urmă au fost momentele acelea când s-a născut fetița mea. Cu soția obosită, cu bunicul… toate astea! Poate nu mai era în apele lui, nu mai putea să fie atent. Spunea că e greu, că învățătoarea nu-l iubește, că e severă, că el nu înțelege… lucruri din astea; eu îl încurajam: „Lasă, o să fie bine". Acasă, făcea de toate — nu pot să spun, a ajutat-o mult pe soția mea; îi spusesem mai demult: „Mă bazez pe tine…"; poate și eu i-am cerut prea mult… așa e. Nu are decât opt ani, peste puțin timp o să facă nouă.

Pe urmă, a venit sfârșitul primului trimestru și carnetul de note. Situația era proastă. Leneș, nu lucrează, scris deplorabil. Am vorbit cu soția: „Îl vom duce la niște teste, dar dacă e creierul? Se întâmplă. Mai întâi să știm dacă-l duce capul". Și ne-am liniștit. Psihologul ne-a spus că e inteligent, că e vorba de un refuz față de școală. Poate că e prea obosit, să-l ducem la un doctor, și apoi, o psihoterapie, asta l-ar putea ajuta. Dar noi n-am avut încredere. Poate am greșit!.. Acum…

După asta, soția mea s-a dus să vorbească cu învățătoarea. Atunci am aflat că la școală era agitat, gălăgios, neatent, că deranja toată clasa, exact pe dos de cum e acasă. Soția mi-a spus: „E cu ochii pe el". Dar eu mă gândeam: „Un băiețandru, la urma urmei, nu e un sfânt. Trebuie să se miște". Mă liniștisem cu testele, așa că… Dar nu știam povestea cu pedepsele. Între el și învățătoare era chestia asta! El nu voia să cedeze, și nici ea. Asta a stricat totul. Se pare că ea a mai dat gata câțiva! Dar nu se aștepta să fie un elev slab… Însă el nu ne mai spunea nimic. „Merge cu școala? — Da. Nu mă are la inimă…". Eu îl luam peste picior, îi ziceam: „Sunt și femei din astea. N-ai baftă". Dar lui nu-i ardea de glumă. Și pe urmă, soția mea v-a povestit, grijile ne-au dat peste cap, soția mea a reînceput să lucreze, soacra mea nu era deloc bine. Ea, bunătatea întruchipată, îi certa toată ziua, le reproșa că sunt copii fără suflet. De parcă bunicul lor nici n-ar fi murit… Nu era prea veselă atmosfera. I-am spus soției: „Nu mai merge, trebuie să stai acasă. O să mergi din nou la lucru mai târziu. Te cunosc ei. Vor înțelege". Și așa a făcut.

Tace. Se gândește.

„Bunica acum e bine. Doctorul e mulțumit. A fost surmenată. Și apoi supărarea. Inima e bine. A trecut hopul. S-a hotărât să se întoarcă acasă. La noi, nu prea e loc. Și, de fapt, tot trebuia să se întoarcă. E din nou drăguță cu copiii. O femeie extraordinară. Spune că Paul are un fond bun. Și el e atent cu ea. Doar ea l-a crescut… vreau să spun că a venit la noi când el s-a născut. Vă închipuiți, primul ei nepot: era fericită. Ea a găsit-o pe femeia care a avut apoi grijă de el, o femeie deosebită și ea, am avut noroc."

Tace din nou.

„La școala specială nu, nu vreau așa ceva pentru băiatul meu. La școala lui nu-l mai primesc, el e de vină. Dar nu vreau să meargă cu copiii tarați, copii ce au părinți care nu-i iubesc. Cunosc eu câțiva din ăștia… E vorba de părinți care nu se înțeleg. De copii de care nu se ocupă nimeni. Un internat cu asemenea copii pentru copilul meu? Nu, nici pomeneală. Vreau să-l ajut. Trebuie să-l scoatem din chestia asta."

Hotărârea e luată. Din moment ce anul școlar e pierdut, iar școala nu îl mai primește — de fapt, și el are fobie față de școală —, n-o să-l mai plictisim cu asta. Să vină de două ori pe săptămână la ședințe de psihoterapie; o dată să-l aducă mama, altă dată tata. Și nici o amenințare cu internatul.

— Da, spune tatăl, sunt de acord; și dacă la toamnă nu mai vor să-l primească la școala unde a fost, am să caut altă școală. Chiar dacă trebuie să plătesc, am s-o fac… Dar ar trebui să fie și el de acord… În halul în care este acum, nu prea cred. Nici nu vrea să mai audă vorbindu-se de școală.

— Da, i-am spus tatălui, cred că e mai înțelept așa.

Apoi îl văd pe *Paul*, de față cu tatăl și cu mama lui, ca să-i explic ce fel de tratament este o psihoterapie: întâlniri regulate cu mine, plătite de Asigurările sociale. Paul nu refuză. Pare abătut, resemnat, se uită pe furiș la părinții lui care își pun toate speranțele în această terapie, la drept vorbind singura lor salvare din deruta în care se află.

De ce, în acest caz, o psihoterapie numită de susținere? Și nu o psihoterapie psihanalitică?

Deoarece, acum nici un an, copilul era încă sănătos. De asemenea, s-a născut fără probleme, după o sarcină fără incidente. Copil dorit, înconjurat de afecțiune. Înțărcarea, de la sân (câteva săptămâni) la biberon, de la biberon la linguriță, o trecere fără incidente; tot așa în ceea ce privește olița, mersul — la un an; dinții — fără probleme. Motricitatea, vorbitul — toate la timp, fără probleme.

Toate acestea, în ciuda gravității psihosociale a tulburărilor, pledează pentru recomandarea unei psihoterapii simple, care se folosește de un transfer pozitiv (ce trebuie stabilit), dar fără să analizeze vreodată acest transfer, fără să interpreteze visele și fantasmele, fără să stârnească, nici măcar aluziv, refulatul din prima copilărie și să-l decripteze. (Prin refulat înțeleg: ceea ce ține de tabuul incestului, cu identificările și agresivitatea oedipiană — și de raporturile sale cu gândirea magică[1].) Fără a scoate în evidență ideile de sinucidere.

Cât privește conținutul, ceea ce spune psihoterapeutul copilului rămâne la nivelul realității.

O psihoterapie de susținere poate fi asigurată de un terapeut bărbat sau femeie care cunoaște bine logica copiilor și știe să intre în contact cu ei. Între psihoterapeut și copil trebuie să existe un flux de simpatie și certitudinea unei discreții totale față de părinți. Copilul trebuie să vrea să fie ajutat. În timpul primei discuții dintre psiholog și copil, în prezența părinților, acestuia i se rezumă esențialul celor spuse despre el în convorbirile anterioare cu fiecare din părinți. El trebuie să fi primit

---

[1] Se știe că în momentul conflictului numit de Freud complexul lui Oedip băiatul își imaginează că, dacă tatăl său nu ar mai fi, el i-ar lua locul în inima și patul mamei sale, pe care ar face-o fericită; că ar avea copii împreună. Astfel, micul Oedip va face o mulțime de reverii, deopotrivă culpabile și pline de plăcere deoarece presupun dispariția tatăl său, pe care îl iubește, și că a ajuns acolo unde este pentru că acest tată este prietenul și modelul său. Când Paul era mic, iubita lui era bunica, iar bunicul era rivalul. Aceste două imagini dublau imaginile parentale. Când se întâmplă o nenorocire (sau o mare bucurie), copilul își poate închipui că în felul acesta i se realizează fantasmele. Aceasta este ceea ce numim: gândirea magică.

din partea părinților permisiunea de a spune psihoterapeutului tot din cele ce se petrec acasă, și toată povestea vieții lui; de asemenea, părinții trebuie stăruitor sfătuiți să nu-i pună întrebări copilului în legătură cu cele spuse de el psihoterapeutului. În cazul în care copilul — aici, un copil de opt ani — ar refuza tratamentul înainte de a vedea concret în ce constă el, nu trebuie forțat; li se va cere, în schimb, părinților, fie tatălui, fie mamei, să-l însoțească și să fie de față în timpul discuțiilor, dacă copilul vrea asta, pentru a se simți în siguranță, până în ziua în care va hotărî singur dacă vrea să rămână între patru ochi cu psihoterapeutul.

În ce constă „susținerea" oferită de psihoterapie? Pentru pacient, domeniul imaginarului și cel al realității se confundă aproape total, din cauza faptului că este din ce în ce mai puțin în stare să se exprime. Corpul său este spațiul unor înscrieri, ca simptome, inhibiții, panici, oboseli, tensiuni, pentru un limbaj pe care nu îl poate nici gândi, nici vorbi pentru sine, decât cu ajutorul unor imagini de coșmar apărute într-un somn care nici nu mai este protejat: aceste imagini îl trezesc, deși nu-și mai aduce aminte de ele. Or, prin tot ceea ce spune copilul în timpul ședințelor de psihoterapie, în legătură cu desenele, cu modelajele făcute sau în ceea ce povestește despre viața lui, se conturează realitatea în jurul căreia imaginarul a construit fantasme. Prezența unui terapeut care nu emite judecăți asupra stării de neputință în care se află copilul îi va permite acestuia să reconstruiască, vorbind, contururile realității. Acest martor al spuselor sale care îl ascultă îi dă posibilitatea să se repereze în experiența trăită. Terapeutul îl invită pe pacient să o înfrunte cu ajutorul cuvintelor, trasează punctele de reper simbolice, favorizate de o legătură de simpatie care nu este contaminată de angoasa obișnuită trezită de cei apropiați, ce se află în legătură cu subiectul prin relații continue și complexe, de ambele părți. Dimpotrivă, terapeutul nu se întâlnește cu pacientul său decât un timp limitat, cu o anumită frecvență stabilită dinainte. Astfel, se dezvoltă o relație diferită de toate celelalte pe care le are subiectul cu alte persoane pe care le cunoaște. Cadrul în care se desfășoară cura

este ferit de orice indiscreție. Totul se petrece, sau aproape totul, într-un teritoriu care privilegiază relația simbolică înaintea oricărei alta. Cred că acesta este specificul psihoterapiei.

Nu este locul aici să detaliem conținutul ședințelor, și, de altfel, nici nu e necesar. Este suficient să prezentăm principalele teme abordate de copil, despre care a vorbit, citând uneori pasaje din cele spuse de el, și prin care evoca întrebări și preocupări a căror exprimare era încurajată de terapeut, fără nici un fel de judecăți moralizatoare: istorisirea unor experiențe stranii, plăcute sau neplăcute, așa cum și le amintea Paul, și pe care le exprima în cuvinte eliberatoare pentru el — eliberatoare a unor dorințe refulate, a unor proiecte schițate, dar a căror schițare a fost interzisă, fiind proiecte vinovate sau nechibzuite, contradictorii între ele într-o realitate în care există adevărul-pentru-sine și neadevărul-pentru-altul, imposibilul și posibilul, relativitatea a ceea ce, pentru orice copil, pare absolut, în abstracțiunea imaginară a ceea ce este bine, nu este bine, este rău, bun etc. E vorba despre relativitatea realității în funcție de sex, vârstă, locul ocupat în familie, rolul pe care îl ocupă în societate, în funcție de experiențele individului, de sentimentul de responsabilitate și de responsabilitatea efectivă, de valorile binelui și răului, de sentimentul de libertate, de ceea ce se poate face sau doar imagina, de necunoaștere.

De-a lungul ședințelor, asistăm la recuperarea unui narcisism a cărui rănire îl făcea pe Paul să se simtă neputincios, vinovat că este neputincios în fața legii tuturor și persecutat de ea. Legea? Legea vieții, a muncii, a morții. Nevoia de a iubi și de a fi iubit, pierderea unei persoane iubite sau suferința de a nu fi înțeles de ea, de a fi respins; disperarea de a nu mai crede în nimeni, nici măcar în sine.

Toate acestea pot părea abstracte, depășind conștiința unui copil de opt ani.

Dar nu e deloc așa dacă urmărim conținutul ideilor abordate în cursul ședințelor. Astfel, copilul a evocat:

Mai întâi, nașterea unui copilaș, o fetiță, după nașterea unui băiețel, fratele, cu cinci ani mai devreme… când toată lumea aștepta o surioară.

Apoi, boala, spitalul, operația, în legătură cu bunicul și cu bunica din partea mamei.

Moartea posibilă a tatălui și a mamei, când ai opt ani, vârsta lui (tocmai ceea ce i s-a întâmplat tatălui său). Să te gândești la asta, e ceva rău. Moartea unui bătrân din familie când se naște un copilaș — fratele lui, apoi sora. Magie sau coincidență…

Ce știi și ce nu știi despre toate astea… Să crești, să înveți, să ai obligații, responsabilități „ca și tata", când ești cel mai mare, iar tata este absent.

Să-ți iubești bunica din partea mamei, așa cum tata a iubit-o pe a sa (fantasmată)[2]. Învățătoarea era rea… prea severă. Trebuia să scrii prea repede, și atâtea pagini… „Mama spunea că învățătoarea are dreptate." Să asculți la școală… Să nu înțelegi. Să fii pedepsit. Să copiezi. Pagini întregi. „Pe urmă, nu mă mai iubea. Ceilalți râdeau de mine în pauză — copii răi." „Nu râdeau în ore ca să nu primească pagini de copiat." Să scrii pe jos, acasă, fără a avea o masă, nu e ușor; dar la bucătărie nu se poate.

Mâncarea. Nu mi-e foame. Sunt certat. Frățiorul, surioara, noaptea. Biberonul. Să o schimb, nu e ușor. Drăgălașă, îmi plăcea… „Tata mi-a spus, mi-a arătat. Trebuia ca mama să se odihnească."

Coșmarurile frățiorului le crede adevărate. Fantomele. „Doctorii care sunt ca niște fantome când operează. Nu e adevărat." Bunicul a fost operat cu doi ani mai înainte. Era aceeași boală. Nu te mai vindeci…

„Dacă nu mergi la școală, ajungi vagabond." Un vagabond a devenit prietenul lui când nu mergea la școală. Banii pentru cantină, i-a ținut el: „e rău". I-a dat vagabondului: „e bine". „Sunt amărâți, n-au bani. Am cumpărat de mâncare. Ei nu pot să lucreze. Unii sunt drăguți, e adevărat. Ăsta îmi spunea să mă întorc la școală ca să nu ajung ca el. Spunea lucruri caraghioase despre învățătoarea mea… nu mai știu. Tata e bun. E șofer. Nu se-mbată, dar bea vin, și îmi dă și mie puțin, nu prea

---

[2] Să ne amintim că tatăl lui a rămas orfan la opt ani, vârsta lui Paul.

mult, uneori fără apă. Ne ducea la plimbare, înainte… când era liber. Mama lucra. Venea el să mă ia de la doamna care avea grijă de mine și de prietenul meu. Îmi plăcea. Fratele meu era mic, deci rămânea la ea…"

Apoi și-a amintit din nou de școală. De la o scrisoare la bunica și bunicul, o scrisoare mai veche în care îl felicitau că învață bine. Fotografii. Se uitau la ele. „Bunicul era bun, ne plimbam. A făcut războiul, unu' nu știu care, a fost rănit, îi înjura pe nemții dinainte, nu de acum. Din celălalt război. La cel de după, nu a mai mers, era prea bătrân, dar povestea de trenurile cu nemți, el se ascundea, pe urmă trenurile săreau în aer. Pe urmă avioanele." Și povestea, desena, scria ce reprezintă desenul. La început, fără semnătură; pe urmă, „Paul" mic de tot; apoi mai mare; apoi tot numele.

„Și acum dorm bine. Nu mai am coșmaruri. Bunica e sănătoasă. E ca înainte. Mama o să meargă iar la lucru la toamnă, când începe școala. Dacă nu mă mai primesc la școală, o să aranjeze tata. Eu vreau să merg din nou la școală. O să mergem la bunica. E acolo o doamnă care a spus că în vacanță mă ajută să-i ajung din urmă pe colegii mei. O cunosc. În vacanță, o să stea lângă bunica. A fost învățătoare. Nu s-a măritat. A fost colegă de clasă cu bunica mea. Sigur că o să pot să-i ajung din urmă. Nu mai sunt obosit. Țin socotelile pentru mama. Cu învățătoarea nu înțelegeam operațiile[3], ea credea că fac intenționat. La început încercam să ascult, și pe urmă nu mai auzeam. Nu înțelegeam nimic…. Și tata face socoteli. Spune că socotesc bine. Calculăm câți kilometri face, și pe urmă timpul care-i trebuie. La ce oră trebuie să plece. Camioanele merg cu optzeci, dar nu tot timpul, pe urmă, trebuie să se oprească să mănânce, trebuie să facem o scădere și apoi o înmulțire… și apoi o împărțire și avem cifra. Nu trebuie să bei, altfel polițiștii te pun să sufli în fiolă. Se schimbă culoarea dacă ai băut vin. Lui îi plăcea să bea, vagabondul despre care v-am spus, dar nu conducea. Și el mi-a

[3] Fără îndoială, prin asociere cu operația bunicului, cu nașterea prematură a surioarei lui (diferență sexuală) — la spital.

povestit din război, dar el n-a fost soldat. Nu a primit o decorație. Bunicul meu, da. Era un puști. Spune că nu mânca nimic. Nu aveau nimic. De asta, când era soldat, era tot timpul bolnav. Și l-au dat afară. Doctorii i-au spus «ești zero, s-a terminat, nu ne trebuie așa ceva»… și el a fost bucuros. Acasă, nu am spus că îl cunosc pe Fredo și că mănânc cu el. Mama spune că vagabonzii sunt niște leneși, niște pierde-vară. Dar Fredo îmi spunea că școala e un lucru bun. După, ai o meserie. Spunea: «Tu ești un băiețel cuminte, nu trebuie să fii ca mine. Tu ai un tată, o mamă, un frățior, o surioară». A lui a murit. Spunea că dacă moare cineva, nu mai e ca înainte. Îmi zicea: «Și pe urmă, ai o bunică. Doctorii o s-o facă bine. Sigur. Și e adevărat. Nu toată lumea moare! Da… într-o zi… trebuie… ca bunicul. Dar el era tare bătrân… e curios, acum nu mai vreau să mor… înainte voiam. Mă săturasem». El mi-a spus asta. «Câteodată, te saturi» (și înjurături pe care nu pot să le spun), îmi spunea: «Nu asculta. Asta nu-i pentru tine». Îmi zicea: «Tu ai o familie, trebuie s-o iubești». Pe tatăl lui l-au băgat la pușcărie pentru că a bătut-o pe sora lui (era un bebeluș) până a ajuns la spital și a murit… fiindcă plângea noaptea. Pe tatăl lui, nu îl știa… după închisoare, nu l-a mai întâlnit. Spunea că e bine să ai un tată. Înainte, când era cu sora lui, avea tot; după, nimic. Așa a fost… L-am întrebat de mama lui. Mi-a spus așa: «Biata de ea, n-a fost vina ei… a plecat. Nu știu unde…».“

E inutil să continui prezentarea acestui document privitor la psihoterapia unui copil. Paul vorbea. Vorbea și exprima *întregul său adevăr*[4].

La începutul noului an școlar, după un examen luat cu bine, Paul a fost acceptat la aceeași școală, în clasa următoare. Într-adevăr, în timpul vacanței, „recuperase“, învățătoarea (alta) era plină de calități. Era drăguță… explica bine. Paul avea note bune, și la învățătură, și la purtare.

---

[4] La gradul unu în adevărul spuselor sale, la gradul doi în spontaneitatea sintaxei folosite, în eliziunile semnificative și, în filigran, din asocierile dintre cele spuse, din fantasmele inconștiente.

A continuat ședințele de psihoterapie, dar mai rar, o dată la opt zile, apoi la cincisprezece, în tot trimestrul întâi. Se înțelegea bine cu colegii…, poate le povestea despre Fredo, consolarea perioadei lui de chiul, sau mai degrabă de hoinăreala pe străzi… Nu mai vorbea despre asta la ședințe. Și totul mergea bine pentru el și pentru familia lui. Curentul acestui fluviu care este viața, care îi răsturnase barca și era cât pe-aci să-l înece, trecuse. Psihoterapia a durat cinci luni și și-a atins scopul, restituirea *ad integrum* a unui echilibru construit în timpul primei copilării, consolidat între cinci și opt ani, dar pe care Paul l-a pierdut în câteva luni din cauza unui eveniment ocazional — în aparență, o „învățătoare". De fapt, din cauza unui cu totul alt lucru, din inconștient.

Cunoștințele școlare noi, precum și încrederea în ceilalți și în sine, sănătatea fizică, pacificarea grupului familial, toate astea lasă să se întrevadă o continuare a bunelor rezultate obținute.

Această cură este o psihoterapie și nu o psihanaliză, deși terapeutul a fost psihanalizat. Transferul care le-a permis tuturor — tatălui, mamei și copilului — să se destăinuie nu a fost analizat și nici verbalizat de terapeut. Și nici nu a fost relevat sau interpretat nimic din zona inconștientă a relației dintre părinții lui Paul și propriii lor părinți sau dintre Paul și părinții lui, adică nimic din ceea ce s-a exprimat în filigran prin spusele lor și prin emoțiile lor conștiente. Din comunicarea dintre aceste trei persoane și terapeut, nu avem decât mărturia a ceea ce se desfășura la gradul unu, dacă pot să spun așa, la nivel conștient.

Ce are legătură cu inconștientul într-o asemenea psihoterapie numită psihoterapie simplă sau de susținere?

Ceea ce avea legătură la Paul cu pulsiunile pregenitale și cu complexul lui Oedip — deja rezolvat înainte de aceste evenimente — fusese activat în mod periculos pentru structura copilului, de către acestea din urmă. Dar, în realitate, toate persoanele din familie, înainte echilibrate, au asistat, trăind cu toții aceeași realitate (nașterea unei fetițe, moartea unui bărbat

în vârstă, bunic, tată, socru, soț, important în mod diferit pentru fiecare), la zdruncinarea propriilor pulsiuni arhaice — zdruncinare a organizării lor inconștiente libidinale pentru toți și pentru fiecare în mod diferit, în legătură cu această naștere a unei fetițe atât de așteptată și cu moartea unui soț, tată, socru, iubit de toți. Se poate afirma că „boala" lui Paul și cura lui psihoterapeutică au ajutat deopotrivă libidoul lui Paul și pe cel al fiecărui membru al familiei care, solidari între ei, dar și fiecare pentru sine, trebuiau să sufere și să-și asume — inconștient și conștient — o mutație a dorinței lor.

Ce se poate spune despre „amenințarea" ce plana asupra familiei prin îndepărtarea copilului în vederea internării lui într-o școală pentru copii cu tulburări de comportament? Era ea, oare, potrivită pentru elevul Paul, dacă acceptăm că era necesară pentru omogenitatea grupului de copii ai clasei? Ar fi fost mai potrivit pentru el să repete clasa? Sau să fie îndrumat spre o clasă de perfecționare din sectorul școlar în care locuiește? Nu.. Deoarece ar fi rămas cu fobia față de școală. Hotărârea luată de directoarea școlii a fost salvatoare, pentru că ea a reușit să-i motiveze în final pe părinți — liniștiți între timp de rezultatul „testelor" — nu numai să accepte psihoterapia, deja de două ori sugerată, apoi recomandată pentru Paul, ci și să se implice cu seriozitate în desfășurarea ei.